İÇİNDEKİLER

1) Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesinin Öğrencilere Demokratik Tutumları Kazandırmaya Etkisi
Baykal Biçer 1

2) İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Cebir Öğrenme Alanındaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Çalışma Yapraklarının Etkililiği
Recai Akaya, Soner Durmuş..... 7

3) Edebi Özellikleri Açısından Çocuk Kitap Adları
Fevzi Karademir..... 27

4) Matematik Öğretiminde Materyal Geliştirmenin ve Kullanımının Yeri, Önemi ve Bu Konuda Öğretmenin Rolü
Ali Bozkurt, Saliha Akalın 47

5) Öğretmen Liderliğinde Müdürlerin Etkisi
Niyazi Can 57

6) Politika Transferi ve Türkiye'de Özelleştirme
Şennur Sezgin 67

7) Belirsizlik Altında Fiyatlama Teorilerine Post Keynesyen Yaklaşımlar
Ethem Esen, Kemal Yıldırım 77

8) Örgütsel Desteğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma
Suna Köse, Sevgi Gönüllüoğlu 85

9) Markov Zincirleri ile Pazar Payı Araştırma Modeli ve Otomobil Lastiği Pazarında Bir Uygulama
Yavuz Soykan 95

10) Kişilik Özellikleri, Lider-Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisi
Mehmet Kaşlı 109

11) Beyaz Eşya Sektöründe Marka, Kalite ve Fiyat Değişkenlerinin Farklı Gelir Gruplarındaki Ailelerin Satın Alım Kararları Üzerindeki Etkileri
İbrahim Taylan Dörtyol 123

12) Sosyal Adalet Bağlamında Örgütsel İtibar Kavramına Bakış
Hasan Metin 139

13) Merkezi Planlamadan Bölgesel Planlamaya: Yunanistan ve Türkiye Örnekleri
Süleyman Yaman Koçak, Mustafa Ökmen 149

14) Örgütsel Çatışma ve Etkileri
Yakup Altan 159

15) 5902 Sayılı Yasa ile Türkiye'de Afet Yönetiminde Oluşan Değişim
Mehmet Aktel 169

16) Örgütsel Hafıza Kaybını Önlemede İşten Ayrılma Mülakatları: Bir Mülakat Formu Örneği
Duygu Kızıldağ 181

17) İşletmelerin Misyon İfadelerinde Paydaşlara/Etkileşenlere Yer Var mı? İMKB Şirketleri Üzerine Bir Araştırma
Elif Karabulut Temel, Mehmet Ali Köseoğlu 191

18) Toplam Kalite Yönetiminin Başarısında Rol Oynayan Kilit Faktörler
Gültekin Yıldız, Muammer Mesci 199

19) Üretim İşlevi ve Maliyet Muhasebesi Etkileşiminde Maliyet Muhasebesi Eğitiminden Beklentiler: Uygulama Eğitimi Model Önerisi
Vedat Acar, Rafet Aktaş 209

20) Tüketicilerin Marka Tercihlerinde Etkili Olan Faktörler ile Marka İmajının Marka Değeri Üzerindeki Etkileri: Trabzon Örneği
H. Dilara Keskin, Salih Yıldız 239

21) Tüketici Hakları Bilincinin Arttırılması Yöntemlerine Yönelik Bir Saha Araştırması: Trabzon İli Örneği
Fazıl Kırkbir, Mehmet Cançelik 255

22) Türkiye'de Katılımcı Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Uşak ili Örneği
Mustafa Ökmen, Fatih Demir 265

23) Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya-BDT İlişkileri
Sait Sönmez 277

24) Coğrafya Dersi Çevre ve Toplum Öğrenme Alanının Kazanımlarına 9. Sınıf Öğrencilerinin Ulaşma Düzeyi
Kamile Gültüm 291

25) Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri
Cemalettin Kalaycı, Seyfettin Artan 301

26) Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi
Abdullah Takım 315

27) Vadeli ve Spot Kurlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi: İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Üzerine Bir Uygulama
Erhan Demireli, Emre Gülmez, Cenk Akaya 325

28) Toplumsal Çözülme Üzerine Bir Deneme
Mesut Hazır 335

29) Girişimci Üniversite Ve Üçüncü Kuşak Üniversiteler
Münire Çiftçi 341

30) Organizasyonlarda Stratejik İnsan Kaynağının Yönetsel Denetim Sürecinde Eğitimi Ve Geliştirilmesi
Recai Akyel, Akın Marşap 349

DEMOKRASİ EĞİTİMİ VE OKUL MECLİSLERİ PROJESİNİN ÖĞRENCİLERE DEMOKRATİK TUTUMLARI KAZANDIRMAYA ETKİSİ*

Baykal BİÇER
Arş. Grv. Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
baybicer@gmail.com

Özet: Bu araştırmanın amacını demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi uygulamalarının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunda ise Kütahya il merkezindeki ortaöğretim okullarında görev yapan öğretmenler yer almaktadır. Araştırmada demokratik tutumlarla ilgili 12 maddeden oluşan beş dereceli likert tipi bir demokratik tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı ,95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini sağlamak amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin toplam varyansın % 68,758'ini açıklayan tek faktörden oluştuğunu göstermiştir. Araştırmada maddelere verilen yanıtların frekans, yüzde ve aritmetik ortalamaları hesaplanmış, ikili gruplarda t-testi, ikiden fazla olan gruplarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Yapılan çözümlemeler sonucunda, mezun olunan yükseköğretim kurumu değişkeni açısından öğretmenlerin görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, demokrasi eğitimi, demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi, demokratik tutum.

THE INFLUENCE OF DEMOCRACY EDUCATION AND SCHOOL ASSEMBLIES PROJECT ON STUDENTS' ACQUIRING THE DEMOCRATIC ATTITUDES

Abstract: The aim ot he present study is to evaluate the practices of democracy education and school assemlies Project through teachers vievs. The study groups was composed of teachers who werw working at high schools in the centre of Kütahya. İn the study, likert type democratic attitute scale composed of 12 items and five gradings was used. The reliabity coefficient was found to be ,95. As a result of the factor analysis done to assure the structural validity of the scale it was found out that the scale was composed of one factor explaining 68,758% of the whole variance. In the study, the frequenies, percenteges and aritmetic means of the answers given to the items werecalculated. T-test was used in groups with two variables an done way variance analysis (ANOVA) was done in groups with more than two variables. As a result of the analyses done ststistically significant difference vas found between the views of teachers in terms of the üniversty graduated.

Key words: Democracy, democracy education, democracy educatıon and school assemblıes project democratic attitudes.

GİRİŞ

Yaklaşık iki bin beş yüz yıllık bir geçmişiyle Antik Yunan'a dayanan demokrasi kavramı, Yunancada halk anlamına gelen "demos" ile güç, iktidar anlamına gelen "kratos" kelimelerinin birleşimi ile oluşmuştur. Buradan hareketle kavrama "halkın iktidarı, halkın yönetimi anlamı yüklenmektedir (Doğan, 2001: 141). Sözlük anlamı, 'halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi' olarak karşımıza çıkan demokrasi (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005: 495), "en çok sayıda bireylere en büyük özgürlüğü veren, olası en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal yaşam biçimidir" (Touraıne, 1997: 25). Başka bir deyişle "her şeyden önce siyasal toplum içinde yer alan çeşitli dünya görüşlerine mensup olan bütün kişi ve grupları, bütün farklı kimlikleri kucaklayan, ama onların hiçbirisiyle özdeş olmayan bir ortak platformun adıdır" (Erdoğan, 1994: 114).

Demokrasinin siyasi erkten, toplumun en küçük parçası olan bireye geçmesi ancak eğitimle mümkündür (Emir ve Kaya, 2004: 70). Eğitim; kurumlar, programlar ve öğretmenler aracılığıyla, toplumun kültürünü yansıtma işlevini yerine getirirken diğer tüm değerlerle birlikte demokratik değerleri ve demokrasi kültürünü de bireylere kazandırır (Saracaloğlu, Evim ve Varol, 2004: 339).

Demokrasi eğitimi; "öğretim basamaklarında, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde, eğitsel etkinliklerde öğrencinin birey olarak değerine ve bütünlüğüne, birlikte çalışmaya, karşılıklı saygıya, kişiliğe değer ve önem veren eğitim" (Oğuzkan, 1981: 46) olarak tanımlanmaktadır. Demokratik tutum ise; "Bireyi belli insanlar, nesneler ve durumlar karşısında demokrasi ilkeleri doğrultusunda belli davranışlar göstermeye iten öğrenilmiş eğilimlerdir" (Gömleksiz, 1994: 477). Touraine'in (1997: 213) de ifade ettiği gibi, okulun en temel fonksiyonlarından biri, farklı toplumsal ve ekinsel ortamlardan gelen gençlerin ulusal düşünceyi, hoşgörüyü ve özgürlük istencini paylaşmalarını sağlamaktır. Dewey (1996: 96) de demokrasi eğitimine özel bir önem vererek genel seçim hakkına dayanan bir hükümetin, onu seçenler ve ona uyanlar, yani yönetenler ve yönetilenler eğitilmedikçe başarılı olamayacağını vurgulamaktadır. Türkiye'de de özellikle demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile öğrencileri katılımcı bireyler haline getirerek onların demokratik tutumları kazanmalarında önemli etkilerinin olacağı düşünülmektedir.

*Bu makale yazarın "Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi İle Öğrencilerde Demokrasi Kültürü Kazanımlarının Ortaöğretim Öğretmenlerince Değerlendirilmesine Yönelik Bir Analiz (Kütahya Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bu çerçevede araştırmanın amacını 13.01.2004 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile 2003–2004 Öğretim yılında 200'ü ilköğretim ve 100'ü ortaöğretim kurumu olmak üzere toplam 300 pilot okulda ve sonraki yıllarda tüm Türkiye genelindeki ilk ve orta öğretim kurumlarında uygulanmaya başlanan demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumları öğrencilerin ne düzeyde kazandığını öğretmenlerin cinsiyet, branş, mesleki kıdem ve mezun olunan yüksek öğretim programı değişkenlerini de göz önüne alarak onların görüşleri doğrultusunda değerlendirmek oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada, geçmişte ya da şimdi var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 1998). Araştırmanın çalışma grubu, 2005–2006 öğretim yılı, bahar döneminde Kütahya il merkezindeki 16 ortaöğretim okulu ve bu ortaöğretim okullarında görev yapan 20 branşta, 314'ü erkek, 194'ü kadın olmak üzere toplam 508 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak öğretmenlerin görüşlerini saptamaya yönelik, araştırmacı tarafından, Milli Eğitim Bakanlığının (MEB, 2006) demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi kapsamında öğrencilere kazandırmayı hedeflediği demokratik tutumlardan yararlanılarak taslak bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin kapsam geçerliliği için uzman görüşleri alınmış, güvenirliğini sağlamak amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini sağlamak amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin toplam varyansın %68,758'ini açıklayan tek faktörden oluştuğu saptanmıştır. Ölçekteki maddelerin faktör yükü en yüksek 869, en düşük 778'dir. Verilerin temel bileşen analizine uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmış ve ,959 değeri bulunmuştur. Verilerin çok değişkenli olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan Bartlett testi ise anlamlı (5388,394, $p<0.01$) bulunmuştur. Veri toplama araçlarında kullanılan beşli derecelendirme ölçeğine uygun olarak, elde edilen ortalama puanların derecelendirilmesi ve yorumlanmasında; 1,00–1,79 "hiç", 1,80–2,59 "az", 2,60–3,39 "orta düzey", 3,40–4,19 "çok", 4,20–5,00 "tamamen" puan aralıkları temel alınmıştır. Araştırmada, verilen yanıtların frekans, yüzde ve aritmetik ortalamaları alındıktan sonra puan ortalamalarının öğretmenlerin cinsiyetlerine, branşlarına, mesleki kıdemlerine ve mezun oldukları yükseköğretim programına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla ikili karşılaştırmalarda bağımsız t-testinden, ikiden fazla olan gruplarda ise tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır. Verilerin tüm istatistiksel çözümlemeleri "SPSS 13.0" paket programı kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde öğretmen görüşleri açısından öğrencilerin demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile demokratik tutumları ne düzeyde kazandığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 1'de araştırmaya katılan öğretmenlerin ölçekte yer tutumları öğrencilerin kazanma düzeylerine ilişkin verdikleri yanıtları ile ilgili betimsel istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi İle Öğrencilere Kazandırılması Hedeflenen Tutumları Kazanma Düzeyine İlişkin Maddelere Verdikleri Yanıtlar

Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi İle Öğrencilere Kazandırılması Hedeflenen Tutumları Kazanma Düzeyi		**Tamamen**	**Çok**	**Orta Düzeyde**	**Az**	**Hiç**	$\bar{x}$
Toplumda yaşayan tüm bireylerin değerleri, onurları, inanç ve özgürlüklerine saygı duyma fazileti	*f* *%*	102 20,1	159 31,3	179 35,2	54 10,6	14 2,8	3,55
Farklılıkların bulunduğu bir dünyada hukuk kurallarına, adalete, eşitliğe bağlılık	*f* *%*	96 18,9	148 29,1	186 36,6	73 14,4	5 1,0	3,51
Toplumsal problemler için yapıcı, şiddetten uzak, katılımcı ve barış içerisinde çözümler üretme	*f* *%*	101 19,9	131 25,8	178 35,0	83 16,3	15 3,0	3,43
Demokratik ilkelerin, kurumların ve işleyişlerinin yararlılığına inanma	*f* *%*	74 14,6	175 34,4	178 35,0	69 13,6	12 2,4	3,45
Hayattaki çoğulculuk ilkesine bağlı, farklı kültürlere ve onların insanlığa katkısına saygı gösterme ve tahammül etme	*f* *%*	74 14,6	163 32,1	185 36,4	73 14,4	13 2,6	3,42
Karşılıklı anlayış, iş birliği, eşitlik, adalet ve dayanışma değerlerini kabul etme	*f* *%*	94 18.5	156 30,7	175 34,4	75 14,8	8 1,6	3,50

Irkçılık, ön yargı ve ayrımcılık konusunda mücadele etme	*f* *%*	85 16,7	149 29,3	160 31,5	88 17,3	26 5,1	3,35
Kişisel sorumluluğun önemine inanma	*f* *%*	91 17,9	163 32,1	167 32,9	70 13,8	17 3,3	3,47
İnsanın sürekli gelişimini ana ilke olarak kabul etme	*f* *%*	78 15,4	161 31,7	160 31,5	94 18,8	15 3,0	3,38
Farklı düşüncelere hoşgörü ile yaklaşma	*f* *%*	94 18,5	164 32,3	163 32,1	70 13,8	17 3,3	3,49
İnsanların temel hak ve özgürlüklerine saygı duyma	*f* *%*	120 23,6	153 30,1	149 29,3	73 14,4	13 2,6	3,58
Hukukun üstünlüğü ilkesini benimseme	*f* *%*	117 23,0	160 31,5	144 28,3	70 13,3	17 3,3	3,57
N=508							**3,47**

Tablo 1'de görüldüğü gibi demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesinin öğrencilere en fazla kazandırdığı düşünülen tutum, insanların temel hak ve özgürlüklerine saygı duyma ($\bar{X}$=3,58)dır. Kazanılma düzeyleri açısından bu tutumu, hukukun üstünlüğü ilkesini benimseme ($\bar{X}$=3,57), toplumda yaşayan tüm bireylerin değerleri, onurları, inanç ve özgürlüklerine saygı duyma fazileti ($\bar{X}$=3,55), farklılıkların bulunduğu bir dünyada hukuk kurallarına, adalete, eşitliğe bağlılık ($\bar{X}$=3,51), karşılıklı anlayış, iş birliği, eşitlik, adalet ve dayanışma değerlerini kabul etme ($\bar{X}$=3,50) izlemektedir. Tüm tutumlar içinde en düşük aritmetik ortalamaya sahip tutum ise ırkçılık, ön yargı ve ayrımcılık konusunda mücadele etme ($\bar{x}$=3,35) dir. Bu bulgudan hareketle öğrencilere ırkçılık, ön yargı ve ayrımcılıkla mücadele etme tutumunun diğerlerine göre daha az kazanıldığı sonucuna ulaşılabilir.

İnsan onuruna bir saldırı olan ırkçılık, önyargı ve her türlü ayrımcılığı önlemek ve önleyecek bireyler yetiştirmek için gerek aile içi eğitimin gerekse örgün ve yaygın eğitimin iyi yapılandırması son derece önemlidir. Ayrıca Armağan'ın (2004: 86) da belirttiği gibi, her dönemde sosyal ve siyasal sistemin devamında ya da yeniden yapılandırılmasında etkili olan basının da çeşitli ayrımcılık öğelerinden arınık olması, ırkçılığın, önyargının ve ayrımcılığın olumsuzlukları hakkında halkı nesnel olarak bilgilendirmesi gerekmektedir. Çünkü basın, toplumda yerleştirilmesi gereken kültürel değerlerin aktarılması ve onların kalıcılığının sağlanmasında önemli role sahiptir. Öte yandan aktardığı kültürel kodlar, semboller ve simgelerle insanların nasıl tutum, tavır ve davranış örüntüsü sergileyeceklerinin ve sergilenmesi gerekenin standartlarını sunmaktadır.

Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile öğrencilere kazandırılması hedeflenen tutumlara ilişkin öğretmenlerin anket maddelerine verdikleri yanıtların frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde tümünün aritmetik ortalamalarının aritmetik ortalaması $\bar{X}$ *=3,47*'dir. Bu bulguya dayalı olarak öğretmenlerin demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile öğrencilere kazandırılması hedeflenen tutumları *"çok"* kazandırdığı görüşünde oldukları, yani çoğulculuğa vurgu yapan demokratik tutumların ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir.

Emir ve Kaya'nın (2004: 75) yaptığı bir araştırmada öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu (% 86) uygulamanın öğrencilerde demokratik tutum geliştirmede etkili olduğu yanıtını vermişlerdir. Bu noktada her iki araştırma bulgularının birbirini desteklediği söylenilebilir.

Kıncal ve Uygun'un (2006: 34, 37) Çanakkale'de yapmış oldukları araştırmada da öğretmeler projenin amaçlarına ilişkin görüşlerini "Çocukların demokrasiyi yaşayarak öğrenmesi için uygulanan bir proje", "…Bu proje ile öğrencilerin seçme-seçilme ve okul işlerine katılmaları sağlanıyor." şeklinde ifade etmişler, öğrencilerden bazıları ise "demokrasiyi sadece derslerde değil, hayatın içinde öğreniyorum." ifadesini kullanmışlardır. Ayrıca araştırmada öğretmen ve öğrenci görüşleri doğrultusunda projenin okullarda saygı, güven, hoşgörü, söz hakkı, işbirliği, özgüven, yönetime katılma, okulun sorunlarını paylaşma gibi değerleri geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kişisel özellikleri kapsamında öğretmenlerin demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumlara ulaşma düzeylerine ilişkin olarak cinsiyet (F=1,35; p>.05), branş ($F_{(18,488)}$=1,88; p>.05) ve mesleki kıdem ($F_{(4,503)}$=1,82; p>.05), değişkenlerine göre verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarında görülen farkların istatistiksel bakımdan anlamlı olup olmadığını sınamak için yapılan istatistiksel işlemler sonucunda belirlenen değerlere göre elde edilen p değerleri .05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu görülmüştür. Bu durum, demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumları öğrencilere kazandırma düzeyine ilişkin yukarıdaki değişkenler açısından öğretmenlerin görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ancak mezun olunan yüksek öğretim programı değişkenine göre öğretmenlerin verdikleri yanıtların istatistiksel işlemler sonucunda belirlenen değerlere göre elde edilen p değerleri. 05 anlamlılık düzeyinden küçüktür.

Tablo 2. Mezun Olunan Yükseköğretim Kurumu Değişkenine Göre Öğretmenlerin Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi İle Öğrencilere Kazandırılması Hedeflenen Tutumlara Ulaşma Düzeylerine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi	Yükseköğretim Kurumu	N	$\bar{X}$	SS
Tutumlar	Eğitim Enstitüsü	31	3,45	,87
	Eğitim Fakültesi	280	3,37	,83
	Fen-Edebiyat Fakültesi	136	3,64	,86
	Diğer	61	3,55	,91

Tablo 2'de görüldüğü gibi demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumların kazandırılma düzeylerine ilişkin öğretmenlerin verdikleri yanıtların aritmetik ortalamaları mezun olunan yükseköğretim kurumuna göre farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin mezun oldukları yükseköğretim kurumuna göre demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumların öğrencilere kazandırılma düzeyine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamalarının, eğitim enstitüsü $\bar{X}$ =3,45; eğitim fakültesi $\bar{X}$ =3,37; fen-edebiyat fakültesi $\bar{X}$ =3,64; diğer $\bar{X}$ =3,55 olduğu görülmektedir. Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumların kazandırılma düzeylerine ilişkin öğretmenlerin verdikleri yanıtların en yüksek puan ortalaması fen-edebiyat fakültesi mezunlarına aittir. Bu tutumlara ait en düşük ortalamalar ise eğitim fakültesi mezunlarına aittir. Bu bulgulardan hareketle fen-edebiyat fakültesi mezunlarının demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesinin hedeflenen tutumları daha çok kazandırdığı görüşünde oldukları söylenebilir.

Tablo 3. Mezun Olunan Yükseköğretim Kurumu Değişkenine Göre Öğretmenlerin Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi İle Öğrencilere Kazandırılması Hedeflenen Tutumlara Ulaşma Düzeylerine İlişkin Görüşlerinin Değişkenlik Çözümlemesi Sonuçları

Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi	Varyans Kaynağı	SD	KT	KO	F	P	Tuk ey
Tutumlar	Gruplar Arası	3	6,80	2,26	3,10	,02*	3–2
	Gruplar İçi	504	368,14	,73			
	Toplam	507	374,94				

*p<.05

Tablo 3'te görüldüğü gibi, mezun olunan yükseköğretim kurumu değişkenine göre öğretmenlerin demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumları kazandırma düzeylerine ilişkin verdikleri yanıtların aritmetik ortalamaları arasında gözlenen farkların istatistiksel bakımdan anlamlı olup olmadığını sınamak için uygulanan tek yönlü varyans analizi ile elde edilen (F=3,10; p=,02) değerlerine göre belirlenen p değeri .05 anlamlılık düzeyinden küçüktür. Bu durum, demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumları kazandırma düzeyine ilişkin mezun olunan yükseköğretim kurumu değişkeni açısından öğretmenlerin görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu anlamlılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi uygulanmıştır. Tukey HSD testi sonuçlarına göre fen-edebiyat fakültesi ile eğitim fakültesi mezunları arasında, fen-edebiyat fakültelerinin lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bu bulguya dayalı olarak fen-edebiyat fakültesi mezunu öğretmenler, eğitim fakültesi mezunu öğretmenlere göre demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumların öğrencilere daha fazla kazandırıldığını düşünmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile öğrencilere kazandırılması hedeflenen tutumların öğretmen görüşlerine yönelik sonuçları incelendiğinde, "toplumda yaşayan tüm bireylerin değerleri, onurları, inanç ve özgürlüklerine saygı duyma fazileti", "farklılıkların bulunduğu bir dünyada hukuk kurallarına, adalete, eşitliğe bağlılık", "toplumsal problemler için yapıcı, şiddetten uzak, katılımcı ve barış içerisinde çözümler üretme", "demokratik ilkelerin, kurumların ve işleyişlerinin yararlılığına inanma", "hayattaki çoğulculuk ilkesine bağlı, farklı kültürlere ve onların insanlığa katkısına saygı gösterme ve tahammül etme", "karşılıklı anlayış, iş birliği, eşitlik, adalet ve dayanışma değerlerini kabul etme", "kişisel sorumluluğun önemine inanma", "farklı düşüncelere hoşgörü ile yaklaşma", "insanların temel hak ve özgürlüklerine saygı duyma", "hukukun üstünlüğü ilkesini benimseme" tutumlarını *çok*, "ırkçılık, ön yargı ve ayrımcılık konusunda mücadele etme", "insanın sürekli gelişimini ana ilke olarak kabul etme" tutumlarını *orta düzeyde*, kazandırdığını düşünmektedirler. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularda öğretmenlerin tümünün ankete verdikleri yanıtlara göre, demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumların öğrencilere kazandırılma düzeyine ilişkin öğretmenlerin *çok* kazandırdığı görüşünde oldukları söylenebilir.

Kişisel özeliklerine göre öğretmenlerin demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumlara ulaşma düzeylerine ilişkin olarak cinsiyet, branş, mesleki kıdem, değişkenlerine göre verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarında görülen farkların istatistiksel bakımdan anlamlı olup olmadığını sınamak için yapılan istatistiksel işlemler sonucunda belirlenen değerlere göre elde edilen p değerleri .05 anlamlılık düzeyinden büyüktür. Bu durum, demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile hedeflenen tutumları öğrencilere kazandırma düzeyine ilişkin öğretmenlerin görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ancak mezun olunan yüksek öğretim kurumu değişkeni kapsamında verdikleri yanıtların istatistiksel işlemler sonucunda belirlenen değerlere göre elde edilen p değerleri. 05 anlamlılık düzeyinden küçüktür. Tukey HSD testi sonuçlarına göre fen-edebiyat fakültesi ile eğitim fakültesi mezunları arasında, fen-edebiyat fakültelerinin lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmüştür.

Araştırma sonuçları doğrultusunda şu öneriler getirilebilir:

Demokrasi kültürü ancak demokratik bir eğitimle gerçekleştirilebilir. Bu amaca uygun olarak eğitim ortamları demokratik ilkelere göre yapılandırılmalı ve öğrencinin demokratik davranışlar geliştirmesine olanak sağlanmalıdır.
Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için tüm yönetici, öğretmen ve öğrencilerin bilgilendirilmesi amacıyla hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir.

Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesini kâğıt üzerinde uygulanması gereken bir izlek olmaktan öteye geçirmek ve öğrencilerin gözünde önemini arttırmak için okul meclislerine yasal hak ve sorumluluklar verilmelidir.

Öğrencilerin demokrasinin teorik boyutunu öğrenmesi ve demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile uygulamaya dönüştürebilmesi için ortaöğretim kurumlarının tüm alanlarında demokrasi ve yurttaşlık eğitimi ile ilgili zorunlu dersler olmalıdır. Ayrıca diğer derslerin içeriği de öğrencilere demokratik davranışlar kazandırmaya yönelik olarak sınıf ortamlarında tartışma teknikleri ve çeşitli araştırma, inceleme, grup, küme çalışması gibi etkinliklerle desteklenmelidir.

Öğrencilerin demokratik bir kişilik kazanmalarını sağlamak için eğitim ortamlarında her türlü karar alma mekanizmalarına öğrencilerin etkin katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi çeşitli sosyal ve kültürel aktivitelerle desteklenmelidir.

Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi ile ilgili çeşitli boyutlarda araştırmalar yapılmalı, bu araştırmaların sonuçları projenin geliştirilmesinde ve daha etkin uygulanmasında kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Armağan, A. (2004). "Basının Vatandaşlık Kültürü Oluşturmada İşlevi". *Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu.* 86–93. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Biçer, B. (2007), Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi İle Öğrencilerde Demokrasi Kültürü Kazanımlarının Ortaöğretim Öğretmenlerince Değerlendirilmesine Yönelik Bir Analiz (Kütahya Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve Eğitim, Eğitim Felsefesine Giriş*. (Çev.: Tahsin Yılmaz), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları Basımevi.

Doğan, İ. (2001). *Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*. Birinci Basım. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Erdoğan, M. (1994). "Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji". *Türkiye Günlüğü.* Sayı:29: 113–116, Temmuz-Ağustos.

Emir, S. ve Kaya, Z. (2004). "Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclislerine Yönelik Öğretmen Görüşleri*"*. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* Sayı: 4 (8): 69–89.

Gömleksiz, M. (1994). **"**Türk Dili ve Edebiyatı Dersinde Uygulanan Kubaşık Öğrenme Yönteminin Erişiye, Demokratik Tutumlara ve Benlik Saygısına Etkisi". 476–493, *1. Eğitim Bilimleri Kongresi, Kuram-Uygulama-Araştırma: Bildiriler*. Adana: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler.* Sekizinci Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kıncal, R. Y. ve Uygun, S. (2006). "Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi Uygulamalarının Değerlendirilmesi". *Milli Eğitim Dergisi*. Sayı: 171 Yaz. 31–42.

MEB (Mili Eğitim Bakanlığı). "Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesinin Milli Eğitim Sistemimiz Açısından Önemi". *http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name= concert&pa=list_pagess_catagories&cid=2-10k.* Erişim Tarihi: 20.01.2006.

Oğuzkan, F. (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Saracaloğlu, S.; Evim, İ. ve Varol, S. R. (2004). "İzmir İlinde Çeşitli Kurumlarda Görev Yapan Öğretmenler İle Öğretmen Adaylarının Demokratik Tutumları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.* Sayı: 4(2): 338–355.

Touraine, A. (1997). *Demokrasi Nedir?,* (Çev. Olcay Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Onuncu Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İlköğretim 6.Sınıf Öğrencilerinin Cebir Öğrenme Alanındaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Çalışma Yapraklarının Etkililiği

Recai AKKAYA* **Soner DURMUŞ****

Özet: İlköğretim çağında öğrencilerin cebir konuları ile ilgili kazanımları günlük yaşamlarında önemli rol oynamaktadır. Bundan dolayı araştırmanın amacı i) ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanındaki olası güçlüklerini ve kavram yanılgılarını belirlemek ii) cebir öğrenme alanındaki konuları anlamada ve kavram yanılgılarını gidermede etkili olabilecek bir öğretim tasarımı sunmaktır. Araştırmada, "Kontrol Gruplu Ön Test-Son Test Deney Modeli" kullanılmıştır. Deney grubuna, çalışma yaprakları kullanılarak eğitim verilirken, kontrol grubuna ise geleneksel öğretim yaklaşımına göre eğitim verilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının cebir öğrenme alanındaki kavram yanılgılarını belirlemek için araştırmacı tarafından geliştirilen "Cebir Testi" öğretimden önce ve sonra uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin cebirde harflerin kullanımı anlamada, değişkenlerle ve eşitlik kavramı ile ilgili bir takım kavram yanılgılarının olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin belirlenen kavram yanılgılarını azaltmada geleneksel öğretime göre daha etkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Cebir, Kavram Yanılgıları, Çalışma Yaprakları

The Effectiveness of Worksheets on Overcoming Misconceptions Related to Algebra Learning Domain of Sixth Grade Elementary School Students

Abstract: The acquisition of expectations related to algebra at elementary level play a major role in students' daily lives. Therefore, the aim of this study is ı) to determine the possible difficulties and misconceptions of elementary school six grade students about the algebra learning domain and ii) to ascertain to what extent the worksheets are effective in comprehending the topics and correcting misconceptions in algebra learning domain. Control grouped pre-test and post-test experiment model was used in the study. Students in the experiment group were instructed by using worksheets whereas students in the control group were instructed according to the traditional teaching approach. In order to determine the misconceptions about algebra learning domain, both students in experiment and control groups were tested by the Algebra Test which was developed by the researcher before and after the instruction. Findings of the study implied that (i) students had some misconceptions about letters used in algebra, variables and the equity concept before instruction and (ii) the instruction supported by the worksheets were effective in decreasing level of these misconceptions whereas the traditional instruction was not effective in decreasing level of the misconceptions.

Key Words: Algebra, misconception, worksheets

GİRİŞ

Kavram yanılgıları öğrenme sürecinde öğrenmeyi etkileyici önemli etkenlerdendir. Öğrencilerin incelenen kavramları farklı biçimde düşünmeleri/alternatif görüşleri literatürde farklı biçimlerde adlandırılmışlardır. Bunlardan bazıları, hatalı fikirler (Fisher, 1983), ön kavramlar (Hashweh, 1988), bilimin çoklu özel versiyonu (McClelland, 1984), hataların altında yatan kaynaklar (Fisher and Lipson, 1986), gerçeğin kişisel modelleri (Champagne, Gunstone and Klopfer, 1985), anlık akıl yürütme (Viennot, 1979), çocukların bilimi (Osborne, Bell ve Gilbert, 1983), yanlış uygulama (Elby, 2001) ve kavram yanılgısıdır (Griffiths ve Preston, 1992). Kavram yanılgısı ifadesi öğrencilerin kavramlara kendilerince, yanlış anlam yüklemeleri olarak da düşünülebilir. Gilbert'e (1982) göre kavram yanılgıları öğrenciler açısından düşünüldüğünde mantıklıdır ve zihinlerine yerleşmiş durumdadır. Bu durum öğrencilerin sonraki öğrenmelerini olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı etkili bir öğretimin yapılması için öğrencilerin kavram yanılgılarını tespit ederek, dersin planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Matematik öğretiminde öğrencilerin karşılaştığı çeşitli güçlükler ve kavram yanılgıları farklı öğrenme alanlarına göre literatürde ortaya konmuştur (Ben-Hur, 2006). Matematik öğretiminde hem işlemsel bilgi hem de kavramsal bilgi önemli rol oynamaktadır. Kavramsal bilgi kişi tarafından içselleştirilmiş ve o anda sahip olduğu bilgiye bağlı olarak oluşturulmuş ilişkiler bütünüdür. İşlemsel bilgi ise klasik matematiksel soruları çözerken kullanılan işlemleri ve matematiksel sembolleri içermektedir (Toluk ve Olkun, 2003: 30). Her iki tür bilgi de farklı işlevlere sahiptir ve iyi bir matematik öğretimi için üzerinde durulması gereken konulardır. Ancak okullardaki matematik öğretiminde daha çok işlemsel bilgi üzerinde durulmaktadır. İşlemsel bilgi daha çok ezberlemeye dayalı öğrenilirken kavramsal bilgi anlamayı gerektirir. Matematiksel bilgi ise işlemsel ve kavramsal bilginin iç içe geçmesi sonucunda oluşur (Toluk ve Olkun, 2003). İşlemsel bilgi ile kavramsal bilgi arasındaki ilişkiyi kuramayan öğrenciler matematiksel kavramları yanlış algılamakta ve matematik öğretiminde bir takım zorluklar ile karşılaşmaktadır. Öğrencilerin matematikte yaşadığı zorluklar aritmetik ve geometri konuları ile beraber cebir konularının işlenmeye başlanmasından sonra daha da artmaktadır (Ersoy & Erbaş, 2003). Bu durum öğrencilerin matematikteki akademik başarılarını düşürmekte ve matematiğe karşı olumsuz tutum geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı öğrencilerin ilköğretimin ilk yıllarından itibaren izlenerek karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi ve bunların giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Yapılan birçok araştırma cebir kavramlarını (eşitlik, denklem, cebirsel ifadeler, değişkenler) anlama ile ilgili güçlükleri ve kavram yanılgıları olduğunu göstermektedir (Wagner, 1983; English & Halford, 1995; Kieran, 1992; Perso, 1992; MacGregor &Stacey, 1993). Ülkemizde de cebir ve cebir kavramları ile değişik okul ve sınıf düzeylerinde araştırmalar yapılmıştır (Dede, 2004; Dede, Yalın & Argün, 2002; Ersoy & Erbaş, 2003; Baki & Kartal, 2002).

* Arş.Gör., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, recaiakkaya@uludag.edu.tr
** Doç. Dr., A.İ.B.Ü, Eğitim Fakültesi, durmus_s1@ibu.edu.tr

Kiearan'a (1992) göre öğrencilerin zorluk çektiği konuların merkezinde cebirde harflerin farklı kullanımını algılama, cebirsel ve aritmetiksel algoritmadaki değişimler, kullanılan yapıları yeniden tanımlama yer almaktadır. Cebirde öğrencilerin anlamada zorluk çektiği ve çeşitli kavram yanılgılarına sahip olduğu bir diğer kavram değişkendir. Değişken kavramı cebirin temelini oluşturmasına rağmen ders işlenirken sadece kavramsal yönü ihmal edilip işlemsel yönü vurgulanmaktadır (Ersoy & Erbaş, 2003). Öğrencilerden, ele alınan konunun bağlamını dikkate almadan değişkenlerle bir takım işlemleri yapılabilmelerini beklemek bir takım sorunlara neden olmaktadır (Macgregor & Stacey,1997). Değişken kavramı hem cebirin hem de genel olarak matematiksel düşünmenin temelini oluşturduğundan literatürde bu kavram üzerine birçok araştırmalar yapılmıştır (Dede, 2004; Dede, Yalın & Argün, 2002) Değişken kavramının önemi yeni ilköğretim matematik programın da vurgulanmaktadır (MEB, 2004).

Stacey ve MacGregor (1997) cebirdeki kavram yanılgılarının sebeplerini şöyle açıklamaktadırlar:

i. Öğrencilerin cebirsel sembolleri yorumlamaları diğer matematiksel deneyimleri üzerine inşa edilir. Eğer öğrenciler yeterince aritmetiksel deneyimlere sahip olmazlar ise cebirde zorlanacaklardır.
ii. Cebirdeki harflerin kullanımı ile harflerin diğer kullanımları aynı değildir.
iii. Cebirin kendine özgü bir yapısı ve dili vardır. Kendine özgü kuralları vardır. Cebirin dili günlük hayattaki dilden farklıdır. Çocuklar bunu anlayamadıkları için cebirde zorlanmaktadır.

Öğrencilerin cebirdeki harfleri farklı kullanımı anlayamaması ve açıklayamaması onların yanlış öğrenmelerine ve kavram yanılgılarına neden olmaktadır. Thelma Perso (1992) öğrencilerin değişkenlerle ilgili kavram yanılgılarını incelemiş ve kavram yanılgılarını üç kategoride gruplandırmıştır: i) harflerin cebirdeki yerini anlama, ii) değişkenleri kullanma, iii) denklem çözerken cebirsel kuralları kullanma olarak üç kategoride toplamıştır.

Ülkemizde de cebir öğretimindeki bir takım güçlükleri ve kavram yanılgılarını tespit etmek için araştırmalar yapılmıştır. Dede, Yalın ve Argün' ün 2002 yılında yaptığı araştırmada öğrencilerin değişken kavramının öğreniminde yaptıkları hata ve yanlış anlamaları aşağıdaki gibi sıralanmıştır. 1) Değişkenin farklı kullanımı bilememe, 2) Değişkenin genelleme yapmadaki rolünün ve öneminin farkında olamama, 3) Değişkenin matematiğin alt bilim dallarındaki temsil yeteneğini bilememe ve yorumlayamama, 4) Matematikte daha önceden öğrenilen bilgilerin yanlış transferi, 5) Değişken kavramıyla ilgili işlem yetersizliğidir.

Erbaş ve Ersoy (2002) tarafından yapılan "Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Eşitliklerin Çözümdeki Başarıları ve Olası Kavram Yanılgıları" adlı araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin başarıları arasında okul tipi, sınıf düzeyi ve bir önceki yıl matematik notuna göre anlamlı farklar bulunurken, cinsiyete göre karşılaştırıldığında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ayrıca, öğrencilerin birinci dereceden bir bilinmeyenli eşitlikleri ve denklemleri çözmek için kullandıkları yanlış kurallamalar belirlenmiştir.

Baki ve Kartal (2002) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre ise matematiksel anlama, öğrencilerin formülleri bilmesi, hesaplamaları doğru yapması ile değil, kavramsal ve işlemsel bilginin dengelenmesine işlemleri anlamasına ve matematiksel düşünmesini gelişmesine bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Dede (2004) yaptığı araştırmanın verilerin analizi sonucunda öğrencilerin, değişken kavramının genelleme yapmadaki rolünün ve öneminin farkında olmadıkları, değişkenin matematiğin alt bilim dallarındaki temsil yeteneğini bilmedikleri, matematikte daha önceden öğrendikleri bilgileri yanlış temsil ettikleri, aritmetik işlem bilgilerinde eksikliklerinin olduğu ve değişken kavramıyla işlem yapabilme yetersizliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

Erbaş (1999) yaptığı araştırmanın sonucunda öğrencilerin harfli ifadeler, sayıların bazı özelliklerini genelleme gibi temel cebir konularında değişik hata ve güçlüklerinin olduğu saptanmıştır. Bu nedenle bazı iyileştirici ve güçlükleri giderici çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Ergöz (2000) yaptığı araştırmada cebire kademeli geçişi sağlayan bir eğitim planlanarak uygulamıştır. Araştırmanın sonucunda deney grubuna verilen aritmetikten cebire geçişi sağlayan eğitimin harfli sembolleri ve cebirsel ifadeler hakkında yanlış anlamalarını azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca bu eğitimin değişken ve bilinmeyen kavramlarının da iyi anlaşılmasını sağladığı belirtilmiştir.

Çalışma Yaprakları ile Öğretim

Oluşturmacı öğrenme teorilerine uygun öğretim ortamlarında, öğrencinin etkin katılımıyla kendi öznel bilgilerini inşa etmelerine olanak sağlama önemsenmiştir. Öğrenciyi merkeze alan bu türden öğrenme ortamlarının temelinde bilginin bir bireyden başka bireye doğrudan akratılamayacağı gerçeği yatmaktadır. Öğrenci merkezli yaklaşımlara göre öğrenme; bireyin var olan bilgileri ile yeni karşılaştığı bilgiler arasında bağ kurarak mevcut bilgi şemasını yeniden düzenleme süreci olarak tanımlanabilir. Bireyin bilgiyi kendisinin yaptığı etkinliklerle keşfetmesi ve zihninde bilgiyi oluşturması ile kalıcı bir öğrenmenin oluşabileceği ifade edilmektedir. En iyi öğrenme bireyin somut nesnelerle ve arkadaşları ile işbirliği yaparak gerçekleşmektedir (Charles, 2000).

Çağdaş öğretim yaklaşımlarında öğretmenin rolü öğrenme-öğretme sürecinde öğrencileri gözlemleme, ders içinde kontrolün sağlanması ve öğrencilerle gerekli iletişimi kurması olarak ifade edilebilir (Proctor ve diğ., 1997). Ayrıca öğretmen açık fikirli, çağdaş, kendini yenileyebilen, bireysel farklılıkları dikkate alan ve alanında çok iyi olmanın yanında bilgiyi aktaran değil uygun öğenme yaşantılarını sağlayan ve öğrenenlerle birlikte öğrenen olmalıdır (Selley, 1999).

Matematik derslerinde mümkün olduğu ölçüde, öğrenciyi etkin öğrenme çabasına sokacak ve bu durumu, istenilen tüm öğrenmeleri gerçekleşinceye kadar sürdürecek öğretme-öğrenme stratejilerinden yararlanılması gerekir. Matematik öğretmeninin öğrencilere matematiği aktarması değil; öğrencilerin kendi çabaları ile öğrenmeleri, bu çabalarında onlara rehberlik etmesi ve onların bu

çabalarını yönlendirmesi gerekir. Öğretmenlerin bunları yapmalarında kullanabilecekleri önemli materyallerden biri de çalışma yapraklarıdır. Çalışma yapraklarını; Kurt (2002) öğrencilerin ne yapması gerektiğinin belirtildiği işlem basamaklarını içeren, bilgilerini kendi zihinlerinde kendilerinin kurmalarına yardım eden ve aynı anda bütün sınıfın verilen etkinliğe katılımını sağlayan önemli araçlar olarak tanımlanmaktadır. Nitelikli olarak hazırlanan çalışma yaprakları öğrencilerin bilgilerinin yapılandırma sürecinde hem bireysel hem de arkadaşlarıyla etkileşim içine girmesine olanak sağlamaktadır (Özdemir,2006). Çalışma yaprakları matematik konularının öğretilmesinde etkili bir öğrenme ortamı oluşturulması için de kullanılabilir. Matematik derslerinde çalışma yapraklarının kullanılması öğrencilerin başarısını ve matematik dersine karşı tutumları da olumlu yönde etkilemektedir (Aşkar ve Işıksal, 2003). Ayrıca çalışma yaprakları ders sırasında öğrencileri yönlendiren, adım adım sonuca götüren işlem basamaklarını içeren, öğrencilerin bilgiyi kendi kendilerine oluşturmalarına yardım eden ve etkinliğe katılmalarını sağlayan önemli araçlardır (Yök, 1998).

Çalışma yaprakları kavram yanılgıları dikkate alan ve etkili kavram öğretimi sağlayan materyallerden biridir. Öğrencilerin yeni öğrenecekleri kavramla ilgili, kendilerine ait kavramları olabilir. Öğrenciler öğretim sürecinde yeni öğreneceği kavramla ilgili düşüncelerini kullanarak söz konusu kavramı eksik ya da yanlış öğrenebilmektedir. Bu anlamda çalışma yapraklarının aynı zamanda kavramsal gelişimi sağlamak için bireysel ya da grupla yapılabilecek öğretim materyallerinden birisi olduğu belirtilmektedir (Demircioğlu ve diğ.,2004; Kurt; 2002; Yiğit ve diğ, 2001; Saka ve diğ., 2002; Kurt ve Akdeniz, 2002).

Genel olarak çalışma yapraklarının faydaları şu şekilde sıralanabilir (Toumasis, 1995: 100)
- Çalışma yaprakları, öğrencilere önemli matematiksel kavramları analiz etme ve tanımlama, görsel ve sözel anlamları bütünleştirerek bu kavramların anlamlarını düşünmeleri fırsatı verir.
- Çalışma yaprakları, öğretmen öğrencilerin yanlış anlamalarını ve oluşturdukları yanlış kavramları ortaya çıkarma olanağı sunar.
- Çalışma yapraklarında yer alan sorulara öğrencilerin verdiği cevaplar sayesinde öğretmen sınıfta farkında olmadığı öğrencilerin düşünceleri üzerindeki örtüyü açabilir.
- Bir matematik kavramı hakkındaki fikirlerin yazılması yöntemi, öğrencilerin kritik düşünme ve düşündüklerini organize etme gücünü artırır. Çalışma yaprakları matematiksel kavramların öğrencilerden yazılı olarak istemesine olanak sağladığından, öğrencilerin kritik düşünmelerini ve düşündüklerini organize etmelerini sağlar.
- Son olarak çalışma yaprakları hem öğretmene hem öğrenciye öğrenme ortamında iletişimde bulunma ve yararlı düşüncelerin paylaşılması fırsatını verir.

Çalışma yaprakları ile matematik konularının öğretimi konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Bulut, Ekici ve İşeri' nin (1999) yaptığı olasılık kavramlarını öğretiminde kullanılmak üzere çalışma yapraklarını geliştirme çalışmasıdır. Bu çalışmada olasılık konusunda çeşitli nedenlerden dolayı olasılık kavramlarının etkin bir şekilde öğretilemediğine dikkat çekilerek bu eksiklikleri giderilmesinde çalışma yapraklarının kullanılabileceği vurgulanmıştır.
Çalışma yapraklarının kullanıldığı bir başka çalışmada ise Gürbüz (2007) ayrık olayların olma olasılığı ve ayrık olmayan olayların olma olasılığını öğretmek amacıyla yaptığı çalışmadır. Uygulamalar sonucunda geliştirilen materyallerin öğrencileri motive etmede ve etkinliklere katılma isteklerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Özdoğan (2005), "Matematik Öğretiminde Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Uygun Çalışma Yapraklarının Geliştirilmesi" konulu yüksek lisans tez çalışmasında, geometri konusunda çalışma yaprakları hazırlanmış ve bu çalışma yapraklarıyla yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak işlenen derslerin öğrenci başarısına etkisini araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda çalışma yaprakları ile derslerin işlendiği deney grubu ile geleneksel yöntemle derslerin yürütüldüğü kontrol grubunu konu başarı testi ortalamaları arasında çalışma yapraklarının kullanıldığı yapılandırmacı öğretimin lehine bir farklılık bulunmuştur.

Olkun ve Toluk (2004) yaptıkları çalışmada ilköğretim birinci sınıf öğrencileri için yapılandırmacı yaklaşıma uygun çalışma yaprakları geliştirmişlerdir. Hazırlanan çalışma yaprakları sınıf öğretmenliği öğrencilerine ve sınıf öğretmenleri eğitimi işlik çalışmalarında uygulanmıştır. Öğretmenler ve öğretmen adayları çalışma yapraklarını etkili, yaratıcı ve zengin bulmuşlardır. Çalışma yapraklarının kullanılmasının öğrencileri hem düşünmeye sevk ettiğini hem de dersi zevkli hale getirdiğini savunmuşlardır. Ayrıca kavramların derinlemesine incelenmesine fırsat tanıdığını belirtmişlerdir.

Tüm bu bilgiler ışığı altında yeni ilköğretim matematik öğretim programında yer alan cebir öğrenme alanında temel cebirsel kavramların gelişimi ve öğrencilerin cebirle ilgili istenilenlerin kazandırılması için öğrencilerin aritmetikten getirdikleri bir takım yanlış anlamalarının ve kavram yanılgılarının belirlenmesi, öğrencilerin sahip oldukları ön bilgilerin belirlenmesi ve bu bilgilere dayalı bir öğretiminin uygulanması cebir konularının öğretilmesinde kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca, ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanındaki karşılaşabilecekleri olası güçlükleri ve kavram yanılgılarının belirlenmesi, çalışma yaprakları ile olası kavram yanılgılarının ne derecede giderildiğinin bilinmesi cebir öğrenme alanında kullanılacak yaklaşımların belirlenmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı i) ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanındaki olası güçlüklerini ve kavram yanılgılarını belirlemek ii) cebir öğrenme alanındaki konuları anlamada ve kavram yanılgılarını gidermede etkili olabilecek bir öğretim tasarımı sunmaktır.

YÖNTEM
Bu araştırmada nitel ve nicel tekniklerden oluşan karma bir yöntem kullanılmıştır (Yaman, 2004; Patton,1990). Araştırmanın ilk bölümünde yarı deneysel desenle nicel veri toplanarak istatistiksel analiz yapılmıştır. İkinci bölümünde ise betimsel analiz yapılmıştır.

Araştırmanın nicel kısmında ön test-son test kontrol gruplu desen kullanılmıştır. Araştırma iki grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu gruplardan biri deney, diğeri kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Deney grubunda çalışma yapraklarına dayalı öğretim yapılırken,

kontrol grubunda ise öğretmen merkezli, genellikle anlatım ve soru-cevap yönteminin kullanıldığı öğretim sürdürülmüştür. Öğretim her iki grupta da araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Araştırmanın nitel kısmında ise deney grubundan seçilen on öğrenci ile uygulamadan önce ve sonra kırk beşer dakikalık görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler kasetlere kaydedilmiştir. Bu görüşmelerde öğrencilerden cebir testindeki soruları nasıl çözdüklerini anlatmaları istenmiştir.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini, Bolu il merkezinde 2005 – 2006 eğitim-öğretim yılında 100.Yıl İlköğretim okulunun altıncı sınıfında okuyan 49 öğrenci oluşturmaktadır. Okulda üç tane altıncı sınıf bulunmaktadır. Çalışmanın örneklemini aynı öğretmenin okuttuğu iki sınıf oluşturmuştur. Sınıflar rasgele yöntemle kontrol ve deney grupları olarak gruplandırılmıştır. Grupların cinsiyete göre dağılımı ile ilgili veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 2.1: *Deney ve kontrol gruplarının cinsiyete göre dağılımı*

	Kız	Erkek	Toplam
Deney	13	11	24
Kontrol	15	10	25
Toplam	28	21	49

Grupların denkleştirme aşamasında öğrencilerin 5.sınıf matematik dersi yıl sonu notları ve cebir testinden aldıkları puanlar dikkate alınmıştır.

Tablo 2.2: *Grupların 5.sınıf matematik dersi yıl sonu not ortalamaları*

	N	$\overline{X}$	Ss	t	p
Deney	24	4.00	1,00	0.99	,126
Kontrol	25	3.75	1,10		

Tablo 2.2'de görüldüğü gibi deney grubunun 5.sınıf matematik dersi yıl sonu notuna ait ortalaması ile kontrol grubunun 5.sınıf matematik dersi yıl sonu notuna ait not ortalaması arasındaki fark, t-testiyle karşılaştırılmış ($t(47) =0,99$; $p>.05$) ve $\alpha=.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu verilere göre her iki grubun 5.sınıf matematik dersi yıl sonu not ortalamaları açısından birbirine denk olduğu söylenebilir.

Öğretime başlamadan önce gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı grupların aldıkları ön- cebir testi başarı puanları ortalamaları t-testi ile karşılaştırarak test edilmiştir.

Tablo 2.3. *Deney ve kontrol gruplarının ön test puanları*

	N	$\overline{X}$	Ss	t	p
Deney	24	7,24	1,80	1,742	,188
Kontrol	25	6,33	1,83		

Tablo 2.3' de görüldüğü gibi deney grubunun ön test puanlarına ait ortalaması ile kontrol grubunun ön test puanlarına ait ortalaması arasındaki fark, t-testiyle karşılaştırılmış ($t(47) =1,742$; $p>.05$) ve $\alpha=.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu verilere göre araştırmanın başında deney ve kontrol gruplarının başarıları arasında anlamlı bir farkın olmadığı söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak cebir testi kullanılmıştır. İlköğretim 6.sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanında kavramsal anlamalarını ve kavram yanılgılarını tespit etmek için 20 soruluk cebir testi (CT) araştırmacı tarafından geliştirilmiştir (Ek A). Testteki sorular uzmanlarla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerle ve Thelma Perso 'nun hazırlamış olduğu "Diagnostic Test-Conceptions in Algebra" testindeki sorulardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Testte 7 çoktan seçmeli ve 13 açık uçlu soru yer almaktadır. Çoktan seçmeli sorularda bir doğru cevap ve bir de o konudaki kavram yanılgıları çeldirici olarak konmuştur. Açık uçlu sorularda ise öğrencilerin verdikleri cevaplar değerlendirilerek kavram yanılgıları tespit edilmiştir. Pilot çalışma olarak 2004–2005 eğitim öğretim yılında 280 6. ve 7. sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Veriler bir paket programına girilerek analiz edildiğinde alpha güvenirlik katsayısı 0,77 olarak bulunmuştur.

Araştırmanın nitel kısmında ise öğrencilerle çalışma yapraklarıyla yapılan öğretimden önce ve yapıldıktan sonra nasıl bir değişimin gösterdiğini belirlemek için deney gruplarından seçilen on öğrenci ile kırk beşer dakikalık görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler kasetlere kaydedilerek çözümlemeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında öğrencilere cebir testi verilmiş ve öğrencilerin soruları cevaplamaları istenmiştir. Görüşmeler sırasında öğrencilerin gerçek düşüncelerini ortaya çıkarmak için "Neden öyle düşünüyorsun?, Düşünceni açıklar mısın?, Nasıl emin oldun?" gibi sorular sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Uygulama sonucunda elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada grupların kullanılan testten aldıkları puanların ortalama değerleri, standart sapmaları, grupların kavram yanılgıları sıklık değerleri, kavram yanılgılarının giderilme yüzdeleri betimlemeli istatistikle test edilmiştir. Veri analizinde t-testi kullanılarak grupların ön test ortalama puanları

arasında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenmiştir. Bu analiz yapılırken öğrencileri ön-cebir testlerinden elde ettikleri başarı puanları bulurken her soru için verdikleri doğru cevaplar 1, yanlış cevaplar ise 0 olarak bir istatistik programına girilmiştir. Ayrıca öğrencilerin ön ve son-CT de kavram yanılgılarını belirlemek için her soru için kavram yanılgısı olarak önceden belirlenen şıkkı seçtiklerinde 1, diğer şıklar seçildiğinde ise 0 olarak SPSS programına girilmiştir.

Uygulama

Araştırmada, cebir öğrenme alanında tespit edilen kavram yanılgılarını ortadan kaldırmak için çalışma yaprakları kullanılmıştır. Çalışma yaprakları öğrencilerin bilgilerini yapılandırmalarına ve kavram yanılgılarını gidermeye yardımcı olacak şekilde düzenlenmiştir. Geliştirilen çalışma yapraklarında öğrencilerin aktif katılımını ve ön bilgilerinin farkında olmalarını sağlayabilmek için ilgi çekici bir soruyla ya da gerçek hayat durumuyla başlanmıştır. Çalışma yapraklarında öğrencilerin grup çalışmalarına imkan sağlayacak sorular sorulmuştur. Bu sorularla öğrencilerin önceki deneyimleri ve bilgilerinin tersine gerçekleşebilecek bir durum verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle onların ön bilgileri sorgulanarak yanlış olan bilgilerini değiştirme olanağı tanınmıştır. Çalışma yapraklarının son bölümünde ise öğrencilerin yeni kazandıkları bilgilerini farklı durumlara uygulayıp uygulayamadıklarını tespit etmek amacıyla sorular yöneltilmiştir. Çalışma yaprakları hazırlandıktan sonra, içeriğin öğrenci seviyesine uygunluğu, yönergelerin anlaşılabilirliği konusunda 1 öğretim üyesi ve 4 matematik öğretmeninin görüşleri alınmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu eğitim için cebir öğrenme alanındaki konularla ilgili 14 tane çalışma yaprağı hazırlanmıştır. Bu çalışma yaprakları, deney grubuna 4 hafta boyunca 16 ders saatinde araştırmacı tarafından uygulanmıştır.

Deney grubunda etkinlikler uygulanırken her bir öğrenciye konuyla ilgili çalışma yaprakları (EK B) verilmiştir. Öğrenciler ilk önce çalışma yapraklarındaki yönergelere göre hareket ederek kendi başlarına soruları cevaplamışlardır. Daha sonra tespit edilen kavram yanılgılarının giderilmesi için önce grup içi sonra sınıf içi tartışma yöntemi kullanılmıştır. Öğretmen bir rehber konumunda olduğu için öğrencilerin yardıma ihtiyaç duyduğu yerlerde onlara yardımcı olmuştur. Dersin sonunda ise öğrencilerin, çalışma yapraklarındaki etkinliklerin sonunda nasıl bir sonuca ulaştıkları sorularak, öğrencilerin ulaştıkları sonuçları sınıfla paylaşmaları istenmiştir. Kontrol grubunda ise uygulama sırasında çalışma yaprakları kullanılmıştır. Kontrol grupları da önce grup içi sonra sınıf içi tartışma ortamı yaratılmıştır. Kontrol grubunda öğretmen tarafından konuyla ilgili önemli bilgiler öğrencilere anlatım ve soru cevap yöntemleri ile verilmiştir. Öğretmen tarafından konuyla ilgili örnekler incelendikten sonra konuyla ilgili başka sorular sorularak öğrencilerin soruları çözmeleri istenmiştir. Soru çözümleriyle konu pekiştirilmeye çalışılmıştır. Derslerin sonunda ise öğrencilerden ders kitaplarındaki alıştırmaları yapmaları istenmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen verilerin analizleri sonucunda ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın amacı ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanındaki olası güçlüklerini ve kavram yanılgılarını belirlemektir. Bu amaçla uygulanan cebir testi ve yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin bir takım kavram yanılgılarına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu kavram yanılgıları 1-Harflerin matematikte bir anlamı yoktur. 2-Harfler sayılar gibi davranmaz. 3- Harflerin basamak değeri vardır. 4-Harfler nesnelerin kısaltmasıdır. 5- Harfler alfabetik konumlarına göre değer alırlar. 6- Harfler alfabede olduğu gibi sıralanırlar. 7- "=" işareti daima bir sonuç üretir. 8- "+" ve "-" işareti daima bir sonuç üretir. Araştırmaya katılan deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerinin cebir testi sonuçlarına göre sahip oldukları kavram yanılgıları ve yüzdeleri tablo 3.1 de verilmiştir.

Tablo 3.1 *Öğrencilerin cebir testi sonuçlarına göre kavram yanılgılarına sahip olan öğrenci sayısı ve yüzde oranları*

Kavram Yanılgıları	Deney		Kontrol		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
1	12	24,5	11	22,5	23	47
2	14	28,5	10	20,5	24	49
3	11	22,5	12	24,5	23	47
4	14	28,5	9	18,4	23	46,9
5	10	20,5	16	32,6	26	53,1
6	15	30,6	12	24,5	27	55,1
7	17	34,7	19	38,8	36	63,5
8	14	28,5	9	18,4	23	46,9

Tablo 3.1 de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun yukarıda belirtilen kavram yanılgılarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Takip eden bölümde ise on öğrenci ile yapılan ve belirtilen kavram yanılgılarına sahip olduklarını destekleyen görüşme bulgularına yer verilmiştir.

A. Harflerin matematikte anlamı yoktur:

Öğrencilerin kavram yanılgılarını belirlemek üzere verilen cebir testindeki sorularda öğrenciler, kullanılan harflerin bir anlam belirtmediğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerden 8 tanesi harflerin bilinmeyen değerlerin yerine kullanıldığını söylemiş fakat harflerin işlevlerinin ne olduğunu tam olarak açıklayamamıştır. K1 ve E3 ile yapılan görüşmelerde de görüldüğü gibi harflerin bilinmeyen olarak kullanıldığını söylemişlerdir. Aşağıda K1 ve E3 ile yapılan görüşmelerden alıntılara yer verilmiştir.

A/Araştırmacı. a+5 ifadesinde "a" neyi ifade ediyor?
K1. "a"…. aslında bir anlamı yok ama bilinmeyen olabilir.
A. Bilinmeyenden ne anlıyorsun?
K1. Bir sayı olabilir.…
A. Mesela hangi sayı? Bir örnek verebilir misin?
K1. 3 olabilir.
A. Başka ne olabilir?

K1. Başka bir şey olamaz. 3'ten başka olmaz.

……

A . a+5 ifadesi sana neyi ifade ediyor?

E3. Bilinmeyen bir sayı ile 5 toplanmış

A. Böyle bir ifade doğru mu sence?

E3. Yanlış. a'nın hangi sayı olduğunu bilmiyoruz. Toplayamayız.

A. Sence a kaç olabilir?

E3. 1 olabilir, 5 olabilir.

A. Başka bir sayı olamaz mı?

E3. Olur ama ne olduğunu bulamayız.

Bu iki öğrenci harflerin bilinmeyen olarak kullanıldığını ancak harflerle işlemlerin yapılamayacağını belirtmişlerdir. E1 ile yapılan görüşmede; matematikte harflerin kullanılamayacağını ve harflerin matematikte hiçbir anlamının olmadığını söylemiştir.

A. a+5 ifadesi sana neyi anlatıyor?

E1. Hiçbir anlamı yok.

A. Neden hiçbir anlamı yok?

E1. Harf ile bir sayıyı toplayamayız.

……

B. Harfler sayılar gibi davranmaz:

Öğrenciler harflerin hiçbir zaman sayılar gibi birbirine eşit olamayacaklarını söylemişlerdir. Çünkü onlara göre her harf bir sayıyı göstermektedir. Bu yüzden hiçbir zaman b=d olamaz. Aşağıda bu kavram yanılgısı ile ilgili soruya öğrencilerin verdikleri cevaplara yer verilmiştir.

A. a+b+c = a+z+c ifadesi sence doğru mudur?

E2. Burada önce a,b,c yi toplamışlar. Sonra a,z,c yi toplamışlar. Bence yanlıştır. Çünkü bu harflerin toplamları eşit olamaz.

……

E5. (Eşitliği abc=azc olarak yazıyor) Yanlıştır. İkinci tarafta z var.

A. (a+b+c=a+z+c eşitliği gösterilerek) Yazdığın ifade yukarıdaki gibi değil

E5. Fark etmez. Bu yanlıştır. z nin yerine b olması gerekir.

……

C. Harflerin basamak değeri vardır:

Öğrenciler harflerin basamak değerlerinin olduğuna ve sadece rakam olabileceklerini düşünmektedirler. 2xy=240 ve x=4 olduğunda y=? Sorusuna görüşme yapılan 10 öğrencinin tamamı y'nın 0 (sıfır) olması gerektiğini söylemiştir. K2 ve E4 ile yapılan görüşmelerde cevaplarını şöyle açıklamışlardır.

A. 2xy=240 ve x=4 ise y ne olur?

K2. (x=4 ise y……) 0

A. Neden 0 oldu?

K2. Eşitlemek için. Bu tarafta 2 var, x yerine 4 geliyor, y de 0 olur.

A. Peki soruyu şu şekilde değiştirirsek 2xy=24 ve x=4 ise y ne olur?

K2. (……..düşünüyor) y' yi bulamayız.

A. 2xy=240 ve x=4 ise y ne olur?

……

A. *2xy=240 ve x=4 ise y ne olur?*

E4. 0 olur.

A. Neden?

E4. İki taraftaki rakamlar aynı olması için

……

Ç. Harfler nesnelerin kısaltmasıdır:

Öğrencilerin harfleri nasıl algıladıklarını ortaya çıkarabilmek için cebir testinde harflerin hem kısaltma hem de bilinmeyen anlamlarını içeren sorular sorulmuştur. Bu sorularda öğrencilerden sadece bir tanesi bilinmeyen ve kısaltma olarak kullanılan harfleri doğru olarak belirleyebilmiştir. Diğer öğrencilerin hepsi harflerin nesnelerin kısaltması olduğunu belirtmişlerdir. K5 ve E5 yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

A. 3c+7c= ? ifadesinin sonucu nedir?

K5. 3ceviz artı 7ceviz 10ceviz eder.

A. Cevap 10 ceviz midir?

K5. Evet. Ama (sorunun şıklarına bakarak) 10c de olabilir.

A. Sence hangisi doğru cevap? c harfi burada neyi ifade ediyor?

K5. Cevizleri. c cevizlerin kısaltması.

……

A. Bir dikdörtgenin çevresini 2(m+n) olarak ifade edebilirim. Formüldeki "m" ve "n" harfi neyi ifade ediyor?

E5. "m" metreyi, "n" bir sayıyı

A. Bu dikdörtgenin çevresini bulabilir miyiz?

E5. Kaç metre olduğunu ve "n" nin neye eşit olduğunu bilmiyoruz.

A. Bulamayız o zaman.

E5. n ye 3 dersek çevresi 2(m+3) olur.

……

D. Harfler alfabedeki konumlarına göre değerler alırlar:

Öğrencilerin bu kavram yanılgısı ile ilgili soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde öğrencilerin "a" alfabenin ilk harfi olduğu için 1'e, "c" alfabedeki üçüncü harf olduğu için 3'e eşit olduğunu söylemişlerdir. K3 ve E3 ile yapılan görüşmelerde bu kavram yanılgısına ilişkin verdikleri cevaplara aşağıda verilmektedir.

A. a+b+c işleminin sonucu nedir?
K3. 6 olabilir.
A. Neden 6 olabilir? Nasıl oldu?
K3. Bu harfleri bilmediğimiz için değer veririz.
A. Değer verirken neye dikkat etmeliyiz?
K3. Bunlar alfabedeki harfler. O zaman a 1, b 2, c de 3 olur.
A: Peki sonra.
K3. Toplarsak……Sonuç 6 olur.
A. Neden a=1 oldu? a=2 diyemez miydik?
K3. Diyemeyiz. Çünkü a ilk harf.
……
A. a+b+c işleminin sonucu nedir?
E3.(1+2+3=6 yazdı) 6.
A. Neden 1,2 ve 3 kullandın? a 5, b 13, c de 2 olamaz mı?
E3. Hayır. Alfabedeki gibi olması lazım.
A. Nasıl yani? Biraz açıklar mısın?
E3. a 1 olursa, b 2, c de 3 olur.

E. Harfler alfabede olduğu gibi sıralanır:

Öğrencilerin cebir testindeki sorulara verdikleri cevaplardan çıkarılan bir diğer kavram yanılgısı ise harfler alfabede olduğu gibi sıralanır düşüncesidir. Görüşme yapılan öğrencilerden 7 tanesi harflerin alfabede olduğu gibi sıralanmasının gerektiği belirtmiştir. "a=7 ve c=9 ise b nedir?" sorusuna b=8 olmalıdır cevabını vermişlerdir. K1 ve E5 ile yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

A. a=7 ve c=9 ise b ne olur?
K1. (a=7 c=9) 8
A. Neden 8?
K1. a=7 c=9 olduğu için
A. Başka bir değer alamaz mı?
K1. Alır. Ama a ve c nın de değişmesi lazım
……
A. a=7 ve c=9 ise b ne olur?
E5. 8
A. Neden 8?
E5. İkisinin ortasında olmalı.
A. Peki a=12 b= 13 olduğunda d ne olur?
E5. (a=12……b=13….c=14…..) 15
A. Neden 15?
E5. b'den sonra c gelir. c 14'tür. c'den sonrada d gelir. d' de 15 olur.
A. c' den sonra ç yok mu?
E5 (Aaaaaa……) Evet. O zaman d 16 olur.
A. Alfabedeki sıraya göre mi değer alıyor? Mesela d 5 olamaz mı?
E5. Olamaz.

F. "=" işareti daima bir sonuç üretir:

Cebir testinde öğrencilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde öğrencilerin "=" işaretini anlamada zorlandıkları tespit edilmiştir. Eşittir işaretinin ilişkisel anlamını algılayıp algılamadıklarını belirlemek için sorularda görüşme yapılan öğrencilerden sadece bir tanesi sorun yaşamadan soruları cevaplamıştır. Diğer öğrencilerin hepsi farklı çözüm yolları geliştirerek bu soruları çözmeye çalışmışlardır. K4 ve E3 ile yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

A. 12 + 13 = + 16 eşitliğinde yerine hangi sayı gelmelidir?
K4. 12 artı 13 eşittir 25, 25 artı 16 eşittir 41 (12+13=25+16=41)
A. Neden böyle yaptın? Bir tane eşittir işareti var sen iki tane yazdın. Neden eşittir koydun oraya?
K4. 12 ile 13 toplayıp yerine yazdım. Sonra burada 16 var. 25 ile 16 topladım 41 oldu.
A. "=" işareti sana neyi ifade ediyor? Nerede kullanıyorsun bu işaret?
K4. Mesela toplama işleminin sonucunu ya da çıkarma işleminin sonucunu yazarken kullanıyorum.
A. Başka nerede kullanabiliriz?
K4. Bilmiyorum.
……
A. 18 + = 21 + 14 eşitliğinde yerine hangi sayı gelmelidir?
E3. (…..) 21' den 18 çıkarsa 3. yerine 3 gelir.
A. Peki 21 yanında bir de 14 var o ne olacak?

E3. 21 ile 14 toplayacağız. 35 (sona eşittir yazıp 21+14=35)

……..

Görüşme yapılan öğrencilerin dokuzu da eşittir işaretini bir işlem sembolü olarak görmüştür. Öğrencilerin hepside sonucunun eşittir işaretinden sonra yazılması gerektiğine inanmaktadırlar.

G. "+" ve "- " işaretleri daima bir sonuç üretir:

Öğrencilerin cebir testindeki sorulara verdikleri cevaplardan çıkarılan bir diğer kavram yanılgısı ise "+" ve "-" işaretleri daima bir sonuç üretir düşüncesidir. Bu kavram yanılgısı yukarıdakine benzer olarak "+" ve "-" işaretlerinin genellikle bir eylem belirttiklerine yöneliktir. Öğrenciler bu işlemlerin sonucunda mutlaka bir sonucun olması gerektiğin yoksa bu ifadenin yanlış olduğu söylemektedirler. Bu kavram yanılgısı ile ilgili yapılan görüşmelerden alıntılar aşağıda verilmiştir.

A. 6+c=? eşitliği sana neyi ifade ediyor?

E2. Burada 6 ile bilinmeyen bir sayı toplanıyor.

A. Sonuç ne olur peki?

E2. Sonuç (6+c=…..) 6c olabilir.

A. Nasıl buldun?

E2. 6 ile c topladığımızda 6c olur.

……..

A. 6+c=? Sonucu nedir?

K4. 6c

A. Nasıl buldun?

K4. Toplayıp sonucu yazmak için böyle olması gerekir.

……..

Elde edilen görüşme bulgularına ve cebir testi sonuçlarına bakılarak ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin önemli bir çoğunluğunun cebirsel kavramlar hakkında eksik bilgilere ve bazı kavram yanılgılarına sahip olduklarını söylemek mümkündür. İlköğretim altıncı sınıf düzeyinin aritmetikten cebire geçiş düzeyi olduğu düşünüldüğünde temel cebirsel kavramların iyi anlaşılması oldukça önemlidir. Elde edilen bulguların sonucunda, cebirsel kavramlarla ilgili tespit edilen öğrenci yanılgılarını düzeltmek ve etkili cebir öğretimi sağlamak için çalışma yaprakları geliştirilmiş ve bu çalışma yapraklarına dayalı bir öğretim yapılmıştır. Bu öğretim sonucunda öğrencilerin ön testten son testte değiştirme oranları tespit edilmiştir. Deney grubunun öğrencilerin kavram yanılgılarını ön testten son testte değiştirme oranları tablo 3.3, kontrol grubu öğrencilerinin kavram yanılgılarını ön testten son testte değiştirme oranları tablo 3.4 de yer verilmiştir.

Tablo 3.3 – *Deney Grubundaki Öğrencilerin Kavram Yanılgılarını Ön Testten Son Testte Değiştirme Oranları*

Kavram Yanılgıları	Ön-testte kavram yanılgısı olan öğrenci sayısı	Son testte doğru kavram değişikliği olan öğrenci sayısı	Kavram yanılgılarını giderme yüzdesi (%)
1	12	8	66,6
2	14	11	71,4
3	11	5	45,4
4	14	9	64,3
5	10	7	70
6	15	8	53,3
7	17	10	58,8
8	14	5	35,7

Tablo 3.3'de görüldüğü gibi deney grubundaki öğrencilerin sahip oldukları kavram yanılgılarının büyük bir çoğunluğu %50 oranında giderilmiştir. Sadece iki kavram yanılgısının giderilme yüzdeleri %50'nın altındadır.

Tablo 3. 4. – *Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Kavram Yanılgılarını Ön Testten Son Testte Değiştirme Oranları*

Kavram Yanılgıları	Ön-testte kavram yanılgısı olan öğrenci sayısı	Son testte doğru kavram değişikliği olan öğrenci sayısı	Kavram yanılgılarını giderme yüzdesi (%)
1	11	3	27,2
2	10	2	20
3	12	5	41,6
4	9	6	66,6
5	16	4	25
6	12	7	58,3
7	19	6	31,6
8	9	2	22,2

Tablo 3.4. görüldüğü gibi kontrol grubundaki öğrencilerin sahip oldukları kavram yanılgılarının giderilme düzeyleri düşük olduğu görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında çalışma yapraklarıyla yapılan öğretimin öğrencilerin cebir öğrenme alanındaki kavram yanılgılarının giderilmesinde daha etkili olduğu söylenebilir. Bu durumu deney grubundaki uygulama sonrasındaki yapılan görüşmelerde destekler niteliktedir. Öğrencilerle yapılan görüşme sonuçları aşağıda sunulmuştur.

A. Harflerin matematikte anlamı yoktur:

Çalışma yapraklarıyla öğretimden önce görüşme yapılan öğrenciler harflerin cebirdeki işlevlerini tam olarak açıklayamazken eğitimden sonra öğrencilerden hemen hemen tamamı harfleri cebirde bilinmeyen veya değişken olarak kullanıldığını söyleyebilmişlerdir. K1 ve E3 ile yapılan görüşmelerde bu kavram yanılgısı ile ilgili soruya verdikleri cevaplar aşağıda verilmiştir.

A. a+5 ifadesinde "a" neyi ifade ediyor?
K1. Bilinmeyen veya değişkeni
A. Peki a+5 ifadesi neyi ifade ediyor?
K1 5 ile herhangi bir sayının toplamını bulmamızı istiyor.
……
E3. Bu ifade a bilinmeyendir.
A. a burada hangi değeri ifade ediyor?
E3 İstediğimiz sayıyı verebiliriz.
A. Mesela?
E3. 5 olabilir, 13 olabilir, 22 olabilir.
……

Görüldüğü gibi eğitimden önce öğrencilerin hemen hepsi harflerin matematikte bir anlamının olmadığına inanırken, eğitimden sonra bütün öğrenciler harflerin cebirde bilinmeyen ya da değişken olarak kullanıldığını söylemişlerdir.

B. Harfler sayılar gibi davranmaz:

Eğitimden sonra yapılan görüşmelerde öğrencilerin 6 tanesi bu kavram yanılgısı ile ilgili soruya doğru cevap vermişlerdir. Bu da etkinlik temelli öğretimin, öğrencileri harfler sayılar gibi davranmaz kavram yanılgısını gidermede başarılı olduğunu göstermektedir. E2 ve K4 ile yapılan görüşmelerde ilgili soruya verdikleri cevap aşağıda verilmiştir.

A. a+b+c = a+z+c ifadesi sence doğru mudur?
E2. Doğrudur. Burada b, z' ye eşittir.
A. Peki, b z' ye her zaman eşit midir?
E2. Hayır. Sadece burada birbirine eşittir.
……
K4. Doğrudur. a' lar aynı, c' ler de aynı o zaman b ile z de birbirine eşittir.
……

Bu alıntılara dayanarak öğrencilerin harflerin sayılar gibi davranmaz kavram yanılgısı ile ilgili düşünceleri değişmiştir.

C. Harflerin basamak değeri vardır:

Eğitimden önce görüşme yapılan öğrencilerinin tamamı harflerin basamak değerinin olduğunu söylemiştir. Eğitim sonra ise öğrencilerin sadece 2 tanesi harflerin basamak değerinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer öğrenciler ise bu kavram yanılgısı ile ilgili soruya aynı cevabı vermişlerdir. K3 ve E4 ile yapılan görüşmelerden alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

A. 2xy=240 ve x=4 ise y ne olur?
K3. 0 olur.
A. Neden 0 olur?
K3. x 4 olursa y de 0 olur.
……
A. 2xy=240 ve x=4 ise y ne olur?
E4. (240 önce 2 bölüyor, sonra 120 4 bölüyor) 30 olur.
B. Neden?
E4.Burada 2, x ve y çarpılıyor. Çarpıldığı içi y' yi bulabilmek için bölmemiz gerekir
……

Görüldüğü gibi öğrencilerin çoğu bu soruyu aynı şekilde cevaplamıştır. Yani çalışma yapraklarıyla öğretim sonucunda öğrencilerin bu kavram yanılgısını değiştirmediği görülmektedir.

Ç. Harfler nesnelerin kısaltmasıdır:

Eğitimden önce yalnız bir öğrenci hem kısaltma hem de bilinmeyen anlamlarını içeren sorulara doğru olarak cevaplamıştı. Eğitimden sonra ise öğrencilerin altı tanesi öğrencilerin hem kısaltma hem de bilinmeyen anlamına gelebileceklerini söylemişlerdir. K5 ve E4 yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

A. 3c+7c= ? ifadesinin sonucu nedir?
K5. 10c dir.
A. c burada kısaltma mı yoksa bilinmeyen mi?
K5. Bilinmeyen
……
A. "Terzi haftada 15m kumaş kullanıyor" cümlesindeki m bilinmeyen midir?
E5. Hayır. Metrenin kısaltması.
B. 2m+2n ifadesinde "m" ve "n" değeri nedir?
E5. İkisi de bilinmeyen sayı.

D. Harfler alfabedeki konumlarına göre değer alır:

Eğitimden önce öğrencilerden 7 tanesi harflerin alfabedeki konumlarına göre değer aldıklarını söylerken, eğitimden sonra dört öğrencide bu kavram yanılgısının devam ettiği belirlenmiştir. K4 ve E2 ile yapılan görüşmelerde bu kavram yanılgısına ilişkin verdikleri cevaplara aşağıda verilmektedir.

A. a+b+c işleminin sonucu nedir?

K4. 6 olabilir.

A. Neden 6 olabilir? Nasıl oldu?

K4. a ilk harf 1olur, b 2, c de 3 olur toplarız (1+2+3=6 yazdı) 6 olur.

……..

B. a+b+c işleminin sonucu nedir?

E3. a, b ve c sıra ile gidiyor. O zaman a 1 olur, b 2, c de 3 olur 1+2+3=6.

……..

E. Harfler alfabede olduğu gibi sıralanır:

Öğrenciler eğitimden önce öğrencilerin cebir testindeki sorulara verdikleri cevaplardan çıkarılan bir diğer kavram yanılgısı harflerin alfabede olduğu gibi sıralanır düşüncesiydi. Eğitimden sonra öğrencilerin beş tanesinde bu kavram yanılgısının değiştiği belirlenmiştir. K2 ve E3 ile yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

A. a=7 ve c=9 ise b ne olur?

K2. (a=7 c=9) herhangi bir sayı olabilir.

A. Nasıl yani? İstediğim sayıyı yazabilir miyim?

K2. Evet. Yazabiliriz b bütün sayılar olabilir.

……..

A. a=7 ve c=9 ise b ne olur?

E3. 12 olur, 5 olur, 17 olur. .

A. Peki sence hangisi olur?

E4.Hepsi olabilir. Burada b bilinmeyen sayıdır.

F. "=" işareti daima bir sonuç üretir:

Eğitimden önce öğrencilerin cebir testinde öğrencilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde öğrencilerin "=" işaretini anlamada zorlandıkları tespit edilmiştir. Eğitimden sonra ise öğrencilerin "=" işaretinin hem işlemsel hem de ilişkisel bir anlamı olduğunun farkına vardıkları söylenebilir. "=" işaretini algılama ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar aşağıda sunulmuştur.

A. 12 + 13 = + 16 eşitliğinde yerine hangi sayı gelmelidir?

K4. (12+13= 25 eder öbür tarafta 16 var) 9 olur.

……..

A . 18 + = 21 + 14 eşitliğinde yerine hangi sayı gelmelidir?

E3. Eşitliğin diğer tarafı 35, o zaman 17 olur.

A. Nasıl oldu?

E3. Bunlar birbirine eşitse dengededir. İki tarafta da aynı sayıların olması gerekir. Öbür tarafta 35 var bu tarafta da 35 olması gerekir.

……..

Eğitimden sonra öğrencilerin öğrenciler eşitliğin bir denge durumu olduğunu ve eşitliğin işlemsel anlamının olduğu gibi ilişkisel anlamının da olduğunu anlamışlardır.

G. "+" ve "- " işaretleri daima bir sonuç üretir:

Eğitimden önce öğrenciler "+" ve "-" işaretlerinin daima bir sonuç üretir düşüncesidir. Eğitimden sonra görüşmeler analiz edildiğinde öğrencilerin bu kavram yanılgılarının giderilmediği bulunmuştur. Görüşme yapılan öğrencilerden sadece 2 tanesi bu kavram yanılgısını düzeltebilmiştir. Eğitimden sonra öğrencilerin bu kavram yanılgısı ile ilgili soruya verdikleri cevaplardan yapılan alıntılar aşağıda verilmiştir.

A. 6+c=? eşitliği sana neyi ifade ediyor?

E2. 6c

B. Nasıl buldun?

E2. 6 ile c topladığımızda 6c olur.

……..

B. 6+c=? Sonucu nedir?

K4. 6+c

B. Nasıl buldun?

K4. Burada bize 6 ile bir sayının toplamını bulmamız isteniyor. Ama c bilinmediği için toplayamayız.

……..

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmanın verileri analiz edildiğinde cebir kavramlarını anlamada ve kavram yanılgılarının giderilmesinde çalışma yapraklarını kullanılarak yapılan öğretimin daha etkili olduğunu görülmektedir. Cebir öğretiminde harfli ifadeler, değişken ve bilinmeyen kavramları, eşittir işareti, cebirsel ifadelerle ilgili öğrencilerin cebir konuları ile ilgili kavram yanılgılarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Fakat gerek bu araştırmanın bulguları gerekse daha önceden yapılan çalışmalar, öğretmenin öğrenme sürecinin merkezinde olduğu geleneksel öğretim yaklaşımının bu konulardaki güçlüklerin ve kavram yanılgılarının tespitinde ve giderilmesinde yeterli olmadığını göstermektedirler (Herscovics ve Linshevski, 1994; Kieran ve Herscovics, 1980).

Araştırmanın başlangıcında deney ve kontrol gruplarındaki ilköğretim 6.sınıf öğrencilerine uygulanan cebir testinin sonuçları incelendiğinde iki grubun arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Araştırmanın bulguları, her iki gruptaki öğrencilerin cebirdeki harfleri algılamada, değişken kavramını algılamada, eşitlik kavramı ve eşittir işaretini algılamada, denklem ve denklem çözümünde bir takım güçlüklere ve kavram yanılgılarına sahip olduklarını göstermektedir. Araştırmanın bu bulguları yapılan diğer

araştırmaları destekler niteliktedir (Philipp, 1992; Perso 1992; English & Halford, 1995; Clemet,Lochhead & Monk,1981; Wagner 1983; Hilling, 1976; Erbaş, 1999; Ergöz, 2000; Stacey & Macgregor, 1997; Hercovics & Kieran, 1980; Rosnick, 1982; Davidenko, 1997; Knuth, Alibali, McNeil, Weinberg & Madison, 2005).

Araştırmadaki bir diğer bulgu ise öğrencilerin cebirdeki harflerin farklı kullanımlarını anlayamadıklarını göstermektedir. Bu bulgu daha önceden yapılan araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir (Philipp, 1992; Wagner,1983). Cebirde harfler bazen bilinmeyen olarak kullanılırken bazen de aynı harf değişken olarak kullanılmaktadır. Öğrenciler harfleri sadece denklem çözerken bilinmeyen olarak kullanmaya alıştıkları için harfler değişken olarak kullanıldığında anlayamamaktadırlar. Araştırmanın sonuçları öğrencilerin harfleri algılama, değişken kavramı, eşittir işaretini algılama ile ilgili bir takım kavram yanılgılarına sahip olduklarını göstermektedir. Bu kavram yanılgılarının ilki harflerin cebirde bir anlamının olmadığıdır (Perso, 1992). Birçok öğrenci harflerin sayıların yerine kullanılmasına bir anlam verememektedir.

Öğrencilerin çoğu harflerin alfabedeki sıraya göre sıralandıklarını düşünmektedir (Wagner, 1983; Perso 1992). Örneğin, çoğu öğrenci a=5 ve c=7 verildiğinde b=6 olduğunu söylemektedirler. Öğrenciler harflerin kullanılışının keyfi olduğunu ve diğer harflerle ilgisinin olmadığını anlayamamaktadırlar. Ayrıca öğrenciler harflerin, alfabetik sıralamada olduğu gibi değer aldıklarını düşünmektedirler (Perso,1992). Örneğin "a" nın alfabede birinci harf olduğu için 1' e eşit, "c" nin alfabede üçüncü harf olduğu için 3'e eşit olduğunu düşünmektedirler.

Araştırmanın bulgularına göre bir diğer kavram yanılgısı ise öğrencilerin harflerin basamak değerinin olduğu düşünmeleridir. Bazı öğrenciler 2a veya 4x gibi ifadeleri iki basamaklıymış gibi düşünmektedirler. x=3 ise 2x neye eşittir sorusuna birçok öğrenci 2x ifadesindeki x'in yerine 3 yazarak 23'e eşit olduğunu söylemiştir. Bu şekilde düşünmeleri öğrencilerin denklem çözerken hata yapmalarına neden olmaktadır. Bu bulgu diğer araştırmalarla tutarlılık göstermektedir (Perso, 1992; English & Halford, 1995; Wagner, 1993).

Birçok öğrenci harflerin nesnelerin ilk harflerini ifade etmek için kullanıldıklarını düşünmektedir. Örneğin sorulardaki "3m" ifadesinin 3 metre ya da 3 muzu ifade ettiğini düşünmektedirler. Cebir testinde yer alan 5H=T eşitliğindeki H ve T harfleri neyi ifade ediyor sorusuna öğrenciler H' nin "horozları", T' nin ise "tavukları" ifade ettiğini söylemişlerdir. Bu bulgularla Perso' nun 1992' de yaptığı "Cebirdeki Kavram Yanılgılarının Giderilmesi" adlı çalışmanın ve Stacey ve MacGregor'un 1997 yılında yaptıkları "Öğrencilerin Cebirdeki Sembolizm ile İlgili Düşünceleri" adlı çalışmanın bulguları birbirini destekler niteliktedir.

Araştırma bulgularına göre bir diğer kavram yanılgısı ise "+", "-" ve "=" işaretleri her zaman bir sonuç üretir düşüncesidir. Öğrenciler eşit işaretinin bir yön belirttiğini ve bir işlemin sonucunu verdiğini belirtmişlerdir. Bu bulgu diğer araştırmaların bulguları ile tutarlılık göstermektedir (Behr, Erlwagner & Nichols, 1980; Yaman, Toluk & Olkun, 2003).

Araştırma sonucunda, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin kavram yanılgılarının giderilme yüzdeleri hesaplanmıştır (Bkz. Tablo 3.3 ve 3.4). Tespit edilen 8 kavram yanılgısından 6 tanesinde deney grubundaki öğrencilerin %50 veya daha fazla kavram yanılgılarının azaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar çalışma yaprakları kullanılarak yapılan öğretimin öğrencilerin cebir öğrenme alanındaki kavram yanılgılarının giderilmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bulguları çalışma yaprakları ile yapılan öğretim ve öğretmen merkezli öğretim alan öğrencilerin kavram yanılgılarının tamamen giderilmediği göstermektedir. Kavram yanılgılarının tamamen giderilmesi uzun bir süreç içerisinde gerçekleşir. Bu çalışma kısa süreli bir çalışma olduğu için öğrencilerin cebir konularına ile ilgili kavram yanılgıları tamamen giderilememiştir. Ama çalışma yaprakları ile yapılan öğretimin öğrencilerin kavram yanılgılarının giderilmesinde geleneksel öğretime göre daha başarılı olduğu söylenebilir.

İleride yapılabilecek çalışmalarda ilköğretim altıncı sınıf cebir öğrenme alanındaki olası güçlüklerin belirlenmesi ve kavram yanılgıların giderilmesinde farklı öğretim yaklaşımlarının ne derece etkili olduğu araştırılabilir. Ayrıca farklı sınıf seviyelerinde benzer araştırmalar yapılarak aynı sonuçlara ulaşılıp ulaşılamayacağı araştırılabilinir. Daha geniş bir çerçeveden baktığımızda ilköğretimin diğer öğrenme alanlarındaki kavram yanılgıların belirlenmesi ve giderilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Aşkar, P. Ve Işıksal, M., (2003). "Elektronik tablolama ve dinamik geometri yazılımını kullanarak çalışma yapraklarının geliştirilmesi." *İlköğretim Online*, 2 (2), 10-18.

Baki, A. ve Kartal, T. (2002). "Lise öğrencilerinin cebir bilgilerinin kavramsal ve işlemsel bilgi bağlamında değerlendirilmesi." *UFBMEK Bildiri Özetleri Kitabı***,** 211.

Behr, M., Erlwagner, S., ve Nichols, E. (1980). "How children view the equal sign" *Mathematics Teachering*, 92, 13-16.

Ben-Hur, M. (2006). *Concept-rich mathematics education:Building a strong foundation for reasoning and problem solving*, Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria, Virginia, USA.

Bulut, S., Ekici, C. Ve İşeri, A. (1999). "Bazı olasılık kavramlarının öğretimi için çalışma yapraklarının geliştirilmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 15, 129-136.

Champagne, A., Gunstone, R., & Klopler, L. (1985) *Effective changes ın cognitive structures among physics students.* (Edit:L. Pines). New York: Academic Pres.

Charles, C.M. (2000). (çev. Prof. Dr. Gültekin Ülgen), *Öğretmenler için piaget ilkeleri*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

Clement, J. (1982). “Algebra word problem solutions.” *Journal of Research in Mathematics Education*, 13 (1), 16-30.

Clement, J., Lochhead, G, Monk, S. (1981). Translation difficulties in learning mathematics.” *American Mathematical Monthly*, 88 (4), 286-290.

Davidenko, S. (1997). “Building the concept of function from students’ everday activities.” *The Mathematics Teacher*, 90 (2), 144–149.

Dede, Y. (2004). “Değişken kavramı ve öğrenimindeki zorlukların belirlenmesi.” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 24-56.

Dede, Y., Yalın H., Argün, Z. (2002). “İlköğretim 8.sınıf öğrencilerinin değişken kavramının öğrenimindeki hataları ve kavram yanılgıları.” V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresinde sunulan bildiri

Demircioğlu, H., Akdeniz, A.R. ve Demircioğlu, G. (2004). “Kavram yanılgılarının çalışma yapraklarıyla giderilmesine yönelik bir çalışma” *Millî Eğitim*, 163, 121-131.

Elby, A. (2001) “Helping physics students learn how to learn. American Journal of Physics”, *Physics Education Research Supplement*, 1 (3), 54-64.

English, L. & Warren, E. (1998) “Introducing the variable through pattern exploration”, *The Mathematics Teacher*, 2 (91), 166-170

English, L., Halford, S. (1995) *Mathematics Education***.** New Jersey:Lawrence Erlbaum Associates.

Erbaş, A.K, (1999) Öğrencilerin temel cebir konularındaki başarı, güçlük ve kavram yanılgıları üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü*. Ankara.

Erbaş, A.K, Ersoy,Y. “Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin eşitliklerin çözümündeki başarıları ve olası kavram yanılgıları”, UFBMEK-5 Bildiri Kitabı, 2002.

Erbaş, A.K, Ersoy,Y. (2003) “Kassel projesi cebir testinde bir grup türk öğrencisinin başarısı ve öğrenme güçlükleri”, *İlköğretim Online Dergisi***,** 4 (1), 18-39.

Ergöz, N. (2000) “Aritmetikten cebire kademeli geçişi vurgulayan eğitimin etkileri.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Boğaziçi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.

Fisher, K., & Lipson, J.(1986) “Twenty questions about students’ errors.” *Journal of Research in Science Teaching*, 23, 783–803.

Fisher, K. (1983). “Amino acids and tranlation: A misconceptions in biology.” In H. Helm & J. Novak (Eds.), *Proceedings of the International Seminar on Misconceptions in Science and Mathematics* (pp.ç 407-419). Ithaca, NY: Department of Education Cornell University.

Griffiths, A. K., & Preston, K. R. (1992) “Grade 12 students misconceptions relating to fundamental characteristics of atoms and molecules.” *Journal of Research in Science Teaching*, 29, 611–628.

Gürbüz, R. (2007). “Olasılık konusunda geliştirilen materyallere dayalı öğretime ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri” *Kastamonu Eğitim Dergisi, 15 (1)*, 259-270.

Hashweh, M. (1988). “Descriptive studies of students’ conceptions in science.” *Journal of Research in Science Teaching, 25*, 121-134.

Herscovics, N, Linchevski, L. (1994) “A Cognitive gap between arithmetic and algebra”, *Educational Studies in Mathematics*, 27, 59-78.

Herscovics, N, Kieran C. (1980) “Constructing meaning for concept of equation”, *The Mathematics Teacher*, 73 (8), 572-580.

Hiling, T. (1976) “Elementery algebra and elementary mistakes, *Mathematics Teaching”*, 88, 20-22.

Kieran, C. (1992). The learning and teaching of school algebra. In D.A. Grouws (Ed.), *Handbook of research on mathematics teaching and learning*. New York: Macmillan.

Knuth E., Alibali M., Mcneil N., Weinbwerg, A. ve Madison, S. (2005) “Middle school students’ understanding of core algebraic concept: Equivalence & Variable”, *National Science Foundation*, 37 (1),1-9.

Kurt, Ş. ve Akdeniz, A.R. (2002). "*Fizik öğretiminde enerji konusunda geliştirilen çalışma yapraklarının uygulanması"*, V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, ODTÜ, Ankara.

Kurt, Ş. (2002). "Fizik öğretiminde yapılandırmacı öğrenme kuramına uygun çalışma yapraklarının geliştirilmesi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü*.

McClelland, J. (1984). "Alternative frameworks: Interpretation of evidence" *European Journal Science Education*, 6, 1-6.

Macgregor, M & Stacey, K. (1993). "Ideas about symbolism that students bring to algebra." *The Mathematics Teacher. 90(2), 110-113.*

Macgregor, M. & Stacey ,K. (1997). "Students' undersatnding of algebraic notation: 11-15", *Educational Studies in Mathematics 33, 1-19.*

Olkun, S. ve Toluk, Z. (2003). *İlköğretimde Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi*. Anı Yayıncılık. Ankara.

Olkun, S. ve Toluk, Z. (2004). " Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi: Kavrama İçin Öğretim". www.erg.sabanciuniv.eduliok/2004/ (14.03.2007)

Osborne, R. J., Bell, B. F., & Gilbert, Y. K. (1983). "Science teaching and children's view of the world". *Journal of Research in Science Teaching*, 5, 1-14.

Özdemir, Ö. (2006) "İlköğretim 8. sınıf türün devamlılığını sağlayan canlılık olayı (üreme) konusunun çalışma yaprakları ile öğretiminin öğrenci erişisine ve kalıcılığa etkisi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstirüsü*.

Özdoğan, G. (2005). "Matematik Öğretiminde Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Uygun Çalışma Yaprakları Geliştirilmesi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.* Ankara.

Perso, Thelma (1992). "Using dıagnostic teaching to overcome misconceptions in algebra." *The Mathematical Association of Western Australia.*

Philipp, R. (1992). "The many uses of algebraic variable." *The Mathematics Teacher*. 85 (7), 557-561.

Proctor, A., Entwistle, M., Judge, B. & McKenzie-Murdoch, S. (1997). *Learning to teach in the primary classroom.* Routledge, London and New York.

Rosnick, P. (1981). "Some misconceptions concerning the concept of variable", *Mathematics Teacher***,** 74, 418-420.

Saka, A., Akdeniz, A.R ., Enginar, İ. (2002) "*Biyoloji öğretiminde duyularımız konusunda çalışma yapraklarının geliştirilmesi ve uygulanması"*, V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi.

Selley, N. (1999). *The Art of Constructivist Teaching in the Primary School.* Conden: David Fulton Publishers.

Toumasis, C. (1995). "Concept worksheet: An important tool for learning. *The Mathematics Teacher*, 2, 98-100.

Viennot, L. (1979). "Spontaneous reasoning in elementary dynamics" *European Journal Science Education*, 1, 205-221.

Yaman, H., Toluk, Z. ve Olkun, S. (2003). "İlköğretim öğrencileri eşit işaretini nasıl algılamaktadırlar?" *Hacettepe Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 142-151.

Yiğit, N., Akdeniz, A.R. ve Kurt, Ş. (2001, Eylül). *"Fizik öğretiminde çalışma yapraklarının geliştirilmesi"*, Yeni Bin Yılın Başında Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, s. 151-157.

YÖK (1998). *Fakülte-Okul işbirliği kılavuzu, öğretmen eğitimi dizisi, yök/dünya bankası milli eğitimi geliştirme projesi*, Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, Ankara.

Wagner, S. (1983). "What are these called variables?", *Mathematics Teacher*. 76, 474-478

Ek – A

CEBİR TESTİ

AÇIKLAMA : Sevgili arkadaşlar aşağıda soruları dikkatlice okuyup cevaplayınız. Soruları boş bırakmayınız. Süreniz 40dakikadır. Katılımınızdan dolayı teşekkür ederim.

1) a + 5 ifadesinde "a" için ne söyleyebilirsiniz?
   a) 1 **c) Hiçbir anlamı yok**
   b) Bilinmeyen d) Hiçbiri

2) 3c + 7c = ? işleminin sonucu nedir?
   a) 10 ceviz c) 10c
   b) 3c + 7c d) 100

3) Eğer 2xy = 240 ve x = 4 ise y = ?
   a) y = 30 c) y = 1
   b) y = 0 d) y =Bulunamaz

4) 2m = 20 ise m = ?
   a) m = 10 **c) "m" harfi metreyi gösterir**.
   b) m = 5 d) Hiçbiri

5) Eğer a + c = 7 ise a + b + c = ?
   a) 8 c) 7 + c
   b) 12 d) 7 + b

6) 6 + c = ?
   a) 6c c) 6 + c
   b) 7 d) Hiçbiri

7) Eğer x = 3 ise 2x ifadesi neye eşittir?
   a) 23 b) 32
   c) 6 d) Hiçbiri

8) Benim a lira, senin b lira paran vardır. Benim senden 6 lira fazla param olduğuna göre, aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) x=6y b) x = 6+y
   c) 6+x= y **d) 6x=y**

9) "Bir çiftlikte tavukların sayısı horozların sayısının 5 katıdır" ifadesini 5H = T şeklinde gösterirsek buradaki H ve T ne anlama gelir?

.....
.....

10) Aşağıda verilen ifadelerdeki altı çizili harflerin hangi amaçla kullanıldığını belirtiniz.
   a) Terzi haftada 15**m** kumaş kullanıyor.
   .....
   .....
   b) 3**m** + 3 = 9
   .....
   .....
   c) Bir dikdörtgenin kısa kenarının uzunluğu m, uzun kenarının uzunluğu n santimetredir. Bu dikdörtgenin çevresini 2(**m**+**n**) şeklinde ifade edebilirim.
   .....
   .....

11) Ali "a+b+c=?" ifadesinin sonucu 6 olarak bulmuştur. Ali a alfabedeki birinci harf olduğu için 1'e, b ikinci harf olduğu için 2'ye, c de üçüncü harf olduğu için 3'e eşit olduğunu düşünüyor. Siz Ali'ye katılıyor musunuz? Neden? Siz bu ifadenin sonucunu nasıl bulursunuz?

.....
.....

12) a + b+ c = a + z + c ifadesinin doğruluğu hakkında ne söyleyebilirsiniz?

.....
.....

13) "a = 7 ve c = 9 ise b = 8 dir" ifadesi doğruluğu hakkında ne düşünüyorsunuz? Neden?

.....
.....

14) 2e + 3m ifadesinde size göre "e" ve "m" neyi temsil etmektedir? Neden?

.....
.....

15) "Bir sınıftaki kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerinin sayısının 3 katıdır." cümlesini nasıl ifade ederiz?

.....
.....

16) Eşitlik sembolünü "=" hangi amaçlarla kullanıyorsunuz? Örnek vererek açıklayınız.

.....
.....

17) Aşağıdaki eşitlikleri inceleyerek yerine gelebilecek sayıları belirleyiniz. Sonuçları nasıl bulduğunuzu açıklayınız.

a) 12 + 13 = + 16 b) 18 + = 14 + 21

..... ……. ……
……..

c) = 22 + 20 d) 48 - = 15 + 23

…… …… ……
……

18) “Ebru’nun yaşı Esra’nın yaşından 5 fazladır. Esra 7 yaşında olduğuna göre Ebru kaç yaşındadır?” sorusunu nasıl çözersiniz? Açıklayınız.

.....
.....

19) b -12 = 8 ise b sizce neye eşittir? Denklemi nasıl çözdüğünüzü açıklayınız.

.....
.....

20) Aşağıdaki denklemlerin çözümlerini alttaki boşluklara yapınız.

a) 3x = 5 b) $\frac{x}{4} = 5$

.....
.....

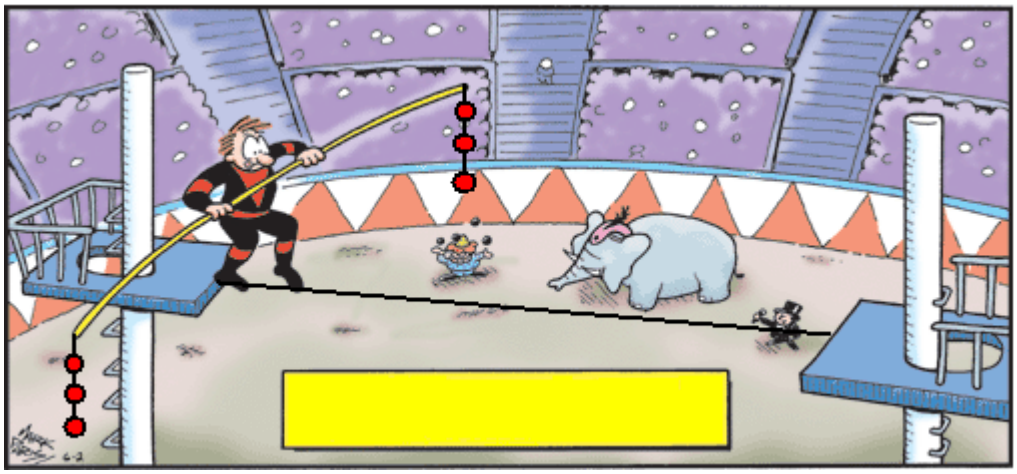
EK B

Adı Soyadı :

ETKİNLİK: DENGEDE Mİ?

Araç – Gereç :

Geçen hafta sonu babası Ali’yi sirke götürdü. Sirkte Ali’nin en çok dikkatini ip cambazının yaptığı gösteri çekti. Ali gösteriyi çok şaşırtıcı buldu. Acaba cambaz ipin üstünde nasıl yürüyebiliyordu?

resmi 2 1 Yukarıda verilen inceleyiniz. (Çubuğun sağ tarafındaki toplar birim, sol tarafındaki toplar birim ağırlığındadır.)

- Sizce cambaz dengeyi nasıl sağlıyor?

……
……Siz hiç sirke gittiniz mi? Orada başka cambazların gösterilerini izlediniz mi? Gözlemlerini yazınız.
……
……

- Eğer çubuğun her iki tarafından birer top alınsaydı cambaz dengesini sağlayabilir miydi?

……
……

- Eğer çubuğun bir tarafındaki toplar olmasaydı cambaz düşmeden karşıya geçebilir miydi?

……
……

- Çubuğun sol tarafındaki toplar ile sağ tarafındaki topların ağırlıkları birbirine eşit midir?

……
……

- Çubuğun sol tarafına aynı büyüklükte bir top eklenir, sağ tarafındaki toplardan bir tanesi çıkartılırsa denge bozulur mu?

……
……

- Kırmızı ve mavi küplerin ağırlıkları için ne söyleyebilirsiniz? Terazinin sol kefesine kırmızı küpleri, sağ kefesine ise mavi küpleri koyun. Terazi dengede mi? Terazinin sağ kefesine bir mavi top eklendiğinde terazi dengede olur mu?

……
……

- Terazinin sol kefesine a birim kütle eklenirse denge bozulur mu? Terazinin dengede kalması için hangi işlemi yaparsınız?

……
……

Çevrenizdeki dengeye model olabilecek olaylar örnek veriniz.

Edebî Özellikleri Açısından Çocuk Kitap Adları[1]
(The Names Of Children's Books In Terms Of Their Literary Characteristics)

Yrd. Doç. Dr. Fevzi KARADEMİR[2]

Özet: Kitap adları, kitapların kapak tasarımında önemli birer görsel öge, kitap içeriklerini yansıtan özlü birer göstergedir. Hassas bir okur kitlesine hitap eden çocuk kitap adları, taşıdıkları edebî/estetik değerler açısından dikkat çekicidir. Bu adların çeşitli yönleriyle incelenmesi, gelişmekte olan Türk adbilimi ve çocuk edebiyatı açısından önemlidir.

Çalışmada 550 çocuk kitap adı edebî özellikleri açısından incelenmiş; inceleme sonucunda, adların yaklaşık % 60'ının birer edebî sanata karşılık geldiği, diğerlerinin de çeşitli estetik değerler taşıdığı görülmüştür.

Anahtar sözcükler: çocuk, kitap adları, gösterge, edebî özellikler.

Abstract: Book names are important visual elements in the cover design of books as well as being laconic signs which reflect the contents of books. The names of children's books which address to a sensitive audience are interesting in terms of the literary / aesthetic values they have. The analysis of these names with their various dimensions is of great importance in terms of the currently developing Turkish onomatology and children's literature.

In the present study, the names of 550 children's books were analyzed in terms of their literary characteristics and as a result of the analysis it was seen that 60% of the names correspond to a literary art and the others have various aesthetic values.

Keywords: children, book names, sign, literary characteristics.

GİRİŞ

Çocuk kitaplarının tasarım (boyut, kâğıt, kapak-cilt, sayfa düzeni, harfler, resimler vb.) ve içerik (konu, tema, karakter, dil ve anlatım, ileti, çevre vb.) özelliklerinin çocuğa görelik yönüyle değerlendirilmesi, bu eserlerin temel eğitim ilkeleri bakımından sınanması; çocuk edebiyatı yapıtı ile çocukça yapılmış sözde edebiyat metninin farkını ortaya koyma açısından önemlidir (Sever, 2007: 41-56). Çocuk bünyesinin hassasiyeti ölçüsünde önem arz eden bu konularda, bilim adamları dikkat çekici araştırmalar ortaya koymuşlardır.

Üzerinde durulması gereken noktalardan biri de çocuk kitaplarının adlarıdır. Çocuk kitap adları, kitapların hem tasarım hem de içerik özellikleri açısından işlevseldir. Zira her kitap adı, kitabın kapak tasarımında önemli bir görsel öge ve kitap içeriğini yansıtan özlü bir göstergedir. Yazarların, çocuk tabiatına yönelik taşıdıkları düşünsel, duygusal, eğitsel, estetik vb. endişelerin somutlaştığı söz konusu göstergeler, edebî anlatım açısından zengindir.

Bu çalışmada, çocuk kitap adlarının edebî özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır. İnceleme, yayınevlerinin genel ağ sayfalarında çocuk kitapları kategorisinde verilen Türk yazarlara ait kitap adları içerisinden tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 550 ad üzerinde yapılmıştır. Örneklerin seçiminde, hitap edilen çocukların yaş seviyeleri ve kitapların içerikleri/türleri ile ilgili bir ayrım gözetilmemiştir. Çalışmanın kapsayıcı olması ve yeterli malzemeyi sunması için sadece "çocuk kitabı adı olma" ölçütü esas alınmıştır. Seçilen kitap adlarının yazar ve yayınevi adları, *Ebemkuşağı* (ET/CY) örneğindeki gibi kısaltma olarak ayraç içerisinde verilmiş, bu kısaltmaların karşılığı, *Yazar ve Yayınevi Kısaltmaları* bölümünde belirtilmiştir.

EDEBÎ ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN ÇOCUK KİTAP ADLARI

Edebî eser, yüzey ve derin yapısıyla okura estetik hazlar veren eserdir. Bu tür eserlerde yazar, sözcükleri bir sarraf hassasiyetiyle seçip işler. Sözün ses ve mana imkânlarından elden geldiğince yararlanır, çeşitli kurgu ve bağdaştırmalarla okurun duygu, düşünce ve hayal dünyasını renklendirir.

Çocuk edebiyatı yazarı, bunu çocuğa göre yapar. Çocuğun değişken/devingen dünyasında geçerli, onun zevklerini okşayacak estetik değer taşıyan bir dil kullanır. Çeşitli edebî sanatlarla inşa edilen bu edebî dil, tabii olarak edebî hüviyeti olan çocuk kitap adlarına da belli ölçülerde yansır. Bu yansımaların tespiti, gelişmekte olan Türk adbilimi ve çocuk edebiyatı açısından önemlidir. Tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçtiğimiz 550 kitap adının, edebî değerleri/özellikleri yansıtma açısından tasnifi şu şekildedir:

a. Edebî Sanat Değeri Taşıyan Adlar[3]

---

[1]Bu çalışma, "Dilbilgisel Görünümleri Açısından Çocuk Kitap Adları" adlı çalışmanın devamı niteliğindedir. (bk. Karademir, Fevzi, 2009, "Dilbilgisel Görünümleri Açısından Çocuk Kitap Adları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9:216-229.)

[2]Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. E-mail: fkarademir@gantep.edu.tr

[3]Bu çalışmada, kitap adları, kitapların içerikleri ile fazlaca ilişkilendirilmeden, birer bağımsız gösterge olarak, ilk bakışta işaret ettikleri kavramlar açısından değerlendirilmiştir. Şüphesiz, adların içerikle ilişkisi de önemlidir. Ancak bu konu, başlı başına bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

"Edebî"lik, sözün, ses ve mana boyutunda estetik bir ameliyeye tabi tutulmasının sağladığı bir değerdir. "Edebî sanat", bu değerin terimsel ifadesidir.

Çocuk kitap adlarında, edebî sanat değeri taşıyan ifadelerin egemen olduğunu söyleyebiliriz. Olağan dışı kurgular-alışılmamış bağdaştırmalar, mecazlar (benzetme, eğretileme, kişileştirme, düzdeğişmece), tezatlar, nidalı söyleyişler, yakıştırmalar, tekrarlar ve ödünçlemeler çocuk kitap adlarını sanatlı kılan başlıca estetik değerlerdir. Bu tür estetik değerlerin belirgin olduğu adlar aşağıda verilmiştir. Çalışmanın sınırını aşmaması için, her ad en belirgin sanat değerine göre sadece bir başlıkta verilmiş, gerektiğinde aynı başlık altında, adın diğer edebî özelliklerine de kısaca değinilmiştir.

a.1. Olağan dışı Kurgu/Alışılmamış Bağdaştırmalardan Oluşan Adlar

Olağan dışılık, çocuk tabiatının bir parçasıdır. Zira dünyaya gözünü yeni açan bir bebek için varlık bütünüyle olağan dışıdır. Hemen her şeyi garipser, merak eder. Yaş ilerledikçe alışmaya bağlı olarak olağanlaşma hızlanır, varlık, çocuğun gözünde gizemini kaybeder. Daha önce kendi doğuşunu, Güneş'in gökyüzünde duruşunu vb. garipseyen, sorgulayan çocuk, zamanla bunları olağan görmeye başlar.

Çocuk edebiyatı yazarı, olağan dışılığın hazzını tattırmak, çocukların merak duygusunu kamçılayıp, hayretlerini artırmak için eşyayı yeniden kurgular, olayların akış seyriyle oynar; durumsal tezat, saçma, abartı, alışılmamış bağdaştırma ve fantastik kurgularla çocuğun hayal âlemine olağan dışı eğlenceli manzaralar açar. İyi ayarlanmış bu tür kurgular, eğlendirici olduğu kadar eğitseldir. Zira çocuk, bunlardan eşyayla oynayabileceğini, çevresini değiştirebileceğini ve farklı şeyler üretebileceğini öğrenir.

İncelenen 550 kitap adından 107'sinde olağan dışı kurgu ve/veya alışılmamış bağdaştırmaların öne çıktığı görülür. Önemli bir kısmında ses tekrarları ve yer yer sözcük tekrarlarının da belirgin olduğu bu adlar, aşağıda sıralanmış, adların olağanı aşan yönleri, alışılmamış bağdaştırma olma nedenleri ayraçta belirtilmiştir.

Ağlamayan Bulut (BB/BBY): (Ağlamak[4]; üzüntü, sevinç vb. duyguların etkisiyle gözyaşı dökmektir. Bir kapalı eğretileme ve kişileştirme olarak bulutun ağlaması, yağmurun yağmasıdır. Yağmur taneleri bulutun gözyaşlarıdır. Bulutla bağdaşan, ağlamak eylemidir. Zira ağlamayan bulut, yağmur indirmeyen buluttur. Bu da bulutun alışık olduğumuz özelliğine zıttır. Dolayısıyla ağlamayan bulut alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Alçacıktan Kar Yağar*** (EÖ/CY): (Kar, normal şartlarda yüksekten yağar. Karın alçacıktan yağması olağan değildir.); ***Anneannem Bulutları Boyuyor*** (Mİ/BY): (Orhan Veli'nin *Dalgacı Mahmut* şiirindeki '*İşim gücüm budur benim / Gökyüzünü boyarım her sabah / Hepiniz uykudayken / Uyanır bakarsınız ki mavi.'* mısralarını anımsatan bu adda olağan dışılık aşikârdır. Zira anneannenin bulutları boyaması mümkün değildir.); ***Anneannemin Kar Kızı*** (Mİ/BY): (Olağan dışı bir kar adamı değil, kardan yapılma bir insan heykelini hatırlattığı için kardan adam, alışılmış bir bağdaştırmadır. Ancak kar kız, ilk anlamıyla kardan yapılma bir insan heykelini hatırlatmadığı için alışılmış bir bağdaştırma değildir.); ***Arkadaşım Dede*** (SD/BY): (Dede ile çocuk arasındaki ilişki hiyerarşiktir. Bu ilişkinin arkadaşlık düzeyine çekilmesi normal şartlarda olağanı aşmadır.); ***Aslankuş*** (MRŞ/ÇVY): (Benzemezlik yönleri çok olan iki varlıktan garabet bir varlığın oluşması olağan dışıdır.); ***Ayda Yaz Uykusu*** (AU/BY): (Dünya'nın uydusu olan ve üzerinde insanların yaşamadığı Ay'da yaz uykusu çekmek fantastik bir kurgudur, olağanı aşmadır.); ***Az Buçuk Teo*** (SA/CY): (Az buçuk, belirsiz bir niceliğin, miktarın ifadesidir. Bunun bir özel ada/kişiye sıfat olarak yakıştırılması, eksiltili bir anlatımdan kaynaklanan alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Başı Kuşlu Çocuk*** (AK/BY): (Tamlama, ilk bakışta *Aslankuş* gibi farklı varlıkların birleşimi garabet bir varlığı anımsatmaktadır. Ancak çocuğun başına konmuş bir kuşun varlığından söz ediliyor olması olağan dışılığı hafifletmektedir.); ***Bilgisayara Giren Tırtıl*** (HK/BY): (Bilgisayara virüs girmesi olağandır. Ancak kelebek kurtçuğu anlamına gelen tırtılın girmesi alışılmış bir durum değildir.); ***Bilgisayarlı Şapka*** (HK/BY): (Keçe, hasır, kumaş, ip vb. şeylerden yapılan türlü tasarımlarda şapka vardır. Ancak başta taşınan bu giysinin bilgisayarlı olanına rastlamak pek olağan değildir.); ***Bir Gök Dolusu Güvercin*** (YU/ÖY): (Bir gök dolusu güvercinin olması, olağan dışı abartılı bir durumdur.); ***Bulutlara Simit Satan Çocuk*** (Mİ/BY): (Bulut, görülebilir duruma gelmiş su buharı kütlesidir. Çocuğun bulutlara simit satması olağan dışıdır. Bulutun simit alması ise, bulut açısından bir kişileştirmedir.); ***Bulutsu[5] Görevlerim*** (NŞ/TİY): (Görev, bir varlığın işi/işlevidir. *Zor görev, acil görev* gibi tamlamalar, alışılmış bağdaştırmalardır. Ancak *bulutsu[6] görevler* tamlaması, alışılmış bir bağdaştırma değildir.); ***Bülbül Düdük*** (Mİ/BY): (Sesinin güzelliği ile tanınmış bir ötücü kuş olan bülbül, sesi ve konuşması güzel insanlar için bir benzetilen olarak kullanılır. Düdük ise içine üfürüldüğünde ses çıkaran araçtır. Derin yapıda iki varlığın anlam birimcikleri içinde ses unsuru, dolayısıyla benzerlik ilgisi öne çıksa da, ilk bakışta *Bülbül Düdük* garabet bir varlığı hatırlatmaktadır.); ***Büyülü Irmak*** (MA/BY), ***Büyülü Sofra*** (HLS/BY), ***Sihirli Ağaç*** (AS/ÇVY): (Büyü/sihir/efsun, özü itibariyle tabiat kanunlarını, olağanı aşmadır. Dolayısıyla *Irmak/Sofra/Ağaç'ın, Büyülü/Sihirli* olması, olağan dışıdır.); ***Cadı Burunlu Fabrika*** (AA/UBY): (Cadı, insanlara kötülük yaptığına inanılan, karışık saçlı, sivri burunlu, koca karı suretinde, çirkin hayali varlıktır. Fabrikaya cadı burnunun yakıştırılması alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Cüceler Gezegeni*** (HY/BY): (Mevcut gezegenler arasında bilimsel olarak tespit edilmiş bir *Cüceler Gezegeni* bulunmamaktadır. *Cüceler Gezegeni* kurgusaldır); ***Çınçınlı Masal Sokağı*** (MİZ/ÇVY): (Masal, içinde dev, peri, yedi kat yerin dibindeki memleket gibi hayalî varlıkların yer aldığı, olağanüstü motiflerle süslü, kurgusal anonim ürünlerdir. Dolayısıyla *Masal Sokağı,* benzetme ilgisine dayalı bir özel isim değilse, kurgusaldır.); ***Çıtı Pıtı Kutu Kutu Şiirler*** (BY/NESY): (Bir edebî anlatım biçimi olan şiiri çeşitli tamlayanlarla tanımlamak/betimlemek mümkündür: *lirik şiir, epik şiir, güzel şiir* gibi. Ancak *Çıtı Pıtı Kutu Kutu Şiirler* tamlaması alışılmamış bir bağdaştırmadır. Zira yazar, sevecenlik ve bolluğu çağrıştıran çocuk dilinden sözcüklerle şiiri alışık olmadığımız biçimde nitelemiştir. Ayrıca ses değerli *çıtı pıtı* ve oyun tekerlemesi *kutu kutu*'nun

---

[4]Bu çalışmada sözcüklerin anlamları verilirken büyük oranda Türk Dil Kurumu'nun *Büyük Türkçe Sözlük*'ünden (http://tdkterim.gov.tr) yararlanılmış, yer yer *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'e (Ayverdi, 2006) de başvurulmuştur.

[5]Bulutsu (nebülöz), uzayda bulut görünümündeki gaz ve toz kütlesidir (bk. Büyük Türkçe Sözlük, http://tdkterim.gov.tr).

[6]Türkçede, bulutun mecazlaştığı *tehlike bulutu* 'yakın tehlike', *gaflet bulutu* 'derin gaflet' gibi kullanımlar da vardır.

oluşturduğu tını, adın diğer bir estetik yönünü oluşturmaktadır.); ***Çiçek Elli Robot*** (AK/BY): (El, avuç içi ve beş parmaktan oluşan, kolun tutmaya yarayan uç bölgesidir. *Çiçek el* alışılmış bir bağdaştırma değildir. Dolayısıyla *Çiçek Elli Robot* kurgusaldır, olağan dışıdır.); ***Çikolata Çocuk*** (AA/UBY): (Çikolata çocukların sevdiği bir yiyecektir. Çocuk, okurun kendisidir ve canlı, düşünen, duyan bir varlıktır. *'Çikolata Çocuk'*, düz anlamıyla çocuk duygusunu tahrik eden bir garabettir.); ***Çikolata Zamanı*** (MY/BY): (Çikolata, bir tür kakaolu, tatlı yiyecektir. Zaman, bir iş-oluşun içinde gerçekleştiği süredir. Kahvaltı zamanı, yemek zamanı gibi kullanımlar alışılmış bağdaştırmalardır. Ancak *Çikolata Zamanı* alışılmış bağdaştırma değildir.); ***Çocuk Kalbimdeki Kuş*** (MRŞ/ÇVY): (Hakikatte kalpte herhangi bir kuşun bulunması olağan değildir. Kuşun kalpte bulunması mecazîdir. Onun sevgisine işarettir.); ***Çöp Kafalı Çocuk*** (AA/UBY): (Çöp, saman inceliğinde herhangi bir sap, dal, tahta parçası veya atık demektir. *'Çöp Kafa'* düz anlamıyla olağan değildir. Alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Dağ Kaşındı*** (SS/TY): (Kaşınmak, insan ve hayvan gibi sözcüklerin anlam ekseninde bulunur. Cansız ve azametli bir varlık olan dağın kaşınması olağan dışı, şaşırtıcı bir durumdur.); ***Dedem Çocuk Oldu*** (HK/BY): (Dedelik yaşta ve başta olgunluğun ifadesidir. Dedenin fiziken çocuk olması olağan dışıdır. Çocuk rolüne bürünmesi mizah, çocuklaşması ise acınacak bir durumdur. Dolayısıyla her halükarda dedenin çocuk olması çocuk gözünde olağan değildir.); ***Defterim Işık Saçıyor*** (MA/BY): (Defterin maddesi katı ve yoğundur. Normal şartlarda ışık saçmaz. Birinci kişi ağzından defterin ışık saçtığının haber verilmesi olağan üstü bir atmosfere davettir.); ***Deliler Ülkesinde*** (HLS/BY): (Yeryüzünde *Deliler Ülkesi* diye bir ülke yoktur. *Deliler Ülkesi* kurgusaldır.); ***Deniz Kızı*** (KT/EY): (Deniz kızı, belden yukarısı kadın, aşağısı balık olan olağan dışı bir varlıktır.); ***Dinozorla Kahvaltı*** (MY/UBY): (Dinozor, boyu 20 metre kadar olabilen, tarih öncesinde yaşamış bir sürüngen türüdür. Bu varlıklarla kahvaltı, her yönüyle olağan dışıdır. bk. *Kral Olmak İsteyen Dinozor*.); ***Dolunay Dedektifleri İz Peşinde*** (MY/BY): (Dedektiflerin iz peşinde olması bir macera davetiyesi olarak tek başına yeterlidir. Ancak *Dolunay* sözcüğü, kitabın adına kozmik bir anlam yüklüyor, bilim kurgu havası veriyor. *Dolunayın* mekân değil ışık anlamında kullanıldığının anlaşılması olağan dışılığı hafifletiyor.); ***Domates Saçlı Kız*** (SA/CY): (Domatesten saç, düz anlamıyla kurgusaldır, olağan dışıdır. Ancak adda, kırmızıya çalan saç ile domates arasında kurulan alışılmamış bir benzetme ilgisi de kendini hissettiriyor.); ***Eşeğe Ters Binmek*** (GA/TİY): (Olağan olan, eşeğe düz binmektir. Eşeğe ters binmek, *Nasrettin Hoca*'yı simgeleyen mizahi bir durumdur.); ***Eşekler Cenneti*** (HY/BY): (Cennet, dini inanışa göre sayısız güzelliklerle donatılmış, sonsuz mutluluk mekânıdır. Oraya dünyada iyilik ve doğruluk üzere yaşayan insanlar alınır. Cennet, insanlar için aynı zamanda, güzel mekânları imgeleyen bir benzetilendir. Ancak *Eşekler Cenneti*, gerçek anlamıyla alışılmış bir bağdaştırma değildir.); ***Fasulye Motorlu Uçan Daire*** (AA/UBY): (Fasulye, taze ve kuru sebze olarak yenen bir tür bitkidir. *Fasulye Motorlu Uçan Dair*e kurgusaldır.); ***Gökkuşağının Ardındaki Ülke*** (NUP/MUY): (Gökkuşağı, yağmurdan sonra gökyüzünü bir uçtan bir uca saran renkli kuşaktır. Bu kuşağın ardındaki ülke kurgusaldır.); ***Göklerin Kızı*** (NÇ/BUY): (Kız, dişi çocuktur. Gök, yeryüzü üzerindeki uçsuz mavi boşluktur. Düz anlamıyla kızın göğe isnadı alışılmamış bir bağdaştırmadır ve göklerin kızı, deniz kızı gibi olağan dışı bir varlıktır.); ***Göktaşında Şeker Var*** (DERE/HK): (Türlü renk ve kokularıyla çocukların dünyasında önemli bir yiyecek olan şekerin, kozmik bir nesne olan göktaşıyla ilişkilendirilmesi kurgusaldır.); ***Görünmez Adam*** (HLS/BY): (İnsan, somut, görünen bir varlıktır. Görünen varlıklar için görünmezlik kurgusaldır. Ancak ister çocuk, ister yetişkin olsun görünmez olmak, çoğu zaman insanoğlunun önemli bir hayalidir.); ***Guguklu Saatin Kumrusu*** (MRŞ/ÇVY): (Guguklu saat, açılan küçük kapıdan veya pencereden bir guguk kuşunun çıkması ve ötmesiyle saat başlarını ve buçukları bildiren saat; kumru, güvercinler takımından, güvercinden küçük, boz, gri renkli bir kuştur. Guguk da bir tür kuş olduğu için[7] saatin, bir taraftan guguklu bir taraftan da kumrusunun olması şaşırtıcı, alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Güvercin Şehzade*** (ŞK/TİY): (Güvercin barışın simgesi bir tür kuştur. Şehzade, padişahların ve oğullarının çocukları için kullanılan bir unvandır. *Güvercin Şehzade* olağan dışı, fantastik bir varlıktır.); ***Hınzır Çiçek*** (HY/BY): (Hınzır, domuz demektir. Hoşa giden bir davranış veya durum için şaka yollu söylenir: *'Seni hınzır, seni'* gibi. Sözcük, yaramaz, katı yürekli, kötü düşünen, içten pazarlıklı anlamlarında da kullanılmaktadır. Çiçeğe hınzır sıfatının yakıştırılması alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Horoz Adam ve Korsan*** (SA/CY): (*Horoz Adam* da *Aslankuş*, *Deniz Kızı* gibi kurgusaldır.); ***Işık Saçan Âsa*** (RUA/MUY): (*Defterim Işık Saçıyor* adını anımsatan bu ad da olağan dışı bir durumu ifade ediyor. Zira Yunus'un '*Tur Dağında Musa ile; Elindeki asa ile*' mısralarında telmihlediği mucizevî asa hariç, normal asalar ışık saçmaz.); ***Kâğıt Gemi*** (DK/TY): (Gemi, su taşıtıdır. Kâğıt, suda eriyen bir nesnedir. Kâğıttan bir gemi normal şartlarda olağan değildir. Ancak bir çocuk oyuncağı olarak olağandır.); ***Kahkaha Tarlası*** (SD/BY): (Kahkaha, yüksek sesle gülmektir. Kahkahanın birdenbire ve aşırı olanı için *kahkaha tufanı koparmak, kahkahayı basmak* gibi deyimler kullanılır. Tamamen insan sözcüğünün anlam ekseninde yer alan kahkahanın tarlayla ilişkilendirilmesi alışılmamış bir bağdaştırmadır. bk. *Mavi Kahkaha Çiçeği*.); ***Kalbin Kilidi*** (NŞ/TİY): (Kalp, göğüs kafesinde yer alan, vücuda kan pompalayan hayati organdır. Duyguların mekânı olarak bilinen kalp kültürümüzde sırça saraya benzetilir, Kabe'yle eş tutulur[8]. Kilit, bir yapı malzemesi olup, hareketli elemanları kapamaya yarayan bir gereçtir; bir imge olarak daha çok kapalılığa, erişilmezliğe göndermedir. Kalp-kilit ilişkisinde bir kapalı eğretileme; kilit-kalp ilişkisinde bir nitelik aktarımı ve dolayısıyla alışılmamış bir bağdaştırma vardır.); ***Kanatlı Çocuk*** (HÖ/YAYA): (Kanat, hayvanlarda bulunur. Gerçekten kanadı olan bir çocuk bir garabettir.); ***Kanatsız Melek*** (TİÖ/TY): (Melekler, soyut varlıklardır. İnsanlar, genellikle melekleri kanadı olan, uçabilen varlıklar olarak tasavvur edip resmetmişlerdir. Dolayısıyla bu bağdaştırma, bir melek için alışılmış bir bağdaştırma değildir. Ancak melek, benzetilen unsur olarak bir insan için düşünüldüğünde durum değişir. Zihinde, melekten tek farkı kanatsızlığı olan bir insan canlanır.); ***Kardan Adam Kaçtı*** (HK/BY): (Kardan adamın kaçması olağan dışı, mizahi bir durumdur.); ***Kargalar Kara Değildi*** (ÇÖ/CY): (Kargalar, kanatları geniş, tüyleri kara, sesleri kaba varlıklar olarak bilinir. Bu ad ezberi bozmakta, olağanı ters çevirmektedir.); ***Kendini Köpek Sanan Ayakkabılar*** (AK/BY): (Sanmak, düşünmek insanî eylemlerdir. Cansız varlıklar olan ayakkabıların düşünmesi, hele kendilerini, saldırma, ısırma ve parçalama özelliği olan köpeklerle özdeşleştirmesi olağan dışıdır.); ***Kitap Perisi*** (AA/UBY): (Peri, doğaüstü güçleri olduğuna

---

[7] *Guguk kuşu*, genellikle Avrupa'da yaşayan, dişileri başka kuşların yuvasına yumurtlayarak yavrularının bakım işini onlara gördüren, sırtı gri, karnı kahverengi beyaz çizgili, 35 santimetre boyunda, böcekçil bir kuştur. (bk. Büyük Türkçe Sözlük, http://tdkterim.gov.tr).

[8] *"Yunus Emre der, Hoca / Gerekse var bin hacca / Hepisinden iyice / Bir gönüle girmektir. Gönül Çalab'ın tahtı / Gönüle Çalab bahtı / İki cihan bedbahtı/ Kim gönül yıkar ise"* mısraları bu yaklaşımı ifade eder. (bk. Yunus Emre, 2005: 101, 289).

inanılan, çok güzel, düşsel dişi varlıktır. Kitap perisi de tıpkı ilham perisi gibi kurgusaldır.); ***Kremalı Köpek Gofreti*** (MY/UBY): (Kremalı gofret, insan, özellikle de çocuk yiyeceğidir. Bu yiyeceğin etobur, yırtıcı bir hayvana yakıştırılması, günümüz köpek besleme kültüründe mümkün olsa da tamlamayı oluşturan sözcüklerin çağrışım alanları açısından alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Kuş Renkli Çocukluğum*** (MİZ/ÇVY): (Çocukluk, bebeklikle gençlik arasındaki dönemin adıdır. Bu dönemin kuş rengiyle nitelenmesi alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Masallar Çiçek Açtı*** (İY/CY): (Masalların çiçek açması olağan değildir. Bitkisel bir özellik masala aktarılmış, kapalı bir eğretileme yapılmıştır.); ***Mavi Elma*** (MY/BY): (Elmanın olağan rengi kırmızı veya sarıdır. *Mavi Elma*, alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Mavi Kahkaha Çiçeği*** (HLS/BY)[9]: (Ses yansımalı olan kahkaha, yüksek sesle gülmeyi ifade eder. Kahkahanın bu anlamıyla çiçekle bağdaşır bir yönü yoktur. Dolayısıyla bu tamlama alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Mavi Kanatlı Kaplumbağa*** (MT/MEB): (Kanat, kuş ve böceklerde uçmayı sağlayan bir organdır. Kaplumbağa ise bir sürüngendir. Mavi kanat yakıştırması kurgusaldır.); ***Mavi Orman*** (GD/CY): (Ormanın olağan rengi mavi değil, yeşildir.); ***Mavi Saçlar Pembe Gözler*** (AK/BY): (Mavi, insan saçı için; pembe ise gözleri için alışılmış renklerden değildir.); ***Minik Sultan ile Denizkızı*** (AK/BY): (Deniz kızı, belden yukarısı kadın, aşağısı balık olan olağan dışı bir varlıktır. Bitişik yazımıyla solungaçlı bir hayvanı da karşılamaktadır. *Minik Sultan'*ın *Denzkızı'*yla macerası kurgusaldır.); ***Motorlu Kuş*** (CZ/ÇVY): (Kuş canlı bir varlıktır. Motor, mekanik enerji düzeneğidir. Motorlu bir kuş, gerçek anlamıyla, olağan değildir.); ***Mum Bebek*** (Mİ/BY): (Bebek, insan yavrusudur. Mum, genellikle aydınlatmada kullanılan yumuşak bir maddedir. *Muma dönmek*, yumuşamanın ve yumuşak huyluluğun imgesel ifadesidir. *Mum Bebek*, ilk anlamıyla bir garabettir. Ancak oyuncak bebeklerin mumdan yapılması olağandır.); ***Müzik Satan Çocuklar*** (YU/ÇVY): (Satmak, bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermektir. Bu anlamla bağlantılı olarak *simit satan çocuklar*, *mendil satan çocuklar* gibi kullanımlar, alışık olduğumuz kullanımlardır. *Satma*'nın, kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek, taslamak, bir çıkar karşılığında bir şeyi gözden çıkarmak, bir yolunu bularak birinden ayrılmak gibi mecazî kullanımları da vardır. Diğer yandan müzik yapmak/icra etmek gibi ifadelere de alışığız. Ancak müzik satmak alışık olduğumuz bir kullanım değildir.); ***Nehrin Ortasındaki Ağaç*** (ÇG/TY): (Nehir, belli bir hızla akan sudur. Nehrin ortasında bir ağacın olması ender rastlanır bir durumdur.); ***Olmayan Ülke*** (AÜ/DEY): (Olmayan ülke, olağan dışıdır. Zira bir varlığın yokluğu kabul ediliyorsa onun zihinsel tasarımı ve adı da olmamalıdır. Dolayısıyla bu masalsı ifade, özünde şaşırtıcı bir saçmayı barındırmaktadır.); ***Oyuncakların Park Gezisi*** (HK/BY): (Cansız varlıklar olan oyuncakların gezmesi, olağan dışıdır.); ***Öykülere Gizlenen Çocuklar*** (HŞ/ÇY): (Bir çocuk için gizlenecek yer, kapı veya kanepe arkası, evin çatısı vb. somut mekânlardır. Öykülere gizlenmek, çocuk dünyası için olağan dışıdır.); ***Perilerin Dansı*** (EK/BY): (Peri, özü itibariyle soyut anlamlı bir sözcüktür. Dilimizde daha çok güzel'in benzetileni olarak kullanılır. Düz anlamıyla bu tür soyut varlıkların dansı olağan değildir.); ***Renk Cüceleri*** (ÇG/TY): (Cüceler, boyu normalden kısa insanlardır. Onları masallarda yetenekli ve genellikle iyi yürekli kahramanlar olarak görürüz. *Renk Cüceleri* kurgusaldır.); ***Renkler Kraliçesi*** (SÖ/BY): (Kraliçe, kral karısı veya krallığı yöneten kadındır. Üstünlük anlamıyla *güzellik kraliçesi*, *dans kraliçesi* gibi kullanımlar da alışık olduğumuz mecazî bağdaştırmalardır. Ancak *Renkler Kraliçesi*, kurgusal bir renkler ülkesinin hükümranlığını anımsatan alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Renkli Öcüler*** (CG/CY): (Öcü, küçük çocukların korkusu hayalî yaratıktır. *Renkli Öcüler*, kurgusaldır.); ***Rüzgârın Üzerindeki Şehir*** (BA/CY): (Rüzgâr, havanın yer değiştirmesiyle oluşan esintidir. Şehir, yeryüzünde kurulmuş yerleşim alanı/birimidir. Hareket ve hızı simgeleyen rüzgârın üzerinde bir şehrin olması, kurgusaldır.); ***Sayısal Çocuk*** (HK/BY): (Sayısal, *sayılma niteliği olan*, *sayıyla gösterilebilen* gibi anlamları içeren bir sıfattır. Sözcüğü, bu anlamıyla *sayısal telefon*, *sayısal ders* tamlamalarında görürüz. Ancak *Sayısal Çocuk* alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Sevgisayar*** (ÜK/BY): (Sevgi, insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygudur. Soyut bir ad olan sevgi, yoğunluk, abartı amacıyla sevgi**ler** şeklinde çoğullanıp manevî bir değer olarak ölçülür olsa da, sayılamayan bir isimdir. Bu bakımdan *Sevgisayar*, bilgisayardan bir örnekseme olarak türetilmiş alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Süpermen İstanbul'a Düştü*** (Mİ/BY): (Süpermen, olağan dışı özelliklere sahip hayali bir çizgi roman kahramanıdır. *Süpermen*'in İstanbul'a düşmesi olağan değildir.); ***Şeytan Uçurtması*** (İA/CY): (Kâğıttan, bükülerek yapılmış üçgen biçiminde küçük bir uçurtma çeşidi olan *Şeytan Uçurtması*, alışılmamış bir bağdaştırmadır. Zira şeytan, semavi dinlerde Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulduğuna inanılan manevî varlıktır. Kötülüğün ve kurnazlığın da simgesi olan şeytanının uçurtmayla hakikatte bir ilgisi yoktur.); ***Şiirimi Kedi Kaptı*** (MY/UBY): (Kedinin ciğeri kapması olağandır. Ancak şiir kapması olağan dışı bir durumdur.); ***Uçan Eşek*** (Mİ/BY): (Uçmak daha çok kanatlı varlıklara has bir eylemdir. Uçan bir eşek tasavvuru, olağan dışı ve mizahidir.); ***Uçtu Uçtu Ali Uçtu*** (Mİ/BY): (*Uçtu uçtu yapmak*[10], hava taşıtlarıyla yolculuk yapmak, *Yarın İstanbul'a uçuyoruz gibi*, insanlar için olağandır. Ancak normal şartlarda, bir insanın uçması, olağan değildir. Adı ahenkli/estetik kılma açısından *uç-* sözcüğünün tekrarı da dikkat çekidir.); ***Uçtu Uçtu Şiir Uçtu*** (BY/EY): (Kanatlı canlılar, cansız hafif cisimler havalanır, havada uçarlar. Uçmanın türlü mecazî kullanımları da vardır. Ancak şiirin uçması alışık olduğumuz bir durum değildir. bk. *Uçtu Uçtu Ali Uçtu*.); ***Uçurtmam Bulut Şimdi*** (SA/CY): (Uçurtmanın buluta dönüşmesi olağan dışı bir durumdur.); ***Uçurtmanın Gözleri*** (FİA/TY): (Uçurtma, cansız bir nesnedir. Göz, canlıların görme organıdır. Gözleri olan bir uçurtma, olağan dışıdır.); ***Uzay Karpuzu*** (Mİ/BY): (Uzay, varlıkların içinde olduğu, sınırı çizilemeyen boşluktur. Karpuz, kabuğu yeşil, içi çeşitli tonlarda kırmızı, iri bir yer meyvesidir. *Uzay Karpuzu* alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Uzaya Giden Uçurtma*** (AY/BY): (Bir uçurtmanın hava boşluğunda gidebileceği mesafe sınırlıdır. Uçurtmanın uzaya gitmesi olağan değildir.); ***Uzaydaki Arkadaşım*** (ÜK/BY): (Uzayda insanoğluna arkadaş olabilecek bir varlığa henüz rastlanmış değildir. İşaret edilen uzaydaki arkadaş, hayalidir.); ***Uzaydaki Karanfil*** (MA/BY): (Karanfil, bir yer bitkisidir. *Uzaydaki Karanfil*, kurgusaldır.); ***Uzaylı Çocuk Ulya Topkapı Sarayında*** (NT/EY): (Uzaylı bir çocuğun varlığı da Topkapı Sarayı'na gelmesi de kurgusaldır.); ***Uzaylılar Gelince*** (HY/BY): (Uzaylı, uzayda yaşadığı varsayılan canlıdır. Bu garip yaratıklarla münasebet; insan, özellikle de çocuk için heyecan verici bir kurgudur.); ***Üç Uçan Çocuk*** (AA/UBY): (Uçmak; insan, özellikle de çocuklar için bir fantezidir. Dolayısıyla *Üç Uçan Çocuk* fantastiktir. Adda ç ve u seslerinin tekrarı da dikkat çekicidir.); ***Üçüncü Kattaki At*** (SD/BY): (At, ahırda beslenir. Üçüncü katta bir atın varlığı, olağan dışı, mizahi bir durumdur.); ***Yağmur Saçlı Kız*** (ÇG/TY): (Yağmurdan saç, kurgusaldır, olağan dışıdır.); ***Yakut***

---

[9] *Kahkaha çiçeği*; renkli çiçekler açan, tırmanıcı, otsu bir süs bitkisidir. (bk. Büyük Türkçe Sözlük, http://tdkterim.gov.tr).

[10] *Uçtu uçtu yapmak*, çocuklar için büyüklerin ayaklarının üzerinde havaya kaldırılmak şeklindeki bir oyundur.

Balık (ES/BY): (Balık, bir su canlısıdır. Yakut, renkli, değerli bir taştır. Yakut(tan) balık olağan değildir.); ***Yaralı Tavşanın Doktoru*** (HK/BY): (Doktor, insan sözcüğünün çağrışım alanında bulunur. *Tavşan(ın) doktoru* alışılmış bir kullanım değildir.); ***Yeşil Kiraz***[11] (GD/YKY): (Kırmızı, sarı, pembemsi, alacalı ve bordo renkte kiraza alışığız. Yeşil, kiraz için alışık olmadığımız bir renktir. Dolayısıyla bu tamlama alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Yılanoğlan*** (AY/MEB): (Yılan, insana ürküntü veren bir varlıktır. Zararlı ve sinsi insanlar için bir benzetilen olarak kullanılır. *Yılanoğlan*, fiziksel bir birleşim olarak olağan dışı, garabet bir varlıktır.); ***Yıldız Toplayan Çocuk*** (PÖ/BY): (Yıldızlar, ışıklı gök cisimleridir. Bir çocuğun bu gök cisimlerini toplaması gerçekte olağan dışıdır. Ancak hayalinde veya mecazî olarak bir oyunda/derste çocuğun yıldız toplaması olağandır. Yıldız bu yönü ile başarının timsalidir.); ***Yıldız Tozu*** (MK/EY): (Yıldızlar, ışık saçan varlıklardır. Toz, çok küçük ve hafif parçacıklara bölünmüş toprak vb. maddedir. Tozun, insanoğlunun normal şartlarda erişemediği yıldızla ilişkilendirilmesi, alışılmış bir bağdaştırma değildir.); ***Yumurtadan Çıkan Öğretmen*** (Mİ/BY): (Yumurtadan bir civcivin, kurtçuğun çıkması olağandır. Ancak bir öğretmenin çıkması saçmaya denk olağan dışı bir durumdur.); ***Yüz Çocuklu Anne*** (ÜO/MEB): (İnsan cinsinden bir annenin yüz çocuklu olması, olağan değildir.); ***Zaman Bisikleti*** (BİA/CY): (Zaman, yaşamın sürecini, dönemlerini karşılayan soyut bir kavramdır. Bisiklet, tekerlekleri pedal aracılığıyla ayakla döndürülen binek aracıdır. *Çocuk bisikleti, yarış bisikleti* gibi tamlamalar alışılmış bağdaştırmalardır. Ancak *Zaman Bisikleti* tamlaması alışılmamış bir bağdaştırmadır. Zira bir bisikletin zamanda dolaşması kurgusaldır.); ***Zaman Çadırı*** (NT/EY): (*Kamp çadırı, şantiye çadırı, izci çadırı* gibi tamlamalar alışılmış bağdaştırmalardır. Ancak *Zaman Çadırı* alışılmamış bağdaştırmadır. Zira zaman, soyut bir kavramdır, zamana çadır isnadı kurgusaldır.); ***Zaman Torbası*** (MY/BY): (Torba, pamuk, plastik, kâğıt gibi maddelerden yapılan, içine bir şeyler koymaya yarayan, ağzı büzülüp bağlanabilen taşıma gerecidir. *Çöp torbası, bakliyat torbası* vb. tamlamalar alışılmış bağdaştırmalardır. Ancak *Zaman Torbası, Zaman Çadırı* gibi alışılmamış bir bağdaştırmadır, kurgusaldır).

a.2. Mecazlı Adlar

Mecaz olmasa edebiyat olmaz, diller kupkuru ifade vasıtaları olarak kalırlardı. diyen Ayvazoğlu, mecaz'ı şöyle tanımlar: "*Mecaz, bir kelimeyi geçici olarak başka bir anlamda kullanmaktır. Benzetme ilgisiyle yapılan mecazlara istiare (metaphore), başka bir ilgiyle yapılanlara da mecaz-ı mürsel denir."* (Ayvazoğlu, *Zaman*, 22.02.2007).

Dilin süsü sayılan bu sanat çocuk kitap adlarında önemli yer tutmaktadır. Mecazlı adların başlıcaları benzetmeli ve kişileştirmeli olanlardır. Çok az da düz değişmece (mecaz-ı mürsel) örneklerine rastlanmaktadır. Bu adları sırasıyla görelim:

a.2.1. Kişileştirmeli-Konuşturmalı Adlar

Kişileştirme, insan dışı varlıklara insanî özelliklerin aktarılmasıyla yapılan, kapalı eğretileme esaslı bir sanattır. Aktarılan, insanın konuşma özelliği ise, hem kişileştirme hem de konuşturma sanatı gerçekleşmiş olur. (bk. Karataş, 2004: 477)

Değerlendirilen 550 addan 68'i tam veya kısmî kişileştirme örneği teşkil etmektedir. Bu tespit, çocuk kitap adlarında kişileştirmeye önemli ölçüde başvurulduğunu gösterir.

Kişileştirmenin yaygınlığı, büyük oranda kitap yazarının, çocuğa iletmek istediği değerleri onun özdeşim kuracağı bir varlık üzerinden vermeyi yeğlemesinden kaynaklanır. Sever'in şu sözleri, bu durumu açıklar niteliktedir: "*Çocuk kendi yaşam alanında var olan her şeyi tanımak ister. Hareketleriyle, biçimleriyle ilgi çeken kuş, kedi, köpek, kaplumbağa, zürafa, fil vb. hayvanların yer aldığı anlatıları; sevdiği bir oyuncağını, bebeğini, topunu, bisikletini konu eden bir öyküyü dinlemekten mutlu olur. Güneşin, ayın, yıldızın, ağacın, ormanın insanlar gibi konuşması, çocuğun bu söyleyişe ortak edilmesi, onun düş dünyasındaki varlıklarla tanışmasını sağlayan ayrı bir sevinç kaynağıdır*" (Sever, 2003: 66).

Aşağıda kişileştirmenin öne çıktığı adlar gösterilmiş, kişileştirmenin içeriği ayraç içerisinde belirtilmiştir:

Akıllı Karınca Dodi (TURA/ÜY), ***Akıllı Tavşanlar*** (HK/BY): (Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran/üstün kılan, düşünme, anlama, kavrama yeteneğidir. Bu özellik karınca ve tavşana aktarılarak karınca ve tavşan kişileştirilmiştir.); ***Akrobat Pisicik*** (Mİ/BY): (Akrobat, insanları eğlendirmek için tehlikeli ve güç sayılabilecek hareketler sergileyen gösteri sanatçısıdır. Pisicik'in akrobat olarak nitelendirilmesi, bir yalın benzetme ve kişileştirmedir.); ***Alyanaklı Mavi Balon*** (HK/BY): (Yanak, insan yüzünün yanlarıdır. Yer yer hayvanlar için kullanılsa da işaretlediği kavram insan odaklıdır. Balona yanak yakıştırması bir kişileştirmedir.); ***Anası Bulut Babası Yağmur*** (AU/BY): (Anne, çocuğu olan kadın; baba, çocuğu olan erkektir. Her iki sözcük de ilk anlamlarıyla insanlar için kullanılır. Bulutun anne, yağmurun baba olması bir kişileştirmedir.); ***Aslı'yı Bekleyen Elma*** (AB/TY): (Beklemek, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmaktır. Bu anlamıyla iradî bir eylemdir. Bu eylemin elmaya atfedilmesi bir kişileştirmedir.); ***Ateşin Çocukları*** (BİA/CY): (Ateş, kor halindeki yanıcı madde; yanıcı maddenin oluşturduğu ışık ve ısı; çocuk, bebeklik ile gençlik dönemi arasındaki insan yavrusudur. Bu anlamlarıyla ateşin çocuk sahibi olması bir kişileştirmedir. Ateş; aynı zamanda aşırı zekâ, çalışkanlık, devingenlik, kızgınlık gibi kavramların imgesidir. *Ateş gibi, ateş kesilmek/püskürmek* vb deyimler bunun ifadesidir. Bu açıdan düşünüldüğünde ise çocukların ateşe isnadı, ateşten olması, onların sıra dışı kabiliyetlerine gönderme yapan bir benzetmedir.); ***Yıldız Gözlü Melek Yüzlü Şiirler*** (YD/NESY): (Yüz-göz insan sözcüğünün başlıca anlam birimciklerindendir. Bu sözcüklerin birlikte kullanımı insanı hatırlatır. Dolayısıyla şiire yüz-göz yakıştırılması bir kişileştirmedir. Yüzün meleği andırması, gözlerin yıldız gibi olması ise bir yalın benzetmedir.); ***Bahçeden Kovulan Çiçek*** (HK/BY): (Çiçek, kökü yere bağlı bitkidir. Kovmak birinci anlamıyla küçük düşürücü sözlerle hareket kabiliyeti olan bir varlığa gitmesini söylemek, onu savmak, defetmektir. Bu eylemde özne, insan; nesne ise, çoğu zaman insan, bazen de hayvandır. Dolayısıyla çiçeğin kovulması kısmî bir kişileştirmedir.); ***Bilgisayar Amca*** (HK/BY): (Amca, babanın erkek kardeşi için kullanılan bir akrabalık adıdır. Yaşça büyükler için bir seslenme edatı olarak da kullanılır. Bilgisayar, cansız bir varlıktır. *Bilgisayar*'ın *amca* olması bir kişileştirme ve yakın gösterme/sevimlileştirmedir. Bilgisayar, her şeyi hafızasında tutan, çok bilgili bir kişinin benzetileni olarak kullanıldığında ise *Bilgisayar Amca* yalın benzetme olur.); ***Bir***

[11] *Kiraz*, eser kahramanın özel adıdır.

Haydut Kuş (MŞE/BY): (Haydut, soygun yapan, yol kesen silahlı kişidir. Kuşun haydut olarak nitelendirilmesi bir kişileştirmedir.); ***Bizim Fare TV Yıldızı*** (ZÜ/BY): (Ünlü sinema, tiyatro veya müzikhol sanatçılarına açık eğretileme olarak yıldız/star denmektedir. Farenin TV yıldızı olması özünde ince bir mizahı da barındıran bir kişileştirmedir.); ***Bulut Ana Yağmur Kız*** (MA/TY): (Bulut, anaya; yağmur, kıza benzetilerek bir yalın benzetme ve kişileştirme yapılmıştır. bk. *Anası Bulut Babası Yağmur*.); ***Cilveli Kahve*** (ZÜ/BY): (Hoşa gitmek için yapılan davranış, kırıtma, naz anlamına gelen ve daha çok kadın'ın anlam ekseninde bulunan cilve, kahveye aktarılarak kısmî bir kişileştirme yapılmıştır.[12]); ***Çöpçü Martı*** (AU/BY): (Çöpçü sözü, temizlik işçisi için kullanılır. İnsani bir eylemi/mesleği hatırlattığı için *Çöpçü Martı*'da kısmî bir kişileştirme vardır denilebilir.); ***Dans Eden Mutlu Filler*** (Sİ/BY): (Dans etmek, müzik eşliğinde estetik değer taşıyan hareketler yapmaktır. Mutluluk ve dans birbirini çağrıştıran kavramlar olup daha çok insan sözcüğünün anlam ekseninde bulunur. Özellikle dansın, diğer hayvanlara nispeten iri ve hantal bir görünüm arz eden file yakıştırılması mizahi bir kişileştirmedir.); ***Deli Uçurtma*** (HY/BY): (Deli, aklî dengesi bozulmuş, davranışları aşırı ve taşkın olan insandır. Cansız bir nesne olan uçurtmaya delilik isnadı, bir mecaz ve kişileştirmedir.); ***Doktor Tilki*** (CE/MEB): (Doktor, insan hastalıklarının teşhis ve tedavisini meslek edinen yüksek tahsilli kişidir. Tilkinin doktor olması mizahi bir kişileştirmedir.); ***Emekli Vagon*** (GG/CY): (Emekli, belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği işi ile ilgisi kesilerek kendisine aylık bağlanan kimsedir. Vagonun emekli oluşu, bir kişileştirme olup mecazen işe yaramaz duruma gelmektir.); ***Eşeğin Gözyaşları*** (HH/BY): (Gözyaşı üzüntü, sevinç vb. duygusal etkenlerle gözden akan sudur. Gözyaşı dökmek ağlamaktır. Ağlamak insan sözcüğünün kavram alanında yer alır.[13] İnsanın ürettiği *ağıtlar 'sagu/mersiye'*, bunun göstergesidir. Bu özelliğin eşeğe aktarılması dramatizasyon amaçlı bir kişileştirmedir.); ***Evinden Kaçan Masal*** (MY/BY): (Ev, insan barınağı; masal, bir anlatı türüdür. Kaçmak ise hızla bir yerden uzaklaşmaktır. Masalın evinden kaçması fantastik bir kişileştirmedir.); ***Gezgin Kedi*** (AU/BY), ***Gezgin Kertenkele ile Kutup Ayısı*** (AK/BY): (Gezgin 'seyyah', çeşitli amaçlarla geziye çıkan kimsedir. Gezmek her ne kadar tüm canlıların eylemi ise de gezgin sözcüğünün dilimizde çağrıştırdığı varlık insandır. İnsanı çağrıştıran gezgin sıfatının kedi, kertenkele ve kutup ayısına aktarılması bir kişileştirmedir.); ***Gözlüklü Köpek*** (Mİ/BY): (Gözlük, insanların türlü nedenlerle gözlerine taktıkları bir araçtır. Köpeğin gözlük takması olağan değildir. Köpek biçimsel olarak kişileştirilmiştir.); ***Gülen Ada*** (HB/BY): (Gülmek, insanî bir eylemdir. Adanın gülmesi olağan değildir. İnsani bir özellik adaya aktarılarak kişileştirme yapılmıştır.); ***Güneş Ana Işık Kız*** (MA/TY). (Güneş, Dünya'ya ve diğer gezegenlere ışık ve ısı veren büyük gök cismidir. Güneş, anaya; ışık, kıza benzetilerek hem bir yalın benzetme hem de kişileştirme yapılmıştır. Güneş ve ışık ad verme geleneğimizde kadınlar için özel ad olarak da kullanılmaktadır.); ***Güneşle Ay Duymasın*** (BY/EY): (Duymak; işitmek, hissetmek, algılamaktır. Çağrışım alanı insan odaklıdır. Bu eylemin cansız cisimler olan Güneş ve Ay'a aktarılması bir kişileştirmedir. Güneş ve Ay, aynı zamanda ad verme geleneğimizde kadınlar için özel ad olarak da kullanılmaktadır.); ***Hırsız Kedi Balığımı Yedi*** (AT/ÇVY): (Hırsız, başkasının malını çalan kimsedir. Hırsızlık yapmak, iradî, planlı bir eylem olup insan öznesini çağrıştırır. Dolayısıyla kediye hırsız sıfatının yakıştırılması kısmî bir kişileştirmedir.); ***İki Çılgın Otomobil*** (EK/BY): (Çılgın, aşırı davranışlarda bulunan, deli insanlar için kullanılan bir sıfattır. Bu sıfatın cansız bir varlık olan otomobile aktarılması, bir mecaz ve kişileştirmedir. bk. *Deli Uçurtma*.); ***İyilikçi Tilki*** (TDK./BY): (İyilikçi, karşılık beklemeden lütufta bulunandır. İyilik yapmak iradî bir eylemdir ve insan sözcüğünün anlam ekseninde bulunur. Tilki, kümes hayvanlarına zarar vermesi ve kurnazlığıyla ünlü köpekgillerden bir hayvandır. *Tilki gibi, tilki uykusuna yatmak* deyimleri tilkinin kurnazlığının ifadesidir. *İyilikçi Tilki*, özünde durumsal bir tezadı da barındıran, nitelik aktarmasıyla yapılmış kısmî bir kişileştirmedir.); ***Kahraman Kuçu*** (Mİ/BY), ***Kahraman Eşekler*** (ÜG/MEB): (Kuçu, çocuk dilinde köpektir. Cesur insanlar için kullanılan kahraman sıfatı *Kuçu* ve eşeğe aktarılarak bu varlıklar kişileştirilmiştir.); ***Kankardeşim Dorutay*** (ÜK/CY): (Kardeş, anne ve/veya babaları aynı çocukların birbirine göre adı/unvanıdır. Kan kardeşi birbirlerinin kanını yalayıp/içip ant içerek kardeş olanlardan her biridir. Dorutay'ın kan kardeşi olması bir kişileştirmedir.); ***Karanfilli Dev Amca*** (AY/ÇVY): (Amca, babanın erkek kardeşidir. Dev, çok iri ve genellikle korkunç masal yaratığıdır. Amca unvanının dev'e aktarılması bir kişileştirmedir. Devin karanfilli bir amca olarak gösterilmesi aynı zamanda bir güzelleme ve sevimlileştirmedir.); ***Kardan Adam Ağladı*** (AY/ÇVY): (Ağlamak insana özgü bir eylemdir. Kardan adam, eğlenmek amacıyla insana benzetilerek yapılan kardan heykeldir. Kardan adamın ağlaması olağan dışıdır, dramatizasyon amaçlı bir kişileştirmedir.); ***Kayabeyi*** (SBU/CY):[14] (Sarp yamaçlarda, kayabaşlarında, uçurum kenarlarında korkusuzca dolaşan[15] keçiye/tekeye, bu hükmedici özelliğinden ötürü bey unvanı yakıştırılarak keçi/teke, kişileştirilmiştir. Sadece benzetilen verildiği için, bu ad, aynı zamanda bir açık eğretileme örneğidir.) ***Kral Olmak İsteyen Dinozor*** (ERK/CY): (Dinozorun en yüksek devlet otoritesini elinde bulundurma isteği, kurgusal bir kişileştirmedir. bk. *Dinozorla Kahvaltı*.); ***Küçük Su Damlasının Serüvenleri*** (HY/MEB): (Serüven, baştan geçen ilginç olaylar zinciri olup canlıların özellikle de insanların hayatıyla ilgilidir. Küçük su damlasına serüven isnadı mecazidir, kısmî bir kişileştirmedir. bk. *Kör Kaptanın Serüvenleri*); ***Meraklı Minik Kuzu*** (YK/MEB): (Merak, insanın bir şeyi anlama, öğrenme isteğidir. Bu insanî özellik kuzuya aktarılarak, kişileştirme yapılmıştır.); ***Okula Giden Robot*** (Mİ/BY): (Okul insanların eğitim-öğretim mekânıdır. Robotun okula gitmesi kurgusal bir kişileştirmedir.); ***Ormanın Öcü*** (HH/BY): (Orman, ağaçlarla örtülü geniş alan veya ağaçlar bütünüdür. Öç, insanların, gördüğü kötülük karşısında intikam isteğidir. Bu isteğin bazı hayvanlarda olduğuna da inanılır. *Yılanların öcü* sözü bunun göstergesidir. Ancak bitkilerde böyle bir duygunun varlığı olağan değildir. İnsanın kavram alanında olan öç'ün ormana aktarılması, kısmî bir kişileştirmedir.); ***Romantik Tilki***

---

[12]*Cilveli kahve*, eskiden Manisa'da gelinlik kızların, evlerine gelen görücülere bol köpüklü Türk kahvesinin üzerine çifte kavrulmuş, öğütülmüş badem ve iki çeşit baharattan oluşan karışım dökerek ikram ettikleri özel bir kahvedir. Bu kahve, üzerindeki bademler kaşıkla yendikten sonra içilir. (bk. http://lezzetler.com).

[13] Bazı hayvanların gözyaşı çıkardıkları bilinmektedir. Göstermelik üzüntü ve sızlanmaların deyimsel ifadesi olan *Timsah gözyaş(lar)ı* da bunu göstermektedir. Ancak hayvanların gerçekten üzüntü ve sevinçten mi yoksa fizyolojik bir etkenden mi gözyaşı çıkardıkları tam olarak bilinmemektedir.

[14]Bu ad ve adı imgelemek üzere kitabın kapağında resmedilen yüksek bir kaya üzerinde dik duran teke figürü; Ahmet Haşim'in, keçinin erkeği olan teke için yazdığı şu güzellemeyi anımsatmaktadır: "***Teke**, tümsekli burnu, adaleli vücudu, dar beli ve gergin göğsüyle, **çıplak kayalar** üzerinden ufka dik durduğu zaman, zannedilir ki mitolojik bir ilah, dünya nizamının sonsuz hatlarını gözden geçiriyor. Güzelliği anlamakta üstat olan Yunanlılar 'teke'den çoban bir tanrı meydana getirmişlerdir.*" (Ahmet Haşim, 1994: 143).

[15] Ancak bir kişinin geçebileceği, engebeli dağ yollarına *keçiyolu* denmesi de bu yüzdendir.

(MİZ/KİPY): (Romantik, davranışlarında duygu ve coşkunun etkin olduğu insanların sıfatıdır. Bu sıfatın kurnazlığıyla ünlenen tilkiye yakıştırılması mizahi bir kişileştirmedir.); ***Uyurgezer Fil*** (BA/CY): (Uyurgezer, uykusu sırasında konuşan, yürüyen kimseler için kullanılan bir sıfattır. Bu sıfatın file yakıştırılması bir kişileştirmedir.); ***Yaramaz Kuzu*** (TDK./BY), ***Yaramaz Trafik Lambası*** (AA/UBY), ***Yaramaz Sözcükler*** (FHD/YKY): (Özellikle uslu durmayan haşarı çocuklar için kullanılan yaramaz sıfatı, mecazen kuzu, trafik lambası ve sözcüklere yakıştırılarak bu varlıklar kişileştirilmiştir.); ***Yıldız Güzeli*** (AB/TY): (Güzel, adlaşmış sıfat olarak kadınlar için kullanılır ve bu anlamıyla kadın sınırlı bir sözcüktür. Dolayısıyla *Yıldız Güzeli* bir kişileştirmedir.); ***Zavallı Mideler*** (AK/BY): (Zavallı, acınacak durumda olan kişiler için kullanılan bir sıfattır. Bazen diğer canlılar için kullanılsa da insan sözcüğünün anlam ekseninde bulunur. Dolayısıyla mideye zavallı sıfatının yakıştırılması kısmî bir kişileştirmedir. Mideden kastın varlığın/canlının bütünü olması ise bir düzdeğişmecedir.); ***Bir Kedinin Rüyası*** (AU/BY): (Rüya görmek, gördüğü rüyayı paylaşmak ve tabir et(tir)mek, insanın önemli bir yanını oluşturur. Hayvanların rüya görüp görmediği ise ancak bilimsel ölçümlerle değerlendirilebilir.[16] Zira onlar rüyalarını bize anlatmaz, tabir et(tir)mezler. Dolayısıyla gerçekte kedi rüya görse bile bir çocuk için bu olağan dışıdır, bir kişileştirmedir.); ***Saksı Çiçeğinin Rüyası*** (HD/ÇVY): (Rüya, uykunun belli bir noktasında zihinde beliren birtakım düşünce ve hayallerdir. Saksı çiçeğinin uyuması olağan değildir. Dolayısıyla *Saksı Çiçeğinin Rüyası* alışılmamış bir bağdaştırma ve kısmî bir kişileştirmedir.); ***Aydede'ye Mektup*** (ÜG/MEB): (Aydede, çocuk dilinde sevimlilik ifadesi bir yalın benzetmedir. Aydede'ye mektup yazmak, onu kişileştirmektir.); ***Serçenin Şiir Defteri*** (HK/BY): (Serçe, ötücü küçük bir kuştur. Defter, insanların yazı yazma gerecidir. Serçenin defterinin, hem de şiir defterinin olması olağan dışıdır. Serçe kişileştirilmiştir.); ***Bıcır'ın Günlüğü*** (ERK/CY): (Ses yansımalı olan bıcır, özellikle çocuklar için çok hareketli, durmadan konuşan anlamındadır.[17] Sözcük, eserde muhabbet kuşunu karşılamaktadır. Günlük ise anıların günü gününe tutulduğu defterdir. Bıcır'ın günlük tutması bir kişileştirmedir.); ***Bir Dolmakalemin Anıları*** (HG/BY): (Anılar, geçmişin insan belleğindeki izleridir. Anının kaleme isnadı *âlim unutmuş, kalem unutmamış* atasözündeki gibi mecazîdir. Kalem kişileştirilmiştir.); ***Bir Kedinin Anıları*** (HK/BY): (Bir kedinin anılarından haberdar olmamız için onun konuşması veya yazması lazım. Kedinin konuşup yazması bir kişileştirmedir.); ***Kaval Çalan Horoz*** (GC/MORY): (Kaval, daha çok çoban sözcüğüyle aynı kavramsal alanı paylaşır. Horozun kaval çalması olağan dışı, eğlenceli bir durumdur. İnsani bir özellik horoza aktarılarak horoz kişileştirilmiştir.); ***Zurna Çalan Kuş*** (ET/CY): (Zurna, genellikle davulla birlikte kullanılan üflemeli bir çalgıdır. Zurna çalana zurnacı denir. Parmakları olmayan kuşun zurnacı olması olağan dışıdır. Kuş kişileştirilmiştir.); ***Konuşan Balon*** (Mİ/BY), ***Konuşan Kukla*** (HY/BY): (Balon ve kukla gibi cansız varlıkların konuşması olağan dışıdır. Bu varlıklar konuşturularak kişileştirilmiştir.); ***Konuşan Kedi*** (Mİ/BY): (Hayvanların da kendilerine has bir iletişim sistemleri vardır. Ancak *konuş-* eylemi insan sözcüğünün anlam ekseninde bulunur. İnsanı diğer canlılardan ayırmak için *hayvan-ı nâtık* tabirinin kullanılması da bunu gösterir. Dolayısıyla insana has bu özelliğin kediye aktarılması bir konuşturma ve kişileştirmedir.); ***Denizin Çağırışı*** (HB/BY): (Çağırmak, birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söylemek, seslenmektir. Bu eylemin denize atfedilmesi bir konuşturma/kişileştirmedir.); ***Zikreden Taşlar*** (RUA/MUY): (Taşlar cansız varlıklardır. Cansız varlıkların zikretmesi olağan dışı, mucizevî bir durumdur. Dinsel açıdan bir hakikat sayılan bu durum, normal şartlarda bir kişileştirmedir.); ***Geveze Kurbağa*** (MMK/BUY): (Geveze, çok konuşan, çenesi düşük kimsedir. Kurbağanın geveze olması bir kişileştirmedir.); ***Dalgalar Dedikoduyu Sever*** (SA/CY): (Dedikodu yapmak ve sevmek gibi insanî özelliklerin dalgalara aktarılması bir kişileştirmedir.); ***Eşeğin Türküsü*** (Mİ/BY): (Türk halkının ezgili deyişi olan Türkünün eşeğe atfedilmesi, alışılmamış, mizahi bir bağdaştırmadır. Zira eşeğin sesi 'anırma', kaba bir benzetilen/benzeyen olup, eşeğin türkü söylemesi olağan dışıdır. İnsani bir özellik, eşeğe aktarılarak kişileştirme yapılmıştır.); ***Irmağın Türküsü*** (HG/BY): (Türkü, Türk halkının ezgili deyişleridir. Türkü söylemek insanî bir özelliktir. Bu özellik ırmağa atfedilerek ırmak kişileştirilmiştir. Burada ırmak-insan ilişkisinde kapalı; ırmağın akış ahengi ve sesi ile türkü arasında ise bir açık eğretileme vardır.); ***Başparmağın Şarkısı*** (HK/BY): (Başparmak, el ve ayakta bulunan en kalın parmaktır. Şarkı, ses ve sözün ahenginden oluşan müzik parçasıdır. İnsan parmaklarının çeşitli çalgılarla müzik üretmesi olağandır. Ancak şarkının başparmağa hasredilmesi, onun tek başına bir şarkıyı söylediği/ürettiği anlamını vermektedir. Bu ise olağan değildir. Dolayısıyla *Başparmağın Şarkısı*, bir ad tamlaması olarak alışılmamış bir bağdaştırma, bir tür kişileştirmedir.); ***Şarkıcı Kuşlar*** (Mİ/BY): (Şarkı müzik türü/parçasıdır. Şarkıcı, şarkı söylemeyi meslek edinen insandır. Kuşların şarkıcı olması bir kişileştirmedir.).

a.2.2. Benzetmeli Adlar

"Anlama güç katmak için aralarında gerçek veya mecaz açısından benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıfını güçlüsüne benzetmeye benzetme sanatı denir" (Soysal, 1992: 92).

Benzetme, benzeyen ve benzetilenden oluşursa yalın benzetme; sadece benzeyenden oluşursa kapalı; benzetilenden oluşursa açık eğretileme adını alır.

Aristoteles benzetme ile eğretilemenin ilişkisine şöyle değinir: "*Benzetme tam gelişmiş bir eğretilemedir. Eğretilemeler kolaylıkla benzetmeye dönüştürülebilir, benzetmeler de eğretilemelere. (…) Şair, Akhilleus'tan, Atladı düşmanın üzerine bir aslan gibi, diye söz ederse bu bir benzetmedir; 'aslan' atladı diye söz ederse, bir eğretilemedir. Burada, her ikisi de cesur olduklarına göre, 'aslan' adını Akhilleus'a aktarmış oluyor.*" (Aristoteles, 2008: 27-173; Ayrıca bk. Ayvazoğlu, *Zaman*, 22.02.2007).

---

[16]TÜBİTAK'ın sayfasında, konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "*Hayvanlarda uyku esnasında yapılan elektroensefalograf ölçümleri, bazı hayvanların gerçekten de rüya görüyor olabildikleri görüşünü destekliyor. Memeli hayvanların büyük bir kısmının rüya gördüğü, zaten uzun süredir biliniyordu. Eğer kedi ya da köpek besliyorsanız, uykusu sırasında gözlerinde, bıyıklarında ya da ağzında, rüya gördüğünü gösteren devinimleri gözleyebilirsiniz. Büyük olasılıkla onlar da, hafızalarına almış oldukları çeşitli görüntülerden oluşan rüyalar görüyorlar.*" (bk. www.biltek.tubitak.gov.tr)

[17]Sözcük, Eskişehir yöresinde *gözleri sulanan* anlamında da kullanılmaktadır. (bk. *Derleme Sözlüğü, c:* II).

Benzetme, ilk çocukluktan son çocukluğa değin, çocukların dil gelişimlerinin hemen her evresinde işlevseldir. Özellikle soyut olanı anlaşılır kılma, çocukların düşünce ve hayal dünyasında renkli manzaralar oluşturma ve kavram gelişimlerine katkı sunma gibi noktalarda önemli işlevler görür.

İncelenen 550 kitap adından **18**'inde benzetme ve benzetme esaslı olan eğretileme öne çıkmaktadır. Benzetme esaslı kişileştirme örnekleri ve alışılmamış bağdaştırmalardaki benzetmeler de eklendiğinde bu sayının çok daha fazla olacağı açıktır.

Benzetmenin öne çıktığı adlar, benzetmelerin içerikleriyle birlikte aşağıda verilmiştir:

Anne Sen Melek misin? (BY/TİY): (Anne, benzeyen; melek, benzetilendir. Bir yalın benzetme olan bu ad, cevap gerektirmeyen duygu yüklü bir soru da taşıdığı için aynı zamanda bir soru sorma 'istifham' örneğidir.); ***Aslan İbiş*** (HY/BY): (Aslan, insanların güçlü ve cesurları için kullanımı yaygın bir benzetilendir. İbiş, aslana benzetilmiştir.); ***Babamın Gözleri Kedi Gözleri*** (SA/CY): (Baba'nın gözleri benzeyen, kedinin gözleri, benzetilendir.); ***Bir Demet Şiir*** (MKS/BY): (Demet, bağlanarak oluşturulmuş deste olup daha çok çiçek'in anlam ekseninde bulunur. Şiir, çiçeğe benzetilmiş, ancak çiçek söylenmemiştir. Benzetilen söylenmeyerek kapalı eğretileme yapılmıştır.); ***Can Kuşum*** (MEL/GOY): (Can, insanı diri tutan manevî özdür. İnsanın en değerli varlığı olduğu için insanlar, onu çok değer verdikleri ve derin bir sevgi duydukları varlıkların benzetileni olarak kullanır. *Canım kardeşim, can dostum* vb. kullanımlar kardeşin, dostun canla bir tutulduğunun, söz konusu varlıkların bedendeki can gibi olduğunun ifadesidir. Öte yandan beden-can münasebetinde de beden, kafes; can, kuştur. Dolayısıyla *can kuşu* bir yalın benzetmedir. Can kuşunun kafesten uçması ise ölümün imgesel ifadesidir.); ***Çifte Kumrular*** (KT/EY): (Kumrular, güvercin takımından ufak yapılı ötücü kuşlardır. Kumru eşlerin birbirlerine bağlılıkları, dem çekmeleri dikkat çekicidir. *Çifte Kumrular*, sevgileri coşkun ayrılmaz ikililerin sembol benzetilenidir.); ***Çocuk Penceremde Kuşlar*** (YÇ/ZY): (Kapalı mekânları aydınlatmak ve havalandırmak amacıyla duvarlarda oluşturulan çerçeveli, camlı açıklık olan pencere, burada çocukça bir bakışı imgeleyen bir benzetilendir.); ***Çocuklar Gibi Güzel Öyküler*** (VK/3EY): (Öyküler, güzellik yönünden çocuklara benzetilerek, dört öğesi mevcut tam bir benzetme yapılmıştır.); ***Çocuklar İnsan Tomurcukları*** (AY/BY): (Tomurcuk, çiçek açacak goncadır. Bu adda insan, tomurcuk veren bir çiçeğe; çocuklar, onun tomurcuklarına benzetilmiştir. Çiçek 'benzetilen', söylenmeyerek kapalı bir eğretileme yapılmıştır.); ***Dev Adamlar*** (Sİ/BY): (Dev, çok iri genellikle korkunç bir masal yaratığı olup olağanüstü irilik ve güçte olan insanların benzetilenidir. Adamlar, dev'e benzetilmiştir.); ***Ebemkuşağı*** (ET/CY): (Kemer biçimindeki renkli gök manzarası, kuşağa benzetilmiştir. Benzetme unsurlarından sadece benzetilenin söylenmiş olması bir açık eğretilemedir. Kuşağa tamlayan olarak ebe**m**'in seçilmesi ise bir sevimlileştirmedir.); ***Gökte Ay Portakaldır*** (AA/ÇVY): (Portakal, turuncu rengi, kokusu ve şekliyle insanların dünyasında önemli bir meyvedir. Burada şekil ve rengiyle Ay'ın benzetilenidir.); ***Gülibik*** (ÇÖ/CY): (Gül, rengi ve güzel kokusuyla simgeleşen bir bitki; ibik, horoz, hindi vb. hayvanların tepesinde bulunan kırmızı deri uzantısıdır. *Gülibik*, sevimlilik ifadesi bir yalın benzetmedir. Diğer taraftan horozun bir organı olan *Gül**ibik***'in bir özel ad olarak horozu karşılıyor olması aynı zamanda bir düz değişmecedir.); ***Oklu Kirpi İle Konaklı Kaplumbağa*** (SBU/CY): (Ok, sivri uçlu delici alet; konak, gösterişli evdir. Kirpinin dikenleri oka; kaplumbağanın şekilli sert kabuğu konağa benzetilerek açık eğretileme yapılmıştır. Ayrıca **k** ve **p** ünsüzlerinin tekrarı da bir aliterasyondur.); ***Yaprakta Sevgi Büyütmek*** (ZÜ/BY): (Sevgi, insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygudur. Büyütmek, yetiştirmek, çoğaltmaktır. Soyut olan sevginin yaprakta büyütülmesi, onun bir canlıya/çiçeğe benzetildiğini gösterir. Benzetilen söylenmediği için burada kapalı bir eğretilemeden söz edilebilir.); ***Yaşamı Tartan Terazi*** (BB/PUY): (Doğanın hassas dengesi, teraziye benzetilerek somutlaştırılmıştır. Ancak yaşamı terazide tartmak olağan değildir. Dolayısıyla *Yaşamı Tartan Terazi* alışılmamış bir bağdaştırmadır.); ***Yıldız Yağmuru*** (NT/EY): (Gök cisimlerinin art arda kayışı/yanışı yağmurun yağışına benzetilmiştir.[18]); ***Yıldız Yavrusu*** (AK/BY): (Yavru, yeni doğmuş hayvan veya insandır. Yıldıza yavru isnat edilerek yıldız, canlılara benzetilmiştir. Benzetilen söylenmediği için *Yıldız Yavrusu* kapalı bir eğretilemedir.)

a.2.3. Düzdeğişmeceli Adlar

Parça-bütün, genel-özel, iç-dış, neden-sonuç vb. ilişkilerde gerçekleşen düzdeğişmece (mecaz-ı mürsel), benzetme ilgisi olmaksızın bir sözün başka bir söz yerine emaneten kullanımıdır.

İncelenen 550 addan 5'inde düzdeğişmece görülmektedir. Örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Alakanat (AB/TY): (Kanat, hayvanlarda uçma organıdır. Organ/parça, bütünü karşılamış, bütünün özel adı olmuştur); ***Anne Kalbe Gizlenir*** (SY/TİY): (Kalbe gizlenen anne değil onun sevgisidir.); ***Dağınık Çocuk*** (AA/UBY): (Dağınık olan çocuğun kendisi/bedeni değil görünümü veya ortamıdır.); ***Geçit Vermez Çanakkale*** (MÖ/TİY): (Çanakkale'den kasıt, içindeki insanlardır.); ***Kahkahacı Sınıf*** (Mİ/BY): (Sınıftan kasıt öğrencilerdir. Mekân söylenmiş, içindekiler kast edilmiştir.).

a.3. Seslenmeli (Nidalı) Adlar

Seslenme, anlatımı kuruluktan kurtarıp duygulu kılan önemli bir estetik değer, bir dramatizasyon aracıdır. İncelenen 550 addan 47'sinde, seslenme bu işleviyle öne çıkmaktadır. Seslenme örneklerinin çok azı dışındakiler, yüksek tonlu bir nidadan çok uyarma, istek, yalvarma, kavuşma, ayrılma ve soru bildirmektedir.

Tespit edilen örnekler şunlardır:

---

[18]Büyüklükleri genellikle bir toz tanesinden bir çakıl taşına kadar olan, güneş çevresinde değişik yörüngelerde dolanan irili ufaklı gök taşları atmosfere girdiklerinde hızları nedeniyle sürtünerek yanarlar. Yıldızlarla ilgisi olmayan ancak ışık saçan bu cisimler halk arasında yıldız olarak nitelendirilmekte ve bu olayın sıklıkla oluşu yıldız yağmuru/kayması olarak nitelendirilmektedir (bk. www.biltek.tubitak.gov.tr).

Uyarma bildirenler:
Anne Dersim Bitmedi (Mİ/BY); ***Artık Çok Oldunuz*** (AK/BY); ***Barboros Hayrettin Geliyor*** (FFT/İK); ***Dikkat Dikkat*** (OA/TİY); ***Dikkat Maymun Çıkabilir*** (AÖ/TY); ***Eyvah Ormana Ayılar Gelecek*** (MG/EY); ***Miyaaav!*** (TT/ESİY).

Emir bildirenler:[19]
Yol Ver Deniz (HB/BY); ***Aç Perdeyi Ben Geldim*** (AA/UBY); ***Şarkını Denizlere Söyle*** (SA/CY).

İstek bildirenler:
Eskiler Alırım! (SA/CY); ***Gel Dünyayı Seyredelim*** (MG/CY); ***Ah Bir Büyüsem*** (SK/KÖY); ***Ah Bir Sincabım Olsa*** (HG/BY); ***Barış İstiyorum*** (ŞY/MEB); ***Ben Bir Kuş Olsaydım*** (OFG/ESİY); ***Bulutlar Örtmese Güneşi*** (GA/MEB); ***Dünya Çocukların Olsa*** (GD/AKY); ***Keşke Adım Melek Olsaydı*** (AT/NY); ***Adım Çocukların Olsun*** (MG/ÇVY); ***Babam Duymasın*** (AA/UBY); ***Bana Bir Masal Anlat*** (SM/EY); ***Bana Çocukluğumu Anlat*** (ÜK/BY); ***Bir Kutu Tebeşir İstiyoruz*** (HG/BY).

Yalvarma bildirenler:
Affet Babacığım (GE/BBY); ***Ne Olur Ölme Dede*** (AT/NY); ***Yaşayacaksın Ağacım*** (HO/MEB).

Kavuşma bildirenler:
Merhaba Sevgi (AK/BY); ***Hoş Geldin Esin Perisi*** (AYÇ/UBY); ***Hoş Geldiniz Uzaylılar*** (Sİ/BY).

Ayrılma (Veda) bildirenler:
Günışığı Hoşçakal (ÜT/CY); ***Hoşça Kal Küçük*** (TDK./BY).

Soru bildirenler:[20]
Soru unsurları; sözün ezgisine, mesaj iletim gücüne katkı sunan, sözü etkili kılan önemli estetik değerler olup özellikle merak duygusunu tetikleme, heyecan oluşturma gibi açılardan işlevseldir.
Soru düzenindeki adlar şunlardır:

Atlar Nerede Kışlayacak (AE/ESY); ***Ayı Yavrusunun Uykusu Nereye Kaçtı*** (ZSD/TY); ***Bu Havada Gelir mi Bahar*** (YE/MK); ***Deyim mi Demeyim mi?*** (MEÇEUY); ***Kızlar Sünnet Olur mu?*** (MY/BY); ***Mavi Kuşu Gören Var mı*** (ÇÖ/CY); ***Menekşe'yi Kim Çaldı*** (TİÖ/TY); ***Nasılettin Hoca*** (AMA/NESY); ***Oğlum Nerdesin*** (AA/UBY); ***Ormanın Renkleri Kimde*** (AA/UBY); ***Öğretmen Neden Çıldırdı*** (MY/UBY); ***Pembe Kuşa Ne Oldu*** (SA/CY); ***Rüküş Kral Ne Giymiş*** (ÇG/TY); ***Uzayda Kedi Var mı?*** (ÜK/BY); ***Uzaylılar Ne Renk Ayakkabı Giyer?*** (YE/EY).

a.4. Tekrarlı Adlar
Tekrarlar, duygu ve düşüncelerin ritmik ifade vasıtalarıdır. Edebî metinlerde bazen bir sesbirim, bazen bir ek, bazen de anlamlı-anlamsız sözcüklerin tekrarıyla renkli/estetik ve etkili anlatımların yakalandığı görülür. İncelenen 550 kitap adından 42'si bu özellikleriyle öne çıkmaktadır.

Tekrarlanan unsurun özelliğine göre adların tasnifi şöyledir:

Ses Tekrarlı Adlar
24 adda ünsüz ve ünlü tekrarlarının (aliterasyon/asonans) bilinçli olarak yapıldığı gözlenmektedir. Örneklerden özellikle ***Somon Simsim Yunus Yoyo*** gibi yakıştırmalı olanlar; *+ş ve +cık* biçimbirimli küçültme/sevimlileştirme bildirenler dikkat çekicidir:

*B**alina** ile Mand**alina*** (FHD/YKY); ***B**olluk **B**ağı* (FABÖ/MUY); ***Bugu** ile **Nunu'nun B**alo**n** Gezisi* (SK/MEB); ***Ç**alı **Ç**içeği* (AA/TY); ***Çın**gıraklı **Çoban*** (Mİ/BY); *Fo**rmik** ile Mi**rmik*** (MA/BY); ***Hayri Potur Harry Potter**'a Karşı* (Mİ/BY); ***Kuş Ku**lesi* (FİA/TY); *Sa**kız Kız**ın Günleri* (SA/CY); ***Som**on **Simsim** Allah'ın **Sel**a**m İsm**ini Öğreniyor* (NK/TİY); ***Sufi** İle **Pufi*** (MİZ/ÇVY); *Tsu**n**ami **San**dığı* (NT/EY); ***Uykucu Ufuk*** (ZÜ/BY); ***Yunus Yoyo** Allah'ın Rahman İsmini Öğreniyor* (NK/TİY); ***Zek**i'nin **Zeka**sı **Ka**çtı* (MY/BY); *Hırsız K**edi** Balığımı Y**edi*** (AT/ÇVY); ***K**aplumbağa ve **K**uşlar* (ES/BY); ***K**irpi İle **K**estane* (FO/YKY); ***Yan**kılı **Kaya**lar* (AYB/TİY).

Şu adlardaki tekrarların küçültme/sevimlileştirme işlevleri öne çıkmaktadır:

*Al**iş** İle Mav**iş** Hayvanat Bahçesinde* (CT/AKY); *Ayşe**cik** ile Fatma**cık*** (HLS/BY); *Bir Küçü**cük** Aslan**cık** Varmış* (TDK/BY); *Bir Kü**çük** Osman**cık** Vardı* (HNC/TİY); ***S**abır**cık S**ultan* (ŞK/TİY).

Sözcük Tekrarlı Adlar
18 adda yer yer ses tekrarları da görülmekle birlikte, sözcük tekrarları öne çıkmaktadır. Bunlardan 10'u çocukların ilgisini çekecek sesdeğerli/yakıştırma sözcüklerin[21] tekrarından oluşmaktadır:

---

[19]Emir ve isteğin ayırımı, biçimbirimlerin görev adlarına göre değil, bağlamın bildirdiği genel anlama göre yapılmıştır.
[20] Soru işaretinin kullanımı konusunda, adların orijinal yazımı esas alınmıştır.

Bisikletim ***Vız Vız*** (Mİ/BY); ***Çıtıpıtı*** *Hanım* (HLS/ÇVY); *Denizatı* ***Dıgıdık*** *Allah'ın Şafi İsmini Öğreniyor* (NK/TİY); ***Duma Duma Dum*** (ZÜ/BY); ***Fırt*** *O* ***Dala Fırt*** *Bu* ***Dala*** (ÖLŞ/UBY); ***Fili Fili*** *Kuş Dili* (MG/EY)[22]; ***Hokus Pokus*** (Mİ/BY); ***Kakara Kikiri*** (MG/EY); *Profesör* ***Haşur Huşur*** (MİZ/KİPY); ***Puf, Pufpuf, Cuf, Cufcuf*** *ve* ***Cino*** (SA/CY).

8 adda anlamlı sözcüklerin aynen tekrarı görülmektedir. Bu tekrarların belirgin bir yükleme bağlanmayışı, adlara eksiltili bir hava vermiş, okuyucu için merak uyandırıcı olmuştur:

Al ***Pembecik*** *Gül* ***Pembecik*** (HA/TİY): (güzelleme, sevimlileştirme); ***Damla Damla*** (REÜ/RK): (sınırlılık/süreklilik bildirme); ***Güle Güle*** (FK/MEB): (iyi halin sürekliliğini dileme); ***Yapış Yapış*** (ŞK/TİY): (pekiştirme); ***Sandal Sandal*** *Ma****sal****lar* (İY/CY): (pekiştirme, somutlama); ***Tatlı*** *mı* ***Tatlı*** *Duam Kanatlı* (YD/TİY): (pekiştirme, kapalı eğretileme/somutlama); ***Eşek Eşek****ken* (İA/CY): (şaşırtma, ilgi çekeme); ***Nine****lerin* ***Nine****si* (KT/EY): (sevgiyi pekiştirme).

a.5. Tezatlı Adlar

Tezat, anlamca zıt sözcüklerin bir arada kullanımıdır. Her zaman sözcüklerin birebir anlam karşıtlığına dayanmaz. Bazen ***Anneannem Askere Gidiyor*** (Mİ/BY) örneğindeki gibi birbiriyle uygun düşmeyen durumları da imgeler.

Tezat, çocukların düşünsel ve düşsel dünyasında kavramların belirginleştirilmesi, yeğlenen değerlerin benimsetilmesi ve çirkin görülenlerden çocukların uzaklaştırılması gibi noktalarda işlevseldir. Karşıt durumları iç içe göstererek şaşırtma, sözü oyuna dönüştürme gibi özellikler de tezadın işlevlerindendir.

İncelenen 550 kitap adının 27'sinde kavram veya durumların karşıtlığına dayanan tezadın öne çıktığı görülmektedir. Tespit edilen tezatlı adlar aşağıda sıralanmış, tezadın kaynağı ayraçta belirtilmiştir.

Ak Gün Kara Gün (ŞK/TİY): (Ak 'beyaz', dilimizde, lekesizliğin, saflığın, huzurun vs. simgesidir. *Ak yüz, ak süt, ak gün* bunun göstergesidir. Kara 'siyah', kusurun, günahın, huzursuzluğun vs. simgesidir. *Kara yüz, kara gün, kara yazı/baht* bunun göstergesidir. Dolayısıyla akla kara zıt kavramlardır. Bu zıtlık *ak gün ağartır, kara gün karartır* atasözünde belirgindir.); ***Gülen Ayva Ağlayan Nar*** (ŞK/TİY): (Gülmek ve ağlamak zıt anlamlı insanî eylemlerdir. Ayva ve narın bu eylemleri gerçekleştirmesi, aynı zamanda bir kişileştirmedir. Bu meyve adları insanlar için özel ad olarak da kullanılır. Bu durumda eylemler olağanlaşır, kişileştirme ortadan kalkar.); ***Anneannem Askere Gidiyor*** (Mİ/BY): (Ülkemizde kadının askere gitmesi alışılmış bir durum değildir. Özellikle güç ve devinimi simgeleyen askerliğin, güçsüzlük ve yaşlılığı çağrıştıran anneanne ile bağdaştırılması durumsal bir tezattır, olağanı aşmadır. Ayrıca seçilen 'gidiyor' fiilinin, kılınış ve bakış (görünüş) özelliği itibariyle bir devinime geçişi bildirmesi de bir serüveninin başlayacağına/başladığına işaret etmesi, merak ve heyecan duygusunu tahrik etmesi açısından önemlidir.); ***Anneannem Cankurtaran*** (Mİ/BY): (Cankurtaran sözcüğünün anlam yükünde devinim, tehlike, heyecan vardır. Yaşlılık, güçsüzlük ve harekette sınırlılık gibi kavramları çağrıştıran anneanne'nin cankurtaran rolünü üstlenmesi durumsal bir tezattır, olağan değildir.); ***Anneannem Gelin Oldu*** (Mİ/BY): (İlk anlamı itibariyle evlenmek üzere hazırlanmış, süslenmiş kız veya henüz evlenmiş bir tazeyi çağrıştıran gelin sıfatının, torunu olan yaşlı bir kadına yakıştırılması saçmaya yakın durumsal bir tezattır. Ancak çocuk dünyası için olağan dışı olan bu durum, normal şartlarda olağandır. Zira herhangi bir nedenle eşinden ayrılan yaşlı bir kadının yeniden gelin olması da mümkündür.); ***Biber Oğlan'la Şeker Kız*** (NÜK/BY): (Biber acıyı, şeker tatlıyı çağrıştırır. Tatlı-tuzlu gibi acı-tatlı da iki zıt tadı karşılamaktadır.); ***Bolluk ve Savaş*** (BİA/CY): (Savaş, kıtlık ve sefaleti; barış, bolluk ve mutluluğu çağrıştırır. Dolayısıyla *Bolluk ve Savaş* birbirini iten kavramlardır. Sosyolojik olarak bu kavramların birbirini doğurması ise ayrı bir konudur.); ***Büyük Atatürk'ten Küçük Öyküler*** (SBU/CY): (Büyük ve küçük, zıt anlamlı sözcüklerdir. *Büyük Atatürk*'ten büyük değil, küçük öykülerin verilmesi durumsal bir tezattır.); ***Can Dede'nin Oyuncakları*** (HK/BY): (Çocuk ve dede insan yaşının iki uç/zıt noktasını gösterir. Günlük dilde Oyun**cak**, 'dede'nin değil 'çocuk'un kavram alanında yer alır. Dolayısıyla çocuk-oyuncak ilişkisi, tenasübü; dede-oyuncak ilişkisi, durumsal bir tezadı imgeler. Ancak oyuncak'ın mecazen çocuk/torun anlamında kullanılması ilişkiyi olağan kılar.); ***Dağ Denize Kavuştu*** (ÜK/BY): (Dağ durağan, deniz devingendir. *'Dağ dağa kavuşmaz'; 'deniz dalgasız olmaz'* bu gerçeğin ifadeleridir. Kavuşma eylemi işteş çatılı olmakla birlikte burada hareket tek taraflı gerçekleştirilmiştir. Hareketi gerçekleştirenin deniz değil durağan özellikteki dağ olması durumsal bir tezattır.); ***Dede ile Torun*** (KT/EY): (Dede ile torun bir yandan yakın akrabalığı temsil ederken diğer yandan yaşın zıt iki uç noktasını göstermektedir.); ***Gelin Bebek*** (Mİ/BY): (Gelin ve bebek, kavramsal olarak birbirinden uzak kategorileri gösterir. Normal şartlarda bir bebeğin gelin olması düşünülemez. Bu bakımdan tamlama, ilk anlamıyla durumsal bir tezattır. Ancak çocuk dünyasında kurgusal olarak gelecek yakınlaştırılır. Çocuklara gelin gibi süslenmiş oyuncak bebekler sunulur. Böylece tamlama, kavramsal olarak olağanlaşır.[23]); ***Güzel ve Çirkin*** (NAG/TİY): (Güzel, duyu organlarımıza hoş gelen; çirkin, gelmeyendir. Dolayısıyla, güzellik ile çirkinlik birbirinin derecelerini bildiren zıt kavramlardır.); ***Kalbim Küçük Sevgim Büyük*** (Hİ/TİY): (Küçük, boyutları benzerlerine göre ufak; büyük, fazla olandır. Küçük kalpte büyük sevginin bulunması, durumsal bir tezattır.); ***Kara Pamuk*** (Mİ/BY): (Pamuğun genel zihinsel tasarımı beyazdır. *Kara Pamuk* tamlaması, bu yönüyle alışılmamış bir bağdaştırma, durumsal bir tezattır. Ancak pamuk bir hayvan ismi olduğunda bağdaştırmadaki bu olağan dışılık ortadan kalkar, kara renkli bir hayvan zihinde canlanır.); ***Yaşasın Anneannemspor*** (Mİ/BY): (*Trabzon Spor, Denizli Spor* gibi kulüp adları, alışılmış bağdaştırmalardır. Ancak ileri bir yaşı, harekette kısıtlılığı çağrıştıran anneannenin, devinim ifade eden sporun tamlayanı olması ve bu tamlamanın bir kulübü imgelemesi durumsal bir tezattır.); ***Kelkaya'nın Meşesi*** (AB/TY): (Saçı dökülmüş

---

[21]Özellikle ilk çocukluk döneminde, büyüklerin değişik sesler çıkarmalarına çocukların kendilerinden geçercesine gülmeleri, bunu bir oyun olarak görmeleri, çocukların garip seslere karşı duyarlı olduklarını, yakıştırma seslerin, çocukların ilgisini çektiğini gösterir.

[22] Bu ad, ***Fil fiili****, dibi kıllı.* (iğde) bilmecesini andırmaktadır. (bk. Başgöz, Tietze, 1999: 345).

[23] *Bebek*, aynı zamanda güzel bir simanın veya kadının benzetilenidir.

veya doğuştan saçı olmayan gibi anlamlara gelen kel sözcüğü, insan sözcüğünün anlam ekseninde bulunur. Bu yönüyle *Kel Kaya* bir nitelik aktarımı, kısmî bir kişileştirmedir. Bir tür orman ağacı veya orman anlamındaki meşe ise daha çok gür saç ve sakalı imgeler. Sert ve kel olan kayanın iyeliğinde meşenin bulunması, durumsal bir tezattır.); ***Korkak Kahraman*** (Mİ/BY): (Korkak, olmayacak şeylerden çekinen; kahraman, cesaretle korkulan şeylerin üzerine giden ve tehlikeli anlarda yararlılık gösterendir. Korkağın kahramanın sıfatı olması, durumsal bir tezat, saçmaya yakın bir kullanımdır.); ***Küçük Arı Büyük Arı*** (Mİ/BY): (Küçüklük ile büyüklük zıt kavramlardır.); ***Küçük Çocuk ve Yaşlı Ağaç*** (ZK/AY): (Küçüklük ile yaşlılık yaşın zıt iki noktasına işaret etmektedir.); ***Minik Sultan Beceriksiz Palyaço*** (AK/BY): (Sultan, padişahların, ebeveyn ve çocuklarının unvanıdır. Palyaço, acayip kılıklı güldürü oyuncusudur. Miniklik, büyüklük ve hükümranlığı çağrıştıran sultanla; beceriksizlik, palyaço ile bağdaşır değildir. Dolayısıyla bu tamlamalar durumsal bir tezadı resmetmektedir.); ***Padişah Kızıyla Kaz Çobanı*** (NAG7TİY); ***Prenses ve Çoban*** (ÜO/MEB): (Padişah kızı/prenses ile kaz çobanı/çoban, zıt iki sosyal statüyü temsil etmektedir.); ***Şeker'le Biberin Gelişi*** (NÜK/BY): (Şeker ile biber, tatlı ile acı gibi birbirine zıt tatları karşılar. Hoşa giden kişilerin şekere '*şeker gibi adam'*; sinirli, incitici tiplerin bibere '*Arnavut biberi gibi adam'* benzetilmesi bunu gösterir.); ***Uslu-Yaramaz*** (CG/YKY): (Uslu, toplumu, çevresini rahatsız etmeyen, edepli; yaramaz, söz dinlemeyen, haşarı anlamındadır. Uslu ile yaramaz zıt kavramlardır.); ***Yengeçten Korkan Köpek*** (HK/BY): (Parçalayıcı ve cüsseli bir varlık olan köpeğin yengeçten korkması durumsal bir tezattır.); ***Zengin Olan Dilenci*** (YB/NESY): (Zenginlik ile dilencilik birbirine zıt kavramlar olup dilencinin zengin olması, durumsal bir tezattır.).

a.6. Ödünçlemeli Adlar

Ödünçleme, söze güç ve güzellik katmak için meşhur ferdi veya anonim ibarelerin bütününü ya da bir parçasını metinde nakletmektir. (bk. Karataş 2004: 222). İncelenen 550 kitap adından 15'i masal, bilmece, deyim, fıkra, şarkı, oyun tekerlemesi gibi ürünlerden ödünçlemedir. Önemli bir kısmında ses/sözcük tekrarından kaynaklanan bir ahengin gözlendiği bu adlar, merak uyandırma, sözü oyuna dönüştürme, dramatize etme gibi açılardan işlevseldir.

Tespit edilen adlar şunlardır:

Bilmece Bildirmece (MKS/BY): (bilmece tekerlemesi); ***Bilmemek Ayıp Değil*** (SB/TİY): (*Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek (sormamak) ayıp* atasözünden.); ***Bir Varmış Bir Yokmuş*** (MRŞ/ÇVY): (masal tekerlemesi); ***Deve Tellal Pire Berber İken*** (TDK./BY): (deve ile pirenin kişileştirildiği masal giriş tekerlemesi); ***Dediğim Dedik Karga*** (ŞK/TİY): (Bir konuda ısrar eden inatçı insanlar için kullanılan *dediğim dedik, çaldığım düdük* deyiminden. Karga kişileştirilmiş.); ***Dönme Dolap Döner Kebap*** (HK/BY): (kalıp söz); ***Duyduk Duymadık Demeyin*** (Mİ/BY): (eskiden, bir haberi duyurma sözü); ***Elma Dersem Çık*** (BT/CY): (oyun sözü); ***Gökten Üç Elma Düştü*** (HLS/ÇVY): (masal bitiş tekerlemesi)[24]; ***Onlar Ermiş Muradına*** (NÜK/BY): (masal bitiş tekerlemesi); ***Pencereme Konmuştu*** (İA/CY): (çocuk şarkı sözü); ***Portakalı Soydum Başucuma Koydum*** (MKS/BY): (oyun tekerlemesi); ***Teptim Tekerlendi Öptüm Şekerlendi*** (ZÜ/BY): (bilmece)[25]; ***Ya Tutarsa*** (GA/TİY): (fıkra sözü); ***Yorgan gitti Kavga bitti*** (AY/MEB): (deyim).

b. Diğer Adlar

İncelenen 550 kitap adından 221'i doğrudan bir edebî sanata karşılık gelmemektedir. Ancak bu adların ekseriyetinde bir edebîleştirme çabasının var olduğunu söylemek mümkündür. Küçültme (*Minik Papatya*)[26], acındırma (*Kolsuz Bebek*), sevimlileştirme (*Al Yanaklı Hasan*), meraklandırma (*Heybedeki Sır*), varlığı birinci kişi (ben) iyeliğinde gösterme (*Benim Kırmızı Pabuçlarım*)[27] gibi çeşitli duygu ve düşünceleri bildiren betimleyici unsurlarla bezeli adların veya bir macerayı dramatize eden tam veya kısaltmalı söz dizilerinden oluşan adların (*Kerem'i Kimse İstemiyor, Arkadaşım İçin, Bülbül İle Leylek gibi)* basit olanlara nazaran çok daha fazla olması ve çocuk dünyasında önemsenen sözcüklerin özenle seçilmesi, bu çabayı gösterir. Şimdi söz konusu adları öne çıkan özelliklerine göre topluca görelim.

Şu adlarda, betimlemenin öne çıktığı görülmektedir. Sıfat tamlaması kuruluşundakilerde nitelik bildirme, ad tamlamalarında ise daha çok iyelik ilgisiyle belirtme söz konusudur:

Aklımda Kalan Masallar (DS/BY); ***Al Yanaklı Hasan*** (Mİ/BY); ***Ala Geyik*** (ZG/EY); ***Alaca Baykuş*** (AU/BY); ***Arkadaşım Cingo*** (HY/BY); ***Armutçu Ayı*** (Mİ/BY); ***Aşıcı Baba*** (HH/BY); ***Bandocu Çocuk*** (Mİ/BY); ***Bataklığın Kıyısındaki Ev*** (YA/GK); ***Beyaz Pelerinli Kız*** (HLS/ÇVY); ***Bir Bayram Günü*** (MA/BY); ***Bir Şampiyonluk Öyküsü*** (ZÜ/BY); ***Boyalı Kırlangıç*** (İA/CY); ***Ceylânlı Bahçe*** (KT/EY); ***Çilçilli Tavuk*** (YK/MEB); ***Çilli Zeynep*** (AYY/MEB); ***Çizmeli Osman*** (Mİ/BY); ***Dağa Düşen Uçak*** (HY/BY); ***En***

---

[24]Gök, insanoğlu için esrarengizdir. Oradan varlıkların/garip yaratıkların inme düşüncesi heyecan vericidir. Bu düşünce, kurgusal olarak halk ürünlerine yansımıştır: *'Hazreti Ali'nin düvesi, **gökten iner** boğası: Cevap: yağmur); **Gökten indi** bir padişah, adı yok / bindiği atın canı yok: Cevap: çocuk'* (Başgöz, Tietze, 1999: 636;710). Bunca keşiflere rağmen gök, insan için bugün de esrarını korumaktadır. Gökten çeşitli varlıkların indiği/ineceği (UFO vb.) iddialarının önemli ölçüde dikkat çekmesi, gökle ilgili maceraların roman ve filmlere konu olması da bunu göstermektedir.

[25]*Teptim tekerlendi, öptüm şekerlendi; bal ile badem, ne tatlı âdem.* Cevap: baklava, kavun, karpuz vb. (bk. Başgöz, Tietze, 151: 73.2).

[26]Çocukların, büyüklere nispeten boyları, giysileri, araçları vs. küçüktür. "Küçük!" hitabıyla karşılaşmaları alışık oldukları bir durumdur. Dolayısıyla "küçüklük", çocuk dünyasının baş kavramlarındandır. Yazarın kitap adlarında küçük ve onun pekiştirmeli karşılığı olan *minik* betimleyicilerini kullanması, eseri onların dünyasına yaklaştırır, eser kahramanıyla özdeşim kurmalarını sağlar.

[27]Bu adlarda, varlıkların ben'in iyelik dairesinde gösterilme çabası görülmektedir. Reklâm dili açısından işlevsel olan ben iyelikli ifadeler, çocuğun ruhsal açıdan kendini, iyelikli varlığa dolayısıyla da esere yakın hissetmesini, varlığın gerçek veya kurgusal sahibiyle özdeşim kurmasını sağlar.

İyi Arkadaşım (KÖ/TY); ***Eski Bir Masal*** (KT/EY); ***Fedakar Anne*** (ZC/MEB); ***Gücünü Yitiren Kral*** (PÖ/BY); ***Güldüren Uçurtma*** (Mİ/BY); ***Güneşe Vurgun Çocuk*** (İA/CY); ***Heybedeki Sır*** (ÇG/TY); ***Işıkları Seven Böcek*** (GA/CY); ***İlk Zafer*** (HK/MEB); ***Kabakçı Amca*** (Mİ/BY); ***Kanlı Gömlekler*** (FOGY); ***Kara Kedi*** (ŞK/TİY); ***Karadeniz'deki Yunus*** (BA/CY); ***Karşı Pencere*** (SA/CY); ***Kavanozda İki Balık*** (İS/BY); ***Kırık Şemsiye*** (SA/CY); ***Kırmızı Elma*** (FO/YKY); ***Kızılderili Çocuklar*** (Mİ/BY); ***Kirli Benek*** (TİÖ/TY); ***Kolsuz Bebek*** (KT/EY); ***Kuklacı Çocuklar*** (Mİ/BY); ***Kuşadalı Metin Kaptan*** (Mİ/BY); ***Kuyudaki Asker*** (HK/BY); ***Küçük Balıkçılar*** (HY/BY); ***Küçük Çalgıcılar*** (SD/BY); ***Küçük Futbolcu*** (Mİ/BY); ***Küçük Hanım*** (FK/ MEB); ***Küçük İstiridye*** (ÇG/TY); ***Küçük Kahraman Yavuz*** (ES/BY); ***Küçük Kırmızı Balık*** (İH/MEB); ***Küçük Mavi Tren*** (AK/BY); ***Küçük Sırlar*** (SA/CY); ***Mavi Irmak*** (HK/TY); ***Mavi Kanatlı Bir Kuş*** (SY/TİY); ***Mavi Kuş*** (NÜK/BY); ***Mercan Kolye*** (KT/EY); ***Minik Papatya*** (ÇG/TY); ***Mutluluğu Arayan Adam*** (ST/MEB); ***Obur Prenses*** (ÇG/TY); ***Sakar Tay*** (HY/BY); ***Sarı Şapkalı Kardan Adam*** (Mİ/BY); ***Sarıtay*** (SBU/CY); ***Sıska Balıkçı*** (HK/BY); ***Sinsi Plan*** (RUA/MUY); ***Son Çocuk*** (KT/EY); ***Sürüsünü Yitiren Küçük Fil*** (PÖ/BY); ***Süslü Kızlar*** (Mİ/BY); ***Tarihe Şan Veren*** Türk (FFT/İK); ***Toprağa Düşen Tohum*** (PÖ/BY); ***Uğurlu Çocuk*** (KT/EY); ***Uysal Dev*** (ZÜ/BY); ***Vanilya Kokulu Mektuplar*** (SA/CY); ***Yalnız Martı*** (HG/BY); ***Yaralı Fok*** (HÜY/SY); ***Yedi Renkli Saat*** (Mİ/BY); ***Yeni Sevinçler*** (NÜK/BY); ***Ahmet'in Güvercinleri*** (PI/MEB); ***Ana Hakkı*** (KT/EY); ***Annemin Mektupları*** (HK/BY); ***Bayram Şenliği*** (ÜG/ÇVY); ***Becerikli Çocuğun Düşleri*** (HH/BY); ***Beceriksizler Sirki*** (AK/BY); ***Benim Hikayem*** (ZK/AY); ***Benim Kendimin Sözlüğü*** (AK/TY); ***Benim Kırmızı Pabuçlarım*** (NTI/EY); ***Beş Kardeşler Masalı*** (İS/BY); ***Bizim Can*** (NB/ÇVY); ***Bizim Sokağın Çocukları*** (NZ/ÇVY); ***Boncuk Adası*** (ÜK/BY); ***Can Dede'nin Çocukları*** (HK/BY); ***Cem'in Çaydanlığı*** (NÜK/BY); ***Cimrinin Kedileri*** (ÜG/MEB); ***Çocuk Hırsızları*** (KT/EY); ***Çocukların Ormanı*** (Mİ/BY); ***Çocukluk Serencamı*** (NA/MEB); ***Deniz Masalı*** (CG/CY); ***Doğa'nın Yayla Günlüğü*** (HG/BY); ***Doğumgünü Hediyesi*** (BA/CY); ***Dünyamızın İlk Şafağı*** (BİA/CY); ***Dünyanın Bütün Kedileri*** (ÇÖ/CY); ***Dünyanın En Güzel Ağacı*** (AA/UBY); ***Ebru'ların Tatili*** (NÜK/BY); ***Ekmek Parası*** (Mİ/BY); ***Elifin Dünyası*** (SU/MEB); ***Eski Köyün Gizi*** (HG/BY); ***Fil Yavruları*** (MG/EY); ***Gece Kuşları*** (KT/EY); ***Göl Çiçekleri*** (ÇG/TY); ***Gül Ağacı*** (HEÖ/ÇVY); ***Güzelçamlı'nın Kayıp Panteri*** (HTA/CY); ***İçler Acısı*** (KT/EY); ***İkizlerin Sırrı*** (AK/BY); ***Kar Tanesi*** (SBU/CY); ***Karıncanın Kardeşi*** (ÇG/TY); ***Keloğlan'ın Düşü*** (AU/BY); ***Keloğlan'ın Oyunu*** (MRŞ/ÇVY); ***Kent Düşleri*** (HK/TY); ***Kör Kaptanın Serüvenleri*** (HY/BY); Kuş Ağacı (MRŞ/ÇVY); ***Lodos Yolcuları*** (SA/CY); ***Martılar Adası*** (ZS/CY); ***Mutluluk Sokağı*** (FİA/TY); ***Niyet Tavşanı*** (HÜY/SY); ***Orman Çocuğu*** (NAG/TİY); ***Ressamın Bıldırcınları*** (HH/BY); ***Selo'nun Kuşları*** (CK/CY); ***Setenay'ın Ağacı*** (SÖ/BY); ***Sevgi Çiçeği*** (HŞ/MEB); ***Sevgi Kuşları*** (HK/BY); ***Simitçilerle Boyacıların Maçı*** (Sİ/BY); ***Sokak Kuşu*** (FİA/TY); ***Vampir Öyküsü*** (MY/BY); ***Yol Ayrımı*** (NUP/MUY); ***Yusuf'un Treni*** (Mİ/BY); ***Zehir Çiçekleri*** (AYY/MEB).
Şu adlardaki betimleme, bir unvanla tanıtma şeklindedir:

Can Dayım (Mİ/BY); ***Dedem Korkut*** (ZÜ/BY); ***Gül Anne*** (NŞ/TİY) [28]; ***Gülçin Abla*** (KT/EY); ***Kiraz Kız*** (Mİ/BY); ***Komutan Anti*** (ERK/CY); ***Mercan Kız*** (HLS/BY); ***Neval Anne*** (NT/EY); ***Nisan Bebek*** (AG-ÜSC/TY); ***Nur Ana*** (NT/EY); ***Yonca Kız*** (KB/CY).

Bazı adlar, iki varlığın macerasına davetiye şeklindedir:

Ağustos Böceği ile Karınca (MG/EY); ***Bülbül İle Leylek*** (MRŞ/ÇVY); ***Büyükanne ve Miyop Ejderha*** (BA/CY); ***Çocuk ve Leylek*** (HK/TY); ***Dağlar ve Atlar*** (ZA/MEB); ***Eşek ve Berk*** (SU/CY); ***Fino ile Eşek*** (MG/EY); ***Gagalar, Patiler ve Başka Güzel Şeyler*** (FD/CY); ***Güvercin ile Karınca*** (MG/EY); ***Horoz ile İnci Tanesi*** (TDK./BY); ***Lunapark ve Körebe*** (HC/MEB); ***Mik ile Rop*** (NŞ/TİY); ***Odam ve Ben*** (HC/ESRY); ***Suşa İle Kiki*** (ERK/CY); ***Toto ve Şemsiyesi*** (SA/CY).

Bazı adlar, birinci veya üçüncü kişilerin maceralarını dramatize edici niteliktedir:

Ala Çocuk Yollarda (MS/GK); ***Anamı Arıyorum*** (AY/BY); ***Anneannem Hayvanlar Arasında*** (Mİ/BY); ***Atatürk'ü Gördüm*** (Mİ/BY); ***Avucumda Bir Kuş Var*** (SK/EY); ***Babam Resim Yaptı*** (EÖ/CY); ***Ben Çocuğum*** (TÖ/TY); ***Beni Annem Yavruladı*** (CG/CY); ***Benim Dedem Bir Tane*** (TDK./BY); ***Biz Savaş Çocuklarıydık*** (SK/EY); ***Dedemi Özlüyorum*** (GA/KY); ***Evime Dönüyorum*** (HLS/ÇVY); ***Garip Ama Gerçek*** (OED/MEB); ***Gülfidan Çiftlikte*** (CG/CY); ***Her Çocuğun Bir Yıldızı Var*** (MRŞ/ÇVY); ***Kerem'i Kimse İstemiyor*** (TDK./BY); ***Kırlangıç Yapar Yuvayı*** (HG/BY); ***Leylek Karda Kaldı*** (GD/ÇVY); ***Minik Sultan Sihirbaz*** (AK/BY); ***Minti Düşler Ülkesinde*** (PÖ/BY); ***Otobüsüm Kalkıyor*** (TDK./BY); ***Pabucumun Bağı Çözüldü*** (FE/MY); ***Sirk Gitti Biz Kaldık*** (Sİ/BY); ***Uçurtmam Kuşlardan Güzel*** (AE/ÇVY); ***Uzay Dolmuşu Kalkıyor*** (Mİ/BY); ***Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*** (FFT/İK).

Olağan durumların, olağan dışıymış gibi gösterildiği şu adlarda şaşırtma öne çıkmaktadır:

Kirpiler Şapka Giymez (MİZ/ÇVY); ***Penguenler Flüt Çalamaz*** (SA/CY).

Aşağıdaki adlarda, merak duygusunu tahrik edici eksiltili bir anlatım görülmektedir:

Annemle Kahve İçmek (ÜK/BY); ***Ben Büyüyünce*** (GD/AK); ***Arkadaşım İçin*** (YE/MK); ***Bir Dilim Ekmek İçin*** (GCA/SY); ***Ağaçta Bir Yaprak*** (YE/ESY); ***Bir Yürekte Bin Özlem*** (AY/BUY); ***Hayvanat Bahçesinde Bir Gün*** (EK/BY); ***Karakuş Geç Kalınca*** (MG/EY); ***Karlı Yollarda*** (Mİ/BY); ***Keloğlan'ın Diliyle*** (AU/BY); ***Kuşlarla Büyümek*** (HD/MEB); ***Mağara Gölünde Serüven***

---

[28] *Biber, şeker, kiraz, mercan, gül* ve *gülfidan* gibi sözcükler, her ne kadar özel isim görünümünde olsalar da karşıladıkları/niteledikleri kişilerle bir eşdeğerlik ilgisi içindedirler. Başka bir deyişle bu sözcükler, derin yapıda gerçek veya mecaz anlamlarıyla karşıladıkları kişilerin benzetileni durumundadırlar.

(AU/BY); ***Mustafa Kemal'in Kayıp Seslerinin İzinde*** (MY/BY); ***Ormana Dönüş*** (HG/BY); ***Sevgiye Çağrı*** (ÖE/MEB); ***Şiirlerle Nasrettin Hoca*** (KÖ/TY); ***Yaşama Doğru*** (MFK/BY); ***Bal Pekmez Tuz*** (ŞK/TİY); ***Bayrağa Hasret*** (HAY/MEB).

Şu örneklerde sözdizimsel bir üretim değil tek veya birleşik sözcüklerin seçimi söz konusudur. Seçilen adların genel olarak çağrışım bakımından güçlü oldukları gözlenmektedir:

Arıcık (Mİ/BY); ***Ayşegül*** (ÜK/BY); ***Boncuk*** (Mİ/BY); ***Falaka*** (AR/CY); ***Fesleğen*** (HO/MEB); ***Gülücük*** (CZ/ÇVY); ***İkizler*** (NÜK/BY); ***İncigül*** (NAG7TİY); ***Kardelen*** (Mİ/BY); ***Kaşağı*** (ÖS/BY); ***Kuyruksuz*** (CG/CY); ***Piyango*** (ÇÖ/CY); ***Portakal*** (ÇÖ/CY); ***Uçurtma*** (PK/MEB); ***Üşengeç*** (MY/BY).

Yukarıdaki tespitleri bir tabloda özetleyelim.

Tablo: Edebî Özellikleri Açısından Çocuk Kitap Adları

<table>
<tr><th colspan="4">Edebî Özellikleri Açısından Çocuk Kitap Adları</th><th>Sayı</th><th>%</th></tr>
<tr><td rowspan="6">a. Edebî Sanat Değeri Taşıyan Adlar</td><td colspan="3">a.1. Olağan dışı Kurgu/Alışılmamış Bağdaştırmalardan Oluşan Adlar</td><td>107</td><td>19,4</td></tr>
<tr><td rowspan="3">a.2. Mecazlı Adlar</td><td>a.2.1. Kişileştirmeli-Konuşturmalı Adlar</td><td>68</td><td rowspan="3">91</td><td rowspan="3">16,5</td></tr>
<tr><td>a.2.2. Benzetmeli Adlar</td><td>18</td></tr>
<tr><td>a.2.3. Düzdeğişmeceli Adlar</td><td>5</td></tr>
<tr><td colspan="3">a.3. Seslenmeli (Nidalı) Adlar</td><td>47</td><td>8,5</td></tr>
<tr><td colspan="3">a.4. Tekrarlı Adlar</td><td>42</td><td>7,6</td></tr>
<tr><td colspan="3">a.5. Tezatlı Adlar</td><td>27</td><td>4,9</td></tr>
<tr><td colspan="3">a.6. Ödünçlemeli Adlar</td><td>15</td><td>2,7</td></tr>
<tr><td colspan="4">b. Diğer Adlar</td><td>221</td><td>40,1</td></tr>
</table>

SONUÇ

1. Çocuk edebiyatı, estetik duyarlığı olan bilinçli ve sağlıklı bireylerin yetişmesinde hayati önem arz eder. Bu konuda çocuk kitapları başlıca kaynaklardır. Çocuk kitaplarının içeriği kadar dış tasarımı/görselliği de önemlidir. Çocuk kitap adları, içerikle görselliğin kesiştiği önemli göstergelerdir. Bu göstergeler bir yandan içerikten süzülen bir öz niteliği taşırken diğer yandan akılda kalıcı bir ses düzenine, çocuğu cezbedici bir reklâm gücüne ve renkli manzaraları resmedici bir çağrışım alanına sahip olmak durumundadır. Bu özellikteki adlar ise ancak edebî/estetik bir tasarım sonucu ortaya çıkar.

2. Bu çalışmada yayınevlerinin genel ağ sayfalarından tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 550 çocuk kitap adı edebî özellikleri açısından incelenmiş, şu sonuçlar elde edilmiştir:

a. Adların yaklaşık % 60'ı edebî sanat değeri taşımaktadır. Adları edebî/estetik kılan değerler, kimi örneklerde bir, kimisinde birden fazladır.

b. En fazla öne çıkan edebî/estetik değerler, olağan dışı kurgular ve alışılmamış bağdaştırmalar (% 19,4) ile mecazlardır (% 16,5). Mecazlı adların en yaygın olanları kişileştirmeli/konuşturmalı ve benzetmeli olanlardır. Bunların yanı sıra seslenmeler (% 8,5), tekrarlar (%7,6), tezatlar (% 4,9), ödünçlemeler (%2,7) de adları edebî/estetik kılan önemli değerlerdir.

c. Olağan dışı kurgu ve alışılmamış bağdaştırmalar başta olmak üzere, çocuk kitap adlarını ses ve mana boyutunda sanatlı kılan bu değerler; çocuğun düş ve düşünce dünyasında varlığa ilişkin ilgi çekici, eğlendirici yeni pencereler açma, çocuğun varlıklarla özdeşim kurmasını sağlama, eşyayla münasebetinde, ona eşyayı yeniden tasarlayabileceğini öğretme ve çocuğun dilsel gelişimine katkıda bulunma gibi birçok noktada işlevselidir.

ç. İncelenen adların % 40,1'i doğrudan bir edebî sanata karşılık gelmemektedir. Ancak bu adlarda da bir edebîleştirme çabası sezilmektedir. Tespit edilen örneklerin ekseriyetinin, basit adlar yerine, küçültme, acındırma, sevimlileştirme, meraklandırma, sahiplen(dir)me ve şaşırtma gibi düşüncelerin öne çıktığı betimlemeyici ve dramatize edici söz dizilerinden oluşması, bunu göstermektedir.

d. Adların % 2,7'sinde sözdizimsel bir üretim değil, tek veya birleşik sözcüklerin seçimi söz konusudur. Seçilen adların genel olarak çağrışım bakımından güçlü oldukları gözlenmektedir.

e. Çocuk kitap adlarının, ad-içerik ve ad-çocuk ilişkileri başta olmak üzere çeşitli bağlamlarda farklı yönleriyle incelenmesi, Türk adbilimi ve çocuk edebiyatının gelişimi açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

Ahmet Haşim (994), *Gurabâhâne-i Laklakan*, MEB Yayınları, İstanbul.

Aristoteles (2008), *Retorik*, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ayvazoğlu, Beşir (2007.22.02.), "Mecaz ve İroni", *Zaman.*

Ayverdi, İlhan, (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

Başgöz, İlhan; Tietze, Andreas (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çağatay, Saadet, (1977), "Türkçede Çocuk Kavramı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1978, TDK Yayınları, 1-16.*

Demir, Celal (2007), "Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri", *Turkish Studies*, 4: 1135-1142.

Çetin, Nurullah (2006), *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Öncü Yayınları, Ankara.
Derleme Sözlüğü *C.II* (1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Dilidüzgün, Selahattin (2007), "Çocuk Kitaplarının Çocuğun Sanat Eğitimine Katkısı", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu" (04-06 Ekim 2006),* Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 111-115.
Erdal, Kelime (2009), "Eğitim Değerleri Açısından Çocuk Kitapları", *Akademik Bakış*, 17: 53-70.
Gökdayı, Hürriyet (2008), "Türkçede Kalıp Sözler", *Bilig*, 44:89-110.
Karademir, Fevzi (2008), "Gaziantep'te Çocuklara Ad Verme Geleneği ve 2007 Yılında Verilen Adlara Ad Bilimsel Bir Yaklaşım", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 331-354.*
Karademir, Fevzi (2009), "Dilbilgisel Görünümleri Açısından Çocuk Kitap Adları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9:216-229.
Karataş, Turan (2004), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
Küçükahmet, Leyla (2004), *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Nobel Yayınları, Ankara.
Sakaoğlu, Saim (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Sever, Sedat (2003), *Çocuk ve Edebiyat*, Kök Yayıncılık, Ankara.
Sever, Sedat (2007), "Çocuk Edebiyatı Öğretimi Nasıl Olmalıdır?", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu" (04-06 Ekim 2006),* Ankara Üniversitesi Basımevi, 41-56.
Soysal, M. Orhan (1992), *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, MEB Yayınları, İstanbul.
Soysal, Mine (2007), "Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Uzman Yayıncılık Kavramı", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu" (04-06 Ekim 2006),* Ankara Üniversitesi Basımevi, 379-384.
Şirin, Mustafa Ruhi (2000), *99 Soruda Çocuk Edebiyatı*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul.
Şirin, Mustafa Ruhi (2007), "'İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin 100 Temel Eser' Türkçe-Edebiyat Öğretimi, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu" (04-06 Ekim 2006),* Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 95-98.
Tosunoğlu, Mesiha; Kayadibi, Nuray (2007), "Türkiye'de 2000-2005 Yıllarında Devlet Tarafından Yayımlanmış Çocuk Kitaplarının Biçim ve İçerik Analizi", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu" (04-06 Ekim 2006),* Ankara Üniversitesi Basımevi, 337-347.
Yetiş, Kazım (1996), *Talim-i Edebiyatın Retorik ve Edebiyat Sahasına Getirdiği Yenilikler*, Kale Matbaacılık, Ankara.
Yunus Emre (2005), *Yunus Emre Divanı, Tenkitli Metin*, Yayına Hazırlayan: Tatçı, Mustafa, MEB Yayınları, İstanbul.
Genel Ağ Sayfaları
www.akcag.com.tr; www.beyazbalina.com.tr; www.bilgiyayinevi.com.tr; www.biltek.tubitak.gov.tr; www.canyayinlari.com; www.cocukvakfi.org.tr; http://lezzetler.com; www.ideefixe.com; www.kitapdostu.com; www.kitaphayat.com; www.kitapkaynagi.com; www.kitapyurdu.com; www.secure.tudem.com; www.timas.com.tr; www.tumkitaplar.com; www.ucanbalik.com.tr; http://tdkterim.gov.tr

Yazar ve Yayınevi Kısaltmaları

(AA/ÇVY): (Ali Akbaş/Çocuk Vakfı Yayınları); **(AA/TY):** (A. Alper Akçam/Tudem Yayınları); **(AA/UBY):** (Aytül Akal/Uçanbalık Yayıncılık); **(AB/TY):** (Aydın Balcı/Tudem Yayınları); **(AE/ÇVY):** (Ahmet Efe/Çocuk Vakfı Yayınları); **(AE/ESY):** (Ahmet Efe/Esra Yayınları); **(AG-ÜSC/TY):** (Ayfer Gürdal, Ünal Saadet Ceylan/Tudem Yayınları); **(AK/BY):** (Ayla Kutlu/Bilgi Yayınevi); **(AK/TY):** (Ayşe Kilimci/Tudem Yayınları); **(AMA/NESY):** (Ahmet Maraşlı/Nesil Yayınları); **(AÖ/TY):** (Ahmet Önel/Tudem Yayınları); **(AR/CY):** (Ahmet Rasim/Can Yayınları); **(AS/ÇVY):** (Ali Samedoğlu/Çocuk Vakfı Yayınları); **(AT/ÇVY):** (Ahmet Tezcan/Çocuk Vakfı Yayınları); **(AT/NY):** (Ahmet Tezcan Nehir Yayınları); **(AU/BY):** (Ahmet Uysal/Bilgi Yayınevi); **(AÜ/DEY):** (Ahmet Ümit/Doğan Egmont Yayıncılık); **(AY/BUY):** (Aydoğan Yavaşlı/Bulut Yayınları); **(AY/BY):** (Ali Yüce/Bilgi Yayınevi); **(AY/ÇVY):** (Ahmethan Yılmaz/Çocuk Vakfı Yayınları); **(AY/MEB):** (Ahmet Yozgat/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(AYB/TİY):** (Ahmet Yılmaz Boyunağa/Timaş Yayınları); **(AYÇ/UBY):** (Ayla Çınaroğlu/Uçanbalık Yayıncılık); **(AYY/MEB):** (Ahmet Yıldız Yaşaroğlu/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(BA/CY):** (Behiç Ak/Can Yayınları); **(BB/BBY):** (Banu Bozdemir/Beyaz Balina Yayınları); **(BB/PUY):** (Bilsen Başaran/Pupa Yayınları); **(BİA/CY):** (Bilgin Adalı/Can Yayınları); **(BT/CY):** (Betül Tarıman/Can Yayınları); **(BY/EY):** (Bestami Yazgan/Erdem Yayınları); **(BY/NESY):** (Bestami Yazgan/ Nesil Yayınları); **(BY/TİY):** (Bestami Yazgan/Timaş Yayınları); **(CE/MEB):** (Cemal Ertem/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(CG/CY):** (Can Göknil/Can Yayınları); **(CG/YKY):** (Can Göknil/Yapı Kredi Yayınları); **(CK/CY):** (Cemil Kavukçu/Can Yayınları); **(CT/AKY):** (Canan Tan/Altın Kitaplar Yayınevi); **(CZ/ÇVY):** (Cahit Zarifoğlu/Çocuk Vakfı Yayınları); **(ÇG/TY):** (Çiğdem Gündeş/Tudem Yayınları); **(ÇÖ/CY):** (Çetin Öner/Can Yayınları); **(DERE/HK):** (Derya Edis/Hayykitap); **(DK/TY):** (Dilek Karagülle/Tudem Yayınları); **(DS/BY):** (Dinçer Sümer/Bilgi Yayınevi); **(EK/BY):** (Eray Karınca/Bilgi Yayınevi); **(EÖ/CY):** (Erdal Öz/Can Yayınları); **(ERK/CY):** (Erdoğan Kahyaoğlu/Can Yayınları); **(ES/BY):** (Ergun Sav/Bilgi Yayınevi); **(ET/CY):** (Erdoğan Tokmakçıoğlu/Can Yayınları); **(FABÖ/MUY):** (Fatma BÖREKÇİ/Muştu Yayınları); **(FD/CY):** (Faruk Duman/Can Yayınları); **(FE/MY):** (Fatih Erdoğan/Mavibulut Yayınları); **(FFT/İK):** (Feridun Fazıl Tülbentçi/Tudem Yayınları); **(FHD/YKY):** (Fazıl Hüsnü Dağlarca/Yapı Kredi Yayınları); **(FİA/TY):** (Ferda İzbudak Akıncı/Tudem Yayınları); **(FK/ MEB):** (Fahri Kaya/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(FO/YKY):** (Feridun Oral/Yapı Kredi Yayınları); **(FOGY):** (Fikret Otyam/Günizi Yayıncılık); **(GA/CY):** (Gülçin Alpöge/Can Yayınları); **(GA/KY):** (Gülçin Alpöge/Kök Yayınevi); **(GA/MEB):** (Gökhan Akçiçek/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(GA/TİY):** (Gamze Alıcı/Timaş Yayınları); **(GCA/SY):** (Gülsüm Cengiz Akyüz/Say Yayınları); **(GC/MORY):** (Gülsüm Cengiz/Morpa Yayınları); **(GD/AK):** (Gülten Dayıoğlu/Altın Kitaplar); **(GD/CY):** (Güngör Dilmen/Can Yayınları); **(GD/ÇVY):** (Gülten Dayıoğlu/Çocuk Vakfı Yayınları); **(GD/YKY):** (Gülten Dayıoğlu/Yapı Kredi Yayınları); **(GE/BBY):** (Güzide Erdem/Beyaz Balina Yayınları); **(GG/CY):** (Göknil Genç/Can Yayınları); **(HA/TİY):** (Hasan Aycın/Timaş Yayınları); **(HAY/MEB):** (H.Avni Yüksel/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(HB/BY):** (Halikarnas Balıkçısı/Bilgi Yayınevi); **(HC/ESY):** (Hasan Coşar/Esra Yayınları); **(HC/MEB):** (Haluk Cengiz/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(HD/ÇVY):** (Hasan Demir/Çocuk Vakfı Yayınları); **(HD/MEB):** (Hasan Demir/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(HEÖ/ÇVY):** (Hüseyin Emin Öztürk/Çocuk Vakfı Yayınları); **(HG/BY):** (Hüseyin Güney/Bilgi Yayınevi); **(HH/BY):** (Hasan Hüseyin/Bilgi Yayınevi); **(Hİ/TİY):** (Hekimoğlu İsmail/Timaş Yayınları); **(HK/BY):** (Hidayet Karakuş /Bilgi Yayınevi); **(HK/MEB):** (Hasan Kallimci/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları);

(HK/TY): (Hamdullah Köseoğlu/Tudem Yayınları); **(HLS/BY):** (Hasan Latif Sarıyüce/Bilgi Yayınevi); **(HLS/ÇVY):** (Hasan Latif Sarıyüce/Çocuk Vakfı Yayınları); **(HNC/TİY):** (Hasan Nail Canat/Timaş Yayınları); **(HO/MEB):** (Hızır Ovacık/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(HÖ/YAYA):** (Hakkı Özkan/Yaba Yayınları); **(HŞ/ÇY):** (Hüsnan Şeker/Çınar Yayınları); **(HŞ/MEB):** (Halis Şeker/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(HTA/CY):** (Hikmet Temel Akarsu/Can Yayınları); **(HY/BY):** (Hüseyin Yurttaş/Bilgi Yayınevi); **(HÜY/SY):** (Hüseyin Yurttaş/Say Yayınları); **(HY/MEB):** (Hüseyin Yangın/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(İA/CY):** (İhmal Amca/Can Yayınları); **(İH/MEB):** (İsmail Hardal/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(İS/BY):** (İsmail Sivri/Bilgi Yayınevi); **(İY/CY):** (İlhan Yüce/Can Yayınları); **(KB/CY):** (Kemal Bilbaşar/Can Yayınları); **(KÖ/TY):** (Kemal Özer/Tudem Yayınları); **(KT/EY):** (Kemalettin Tuğcu/Erdem Yayınları); **(MA/BY):** (Mehmet Atilla/Bilgi Yayınevi); **(MA/TY):** (Mustafa Asoğlu/Tudem Yayınları); **(MEÇE/UY):** (Melek Çe/Uğurböceği Yayınları); **(MEL/GOY):** (Melek Altun/Gonca Yayınları); **(MFK/BY):** (Melike Funda Kaynak/Bilgi Yayınevi); **(MG/CY):** (Melisa Gürpınar/Can Yayınları); **(MG/ÇVY):** (Mehmet Güler/Çocuk Vakfı Yayınları); **(MG/EY):** (Melike Günyüz/Erdem Yayınları); **(Mİ/BY):** (Muzaffer İzgü/Bilgi Yayınevi); **(MİZ/ÇVY):** (Mevlana İdris Zengin/Çocuk Vakfı Yayınları); **(MİZ/KİPY):** (Mevlana İdris Zengin/Kipat Yayınları); **(MK/EY):** (Mustafa Kutlu/Erdem Yayınları); **(MKS/BY):** (Mehmet Kadri Sümer/Bilgi Yayınevi); **(MMK/BUY):** (M.Murat Küçükbaşaran/Bulut Yayınları); **(MÖ/TİY):** (Metin Özdamarlar/Timaş Yayınları); **(MRŞ/ÇVY):** (Mustafa Ruhi Şirin/Çocuk Vakfı Yayınları); **(MS/GK):** (Mine Soysal/Günışığı Kitaplığı); **(MŞE/BY):** (Memduh Şevket Esendal/Bilgi Yayınevi); **(MT/MEB):** (Mahmut Tunaboylu/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(MY/BY):** (Mavisel Yener/Bilgi Yayınevi); **(MY/UBY):** (Mavisel Yener/Uçanbalık Yayıncılık); **(NA/MEB):** (Nurettin Aksu/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(NAG/TİY):** (Nehir Aydın Gökduman/Timaş Yayınları); **(NB/ÇVY):** (Niyazi Birinci/Çocuk Vakfı Yayınları); **(NÇ/BUY):** (Necla Çandağ/Bu Yayınevi); **(NK/TİY):** (Nur Kutlu/Timaş Yayınları); **(NŞ/TİY):** (Nurşen Şirin/Timaş Yayınları); **(NT/EY):** (Nuran Turan/Erdem Yayınları); **(NTI/EY):** (Nehir Tınaz/Erdem Yayınları); **(NUP/MUY):** (Nur Pakdemirli/Muştu Yayınları); **(NÜK/BY):** (Necla Ülkü Kuglin/Bilgi Yayınevi); **(NZ/ÇVY):** (Necati Zekeriya/Çocuk Vakfı Yayınları); **(OA/TİY):** (Osman Algın/Timaş Yayınları); **(OED/MEB):** (Orhan-Erhan Dündar/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(OFG/ESİY):** (Oya Ferzan Günal/ Esin Yayınevi); **(ÖE/MEB):** (Ökkeş Erdem/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(ÖLŞ/UBY):** (Ömer Lütfü Şadoğlu/Uçanbalık Yayıncılık); **(ÖS/BY):** (Ömer Seyfettin/Bilgi Yayınevi); **(PI/MEB):** (Pembe Işıkçı/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(PK/MEB):** (Perihan Karayel/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(PÖ/BY):** (Pakize Özcan/Bilgi Yayınevi); **(REÜ/RK):** (Ruşen Eşref Ünaydın/Remzi Kitabevi); **(RU/MUY):** (Ruhi Demirel/Muştu Yayınları); **(SA/CY):** (Sevim Ak/Can Yayınları); **(SB/TİY):** (Serhan Büyükkeçeci/Timaş Yayınları); **(SBU/CY):** (Süleyman Bulut/Can Yayınları); **(SD/BY):** (Sulhi Dölek/Bilgi Yayınevi); **(Sİ/BY):** (Sevin İzgü/Bilgi Yayınevi); **(SK/EY):** (Sevinç Kuşoğlu/Erdem Yayınları); **(SK/KY):** (Serap Kurbanoğlu/Kök Yayınevi); **(SK/MEB):** (Selahattin Koçyiğit/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(SM/EY):** (Sema Maraşlı/Erdem Yayınları); **(SÖ/BY):** (Seçil Özden/Bilgi Yayınevi); **(SS/TY):** (Simla Sunay/Tudem Yayınları); **(ST/MEB):** (Semiha Türkyılmaz/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(SU/CY):** (Serpil Ural/Can Yayınları); **(SU/MEB):** (Serpil Ural/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(SY/TİY):** (Sadık Yalsızuçanlar/Timaş Yayınları); **(ŞK/TİY):** (Şebnem Kanoğlu/Timaş Yayınları); **(ŞY/MEB):** (Şevket Yücel/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(TDK./BY):** (Tarık Dursun K./Bilgi Yayınevi); **(TİÖ/TY):** (Timuçin Özyürekli/Tudem Yayınları); **(TÖ/TY):** (Tezcan Özbey/Tudem Yayınları); **(TİÖ/TY):** (Timuçin Özyürekli/Tudem Yayınları); **(TT/ESİY):** (Tülin Tankut/Esin Yayınevi); **(TURA/ÜY):** (Turgay Arıcıoğlu/Ünlü Yayınevi); **(ÜG/ÇVY):** (Üzeyir Gündüz/Çocuk Vakfı Yayınları); **(ÜG/MEB):** (Üzeyir Gündüz/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(ÜK/BY):** (Ülker Köksal/Bilgi Yayınevi); **(ÜK/CY):** (Ümit Kaftancıoğlu/Can Yayınları); **(ÜO/MEB):** (Ünver Oral/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(ÜT/CY):** (Ülkü Tamer/Can Yayınları); **(VK/3EY):** (Vural Kaya/3 Elma Yayınları); **(YA/GK):** (Yeşim Armutak/Günışığı Kitaplığı); **(YB/NESY):** (Yavuz Bahadıroğlu/Nesil Yayınları); **(YÇ/ZY):** (Yusuf Çağlar/Zafer Yayınları); **(YD/TİY):** (Yusuf Dursun/Timaş Yayınları); **(YD/NESY):** (Yusuf Dursun/Nesil Yayınları); **(YE/ESİY):** (Yelda Erkal/Esin Yayınevi); **(YE/ESY):** (Yılmaz Erdoğan/Esra Yayınları); **(YE/EY):** (Yılmaz Erdoğan/Erdem Yayınları); **(YE/MK):** (Yılmaz Erdoğan/Meneviş/Kitapları); **(YK/MEB):** (Yazgülü Karalar/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(YU/ÇVY):** (Yalvaç Ural/Çocuk Vakfı Yayınları); **(YU/ÖY):** (Yalvaç Ural/Önel Yayınevi); **(ZA/MEB):** (Zafer Altunkozaoğlu/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(ZC/MEB):** (Zarife Canan/Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları); **(ZG/EY):** (Ziya Gökalp/Erdem Yayınları); **(ZK/AY):** (Zeynep Kayhan/Akçağ Yayınları); **(ZS/CY):** (Zeyyat Selimoğlu/Can Yayınları); **(ZSD/TY):** (Z.Suna Dölek/Tudem Yayınları); **(ZÜ/BY):** (Zehra Ünüvar/Bilgi Yayınevi).

Matematik Öğretiminde Materyal Geliştirmenin ve Kullanımının Yeri, Önemi ve Bu Konuda Öğretmenin Rolü

Ali Bozkurt[1]
[1]Yrd.Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği,
alibozkurt@gantep.edu.tr

Saliha Akalın[2]
[2]Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, akalin-2007@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı; materyal geliştirmenin ve kullanmanın matematik öğretimindeki yeri, önemi ile bu konuda öğretmen ve öğrenci açısından yaşanan sorunları saptamaktır. Çalışma kapsamında, matematik derslerinde materyal kullanımı konusunu içeren dokümanlar incelenmiştir. İncelenen dokümanlar içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi yapılırken özellikle araştırmacılar tarafından ulaşılan ortak noktalar tespit edilmiştir. Bu analizler çerçevesinde; "Materyal kullanımını destekleyen kuramsal altyapı nedir?", "Matematik öğretiminde materyal kullanmanın yeri, önemi ve avantajları nelerdir?", "Materyallerle matematik öğretiminde öğrencilerin karşılaştığı zorluklar nelerdir ve bu zorluklarda öğretmenlerin rolü nedir?" ve "Öğretmen materyal seçerken, hazırlarken ve kullanırken nelere dikkat etmelidir?" sorularına cevap aranmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen önemli bulgulardan birisi, matematik öğretiminde öğrencilerin müfredat programından yeterince faydalanabilmeleri için materyal kullanımı zaruri olduğu halde, öğretmenlerin bu konudaki bilgi, beceri ve deneyimlerinin yeterli olmamasından ötürü materyal kullanımında zorluk yaşadıkları saptanmıştır.
Anahtar Kelimeler: Materyal geliştirme, Materyal kullanma, Matematik öğretimi, Materyal kullanımında öğretmenin rolü

The Importance of Material Development And Use In Mathematics Education And The Role Of The Teacher

ABSTRACT: The aim of this study was to determine the importance of material development and use in mathematics education and the problems experienced by the teachers and the students. The documents containing the subject of material use in mathematics courses were analyzed. The analyzed documents were subjected to content analysis. The content analysis particularly determined the common points reached by the researchers. Within the framework of these analyses, the following questions were tried to be answered: "What is the theoretical background supporting material use?", "What is the importance, role and advantage of material use in mathematics education?", "What are the problems faced by the students in mathematics education with materials and what is the role of the teachers in these problems?" and "What points should the teachers take into account while selecting, preparing and using the material?" One of the important findings of the study was that although use of materials is compulsory to enable the students benefit from the curriculum program sufficiently, the teachers experienced problems due to lack of information, skills and experience in this matter.
Keywords: Material development, Using materials, Mathematics education, Role of teachers in the use of materials

GİRİŞ

Eğitim, bireyin sosyal yaşam koşulları ve düşüncesine yönelik pozitif davranış ve tutumları arttırma, negatifleri ise azaltmayı içeren bir süreci kapsamaktadır. Eğitim sürecinde öğrenciye kazandırılan pozitif davranış ve tutumlarla öğrencinin öğrenme istek ve kararlılığında süreklilik sağlanabilir. Bu sürekliliği sağlamada, eğitim durumlarının etkili olarak işe koşulması gerekmektedir. Çünkü amaç, zoru kolay kılmak ve öğrenmeyi haz alınan bir olguya dönüştürmektir (Kalaycı, 2003: 13). Öğretme olgusunun bireysel ve toplumsal önemi üzerinde bir görüş birliği sağlanmış olsa da, öğrenme olgusunun tanımlanmasında aynı görüş birliğinin olduğu söylenemez (İnan, 2006). Öğrenme olgusu üzerine verilen farklı tanımlar içerisinde (Shuell, 1986) da verilen, bireyin davranışlarında ya da kapasitesinde zaman içinde ve bireyin yaşantılarının bir sonucunda meydana gelen değişiklikler tanımı en çok kabul görendir. Bu çerçevede; öğretim programının temel hedeflerinden biri öğrencilerin kavramları gerçek ve somut tecrübelerden yola çıkarak anlamlandırmalarıdır. Bu amaçla, özellikle ilköğretimde, materyal kullanımı teşvik edilmektedir. Öğretim materyalleri, öğretme ortamlarında görev alanların soyut kavramları somutlaştırmak ve öğretimi daha etkili bir şekilde gerçekleştirmek için kullandıkları araçlardır. Bu bakış açısıyla yola çıkılırsa matematik alanında yeni bilgi üretmek veya yeni buluşlar yapmak akademik matematiğin işidir. Öyle ki; günümüzde mevcut matematiksel bilgi birikimi okul süresince öğretilebilecek olanın kat kat üstündedir. Bu nedenle okul matematiğinde öğrencilere ancak temel kavramlar ve matematiksel bilgi edinme yolları öğretilmelidir (Baki, 2003). Mevcut matematiksel bilgilerin öğrencilere aktarılması ve öğrencilerde matematiksel düşünme becerisinin geliştirilmesi matematik öğretiminin başlıca hedefidir. Bunun da başarılabilmesi için okul matematiğinin her seviyesinde müfredata uygun olarak hazırlanan öğretim materyallerinin geliştirilmesi ve kullanılması büyük fayda sağlayacaktır.

YÖNTEM

Matematik öğretiminde materyal geliştirmenin yeri, önemi ve bu konuda öğretmen ve öğrenci açısından yaşanan sorunları saptamayı amaçlayan bu çalışma, nitel bir araştırma olup alan yazın taraması niteliğindedir. Alan yazın tarama çalışmalarında belirli bir alanda yapılmış çalışmalar anlamlı bir şekilde sınıflandırılır ve yeni çalışmalar için çıkarımlarda bulunulması amaçlanır (Erkuş, 2005: 75).

Çalışmada, araştırmanın amacına yönelik veri toplanabilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması kapsamında, matematik derslerinde materyal kullanımı konusunu içeren dokümanlar incelenmiştir. İncelenen dokümanlar içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi yapılırken özellikle araştırmacılar tarafından varılan ortak noktalar tespit edilmiştir. Bu çerçevede çalışmada; "Materyal kullanımını destekleyen kuramsal altyapı nedir?", "Matematik öğretiminde

materyal kullanmanın yeri, önemi ve avantajları nelerdir?", "Materyallerle matematik öğretiminde öğrencilerin karşılaştığı zorluklar nelerdir ve bu zorluklarda öğretmenlerin rolü nedir?" ve "Öğretmen materyal seçerken, hazırlarken ve kullanırken nelere dikkat etmelidir?" sorularına cevap aranmıştır.

MATERYAL KULLANIMINI DESTEKLEYEN KURAMSAL ALTYAPI

Ülkemizde uygulanan yeni matematik öğretim programı ile derslerde materyal kullanımı daha da önem kazanmıştır. Matematik dersi açısından materyal, soyut matematik kavramlarını temsil etmek için tasarlanmış, öğrencilerin çeşitli duyularını harekete geçiren, görsel ve hareket ettirilebilen nesnedir (Moyer, 2001). Materyaller boncuk, fasulye, para veya ölçme araçları gibi günlük yaşamda da kullanılan nesneler olabileceği gibi onluk taban blokları, geometri tahtası, bilgisayar yazılımları veya örüntü blokları gibi matematik öğretiminde kullanılmak üzere tasarlanmış ve üretilmiş nesneler de olabilir. Materyallerin kullanımı eğitim alanında geçerli pek çok teori tarafından desteklenmektedir (Bruner, 1966, 2006; Dienes ve Golding, 1971; Piaget, 1971; Skemp, 1987). Bu teoriler, materyal kullanımı sayesinde mantıksal-matematiksel bilgilerin bireylerin zihinlerinde ilişkilendirmeler (benzerlik, farklılık, azlık, çokluk vb.) yoluyla daha kolay yapılandığını belirtmişlerdir. Bu bilgi çeşidi dış dünyanın gözlemlenerek elde edildiği fiziksel bilgilerden (bir nesnenin rengi, ağırlığı vb.) farklıdır. Örneğin, farklı renklere sahip iki kalemin renkleri hakkındaki bilgi fiziksel bilgiyi oluştururken, bu iki kalem arasındaki farklılık bilgisi, renklerinin zihinde karşılaştırılması ile elde edilen mantıksal-matematiksel bir bilgidir. Piaget (1971)'e göre fiziksel bilgiler gözleme veya deneye dayalı soyutlamalarla oluşturulurken, mantıksal-matematiksel bilgiler düşünmeye dayalı soyutlamalarla yapılandırılabilir. Ancak küçük yaştaki çocuklar için bu iki bilgi türü birbirinden çok da bağımsız değildir ve sayı kavramı gibi pek çok soyut matematik kavramının anlaşılmasında fiziksel bilgi önemli bir rol oynar. Örneğin, "iki" kavramı çocukların zihninde önce "iki elma" veya "iki kalem" gibi somut nesneler arasındaki benzerliğe dayalı bir kavram iken ileri dönemlerde bu kavram fiziksel bilgiden bağımsız olarak algılanabilir. Dienes ve Golding (1971), Piaget'nin teorisinden yola çıkarak matematik kavramları ile ilişkili çeşitli gösterimlerin bir arada kullanılmasının anlamayı desteklediğini savunmuştur. Piaget, örneğin ilkokul çağındaki çocuklar somut işlemler dönemindedir, bundan dolayı da bu dönemdeki çocuklara kazandırmak istediğimiz davranışlar için hazırlanan ders içeriğinin, onların beş duyu organına hitap edecek özellikte somut materyallerle desteklenmiş olması gerektiğini savunmaktadır (Miller, 1989). Benzer şekilde Bruner (1966, 2006) 'e göre çocuklar düşüncelerini eylemsel, imgesel ve sembolik yollarla ifade edebilirler. Fiziksel nesneler gibi somut materyallerin kullanımı, onların eylemsel gösterimler yoluyla düşüncelerini ifade etmelerine olanak sağlar. Matematik öğretimi alanında çalışmalar yapan Skemp (1987) de çocukların somut nesnelerle etkileşimlerinin soyut anlamalarını desteklediğini belirtmiştir.

MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE MATERYAL KULLANMANIN YERİ, ÖNEMİ VE AVANTAJLARI

Geleneksel eğitim yöntemlerinde matematik, öğretme-uygulama ekseni çerçevesinde biçimlendirilmiştir. Bu tip eğitim süreçlerinde, eğitim ortamı belirleyici bir rol oynar ve önceden belirlenmiş tek doğru cevabı olan soruların çözümleri bulunmaya çalışılır. Kısaca öğrenciler kapalı ve dar bir ortam içerisine sıkıştırılırlar. Öğretim materyalleri destekli eğitim süreçleri ise öğrencilere açık ve araştırıcı ortamlar hazırlar, serbest çalışma imkânı sağlar (Noss ve Baki, 1996; Arslan, 2003; Tabuk, 2003; Bedir, 2005; Güven ve Karataş, 2005; Birgin ve Tutak, 2006; İnan, 2006; Baki vd., 2007; Gürbüz, 2007). Öğrencilere birçok öğretmenin göremediği çok karışık fikirlerin keşfedilmesi için imkânlar hazırlar (Dede ve Argün, 2003). Geleneksel eğitim yöntemlerinde, genellikle bir problemin çözüm süreci çok az dikkate alınır. Oysa elektronik tablo ve materyaller yaklaşımında problemin ele alınış biçimi ve problemin çözümü için geliştirilen stratejiler daha önemlidir (Neyland, 1994'ten aktaran; Dede ve Argün, 2003). Derslerde eğitim teknolojileri ve öğretim materyallerinin kullanımı ve geliştirilmesinin, eğitim eksikliklerinin giderilmesinde etkili olabildiği söylenebilir. Çizgiler bir nesne veya fikri en az zaman ve materyalle hızlıca görselleştirmemize imkân sağlar. Çizgilerle resmedilen nesnelerin hatırlanması daha kolay ve öğrenme açısından daha etkili olabilir. Grafik ve şemalar, bir olayın seyrini göstermeye ya da birkaç olay arasında karşılaştırma yapmaya yarayan ders materyalleridir. Kesme-yapıştırma, katlama veya yap-bozlar matematik öğretiminde önemli bir yer almaktadır. Yaparak yaşayarak öğrenme modeline uygun olarak hazırlanan kartonlar ve yap-boz materyalleri öğrencilerin ilgisini çektiği öğrenmeye olumlu katkılar sağladığı görülebilir. Yap-boz materyalleri hazırlamak kolay olmamakla birlikte iyi bir düşünme ve organizasyon ile strasforlar, kartonlar ya da tahta gibi maddeler kullanılarak, matematik öğretiminde kullanılabilecek materyaller geliştirilebilir (İnan, 2006).

Piaget matematiksel kavramların ilköğretim düzeyindeki çocuklar tarafından kavranması için birçok tecrübeler yaşayabilecekleri materyallere ve çizimlere ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Öğrenme ortamlarında öğretim materyallerinin kullanımı; öğrenciyi merkeze almakta, daha zengin öğrenme fırsatları sunmakta, matematik yapmayı ve sevmeyi sağlamakta, matematik öğretimini eğlenceli hale getirmekte, matematiğin yazılmasına ve tartışılmasına fırsat vermektedir. Matematiği günlük hayatla ilişkilendirmeyi ve somutlaştırıp elle dokunur hale getirmeyi sağlayacak materyaller geliştirerek gerçekleştirilen eğitimin, öğrencilerin motivasyonlarına, derse katılma arzularına ve başarılarına olumlu katkılar sağladığına dair araştırmalara rastlamak mümkündür (Byoung, 2001; Birgin ve Tutak, 2006; Gündüz vd., 2008). Yalnızca ders kitaplarına bağlı kalınarak gerçekleştirilen öğrenme ortamlarında öğrenciler tahminde bulunma, muhakeme etme, sezgisel düşünme, güdülenme, deney yapma, deneyden elde edilen sonucu görme ve formülleri çıkarma becerilerini tam olarak kazanamamaktadırlar. Buna karşın materyallere dayalı öğrenme ortamları bu imkânları büyük ölçüde sağlamaktadır (Gündüz vd., 2008).

Eğitim teknolojisindeki yeni gelişmeler öğretim materyallerine de yansımış, nitelik ve nicelik olarak daha da gelişen öğretim materyallerinin kullanımı, öğretmene, öğrenciye, dersin işlenişine ve eğitimin genel ve özel hedeflerine ulaşma bakımından birçok faydayı da beraberinde getirmiştir. "Öğretim araç-gereçleri kullanımı uygulama açısından öğretmene kolaylık sağlamış ve öğretmenin ders anlatmak için harcadığı zaman ve tahta kullanımı ile laf kalabalıklığının önemli ölçüde

azalmasını sağlamıştır" (Koşar vd., 2003: 43). Ayrıca materyal kullanımının eğitim-öğretim sürecindeki eğitsel amaçların gerçekleştirilmesinde doğrudan etkileri vardır ve bu etkiler öğretmenlerin materyal kullanmalarının önemli nedenlerini oluşturmaktadır. Çünkü materyal kullanımıyla öğrencilerin derse karşı olan ilgisi daha çok çekilir, öğrenciler daha aktif olur, bireysel niteliklerine uygun çok sayıda örnek yapar, başarılarını artırır, gerçek öğrenme deneyimi yaşar, kubaşık çalışma fırsatı yakalar, eleştirel düşünür, öğrencilerin problem çözme ve yaratıcılık becerileri gelişir (Cnets, 2006). Materyal kullanımı, öğretim programlarının uygulamada başarılı olmasına da yardımcı olmasının yanı sıra dersi sıkıcılıktan kurtararak dersin işlenmesini daha zevkli hale getirebilir, zamanın iyi kullanılmasını sağlayabilir ve derslerin verimini arttırabilir.

Derslerde materyal kullanmak, öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştırır. Dolayısıyla öğretmen derste hangi yöntem ve tekniği kullanırsa kullansın, mutlaka materyallerden yararlanmalı ve derslerini bu araç-gereçlerle desteklemelidir. Bilim ve teknolojideki değişmeler ve gelişmeler sonucunda, eğitimde daha nitelikli öğrenciler yetişmesi beklenmekte ve bu nitelikteki öğrencilerin yetişmesi için ise eğitimcilerin öğrenme ortamlarını daha etkili hale getirmesi gerekmektedir. Etkili eğitim ortamı oluşturmak için de materyallerden yararlanmak kaçınılmazdır. Artık eğitimde öğrencilerin bilgiyi tek bir kaynaktan alma ve ezberleme yerine; bilgiye ulaşma yollarını bilen, bilgiyi kullanabilen ve karşılaştığı sorunlarda bilgiyi kullanarak sorunlara çözüm yolu arayan bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Kazu ve Yeşilyurt, 2008).

MATERYALLERLE MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE ÖĞRENCİLERİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR VE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ

Teoride matematik öğretiminde materyal kullanımının öğrenmeyi desteklediği öngörülmekle birlikte, bu alanda yapılan çalışmalar net ve tutarlı sonuçlar vermemektedir (Wearne ve Hibert, 1988; Raphael ve Wahlstrom, 1989; Sowel, 1989; Baroody, 1989; Fuson ve Briars, 1990; Baki ve Çelik, 2005; Yetkin, 2008; Yıldırım ve Yıldırım, 2009). Araştırmacılar bu durumun temel sebebinin materyallerin derslerde kullanılma biçiminden kaynaklandığını ve özellikle öğretmenlerin bu konudaki bilgi, inanç ve deneyimlerinin önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. Stein ve Bovalino (2001) bu konuda başarılı olan öğretmenlerin, derslerini planlarken materyallerin öğrencilerin matematiksel düşünme biçimlerini nasıl etkileyebildiği üzerine yoğunlaştıklarını gözlemlemiştir. Ancak çoğu öğretmen, materyallerin öğrenmeyi nasıl destekleyebileceği üzerinde çok da fazla düşünmeden bunları derslerinde kullanma çabasına girmektedir (Grant vd., 1996).

Materyal kullanımının etkinliğini azaltan yaygın görüşlerden biri de, materyallerin kavramın anlaşılmasında tek başına yeterli görülmesi ve öğrencilerinin bu materyalleri kullanarak matematiği kendi başlarına öğrenebileceklerinin düşünülmesidir (Ball, 1992; Stein ve Bovalino, 2001). Öğrenciler materyalleri uygun adımları takip ederek, ezbere dayalı yollarla kullanabilir ve hatta doğru sonuca ulaşabilir; ancak kavram hakkında bir şey öğrenemeyebilirler. Örneğin, 'basamak değeri' kavramı 10 luk sayı sistemini oluşturan grupların ayrı birimler olarak algılanmasına dayanır. Bu kavramı anlayan öğrencilerin 10 luk gruplardan oluşan birimleri anlamış olması (10 tane birliğin 1 tane onluğa eşit olması vb.) ve bu yapılar ile sembolik gösterimler arasında ilişki kurabilmesi beklenir (Van De Walle, 2001). Hâlbuki onluk taban blokları ve benzer nesneler bu becerileri kazanmalarına yardımcı olabilecek materyallerdir. Ancak, Wearne ve Hiebert (1988) birinci sınıf öğrencilerle yaptıkları bir çalışmada bazı öğrencilerin iki basamaklı sayılarla toplama işlemi yaparken, 1 ve 10 sayısını temsil etmek için kullanılan fasulye ve fasulye çubuklarını birbirlerinin yerine kullandıklarını gözlemişlerdir. Benzer şekilde Hughes (1986) 5–7 yaş arasındaki çocuklardan 1+7=8 işlemini oyuncak blokları kullanarak yapmalarını istemiş, çoğunun bu sembolik gösterimi bloklarla somut bir gösterime dönüştürmekte zorlandıklarını, hatta bazı çocukların bu blokların nesne sayısını temsil etmekte kullanılmaları gerektiğini fark edemediğini görmüştür. Literatürde karşılaşılan bu örnekler öğrencilerin materyallerin başka bir şeyi temsil eden gösterimler olduğunu algılamakta ve materyallerle matematiksel kavramlar arasında ilişki kurmakta zorlandıklarını göstermektedir (Hiebert ve Carpenter; 1992; Uttal vd., 1997; Clements, 1999; Moyer, 2001; Ardahan ve Ersoy, 2002; Tatar ve Dikici, 2008). Bu durum, öğrencinin materyalden ne anladığı ile ilgilidir. Uttal vd. (1997), materyallerin iki türlü düşünülebileceğini belirtmiştir:

a) Kendi başına bir nesne
b) Başka bir şeyi temsil eden bir gösterim

Materyallerin öğrenmeyi destekleyen araçlar olabilmesi için öğrencilerin bunların kavramları veya sembolik ifadeleri nasıl temsil ettiklerini bilmeleri gerekir. Derslerde materyal kullanımının etkinliğini azaltan bir diğer etken de materyal seçimidir. Öğretmenin seçeceği materyalin somut ve dikkat çekici olması öğrencilerin nesne ile kavram arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayacaklarını garanti etmez (Barody, 1989; Ball, 1992; Uttal vd., 1997; Wertsch, 1998; Clements, 1999; Koçoğlu ve Sezgin, 2000; Kamii vd., 2001; Moyer, 2001; Stein ve Bovalino, 2001; Dursun ve Peker, 2003). Önemli olan materyalin yapısı ve özelliklerinin temsil ettiği matematik kavramı ile benzerlik ve uyum göstermesidir (Hiebert ve Carpenter, 1992). Örneğin, Dienes onluk taban bloklarında her bloğun kendinden bir küçük bloğun 10 katı büyüklükte olması öğrencilere onluk sistemdeki birimlerin değerleri hakkında ipucu vermektedir (Dienes ve Golding, 1971).

Eğitim araçları, tılsımlı ve sihirli haplar değildir. Öğretmenin materyalleri yerinde, zamanında ve etkili kullanımı, önceden hazırlık ve çok iyi bir planlama gerektirir. Bu nedenle, öğretmenin bilinçli ve hazırlıklı olması; ayrıca, bu konuda özel yeterlilikler edinmesi gerekir (Ersoy, 2001). Materyal kullanımının eğitim-öğretim açısından bu kadar öneme sahip olmasına karşın, öğretmenlerin bu araç ve gereçlerden yeteri kadar yararlanamamalarının temel nedenleri ise şöyle sıralanabilir (Birol ve Ergin, 2000: 82–83; Rıza, 2000: 65-70; Uşun, 2000; Demirel vd., 2001: 75; Alkan, 2005: 72; Çelebi, 2005; Jan Gahala, 2005):

- Öğrenci-öğretmen iletişiminin azalacağı düşüncesi,
- Öğretmenlerin yeni görevler üstlenmek istememesi,
- Öğrenme-öğretme sürecinin mekanikleşeceği düşüncesi,

- Materyallerin öğretmenin yerini alacağı düşüncesi,
- Öğretmenlerin materyal kullanımına karşı olan isteksizliği,
- Öğretmenlere yardım edecek teknik eleman veya teknik uzmanın olmaması,
- Öğretmenlerin materyallerin kullanımı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmaması,
- Öğretmenlerin teknolojik materyalleri kullanmakta zorlanmaları,
- Materyal kullanımının öğretmenlerin kısa sürede niteliksizleşmesine, böylece kendilerini kötü hissetmelerine ve işlerinde yabancılaşmalarına sebep olacağı düşüncesi,
- Materyal kullanımı sonucu öğretmenler ve öğrenciler arasında yeni bir iletişim biçimi geliştirmenin zorunlu olması ancak bunun için de yeterli kültür olmaması nedeni ile sürekli yan sorunlar ortaya çıkabileceği düşüncesi,
- Materyal kullanılmasıyla öğretmenlerin, önemlerinin azalacağını, işlerini kaybedeceklerini ve yeni görevleri üstleneceklerini düşünmeleridir.

Yukarıda sıralanan bu düşüncelerin sadece birer önyargıdan ibaret olduğu açıktır. Bir öğretmen derslerinde hangi yöntem ve teknikleri kullanacağını bilmeden veya karar vermeden, derslerinde hangi tür öğretim araç-gereçleri kullanacağını bilemez. Böyle bir durumda öğretmen rastgele araç-gereç seçimi ve kullanımı yaptığı zaman istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olur. Bunun için amaca uygun materyaller seçilmelidir. Profesyonel ve işinin bilincinde olan öğretmen, eğitim-öğretimin hedef kitlesi olan öğrenciyi her yönden iyi tanımalıdır. Çünkü öğretmenin hazırlayacağı konu, yöntem ile materyal öğrenciye yönelik ve öğrenciye uygun olmalıdır (Baytekin, 2004: 102). Aşağıda öğretmenlerin etkili ve anlamlı bir matematik öğretimi için materyal seçiminde, hazırlanmasında ve kullanımında dikkat etmesi gereken temel ilkeler yer almaktadır:

Matematik Öğretiminde Materyal Seçerken Dikkat Edilmesi Gereken Özellikler

Materyaller öğrenmeyi ve öğretmeyi kolaylaştıran öğretmen yardımcılarıdır. Öğretmenin istediği hedef ve davranışları kazandırabilmesi için, uygun materyal kullanması gerekecektir. Uygun materyalleri seçebilmek için bazı özelliklerin bilinmesi ve dikkate alınması gerekmektedir (Güven, 2006; Zeringue vd, 2008). Bu çerçevede Kaptan (2005: 14-16) genel olarak materyal seçimi yaparken dikkat edilmesi gereken noktaları şöyle sıralamaktadır: Eğitim ortamında kullanılacak olan materyaller öğrenci gelişim düzeyine uygun olmalıdır. Bunu belirlemek için "Piaget'in zihinsel gelişim kuramı" dikkate alınmalıdır;

Somut işlemler dönemi (7–11 yaş): Çocukların düşünmeleri mantıklıdır. İşlemlerdeki tersine dönmeyi kavrayabilirler. Yaparak, yaşayarak ve duyu organlarını kullanarak öğrenme bu dönemin en belirgin özelliğidir. Çocuklar genel olarak gerçek olanlar üzerinde dururlar. Hayallere pek itibar etmez, gerçek ile hayali ayırabilirler. Bu yüzden görsel ve işitsel materyallerin önemi somut işlemler döneminde bulunan ilköğretim öğrencisi için çok önemlidir.

Soyut işlemler dönemi (11–15 yaş): Öğrenciler soyutlamaları kullanmayı düşünmeye başlarlar. Her konuda kuramlar formülize ederler, gerçek olanlardan başka olasılıklarla ilgilenirler. Bu dönemde öğrenciler yetişkinlerin düşünme düzeyine ulaşmaktadır (Charles, 2000: s.2-3).

Öğretmen özellikleri: Öğretim araçları büyük ölçüde öğretmenin rehberliğinde kullanıldığı için seçilen araç gereç, öğretmen tarafından da kullanılabilmelidir. Öğretmen, kendini kullanımı konusunda yetersiz hissettiği araç-gereçler yerine, güvenerek kullanabileceği ve öğrencilerini istediği gibi yönlendirebilecekleri araç gereçleri seçmelidir.

Konu alanı özellikleri: Araç gereç seçiminde dikkat edilmesi gereken diğer ölçüt öğretilen konu alanının özelliğidir. Örneğin matematik dersinde basit bir etkinlik, basit araçlarla yapılıp öğrencilere gösterilebilir veya hep beraber yapılabilir. Ancak etkinlik pahalı veya uygulanması zor ise video veya bilgisayar programından gösterimi ya da, uygun koşullar sağlandıktan sonra yapılması uygundur.

Öğretim hedefleri: Öğretim araç ve gereçlerinin öğretim amaçlarına ulaşmak maksadıyla kullanıldığı unutulmamalıdır. Kullanılacak materyal belirlenmiş hedef ve davranışı kavratmaya yönelik olmalıdır. Yoksa istenen etkiyi göstermeyecek ve herhangi bir işe yaradığı söylenemeyecektir.

Öğrenci sayısı: Materyal seçiminde sayı önemli bir rol oynar. Sınıf mevcudunun az olduğu durumlarda, hemen hemen her öğrenci araç gereçlerden yeterince yararlanabilir, yaparak ve yaşayarak öğrenebilir. Ancak sayının fazla olması yaparak yaşayarak öğrenmeyi ve bazı araç gereçleri kullanmayı sınırlandırır. Böyle durumlarda daha fazla kişiye ulaşması mümkün olan araç gereçlerin tercih edilmesi gerekmektedir.

Fiziksel koşullar: Öğretim araçlarının kullanılmasında sınıftaki fiziksel şartların uygun hale getirilmesi ya da mevcut bulunan ortama göre araç gereç seçilmesi gerekir. Örneğin; karanlık ortam da kullanılabilen araç gereçler için karanlık ortam gerekmektedir. Araç gereç için uygun ortam bulunmadığı takdirde istenilen sonuç elde edilemeyecektir.

Öğretmenin değişik kaynaklardan, benzer ya da farklı materyaller arasından en uygunu seçebilmede göstereceği başarı, materyal kullanımı alanında sahip olduğu bilgiye bağlıdır. Bu çerçevede materyal seçiminde aşağıdaki soruların cevapları öğretmene materyal seçiminde kolaylık sağlayacaktır: Kullanılmak istenen materyal;

- İstenilen hedefe ulaştırabilir mi?
- Amaca uygun bilimsel verileri destekler mi?

- Daha iyi kullanımı için kılavuzu var mı?
- Konuya anlamlı bir katkı sağlayacak mı?
- Öğrencileri daha iyi veya eleştirel düşünmeye sevk edebilecek mi?
- Fiziksel durum yeterli mi?
- Yardımcı gerektiriyor mu?
- Kolay taşınabilir mi?
- Kullanılması harcanan zaman, emek ve paraya değer mi?

Bu soruların cevaplarından olumlu olanların olumsuz olanlara tercih edilmesi gerekir (Çilenti, 1984:164; Demirel vd., 2001: 26 -27).

Matematik öğretiminde Materyal Hazırlama Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Temel İlkeler

Yanpar ve Yıldırım (1999), matematik öğretiminde materyal hazırlama sürecinde dikkat edilmesi gereken temel ilkeleri şöyle sıralamışlardır:

- Ders materyali basit, sade ve anlaşılır olmalıdır,
- Ders materyali, dersin hedef ve amaçlarına uygun seçilmeli ve hazırlanmalıdır,
- Ders materyali, dersin konusunu oluşturan bütün bilgilerle değil, önemli ve özet bilgilerle donatılmalıdır,
- Ders materyalinde kullanılacak görsel özellikler (resim, grafik vb.), materyalin önemli noktalarını vurgulamak amacıyla kullanılmalı, aşırı kullanımından kaçınılmalıdır,
- Ders materyalinde kullanılan yazılı metinler ve görsel-işitsel özellikler, öğrencinin pedagojik özelliklerine uygun olmalı ve öğrencinin gerçek hayatıyla tutarlılık göstermelidir,
- Ders materyali, öğrenciye alıştırma ve uygulama imkânı sağlamalıdır,
- Ders materyali her öğrencinin erişimine ve kullanımına açık olmalıdır,
- Ders materyalleri sadece öğretmenin kullanabileceği türden değil, öğrencinin de kullanabileceği kadar basit olmalıdır,
- Zaman içinde tekrar kullanılacak materyaller dayanıklı hazırlanmalı, bir defalık kullanımlarda zarar görmemelidir,
- Hazırlanan ders materyalleri gerektiği takdirde geliştirilebilir ve güncelleştirilebilir olmalıdır.

Matematik Öğretiminde Materyal Kullanırken Dikkat Edilmesi Gereken Temel İlkeler

Yeni ilköğretim matematik ders programı, öğretmenlerin ve öğrencilerin dersin işlenişi sırasında somut materyal kullanmalarını ister. Bu materyaller satın alınabileceği gibi öğretmenler, öğrenciler ve veliler tarafından aynısı veya aynı amaca hizmet edecek şekilde tasarlanıp üretilebilir. Söz konusu materyallerden bazıları onluk taban blokları, simetri aynası, tangram, hesap makinesi, örüntü blokları ve yüzlük tablodur. Materyallerle ilgili açıklamalar program kılavuzunda mevcuttur (MEB, 2009). Bu materyaller Milli Eğitim Bakanlığı Ders Aletleri Yapım Merkezi tarafından üretilip satılmaktadır (http://www.daym.gov.tr). Ayrıca bazı materyaller öğrencinin bulunduğu çevrede kolaylıkla edinebileceği türdendir; örneğin, fasulye, kutu, ip, top, su vb. Materyaller kullanılırken dikkat edilmesi gereken noktalardan bazıları olanları aşağıda verilmiştir (Daniels, 2001; Kaptan, 2005; Özmantar ve Bingölbali, 2009):

- Öğretmen materyali kullanmadan önce çok iyi tanımalı ve kullanımı ile ilgili deneyim kazanmalıdır,
- Öğrenciler ilk karşılaştıklarında öncelikle materyali tanımaya çalışacaklardır. Bu yüzden öğretmenin öğrencilerin materyali tanıması için olanak sağlaması gerekir,
- Materyal kullanılarak tamamlanan etkinliklerin sonucunda öğrenciler edindikleri bilgi ve deneyimleri sınıf ile paylaşmalıdır,
- Öğrenciler, materyalle yaptıkları etkinlikler sonucunda ulaştıkları bilgileri kendi cümleleri ile ifade etmelidirler. Eğer öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun ise ulaştıkları sonucu matematik cümlesi olarak yazmalıdırlar,
- Öğrenciler, materyalleri kullanmayı sadece oyun olarak görmemelidir. Bu süreçte matematikle uğraştıklarının ve bunun matematiği daha iyi öğrenmelerini sağladığının farkına varmalıdırlar,
- Öğrenciler, materyalleri kullanırken özenli olmalıdır. Öğrencilere materyallerin kaybolmamasına veya zarar görmemesine dikkat etme becerisi kazandırılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrenme sürecinde sürece katılan duyu organlarımızın sayısı ne kadar fazla ise öğrenme o kadar iyi ve kalıcı olur. Öğrencilere gelişmiş zekâ alanları yardımıyla matematiği sevdirmek ve kavramları daha iyi algılamalarını sağlamak mümkündür. Bu çerçevede "Öğrencilerle birden fazla öğretim yöntemiyle matematik dersi işlemek, bireysel farklılıklarını göz önüne almak, kısaca öğrencilere matematiği anlama hakkını vermek, öğrencilerin yaratıcılıklarını körelten ezberciliğin yok edilmesinde materyal geliştirmek ve kullanmak yararlı olacaktır" (İnan, 2006). Özetle; öğretmenler hangi materyali, ne amaçla, nasıl ve nelere dikkat ederek derslerinde kullanmaları gerektiğini çok iyi analiz ederlerse materyal destekli matematik öğretimi istenilen hedefe ulaşacaktır, denilebilir.

En iyi öğrendiğimiz bilgiler, kendi kendimize yaparak öğrendiğimiz bilgilerdir. En iyi eğitim, somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru gidendir. Bu amaçla geliştirilen öğretim materyalleri basit, sade, anlaşılabilir, dersin hedef ve amaçlarına uygun, ders konusunu oluşturan bütün bilgilerle değil, önemli ve özet bilgilerle donatılmalıdır. Yani okul matematiğinde

öğrencilere temel kavramlar ve matematiksel bilgi edinme yolları öğretilmelidir. Kullanılan yazı, metin ve görsel–işitsel öğeler öğrencinin pedagojik özelliklerine uygun ve öğrencinin gerçek hayatıyla tutarlılık göstermelidir. Öğrenciye alıştırma ve uygulama imkânı sağlamalı öğrencinin erişimine ve kullanımına açık olmalıdır. Bunların yanında "Zaman içinde tekrar kullanılacak materyaller dayanıklı hazırlanmalıdır, hazırlanan öğretim materyalleri, kolaylıkla geliştirilebilir ve güncelleştirilebilir olmalıdır" (Şahin ve Yıldırım, 2004).

Öğretim materyallerinin etkin bir şekilde hazırlanmasında ve geliştirilmesinde; materyalin öğrenciyi güdeleyici ve ilgisini çekme özelliği yanında "Materyalin kullanımı için gerekli kullanım kılavuzları ve yazılı dökümanları dikkatlice incelenerek değerlendirilmelidir" (Mc Alpine ve Weston, 1994). Öğretmen ve öğrenci bir materyalden yararlanmadan önce onu iyice incelemeli, kullanma tekniklerini pratik olarak öğrenmeli gerekli eserlere, uzmanlara ve işten anlayanlara başvurmalıdır. Yapılandırmacı öğretim kuramına uygun olarak yeniden düzenlenen ders programları (MEB, 2009a, 2009b), materyal geliştirme ve uygulama çalışmalarıyla desteklenmiştir. Ancak burada özellikle teknolojik materyallerin kullanımı konusunda yeterli desteğin verilmediği görülmektedir (Arslan ve Özpınar, 2009). Yurt genelinde ödüllü ders materyalleri geliştirme yarışmaları daha da desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. "İl merkezlerinde bulunan Eğitim Araçları Merkezleri'nin adları değiştirilerek Eğitim Araçları ve Materyal Geliştirme Merkezleri olarak ilçelerde de yeniden yapılandırılmalı ve materyal geliştirmek isteyen öğretmenlere mesai içi ve mesai dışında açık olmalıdır" (İnan,2006). Özellikle geliştirilen materyaller ülke genelinde öğretmenlerin bilgisine ve kullanımına sunulmak üzere Milli Eğitim Bakanlığının web sayfalarında yeterli olmasa da tanıtılmaktadır. Bu çalışmalar geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR

Alkan, C. (2005). **Eğitim Teknolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Ardahan, H., Ersoy, Y. (2002). "*İlköğretim Okullarında Kesirlerin Öğretimi-I: Öğrencilerin Öğrenme Güçlükleri ve Ortak Yanlışları*" **Matematik Etkinlikleri-2002 Bildiri Kitabı** (Düzenleme: O. Çelebi, Y. Ersoy, G. Önel). Ankara: Matematikçiler Derneği Yay.

Arslan, B. (2003). "*Bilgisayar Destekli Eğitime Tabi Tutulan Ortaöğretim Öğrencileriyle Bu Süreçte Eğitici Olarak Rol Alan Öğretmenlerin Bde'ye İlişkin Görüşleri"*, **The Turkish Online Journal Of Educational Technology**, 2(4).

Arslan, S., Özpınar, İ. (2009). "*İlköğretim 6. Sınıf Matematik Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi"*, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, 12, 97-113.

Ball, D. L. (1992). "*Magical hopes: Manipulatives and the Reform of Math Education"*, **American Educator**, *16*, 14–18.

Baki, A. (2003). "*Matematikçiler Bülteni"*, **Tr.Net**, Sayı: 2.

Baki, A., Çelik, D. (2005). "*Grafik Hesap Makinelerinin Matematik Derslerine Adaptasyonu ile İlgili Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri"*, **The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET** 4(4).

Baki, A. Kösa, T., Berigel, M. (2007). "*Bilgisayar Destekli Materyal Kullanımının Öğrencilerin Matematik Tutumlarına Etkisi"*, **The Proceedings of 7th International Educational Technology Conference**, Near East University, North Cyprus.

Baroody, A. J. (1989). "*Manipulatives don't come with guarantees"*, **Arithmetic Teacher**, *37(2),* 4–5.

Baytekin, Ç. (2004). **Öğrenme Öğretme Teknikleri ve Materyal Geliştirme**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Bedir, D. (2005). "*Bilgisayar Destekli Matematik Öğretiminin İlköğretimde Geometri Öğretiminde Yeri ve Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkisi"*, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Birgin, O., Tutak, T. (2006). "*Geometri Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğretimin Öğrenci Başarısına Etkisi"*, **IETC 2008**, Eskişehir, Türkiye.

Birol, C., Ergin, A. (2000). **Eğitimde İletişim**, Anı Yay., Ankara.

Bruner, J. S. (1966). **Toward a theory of instruction**, Cambridge Mass: Belknap Press.

Bruner, J. S. (2006). **In search of pedagogy, Volume II**, Taylor & Francis Group, New York.

Byoung, G. A. (2001), "*Using Calculators in Mathematics Education in Korean Elementary Schools"*, **Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series D**: Research in Mathematical Education, 5(2), 107–118.

Charles, C.M. (2000). **Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri**, (Çev. G. Ülgen). PegemA Yayınları, (Orijinal eserin yayım tarihi 1992), Ankara.

Clements, D. H. (1999). "*Concrete Manipulatives, Concrete Ideas"*, **Contemporary Issues in Early Childhood**, *1(1),*45–60.

Cnets, (2006). *"Technology Foundation Standards for Students"*, Erişim tarihi, 10.07.2008, http://cnets.iste.org/students/s_stands.html

Çelebi, H. (2005), *"Eğitimde Teknoloji Kullanımının Amaçları"*, Erişim tarihi, 17.12.2005, http://politics.ankara.edu.tr/~aksoy/eky/hhasancebi.doc

Çilenti, K. (1984). **Eğitim Sosyolojisi ve Öğrenme**, Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

Daniels, H. (2001). **Vygotsky and Pedagogy**, Routledge Falmer, London.

Dede, Y., Argün, Z. (2003). *"Matematik Öğretiminde Elektronik Tabloların Kullanımı"*, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2(14), 113–131.

Demirel, Ö. Seferoğlu, S., Yağcı, E. (2001). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, PegemA Yayıncılık, Ankara.

Dienes, Z. P., Golding, E. W. (1971). *"Approach To Modern Mathematics"*, **Herder And Herder**, New York.

Dursun, Ş., Peker, M. (2003). *"İlköğretim Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Matematik Dersinde Karşılaştıkları Sorunlar"*, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, 27(1): 135-142.

Erkuş, A. (2005). **Bilimsel Araştırma Sarmalı**, Seçkin Yayınları, Ankara.

Ersoy, Y. (2001). *"Matematik Öğretiminde Eğitsel Araçlar- I:Genel Bir Bakış ve Bazı Düşünceler"*, **Matematik Derneği Etkinlikleri**, 24-26 Mayıs, Ankara.

Fuson, K. C., Briars, D. J. (1990). *"Using a Base-ten Blocks Learning/teaching Approach for First and Second Grade Placevalue and Multidigit Addition and Subtraction"*, **Journal for Research in Mathematics Education**, *21*, 180–206.

Grant, S. G, Peterson, P. L., Shojgreen-Downer, A. (1996). *"Learning to Teach Mathematics in the Context of System Reform*", **American Educational Research Journal**, *33(2)*, 509–541.

Gündüz, Ş., Emlek, B., Bozkurt, A. (2008). *"Computer Aided Teaching Trigonometry Using Dynamic Modeling in High School"*, **IETC 2008**, Eskişehir, Türkiye.

Gürbüz, R. (2007). *"Olasılık Konusunda Geliştirilen Materyallere Dayalı Öğretime İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri"*, **Kastamonu Eğitim Dergisi** *15(1) 259–27.*

Güven, S. (2006). *"Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme Dersinin Kazandırdığı Yeterlikler Yönünden Değerlendirilmesi"*, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**,4(2): 165-179.

Güven, B., Karataş İ. (2005). *"Dinamik Geometri Yazılımı Cabri ile Geometri Öğrenme: Öğrenci Görüşleri"*, **The Turkish Online Journal Of Educational Technology TOJET**, 2(2).

Hiebert, J., Carpenter, T. P. (1992). *"Learning and Teaching with Understanding"*, in D. A. Grouws (Ed.), **Handbook of research on mathematics teaching and learning**, (pp. 65–97). New York: Macmillan.

Hughes, M. (1986). **Children and number: Difficulties in Learning Mathematics,** Blackwell Publishers, Massachusetts.

İnan, C. (2006). *"Matematik Öğretiminde Materyal Geliştirme ve Kullanma"*, **D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 7**, 47–56.

Jan Gahala, M.A. (2005), *"Promoting Technology Use in Schools"*, Erişim tarihi: 10.15.2005 http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/methods/technlgy/te200.htm

Kalaycı, N (2003). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Kamii, C. Lewis, B. A. Kirkland, L. (2001). *"Manipulatives: When are they useful?"*, **Journal of Mathematical Behavior**, *20*, 21–31.

Kaptan, F. (2005). **Fen Bilgisi Öğretiminde Kullanılan Araç ve Gereçler**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Kazu, H. Yeşilyurt, E. (2008*). "Öğretmenlerin Öğretim Araç-Gereçlerini Kullanım Amaçları"*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18(2): 175–188, Elazığ.

Koçoğlu, Ç., Sezgin M. E. (2000). *"www için Etkili Öğretim Materyali Tasarım Önerileri"*, **VI. Türkiye'de Internet Konferansı**, İstanbul.

Koşar, E., Yüksel, S. Özkılıç, R. Avcı, U. Alyas, Y., Çiğdem, H. (2003), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme,** PegemA Yayınları, Ankara.

Mc Alpine, L. Weston, C. (1994), *"The Attributes of Instructional Materials"*, **Performance Improvement Quarterly**, Spring: 19–30.

MEB (2009a). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, **İlköğretim Matematik Dersi Öğretim Programı (6.-8. Sınıflar**), MEB Basımevi, Ankara.

MEB (2009b). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, **İlköğretim Matematik Dersi Öğretim Programı (9.-12. Sınıflar)**, MEB Basımevi, Ankara.

Moyer, P. S. (2001). "*Are We Having Fun Yet? How Teachers Use Manipulatives to Teach Mathematics*", Educational **Studies in Mathematics**, *47*, 175–197.

Neyland, J. (1994). *Collaborative Team Work*, Neyland, J. (Ed.) **Mathematics Education: A Handbook for Teacher**, v.1, 31-50, Wellington College of Education, New Zealand.

Noss, R., Baki, A. (1996). *"Liberating School Mathematics from Procedural View"*, **Journal Of Education Hacettepe University**, 12, 179-182.

Özmantar F., Bingölbali E. (2009), **Etkinlik Tasarımı ve Temel Tasarım Prensipleri**, İlköğretimde Kavram Yanılgıları ve Çözüm Yolları, PegemA Yayınları.

Piaget, J. (1971). **Biology and knowledge,** The University of Chicago Press, Chicago.

Raphael, D., Wahlstrom, M. (1989). *"The Influence of Instructional Aids on Mathematics Achievement"*, **Journal for Research in Mathematics Education**, *20*, 173–190.

Rıza, E. T. (2000). **Eğitim Teknolojisi Uygulamaları ve Materyal Geliştirme,** Anadolu Matbaası, İzmir.

Shuell, J.Thomas (1986). *"Cognitive Conception Of Learning"*, **Review Of Educational Research**.

Skemp, R. R. (1987). **The Psychology Of Learning Mathematics**, NJ: Lawrence Erlbaum, Hillsdale.

Stein, M. K. Bovalino, J. W. (2001). *"Manipulatives: One Piece of the Puzzle"*, **Mathematics Teaching in the Middle School**, *6(9)*, 356–359.

Şahin, T.Y., Yıldırım, S. (2004). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Tabuk, M. (2003). *"İlköğretim 7. Sınıflarda "Çember, Daire Ve Silindir" Konusunun Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğretimin Başarıya Etkisi"*, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tatar, E., Dikici, R. (2008). *Matematik Eğitiminde Öğrenme Güçlükleri*, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(9).

Uşun, Ş. (2000), **Özel Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Pegem Yayınları, Ankara.

Uttal, D. H., Scudder, K. V., DeLoache, J. S. (1997). *"Manipulatives as Symbols: A New Perspective on the Use of Concrete Objects to Teach Mathematics"*, **Journal of Applied Developmental Psychology**, 18, 37–54.

Van De Walle, J. A. (2001). **Elementary and Middle School Mathematics: Teaching Developmentally** (4th Ed.). Longman, New York.

Wearne, D. Hiebert, J. (1988). *"A Cognitive Approach to Meaningful Mathematics Instruction: Testing a Local Theory Using Decimal Numbers"*, **Journal for Research in Mathematics Education**, 19, 371–384.

Wertsch, J. V. (1998). **Mind as Action**, Oxford: The University Press.

Yanpar, T., Yıldırım, S. (1999). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Yetkin, E. (2008). *Sınıf Öğretmenleri Adaylarının Matematik Öğretiminde Materyal Kullanımına İlişkin Bilişsel Becerileri*, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)** 35: 362–373.

Yıldırım, H. H, Yıldırım, S. (2009). *"TIMSS Anketinin Matematik Dersleriyle İlgili Sorularında Öğrencilerin Tutarsız, Cevapları"*, **Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED),** 3(2), 226-237.

Zeringue, J. K., Spencer, D., Schwinden K., Mark, J. (2008). *"The Demands of State Context on Mathematics Materials Selection"*, **Education Development Center Inc.**

Öğretmen Liderliğinde Müdürlerin Etkisi (*)

Niyazi CAN (**)

Özet: "Lider öğretmen" bireylerin çeşitli rollerini vurgulayan genel bir terimdir. Liderlik öğretmenin her geçen gün daha fazla mesleki yaşantısının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Öğretmen liderliği, öğretmenin eğitimsel etkinlik ve süreçlerde istekli görevler üstlenme, bağımsız projeler oluşturma, çevresini etkileme, meslektaşlarının gelişimine destek olma yeterliliğidir. Bu araştırma, öğretmen liderliğinin gösterilmesinde müdürlerin etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma problemiyle ilgili veriler literatür taraması ve mülakat yolu ile toplanmıştır. Anket Kayseri'de orta öğretim okullarında çalışan 40 öğretmen ve 18 okul yöneticisine dağıtıldı. Kullanılan tekniklerle sağlanan verilere dayalı bulgular, genel saptamalar şeklinde çıkarılmıştır. Okulun formal liderinin müdür olması, onun yaklaşım ve çabalarının önemsenmesini gerektirir. Onun anlayışı, desteği okulda çalışan öğretmenleri isteklendirecek ve cesaretlendirecektir. Bu davranış hem öğretmeni hem de yöneticilerin kendilerini güçlendirecek ve kendi kendilerinin farkına varmalarını sağlayacaktır. Öğretmenlerin liderlik çalışmalarını teşvik eden yöneticiler kendi liderliklerini de pekiştirmektedirler. Öğretmen liderliği, öğretmenlere ve liderlere eş zamanlı büyüme ve gelişme fırsatını sunarken, paralel bir fırsat okul müdürleri için de vardır. Öğretmen ve yönetici yetiştirme ortamları, öğretmenlerin öğretmen liderliği davranışlarını okullarda gösterebilecek modellerde yapılandırılmalıdır. Öğretmen ve yöneticileri yetiştirme programlarının yeniden gözden geçirilmesi, bu bağlamda öğretmen liderliği kavram ve anlayışlarının programlara yansıtılması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen liderliği, bir lider olarak öğretmen, liderlik davranışı, yöneticinin etkisi.

Principal's Impression At The Teacher Leadership

Abstract: "Leader teacher" is a general term that applies to individuals in a variety of roles. Leadership is clearly becoming a more and more significant part of a teacher's professional life. Teacher leadership can be described as taking over voluntary responsibilities during the educational processes and activities, forming independent projects, influencing his/her surrounding,and sufficiency in developing professional qualifications of his/her collagues. This research was carried out in order to determine the leadership behaviours and principal's impressions at the teacher leadership. The data related to the research problem had been collected by literature review and interview. The questionnaires were distributed to 18 school principals and 40 teachers working at secondary schools in Kayseri. The provided data findings based on the used techniques are given as general determinations. Being the formal leader of the school requires that the principal's attitudes and efforts be taken into consideration. Principal's support and understanding will motivate and encourage the teachers working at that school. This style of behaviour will also develop a new insight in both teachers and principals and this will make them stronger and also help them to be aware of themselves. Principals encouraging teachers' leadership attitudes also reinforce their own leadership. Teacher leadership presents an opportunity for teachers and leaders to grow and develop simultaneously, a parallel opportunity exists also for school principals as well. Teacher and principal training environments should be constructed in the embodiment of well models that may enable teachers to show teacher leadership behaviours at schools. The programs of teacher and principal training are required to be revised again and the concept and understanding of teacher leadership are required to be reflected to the programs in this context.

Keywords: Teacher leadership, teacher as a leader, leadership behaviours, principal's impression.

GİRİŞ

Liderlik insan bilimleri içinde az anlaşılabilen en önemli konulardan biridir. İki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi işbirliği içerisindeki bir gücün problemi nasıl çözeceği ile ilgilidir. İyi bir liderlikle şirket, üniversite, hastane gibi örgütler daha başarılı sonuçlara ulaşmaktadırlar. Örgütler başarılı olduklarında, kişilerin de ekonomik ve psikolojik olarak başarıları artmaktadır. İkincisi kişinin moral düzeyi ile ilgilidir. Yetersiz bir lider, çevresindeki kötü ve hoşa gitmeyen olaylarla ilgilenir (Hogan ve Kaiser, 2004). Oysa etkili liderler, üyelerinin beklentilerine cevaplar üreterek ve paylaşarak insanları mutlu eden olayları ve sonuçları yaşarlar.

Liderlik, etkileşimli, ilişkili bir şekilde düzenlemeler yapabilmeye yönelik örgütsel bir davranış özelliğidir (Smylie, 1995; Harris, 2005). Bir örgüt genelinde liderlik, geniş bir şekilde paylaşımlı veya dağılımlı olarak gözlenmektedir. Liderlik teorisi hakkında geçerli söylem, liderliğin birçok insanın uygulayabileceği bir davranış olduğu ve liderliğin "örgütün belirli alanlarındaki belirli insanların krallığı olmadığı" düşüncesidir (Ogawa ve Bossert, 1995). Liderliğin kalıtımla mı veya sonradan mı kazanıldığı tartışılmaktadır. Bu konuda, genetik ya da sosyal çevrenin etkili olduğunu belirten kaynaklar olduğu gibi (Burns, 1978; Avolio, 1999) bunların ikisinin de etkili olduğunu bildiren kaynaklar da vardır.

Çalışanları etkilemede liderin motivasyon ve kabiliyet düzeyi de önemlidir (Chan and Drasgow, 2001; Popper, 2005). Lider, çevresindekileri motive eder, mantık ve motivasyonun gereğine inanır, şimdi ve gelecekte yapacakları konusunda hırslıdır,

---

(*)Bu makale, 5-7 Eylül 2007 tarihinde, Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen 16.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde "Liderlik Davranışı ve Öğretmen Liderliğinin Gösterilmesinde Yöneticilerin Etkisi" adlı bildirinin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesiyle hazırlanmıştır.

(**) (Doç. Dr.) Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

seçenekleri çoğaltma eğilimindedir ve ortak paydalarda birleşmeyi hedefler. Gerçek lider, gönüllere hitap etmeyi bilir, iyimser ve umutludur, uzun dönemle ilgilidir, geleceği görür, yenilik ve değişimi araştırır, risk almayı ve yaratıcılığı teşvik eder, kendisini tüm kadro ile beraber değerlendirir, duyarlı olmaya çalışır, stratejik düşünmeyi teşvik eder ve doğru işler gerçekleştirir, ilke ve ideallere sadakat ile çevresinden de içtenlik ve bağlılık bekler (Urbanski ve Nickolaou, 2006). Bu liste incelendiğinde okul ve sınıf liderlerinden stratejik çalışmalar, grubun doğal üyesi olma, her zaman iyimserlik, tüm seçeneklere açıklık, süreklilik, uzmanlık, etkinlik, geliştirme, içtenlik, demokratik davranış, model olma gibi düşünce ve eylemler beklendiği anlaşılmaktadır. Liderlikle ilgili demokratik davranış, sürekli öğrenme, yetiştirme ve kendini geliştirme, çevresi üzerinde etkililik ve amaçlarda etkinlik, kuşatıcılık ve benimsenme gibi davranışsal özellikler öğretmen liderleri de ilgilendiren özelliklerdir.

Örgüt ve yönetimde olduğu gibi eğitim öğretim süreçlerinde ve yönetiminde de stratejik yönetim, liderlik, eğitimsel liderlik, öğretim liderliği, öğrenen birey, öğrenen sınıf, birey merkezlilik gibi yeni kavram, kuram ve süreçlere literatürde daha çok yer verildiği görülmektedir. Ancak bunlar arasında hiçbir modern kavram, okul reformu ve gelişimi ile ilgili olarak liderlikten daha güçlü bir şekilde ilgiye maruz kalmamıştır. Modern literatür, okul gelişimini ve değişimini oluşturmada ve sürdürmede liderliğin önemini vurgulamakta ve desteklemektedir.

Etkin okul, okul geliştirme, öğretmen morali ile demokratik ve eğitim değerlerinin tartışıldığı öğretmen liderliğiyle ilgili argümanlar da alanyazında dikkati çeken çalışmaları oluşturmaktadır. Aşağıda bu tartışmalardan bazılarına yer verilmiştir.

ÖĞRETMEN LİDERLİĞİ VE MÜDÜR ETKENİ

Bu başlık altında öğretmen liderliği ile ilgili boyutlar ve öğretmen liderliğinde müdürün etkileri ve işlevleri incelenmiştir.

Öğretmen Liderliğinde Bazı Boyutlar

Lider, temel değerleri hedef kitlelere benimseterek örnek davranış seti oluşturabilen kişidir. Lider, insanla ve insan davranışlarıyla ilgili oluşan temel düşünce, tutum ve davranışları, geliştirmeye ve benimsetmeye çalışır. Sonuçta lider kişi, değerlerin farkında olarak, bunu diğer toplumsal değerlerle karşılaştırarak, etkileştirerek geliştirmeye çalışan, hedefleri olan bir toplumunun oluşmasına katkılar getirir. Lider, örgütsel ve toplumsal değerleri paylaşarak zenginleştirmeye çalışan ve çevresinde bulunan kişilerin gönüllü desteklerini alan kişidir.

Liderlikle ilgili temel değerler, davranışlar ve boyutlar farklı yazarlara göre farklı başlıklarda incelenmiştir. Etkin bir liderlikte temel davranışlara ve boyutlara literatürde yer verilmektedir. Labich (1988) etkin bir lider olabilmek için gerekli temel davranışları; vizyon geliştirmek, güven vermek, soğukkanlı olmak, risk almak, uzman olmak, basitleştirmek ve farklılıklara önem vermek şeklinde sıralamıştır. Lieberman (1992), öğretmenleri liderlik pozisyonunda tutmak ve onları desteklemek için çeşitli koşulların gerekliliğine değinmiş ve bu koşulları, vizyon, yapı, zaman ve beceriler başlıkları altında açıklamıştır (Dimock ve McGree, 1995).

Frost ve Durrant (2003) öğretmen liderliği ile ilgili dört boyutu incelemektedir. Bunlar; okul geliştirme, okul etkinliği, öğretmen morali ve koruma ile demokratik ve eğitim değerleridir.

Okul Geliştirme: Uzun vadede, öğrenme kalitesindeki sürdürülebilir gelişme; öğretmenlerin yürüttüğü faaliyetlere, değişikliğin etki düzeyinin ulusal reformlardaki yansımalarına ve okul geliştirme önceliklerinden ya da öğretmenlerin bazı süreçlerin daha iyi olabileceğine dair inançlarından kaynaklanıp kaynaklanmadığına bağlıdır. Öğrenme-öğretme sürecinin iyileştirilmesi, yeni bir materyal ve öğretme stratejileri paketinin dağıtımından daha fazlasını içerir. Bu iyileştirmeler değerler, inançlar ve anlayışlar hakkında zorunlu olarak bir sorgulamayla ilgili uygulamaların geliştirilmesini gerektirir. Dolayısıyla, öğretmenlerin hisleri ve mantıkları arasında bağlantı kurulmazsa, elde edilen sonuçlar gerçek bir gelişimden çok sadece ‘uygulama’ ya da sadece bir ‘başlangıç’ olarak kalacaktır. Esas itibariyle, profesyonel uygulamalardaki iyileştirmeler temel profesyonel öğrenmeleri gerekli kılar.

Okul Etkinliği: Etkin okul, değerlerde yüksek düzeyde bir tutarlılık ile faaliyetlerinde uygunluğu sağlayabilmiş okul olup bu etkinlik, hiyerarşik bir örgüt içerisindeki liderlik takımının tek bir vizyonu dayatması ile elde edilemez. Tutarlılık daha çok eleştirel görüşmelerin bir ürünü olarak görülebilir. Okulun gelişim hedefleri, çalışanların kişisel değerlerinin bir tür bileşimi anlamına gelmemekte; bunun yerine değerlerin açıklandığı ve incelendiği bir görüşme aracılığıyla bu hedeflerin ortak olarak biçimlendirilmesini ve yeniden düzenlenmesini içermektedir.

Öğretmen Morali ve Koruma: Bu boyut, öğretmenlik mesleğinde moralin düşük olması probleminin finansal teşvikler ya da danışman yardımı gibi terapik müdahaleler yoluyla giderilebileceği varsayımını reddeder. Bu problem daha çok son on yıldaki ulusal reformların ya da öğretmenlik mesleğine verilen zararların bir belirtisi olarak görülmektedir.

Demokratik ve Eğitim Değerleri: Okulların örgütlenme ve bir kurum olarak çalışma biçimlerinin, öğrencilerin ‘iyi bir yaşam’ biçimine sahip olmalarında önemli bir rolü vardır. Değer eğitimi ve vatandaşlık, demokratik bir yaşam tarzını destekleyen prensip ve davranışların modellenmesine bağlıdır. Bu nedenle okulların, tüm çalışanlarının söz haklarının bulunduğu ve potansiyellerini kullanmak ve liderliği yerine getirmek üzere onlara fırsatların sunulduğu bir kurum olarak geliştirilmelerine ihtiyaç vardır.

Okul iyileştirme düşüncesi değerler tarafından yönlendirilir ve dar bir şekilde ölçülen performansın peşine düşülmesiyle sınırlı değildir. Okul iyileştirme çalışmalarında demokratik ve destekleyici değerlerle yüklü okul kültürlerinin oluşturulması ve deneyim

süreçlerinde okul değerlerinin etkisinin görülmesi gerekir. Okul iyileştirme çalışmalarında lider öğretmen ve öğretmen liderliğinin geliştirilmesinde müdürün işlevi gibi konuların da yer alması gerekir.

Lider Olarak Öğretmen ve Müdürün İşlevi

Bilgi çağında eğitimin kalıcı bir özelliği olan değişim aynı zamanda küresel bilgi ekonomisi çağını ifade etmektedir. Liderliğin, değişim koşullarına cevap verici nitelikte olması ve okulların özellikle "öğretmen liderliği" ve diğer yeni liderlik şekillerini benimsemesi gerekmektedir (Frost ve Durrant, 2003). Liderliğin üç anahtar kelimeyle izah edilen bir kavram olduğu varsayımıyla hareket edilmektedir; değerler, vizyon ve strateji. Liderlik uygulamaları, açığa kavuşturulmuş değerlere ve bu değerlerin desteklediği bir vizyon ifadesine dayanır. 'Vizyon' ne olabileceğine ve ne olması gerektiğine dair düşüncelerin bir sonucu olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra liderlik uygulamaları zorunlu olarak bu değerleri uygulamaya geçirmeye yönelik stratejik faaliyetleri gerektirir ve vizyon ile mevcut profesyonel uygulama arasındaki farkın daralmasını sağlar (Frost ve Durrant, 2003).

Paylaşılmış, dağıtımlı, eğitimsel, öğretimsel, vizyoner ve öğretmen liderliği son yıllarda en çok gündeme gelen liderlik türlerindendir. Bu terimler arasındaki farklılıkların, öğretmen liderliğinin gerçek güç paylaşımını içermesi ölçüsüne bağlı olduğu görülmektedir. Bu bir yetkilendirme ve sorumluluğun dağıtımı ya da yönetimi meselesi olmaktan çok, statüleri ne olursa olsun öğretmenlerin değişimi başlatma ve sürdürme konusundaki seçimleri ve faaliyetleri konusudur (Frost ve Durrant, 2003).

Lider olarak öğretmen düşüncesi yeni değilken, öğretmenin hem eğitimsel ve hem de örgütsel seviyelerde artan bir şekilde liderlik işlevlerini kabul etmesinden kaynaklanır. "Lider olarak öğretmen" düşüncesi, son yıllarda yalnızca geniş çaplı bir popülarite elde etmemiş, ayrıca artan bir şekilde örgütsel değişim ve gelişimle ilgili tartışmalara da girmiştir (Harris, 2005). Son otuz yılda literatürün büyük bir kısmı, uzmanlaşma, öğretmen özerkliği ve öğretmen liderliği ile ilgili araştırma ve uygulamalara odaklanmıştır.

Ulusal reformların mesleğe yönelme açısından olumsuz etkileri göz önüne alındığında, reforma bir direniş olarak yeniden profesyonelleştirme, öğretmenlerin çıkarlarını savunma ya da öğretmen özerkliğini destekleme, en çok paylaşılan düşünceleri oluşturmaktadır. Çalışmalardaki bakış açısı daha çok öğretmen liderliğinin sorumluluk, karşılıklı hesap verme ve işbirliğini içeren meslektaşlık boyutlarına önem verilmesi gerektiği şeklindedir. Bu anlamlara uygun olarak öğretmen liderliğinin odak noktasının, sınıf uygulamalarıyla sınırlı olmayan öğrenme ve öğretme olması, öğretmen liderliğinin okulun örgütsel yapısını iyileştirme gibi daha geniş bir etki alanına sahip olabilmesi anlaşılmaktadır (Frost ve Durrant, 2003). Dolayısıyla okul örgütünde yönetici davranışları ile öğretmen liderliği arasında ilişkiler bulunmaktadır.

Schlechty (1990)'ye göre okul müdürleri, personeliyle işbirliği içinde çalışarak kaynakların eşit dağılımını, baştan sona okul reformlarının yapılmasını sağlayabilir ve yine okul ve okul sisteminde öğrenci merkezli kültürü yerleştirme konusunda adımlar atabilirler. Esasen okul yöneticileri demokrasi sınırları içerisinde öğretmenlerin sorumluluklarını uygun şekilde paylaşmaları konusunda onlara destek vermelidirler (Urbanski ve Nickolaou, 2006). Clark (1988), okulların bürokratik sisteminden kaynaklanan sebeplerle, öğretmenlerin "yaratıcılıktan uzak, her şeyi başkalarından bekleyen ve sorumsuz ayrıca kontrol edilmeyi, yönlendirilmeyi tercih eden kişiler" olarak çalıştıklarını ifade etmektedir. Okuldaki tüm çalışanların diğer çalışanlara karşı duyarlılığı önemli olmakla beraber okul müdürünün bu rolü yadsınamayacak öneme sahiptir. Çünkü başkalarının ilgi ve ihtiyaçlarına karşı duyarlılık, iletişim becerilerine sahip olma, etkili liderlerin temel özelliklerindendir. Müdürlerin bu anlamda da yapabilecekleri vardır. İletişimin, dinlemenin, bunların tekniklerinin önemini unutan öğretmen liderlere önemli dönütler sağlayabilirler (Buckner ve McDowella, 2000).

Etkili okul konusunda yapılan araştırmalar, yetkin müdürlerin daha donanımlı okullarda bulunduğu yargısını desteklemektedir. Elbette ki yeterli, yetkin müdürlerin okullarda bulunması, başarıları yetersiz olanların bulunmasından çok daha iyidir. Şöyle de bir gerçek vardır ki, karar yetkilerinin toplandığı müdür okulda en önemli personeldir. Etkili okul araştırmaları her okulun iyi bir okul müdürüne sahip olması gerçeğini esas alır (Urbanski ve Nickolaou, 2006). Bu durum öğretmenlerin liderlik davranışlarını gösterirken, okul yöneticilerinin rollerinin ve etkilerinin ne olması gerektiği sorununu da gündeme getirmektedir.

Problem

Türk Eğitim Sisteminde çağdaş gelişmelere uygun yenilikler gerçekleştirilmesi için hem yöneticinin hem de öğretmenin liderlik davranışlarını göstermesi büyük önem taşır. Öngörüşmelere göre, geleneksel yapı, yetişmeyle ilgili yetersizlikler, okul ve yönetim ortamının desteğinin sınırlılığı gibi nedenlerle eğitim çalışanlarının çağdaş ve beklenen düzeyde liderlik davranışlarını gösteremedikleri gözlenmektedir. Öğretmenlerin eğitim ve öğretimle ilgili formal beklentilere uygun görev, rol ve davranışları ortaya koydukları, ancak öğretmen liderliğinin gereğine uygun okul çaplı bağımsız etkinlikler düzenleyerek öğretimi ve okulu öne çıkaran projeler geliştiremedikleri, bunun nedenleri arasında okul ortamının ve yönetim desteğinin yetersizliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Okulda ve sınıfta eğitim ve öğretimin geliştirilmesinde öğretmen niteliklerinin etkisi çerçevesinde öğretmenin liderliği ayrı bir öneme sahiptir. Öğretmenin liderlik davranışlarını göstermesinde okul müdürünün etkisi dikkati çekecek boyutta önemlidir. Çünkü müdürler bir okulun gelişmesini sağlayacak koşulları oluşturmada kilit bir role sahiptirler (Newmann ve Wehlage (1995). Belirtilen önem ve gerekçeden hareketle bu araştırmada öğretmen liderliği davranışlarının gösterilmesinde okul müdürlerinin etkisinin düzeyinin ne olduğu problem olarak belirlenmiştir. Saptanan problemle ilgili aynı zamanda görüşme soruları olarak da belirlenen alt problemler aşağıya çıkarılmıştır.

1. Yöneticilere göre öğretmen liderliği davranışları nelerdir?
2. Öğretmen liderliğinin etkenleri ile ilgili öğretmenlerin ve yöneticilerin görüşleri nelerdir?

3. Öğretmen liderliğinin gösterilmesinde yöneticinin etkileri öğretmenlere göre nelerdir?
4. Yöneticileri göre öğretmen liderliğinin gösterilmesinde yöneticinin etkileri nelerdir?

Yöntem

Öğretmen liderliğinde müdürlerin etkisini araştırmayı amaçlayan bu araştırma niteliksel tarama yöntemiyle desenlenmiştir. Araştırma problemiyle ilgili veriler, literatür taraması ve mülakat yolu ile toplanmıştır. Görüşme soruları, çalışma evrenini oluşturan Kayseri il sınırları içerinde bulunan 15 orta öğretim okulunda çalışanlar arasından random yöntemle seçilen eğitim çalışanlarına yöneltilmiştir. Araştırmanın geçerliliğini ve güvenirliğini artırmak üzere ilaveten, üzerinde çalışılacak orta öğretim okullarının farklı sosyo-ekonomik koşullarda ve farklı büyüklükte okullar olmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca çalışma grubu okullar, genel, meslek ve anadolu liselerinden oluşturulmuştur. Çalışma evrenindeki her bir okuldan 1'er yönetici ile her branştan birer öğretmen örneklem grubu oluşturmuş, bu şekilde belirlenen 40 öğretmen ve 18 okul yöneticisiyle yarı yapılandırılmış mülakat formuyla görüşmeler yapılmıştır. Bütün yönetici ve öğretmenlere görüşme yapılması önerilmekle beraber görüşmeyi kabul eden 10 yönetici ve 20 öğretmenle kendi okullarında yüzyüze ayrıntılı görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeyi kabul etmeyen eğitim çalışanlarının görüşleri ise yazılı olarak alınmıştır. Bu makale için daha önce "Liderlik Davranışı ve Öğretmen Liderliğinin Gösterilmesinde Yöneticilerin Etkisi" adlı bildiri için geliştirilen mülakat formundan yararlanılmış (Can, 2007) ancak burada daha fazla eğitim çalışanıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülakatlara dayalı sağlanan görüşlerden % 70 ve bu oranın üzerinde paylaşım gösteren düşünceler veri olarak kabul edilmiştir. Öğretmen ve yöneticilerin görüşleri bulgular ve tartışmalar başlığı altındaki başlıklara göre tasnif edilmiş, yeterli netlik bulunmayan görüşleri test etmek ve ilave görüşleri almak üzere 3 yönetici ve 5 öğretmenden tekrar randevular alarak ek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İşlenmemiş veriler alt başlıklara göre ayıklanarak ve gruplandırılarak araştırmanın verileri oluşturulmuş, bu verilere dayalı olarak da bulgular ortaya konularak yorumlar ve öneriler geliştirilmiştir. Araştırmanın verilerine temel oluşturan görüşmeler 2006-2007 eğitim öğretim yılının güz döneminde yapılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMALAR

Bu bölümde, kendileriyle mülakat yapılan öğretmen ve yöneticilerin görüşlerinden de yararlanarak araştırma problemi ve alt problemlere ilişkin analizler yapılmış ve daha sonra veri çözümlemelerine dayanarak bulgular ve tartışmalar ortaya konulmuştur.

Yöneticilere göre liderlik davranışları

Araştırmanın birinci alt problemiyle ilgili görüşme yapılan okul yöneticilerinin çoğuna göre öğretmen liderliği davranışları şöyledir:

- Öğretmenler müfredat bilgi ve becerilerine sahiptirler.
- Öğretmenlerarası işbirliğine değer verirler.
- Sınıf yönetiminde öğrencileri öğrenmeye/derslere motive ederler.
- Anlaşmazlıkları çözmek isterler ve çözerler.
- Yeni öğretmenlere ve meslektaşlarına rehberlik ederler.
- Sınıflarını etkileme güçleri vardır.
- Sosyal, kültürel ve sportif amaçlı eğitsel kollarda görevler alırlar.
- Verilen görevleri yerine getirirler.

Yöneticilerin bir bölümünün (azınlığının) belirttiği lider öğretmen davranışları ise:

- Lider öğretmenler değişime öncülük ederler.
- Geleceği görür, vizyoner özellikler gösterirler
- Okulun örgütsel sorunlarını teşhis eder ve çözmeye çalışırlar.
- Okul düzeyindeki etkinliklere katılır ve riskler alırlar.
- Güçlü okul kültürünün oluşturulmasına katkılar getirirler.
- Sürekli öğrenme ve gelişmeyle ilgili projelere katılırlar.
- Bağımsız okul etkinlik projeleri geliştirirler.

Bu mülakatta yöneticilere göre liderlik davranışlarının neler olduğu diğer bir ifadeyle yöneticilerin öğretmen liderliğinden ne anladıkları soruldu. Yukarıdaki liste incelendiğinde yöneticilerin çoğunluğunun, öğretmen liderliği davranışları olarak öğretmenlerin rutin, günlük ve bir bölümü edilgen nitelikteki davranışları sıraladıkları görülmektedir. Öğretmenlerin eğitim programının gereği olarak yaptıkları planlama, sınıf yönetimi, stajyer öğretmenlere rehberlik etkinlikleri zaten beklenen ve önemli ölçüde de gerçekleştirilen görevlerindendir. Gözlem ve görüşmelere göre, okullarda öğretmenler sınıf merkezli çalışmakta, eğitsel kol etkinliklerini ve verilen diğer görevleri yerine getirmektedirler. Liderlik davranışları bağlamında bu tür etkinliklerin, öğrencileri etkileyerek, onları yeni düşünce ve davranışlara yönelterek ve öğrencilerin farklı düşünce ve önerilerini projelere dönüştürerek gerçekleştirilmediği görülmektedir. Nitekim yöneticilerin azınlığının paylaştığı lider öğretmen davranışları da bu tespitleri destekler gözükmektedir.

Yöneticilerin büyük bölümü, liderlik davranışlarını öğretmenlerin sınıf içerisindeki davranışları sınırlarında görmektedirler. Oysa öğretmen liderliğinden sınıf uygulamalarıyla sınırlı olmayan, okul çaplı projeler hazırlama, okulun örgütsel yapısını iyileştirme gibi

daha geniş bir etki alanına sahip davranışların gösterilmesi gerekliliği de anlaşılmaktadır (Frost ve Durrant, 2003). Little (1990), öğretmen liderliği kavramını tanımlamanın ölçütlerinin başında, sınıf yönetimini aşan, okul sınırları ve toplum içerisinde sosyal bağlantılar kurabilen öğretmen rolünü belirtmekte bu rol, okul içerisinde ilişkiler kurmayı ve öğretmenler arasındaki anlamlı gelişimi sağlayacak fırsatları gerçekleştirmeyi içermektedir. Çünkü esasta sınıfı yönetme görevi bulunan öğretmenin, etki alanını sınıf ortamıyla sınırlı görmeyerek liderlik niteliklerinin gereği olarak sınıf dışında da etkili liderlik davranışlarını gösterebilmesi gerekmektedir (Çelik, 2003).

Yöneticilerin çoğunluğu, güçlü okul kültürünün oluşturulması, değişim, stratejik düşünme ve vizyonerlikle ilgili davranışları liderlik davranışları arasında belirtmemişlerdir. Buradan yöneticilerin öğretmen liderliğini, stratejik ve vizyoner düşünce ve davranışlardan çok program hedeflerine uygun rutin ve sınıf yönetiminde etkililik sınırlarında algıladıkları anlaşılmaktadır. Gerçekte lider öğretmenler stratejik düşünmeyi teşvik eder ve doğru işler gerçekleştirirler (Urbanski ve Nickolaou, 2006). Aynı şekilde örgütsel değişimi başlatma, sınıfta etkililiği aşan okul çaplı etkinliklerde görev alma nitelikleri mülakatta az paylaşılan liderlik davranışları arasında görülmüştür.

Literatürde liderlik konuları işlenirken örgütsel değişim ve gelişimle ilgili tartışmalara da yer verilmiştir (Harris, 2005). Ayrıca öğretmen liderliğinin odak noktasının, sınıf uygulamalarıyla sınırlı olmayan öğrenme ve öğretme olması, okulun örgütsel yapısını iyileştirme gibi daha geniş bir etki alanına sahip olabilmesi de anlaşılmaktadır (Frost ve Durrant, 2003). Yöneticilerin çoğunluğunun öğretmen liderliği davranışlarını daha çok sınıf yönetimi sınırlarında algılamaları; vizyoner görüş ve uygulamaları bulunan ve değişime öncülük eden vb. okul çaplı davranışları, yöneticilerin azınlığının, öğretmen liderliği davranışları olarak belirtmeleri düşündürücüdür.

Öğretmen Liderliğini Etkileyen Etkenler

Görüşme yapılan yöneticilere göre liderlik davranışlarının gösterilmesini öğretmenin cesareti, girişimcilik duygusu, kişilik özellikleri, yetişme biçimi, çalışma ortamı, ekonomik yeterliliği ve öğretim zamanı etkilemektedir. Clark (1988:3) bir kısım öğretmenin yaratıcılıktan uzak, her şeyi başkalarından bekleyen ve kontrol edilmeyi, yönlendirilmeyi tercih eden kişiler olduğunu belirtirken kişilik yapısı yanında bir anlamda yetişme biçimine de işaret etmektedir. Başka araştırmalarda da liderlik davranışlarının kazanılmasında ve gösterilmesinde öğretim programlarının, ortamın ve yöneticilerin etkileri tartışılmaktadır. (Urbanski ve Nickolaou, 2006; Schlechty, 1990; Smylie, 1995; Harris, 2005). Bir yöneticinin şu ifadelerinde çoğunluğun görüşlerini yansıtan ipuçları bulunmaktadır: “Öğretmenlerimiz mesleklerinin ilk yıllarında daha istekli, heyecanlı ve üretken oluyorlar. Fakültelerde uygulamalı olarak iyi yetişen, kendini geliştirmeye devam eden, cesaret ve girişimcilik özellikleri bulunan öğretmenler bu çabalarını uzun süre devam ettiriyorlar. Halen öğretmenlerimizin çoğunluğu sınıflarında iyi birer öğretmen, ancak okulla ilgili etkinliklerde aynı istekliliği gösterememektedirler.” Yöneticilerin yarıya yakını ise okul yapısı, öğretmenlerin çalışma ortamları ile ekonomik güdüleyicilerin, sosyal etkinlik ile eğitim zamanının sınırlılığını öğretmenlerin liderlik davranışlarının etkenleri olarak ifade etmişlerdir.

Lieberman (1992), yapı, zaman, vizyon, ve becerileri yeni öğretmen rolleri ve sorumlulukları için temel koşullar (Dimock ve McGree, 1995) arasında sıralamış ve bazı açıklamalara yer vermiştir: Öğretmenlerin, çalışmaları için uygun örgütsel yapıya ihtiyaçları vardır. Yapının okul ve toplum gerçeklerine göre değişebilmesi, yapının yeni rollerle yasallık kazanması, bilgili ve yetkin öğretmenlerin liderliği sağlayabilecekleri anlayışını da kolaylaştırması gerekir. Zaman da liderliği etkileyen, ortaya çıkmasını destekleyen etmenlerdendir. Öğretmenlerin ders içi etkinlikleri yanında ders dışında da yeni etkinliklere katılabilecekleri serbest zamanları olmalıdır. Deney, düşünme ve yaratıcılık açısından zaman, öğretmenler için esastır. Diğer öğretmenlerle konuşmak, materyal geliştirmek, uyuşmazlıklarla ilgilenmek ve işbirlikçi ilişkiler kurmak için de yeterli zamana ihtiyaç duyulmaktadır.

Öğretmenler, liderlik davranışının etkenleri olarak paylaşım sırasına göre; okul ortamının yeterliliği (kaynaklar, motivasyon), yöneticinin tutumu, meslektaş desteği, eğitim ve gelişme fırsatları, yeterli zaman, teknoloji ve ekonomik unsurları belirtmişlerdir. Liderlik davranışının etkenleri olarak öğretmenlerin ve yöneticilerin ortak paylaştıkları hususlar bulunmaktadır. Ancak öğretmenlerin, okul ortamını ve yöneticinin tutumunu öncelikle önemsedikleri, meslektaş desteğinin ve gelişme fırsatlarının önemini çok paylaştıkları anlaşılmaktadır. Hem yöneticilerin hem de öğretmenlerin çoğunluğunun, okulun güçlü kültürel yapısına, vizyoner değerlere ve değişim becerilerine dönük etkenleri öncelikli olarak belirtmedikleri görülmüştür.

Öğretmenlerin yetişme ve kişilik alt yapısını oluşturan kurum kültürü değerleri ile gelişim becerilerine sahip olmaları önem taşır. Katılım ve değişim bilinci, vizyoner düşünce gibi temel değerlere sahip olunmadan öğretmen liderliği davranışlarının gösterilmesi güç gözükmektedir. Değişime önayak olmak, program uyarlamaları, gelişmeleri ve analizleri yapmak, toplum ve aile desteği sağlamak, engeller karşısında direnmek gibi beceriler öğretmen liderliği davranışlarını gösterebilmenin temelleri arasında yer almıştır (Frost ve Durrant 2003; Moller, 1999).

Öğretmen Liderliği Davranışlarının Gösterilmesinde Müdürlerin Etkileri

Yöneticilerin çoğu öğretmenlerin liderlik davranışlarını göstermelerinde okul ortamının ve yönetim desteğinin önemini paylaşmaktadırlar. Ancak yöneticilerin işaret ettiği davranışların sınıf yönetiminde yoğunlaştığı hemen görülmektedir. Bir okul müdürü; ”Öğretmenlerimizden sınıfa hakim olmalarını, kaliteli eğitim vermelerini, yönetime problem taşımamalarını, velilerle iyi diyaloglar içerisinde bulunmalarını, yönetimin verdiği yasal görevleri yerine getirmelerini bekliyoruz. Gerçek öğretmen, tabi lider öğretmen bunları yerine getirmelidir” ifadelerini kullanmıştır. Bu ve benzeri ifadeler yöneticilerin çoğunda rastlanmıştır. Diğer bir okul müdürü “Öğretmenlerin davranışlarında onların iyi yetişmişliği ve kendilerine güvenmeleri önemlidir. Biz yöneticilerin sunduğu olanaklar da öğretmenleri güçlendirmektedir. Okul müdürünün desteği öğretmenleri daha fazla etkinlik yapmaya cesaretlendirmektedir. Öğretmenlerin çoğu sınıfında verimli öğretimi ortaya koyuyor, sosyo-ekonomik koşullar yanında bizim

yönetim desteğimiz de onların sınıftaki liderlik davranışlarını güçlendiriyor" ifadelerini kullanmıştır. Yöneticilerin çoğunluğunun bu cümleleri çağrıştıran değişik açıklamaları yapmaları, yönetici desteğinin öneminin yöneticilerce de paylaşıldığını göstermektedir.

Öğretmen liderliğinde müdürün öğretmenleri motive etmesini, desteklemesini öğretmenler daha çok önemsiyorlar. Onun ortam ve imkan hazırlaması olmadan çalışmalarının sınıf etkinliklerinden ibaret olacağını belirtiyorlar. Ancak yöneticiler lider öğretmeni tanımlarken okul çaplı etkinliklerden çok eğitim öğretimin gerekleri olan sınıf yönetimindeki davranışlara vurgu yapmaktadırlar. Bir öğretmen; "Müdürümün okulda bana güven vermesi, güven ortamını desteklemesi önemli, onun iyi niyetli olması, bunu davranışlarında göstermesi, sabahleyin "günaydın" demesi bile beni sınıf yönetiminde ve liderliğinde güçlendiriyor. Hep yanlışlarımı aramak yerine etkinliklerimde beni takdir edebilen, önemseyen bir müdür beni yeni çalışmalara isteklendiriyor" yanıtını vermiştir. Bu öğretmenin görüşlerinin benzerlerini, görüşülen öğretmenlerin çoğu paylaşmaktadır. Nitekim Barth (2000), okul müdürünün liderlik davranışını teşvik etmesinin önemine işaret etmekte, Katzenmeyer ve Moller (1999) de, okul müdürünün davranış biçimini öğretmen liderliği davranışının etkilediğini belirtmektedirler.

Liderlik davranışlarının ortaya çıkmasını yöneticilerin kolaylaştırdığını, okul müdürleri de belirtiyorlar. Ancak ilk çabayı öğretmenlerin göstermesi, etkinlik önerilerini onların ortaya koyması durumunda kendilerinin yapılan ve yapılacak etkinlikleri destekleyeceklerini belirtiyorlar. Bir okul müdürü şu cümleleri kullandı: "Benim görevim, eğitim öğretimin fiziksel ortamını öğretmenlere sunmaktır. Bunun ötesinde yeni etkinlikler ortaya koymak öğretmenin görevidir. Ancak bazı öğretmenler yapmadıkları işlerin engelinin müdür olduğunu düşünüyorlar". Benzer ifadelerle yöneticilerin çoğu öğretmenlerin etkinlik yapmada özgür olduklarını ancak yapmaları gerekenleri yapmadıklarında bunun engelini dışarıda aradıklarını belirtmektedirler. Öğretmenin bireysel ya da diğer öğretmenlerle birlikte yapacakları etkinlikleri hem öğretmenler hem de müdürler önemsiyorlar. Ancak ayrıntıda ve etkinliğin gerçekleştirilmesi yönteminde farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Güven veren, destekleyici okul ortamı ile bunu sağlayan yönetici davranışı, öğretmenlerin liderlik davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Schlechty (1990:42), "demokrasi sınırları içerisinde öğretmenlerin sorumluluklarını uygun şekilde paylaşmaları konusunda müdürlerin onlara destek verebileceklerini, öğretmen liderlerin ortaya çıkmasına yardımcı olan koşulların yaratıcısı" olabileceklerini belirtmektedir (Urbanski ve Nickolaou, 2006). Sacken (1994) ise öğretmenin etkisini öne çıkarmakta ve yöneticinin yapacağı işlerin öğretmenler tarafından yönlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Okul müdürü, yazılı görev ve sorumluluklarını yerine getirerek, yönetimsel görevleri zamanında ve gereğince yaparak, okul imkanlarını öğretmenlere sunarak, adil ve dengeli davranarak, hak eden öğretmenleri yazılı, sözlü ödüllendirerek yani resmi görevlerini yerine getirerek formal etkilerini de gösterebilmektedir. Okul müdürü, işbirliği ve takım ruhunun gereğini ortaya koyarak, demokratik davranışlar sergileyerek, karşılıklı güven veren ortama destek vererek, içten, sağlıklı insan ilişkilerini göstererek; bir anlamda benimsetici, destekleyici ve informal ilişkileri geliştirerek öğretmenler üzerinde informal etkilerini hissettirebilecektir. Bu tür etkiler ve teşvikler, öğretmenlerin hem sınıfta hem de okulda daha güvenle ve cesaretle yeni etkinlik ve projelere katılmalarına veya kendilerinin bizzat eğitim öğretimi geliştiren ve okulu ileri götüren yeni projeleri hazırlamalarına zemin hazırlamış olacaktır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Lider öğretmenler stratejik düşünmeyi teşvik eden, doğru işler yapan ve okul çaplı etkinliklerde görevler üstlenen ayrıca okulu, eğitimi ve öğretimi yenileştirecek öneriler geliştiren eğitim çalışanlarıdır. Yöneticilerin çoğunluğu, öğretmen liderliği davranışları olarak öğretmenlerin rutin ve bir bölümü edilgen nitelikteki davranışları anlamakta, liderlik davranışlarını belirtirken öğretmenlerin sınıf içerisindeki davranışlarını algılamaktadırlar. Müdürler genellikle, değişimle, stratejik düşünmeyle, vizyonerlikle ilgili davranışları liderlik davranışları arasında belirtmemişlerdir. Onların öğretmen liderliğini; yapılması gereken eğitim öğretim davranışları ile sınıf yönetiminde ve öğrenciler üzerinde etkililik sınırlarında anladıkları görülmektedir.

Müdürlere göre liderlik davranışlarının gösterilmesini öğretmenin kişilik özellikleri, iyi yetişmesi, girişimcilik duygusu, okul ortamı, yeterli zaman ve yöneticinin desteği etkilemektedir. Yeni okul modellerinde hem öğretmenlere hem de müdürlere liderlik becerilerini gösterebilmeleri yönünde olanaklar sağlanması önerilmektedir. Öğretmene yapılacak destek yöntemleri arasında okul müdürünün etkisi dikkati çekecek düzeydedir. Liderlik davranışının etkenleri olarak öğretmenlerin ve yöneticilerin ortak paylaştıkları hususlar bulunmaktadır. Ancak öğretmenler liderlik davranışını güçlendiren faktörler olarak, okul ortamı ve yöneticinin tutumu ile meslektaş desteğinin ve gelişme fırsatlarının önemini daha fazla paylaşmışlardır.

Öğretmenler, öğretmen liderliğinde müdürün kendilerini güdülemesini, destek ortamı sunmasını çok önemsemektedirler. Müdürün ortam ve olanakları yeterince sunmaması durumunda çalışmalarının sınıf içi sınırlarda kalacağını belirtmişlerdir. Öğretmen liderliği davranışlarının gösterilmesinde yöneticilerin etkisini okul müdürleri de paylaşmakta ancak ilk çabayı öğretmenin göstermesi durumunda, kendilerinin öğretmen önerilerini, düşünce ve etkinlik projelerini destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Yöneticinin yönetimsel görevlerini yeterince yerine getirerek, güven veren okul ortamının ve ikliminin oluşturulmasına destek vererek informal etkilerini göstermesi olanaklıdır. Bu tür etkiler ve desteklerle yöneticiler, öğretmelerin hem sınıfta hem de okulda daha güven ve cesaretle yeni etkinlik ve projeleri hazırlamalarına veya hazırlanan değişim projelerine katılmalarına zemin hazırlamış böylece okulda öğretmen liderliği davranışlarının gösterilmesini güçlendirmiş olacaklardır.

Öğretmen ve yöneticilerin okul merkezli gelişime destek olmaları için lisans üstü eğitim dahil çağın beklentilerine uygun yöneticilik ve liderlik eğitimiyle sürekli geliştirilmeleri yönünde önlemler alınmalıdır. Öğretmenlerle ilgili hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programları, öğretmenlerin liderlik becerilerini kazanacak şekilde geliştirilmelidir. Öğretmen ve yönetici yetiştirme programları ile orta öğretim okullarının programlarında, sınıf ve okul eğitiminde ve öğretiminde değişim ve dönüşümler sağlayacak etkinlikler için yeterli zaman düzenlemeleri yapılmalıdır. Halen çalışan öğretmenlere ve müdürlere liderlik becerilerini gösterebilmeleri yönünde gerekli olanak ve teşvikler sağlanmalı bunun gerektirdiği teknolojik ve insan gücü desteği sunulmalıdır. Öğretmenlerin ve

yöneticilerin alanlarında ve eğitim bilimlerinde kendilerini geliştirmeleri, bu bağlamda kurslara ve lisans üstü eğitim programlarına katılmaları yönünde gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Avolio, B. (1999). **Full Leadership Development,** London: Sage Publications.

Barth, Roland (2000). "The Teacher Leader" Edutopıa-online, **www.glef.org,** The George Lucas Educationam Foundation (11.01.2005).

Burns, J.M. (1978). **Leadership,** New York, NY: Harper and Row.

Buckner, K. G. Ve J.O. McDowella (2000). "Developing Teacher Leaders: Providing Encouragement, Opportunities and Support", **NASSP Bulletin,** 84, 616, (May 2000); 35-41.

Can, Niyazi (2007). "Liderlik Davranışı ve Öğretmen Liderliğinin Gösterilmesinde Yöneticilerin Etkisi". **16.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi,** (5-7 Eylül 2007) Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Bildiriler Kitabı 1; 627-634.

Chan, K.Y. and Drasgow, F. (2001). "Toward a theory of individual differences and leadership:Understanding themotivation to lead", **Journal of Applied Psychology,** 86, 3; 481-98.

Clark, David L. (1988). How The Structure and Operation of Schools Should Change. Memo to Seminar Participants: New Models for The Role and Training of Leadership for Tomorrow's Schools. University of Virginia.

Çelik, V. (2003). **Sınıf Yönetimi.** Ankara: Nobel Yayınları, No.350.

Dimock, Victoria Boyd. and Kathleen M. McGree (1995). Leading Change From The Classroom: Teachers As Leaders, **SDL *Issues..about Change*.** 4, 4, http://www.sedl.org/change/Issues/Issues44.html (30.05.2006).

Fullan, M. (2001). **Leading in a Culture of Change.** San Francisco: Jossey-Bass.

Frost, D. (1995). "Reflective Action Planning: A Model for Continuing Professional Development in Frost, D., A. Edwards and H. Reynolds (Eds.). London: **Careers Education and Guidance,** Kogan Page; 92-103.

Frost, D. Ve J. Durrant (2002). **Teacher-Led Development Work: Guidance and Support,** London: David Fulton.

Frost, D. ve Judy Durrant (2003). "Teacher Leadership: rationale, strategy and impact**" School Leadership ve Management**, 23, 2; 173-186.

Harris, Alma (2005). "Teacher Leadership: More Than Just a Feel-Good Factor?", **Leadership and Policy in Schools,** 4:201-219.

Hogan, Robert And Kaiser, Robert B. "What We Know About Leadership". Accepted for publication in **Review of General Psychology.** http://www.apa.org/journals/gpr/ (15.05.2008).

Labich, K. (1976). "The Seven Keys to Business Leadership", **Fortune,** (October 24), U.S.A., 36. Leithwood and P. Hallinger (Eds), Second International Handbook of Educational Leadership and Administration. Springer Pres.

Lieberman, A. (1992). Teacher leadership: What are we learning? In C. Livingston (Ed.), **Teachers as leaders: Evolving roles.** NEA School Restructuring Series. Washington, D. C.: National Education Association.

Leithwood, K. and D. Jantzi (1990). "Transformational Leadership: How Principals Can Help Reform School Cultures", **School Effectiveness and School Improvement,** 1(4); 250-381.

Little, J. W. (1990). The Persistence of Privacy: Autonomy and İnitiative in Teacher's Professional Relations. **Teachers College Record,** 91; 50-53.

Moller, G. (1999). You have to want to do this job. **Journal of Staff Development,** 20 (4). http://www.nsdc.org/library/publications/jsd/voices204.cfm (21.06.2006).

Newmann, F. M., ve G.G. Wehlage (1995), Successful School Restructuring: **A report to The Public and Educators. Madison,** WI: Center on Organization and Restructuring of Schools, Wisconsin Center for Education Research, University of Wisconsin.

Ogowa, R. T. ve S.T. Bossert (1995). "Leadership as an Organizational Quality". **Educational Administration Quarterly,** 31(2);224-243.

Quinn, Cheri L., Cynthia S. Haggard, Betty A. Ford (2006). "Preparing new teachers for leadership roles: a model in four phases", **School Leadership and Management.** 26 (1); 55-68

Popper, Micha (2005). Main principles and practices in leader development". **Leadership And Organization Development Journal,** 26, 1; 62-75.

Sacken, Donald (1994). **No More Principals.** Phi Delta Kapa.

Smyle, M. A.(1995)."New Perspectives on Teacher Leadership", **Elementary School Journal,** 96(1);3-7.

Schlechty, Phillip C. (1990). **Schools for The Twenty First Century.** San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Urbanski, Adam & Mary Beth Nickolaou (2006). **"**Reflections on Teachers as Leaders".http://mw.k12.ny.us/files/filesystem (20.05.2006).

POLİTİKA TRANSFERİ VE TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Yrd. Doç. Dr. Şennur Sezgin
Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F

ÖZET: Politika transferi son dönemlerin popüler konusudur. Varlığı çok uzun zamandır biliniyor olmasına rağmen kavramsal bir çerçevesi oluşturulmayan politika transferi, kimler, neyi ve niçin transfer etmişlerdir soruları etrafında dizayn edilmiştir. Politika transferi, politika süreçlerinin, programlarının, fikirlerin veya kurumların bir zamandan veya bir yerden başka bir yere taşınması olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada bu kavramsal çerçevede Türkiye'deki özelleştirme konusu analiz edilmiştir. Bu çalışma göstermiştir ki, Türkiye'de özelleştirme dış etkilerle beraber gerekli olduğuna inanılmış bir transferdir. Bu transferde özellikle politika hedefleri transfer edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Politika Transferi, Özelleştirme, Türkiye, Turgut Özal

ABSRACT: Nowadays, policy transfer is very popular subject. Although, existing of it known very long time, it have not occurred conceptual framework until recently. Policy transfer framework design around some questions like who, what and why transfer happened. Policy transfer can be describing the process of policies, programs, ideas or institutions from one time and space to another. Within this framework, Turkish privatization policy analyses . In this study show us privatization impetus come from outside world but they believe that it necessary to transfer. In this transfer especially policy targets had transferred.

Key Words: Policy Transfer, Privatization, Turkey, Turgut Özal

GİRİŞ

Son yıllarda hem karşılaştırmalı siyaset bilimciler, hem de uluslararası siyaset bilimciler direkt veya dolaylı olarak politika transferi konusu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Politika transferinin önemi sadece onun bir çok disiplinle ilişkili olmasından kaynaklanmamakta, ayrıca küreselleşme süreci de onun önemini arttırmaktadır. Politika transferi çok uzun yıllardır var olan bir süreçtir. Eski uygarlıkların bugünkü medeniyetleri hala etkisi altında tuttuğu görülmektedir. Zorunlu transferlere baktığımızda tarih boyunca birçok örneğini görmemiz mümkün olmakla beraber, politika transferinin sistematik olarak incelenmesi oldukça yenidir. Politika transferi ile ilgili ilk çalışmalar 1940 lı yıllarda karşılaştırmalı siyaset biliminin bir alt dalı olarak Amerikalı siyaset bilimciler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar da çoğunlukla eyaletler arasındaki politika yayılması (diffusion) bürokrasinin öğrenilmesi ve refah politikalarının yayılması incelenmiştir. 1980'lerden sonra Avrupa'da da karşılaştırmalı siyaset biliminin bir parçası olarak politika transferi önem kazanmıştır.
Bu çalışmada politika transferinin ele alınış nedeni, çağdaş politika yapımında önemli bir yere sahip olması ve gelecekte öneminin giderek artacak olmasıdır. Çünkü hükümetlerin karşı karşıya bulundukları politik ortam giderek karmaşık hale geldiği gibi, çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu nedenle hükümetlerde hazır çözümleri alıp, uygulamayı tercih etmektedirler. Bunun dışında hızlı gelişen olaylarda hazır çözümler konusunda birer baskı unsuru olmaktadır. Bu çalışmada oluşturulan kavramsal çerçeve özelleştirme uygulaması ile pekiştirilecektir. 1980'lerin önemli bir kavramı olan özelleştirme politik rejimlerine veya sosyo-ekonomik gelişmelerine bakmaksızın birçok ülkede uygulama alanı bulmuştur. Bu nedenle de bu makalede öncelikle politika transferi kavramını ele alınacak ve literatürde politika transferi ile ilgili ortaya atılan kavramsal çerçeve çizilecektir. Daha sonra Türkiye'deki özelleştirme hareketinin çizilen bu çerçeve içinde bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu makale dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde politika transferinin ne olduğuna değinilerek kimler, ne ve niçin politika transferi yapar sorusunun cevabı araştırılacaktır. İkinci bölümde ise Türkiye'de özelleştirme ele alınıp irdelenecektir. Üçüncü bölüm de, politika transferi için çizilen kavramsal çerçeve özelleştirme uygulaması ile açıklanmaya çalışılacaktır. Elde edilen sonuçlara ise dördüncü bölümde yer verilecektir.

POLİTİKA TRANSFERİ

Politika transferi, politikaların, yönetimsel düzenlemelerin ve kurumların gelişmesinde etkili olan politika, yönetimsel düzenleme enstitü v.b bilgilerin bir zaman ve/veya yerden diğer zaman ve /veya yere aktarılması olarak değerlendirilebilir (Dolowitz & Marsh; 1996: 344). Diğer bir tanımlama ise, hala geçerli olan bir politika ve/veya uygulamanın bir hükümetten diğer hükümete geçmesi (Page; 2000, 2).

Politika transferinin analizi bir grup sorunun etrafında organize edilebilir.

- Kimler transferi yapar?
- Ne transfer edilir?
- Niçin transfer edilir?

Genel çerçeve olarak politika transferi Dolowitz & Marsh (1996) tarafından geliştirilmiştir. Politika transferi nüfuz etme, taklit etme, öğrenme ve ders alma gibi kavramları içermektedir. Düşünce grupları (Think-Thank) gibi devletten bağımsız bir yapıda olabilen politika transferi süreci içinde yer alan birçok aktörler vardır.

Politika transferi genel bir kavram olup, tutarlı bir teorik ve metodolojik yapısı yoktur. Bunun nedeni de literatürün birleştirilmemesinden kaynaklanmaktadır (Common, 1998:60). Literatürde zaman zaman politika transferi ile ders alma karıştırılmakta ve birbiri yerine kullanılabilmektedir. Politika transferi geniş bir kavramdır ve nüfuz etme, zorunlu transfer ve gönüllü bir yaklaşım olan ders almayı da kapsamaktadır (Stone; 1999: 52).

Politika transferi yeni bir olay olmamakla beraber, son 20-30 yıldır teknolojik gelişmeler sonucunda iletişim teknolojisinin sağladığı kolaylıklarla birlikte artan bir seyir izlemektedir. Politika transferinin artmasını sağlayan temelde üç neden vardır. Bunlardan biri küreselleşme sonucunda ister gelişmiş, ister gelişmekte olan ülkeler olsun kendilerini küresel ekonomik baskılardan soyutlayamamalarıdır. İkinci neden ise iletişim teknolojisinde ortaya çıkan hızlı gelişmelerdir. İletişim teknolojisinin gelişmesiyle bilgi ve fikirlerin değiş-tokuşu daha çabuk olmaktadır. AB, Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşların birbirinin benzeri politikaları birçok ülkede uygulanması için baskı yapmaları da üçüncü nedeni oluşturmaktadır.

Birçok yoldan ve bir çok nedenle yapılabilen politika transferinin temelinde karar almanın rasyonelliğini ve kalitesini yükseltmek yatmaktadır. Stone (1999) çalışmasında politika transferinin politikaların rasyonel yapılmasını sağlayıp, sağlamadığını sorgulamıştır. Ona göre, öğrenme ve ders alma eğiliminin artması kriz döneminde daha yerinde ve hızlı karar almaya yardımcı olmaktadır. Bunların yanında politika transferinin önemi arttıran diğer bir hususta yeni ortaya çıkan bir problem iç politika yolu ile etkin bir şekilde çözüm bulunamıyorsa politika transferine başvurulmalıdır. Mesela, klonlama, internet gibi konularla baş etmenin en iyi yolu diğer ülkeler bu konuda neler yapıyor ona bakmaktır.

Politika transferi açıklayıcı değişken veya kavramsal çerçeve olarak kullanılabilir (Radelli;2000:26). Eğer açıklayıcı değişken olarak kullanılacaksa politika çıktılarının başarı veya başarısızlığını açıklamada kullanılabilir. Eğer kavramsal çerçeve olarak kullanılacaksa mekanizmaların yayılmasını göstermek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise politika transferi bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Politika Transfer Yapıcıları

Transferin kim tarafından gerçekleştirildiği en çok dikkati çeken noktalardan biridir. Politika transferinin başlangıcının bilginin aktif olarak araştırılması yerine, farkında olma şeklinde olması daha yararlıdır. Değişik fikirler, profesyonel organizasyonlar, özel network ağları, politika girişimcileri, medya, bunun yanında politika yapıcıların aktif olarak araştırmaları politika transferini gündeme getirmektedir. Örneğin, konferans ve makaleler politika yapıcıların karşılaştıkları problemi nasıl çözebileceklerini anlamalarına yardımcı olmaktadır (Mossberger ve Wolman,2003:430). Konuyla ilgili literatür politika transferi ile ilgilenen aktörleri 6 temel kategoride tanımlamıştır. Seçilmiş siyasiler, siyasal partiler, bürokrat /üst düzey memurlar, baskı grupları, siyaset bilimi uzmanları ve uluslararası kuruluşlar. Stone (2000a) yaptığı çalışmada düşünce gruplarını (Think-Thank) hükümet dışı politika transferi yapan gruba dahil etmiştir. Yine, çok uluslu şirketlerde politika transferi yapan hükümet dışı kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Politika transferi tek bir kişi tarafından yapılabileceği gibi bir organizasyon tarafından yapılabilir. Tek kişinin yapabileceği transfer kendi girişimi sonucu olabilir veya bir talimat altında hareket edebilir. Her iki durumda da tek kişinin yapacağı transfer politika transferi süreklilik tablosunda bir uçta olurken, OECD, NATO, Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından yapılan politika transferi öbür uçta yer almaktadır. Bazı durumlarda ise, politika transferinin değişik aşamalarında birden fazla aktörün olayın içine girdiği görülmektedir.

Politika Transfer Konusu

Ne transfer edileceği durumdan duruma göre değişmekle beraber, Dolowitz ve Marsh (1996:349-350) göre 7 kategoride toplamak mümkündür. Bu konular "politika hedefleri; yapı ve içerikler; politika enstrümanları veya yönetimsel teknikler; kurumlar; ideolojiler; fikirler, tutumlar kavramlar ve negatif ders alma" politika transferine konu olmaktadır. Daha sonra Dolowitz ve Marsh (2000:12) yapmış oldukları çalışmada bu 7 konuya "programları"da eklemiştir. Ayrıca bu çalışmada politika ile programlar arasında bir ayırımda yapmışlardır. Çünkü politika, politika yapıcıların genel yönünü belirlerken, program belirli konuda yapılan uygulamaları içermektedir.

Aktörlerin bir yerden başka bir yere transfer edecekleri ilk şey politikalardır. Bu transferde politikaların tamamının transfer edilmesi zorunlu değildir. Kamu politikaları içinden politika hedefleri, içerikleri, araçları seçilerek transfer edilebilir. Karmaşık bir süreç olmasına rağmen, politikaları uygulamaya koyacak kurumlarda transfer konusu olabilir. Genellikle politika transferi olumlu ders alma gibi görülmekle birlikte, yabancı politika modelleri incelenirken nelerin yapılmayacağı veya beklenmeyeceği de öğrenilir.

Politika Transfer Nedeni

Politika transferi çalışmalarında aktörlerin transfere neden ihtiyaç duyduklarının bilinmesi gereklidir. Bu bilgi, politika yapıcıların neden belli bir modeli veya ülkeyi örnek alıp, diğerlerini almadıklarını anlamamıza yardımcı olur. Burada en önemli soru niçin bu transfer yapılmaktadır? Neden politika değiştirilir? Ne kadarlık değişiklik yeterlidir? Niçin transferin gerçekleştiğini açıklayabilmek için her şeyden önce gönüllü ve zorunlu transfer arasındaki farkı vurgulamak gereklidir. Bunun dışında direkt zorunlu ve dolaylı zorunlu transfer arasında da bir ayırım yapılmalıdır. (Dolowitz&Marsh; 1996,346)

Politika Transfer Türleri

Gönüllü Transfer

Gönüllü transferin temelinde mevcut düzenden memnuniyetsizlik veya varolan düzen içinde bazı problemlerin ortaya çıkması yatar. Gönüllü transfer taraftarları eğer hükümet politikaları mükemmel şekilde işlerse başka yerden politika transfer edilmesini istemezler. Ne zaman varolan politika işlememeye başlarsa, o zaman çözüm yolları araştırılır (Dolowitz&Marsh; 1996,346). Bennett (1991:200)'e göre benzeri problemlerle karşılaşan diğer ülkelerin çözüm yöntemleri araştırılarak uygulanması en doğal çözüm yoludur. Diğer bir deyişle, bir ülkedeki karar verici seçkin başka bir ülkeden başarılı olacağına inandığı yeni politikaları ithal etmektedir. Bunlar ders alma, taklit etme ve harmonize etme, sistematik olarak fikirlerin alınması gönüllü transfer aktiviteleri olarak gündeme gelir (Stone;1999,52). Kısaca gönüllü transfer, başka ülkelerdeki gelişmeler gözlenerek, ülke içinde bu gözlem sonuçları doğrultusunda politikaların şekillendirilmesidir. Bunun yanında, belirli dönemlerde tekrarlanan siyasal olaylarda politika transferine yol açabilir. Örneğin seçimler, çünkü yeni yüzler yeni kamu politikaları demektir.

Direkt Zorunlu Transfer

Direkt zorunlu transferin en açık şekli bir hükümetin diğer bir hükümeti belli bir politikayı benimsemesi için zorlamasıdır. Genel de bir ülkenin diğer bir ülkeyi zorlaması nadir görülmekle birlikte bir uluslararası kuruluşun bir ülkeye zorla bazı politikaları transfer etmesi daha sık görülen bir durumdur. Bu duruma IMF , Dünya Bankası, Avrupa Birliği uygulamaları örnek verilebilir.

Etki, tesir (penetration) diğer bir deyişle dış sebepler (dış tahrikler) zorunlu transferin bir çeşit formudur. Bu formda bir işbirliği veya gönüllü bir düzenleme söz konusu değildir. Başka bir ülkenin veya uluslararası kuruluşların ülke politikası üzerinde etkisi vardır. "Politika yakınlaşması" ve "politika nüfuz etmesi" daha çok ülkenin yapısal zorlamalarının sonucu olarak görülmektedir. Burada politika yapıcıların rolü pasif olmaktadır (Stone;1999, 52). Politika nüfuz etmesi ile politika transferi arasındaki en önemli fark, nüfuz etmede doğal ve otomatik bir yol izlenir ve hükümetin rolü oldukça düşüktür. Bu nedenle çok sayıda aktör yer almaz. Politika transferinde ise her zaman bürokratların rolü vardır.

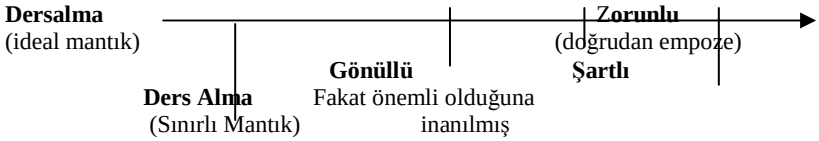
Uluslararası şirketlerde hükümetleri politika transferine zorlayabilirler, işlerini başka ülkelere götürecekleri tehdidiyle hükümetlerin bazı politikaları benimsemelerine yol açabilirler. Zorunlu transfer sadece gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. Gelişmiş ülkelerde buna maruz kalabilirler. Özellikle AB giriş sürecinde gelişmiş ülkeler böyle zorunlu politika transferine maruz kalmışlardır, aksi halde birlikten dışlanma riski vardır.

Dolaylı Zorunlu Transfer

Dolowitz & Marsh (2000:13)'e göre, dolaylı zorunlu transfer gönüllü fakat politika değişikliğinin gerekli olduğunun idrak edildiği durumdur. Mesela, A ülkesi B ülkesinin politikalarını transfer etme gereği duyabilir, çünkü B ülkesi A'nın ihracatında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle de bu pazarı kaybetmemek için bazı uyumlaştırmalara gitme zorunluluğu hissedebilir. Dışsallıklar veya fonksiyonel karşılıklı bağımlılık dolaylı zorunlu transferi yaratabilir. Çünkü dışsallıklar hükümetleri genel ortak problemleri çözmek için ortak çalışmaya itmektedir.

Politika transferi gönüllü olabilir, zorlama ile olabilir veya ikisinin birleşimi şeklinde olabilir. Bu bağlamda Şekil 1 de görüldüğü gibi politika transferi bölünmez sürekli bir dizi olarak görülebilir. Dolowitz ve Marsh (2000:13)'a göre bu dizinin başındaki ders alma politika transferinin bir parçasıdır ve gönüllü politika transferi içinde yer alır. Şekil 1'in sonunda ise, politika program veya kurumsal düzenlemelerin bir politik sistemden diğerine direkt olarak empozesi vardır. Yani politika transferi süreklilik tablosunun bir ucunda gönüllü politika transferi yapılırken, diğer ucunda ise zorunlu yapılan transferler yer almakta ve aradaki transferler bunların farklı bileşim derecelerini oluşturmaktadır.

Şekil 1 Politika Transferi Süreklilik Tablosu

Kaynak: Dolowitz & Marsh (2000;13)

ÖZELLEŞTİRME

1980'ler kamu politikalarının Keynesyen yaklaşımdan piyasa ekonomisine dayalı yaklaşımlara doğru kaydığı yıllar olmuştur. Politik rejimlerine veya gelişme düzeylerine bakmaksızın bir çok ülke, kamu kesimini küçültme ve piyasa ekonomisini güçlendirmeye yönelik tedbirler almışlardır. KİT (Kamu iktisadi Kuruluşlarının) özelleştirilmesi bu stratejilerin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle özelleştirme son 30 yılın en önemli fenomenlerinden biri olmuştur. Türkiye'de bu gelişmelerin dışında kalmamıştır.

Özelleştirme literatürde yaygın bir şekilde işlenen bir kavram olmasına rağmen, özelleştirmenin tanımı konusunda bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Literatürde özelleştirmenin tanımlanmasıyla ilgili iki tür yaklaşımın varlığı dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi özelleştirmeyi dar anlamda tanımlamaktadır. Buna göre özelleştirme, yalnızca KİT lerin mülkiyet ve yönetiminin özel kesime devredilmesidir. Yani dar anlamda özelleştirme, kamu mülkiyetinin özel mülkiyete dönüştürülmesi olarak algılanabilir (Ertuna, 1993:21). Geniş anlamda özelleştirme sadece kamu mal ve hizmetlerinin satışından ibaret değildir. Bir grup stratejiden oluşur ki, bu stratejiler piyasada liberalleşmeyi sağlama, rekabeti yaratma, piyasa mekanizmalarını çalıştırma, kamu kesiminin performansını arttırma gibi çabaları kapsamaktadır (Aksoy, 1994:108-109).

Türkiye'de Özelleştirme

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş batı ülkelerinde ekonomide devlet müdahaleciliği ön plana çıkmış, refah devleti politikalarına dayalı "Keynesçi" ekonomi politikalar benimsenmiştir. Bu politikalarla belli bir süre yüksek büyüme hızı yakalanmış, istihdamda olumlu gelişmeler elde edilmiş ve ekonomide göreli bir istikrar sağlanmıştır. Fakat 1970'lere gelindiğinde refah devleti uygulamalarının maliyetinin yüksek olması, kar oranlarındaki düşme ve bazı girdilerde yaşanan problemlerden dolayı krize girilmiştir. Batı ülkeleri krizi aşabilmek için üretim yapısında ve teknolojide değişikliğe gitmişlerdir. Bu değişiklikler arasında sermayenin serbest dolaşımı, özelleştirme, refah devleti uygulamalarının sınırlandırılması, ve sendikaların güçlerinin azaltılması gibi uygulamalara yönelmişlerdir. "Yeni sağ" da denilen bu politikalar İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan dönemi ile başlayarak bütün dünyaya yayılmıştır. Yeni düzenin temel çıkış noktası piyasa ekonomisine sınırsız ve koşulsuz güvene dayanmaktadır. Kaynakların en verimli ve etkin şekilde kullanılması, ancak serbest piyasa ekonomisi içinde mümkün olacağı belirtilmektedir. Aksi halde toplumun kaynakları verimsiz kullanılacak ve toplum nispi olarak fakir hale gelecektir. Yeni sağ ideoloji pazar ekonomisi ile zenginleşme arasında bire bir ilişki kurmakta, bunun destekleyicisi olarak minimal devleti benimsemektedir (Waterbury,1992).

Türkiye'de 1973'de başlayan petrol krizinden etkilenmekle birlikte kriz kendini 1977 yılında göstermiştir. Türkiye'de 1980 yılında Reagonomik ve Thatcherist politikaların etkisi altında kalmış ve farklı bir iktisat politikası anlayışına yönelmiştir. Bu tarihten sonra korumacı politikalardan vazgeçilerek, dışa açık politikalar izlenmeye başlanmıştır (Fifici,7).

Özelleştirme 1980 sonrası ülkemizi de etkilemiş ve bu süreçte 24 Ocak kararları mihenk taşı olarak kabul edilmiştir. 24 Ocak 1980'de dönemin hükümeti Dünya Bankası ve IMF'nin desteği ile İstikrar ve Yapısal Ayarlama programları uygulanmaya başlamıştır. 1980 ile 1984 arasında Türkiye beş tane Yapısal Uyum programını benimsemiştir. Bu programın amacı Türkiye ekonomisini liberalize etmek ve devletin ekonomik yaşama müdahalesini azaltmaktır. Bu dönemde özelleştirme politika reformları içinde açıkça belirtilmemiştir (Oniş,1991:165). Bu programların ekonomi üzerindeki etkileri pozitif olmuştur. KİT'lerin açıkları azalmaya ve kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı düşmeye başlamıştır (Leeds,1988:159).

24 Ocak kararlarının mimarı olan Özal, 1980 askeri darbesinden sonra Kasım 1983 de yapılan seçimle Anavatan Partisi (ANAP) başkanı olarak hükümeti kurmuştur. Seçimle iş başına gelen hükümet reformlarına devam etmiş, piyasa ekonomisini güçlendirmek için çaba göstermiştir. İlk uygulama olarak ticaret ve sermaye hesaplarını liberalleştirmiştir. 24 Ocak kararları arasında KİT'lerin piyasa ekonomisi içinde faaliyette bulunmasına yer verilmiş olmasına rağmen, Anavatan Partisi piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi çabasını açıkça belirten olmuştur. Özelleştirme ilk defa 1984 yılında politika gündemine liberalleşme programının bir parçası olarak yerleşmiştir. Dönemin iktidar partisinin seçim manifestosunda şu ifadelere yer verilmiştir.

> "*partinin hedeflerinden biride KİT'lerin özel sektöre devredilmesi, özellikle gelişmekte olan bölgelerde varolan KİT'lerin özel sektöre transfer edilmesidir*" (Anavatan Partisi Manifestosu, 1983:21).

Açıklanan özelleştirme programına muhalefet tarafından herhangi bir karşı tepki gelmemiştir. Tartışmalar özelleştirmenin yapılıp, yapılmamasından ziyade nasıl yapılacağı üzerine odaklanmıştır.

1985 yılında, özelleştirme stratejisi oluşturulmak üzere amaçların, önceliklerin, kapsamın belirlendiği Özelleştirme Ana Planın hazırlanmasına Devlet Planlama Teşkilatı tarafından karar verilmiştir. Açılan uluslararası ihale sonucunda, "Morgan Guaranty Trust Company of New York" firması, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Yatırım Finansman A.Ş. ve Price Waterhouse/Muhaş A.Ş. ile birlikte Özelleştirme Ana Planı hazırlamakla görevlendirilmişlerdir (Kilci,1994:3). "Özelleştirme Master Planı"nın hazırlanması Haziran 1986'da tamamlanmıştır. Bu plan özelleştirme hedeflerini belirlemekte, bazı hukuki tavsiyeler ve muhasebe değişikliklerini içermektedir. Bunların yanında KİT'leri satılabilirliklerine göre kategorilere ayırmaktadır. Morgan Bank'ın hazırladığı Master Plan bir çok eleştiriye hedef olmuştur. Bu Plan hükümetin özelleştirmeyi nasıl yürütmesi gerektiğini göstermekle beraber, plan uygulanırken karşı karşıya kalınabilecek zorluklar belirtilmemiştir (Leeds,1988:163).

POLİTİKA TRANSFERİ OLARAK TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Türkiye'de Özelleştirmede Politika Transfer Yapıcılar

24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye ithal ikameci politikalar yerine ihracata dayalı politikalara geçilmiştir. Böylece bir dizi yeni ekonomik tedbirler alınmıştır. Ekonomik istikrar programının temel hedefi enflasyonu düşürmek, girdi darboğazını aşmak, ihracatı arttırarak dış ticaret açığını düşürmek, ticarette liberalizasyonu sağlamak gibi bir çok hedefleri vardır. Bunların yanında yapısal uyum programı uzun dönemde piyasa ekonomisi prensipleriyle ekonominin istikrarlı hale getirilmesi ve yeniden yapılanmasını sağlamaktır. Bu istikrar programı IMF ve Dünya Bankasının gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmaya yönelik taahhütleri sonucunda, IMF ile üç yıl süreli Uzatılmış Fon Kolaylığı anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, o ana kadar IMF'den sağladığı en yüksek meblağ olan 1,25 milyar SDR'lik kaynaktan yararlanma hakkı elde etmiştir (Çörtük, 2006: 47). Dünya Bankası da Stand–By anlaşmaları çerçevesinde yapısal uyum kredileri sağlamıştır.

Bu istikrar programları IMF ve Dünya Bankası destekli olsa da Türkiye'de özelleştirme 24 Ocak 1980 istikrar paketinin de baş mimarı dönemin başbakanı Turgut Özal'ın ideali olarak ortaya çıkmıştır. Özal, İngiltere'de 1979 yılında iktidara gelen Muhafazakar Parti lideri Margaret Thacher'ın uygulamaya koyduğu liberal ekonomi politikalarından etkilenerek, Türkiye'de hemen 1984 yılında özelleştirme uygulamalarına başlanmasını istemiştir. Thacher'ın uygulamalarından kısa bir süre sonra, liberal ekonomi politikalarını uygulayan Özal, gelişmekte olan ülkeler içinde özelleştirme programını hazırlatan ilk ülke olmuştur. Özelleştirmeyi bir ana plan çerçevesinde gerçekleştirmek içinde daha önce belirtildiği gibi bir "Özelleştirme Master Planı" hazırlatmıştır.

1983 seçimleri ile iktidara gelen Anavatan Partisi, hükümetin ulusal ekonomideki kamu kesiminin fonksiyon ve büyüklüğünü azaltmak için gerekli adımları atmak, özel sektörün faaliyetlerini arttırmak için gerekli tedbirlerin alınacağını bildirmiştir. Anavatan partisi devletin ekonomik gelişmedeki rolünü şöyle tanımlamıştır.

> "Devlet, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnai olarak geri kalmış bölgelerde sınai tesisler kurabilirse de kısa zamanda millete devredilmelidir." (Madde 10)

Yine Özal 'ın 3. İzmir İktisat Kongresinde yapmış olduğu konuşmada bu konuya değinmiştir.

> "Devlet sinai ve ticari faaliyetlere asla girmemelidir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri derhal tasfiye edilmeli, özelleştirilmeli veya kiralanmalıdır."

Bunun yanında Anavatan Partisinin iktidarı döneminde hazırlanan beşinci (1985-1989) ve altıncı (1990-1994) Beş Yıllık Kalkınma Planında da hükümetin ekonomiye müdahalesinin minimuma indirilmesinin gereği üzerinde durmuştur. Beşinci beş yıllık kalkınma planında KİT'lerin "karlılık" ve "verimlilik" leri ilk defa gündeme gelmiştir. Böylece bu planla birlikte ilk defa özelleştirme ve yatırım politikaları üzerinde durulmuştur. Bu planın diğer beş kalkınma planından farklı olarak sanayileşme özel sektöre ve piyasa koşullarına bırakılmıştır.

Türkiye'de Özelleştirmede Politika Transfer Konusu

Wolman (1992:44)'ın belirttiği gibi politika transferi bağımsız bir süreç değildir. Genellikle geniş politika değişikliklerinin bir parçası olarak gündeme gelir. Burada da transfer edilen bir dizi ekonomi politikasıdır. Özelleştirmede bir grup stratejiden oluşmaktadır. Burada özelleştirme yapılırken özelleştirmenin hedefleri de İngiltere'den transfer edilmiştir. Özelleştirme Master Planında özelleştirmenin on dört hedefi gösterilmiştir. Bu hedefler on altı üst düzey bürokrata önem sırasına göre sıralandırılmıştır. Tablo 1'de sıralama sonuçları verilmiştir. Buna göre Türkiye'deki özelleştirmenin hedefleriönem sırasına göre şöyle sıralanmıştır. (Özelleştirme Master Plan, 1986).

TABLO 1 TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME HEDEFLERİ

	Puan
1-Pazar güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine imkan verilmesi,	74
2-Verimliliğin ve etkiliğin artırılması,	68
3-Malların ve hizmetlerin kalite, miktar ve çeşitliliğinin artırılması,	58
4-Halka açık şirketlerin yaygınlaştırılması,	56
5-Sermaye piyasalarının geliştirilmesinin hızlandırılması,	53
6-KİT'lere sağlanan mali desteğin asgariye indirilmesi,	45
7-KİT'lerin tekelci fiyatlandırma ve desteklerinin azaltılması,	42
8-Kamu görevlilerinin politika ve düzenleme konularında serbest çalışabilmesi,	42
9-Modern teknoloji ve yönetim tekniklerine sahip olunması,	42
10-Çalışanlara hisse senedi vermek suretiyle iş verimliliğinin artırılması,	40
11-politik ideolojinin özel mülkiyete doğru değiştirilmesi,	40
12-uluslararası ekonomik/ politik bağların yabancı sermaye ile güçlendirilmesi,	39
13-Mevcut sermaye yatırımlarındaki iç karlılığın artırılması ve	34
14-Devlete gelir sağlanması.	32

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Türkiye'deki özelleştirmenin en önemli hedefi piyasa güçleri aracılığı ile ekonomideki etkinliği arttırmaktır. En az önemli olan ise devlete gelir sağlamaktır. Bu amaçlara bakıldığında çoğunlukla gelişmekte olan ülke amaçlarına benzemektedir. Bilindiği gibi özelleştirmenin hedefleri gelişmiş ülke ile gelişmekte olan ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler serbest piyasa koşullarına işlerlik sağlamayı hedef almış iken gelişmiş ülkelerde böyle bir amaç olmayabilir. Çünkü onların ekonomileri zaten serbest piyasa koşullarına göre işlemektedir (Eşkinat,1993:84). Gelişmiş ülkelerde özelleştirme ideolojik nedenlerle ortaya çıkar. Özel girişime verilen sözler nedeniyle yapılan ideolojik özelleştirmeler vardır. Tabii bunu yanında pragmatik olarak finansal güçlükleri aşmada kullanılması da söz konusudur. Az gelişmiş ülkelerde özelleştirme nedeni ise, büyük bütçe açığı, yüksek yabancı borç ve Dünya Bankası ve İMF gibi uluslararası kuruluşlara aşırı bağımlılık sayılabilir (Ramamurti, 1992: 226).

1979 yılında Thacher hükümetinin ortaya koyduğu İngiltere'deki özelleştirmenin amaçları ile Türkiye'deki özelleştirmenin amaçları arasında benzerlikler vardır. İngiltere'de yapılan özelleştirme başlıca amaçları şunlardır: (Marsh, 1991:463).

TABLO 2 İNGİLTERE'DE ÖZELLEŞTİRMENİN HEDEFLERİ

1- Endüstrideki kamunun payını azaltmak,

2- Ekonomik etkinliği arttırmak,

3- Özelleştirilen endüstrileri rekabete açmak,

4- Kamuya gelir sağlamak,

5- Kamu kesimim açıklarını azaltmak,

6- Sendikaların gücünü kırmak,

7- Politik avantaj sağlamak,

8- Özelleştirilen kuruluşları çalışanların ve geniş halk kitlelerinin ortaklığına açmak.

Bunlar Ingiltere'deki özelleştirmenin başlıca amaçları olmasına rağmen, amaçlar arasında tutarlılık yoktur ve her özelleştirmede farklı amaçlar ön plana çıkmıştır (Veljanevski, 1987:7). Tablo 1 ve Tablo 2 karşılaştırıldığında her iki ülkenin de özelleştirmede benzeri hedefleri olduğu görülür.

Türkiye'de Özelleştirmede Politika Transfer Nedeni

Politika transferinin neden yapıldığının cevabı transfer gönüllü mü, yoksa zorunlu mu yapılmıştır, buna bakılmadır. Özelleştirme IMF ve Dünya bankası destekli bir grup liberalleşme politikalarının bir sonucu olarak görülmektedir. Fakat Türkiye'de içinde bulunulan ekonomik krizi çözeceğine inanıldığı için gerekli olduğuna inanılmış bir transferdir. Yani Türkiye'de özelleştirme için ivme hükümetten gelmiştir. Bazen özelleştirme dış baskılar sonucu da olabilmektedir. Buradaki özelleştirmeyi toplumsal bir hareket olarak düşünemeyiz ve politikacıların ve bürokratların bu işi istemesi tek başına etkin olarak uygulanması için yeterli değildir. Türkiye'deki özelleştirmede dış etkilerle beraber iç dinamikler hareket geçmiştir.

SONUÇ

Politika transferi süreci metinde anlatıldığı gibi çok karmaşık bir yapıya sahip değildir. Hangi politikaların kimler tarafından, ne ve niçin transfer edildiğini tespit etmek için çok fazla teorik bilgiye ihtiyaç yoktur. Bütün bunlar genel bir bakış açısıyla açıklanabilir. Politika transferinin kavramsal çerçevesi bize farklı kamu politikalarının yapısını ve gelişimini anlamak da yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmada da özelleştirme ele alınıp, özelleştirmenin politika transferi literatürü açısından çerçevesi çizilmiştir. Türkiye'de özelleştirmenin yapılmaya başladığı yıllar ANAP'ın iktidarda bulunduğu yıllardır. Bu dönem Reagan ve Thatcher'in öne çıkarttığı minimal devlet, serbest piyasa ve özelleştirme politikalarının desteklediği dönemdir. Özal'ın ekonomi ve yönetim politikası dünyadaki bu gelişmelerden etkilenmiştir. Türkiye'de özelleştirme Dünya Bankası ve IMF destekli istikrar programlarının bir parçası olarak görülse de dönemin iktidar partisi ANAP tarafından da kabul görmüş bir uygulamadır. Onlara göre, Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik durumun çözümlerinden biriside özelleştirmedir. İstikrar programlarıyla birlikte bir dizi ekonomi politikaları transfer edilmiştir.

Politika transferi literatürünü anlamak ülkemiz açısından oldukça önemlidir. Özellikle son yıllarda Türkiye–AB ilişkileri gündeme geldiğinde, bu birlik için gerekli harmonizasyon ve standartlaşmanın sağlanması için Türkiye'nin yaptığı değişiklikleri tanımlayabilmek, yine Türkiye-IMF ilişkilerini belirlemek açısından da politika transferinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Özellikle hangi şartlar altında hangi politikalar transfer edilir? Ne zaman politika transferi yerindedir? Uygulamalar nasıl daha iyi hale getirilir. Neler politikaların başarısızlığına yol açar. Bütün bunların analiz edilmesi açısından politika transferi ve politika öğrenmesi literatürünün iyi bilinip, çerçevenin iyi çizilmesi gerekmektedir.

Politika transferi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğu gelişmiş ülkeleri kapsamaktadır ve literatür onların deneyimleri doğrultusunda çizilmiştir. Politika transferi genellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru olmaktadır. Fakat bu konudaki çalışmaların çok az olması nedeniyle teorik çerçeve sadece gelişmiş ülke deneyimlerine dayalı olarak gelişmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda bu teorik çerçeve göz ardı edilmeden, fakat gelişmekte olan ülke deneyimleri ele alınarak geliştirilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

Anavatan Parti Programı, (1983). www.belgenet.com/parti/program/anap, (10.01.2009).

Akkır, Ramazan (2006). Türkiye'de Din ve Muhafazakarlık, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aksoy, Şinasi (1994) "Türkiye'de Özelleştirme", Ed. Aykut Polatoğlu**,** **Özelleştirme Tartışmaları,** Ankara: Bağlam yayınları.

Aktan, Çoşkun Can (1993).”The Privatization of State Economic Enterprises in Turkey”, **Bogaziçi Journal**, 7: 39-52.

Bennett, Colin J. (1991). “What is Policy Convergence and What Causes İt?”, **British Journal of Political Science**, 21(2): 215-233.

Common Richard (1998). " The New Public Management and Policy Transfer: The Role of İnternational Organizations" M.Minogue, C.Polidans, D.Hume ed. **Beyond the Public Management**, İngiltere: Edward Elgar Publishing LTD.

Çörtük, Orcan (2006). Türkiye-IMF ilişkileri ve ilişkilerin hesap bazında işleyişi, **TCMB Muhasebe Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi**, Ankara.

Dolowitz, David ve David Marsh (1996), " Who learns what from whom; a Review of the policy transfer literature " **Political Studies,** XLIV: 343-357.

Dolowitz, David ve David Marsh (2000). " Learning from Abroad. The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making " **Governance: An International Journal of Policy & Administration** , 13(1): 5-24

Dolowitz, David, Stephen Greenwold ve David Marsh (1999). "Policy Transfer:Something Old, Something New, Something Borrowed, But Why Red, White and Blue?", **Parliamentary Affairs**, 52(4): 719-730.

Doğan, Çetin (1993). Evaluation of Turkish Privatisation Policies, Phd thesis, University of Bradford, İngiltere.

Ertuna, Özer (1993). Özelleştirmenin Amacı ve Uygulama Usulleri, **Özelleştirme,** İstanbul: İktisadi Araştırma Vakfı.

Eşkinat, Rana ve Sevgi Gerek, (1993). "Türkiye'de Özelleştirme", **Anadolu Üniversitesi, İİBF Dergisi,** XI: 1-2 .

Evans, Mark ve Jonathan Davies (1999). " Understanding Policy Transfer : A multi –Disciplinary Perspective " **Public Administration,** 7(2): 361- 385.

Fifici, Aysun "Political Economy of Turkish Privatization: A Critical Assessment",http://www.hks.harvard.edu/kokkalis/GSW3/Aysun_Ficici.pd (10.01.2009)

Jacobs, Kerry ve Pauline Barnett (2000). " Policy Transfer and Policy learning : A study of the 1991 New Zealand Health Service Taskforce "**Governance : An International Journal of Policy and Administration,** : 13(2).

Leeds, Roger S. (1988). "Turkey: Rhetoric and Reality," Raymond Vernon eds., **The Promise of Privatisation**, The Council on Foreign Relations, USA.

Marsh, David (1991). "Privatization under Mrs. Thatcher: A Review of the Literature" **Public Administration**, 69.

Mossberger, Karen ve Harold Wolman (2003). "Policy Transfer as a Form of Prospective Policy Evaluation: Challenges and Recommendations", **Public Administration Review,** 63(4): 428.

Nedley, Antony "Policy Transfer and the Developing-Country Experience Gap: Taking a Southern Perspective", www.york.ac.uk/depts/poli/news. (06.09.2006).

Page, Edward C (2000). " Future Governance & the Literature on Policy Transfer and Lesson Drawing " makale the ESRC Future Governance Programme workshop on policy Transfer' de sunuldu. 28 January 2000, Britannia House, London

Peters, Guy B (1997) " Policy Transfer Between Governments : The Case of Administrative Reform " **West European Politics**, 20(4): 71-88.

Oniş, Ziya (1991) "The Evaluation of Privatisation in Turkey," **International Journal of Middle East Studies**, 23: 163-176.

Özal, Turgut "3. İzmir İktisat Kongresi Konuşması" - 4 Haziran 1992

Radelli, Claudio M (2000). "Policy Transfer in the European Union; InstituTional Isomorphism as a source of Legitimacy." **Governance: An International Journal of Policy & Administration,** 13(1): 25-43.

Ramamurti, Ravi (1992)."Why are Developing Countries Privatising?", **Journal of International Business Studies,** :23(1-2): 225-249.

Rose, .Richard, (1991). " What is lesson drawing" **Journal of Public Policy**, II: 3-30.

Soyak, Alkan ve Nadir Eroğlu "Türkiye'nin Kalkınma Anlayışının Dönüşümünde IMF-Dünya Bankası Yapısal Uyum Politikalarının Rolü", http:mpra.ub.uni-muenchen.de.(02.03.2009)

Stone, Diane (1999). "Learning Lessons and Transferring Policy Across Time,Space and Disciplines" **Politics**, 19(1): 51-59.

Stone, Diane (2000a). " Non-Govermental Policy Transfer : The Strategies of İndependent Policy Institutes " **Governance: An International Journal of Policy & Administration,** 13(1): 45-70.

Stone, Diane (2000b)." Learning Lessons, Policy Transfer & The Internatıonal Diffusion of Policy Ideas, Centre for the study of globalization and regionalisationDa sunuldu, 9th February.

Veljanovski, Cento (1987). **Selling the State**, London: George Weidenfeld and Nicolson Ltd.

Waterbury, John (1992) "Export-Led Growth and the Center Right Coalition in Turkey", **Comparative Politics,** 24(2): 127-145.

Wolman, Harold (1992). " Understanding Cross national Policy Transfers: the Case of Britain and the US", **Governance: An International Journal of Policy & Administration,**,5(1): 27-45.

Belirsizlik Altında Fiyatlama Teorilerine Post Keynesyen Yaklaşımlar[1]

Yard. Doç. Dr. Ethem ESEN
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Prof. Dr. Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Özet: Mikro ekonominin temel konularından biri olan fiyatlamanın, rekabetin var olduğu bir ortamda firmalar için stratejik bir önemi vardır. Ekonomi literatüründe fiyatlama ile ilgili çeşitli teorilerin varlığı bu önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çalışma, gerçekçi bir bakış açısına dayanan Post Keynesyen fiyatlama yaklaşımlarının genel bir tanıtımıdır. Bu çerçevede çalışmada, ekonomideki belirsizlik koşulları altında firmaların fiyatlama kararlarını nasıl verdikleri, Post Keynesyen ekonomi açısından açıklanmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Fiyatlama; Post Keynesyen ekonomi; Belirsizlik; Karar-alma

Abstract: Pricing which is one of the fundamental issues of microeconomics is strategically significant for the firms in a competitive environment. The presence of various theories related to pricing in the economic literature presents this significance explicitly. This paper is an overview of Post Keynesian pricing approaches that based on a realist perspective. In this framework in the study, how decision-making for pricing of firms under uncertainty conditions in the economy is explained in terms of Post Keynesian economics.
Key words: Pricing; Post Keynesian economics; Uncertainty; Decision-making

GİRİŞ

Post Keynesyen ekonomi okulunun temeli J. M. Keynes'in çalışmalarından; özellikle de 1936 yılında yazdığı Genel Teorisi ile atılmıştır. Keynes'in yanında Kalecki'nin ve onların takipçileri olan Joan Robinson, Nicholas Kaldor gibi iktisatçıların da Post Keynesyen ekonominin temelinin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde önemli katkıları olmuştur. Post Keynesyen düşünce, başlangıçta Neo-Klasik ekonomiye alternatif olarak ortaya çıkmış bir ekonomik düşünce okulu olarak görülse bile, metodolojik ve kapsamlı yapısıyla kendine özgü bir düşünce okulu olarak gelişimini günümüze kadar sürdürmüştür.

Post Keynesyen ekonomi, gerçek dünya sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bu amaçla, Post Keynesyenler için realizm (gerçekçilik), ekonomik analizin merkezinde yer almaktadır. İçinde yaşadığımız dünyada belirsizlik hüküm sürdüğü için; ekonomik olayları açıklamak, insanlara, toplumlara ve ülkelere bu belirsiz dünya içinde yol göstermek için oluşturulan ekonomik açıklamaların da gerçeklerle çelişmemesi ve gerçeklere uygun olması gerekir. Dolayısıyla, yapılan analizlerin gerçek dünyada var olan belirsizlik kavramını da içine alması ve buna bağlı olarak çıkarsamalarda bulunulması gerekir.

Bu amaçlarla bu çalışma, belirsizliğin hüküm sürdüğü dünya koşullarında firmaların fiyatlama kararlarını nelere göre verdikleri konusunda Post Keynesyen ekonominin temel yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Çalışmasının bundan sonraki bölümünde, Post Keynesyenlerin belirsizlik üzerine olan görüşleri esas hatlarıyla ifade edilecektir. Daha sonra ise, Post Keynesyen ekonomide temel fiyatlama yaklaşımları ayrı ayrı açıklanacak ve sonuç olarak uygulamada hangi yaklaşımın daha çok geçerli olduğu belirtilecektir.

POST KEYNESYEN METODOLOJİDE BELİRSİZLİK

J. Robinson ve G. L. S. Shackle 1960'larda yaptıkları çalışmalarla, Keynes'in Klasik teoriden temelde farklılaştığı bir unsur olan ve Genel Teorisinde (1936) ve Quarterly Journal of Economics'deki makalesinde (1937) ortaya koyduğu, belirsizliğin ekonomideki önemini vurgulayarak; belirsizliğin olasılık dağılımlarıyla yeterli bir şekilde modellenemeyeceğini ifade etmişlerdir (Gerrard, 1996: 63).

Post Keynesyen ekonomideki belirsizlik kavramı ergodik olmayan bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle, geçmiş gözlemler, şimdiki ve/veya gelecekteki olaylar ile ilgili olarak tam bilgi üretemezler. Aynı şekilde, olayların şimdiki gözlemleri de gelecek zamanla ilgili istatistiksel olarak hiçbir güvenilir tahmin sağlayamaz. "Tutuklular ikileminde" olduğu gibi, gerçek dünya belirsizlikler üzerine kuruludur. Belirsizliğin ve sürprizlerin kaçınılmaz olduğu bir dünyada ise, beklentilerin ekonomik sonuçlar üzerinde çok önemli bir rolü vardır. Belirsizlik gerçek dünyaya özgüdür ve bu nedenle de Post Keynesyen analizin temel unsurlarından biridir. Aynı zamanda belirsizlik doğanın yapısında vardır. Piyasa güçleri, geleceğin bilinemezliğini ve tahmin edilemezliğini izah edemezler ve bu nedenle sadece, yanıltıcı olsa bile, tam olmayan bilgiyi ifade edebilirler (Arestis, 1992: 91).

Post Keynesyen ekonomi metodolojisinin ergodik olmayan özelliği, Neo-klasik ekonomi metodolojisinin ergodik yapısından çok farklıdır. Ergodik bir sistemde, geçmişe ve şimdiki zamana dair sonuçlar bir olasılık analizinde kullanılarak her zaman için gelecek olaylara ilişkin güvenilir tahminler yapılabilir. Dolayısıyla, gelecekteki olası olaylara ilişkin bilgilerin sonuçları, şimdiki ve geçmiş zamanın zaman serileri veya yatay kesit verileri kullanılarak, ortalama olarak ifade edilebilir (Fontana ve Gerrard, 2004: 623; Davidson, 1994: 89). Burada, gelecek, sadece geçmişin istatistiksel bir yansımasıdır. Buna bağlı olarak Neo-klasik ekonomiye göre,

[1] Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında tamamlanan "Post Keynesyen İstihdam Analizi ve Türkiye Uygulaması" başlıklı doktora tezinden türetilerek, genişletilmiştir.

ekonomik faaliyetler ebedidir ve değişmezdir (Davidson, 1994: 89-90). Böylece, ergodik aksiyomda olasılık, belirsizliğin olduğu bir durumu değil, bilginin olduğu bir durumu ifade etmektedir.

Neo-klasik analizde, şimdiki ve gelecekteki bütün hareketleri içeren kararlar zaman içinde tek bir anda alınır; hatalar (en azından uzun dönemde) varsayım olarak imkânsızdır. Böylece, Neo-klasik ekonomi tamamıyla insanın hata yapabileceğini reddeder. Çünkü hata yapma olasılığını kabul etmek, başlangıçtaki parametreleri değiştirmeden insanların planlarının ve beklentilerinin koordine edildiğini varsayan piyasa fiyatları yoluyla oluşan genel denge analizinin bir bakıma mevcut olmadığını kabul etmektir. Neo-klasik bir sistemde rekabetin varlığı, kaynakların her zaman optimal bir şekilde tahsis edilmesi gerektiğinde olduğu gibi, hiç kimsenin hatalı faaliyetlerde bulunmayacağını garanti eder (Davidson, 1980: 159). Bu açıdan Neo-klasik ekonominin rasyonel ekonomik bireyi, gelecekteki bütün olayları tahmin edebilir, bir olasılık dağılımı kullanarak mevcut bütün alternatiflerin gösterimini yapabilir veya bütün mevcut bilgileri birleştirerek beklentiler oluşturabilir (Lavoie, 1992: 11).

Post Keynesyen ekonomistler, insanların mekanik bir şekilde görüldüğü neo-klasik ekonomiyi bu açıdan kuvvetli bir şekilde eleştirmektedirler. Onlara göre, dünyanın belirsizliği içinde ekonomik birimlerin hareketlerinin altında yatan rasyonellik anlayışı önemlidir ve gereklidir. Bununla birlikte, neo-klasik modellerde varsayılan aşırı rasyonellik anlayışı ise anlamsızdır. Post Keynesyenlere göre, birimler (veya bireyler) geleneklere ve mantıklı bir rasyonellik kavramına başvurabilirler. Burada Post Keynesyen paradigmanın savunduğu öngürülerden biri olan sınırlandırılmış rasyonellik (bounded rationality) kavramı ortaya çıkmaktadır. Rasyonellik esasen bilinemez gelecek tarafından sınırlandırılmıştır. Bu çeşit bir rasyonellik, neo-klasik ekonomi anlayışındaki ekonomik birimlerin aldığı kararların optimizasyon tarafından biçimlendirilmesini reddeder. Sınırlı bilgi, azaltılamaz belirsizlik ve sınırlı bilişimsel yetenekler optimizasyon davranışını zayıflatır. Aynı zamanda Post Keynesyenler, birimlerin (veya bireylerin) karmaşık hesaplamalardan ve düşüncelerden kaçındıklarını ve bu nedenle de, birçok kararlarını pratikteki kurallara, geleneklere ve alışkanlıklarına dayanarak aldıklarını ifade ederler.

Ayrıca Post Keynesyen ekonomi, Neo-klasik ekonominin tersine, metodolojik olarak ekonomik sistem içinde "açık-sistem" yaklaşımını benimsemektedir. Neo-klasik teorinin aksiyomatik yaklaşımı bir eşanlı eşitlikler sistemi oluşturmaya uygundur ve kapalı bir sistemdir. Bunun yanında, Post Keynesyen ekonomistler, süreci önemsemeyen kesin tahminler yapmak yerine süreçlerle; eğilimleri ve olası olaylar zincirini tahmin etmekle ilgilenmektedir (Dow, 1991: 185). Açık bir sistemde kişi, konuyla ilgili bütün değişkenleri bilemez. Kurumları ve gelenekleri ile toplumsal sistem gelişir ve insanlar sürprizlerle karşılaşabilirler. Aynı zamanda, açık sistemler birimler tarafından değiştirilmektedir (Dow, 2001: 16).

Post Keynesyenler, risk ile belirsizlik arasında da ayrım yapma gereği duymaktadırlar. Lavoie'e göre (1992: 43-44), belirlilik (veya kesinlik), her bir seçimin aynı şekilde değeri bilinen belirli bir sonuca gitmesidir. Risk, her bir seçimin değeri bilinen bir olası belirli sonuçlar kümesine gitmesi ve her bir sonucun belirli bir olasılık ile ilişkilendirilmesi durumudur. Belirsizlik ise, bir sonucun olasılığının ve değerinin bilinmediği; bunun yanında, bir seçimden doğabilecek sonuçların da bilinmediği bir durumu ifade etmektedir.. Burada risk, olasılık ifadeleriyle, hesaplanabilir bir belirlilikte azaltılabilir; fakat belirsizlik ise azaltılamaz (Davidson, 1994: 88). Belirsizliğin indirgenemediği gerçek dünya koşullarında, firmaların faaliyetlerini sürdürmek amacıyla fiyatlarını oluştururken talep yapılarını ve marjinal maliyetlerini tam olarak bilmeleri oldukça zordur. Belirsizliğin var olduğu bu koşullar altında Post Keynesyen iktisatçılar, maliyet temelli çeşitli fiyatlama yaklaşımlarını benimsemektedirler.

POST KEYNESYEN EKONOMİDE FİYATLAMA YAKLAŞIMLARI

Post Keynesyen teorisyenler, iki çeşit piyasanın olduğunu ifade etmektedirler. Birincisi, fiyatların, Ortodoks teori ile aynı yöntemle belirlendiği, esnek fiyatlı rekabetçi piyasalardır. Diğeri ise, oligopolistik firmaların hakim olduğu sabit fiyatlı piyasalardır (Kenyon, 1979: 34). Bu piyasalardaki fiyat değişimini Kalecki (1971: 43), birinci çeşit piyasalar için talepteki değişmelerle belirlenen fiyatlar; ikincisi için ise üretim maliyetindeki değişmelerle belirlenen fiyatlar olarak ikiye ayırmaktadır.

Esnek fiyatlı piyasalar, hammaddelerin ve temel gıda maddelerinin olduğu piyasalardır. Bu piyasalarda fiyat, piyasa arzına ve talebine göre oluşmakta ve oluşan fiyatta piyasa temizlenmektedir. Bu piyasalar için, belirli bir üretim dönemi için esnek olmayan bir arz eğrisi söz konusudur. Sabit fiyatlı piyasalar ise, nihai malların bulunduğu piyasalardır. Bu piyasalarda bulunan oligopolist firmaların aşırı kapasiteye ulaşmaları mümkün olduğu için arz eğrisi esnektir. Diğer bir ifadeyle, bu piyasalarda, esnek fiyatlı piyasaların aksine, talep miktarındaki artışa bağlı olarak fiyat düzeyi herhangi bir şekilde değişmeyip sabit kalmakta; değişen ise, üretim miktarı olmaktadır. Burada, nihai malların fiyatları, herhangi bir talep değişikliğinden hammaddelerin fiyatlarının değişmesi yoluyla etkilenmektedir. Fakat bu değişiklik nihai malların maliyetlerine yansıyacağı için mekanizma maliyetlerin etkilenmesi şeklinde olacaktır. Bu noktada, Post Keynesyen ekonomistler, modern kapitalist ekonomilerde bu iki çeşit piyasadan, ikincisinin var olduğunu ifade etmektedirler.

Bu piyasa yapısında firma yönetimleri, ekonomik sistem içinde farklı amaçları göz önünde bulundururlar. Örneğin bu amaçlar, satışların büyümesi, yeni ürünlerin geliştirilmesi, yeni coğrafi bölgelere veya piyasalara girmek, hisse sahipleri için kar payı meydana getirmek ve/veya politik güce erişmek şeklinde sıralanabilir. Burada firma yönetimi fiyatlamayı, bu amaçlara ulaşmak için düzenlenmiş stratejik kararlar olarak görür (Lee, 2003: 285). Bu açıdan Post Keynesyenler, fiyatlara ve fiyatlamaya önem vererek, çeşitli fiyatlama yöntemleri geliştirmişlerdir.

Post Keynesyen fiyatlama teorileri maliyet-artı fiyatlama yöntemine dayanmaktadır. Bu bakımdan, Post Keynesyen fiyatlama teorileri 1930'lu yıllara kadar gitmektedir. Fiyatlama ile ilgili olarak Neo-klasik fiyat teorisinden farklı olarak gelişen Kalecki'nin, Hall ve Hitch'in, Andrews'in ve Gardiner Means'in çalışmaları Post Keynesyen fiyatlama yaklaşımına katkıda bulunmuş ve daha sonra gelen Post Keynesyenlere yol göstermiştir (Lee, 1998: 5).

Mark-up Fiyatlama Yaklaşımı

Kalecki'ye göre, gelişmiş kapitalist bir ekonominin merkez oligopolistik sektörü için fiyatlar, maliyet belirlenimlidir. Bu açıdan, Kalecki, "Kalecki yanlı mark-up yaklaşımı" olarak da adlandırılan yaklaşımında, piyasaların eksik rekabet içinde bulunduğunu ve sektörler arasında fiyatların belirlenmesinde maliyet yapılarının birbirinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Kalecki çalışmasında, kısa dönemde kar maksimizasyonu amacı için, firmaların kendi talep ve marjinal maliyet fonksiyonlarının yapısını tam olarak bilememelerinden kaynaklanan bilgi eksikliği nedeniyle, kısa dönem denge koşullarının oluşturulamayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte, firmalar fiyatlarını belirsizlik altında oluşturduğu için, karlarını maksimize etmeye çalışmayacaklardır (Reynolds, 1996: 74). Kalecki'nin fiyatlama eşitliği şu şekildedir (Kalecki, 1971: 45):

$$p = mu + n\bar{p}$$

Burada, p, firmanın fiyatını; u, ortalama asıl maliyetleri (average prime costs)[2]; $\bar{p}$, endüstrideki bütün firmalar tarafından atfedilen ortalama fiyatı; m ve n de, firmanın fiyat sabitleme politikasını karakterize eden, monopol derecesi olarak adlandırılan firmanın pozisyonunu yansıtan pozitif katsayılardır. Endüstride geçerli olan fiyata ilişkin olarak firmanın fiyatı, direkt maliyetler[3] üzerine bir mark-up eklenerek oluşturulur. Firma fiyatını sabitlerken, ortalama direkt maliyetini ve benzer ürünler üreten diğer firmaların fiyatını dikkate alır. Fiyat, ilişkide olunan diğer firmaların fiyatlarından çok yüksek olmamalıdır. Çünkü bu durumda, satışlar düşecektir. Fiyat, ortalama direkt maliyetle ilişkili olarak düşük olmamalıdır. Çünkü bu takdirde de, kar marjı azalacaktır.

Sonuç olarak, Kalecki'nin mark-up fiyatlama yaklaşımında fiyatlar, doğrudan doğruya ortalama direkt maliyetler ile değişecektir. Bununla birlikte, fiyatın, endüstrideki fiyat düzeyi tarafından sınırlandırılmış olacağı beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle, Kalecki için fiyatlama, firmanın karşı karşıya olduğu "monopol derecesi" tarafından sınırlandırılmaktadır (Downward, 2000: 213).

Tam Maliyet Fiyatlama Yaklaşımı

Maliyet-artı fiyatlama için ikinci bir yaklaşım Robert. L. Hall ve Charles J. Hitch (1939) tarafından ortaya konulmuştur. Oxford ekonomistleri araştırmacılar grubunun üyeleri olan Hall ve Hitch, direkt olarak işletme davranışların ampirik kanıtları üzerine işadamlarıyla olan görüşmelerine dayanarak bir tam-maliyet fiyatlama (full-cost pricing) yaklaşımı önermişlerdir. Onlara göre, belirsizlik koşulları altında firmalar marjinal maliyet ve marjinal hasılat eşitliği doğrultusunda karlarını maksimize etmeye çalışmayacaklardır. Bundan ziyade, fiyatlarını tam maliyet üzerine bir mark-up temelinde oluşturacaklardır (Downward, 1999: 46; 2000: 212-213). Bu yaklaşımda firmalar, fiyatlarını sabitlerken sadece dolaysız (direkt) maliyetlerini değil, bütün maliyetlerini dikkate alacaklardır. Hall ve Hitch'e göre, "birim başına direkt maliyet temel olarak alınmaktadır. Sabit maliyetleri (overheads) kapsaması için de belirli bir yüzde ilave yapılmakta ve son olarak da karlar için bir ilave yapılmaktadır" (Hall ve Hitch, 1939: 19). Bu bakımdan, tam-maliyet yaklaşımı birim maliyetlere bağlı olmaktadır. Tam-maliyet fiyatlama yöntemi şu şekildedir (Lavoie, 2001: 29):

$$p = (1+\phi)TC/q$$

Burada, p fiyatı, ϕ net maliyetleme marjinini, TC toplam maliyetleri, q da çıktının gerçek seviyesini göstermektedir.

Hall ve Hitch'e göre, üretimin teknik koşullarından ve faktörlerin arz fiyatlarından yapılan tümdengelimler yoluyla mark-up'ın büyüklüğünü belirleyen bütün faktörleri formüle etmek mümkün değildir. Çünkü tüm belirleyiciler tarihsel olarak belirlenecektir. Fiyatlar ve böylece mark-up'lar da, benzer ürünlere olan rekabet tarafından sınırlandırılmış olacaktır.

Sonuç olarak, herhangi bir rakip firma piyasada var olan fiyatlardan farklı bir kârlı fiyat düşüncesi oluşturmadığı sürece fiyatlar, talepteki kısa dönem veya geçici değişmelerden ziyade daha çok maliyetler ile değişecek biçimde sabit olacaktır. Bundan dolayı sonuçta Hall ve Hitch'e göre, fiyatlama tam maliyete dayanacaktır. Diğer bir anlatımla fiyat, birim (veya ortalama) direkt maliyetlere karlar ve sabit maliyetler için bir karşılık eklenerek oluşturulacaktır. (Downward, 1999: 46; 2000: 213)

Normal-Maliyet Fiyatlama Yaklaşımı

Günümüzde Post Keynesyenler arasında daha fazla kabul gören maliyet-artı fiyatlama yöntemi ise, Philip Andrews tarafından ortaya koyulan ve literatürde normal-maliyet fiyatlaması (normal-cost pricing) olarak isimlendirilen fiyatlama yaklaşımıdır. Andrews, Hall ve Hitch gibi, Oxford ekonomistleri araştırmacılar grubunun bir üyesidir. Bu açıdan, Hall ve Hitch'in çalışmalarından etkilenmiştir. Bu etki iki fiyatlama kavramının da literatürde çoğunlukla aynı anlamda kullanılmasında görülmektedir. Hatta, Andrews'in kendisi bile aynı anlamda kullanmıştır (Downward, 1999: 47; 2000: 213). Andrews, bir firmanın, fiyatını normal olarak üretim maliyetlerine dayandıracağını ve bu yöntemle fiyatını sabitleyeceğini; bu şekildeki bir fiyatın normal olarak maliyetlerinin tamamını kapsayacak şekilde yeterli bir fiyat olacağı düşüncesi üzerine hareket edeceğini ifade etmiştir (Andrews, 1949). Andrews'e göre normal durum, "firmaların rezerv kapasiteye sahip olmayı planladığı; pratikte karşılaşmak istediği ortalama maliyet eğrisinin herhangi bir çıktı düzeyi için düştüğü ve fiyatlama teorisinde önemli bir yere sahip olan ortalama direkt maliyetlerin, çıktının çok geniş miktarları için normalde hemen hemen sabit olduğu bir durumdur" (Andrews, 1949: 58-59). Andrews'e göre normal bir durumda, genellikle cari

---

[2] Asıl maliyetler birçok amaç için aynı zamanda, dolaysız maliyetler ve değişken maliyetlerle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

[3] Dolaysız maliyetler, üretim süreciyle beraber değişen maliyetlerdir. Üretim arttıkça artan; azaldıkça azalan maliyetlerdir.

planlanan dönem için üretim faktörlerinin fiyatları sabittir. Gerçekte bu fiyatlar üretim yapılmadan önce kontratlara bağlı anlaşmaların yapıldığını göstermektedir.

Andrews'in firmaların rezerv kapasiteye ihtiyaç duyacağına ilişkin varsayımı Kalecki'nin (1971; s. 43) yaklaşımı ile benzerdir. Bu rezerv, belirsizliğin hakim olduğu gerçek dünyada karşılaşılan beklenmedik durumlar için ayrılmıştır. Buna ilişkin olarak Andrews şu ifadeleri kullanmıştır (Andrews, 1949: 59):

> "İşadamları, genel bir kural olarak, firmalarının teorik kapasitesine yakın bir miktarda üretim yapmak isteyeceklerdir. Kazalar olabilir, donanımların ve makinelerin herhangi bir durum için tamir edilmesi veya yenilenmesi gerekebilir. Dolayısıyla, birçok şey için fabrikanın bir bölümü herhangi bir zaman için aylak olabilir ve bu beklenmeyen olaylar karşısında bir rezerve ihtiyaç olabilir."

Kısaca, normal-maliyet fiyatlaması, firmaların birim maliyetlere çıktının bazı normal düzeylerinde, hesaplanan bir maliyet marjinini ekleyerek fiyatları oluşturacaklarını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, firma fiyatını üretim maliyeti üzerinde oluşturacaktır. Bu fiyat çıktının normal belirli bir düzeyine bağlı olarak, maliyetlerinin hepsini kapsayacak şekilde direkt maliyetler üzerine olan ve kar için bir karşılık içeren bir mark-up'tır. Aynı zamanda bu fiyat, firmaların rekabet ile ilgili uzun dönem beklentilerini de yansıtan bir fiyatttır. Normal-maliyet fiyatlama yöntemi formel olarak şu şekildedir (Lavoie, 2001: 29):

$$p = (1+\phi)TC_n / q_n$$

Burada, p fiyatı, ϕ net maliyetleme marjinini, TC_n normal toplam maliyeti, q_n de çıktının normal düzeyini göstermektedir. Normal-maliyet fiyatlaması, tam-maliyet yaklaşımında olduğu gibi, hem dolaysız hem de sabit maliyetleri dikkate almıştır. Fakat, birim maliyetleri çıktının bazı uygun düzeylerinde hesaba katmıştır. Eğer, gerçek birim maliyetler çıktı seviyesiyle birlikte değişiyorsa, özellikle ortalama toplam maliyetler arttırılan çıktı ile birlikte çoğunlukla düşer, bu durumda, firmalar üretim öncesinde maliyetlerin ne olacağını bilemezler. Bu nedenle, normal maliyet, çıktı düzeyinin bazı normal seviyeleri için hesaplanmalıdır.

Saptanmış Fiyatlar Yaklaşımı (Administered Pricing)

Saptanmış fiyatlar yaklaşımını ortaya koyan kurumcu iktisatçı olan Gardiner Means'dir. Means'in temel ilgi alanı, büyük anonim şirketlerinde fiyatların nasıl oluşturulduğudur. Bu bağlamda Means, Kalecki ve Andrews'e göre fiyatlar üzerine olan dışsal piyasa kısıtlarının nitelikleri ile daha az ilgilenmiştir. Means'in temel tezi, fiyat oluşumunun iki ekstrem durumu yansıtacak şekilde ayırt edilebileceğidir. Büyük modern anonim şirketlerde fiyatlar, neo-klasik fiyat teorisinde ifade edilen "mezat" koşullarından ziyade, saptanmış olarak oluşturulmaktadır. Saptanan fiyatlar, alış-veriş başlamadan önce idari olarak sabitlenmektedir ve belirli zaman dönemleri için sabit tutulmaktadır. (Downward, 1999: 50; Downward, 2000: 213). Bu durumda fiyat ayarlamaları, fiyatların belirli bir durum için oluşturulduğu neo-klasik fiyatlama modelindekine benzer durumdaki bir ekonominin sektörlerine göre devamlı değildir ve daha az sıklıkla yapılmaktadır. Modern anonim şirketlerin büyüklüğü ve gücü, gelişmiş bir ekonomide fiyat oluşumunun genellikle saptanmış fiyatları yansıttığını ifade etmektedir.

Saptanmış fiyat tezinin temel noktası, modern üretim yapısının, neo-klasik fiyat teorisinin görüşlerinden ayrılmış olmasıdır. Bu tez, genel ekonomik faaliyetin yönündeki değişikliklerde göreceli olarak fiyatların esnek olmadığını ifade etmektedir. Fiyatlar mezat (veya piyasa) ortamında değil, idari olarak firmaların yönetimi tarafından saptanmaktadır.

Bu yaklaşımda fiyatlama, Means'in ifade ettiği gibi, tam/normal maliyet fiyatlamasına benzer bir biçimde yapılmaktadır. Fiyatlar, belirli bir dönem için maliyetler üzerine konulan bir mark-up tarafından belirlenmektedir. Bu durumda piyasalar, fiyatttan ziyade çıktı düzeyini belirlemektedir. Mark-up, uzun dönem karın, belirsiz olan beklentilerine bağlıdır. Bu, fiyatların, talepteki ve buna bağlı olarak çıktıdaki değişikliklerde olduğu gibi, beklenmedik olaylar karşısında değişmeyeceğini ifade etmektedir (Downward, 1999: 50).

Hedeflenen Getiri Fiyatlaması

Son olarak, hedeflenen getiri fiyatlaması (target-return pricing) yaklaşımı, maliyet-artı fiyatlama yöntemi durumundaki formül ile açıklanmaktadır. Bu yöntem, Kaplan, Dirlam ve Lanzillotti tarafından 1958'deki çalışmalarında açıklanmıştır. Çalışma büyük firmaların fiyatlama yaklaşımları üzerine yapılmıştır. Bununla birlikte küçük firmalar için uygulandığı da görülmektedir (Lavoie, 1992: 132). Bu fiyatlama yaklaşımında, çıktının normal düzeylerinde ortalama toplam maliyete, firmanın hedeflediği bir kar oranı eklenerek fiyat oluşturulur. Bu yöntem de aynen normal-maliyet fiyatlaması yönteminde olduğu gibi şu şekilde gösterilebilir (Lavoie, 1992: 133; 2001: 29):

$$p = (1+t)TC_s / q_s$$

Burada sadece maliyetleme marjini olan **t** şu şekilde ifade edilmektedir: $t = r_s v/(u_s - r_s v)$. r_s hedeflenen getiri oranı, u_s standart kapasite kullanım oranı ve v de sermayenin kapasiteye oranıdır. Hedeflenen getiri fiyatlaması, kar marjininin açıklamasını vermektedir. Buna göre, standart maliyetlere eklenen marjinler, uzun dönemde yatırım üzerine hedeflenen kar oranının yaratılması için düzenlenmiştir (Lanzillotti, 1958: 923). Bu yöntemde; satışlar, standart kapasite kullanım oranında üretilen çıktıya tekabül ettiğinde, fiyatlar veri birim dolaysız ve dolaylı maliyetlerde, firmanın sabit varlıkları üzerine hedeflenen bir kar oranını meydana getirmesi için oluşturulur (Lavoie, 2001: 24).

Eichner'in Fiyatlama Yaklaşımı

Post Keynesyen fiyatlama literatüründe diğer bir yaklaşım ise, Eichner'in yaklaşımıdır. Eichner'e göre, oligopolistik koşullar altında fiyatların nasıl belirlendiğinin analizine, "megacorp"un tanımlanması ile başlanmalıdır. Megacorp, ekonomideki büyük bir firmayı ifade etmektedir. Megacorpun büyüklüğü, onun piyasa gücünü, satışlarını ve varlıklarının hacmini göstermektedir. Eichner, megacorpların üç temel özelliğini şu şekilde belirtmiştir (Eichner, 1980: 3 ve 19): Birinci özellik, firma sahipliğinden aşağıya doğru bir yönetim yayılması ve böylece etkili bir karar verme gücünün sağlanması. Megacorpun ikinci özelliği, üretimin çoklu tesisler veya tesis bölümleri içinde olmasıdır. Bu tesislerin veya tesis bölümlerinin her biri için faktör katsayıları hem teknolojik hem de kurumsal kısıtlamalar nedeniyle sabittir. Tesisler veya tesis bölümleri birkaç daha küçük üretim birimlerinin varlığını ifade etmektedir. Eichner'in bu varsayımının çıkarsamasına göre, maliyet eğrileri geleneksel analizin ifade ettiği gibi U şeklinde değildir. Megacorp, ilgili çıktı düzeylerinde sabit ortalama maliyetlerle karşı karşıyadır. Tam kapasite sürecine ulaşıldıktan sonra ise artan maliyetlerle karşı karşıyadır. Üçüncü özellik ise, megacorpun en azından bir oligopolistik endüstrinin parçası olmasıdır. Bu nedenle, megacorp fiyat alıcı değildir. Bir fiyat oluşturandır ve oluşturulan bu fiyattan piyasanın satın alacağı miktar her ne olursa olsun satışını yapmaktadır. Bu üçüncü özellik, megacorpun hasılat eğrisi veya fonksiyonu ile ilgilidir.

Eichner'in yaklaşımında fiyatlar, megacorpun (lider firmanın) yatırımlarının finanse edilmesi için ve megacorpun büyüme amacının sağlanması için oluşturulur. Eichner tarafından fiyat seviyesini (P) belirlemek için önerilen formül şu şekildedir (Arestis, 1992: 147):

$$P = AVC + [(TFC + RCL) / ENRQ]$$

Burada; AVC = esasen ortalama ücretlerin toplamını ve hammadde maliyetlerinin toplamını ifade eden ortalama değişken maliyetleri, TFC = hisse senedi sahiplerine ödenen kar payını da içeren sabit maliyetleri, RCL = kurumlar vergisini ve ENRQ = beklenen normal çıktı oranını göstermektedir. Fiyat lideri olan megacorp, ENRQ'yu tahmin eder ve daha sonra eğer tesis beklenen seviyede çalışıyorsa, sabit maliyetleri ve kurumlar vergisini yeterli şekilde içine alacak bir "mark-up"ı ortalama değişken maliyetlerin üzerine ekleyecektir. Bu şekilde fiyat belirlenmiş olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışma Post Keynesyen fiyatlama teorisinin realist metodoloji açısından yaklaşımlarını açıklamaktadır. Fiyatlama teorileri ile uğraşan realist Post Keynesyen yazarlara göre, Kalecki'nin, Hall ve Hitch'in, Andrews'in ve Means'in yaklaşımları fiyatlamanın asıl belirleyicilerini ve nedensel süreçlerini incelemesi bakımından önemlidir. Bu yaklaşımların herbiri içinde yaşadığımız dünyada hüküm sürdüren belirsizlik kavramını dikkate almakta ve bu nedenle tam bilgi, optimizasyon ve kar maksimizasyonu gibi kapalı-sistemin özelliklerini içermemektedir. Dolayısıyla, bu yaklaşımlar açık-sistem metodolojisine uygun olduğu için Post Keynesyen düşünce ile tutarlı yaklaşımlardır. Bununla birlikte, bazı yazarlara göre, Post Keynesyen fiyatlama literatüründe yer almasına rağmen Eichner'in fiyatlama yaklaşımı, realist bir perspektif açısından Post Keynesyen fiyatlama teorisinin esasını oluşturan bütünün bir parçası olamaz. Bunun nedeni, bu yaklaşımın varsayımları yoluyla Neo-klasik ekonominin temel bazı özelliklerini kullandığının ifade edilmesidir. Dolayısıyla, Downward gibi realist yazarlara göre, Eichner'in bu yaklaşımı daha çok fiyatlamanın kapalı-sistem bir görüşünü ortaya koymaktadır (Downward, 1999: 64-67; 2000: 214-216; 2004: 665).

Çalışmada açıklanan fiyatlama yöntemleri içinde hedeflenen getiri oranı fiyatlaması en karmaşık olan yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, fiyatları belirleyenlerin, sermayenin değeri hakkında tam bilgiye sahip olması gerekir. Bu bakımdan, bu yöntemin kullanılması pek tercih edilmemektedir ve bu yaklaşımda Eichner'in yaklaşımı gibi kapalı-sisteme daha uygun olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Kalecki, Hall ve Hitch, Means ve Andrews açıklayıcı vaka çalışması yaklaşımını benimsemişlerdir ve onların çalışmaları geniş anlamda bir açık-sistem perspektifini içinde bulundurmaktadır (Downward, 2000, 216).

Bu fiyatlama yaklaşımları içinde, fiyatlama teorisini makro ekonomik bir dağılım teorisi geliştirmek için kullanan Kalecki'nin çalışması, daha sorunlu olarak görülmüş ve Asimakopulos (1975), Cowling ve Waterson (1976) tarafından eksikliklerinin giderilmesi için geliştirilmiştir. Bunun yanında Hall ve Hitch, tam-maliyet yaklaşımlarını tam olarak detaylandırmamışlardır. Birim maliyetler çoğunlukla tam kapasiteye doğru yaklaşılırken düştüğü için tam-maliyet fiyatlaması bu açıdan eleştirilmiştir. Çünkü fiyatlar, talep artışıyla birlikte artan üretimle düşer. Bunun nedeni ise, sabit maliyetlerin daha yüksek çıktı düzeylerinde azalmasıdır. Gerçek dünya koşullarında fiyatlama ile ilişkili olarak firmalar daha çok normal-maliyet fiyatlama yaklaşımını kullanmaktadırlar. Mark-up yaklaşımının kullanımının basit olması nedeniyle birçok firma fiyatlamada ve birçok ekonomist de özellikle karmaşık makro ekonomik problemlerin çözümünde bu yaklaşımı tercih etmektedir.

KAYNAKÇA

Andrews, P.W.S. (1949). "*A reconsideration of the theory of the individual business*", **Oxford Economic Papers**, , Vol. 1.

Arestis, P. (1992). **The Post-Keynesian Approach to Economics: an Alternative Analysis of Economic Theory and Policy.** Aldershot: Edward Elgar Publishing.

Asimakopulos, A. (1975). "*A Kaleckian Theory of Income Distribution*", **Canadian Journal of Economics**, Vol. 8, No. 3: 313-333.

Cowling, K. ve Waterson, M. (1976). "*Price-cost Margins and Market Structure*", **Economica**, 43.

Davidson, P. (1994). **Post Keynesian Macroeconomic Theory: A Foundation for Successful Economic Policies for the Twenty-first Century**. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Davidson, P. (1980). "*Post Keynesian Economics: Solving the Crisis in Economic Theory*", **The Public Interest**, Special Edition.

Dow, S. (1991). "*The Post-Keynesian School*". İçinde: Ed. Mair, D. ve Miller, A. G. **A Modern Guide to Macroeconomic Thought,** Aldershot: Edward Elgar Publishing.

Dow, S. (2001). "*The Post Keynesian Methodology*". İçinde: Ed. Holt, R. ve Pressman, S. **A New Guide to Post Keynesian Economics,** London: Routledges.

Downward, P. (1999). **Pricing Theory in Post Keynesian Economics**. Cheltenham: Edward Elgar.

Downward, P. (2000). "*A realist appraisal of Post Keynesian Pricing Theory*", **Cambridge Journal of Economics**, 24: 211-224.

Downward, P. (2004). "*Post Keynesian pricing theory: Alternative foundations and prospects for future research*", **Journal of Economic Psychology**, 25: 661-670.

Eichner, A. S. (1980). **The Megacorp and Oligopoly: Micro Foundations of Macro Dynamics**, New York: M. E. Sharpe.

Fontana, G. ve Gerrard, B. (2004). "*A Post Keynesian theory of decision making under uncertainty*", **Journal of Economic Psychology**, 25: 619-637.

Gerrard, B. (1996). "*Competing Schools of Thought in Macroeconomics-an Ever-emerging Consensus*", **Journal of Economic Studies**, Vol. 23, No. 1.

Hall, R. L. ve Hitch C.J. (1939). "*Price Theory and Business Behaviour*", **Oxford Economic Papers**, May, 2.

Kalecki, M. (1971). **Selected Essays on the Dynamics of Capitalist Economy 1933-1970**. London: Cambridge University Press.

Kaplan, A. D. H., Dirlam, J. B. ve Lanzilotti, R. F. (1958). **Pricing in Big Business: A Case Approach.** Washington: Brookings Institution.

Kenyon, P. (1979). "*Pricing*". İçinde: Ed. Eichner A. S. **A Guide to Post Keynesian Economics**, , New York: M. E. Sharpe.

Keynes, J. M. (1936). **The General Theory of Employment, Interest and Money.** New York: Harcourt.

Keynes, J. M. (1937). "*The General Theory of Employment*", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 51, No. 2: 209-223.

Lavoie, M. (1992). **Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis**. Aldershot: Edward Elgar Publishing.

Lavoie, M. (2001). "*Pricing*". İçinde: Ed. Holt, R. ve Pressman, S. **A New Guide to Post Keynesian Economics.** London: Routledge.

Lanzillotti, R. F. (1958). "*Pricing Objectives in Large Companies*", **American Economic Review**, Dec58, Vol. 48 Issue 5.

Lee, F. S. (2003). "*Pricing and Price*". İçinde: Ed. King, J. E. **The Elgar Companion to Post Keynesian Economics**. Cheltenham: Edward Elgar.

Lee, F. S. (1998). **Post Keynesian Price Theory**. Cambridge: Cambridge University Press.

Reynolds, P. J. (1996). "*Kalecki's Theory of Prices and Distribution*". İçinde: Ed. King, J. E. **An Alternative Macroeconomic Theory: The Kaleckian Model and Post-Keynesian Economics**. Boston: Kluwer Academic Publishers.

ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Suna KÖSE
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon ABD
suna_kose@yahoo.com

Yrd. Doç. Dr. Sevgi GÖNÜLLÜOĞLU
Bilecik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme A.B.D
sgonulluoglu@hotmail.com

Özet: Örgütsel bağlılık; Örgüt çalışanlarının, çalıştığı örgütteki amaç ve değerleri kabul etmesi, bu amaçlara ulaşabilmek için çaba sarfetmesi ve örgütteki üyeliğinin devam ettirme arzusudur. Örgütsel destek ise, Örgüt çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleri ve arkalarında örgütün varlığını bilmeleri olarak ifade edilmektedir. Günümüz rekabet koşullarında Örgütlerin etkin ve verimli bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi için kilit faktör örgütün sahip olduğu İnsan kaynağıdır. Örgüt içindeki faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde insan kaynağının rolü büyüktür ve insan kaynaklarının örgütsel rollerini yerine getirilebilmesi için örgütün, örgüt çalışanlarını motive edecek faktörleri bulması, geliştirmesi ve bunları uygulaması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın temel amacı; Örgütsel bağlılığın oluşumuna etki eden faktörlerden örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin olup olmadığının araştırılmasıdır.Araştırmanın değişkenlerini ölçmeye ve araştırmanın hipotezlerini test etmeye yönelik anket hazırlanmıştır. Elde edilen verileri analiz etmek için güvenirlik testi, korelasyon analizleri uygulanmıştır. Yapılan güvenirlik testi sonucunda ankette kullanılan ölçeğin güvenirlik derecesi 0.88 bulunmuştur. Eskişehir ilinin merkezinde kamu sektöründe faaliyet gösteren bir gıda işletmesinde anket tekniği kullanılarak uygulama yapılmış olup istatistiksel analizler sonucu elde edilen veriler ile örgütsel desteğin alt değişkenlerinin ,örgütsel bağlılığın alt değişkenleri üzerindeki etkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel destek, örgütsel bağlılık

Abstract: Organizational loyalty is personnels' approval of aims and values in organizaton; making effort to accomplish these aims and will of keeping up their membership in the organization. As for Organizational support, It is personnels' feeling safe and sound and recognizing the presence of organization when the things go bad. In competitive clauses of present day; the key element for organization's keeping up their existance in efficent and abundant way is human resource that the organization possesses. In achiving organizational proceedings; human resource has a huge role and for human resources' fullfilling their organizational roles, organization needs to find, develop and apply factors to motivate its employees. Thus; the main objective of this workout is to inquiring whether organizational support; one of the factors which effect the formation of organizational loyalty; has an impact on organizational loyalty, or not.A survey is prepared to test hypothesis of this reason and evaluate fickles of this survey. To analyze the gathered data, solidity test and correlation analysis were applied. As to the result of solidity test, solidity rate of the measure was found as 0.88. In a food enterprise; located in the center of Eskişehir and rustling in public sector; the application was done utilizing the survey technique; and by the help of the data gathered sub-variables'; which are related to organizational support; effects on sub-variables of organizational loyalty was detected as a result of statistical analysis.

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte iş dünyasında yaşanan rekabet koşulları altında işletmeler varlığını sürdürebilmesi, verimlilikleri ile ilgili hedeflerine ulaşabilmeleri için sadece stratejik sistemleşmiş araştırma geliştirme faaliyetlerinin, en iyi teknik donanımlara sahip olmanın yeterli olmadığının farkına varmışlardır. Günümüz iş dünyasında yaşanan hızlı değişim, hızlı rekabet, karışıklık ve belirsizlikler örgütleri varlığını sürdürebilmesi ve verimliliklerini artırabilmesi için kilit faktör olan insan kaynağına yatırım yapmaya yönlendirmiştir. Örgütler mevcut insan kaynağını elde tutabilmek için İş tatmini, performans değerlendirme, örgütsel destek, örgütsel bağlılık gibi insanı baz alan konular ile ilgilenmeye başlamışlardır. Örgütler sahip oldukları insan kaynağını ne derece verimli kullanırlarsa, çağın yoğun rekabet ortamında ayakta kalmaları, üstünlük sağlamaları ve etkin olmaları o derece kolaylaşır. Bu çalışmada örgütlerin aktif ve verimli bir şekilde varlıklarını sürdürebilmesi için çalışanın örgütsel davranışları üzerinde etkide bulunan örgütsel bağlılık ve örgütsel destek kavramları farklı yönleri ile ele alınmış ve incelenmiştir.

LİTERATÜR

Örgütler bir takım amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelen hammadde, makine, insan gibi üretim araçlarının uygun bir bileşiminden oluşmuş kuruluşlardır. Örgüt bir yapıdır, birer sosyal sistem niteliği taşırlar, bunun için örgüt içindeki kişiler örgütün işleyişi hakkında bilgi sahibi olmalıdır. (Örs ve diğerleri, 2003) Örgüt; birtakım amaçları gerçekleştirmek için vardır, Örgütün varlık sebebi belirli amaçların ancak birden fazla kişi ile ve bir grup olarak gerçekleştirilebilmesidir.. Burada amaçlardan kastedilen bireysel amaçlar değil, örgütsel amaçlardır. (Özdevecioğlu, 1999) Örgüt – birey arasındaki ilişki çerçevesinde incelediğimizde; Günümüzde sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken örgütler için en önemli kaynaklarının ‘’insan’’ unsuru olduğunu anlaşılmıştır.(Kocabaş,2005)Örgütlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları başlıca araç insan kaynakları faktörüdür. Örgütler amaçlarına insanlar tarafından gerçekleştirilen eylemlerle ulaşırlar. Bireyler bir örgüt içersinde yer aldıklarında örgütün üyesi olarak davranırlar. Bireylerin örgüte üyelikleri ise; işe karşı tutumlarını, davranışlarını şekillendirir. Ayrıca örgütü oluşturan her birey örgütün yapısını, işleyişini ve gelişmesini etkiler. Bireyler örgütlerin temel birimleridir. (Erdoğan, 1990)Bu nedenle örgüt içinde yer alan kişiler için ihtiyaçlarını karşılayacak bir ortam yaratılması son derece önemlidir. Bu çalışmada, örgüt kavramı ile özellikle işletme örgütü kastedilmektedir. Örgüt, işletme başarısını etkileyen en önemli yapıdır. Uyumlu ve dengeli bir örgütün işletmenin hedeflerine ulaşmasında sağlayacağı katkı çok büyük paya sahiptir.. Bu sebeple örgüt, yönetim sürecinde kademeli olarak her

aşamada etkin ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Örgütsel yapılara nitelik kazandıran örgüt çalışanlarının, örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi örgütün etkin ve verimli olması açısından son derece önemlidir.

Son yıllarda örgütsel davranış ve örgütsel psikoloji literatüründe en çok incelenen kavramlardan biri olan örgütsel bağlılık kavramı bireyi örgüte bağlayan psikolojik bir durumu ifade eder.(Özdevecioğlu ve diğerleri, 2005) Söz konusu kavram örgüt çalışanının belirli bir örgütteki çalışma süresi boyunca o örgütün yaşamındaki yerini ve önemini belirten bir kavram niteliği taşımaktadır. Günümüz rekabet koşullarında, İnsan faktörünün bu denli önem kazanması nitelikli personelin elde tutulması, personelin daha fazla performans ortaya koyması işletmeler açısından önemli olan konular arasında yer almaya başlamıştır. İşte bu noktada "Örgütsel Bağlılık (organizational commitment) " kavramı ön plana çıkmaktadır. Örgütsel Bağlılık kavramı 1950 yıllardan günümüze kadar birçok araştırmacının değişik boyutlarda ele alıp incelediği kavram niteliğindedir, sözkonusu kavram ile ilgili olarak yapılan birçok farklı tanımların içinde en çok kabul gören Örgütsel bağlılık tanımı Porter, Wowday, Steers' aittir. Bu tanıma göre Örgütsel bağlılık, örgütün amaçlarını ve değerlerini kabul etmesi, bu amaçlara ulaşmak için yüksek çaba sarf etmesi ve örgütteki üyeliğini devam ettirme arzusudur.(Wowday ve diğerleri, 1979). Örgütsel bağlılık kavramının genel çerçevesinden anlaşılacağı gibi örgütsel bağlılık insan faktörünü odak noktası haline getirmektedir ve böylece örgütler insan sermayesine gereksinim duymaktadır. Beraberinde örgüt-çalışan ilişkileri verimli, etkin olabilmeyi hedeflemektedir. Sonuç itibariyle örgütsel bağlılık kavramının örgütler için önemi artmaktadır. Örgütsel bağlılık kavramının önemi Örgüt üyelerinin çalıştıkları işletmeye bağlılıkları arttığı oranda, işgücü devir hızı azalmakta, çalışan istikrar kazanmakta, moral, motivasyon yükselmekte, örgüte karşı sadakat artmakta ve performans oranında yükselme meydana gelmektedir.(İbicioğlu, 2000).Bu göstergeler işletme lehine sonuçlanmaktadır. Örgütsel bağlılığın, örgüt ve çalışana getirdiği yararlar düşünüldüğünde, Örgütsel bağlılığın çalışma hayatı için taşıdığı önem büyüktür. Literatürde araştırmacılar tarafından örgütsel bağlılık ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır, Bunlardan biri Allen ve Meyer'e aittir.1984 yılında Allen ve Meyer örgütsel bağlıkla ilgili bir model geliştirmişlerdir. Bu model duygusal ve devamlılık bağlılığını içermekteydi. Allen ve Meyer örgütsel bağlılık modellerine 1990 yılında orjinali Weiner ve Verdi'nin 1980 yılındaki çalışmalarına dayanan normatif bağlılık isimli üçüncü unsuru ilave etmişlerdir (Wasti, 2002). Bu çercevede Allen ve Meyer bağlılığın tanımını birbirinden ayrı üç temayla açıklamışlardır. (Meyer ve Allen, 1997) Bunlar. **Duygusal Bağlılık;** Örgüte duygusal olarak bağlanma. İşletmede çalışan bireylerin duygusal olarak kendi tercihleri ile işletmede kalma arzusu olarak tanımlanmıştır. Duygusal Bağlılığa sahip olan kimse örgütte kalmak istediği için örgütte kalır.**Zorunlu (Normatif) Bağlılık;**Örgütte kalmanın bir zorunluluk olması. İşletmede çalışan bireylerin çalıştığı işletmeye karşı yükümlülük ve sorumluluğunun olduğuna inanması ve işletmede kalmaya kendini zorunlu görerek üyeliğinin devam etmesidir.**Devam Bağlılık;** Örgütten ayrılmanın algılanan maliyeti ile ilgili bir kavramdır. İşletmede çalışan bireylerin işletmeden ayrılmanın maliyetinin yüksek olacağını düşünüp üyeliğine devam etmesidir.Bu üç yaklaşımda bağlılık, çalışanın örgütle olan ilişkilerini tanımlayan, örgüt üyesi olarak kalmaya yada kalmamaya karar vermesini içeren psikolojik bir yapıdır. Ancak bunun ötesinde, her bir bağlanma biçiminin, psikolojik doğası birbirinden bütünüyle farklıdır. (Yıldırım,2003)

Son yıllarda örgütlerde etkinliğin ve verimliliğin artırılmasına yönelik davranışlar literatürde geniş bir biçimde incelenmektedir. Özellikle Örgütsel destek konusu 21.yy iş dünyasında rekabetin, kaosun, belirsizliğin yarattığı ortamlardan dolayı büyük önem kazanan konulardan biri olmuştur.Küresel ekonomik sürecin etkisiyle, iş dünyasında yaşanan başlıca sorunlardan hızlı değişim, değişen çevre koşulları, kaos, artan rekabet ve belirsizlik gibi sorunlar son yıllarda kendisini daha çok göstermeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisi sonucunda örgütler, değişen teknolojik koşullar, artan rekabet ortamı, ekonomik belirsizlikler gibi nedenlerden dolayı varlıklarını sürdürebilmek için çalışanlarında yüksek düzeyde örgütsel bağlılık yaratacak iş programları geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu programlar çerçevesinde temel amaç işletmenin etkinliğini, verimliliğini artırmak, rekabet üstünlüğünü sağlamak ve kararlı, örgütlerine bağlı çalışanlar yaratmaktır.Verimliliği artırmak, rekabet gücü elde etmek ve çalışanların işe bağlılık düzeylerini artırmak için çalışanlarının işe bağlılık düzeylerinin yüksek olmasına ihtiyaç duyan örgütler, çalışanlarını sosyal bir varlık olarak ele alıp kişiliklerine yaptıkları işlere, önerdikleri görüş ve düşüncelere değer vermeli ve bu yönde tutum ve davranışlar sergilemelidir. Örgütün bu yönde sergileyeceği tutum ve davranışlar çalışanlar için çok önemlidir. Çünkü çalışanlar örgüt tarafından takdir edilme, beğenilme ve değer verilme ihtiyacı duyarlar. Örgütün çalışanlarına sergilediği tutum ve davranışların (örneğin; çalışanın görüş ve düşüncelerine önem verilmesi, adaletli ücret sistemi) sonucunda, çalışanın örgüte karşı olumlu davranışlar sergilemesine neden olacaktır ve böylelikle örgütün varlığının devam ettirilmesi sağlanacaktır. Bunun yanı sıra evrensel bir özellik olarak kişilerin rekabete dönük, başkalarını geçme ihtiyacı, başkalarından daha üstün olma arzusu gibi durumlar değerlendirildiğinde yüksek düzeyde örgütsel başarı sağlanır. Bundan dolayı örgütler çalışanının bu tür ihtiyaçlarına eğilmesi ve onları bu yönde doyurmaya çalışması, çalışanın kendisini değerli, yetenekli, yararlı ve gerekli hissetmesini sağlamaktadır. Örgütün bu tür davranışları, çalışanlarına sağladığı destek olarak nitelendirilmektedir. Örgütsel destek literatür taramasında örgütsel destek kavramından sözedebilmek için bazı ana hususların varolması gerekmektedir. Örgütsel destek kavramını oluşturan ana hususları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;(Selçuk,2003).

• **Örgütün çalışanın katkısına değer vermesi:** Çalışan tarafından algılanan örgütsel desteğin sonucunda, örgütün çalışanının katkısına değer verdiği duygusu oluşacaktır. Çalışanın örgütün amaç ve değerleri için yüksek çaba göstermesi örgüt tarafından ödüllendirileceği beklentisini yükseltir. Böylelikle çalışan örgüte karşı pozitif bağlar oluşturur yada duygusal olarak örgüte bağlanır. Örgüt için çaba sarfetmek, karşılığında ödüllendirileceği beklentisinde olmak, duygusal bağlılık da çalışanın örgütün amaç ve değerlerine ulaşmak için daha fazla çabayı, daha yüksek katılımı ve yüksek performansı beraberinde sergilemesine neden olacaktır.

• **Örgütün Çalışanın mutluluğunu önemsemesi:** Örgütsel destek olgusu örgütün çalışanının mutluluğunu önemsemesi ile ilgili olan bir göstergesidir ve örgüt ile çalışan arasındaki ilişkiyi, örgütsel üyeliği bireyin öz kimliğinin bir bileşeni yapacak şekilde destekler. Çalışanların örgütün kendilerini değer verdiğini önemsendiğini hissetmesi çalışanın kendini tanımlaması içinde yer alan örgütsel üyeliği ve rol konumunu destekler.

• **Örgüt ve çalışanlarının birbirlerine güvenmesi:** Örgütsel destek olgusunun önemli özelliklerinden biride güven duygusudur. Örgütün verimli ve etkin bir şekilde çalışmaya devam edebilmek için çalışanlarına güvenmelidir. Çalışanlarda örgüte karşı sergiledikleri perfomans çercevesinde ödüllendirileceğine devam edilmesi durumunda karşılıklı güven ilişkileri oluşacaktır. Ayrıca örgütsel desteğin örgütün çalışanların kişisel gelişimine yardımcı olmak için kaynaklar sağlayacağına dair istekli olduğu fikrinin aşılanması çalışanın örgüte duyduğu güveni artırabileceğini ifade etmektedir.

• **Çalışanı etkileyen politika, kural ve faaliyetlerin gönüllü olması:** Örgütsel destek örgütün uyguladığı politika, kural ve faaliyetlere atfedilen bir algı olduğu için, gönüllülük, örgütsel desteğin oluşmasını sağlayan önemli faktörlerden biridir. Örgütün isteyerek yaptığı ve çalışanlarının yararına olan olumlu faaliyetler onlarda örgütün çalışanının önemsediği inancını oluşturmakta ve örgütün verdiği ödül olarak kabul edilmektedir. Böylelikle çalışanlar örgütsel desteği örgütün kendi isteği ile ortaya koyduğu faaliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkan potansiyel maddi ve manevi yarar olarak değerlendirebilmektedir.
• **Anlık olaylara göre değişmemesi:** Örgütsel destek anlık uygulamalara göre değişen bir duygu değildir. Örgütte çalışanı iyi veya kötü yönde etkileyebilecek olan tavır ve uygulamalar örgüt hakkındaki diğer kararlar ile birleştirilmekte ve zaman içinde örgütsel destek düzeyi değişebilmektedir.

Örgütsel destek kavramına yönelik literatürde farklı tanımlamalara rastlamak mümkündür. Genel olarak söz konusu kavramı,Örgüt çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleri ve arkalarında örgütün varlığını bilmeleri olarak tanımlayabiliriz.(Özdevecioğlu,2004). Başka bir tanımla örgütsel destek; örgüt değerlerinin çalışanların esenliğini dikkate alması ve onların mutluluklarını artırıcı nitelik taşıması olarak tanımlanır. (Özdevecioğlu,2003). Bu tanımlamalardan yola çıkarak destekleyici bir örgüt yapısı ortaya çıkmaktadır. Destekleyici örgütlerde örgüt içinde yer alan çalışanlar örgüt tarafından uygulanan politikalardan örneğin; çalışanların kişiliklerine, yaptıkları işlere, önerdikleri görüş ve düşüncelere değer verme gibi tutum ve davranışlar sergilemeleri bu yönde politikalar geliştirmeleri çalışanlar ve örgütün geleceği için büyük önem taşımaktadır. Çünkü çalışanların örgüt tarafından takdir edildiğini, beğenildiğini, değer verildiğini, örgüt için gerekli ve yararlı olduğunu hissetmesi çalışanın örgüt ile bütünleşmesini sağlayacaktır. Örgütün geleceği açısından örgüt içinde oluşmuş olan uyumlu ve düzenli sistem örgütün etkinliğini ve verimliliğini etkileyecektir. Destekleyici örgüt çalışanlarına bağlıdır. Çalışanlarının ihtiyaçlarını gözetir. Bu açıklamalardan yola çıkarak destekleyici örgütün özellikleri; Örgütün, çalışanının fikirlerine, önerilerine, eleştirilerine dikkate alarak bu önerileri gerektiği yerde kullanmalı, örgütün, çalışanına iş güvenliği sağlamalı, çalışanın başarılı olması durumunda örgütte devamlı çalışmalarına yönelik iş güvencesi vermeli, örgütün, örgüt içinde insan ilişkilerinin pozitif olmasını sağlamalı, örgüt içi halkla ilişkiler çalışmalarını yüksek seviyede tutmalı, örgütün, örgüt içinde adaletli davranmalı ve örgütün çalışanlarını önemsemeli ve onlara rağmen bazı kararları alınmamalıdır.Sonuç itibariyle, destekleyici örgüt çalışanına karşı büyük sorumluluk içersinde hareket etmelidir. Böylelikle çalışanın örgüte karşı tutum ve davranışlarını etkileyerek örgütün etkin ve verimli bir şekilde varlığını daim ettirmesini sağlayacaktır.

Örgütsel Destek ile ilgili literatür taramasında da anlaşılacağı üzere örgüt çalışanları tarafından algılanan örgütsel destek algısının ortaya çıkışında etkili olan bazı değişkenler mevcuttur. Örgütsel desteğin algılanması üzerine yapılan araştırmalar da örgüt yöneticilerin çalışanlarının örgüte karşı görevlerini gözlemlemesiyle başlamıştır. Yöneticiler çalışanlarının örgüt içindeki görevlerine odaklandırmaya çalışmaktadırlar. Böylelikle örgütün etkin ve verimli bir şekilde varlığının sürmesini sağlayacaklardır. Çalışanlara örgüt tarafından yapılan pozitif değerlendirmeler, çalışanların artan performanslarının fark edilmesi ve ödüllendirilmesi çalışanların örgüt içinde daha aktif bir şekilde çalışmasını sağlayacaktır. (Eısenberger vd.,1986). Rhodes ve Eısenberger 2002 yılındaki çalışmasında örgütsel desteği etkileyen faktörleri 4 grupda toplamıştır. Bunlar;(Rhoades vd., 2002). Bireysel Özellikler, Örgütsel Ödüller ve İş Koşulları,Amir Desteği, Örgütsel Adalet'dir. Çalışmamızda sözkonusu kavram üzerinde yapılan çalışmalar çercevesinde olduğu gibi örgütsel desteği etkileyen faktörleri üç grubda toplayabiliriz. Bunlar; Bireysel Faktörler, Örgütsel Faktörler, İşin Niteliği' dir.

Bireysel Faktörler; Örgüt ile birey psikolojik bir kontratla birbirine bağlıdır. Örgüt çalışana karşı üzerine düşen görevi yerine getirdiği takdirde çalışan örgüt içindeki verimli ve etkin çalışmalarını gerektirdiği şekilde yerine getirecektir.(Özdevecioğlu,2004) Örgüt çalışanları aynı iş ortamında bulunsa dahi örgüte karşı farklı algılara sahip olabilir. Çünkü çalışanların zihinsel, fizyolojik ve ruhsal özellikleri birbirinden farklıdır. (örneğin; ihtiyaçlar, inançlar, değer yargıları vs.) bu bireysel farklılıklar her çalışanın farklı örgütsel destek düzeylerine sahip olmasına neden olmaktadır. Örgütsel destek algılarını etkileyen bireysel faktörler içersinde kişisel özelliklerin (yaş, cinsiyet, medeni durum,eğitim düzeyi, çalışma süreleri) çalışanların örgütsel destek algılarını belirlediği sonucuna ulaşılmıştır.. Araştırmamızda uygulama kısmında çalışanların demografik özelliklerinin örgütsel destek algılarını etkileyeceği beklenmektedir.

Örgütsel faktörler;Günümüzde artan teknolojik değişmeler, hızlı iletişim, şiddetli rekabet, ekonomik krizler, işsizlik, enflasyon ve politik istikrarsızlık çalışanların iş ve yaşama ortamlarının belirsizliğini artırmaktadır ve çalışanları olumsuz yönde etkilemektedir.(Ekinci,2003) Örgütsel destek; örgüt değerlerinin çalışanların esenliğini dikkate alması ve onların m(Özdevecioğlu,2004)utluluklarını artırıcı nitelik taşıması durumunu ifade eder. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere örgütün çalışanlara karşı tutum ve davranışları yada örgütün sahip olduğu nitelikleri, uygulamaları çalışanları etkileyecektir örgütsel destek algı düzeyini etkileyen örgütsel faktörler içerisinde ödülleri, amir desteğini, kişiler arası güveni sıralayabilriz.

İşin Niteliği: Harward üniversitesinden Elton Mayo ve meslektaşları çalışanların işlerinden memnun oldukları takdirde daha iyi çalıştıklarını ortaya koyan bir araştırma geliştirmişlerdir. (Özen Kutanis, 2003) Çalışanların örgüt içinde yaptıkları işin yapısı örgütsel desteği etkilemektedir. Çalışanların yaptıkları işi anlamlı bulması yani çalışanlar yaptıkları işleri kendilerini geliştirici, yararlı, ödüllendirici olarak değerlendirdiklerinde işlerini anlamlı bulurlar.(Bir nevi çalışanın yaptığı işi anlamlı bulması için işinin kendisinin de çıkarına olduğunu bilmesidir.) Sonuç olarak örgüt çalışanların işlerini anlamlı bulması durumunda örgütün katkılarına daha çok değer vereceğine inanırlar ve böylelikle örgütsel destek algısı artar.(Selçuk, 2003)

Örgütsel destekle ilgili literatür taraması yapıldığında bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Örgütsel destek teorisyenlere göre, çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin düzeyleri bu sonuçları belirlemektedir. Örgütsel destek kavram olarak; örgüt çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleri ve arkalarında örgütün varlığını hissetmeleridir. Yüksek örgüt destek algısına sahip çalışanların yani örgütün desteğini her zaman yanı başında hisseden çalışanlar teorik olarak örgüte fayda sağlayan tutum ve davranışlar sergileme eğilimindedirler.(Eısenberger vd.,1986). Başka bir ifade ile güçlü bir örgütsel destek algısı olan çalışanlar örgütlerine sıkıca bağlanır ve örgütten ayrılmayı düşünmezler8eısenberger ve diğerleri, 1990) Sonuç itibariyle, çalışanların örgütlerinin kendilerini destekleyip

desteklemediği yönündeki tutum ve davranışları çalışanların örgütün amaç ve hedeflerini benimsemesini ve bu amaç ve hedefleri gerçekleştirmek için çaba sarfetmesini, iş performansını, işe devam edip etmemesini etkileyecektir.

Örgütsel destek ve örgütsel bağlılığın eksikliği işten ayrılma, işe geç gelme, devamsızlık gibi örgüt açısından verimliliği azaltıcı davranışlara sebeb olmaktadır beraberinde ise değerli insan kaynağınının kaybı söz konusudur. Bu çalışmada sözkonusu kavramlar arasındaki ilişkisi araştırılarak örgütsel desteğin örgütsel bağlılığı ne derece etkilediği belirlenecek aralarındaki ilişki ortaya konulacaktır. Sonuç olarak örgütlerde örgütsel destek uygulamaları hakkında gerçekçi bir değerlendirme yapılacak ve önerilerde bulunulacaktır.

ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaçtan yola çıkılarak örgütsel destek bileşenlerinin örgütsel bağlığı ve örgütsel bağlılık boyutlarını etkileyip etkilemediğini, eğer etkiliyorsa ne ölçüde etkilediklerini araştırmaktır.

Araştırmanın yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır ve ilgili literatür taraması sonucu hazırlanan anket formlarından yararlanılmıştır. Araştırmada örgütsel desteğin bileşenleri; Kişisel gelişim ve işin yapısı olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bağımlı degişkenini ise örgütsel bağlılık ve boyutları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Çalışanların örgütsel destek algılarını ölçmek için Eisenberger ve diğerleri (1986) tarafından geliştirilen "Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği" kullanılmıştır. Söz konusu anket, örgütsel destek alt boyutları halinde geliştirilmiş şekliyle Gülsevinç SELÇUK (2003) yılındaki "Örgütsel Desteğin Çalışanların İş ile ilgili Tutumlarına Etkisi" Yüksek Lisans Tez çalışmasından temin edilmiştir. Çalışanların örgütsel bağlılığını ölçmek için Meyer ve Allen tarafından geliştirilen üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket soru formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde;; uygulamaya katılan işletme çalışanlarının yaş, cinsiyet, medeni durum, çalışma süresi, çalıştığı pozisyon,eğitim durumunu belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır, anketin ikinci bölümünde; örgütsel bağlılık boyutlarını oluşturan Duygusal bağlılık, zorunlu bağlılık, devam bağlılık boyutları ile ilgili sorulara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise örgütsel destek ile ilgili sorularda; Kişisel gelişim, yapılan işin yapısı boyutlarıyla ilgili sorulara yer verilmiştir. Anketin ikinci ve üçüncü bölümlerinde işletme çalışanlarının ölçeklerde yer alan ifadelere ne derece katıldıklarını gösteren tamamen katılıyorum" seçeneğine 5 puan"kısmen katılıyorum" seçeneğine 4 puan,"emin değilim" seçeneğine 3 puan,"kısmen katılmıyorum" seçeneğine 2 puan,"kesinlikle katılmıyorum" seçeneğine 1 puan verilerek örgütsel bağlılık ve örgütsel destek kavramına yönelik bilgileri içeren, cevaplayıcıların ifadelere ne derece katıldıklarını gösteren 5'li likert tipi ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, Eskişehir ilinin merkezinde bulunan kamu sektöründe faaliyet gösteren bir gıda işletmesinde çalışan; Müdür, müdür yardımcısı, şef, mühendis, memur, işçi arasından seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan bireylerin seçiminde basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır, örneklem bu yöntem ile seçilen 151 kişiden oluşmuştur.

Analiz ve Bulgular

151 denek üzerinde yapılan araştırma, SPSS for Windows 10.0 paket programında değerlendirmeye tabi tutulmuş ve 5'li Likert tipi anket verilerinin güvenirliliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Analiz sonucunda, genel olarak anket verilerinin Alpha katsayısı, 0.88 olarak saptanmıştır. Bu değer 1,00'e çok yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğuna ve dolayısıyla araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan örnek kütlenin özellikleri tablo 1'de gösterilmiştir

Tablo 1. Ankete Katılan İşletme Çalışanlarına İlişkin Bilgiler

YAŞ	**SAYI**	**YÜZDE(%)**
18-25	5	3.3
26-40	45	29.8
41-55	95	62.9
55 ve üstü	6	4.0
TOPLAM	**151**	**100**
CİNSİYET	**SAYI**	**YÜZDE (%)**

Kadın	27	17.9
Erkek	124	82.1
TOPLAM	**151**	**100**
MEDENİ DURUM	**SAYI**	**YÜZDE(%)**
Evli	125	82.8
Bekar	18	11.9
Dul / Boşanmış	8	5.3
TOPLAM	**151**	**100**
KIDEM	**SAYI**	**YÜZDE(%)**
1-5 yıl	12	7.9
6-10 yıl	13	8.6
11-15 yıl	13	8.6
16- 20 yıl	30	19.9
21 yıl ve üstü	83	55.0
TOPLAM	**151**	**100**
GÖREVİ	**SAYI**	**YÜZDE(%)**
Müdür	3	2.0
Müdür yrd.	4	2.6
şef	6	4.0
mühendis	6	4.0
Memur	37	24.5
işçi	95	62.9
TOPLAM	**151**	**100**
EĞİTİM DURUMU	**SAYI**	**YÜZDE(%)**
İlköğretim	29	19.2
Lise	74	49.0
Yüksekokul/Üniversite	45	29.8
Master	3	2.0
Doktora	0	0
TOPLAM	**151**	**100**

Tablodan da anlaşılacağı üzere araştırmaya katılan çalışanların yarısından fazlası 41-55 aralığında olup, büyük kısmını erkek çalışanlar oluşturmaktadır.Ankete katılan çalışanlarının büyük çoğunluğunun evli olduğu ve bu verilere göre ankete katılan deneklerden 16-20 yıl arası ve 21 yıl ve üstü çalışan sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ankete katılanların büyük çoğunluğunun çalışma yıllarına göre deneyimli olduklarını ve cevaplayıcıların büyük bir kısmının işçilerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Araştırma Modeline Dayalı Olarak Geliştirilen Hipotezlere İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla geliştirilen ana hipotezimiz olan "**H_1**: Çalışanların örgütsel destek algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezini test edebilmek için altı adet alt hipotez geliştirilmiştir. Buna göre; alt hipotezlere ilişkin veriler korelasyon analiz tekniği yardımıyla test edilmiştir. Bu hipotezlere ait veriler tablolarla ifade edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

H_{1a}: Örgüt çalışanlarının kişisel gelişim desteklenmesine ilişkin görüşleri ile duygusal bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Örgüt çalışanlarının kişisel gelişim desteklenmesine ilişkin zorunlu bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c}: Örgüt çalışanlarının kişisel gelişim desteklenmesine ilişkin görüşleri ile devam bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1d}: Çalışanların işin yapısına ilişkin görüşleri ile duygusal bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e}: Çalışanların işin yapısına ilişkin görüşleri ile zorunlu bağlılık, düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1f}: Çalışanların işin yapısına ilişkin görüşleri ile devam bağlılık boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 2. Örgütsel Destek Alt boyutları ile Örgütsel Bağlılık Alt boyutları Arasındaki Korelasyon Testi

		DUYGUSAL BAĞLILIK	ZORUNLU BAĞLILIK	DEVAM BAĞLILIK
KİŞİSEL GELİŞİM	**Pearson Correlation (r)**	0,412**	0,265**	0,436**
	Sig.(2-Tailed) (p)	0,001	0,001	0,001
	N	151	151	151
İŞİN YAPISI	**Pearson Correlation (r)**	0,046	0,154	0,045
	Sig.(2-Tailed) (p)	0,001	0,001	0,001
	N	151	151	151

Ana hipotezin ilk alt hipotezi olan, "**H_{1a}:** Örgüt çalışanlarının kişisel gelişim desteklenmesine ilişkin görüşleri ile duygusal bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezini test edebilmek için araştırmada ankete katılan deneklerin örgütsel desteğin alt boyutları olarak kişisel gelişimlerinin desteklenmesine ilişkin görüşleri ile örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılığa ilişkin görüşleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre; iki değişken arasındaki ilişkide korelasyon analiz sonucu (r=0,412), ilişkinin anlamlılık düzeyi (p=0,000) olarak çıkmıştır. Sonuç olarak İki değişken arasında 0,01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ana hipotezin ikinci alt hipotezi olan,"**H_{1b}**: Örgüt çalışanlarının kişisel gelişim desteklenmesine ilişkin görüşleri ile zorunlu bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezini test etmek için ankete katılan deneklerin örgütsel desteğin alt boyutlarından kişisel gelişime ilişkin görüşleri ile örgütsel bağlılığın alt boyutlarından zorunlu bağlılığa ilişkin görüşleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre; iki değişken arasındaki ilişkide korelasyon analiz sonucu (r=0,265), ,+0,265 değeri iki değişken arasında pozitif yönde zayıf bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.. İlişkinin anlamlılık düzeyi (p=0,000) olarak çıkmıştır. Sonuç olarak İki değişken arasında 0,01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Korelasyon analizi sonucunda elde dilen bulgulara göre işletme çalışanlarının kişisel gelişimlerine yönelik desteklenmeleri zorunlu bağlılık düzeyini artıracaktır.

Ana hipotezin üçüncü alt hipotezi olan, "**H_{1c}**: Örgüt çalışanlarının kişisel gelişim desteklenmesine ilişkin görüşleri ile devam bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.**"** Hipotezini test etmek Ankete katılan deneklerin örgütsel desteğin alt boyutlarından kişisel gelişime ilişkin görüşleri ile örgütsel bağlılığın alt boyutlarından devam bağlılığa ilişkin görüşleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre; iki değişken arasındaki ilişkide korelasyon analiz sonucu (r=0,436), ilişkinin anlamlılık düzeyi (p=0,000) olarak çıkmıştır. Sonuç olarak İki değişken arasında 0,01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ana hipotezin dördüncü alt hipotezi olan, "**H_{1d}**: Çalışanların işin yapısına ilişkin görüşleri ile duygusal bağlılık boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." Tablo 2'de görüldüğü gibi işin yapısı boyutu ile örgütsel bağlılık boyutları arasında korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlı değildir. Buna göre çalışanların işin yapısına ilişkin sahip oldukları algı düzeyleri ile örgüte karşı hissettikleri bağlılık düzeylerinden duygusal bağlılık arasında bir ilişkiden söz edilemez.

Ana hipotezin beşinci alt hipotezi olan, "**H_{1e}:** Çalışanların işin yapısına ilişkin görüşleri ile zorunlu bağlılık boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." Tablo 2'de görüldüğü gibi işin yapısı boyutu ile zorunlu bağlılık boyutu arasında korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlı değildir. Buna göre çalışanların işin yapısına ilişkin sahip oldukları algı düzeyleri ile örgüte karşı hissettikleri bağlılık düzeylerinden zorunlu bağlılık arasında bir ilişkiden söz edilemez.

Ana hipotezin altıncı alt hipotezi olan **"H_{1f}:** Çalışanların işin yapısına ilişkin görüşleri ile devam bağlılık boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır." Tablo 2'de görüldüğü gibi işin yapısı boyutu ile devam bağlılık boyutu arasında korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlı değildir. Buna göre çalışanların işin yapısına ilişkin sahip oldukları algı düzeyleri ile örgüte karşı hissettikleri bağlılık düzeylerinden devam bağlılık arasında bir ilişkiden söz edilemez.

SONUÇ

Örgütsel desteğin örgütsel bağlılık üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, teoriden hareketle bir ana hipotez ve altı alt hipotez geliştirilmiştir. Hipotezler geliştirirken örgütsel destek bileşenlerinin örgütsel bağlılık bileşenleri üzerinde etkili olduğu düşüncesinden yola çıkılmıştır, geliştirilen hipotezler model üzerinde ayrıca gösterilmiştir. Eğer bireylerin örgütsel destek algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı ilişkiler var ise bu durumda işletme çalışanlarının örgütsel destek algıları artıkça bağlılıkları da artacaktır. Araştırmada Örgütsel destek bileşenleri , Gülsevinç Selçuk tarafından 2002 yılındaki çalışmasında geliştirmiş olduğu örgütsel destek bileşenleri olarak kişisel gelişime yönelik destek ve işin yapısına yönelik destek bileşenleri ele alınmıştır. Genel olarak kişisel gelişime yönelik destekleyici faaliyetlere ilişkin görüşler ile örgütsel bağlılık boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuşken, işin yapısına yönelik destekleyici faaliyetlere ilişkin görüşler ile bağlılık boyutları arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Örgütsel destek; literatürde " Algılanan örgütsel destek" olarak kullanılmaktadır. Çünkü söz konusu kavramın çalışan üzerinde, bireyselleşmesi yani duygusal ve düşünsel boyutta gerçekleşmesi söz konusudur. Örgütsel destek; örgüt çalışanlarının çalıştıkları örgüt hakkındaki genel inançlarını kapsamaktadır. Örgütün, çalışanlarına yönelik uyguladığı politikalar bu inançların çalışan tarafından geliştirilmesini sağlamaktadır Bu araştırmada algılanan örgütsel destek " Kişisel Gelişim" ve "İşin Yapısı" olmak üzere iki boyutta incelenmiştir. "Kişisel Gelişim Boyutu" altında; çalışanın eğitiminin desteklenmesi, çalışana sağlanmış olan sosyal yardımlar, kişisel gelişim olanakları, çalışanın örgüte yapmış olduğu katkılara değer verilmesi, karşılığında ödüllendirilmesi, çalışanın göstermiş olduğu performansın önemsenmesi, çalışanın isteklerinin dikkate alınması, çalışana ilgi gösterilmesine dair konular ele alınmıştır. "İşin Yapısı Boyutu" altında ise; Çalışanın iş güvenliğinin sağlanması, örgütün çalışanlara dair genel politikalara sahip olması, örgüt tarafından çalışana sunulan işin açık ve gerekli nitelikte olması, iş için sağlanan araç ve gereçlerin sağlanması ve iş yoğunluğuna dair konular ele alınıp incelenmiştir. Örgütsel bağlılık; çalışanın örgütün hedeflerini benimsemesi, örgüt lehine gönüllü olarak büyük çaba sarfetmesi ve örgüt içinde üyeliğini güçlü bir şekilde devam ettirme isteğini ifade eder. Allen ve Meyer 1984 yılındaki çalışmasında bağlılığı üç farklı boyutta ele alınmıştır. Bunlar; Duygusal bağlılık, zorunlu bağlılık, devam bağlılık boyutlarıdır. Duygusal bağlılık; çalışanın kendi tercihi ile örgütte kalma arzusunu ifade eder. Zorunlu bağlılık; çalışanın ahlaki bir yükümlülükle örgütten ayrılmaması gerektiğine inandıkları için kendilerini örgüte bağlı hissetmesini ifade eder. Devam bağlılık ise; çalışanın örgütten ayrılması durumunda getireceği maliyeti düşünerek örgütte kalmayı ifade etmektedir. Bu araştırmada örgütsel bağlılık "Duygusal bağlılık" ," Zorunlu Bağlılık", " Devam Bağlılık" olmak üzere üç boyutta incelenmiştir.

Araştırmaya yöntemi sonucunda hipotezler test edilmiş ve elde edilen sonuçlar iki kısımda özetlenmiştir;

Birinci kısımda; örgütsel destek bileşenlerinden kişisel gelişim ile örgütsel bağlılık alt boyutlarından duygusal, devam, zorunlu bağlılık arasında yapılan korelasyon analiz sonuçlarında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre; Örgütün çalışanlarının kişisel gelişimlerine yönelik destekleyici faaliyetler çalışanın örgüte karşı gösterdiği duygusal, devam ve zorunlu bağlılığı oluşturan öğeler üzerinde etkisi olduğu gözlenmiştir. Kişisel gelişimlerine yönelik destekleyici faaliyetler olarak, örgütlerin çalışanlarının eğitimlerine önem vermesi, çalışanlara sosyal olanaklar sunması, çalışana yapmış olduğu iş hakkında genel açık bilgilerin verilmesi, çalışanların örgüte yapmış olduğu katkıların dikkate alınması ve karşılığında ödüllendirmesi gibi faaliyetleri sıralayabiliriz. Örgüt tarafından gerçekleştirilen bu kişisel gelişime yönelik destekleyici faaliyetler çalışanların kendilerini örgüte ait hissetmesini ve örgütle bütünleşmesini sağlayacaktır ve akabinde çalışanın örgüt içindeki tutum ve davranışlarında olumlu değişiklikler meydana getirecektir, oluşan bu davranışsal değişiklikler çalışanın örgüt içinde iyi bir performans sergilemesi, işgücü devir hızında ve işe devamsızlıklarında azalmadır

İkinci kısımda; Örgütsel destek bileşenlerinden işin yapısı ile örgütsel bağlılık boyutları arasındaki ilişki tespit etmek amacıyla geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için yapılan korelasyon analiz sonuçları incelendiğinde bir ilişki tespit edilememiştir. Yani iş ile ilgili faktörleri (iş güvenliği, işin açıklığı, işin gerekliliği, iş araç ve gereçlerin sağlanması, iş yoğunluğu ve örgütün çalışanlar ile ilgili sahip olduğu politikaların varlığı) ifade eden işin yapısına yönelik destekleyici faaliyetler çalışanın örgütsel bağlılık düzeylerini etkilememektedir.

Genel olarak elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; Örgütsel desteğin alt boyutları ve örgütsel bağlılığın alt boyutlarıyla ilgili yaptığımız korelasyon analiz sonuçlarında elde ettiğimiz bulgular neticesinde, örgütsel bağlılığı belirleyen örgütsel destek boyutu kişisel gelişim boyutudur. Örgütün kişisel gelişime yönelik destekleyici faaliyetlerin duygusal bağlılığı, zorunlu bağlılığı, devam bağlılığını belirlediği sonucuna varılmıştır. Buna göre çalışma sonunda çözüm önerileri şu şekildedir;

*İşletmelerin; çalışanlara uygulamış olduğu kişisel gelişimi destekleyici faaliyetlerin çalışanların örgüte karşı bağlılık düzeylerini belirlediği için işletmelerin örgütsel bağlılığın oluşmasını sağlayacak koşulların neler olduğunu bilmeleri gerekir. İşletmenin etkin ve verimli bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için örgüte karşı duygusal bağlılık gösteren çalışana ihtiyaç duymaktadır. Duygusal bağlılık Çalışanın örgüt ile bütünleşmesi, işletmenin amaç ve değerlerini benimsemesi ve bu yönde işletme lehine çaba sarfetmesi olarak ifade edilmektedir. İşletmeye karşı duygusal bağlılık sergileyen mevcut çalışana sahip olmak için; İşletmenin, çalışanın

duygusal bağlılık faktörünü belirleyen değişkenleri (Çalışanın işletmede kendini bir ailenin parçası olarak görmek istemesi, işletme içinde yaşanan problemin kendi problemi olarak görmesi, aitlik duygusu, kariyerinin geri kalan kısmını bu işletmede geçirmek istemeleri ve işletmeye özel bir anlam yüklemeleri) dikkate alarak, çalışanın kişisel gelişimlerine yönelik destekleyici faaliyetlere önem verilmeli ve bu yönde örgüt politikaları geliştirilmelidir.

*Örgütün çalışanın gelişimine yönelik eğitimine önem vermeli ve bu yönde çalışana eğitim olanakları sunmalıdır. Örneğin projesi hakkında örgüt içinde veya dışında sunum yapmasına imkan tanıması gibi. Bu yöndeki bir uygulama çalışanının örgüt tarafından kendine değer verildiğini ve geleceğe yönelik yatırımlarının desteklendiğini hissetmesini sağlayacaktır.

*Çalışana sağlanacak sosyal yardımlarla çalışanın maddi yönden memnuniyeti sağlanmalıdır. Kariyer fırsatları sunulması ve terfi verilmesi çalışanlar tarafından kendilerine verilen ödül olarak algılayacağı için yönetim bu yönde örgüt politikaları geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

EKİNCİ, Hasan, (2003), " İşletmelerde Örgütsel Stres Yönetim Stratejisi Olarak Sosyal Desteğin Rolüne İlişkin Görgül Bir Araştırma", **C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi,** C.27, No:1

EISENBERGER, Robert, FASOLO,Peter, ve Valerie DAVIS-LAMASTRO(1990) " Percevied Organizational Support and Employee Diligence,Commitment and Innovation", **Journal of Applied Psychology**,s.75

ERDOĞAN, İlhan,(1990), **İşletmelerde Kişi Değerlemede Psikoteknik**, İşletme Fakültesi Yayınları

İBİCİOĞLU, Hasan, (2000),"Örgütsel Bağlılıkta Paradigmatik Uyumun Yeri", **D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi** C.15, S.1

KOCABAŞ, Füsun, (2005),"Değişime Uyum Sürecinde İç ve dış Örgütsel İletişim Çabalarının Entegrasyonu Gerekliliği" **Kırgizistan Manas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi**

MEYER, J. P. and ALLEN, N. J., (1997),''Commitment In The Workplace, Theory, Research and Application, Sage Publications

ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut, (1999)," Örgütsel Etkinlik" **Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi**

ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut, AKSOY, M.Suat,(2005),"Organizasyonlarda Sabotaj: Türleri, Amaçları, Hedefleri ve Yönetimi''**C.Ü.İktisadi İdari Bilimler Dergisi**

ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut, (2004), " Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri", **Amme İdare Dergisi,** C.37, S.4

ÖRS, Mukaddes, ACUNER,Ahmet M., SARP,Nilgün, ÖNDER,Ömer R.(2003),"Antalya Tıp Fakültesi Hastanesi'nde, Antalya Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi'nde ve Antalya Devlet Hastanesi'nde Çalışan Hekimler ile Hemşirelerin Örgütlerine Bağlılıklarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**

RHOADES, Linda, EISENBERGER, Robert, (2002), "Perceived Organizational Support: A Review of The Literature", **Journal of Applied Psychology,** 87 (4)

SELÇUK, Gülsevinç,(2003)," **Örgütsel Desteğin Çalışanların İş ile ilgili Tutumlarına Etkisi''**,Dokuz Eylül Ünv.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi

YILDIRIM, Fatma, (2003), "Çalışma Yaşamında Örgüte Bağlılık ile Örgütsel Adalet, Örgüt Temelli Özsaygı ve Bazı Kişisel ve Örgütsel Değişkenlerin İlişkisi", **Mülkiye Dergisi,** C.XXVII

WASTİ, S.A. (2002), " Affective and Continuance Commiment to the Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context", **Internetional Journal of Intercultural Relations,** Vol:26

WOWDAY, Richard T., STEERS Richard M., PORTER,Lyman W.,(1979), " The Measurement of Organizational Commitment", **Journal of Vocational Behavior,** Vol:14, No:2

MARKOV ZİNCİRLERİ İLE PAZAR PAYI ARAŞTIRMA MODELİ VE OTOMOBİL LASTİĞİ PAZARINDA BİR UYGULAMA

Yavuz SOYKAN[*]

ÖZET: Markov Zincirleri, biyoloji, fizik, kimya gibi fen bilimleri yanında, işletme ve ekonomi gibi sosyal bilimlerde de uygulanma imkanı olan bir yöneylem araştırması tekniğidir. Teknik matris cebiri ve olasılık kanunlarından yararlanarak karar vericilere, bir sistemin mevcut özelliklerinde meydana gelebilecek davranış değişikliklerinin saptanmasını sağlayan, etkin ve pratik bir tahmin tekniğidir. Bu amaçla, pazarda çok sayıda rakip markanın bulunduğu durumlarda, pazar payı tahminlerinin elde edilmesinde markov zincirlerinin nasıl kullanılabileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Böylece pazar payı araştırmaları için etkin bir tekniğin uygulanabilirliği gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Markov Zincirleri, Pazar Payı Araştırmaları, Pazar Payı Tahmini, Yöneylem Araştırması Tekniği

ABSTRACT: Markov chains is an operations research technique that has the possibility of being applied in social sciences disciplines such as management and economics as well as in positive sciences such as biology, physchics and chemistry. This technnique provides the decision makers with the determining of behavior changes that are likely to ocur in a system's current characteristics by utilizing matrix algebra and probability laws. Fort his purpose, how markov chains can be used, in forecasting the market shares in cases where there are so many rival brands in the market, will be tried to be shown. Hence, the applicability of an efficient technique in market share researches will be shown

Keywords: Markov Chains, Market Share Researches, Market Share Forecast, Operations Research Technique

1. GİRİŞ

İşletmelerin mal ya da hizmetlerini sundukları pazarlarda varlıklarını sürdürebilmeleri, karar vericilerin alacakları kararların sağlıklı ve tutarlı olmasına bağlıdır. Bu amaca hizmet eden yöneylem araştırması teknikleri geliştirilmiştir. Söz konusu teknikler, model parametrelerinin önceden bilinmesi halinde deterministik model, parametrelerin olasılık kanunlarına göre belirlenmesi halinde ise stokastik model olarak adlandırılırlar. Stokastik modeller genel olarak stokastik süreçler başlığı altında incelenirler. Markov zincirleri ise stokastik süreçlerin özel bir sınıfını oluşturmaktadır.

Markov zincirleri, belirli koşullara bağlı rassal olayların davranışlarını açıklama ve kestirimi amacıyla kullanılmaktadır. İşletmelerde muhasebe, insan kaynakları, üretim kontrol, kalite kontrol problemleri Markov zincirleri uygulamalarının sıkça kullanıldığı alanlardır. Günümüz yöneticilerinin, markov süreçlerini başarılı bir şekilde nerelere uygulayabilecekleri anlayışını geliştirmeleri artık bir zorunluluk haline gelmiştir (Hoşcan:1992,1).

Markov zincirleri ile tutarlı pazar payı tahminlerinin elde edilmesi, pazarın yapısına ve tüketicilerin davranışlarına ilişkin bir takım varsayımların gerçekleşmesine bağlıdır. Tüketicilerin geçmiş dönemlerdeki satın alma davranışlarının gelecekte de devam etmesi gerekir. Tüketiciler muntazam satın alma davranışında bulunmalıdır. Pazarın yapısı ile ilgili olarak; araştırma sürecinde pazar büyüklüğü sabit kalmalı ve pazara yeni rakipler girmemelidir (Kurtuluş: 1996,22).

2. STOKASTİK SÜREÇLER VE MARKOV SÜREÇLERİ

Bir amacı gerçekleştirmek için, birbirlerini etkileyen ve birbirlerine bağımlı olan olayların meydana getirdiği bir bütün, sistem olarak tanımlanır (Demir ve Gümüşoğlu, 1986). Sistem elemanlarının sistem içi ve sistemler arası etkileşimleri sistem faaliyetleri üzerinde etkiler yaratır. Bu etkilerin sistemde meydana getirdiği değişikliğin büyüklüğü belirlenemeyebilir. Söz konusu etkilerin tahmini olan sistem davranışları ile stokastik süreçlerin temeli atılmış ve 1953 yılında J. L. Doob tarafından ileri sürülmüştür (Kumar and Varaiya, 1986).

2.1. Stokastik Süreçlerin Temel Kavramları

Stokastik süreç, tekrarlanabilen bir gözlem dizisidir. Ortaya çıkan iki veya daha fazla sonuç, olasılık kanunları ile belirlenir. Rassal deneme ile stokastik süreç aynı anlamdadır (Halaç, 1995).

S örnek uzayının, herbir basit olayını yalnız bir gerçel değere dönüştüren X fonksiyonuna rassal değişken adı verilir. X rassal değişkeni örnek uzayının her sonucunu bir gerçel sayıya bağlayan bir fonksiyondur. IR'nin her aralığının ilk görüntüsü S' nin bir olayıdır (İnal, 1982). X rassal değişkeninin değerlerini aldığı A kümesi, gerçel sayılar kümesinin bir tamsayılar alt kümesi ise, bu rassal değişkene, kesikli rassal değişken denir. Rassal değişkenler genellikle X, Y, Z gibi büyük harfler ile gösterilir (Aytaç, 1994).

X rassal değişkeninin değerler kümesinin alt kümesi,

$A_1 = \{ X_i \mid i = 0,1,. . . . . .,n \} = \{ X_0 , X_1 , X_2 , ... , X_n \}$

[*] Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu.

noktalarından oluşan bir gerçel sayılar kümesidir.

X rassal değişkeninin aldığı değerlerin kümesi A' daki herhangi bir değere eşit olma olasılığı sıfır ise, bu rassal değişkene sürekli rassal değişken denir. Bu durumda A kümesi sonsuz elemanlıdır (Ersoy, 1977).

X rassal değişkeninin değerler kümesinin alt kümesi,

$A_1 = \{ X_i \mid a \leq X_i \leq b \}$ veya

A = IR durumunda,

$A = \{ X_i \mid -\infty < X_i < \infty \}$ olur (Kara, 1989).

Stokastik süreç, verilen bir T kümesinden alınan bir t zaman parametresi olmak üzere, $\{ X_t \}$ rassal değişkenler kümesi veya ailesi olarak tanımlanır. Rassal değişkenlerin aldığı herbir özel değer, bir durum olarak adlandırılır (Halaç, 1995).

$\{ X_t \}$, t zaman parametresine göre değerler alan rassal bir değişken

iken,

$\{ \{ X_t \} \mid t \in T \}$

kümesi sonsuz terim taşırsa, ilgilenilen olay bir stokastik süreçtir. Stokastik süreçlerin uygulamasında t bir zaman parametresi olarak ele alınmakta ve T olayın ilgilenilen zaman aralığı olmaktadır. $\{ X_t \}$ rassal değişkenin t anındaki değerini gösterir (Kara, 1979).

Bir stokastik sürecin parametre uzayı ve durum uzayı olmak üzere iki temel öğesi vardır.

Parametre Uzayı : Bir stokastik süreçte, rassal değişkenin bağlı bulunduğu (t) 'lerin aldığı bütün değerler T parametre uzayını meydana getirir.

Durum Uzayı : Bir stokastik süreçte, rassal değişkenin t ' ler için alabileceği değerler S durum uzayını meydana getirir.

Parametre ve durum uzayları ile tanımlanan bir stokastik süreç,

$X : T \rightarrow S$ $S = \{ X_t \}$ şeklindedir (Kara, 1979).

Stokastik süreçler parametre ve durum uzayının kesikli ya da sürekli oluşuna göre ve rassal değişkenler arası ilişkilere göre sınıflandırılabilir.

i. Parametre ve Durum Uzayına Göre Sınıflandırma : Parametre ve durum uzaylarının özellikleri, süreç üzerindeki çalışmalara temel oluşturur. Bir stokastik süreç oluşturan olayın durumları incelenirken, öncelikle sürecin parametre ve durum uzayları belirlenir (Kara, 1979).

Bir deneyin mümkün sonuçları, rassal değişken $\{ X_t \}$' nin alabileceği değerlerdir. Söz konusu değerler kümesine örnek uzayı denir. $\{ X_t \}$'nin mümkün sonuçları ile S, tamsayılı kesikli değerler içerirse, $\{ X_t \}$ kesikli durumlu stokastik süreç olarak tanımlanır. Diğer bir ifade ile, S sürecin (yani denemeler dizisinin) tamsayılı durumlarını kapsar. S $-\infty$ dan $+\infty$ a kadar bir doğru üzerinde sürekli değerlerle tanımlanırsa, $\{ X_t \}$ sürekli durumlu stokastik süreç olarak tanımlanır.

S durum uzayı için verilen tanımlara benzer şekilde, T parametre uzayı değerleri kesikli veya sürekli olabilir. T tamsayı değerler ile tanımlanırsa, $T=\{0,1,2, \ldots .\}$, $\{ X_t \}$ kesikli parametreli stokastik süreç adını alır. T sürekli değerler ile tanımlanırsa, $T=[0, \infty)$, $\{ X_t \}$ sürekli parametreli stokastik süreç adını alır.

ii. Rassal Değişkenler Arası İlişkilere Göre Sınıflandırma : Rassal değişkenler arasındaki ilişkiler, stokastik süreçleri karakterize eden ve sınıflandırılmalarında kullanılan bir diğer özelliktir. Bu özellik ile stokastik süreçler ; tekrarlayan, durağan, bağımsız artmalı ve Markov süreçleri şeklinde sınıflandırılabilir (Aslanargun, 1991).

a) Tekrarlayan Süreçler : Süreç akışı etkileyen rassal bir nokta ile temsil edilir. Bu noktaya yenileyici nokta veya markov noktası denir. Markov noktasına ulaşıldıktan sonra sürecin geleceği, geçmişteki durumundan etkilenmez.

b) Durağan Süreçler : $\{ X_t \mid t \in T \}$ stokastik süreci, zamana bağlı olmayan bir dağılıma sahip ise veya rassal değişkenlerin dağılım fonksiyonu zamanda sabit kalıyorsa, bu süreç durağan süreçtir.

c) Bağımsız Artmalı Süreçler : { $X_t \mid t \in T$ } stokastik süreci, $t_1 < t_2 < \ldots < t_n$ olsun. { $x_{t_i} - x_{t_j} \mid i \neq j$ } kümesinin elemanları birbirlerinden bağımsız iseler, X_t süreci bağımsız artmalı stokastik süreçtir.

d) Markov Süreçleri : { $X_t \mid t \in T$ } sürecinde parametre kümesindeki herhangi bir $t_1 < t_2 < \ldots < t_n$ kümesi için X_{t_n} 'in değeri X_{t_1}, X_{t_2}, X_{t_3}, ..., $X_{t_{n-1}}$ in verilen değerlerine göre koşullu dağılımı yalnızca $X_{t_{n-1}}$ değerine bağlı olusa { $X_t \mid t \in T$ } süreci markov sürecidir.

2.2 Markov Süreçleri

Markov süreci, şu anda meydana gelen bir faaliyetin gelecekteki durumu hakkında bilgi edinmeyi mümkün kılan bir yöneylem araştırması tekniğidir (Karayalçın, 1977).

$t_0 < t_1 < \ldots < t_n$ (n=1,2,.....) parametre uzayındaki noktaları temsil ederek, { X_t } rassal değişkenlerinin kümesi bir markov sürecidir.

$$P\{X_{t_n} = X_n / X_{t_{n-1}} = X_{n-1}, X_{t_{n-2}} = X_{n-2}, \ldots\ldots, X_{t_0} = X_0\} = P\{X_{t_n} = X_n / X_{t_{n-1}} = X_{n-1}\}$$

Sistemin t_{n-1} zamandaki durumu X_{n-1} verilerek, t_n zamandaki durumunun X_n olduğunu gösteren koşullu olasılığıdır. Bu bağıntı bir markov sürecinin şu andaki durumu bilinmek üzere, gelecekteki durumu, geçmiş durumlardan bağımsızdır (Taha, 1976).

Bir markov sürecinde bir önceki durum verilerek, bir sonraki durumun koşullu olasılığının daha önceki durumlardan bağımsız olma özelliğine Markov Özelliği denir (Or, 1986).

Mevcut (veya bir önceki) durum verilerek bir sonraki durumun koşullu olasılığı, mevcut (veya bir önceki) duruma göre daha önceki durumlardan bağımsızdır.

Kesikli durumlu ve kesikli parametreli stokastik süreçler için mevcut durum ($x_t = x_t$) ve mevcut duruma göre öncelikli durumlar $x_0 = x_0$,$x_1 = x_1$,.. $x_{t-1} = x_{t-1}$ verilerek bir sonraki durumun koşullu olasılığına özdeştir ve t=0,1,. . . . değerlerini alarak Markov Özelliği ;

$P(x_{t-1} = x_{t-1} \text{ ı } x_0 = x_0, x_1 = x_1, \ldots\ldots\ldots, x_t = x_t) = P(x_{t+1} = x_{t+1} \text{ ı } x_t = x_t)$

olarak yazılır.

a ve b rassal değişkenin değişim aralığı, t_k durumun bir önce gerçekleştiği zaman içindeki nokta, t_{k+1}, durumun onu takiben gerçekleştiği nokta ve $t_0 < t_1 < \ldots\ldots < t_k < t_{k+1}$ olmak üzere gerçek değerli ve sürekli parametreli süreç için matematiksel ifade,

$$P\ (a < x_{tk+1} \leq b) \mid x_{t_0} = x_0, x_{t_1} = x_1, \ldots\ldots, x_{t_k} = x_k) = P\ (a < x_{tk+1} \leq b) \mid x_{t_k} = x_k)$$

şeklinde yazılır (Halaç,1995).

2.3. Markov Süreçlerinin Uygulama Alanları

Yöneylem Araştırması tekniklerinden birisi olan Markov süreçlerinin, hemen hemen her alanda uygulamalarına rastlamak mümkündür. Markov süreçleri, biyoloji, fizik, astronomi, kimya ve benzeri bilimlerin yanında, ekonomi ve işletme gibi sosyal bilimlerin aşağıda sıralanan özel konularında da uygulama olanağı bulmuştur (Erçelebi, 1993).

Markov süreçleri, bir kurumda insangücü hareketliliğinin modellenmesi durumunda uygun bir yaklaşımdır. Kariyer planlaması açısından personeli işletme içi yükseltme ve kaydırma süreçlerine ilişkin problemler matematik teknikler ile çözülebilir. Bu amaçla uygulamada stokastik analiz yaklaşımlarına sıkça rastlanmaktadır (Kaynak, 1996) (Özkan, 1983).

Markov süreçleri bir işletmenin alacaklı hesapların tahsil edilemeyen miktar oranının hesaplanmasında başarı ile uygulanmaktadır. İşletmeler belirsizlik altında gelirin belirlenmesi amacı ile markov süreçlerini kullanabilirler (Markland and Sweigart, 1987).

İşletmeler analitik bir model ile tüketici davranışlarını ifade edebilmek için çaba sarfederler. Pazarlama problemlerindeki değişkenlerin yapısı stokastiktir. İşletmeler bulundukları pazarda, pazar paylarını belirlemek ve marka bağlılığının etkisini analiz etmek amacıyla markov süreçlerini kullanmaktadırlar (Kotler,1993).

Baraj göllerinde su depolanmasını içeren davranışların incelenmesinde, bu davranışları etkileyen fiziksel olayların stokastik özellik taşıdığı görülmektedir. Baraj göllerinde toplanan su miktarı ve çökelmenin zamana bağlı olarak açıklanmasında markov süreçleri kullanılmaktadır (Can ve Yücel, 1979). Markov süreçleri biyolojide de uygulanma imkanı bulmuştur. Genetikçiler tarafından kullanılan bir tekniktir (Kutsal, v.d., 1975).

Markov süreçlerinin belirtilen uygulama alanları yanında, hisse senedi fiyat dalgalanmalarının analiz edilmesi, fiyatlama stratejilerinin değerlendirilmesi, bir petrol şirketinin verilen bir pazar alanında kurması gereken optimum servis istasyonları sayısının belirlenmesinde markov süreçlerinden sıkça faydalanılmaktadır (Çınar, 1990).

3. Markov Zincirleri ile Pazar Payı Araştırma Modeli

Bir markov zincirinde m mümkün durum olabilir. Pazar Payı Araştırma Modelinde m, pazarda bulunan mevcut bir malın toplam marka sayısını ifade eder. Böylece bir malın, m sayıda farklı markaya ilişkin bugünkü pazar payları, başlangıç olasılık vektörü ile gösterilir. Başlangıç olasılık vektörü, elemanları toplamı 1'e eşit, pozitif değerlere sahip bir olasılık vektörüdür.

$\Pi_0 = [\ P_1^{(0)}, P_2^{(0)}, P_3^{(0)}, \ldots\ldots, P_m^{(0)}\ ]$

İ=1,2,3, ..., m olmak üzere,

$P_i^{(0)}$ = i nci markaya ilişkin bugünkü pazar payını ifade etmektedir.

Tüketicinin n nci dönem tercihinde i nci markayı, n+1 nci dönem tercihinde j nci markayı satın alma olma olasılığı $P_{i\,j}$ ile gösterilir. $P_{i\,j}$ lerden oluşan mxm boyutlu geçiş olasılıkları matrisi, satır toplamları 1' e eşit, pozitif değerlerden oluşan bir olasılık matrisidir. Köşegen üzerindeki (i=j) olasılıkları, sürecin bir dönem sonra, muhafaza edilen müşteri oranlarını ya da müşterilerin muhafaza edilme olasılıklarını ifade eder. Köşegen dışındaki (i≠j) olasılıkları, bir dönem sonra kazanılan veya kaybedilen müşteri oranlarını ya da kazanma veya kaybetme olasılıklarını ifade eder. Bir adım geçiş olasılıklarından oluşan geçiş olasılıkları matrisi;

$$P=[P_{ij}] = \begin{bmatrix} P_{11}\ P_{12}\ \ldots\ldots\ldots P_{1m} \\ P_{21}\ P_{22}\ \ldots\ldots\ldots P_{2m} \\ P_{31}\ P_{32}\ \ldots\ldots\ldots P_{3m} \\ .\quad .\quad\quad . \\ .\quad .\quad\quad . \\ .\quad .\quad\quad . \\ P_{m1}\ P_{m2}\ \ldots\ldots\ldots P_{mm} \end{bmatrix} \quad i=1,2,\ldots\ldots,m\ ,\ j=1,2,\ldots\ldots,m$$

şeklinde ifade edilir.

Sözkonusu malın n nci dönemde markalara göre pazar payları (Π_n), başlangıç olasılık vektörü (Π_0) ile geçiş olasılıkları matrisinin (P) n nci kuvvetinin çarpımı ile elde edilir. (1xn) ve (nxn) boyutlu iki matrisin çarpımından (1xn) boyutlu n-adım olasılık vektörü (Π_n) oluşur(Budnic,1988) (Kirkpatrick,1984).

$\Pi_n = [P_1^{(n)}, P_2^{(n)}, P_3^{(n)}, \ldots\ldots, P_m^{(n)}]$

İ=1,2,3, ..., m olmak üzere,

$P_i^{(n)}$ = i nci markaya ilişkin n nci dönem pazar payını ifade etmektedir.

$$\Pi_n = \Pi_0 \ . \ P^n$$

$$[P_1^{(n)}, P_3^{(n)}, \ldots\ldots, P_m^{(n)}] = [P_1^{(0)}, P_2^{(0)}, \ldots\ldots, P_m^{(0)}\ ]. \begin{bmatrix} P_{11}\ P_{12}\ \ldots\ldots\ldots P_{1m} \\ P_{21}\ P_{22}\ \ldots\ldots\ldots P_{2m} \\ P_{31}\ P_{32}\ \ldots\ldots\ldots P_{3m} \\ .\quad .\quad\quad . \\ .\quad .\quad\quad . \\ .\quad .\quad\quad . \\ P_{m1}\ P_{m2}\ \ldots\ldots\ldots P_{mm} \end{bmatrix}^n$$

$$P_1^{(n)} = P_1^{(0)}.P_{11} + P_2^{(0)}.P_{21} + P_3^{(0)}.P_{31} + \ldots\ldots\ldots + P_m^{(0)}.P_{m1}$$
$$P_2^{(n)} = P_1^{(0)}.P_{12} + P_2^{(0)}.P_{22} + P_3^{(0)}.P_{32} + \ldots\ldots\ldots + P_m^{(0)}.P_{m2}$$

$$P_m^{(n)} = P_1^{(0)}.P_{1m} + P_2^{(0)}.P_{2m} + P_3^{(0)}.P_{3m} + \ldots\ldots\ldots + P_m^{(0)}.P_{mm}$$

n-adım olasılık vektörünün yukarıdaki matris çarpımından elde edilmesi ile, birden fazla döneme ilişkin pazar paylarının hesaplanması mümkündür. Π_{n+1} ile ifade edilecek n nci dönemden bir sonraki döneme ilişkin, markaların pazar payları, n-adım geçiş olasılıkları vektörü ile geçiş olasılıkları matrisi çarpımı ile hesaplanır.

$$\Pi_{n+1} = \Pi_n \,.\, P$$

$$[P_1^{(n+1)}, P_2^{(n+1)}, \ldots\ldots, P_m^{(n+1)}] = [P_1^{(n)}, P_2^{(n)}, \ldots\ldots, P_m^{(n)}] . \begin{bmatrix} P_{11} & P_{12} & \ldots\ldots\ldots & P_{1m} \\ P_{21} & P_{22} & \ldots\ldots\ldots & P_{2m} \\ P_{31} & P_{32} & \ldots\ldots\ldots & P_{3m} \\ . & . & & . \\ . & . & & . \\ . & . & & . \\ P_{m1} & P_{m2} & \ldots\ldots\ldots & P_{mm} \end{bmatrix}$$

$$P_1^{(n+1)} = P_1^{(n)}.P_{11} + P_2^{(n)}.P_{21} + P_3^{(n)}.P_{31} + \ldots\ldots\ldots + P_m^{(n)}.P_{m1}$$
$$P_2^{(n+1)} = P_1^{(n)}.P_{12} + P_2^{(n)}.P_{22} + P_3^{(n)}.P_{32} + \ldots\ldots\ldots + P_m^{(n)}.P_{m2}$$

$$P_m^{(n+1)} = P_1^{(n)}.P_{1m} + P_2^{(n)}.P_{2m} + P_3^{(n)}.P_{3m} + \ldots\ldots\ldots + P_m^{(n)}.P_{mm}$$

P geçiş olasılıkları matrisinin n nci kuvvetleri alındığında (P^n), n değeri büyüdükçe P_{ij} değerlerinin sabit bir değere yaklaştığı ifade edilmişti. Pazar Payı Araştırma Modelinde, merkezi limit teoremi olarak bilinen bu durum, pazarda bir süre sonra kayıp ve kazançların enaza ineceğini, geçiş olasılıkları matrisinin kararlı bir yapıya ulaşacağını gösterir.

$$\Pi = \Pi \,.\, P$$

$$[P_1, P_2, P_3, \ldots\ldots, P_m] = [P_1, P_2, P_3, \ldots\ldots, P_m] . \begin{bmatrix} P_{11} & P_{12} & \ldots\ldots\ldots & P_{1m} \\ P_{21} & P_{22} & \ldots\ldots\ldots & P_{2m} \\ P_{31} & P_{32} & \ldots\ldots\ldots & P_{3m} \\ . & . & & . \\ . & . & & . \\ . & . & & . \\ P_{m1} & P_{m2} & \ldots\ldots\ldots & P_{mm} \end{bmatrix}$$

eşitliğini sağlayan $\Pi = [P_1, P_2, P_3, \ldots\ldots, P_m]$ vektörüne denge vektörü denir. Denge durumu koşullarını içeren olasılıkları kapsar. Eşitliğin sol tarafında bulunan satır vektörü ile P geçiş olasılıkları matrisinin çarpımı ile, yine bir satır vektörü bulunarak eşitliğin sağ tarafındaki vektör elemanlarına herbiri eşitlenerek m adet denklem elde edilir.

$$\sum_{j=1}^{m} P_i = 1$$

şartı ile denklem sistemine bir denklem daha eklenebilir. m bilinmeyen, m+1 denklemden oluşan sistemde denklemlerden bir tanesi keyfidir. Çözüme dahil edilmeyebilir (Halaç,1991).

$P_1.P_{11}+ P_2.P_{21}+ P_3.P_{31}+. . . . . .+ P_m.P_{m1} =P_1$
$P_1.P_{12}+ P_2.P_{22}+ P_3.P_{32}+. . . . . .+ P_m.P_{m2} =P_2$

$P_1.P_{1m}+ P_2.P_{2m}+ P_3.P_{3m}+. . . . . .+ P_m.P_{mm} =P_m$

$P_1 + P_2 + P_3 + ...+ P_m= 1$

Markov zincirleri ile müşteri eğilimlerini inceleyen Markov Zincirleri tekniği, özellikle işletmenin belirli bir bölgede kısıtlı sayıda müşteriye sahip olduğu durumlarda ve pazarın küçük olması halinde daha kesinlik kazanır

4. Uygulama

Anket formunun uygulanmasıyla, başlangıç olasılık vektörü ve geçiş olasılıkları matrisinin oluşturulmasından önce, modelde kullanılan mümkün durumlar, başlangıç olasılık vektöründeki anlamları ($P_i^{(0)}$), geçiş olasılıkları matrisindeki anlamları ($P_{i\,j}$) ve n-adım olasılık vektöründeki anlamları ($P_i^{(n)}$) aşağıda tanımlanmıştır.

Mümkün durumlar: P_i , i=1,2,3, ...12

P_1 : Bridgestone
P_2 : Cooper
P_3 : Dunop
P_4 : Falken
P_5 : Fulda
P_6 : Goodyear
P_7 : Hankkok
P_8 : Lassa
P_9 : Michelin
P_{10} : Petlas
P_{11} : Pirelli
P_{12} : Stunner

Başlangıç olasılık vektörü: $\Pi_0 = [\ P_1^{(0)}, P_2^{(0)}, P_3^{(0)}, ..., P_{12}^{(0)}\ ]$

$P_i^{(0)}$: Daha önce satın alınan i nci marka lastiğin, toplam satın alınan lastik markaları içindeki oransal değeri. Tüm markalar için $P_i^{(0)}$ (i=1,2, . . .,12) değerleri hesaplanarak başlangıç olasılık vektörü bulunacaktır.

Geçiş olasılıkları matrisi: $P=[P_{i\,j}]$

$P_{i\,j}$: Bir önceki lastik markası tercihinde i nci markayı, son tercihinde j nci markayı tercih eden tüketicilerin oransal değeri.

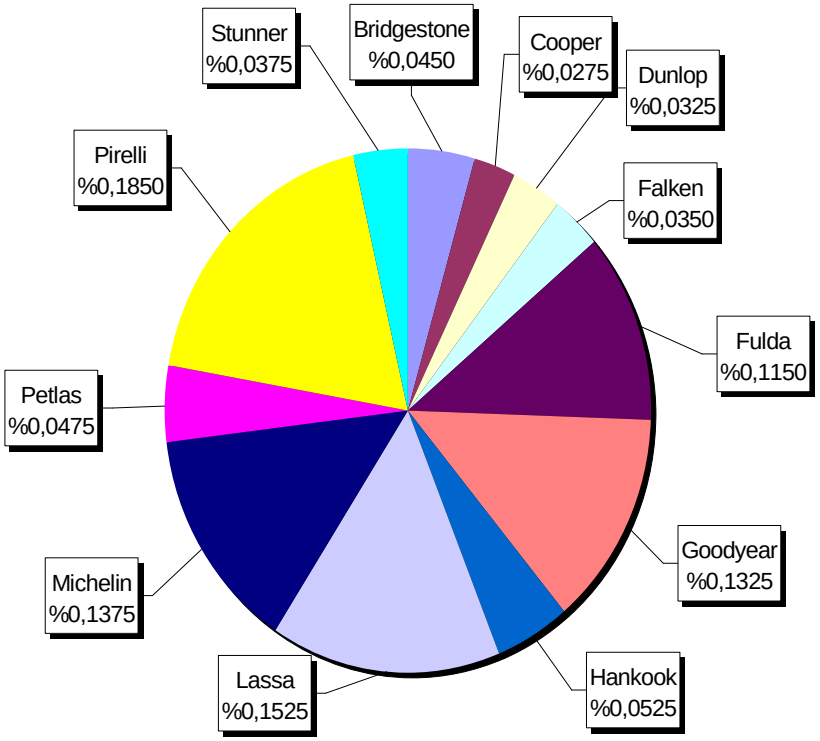
n-adım olasılık vektörü: $\Pi_n = [P_1^{(n)},P_2^{(n)},P_3^{(n)},.....,P_m^{(n)}]$

$P_i^{(n)}$: Modelin çözümü ile i nci marka lastiğin n nci dönemde pazar payını gösteren oransal değerdir.

Anket formları değerlendirilerek modelin çözümünde kullanılacak başlangıç olasılık vektörü ve geçiş olasılıkları matrisi bulunur.

Başlangıç Olasılık Vektörü Π_0 : Araştırmada 12 otomobil lastiği markasına karşılık gelen 12 mümkün durumdan oluşan başlangıç olasılık vektörü elemanları.

$P_i^{(0)}$ (i=1,2, . . .,12): Daha önce satın alınan i nci marka lastiğin, toplam satın alınan lastik markaları içindeki oransal değerini göstermektedir. Böylece herbir $P_i^{(0)}$ değeri aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$P_i^{(0)}$ = Daha önce i. marka lastiği kullanan tüketici sayısı / Örneklem hacmi

$$\Pi_0=\left[\frac{18}{400}\ \frac{11}{400}\ \frac{13}{400}\ \frac{14}{400}\ \frac{46}{400}\ \frac{53}{400}\ \frac{21}{400}\ \frac{61}{400}\ \frac{55}{400}\ \frac{19}{400}\ \frac{74}{400}\ \frac{15}{400}\right]=$$

[0.045 0.0275 0.0325 0.035 0.115 0.1325 0.0525 0.1525 0.1375 0.0475 0.185 0.0375]

Başlangıç olasılık vektörüne göre, otomobil lastiği pazarında %18.5 ile Pirelli, %15.25 ile Lassa, %13.75 ile Michelin, %13.25 ile Goodyear, %1.15 ile Fulda, %0.525 ile Hankook, %0.475 ile Petlas, %0.45 ile Bridgestone, %0.375 ile Stunner, %0.35 ile Falken, %0.325 ile Dunlop ve %0.275 ile Cooper sıralanmaktadır. Bu değerler markaların başlangıç (2009 yılı) pazar paylarını ifade etmektedir.

Başlangıç olasılık vektörü elemanları toplamı 1'e eşit olmalıdır. $\sum_{i=1}^{m} P_i^{(0)} = 1$ koşulunun sağlanması, pazarda mevcut 12 lastik markasının bulunduğunu ve anket formunda 5. soruya verilen cevaplarda (diğer) şıkkının hiç işaretlenmediğini gösterir. Başlangıç olasılık vektörünün oluşturulmasından sonra, modelin çözümünde kullanılacak olan geçiş olasılıkları matrisi belirlenir.

Geçiş Olasılıkları Matrisi P : mxm boyutlu bir kare matris olan geçiş olasılıkları matrisi oluşturulur. Otomobilinde önceki tercihinde i. marka lastiği, bir sonraki tercihinde j. marka lastiği kullanan tüketicinin hareketi P_{ij} ile ifade edilir.

Geçiş olasılıkları matrisinde herbir P_{ij} elemanı markalar arası tercih değişikliklerini ya da aynı markada tercihini kullanan tüketici oranlarını ifade eder.

400 birimlik örnekleme uygulanan anket sonuçlarının değerlendirilmesi ile, otomobil lastiği pazarında mevcut 12 lastik markasının başlangıç pazar paylarını gösteren başlangıç olasılık vektörü ve tüketicilerin markalar arası tercih hareketlerini gösteren geçiş olasılıkları matrisi elde edilmiştir. Her bir lastik markasının gelecek dönemlere ilişkin beklenen pazar paylarının hesaplanmasında;

$\Pi_n = \Pi_0 \cdot P^n$ eşitliği kullanılacaktır.

n. döneme ilişkin markaların beklenen pazar paylarını gösteren n-adım olasılık vektörü;

$\Pi_n = [\ P_1^{(n)}\ P_2^{(n)}\ P_3^{(n)}\ P_4^{(n)}\ P_5^{(n)}\ P_6^{(n)}\ P_7^{(n)}\ P_8^{(n)}\ P_9^{(n)}\ P_{10}^{(n)}\ P_{11}^{(n)}\ P_{12}^{(n)}\ ]$

İ=1,2,3, ..., 12 olmak üzere,

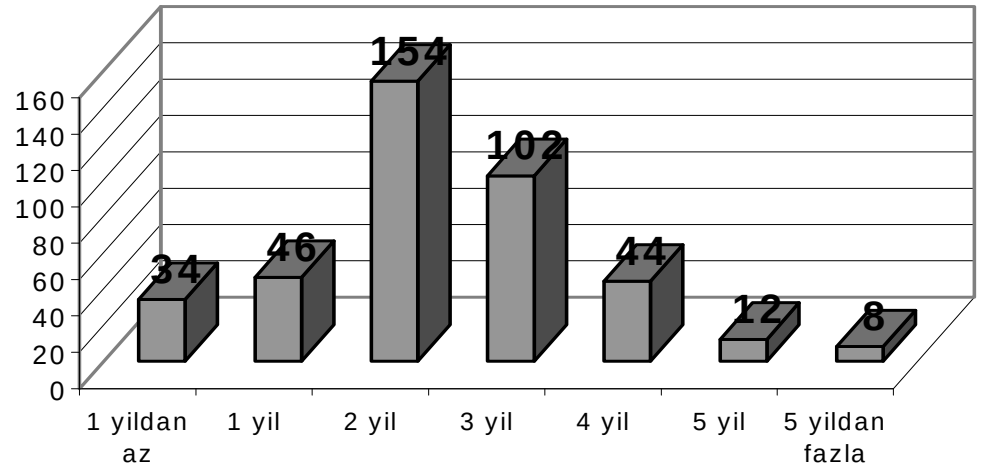
$P_i^{(n)}$ = i nci markaya ilişkin n nci dönem pazar payını ifade etmektedir.

Dönemler itibari ile 12 lastik markasının pazar paylarını tahmin ederken tahmin dönemleri arası sürenin (periyodun) belirlenmesi gerekir. Tahmin dönemleri arası süre (periyot) ile belirlenmiştir. 400 birimlik örneklemin ortalama lastik değiştirme süreleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

x_i	1 yıldan az	1 yıl	2 yıl	3 yıl	4 yıl	5 yıl	5 yıldan fazla
n_i	34	46	154	102	44	12	8

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi tüketicilerin otomobillerinin lastiklerini değiştirme süreleri farklılık göstermektedir. Ancak en yüksek frekansa karşılık gelen 2 yıl olduğu için, araştırmada tahmin dönemleri arası süre 2 yıl olarak alınmıştır. Başlangıç olasılık vektörü 2009 yılı başında oluştuğundan, n-adım olasılık vektörleri de sırası ile 2011, 2013, 2015, 2017, 2019 yıllarına ait olacaktır.

Pazara mevcut 12 lastik markasından farklı bir markanın ne zaman gireceğini bilmek mümkün değildir. Markov zincirleri ile pazar payı tahmininde bulunurken, pazara yeni markaların girmeyecek olması varsayımına olabildiğince işlerlik sağlamak amacıyla, tahmin dönemi 5 ile sınırlandırılarak, 2010 ile 2020 yılları arası için hesaplanmıştır. Tahmin sonuçları 1x12 boyutlu başlangıç olasılık vektörü ve 12x12 boyulu geçiş olasılıkları matrisinin n.kuvvetinin çarpımı ile elde edileceğinden, hesaplamalarda QSB paket programından yararlanılmıştır. Çözüm sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

		Markaların Beklenen Pazar Payları				
LASTİK MARKASI	Bugünkü Pazar Payları **2009** (Π_0)	**2011** (Π_{n+1})	**2013** (Π_{n+2})	**2015** (Π_{n+3})	**2017** (Π_{n+4})	**2019** (Π_{n+5})
Bridgestone	0.0450	0.0875	0.0946	0.0980	0.0982	0.0981
Cooper	0.0275	0.0425	0.0454	0.0459	0.0461	0.0462
Dunlop	0.0325	0.0349	0.0336	0.0308	0.0299	0.0295
Falken	0.0350	0.0351	0.0332	0.0329	0.0330	0.0331
Fulda	0.1150	0.1674	0.1718	0.1727	0.1733	0.1736
Goodyear	0.1325	0.1649	0.1657	0.1651	0.1647	0.1646
Hankook	0.0525	0.0402	0.0358	0.0338	0.0331	0.0328
Lassa	0.1525	0.1549	0.1479	0.1460	0.1458	0.1458
Michelin	0.1375	0.1274	0.1329	0.1361	0.1373	0.1379
Petlas	0.0475	0.0250	0.0214	0.0207	0.0205	0.0205
Pireli	0.1850	0.1002	0.0959	0.0959	0.0960	0.0959
Stunner	0.0375	0.0200	0.0218	0.0221	0.0221	0.0220
TOPLAM	**1.0000**	**1.0000**	**1.0000**	**1.0000**	**1.0000**	**1.0000**

Her bir lastik markasının pazar payları yıldan yıla değişiklik göstermektedir. Bu değişiklikler, markaların pazar paylarında artış ya da azalış şeklinde ortaya çıkmaktadır. İkinci bölümde değinildiği üzere, P geçiş olasılıkları matrisinin n. kuvvetlerinin alınmasıyla, n değeri büyüdükçe P_{ij} değerlerinin kararlı bir yapıya ulaşacağı ifade edilmişti. Markov zincirlerinde denge durumu olasılıkları olarak ifade edilen bu olasılıklar, belirli bir dönemden sonra markaların pazar paylarında bir değişikliğin olmayacağını kabul eder.

$\Pi = \Pi \cdot P$ eşitliği ile hesaplanacak denge vektörü Π , otomobil lastiği markalarının denge durumu olasılıklarını verecektir.

Π olasılık vektörü ve P geçiş olasılıkları matrisinin çarpımı ile elde edilecek denklem sayısı 12 dir. 12 otomobil lastiği markası için denge durumu olasılıklarını veren olasılık vektörünün elemanları toplamı 1' e eşit olacaktır. $\sum_{j=1}^{12} P_i = 1$ olduğunu gösteren aşağıdaki denklem de denklem takımına eklenir.

$P_1 + P_2 + P_3 + \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots + P_{12} = 1$

$P_1=0.28P_1+0P_2+0P_3+0P_4+0.22P_5+0P_6+0P_7+0.17P_8+0.17P_9+0.06P_{10}+0.11P_{11}+0P_{12}$

$P_2=0.09P_1+0.27P_2+0P_3+0.18P_4+0P_5+0.28P_6+0P_7+0P_8+0.18P_9+0P_{10}+0P_{11}+0P_{12}$

$P_3=0P_1+0P_2+0.39P_3+0P_4+0.15P_5+0.31P_6+0P_7+0.15P_8+0P_9+0P_{10}+0P_{11}+0P_{12}$

$P_4=0P_1+0P_2+0.14P_3+0.29P_4+0.21P_5+0P_6+0P_7+0.29P_8+0.07P_9+0P_{10}+0P_{11}+0P_{12}$

$P_5=0.07P_1+0.02P_2+0P_3+0P_4+0.26P_5+0.15P_6+0P_7+0.11P_8+0.17P_9+0.04P_{10}+0.11P_{11}+0.07P_{12}$

$P_6=0.15P_1+0.08P_2+0.04P_3+0.04P_4+0.1P_5+0.23P_6+0.04P_7+0P_8+0.08P_9+0P_{10}+0.21P_{11}+0.04P_{12}$

$P_7=0.01P_1+0P_2+0.01P_3+0P_4+0P_5+0.01P_6+0.43P_7+0P_8+0.01P_9+0P_{10}+0.14P_{11}+0.05P_{12}$

$P_8=0.01P_1+0.05P_2+0P_3+0P_4+0.15P_5+0.25P_6+0.03P_7+0.38P_8+0.05P_9+0P_{10}+0P_{11}+0P_{12}$

$P_9=0P_1+0.04P_2+0P_3+0.02P_4+0.24P_5+0.15P_6+0.06P_7+0.15P_8+0.33P_9+0P_{10}+0.04P_{11}+0P_{12}$

$P_{10}=0.11P_1+0P_2+0P_3+0P_4+0.26P_5+0P_6+0P_7+0.21P_8+0.05P_9+0.37P_{10}+0P_{11}+0P_{12}$

$P_{11}=0.07P_1+0.05P_2+0.04P_3+0.07P_4+0.18P_5+0.14P_6+0P_7+0.14P_8+0.01P_9+0P_{10}+0.23P_{11}+0P_{12}$

$P_{12}=0.20P_1+0P_2+0P_3+0P_4+0P_5+0.33P_6+0P_7+0.20P_8+0.13P_9+0P_{10}+0P_{11}+0.13P_{12}$

ve denklem sistemine,

$1 = P_1+ P_2+ P_3+ P_4+ P_5+ P_6+ P_7+ P_8+ P_9+ P_{10}+ P_{11}+ P_{12}$ eklenir.

Yukarıda 12 bilinmeyenden oluşan, 13 denklem çözülerek denge durumu olasılıkları vektörü elde edilir. Hesaplamalarda QSB paket programından yararlanılmıştır. Denge durumu olasılıkları QSB paket programında 12. iterasyonda elde edilmiştir.

Π=[0.098 0.0462 0.0292 0.0331 0.1738 0.1645 0.0327 0.1459 0.1381 0.0205 0.0959 0.022]

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Otomobil lastiği pazarında faaliyet gösteren işletmelerin yöneticilerinden alınan bilgiler ile, öncelikle pazarda mevcut otomobil lastiği markaları belirlenmiştir. Türkiye genelinde üretilen ya da ithal edilen toplam 25 otomobil lastiği markasının 12 tanesinin pazarda satışa sunulduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışığında, anket formu hazırlanarak, 400 birimlik örnekleme, etkin ve yaygın kullanım imkanına sahip olması nedeni ile, basit tesadüfi örnekleme tekniği ile uygulanmıştır.

Anket sonuçlarının değerlendirilmesi ile, başlangıç olasılık vektörü (markaların 2009 yılı pazar payları) ve geçiş olasılıkları matrisi belirlenmiştir. Tahmin modelinin kurulması için gerekli ve yeterli olan başlangıç olasılık vektörü ve geçiş olasılıkları matrisinin belirlenmesinden sonra, 2 yıllık periyodlar ile 2010-2020 yılları arası otomobil lastikleri markalarının pazar payları tahminleri elde edilmiştir. Tahmin dönemleri arası süre 2 yıl olarak belirlenmiştir. Çünkü anket formlarının değerlendirilmesi sonucu, tüketicilerin ortalama lastik değiştirme sürelerinde en yüksek frekans, 2 yıl şıkkına karşılık gelmektedir. Otomobil lastiği markalarının pazar

payları tahminlerini, pazar denge durumunun oluşacağı yıla kadar hesaplamak mümkündür. Ancak, yeni bir otomobil lastiği markasının, pazara bir süre sonra gireceğine kesin gözüyle bakılarak, tahminler 10 yıllık dönem ile sınırlandırılmıştır. Markov zincirleri ile sağlıklı ve tutarlı pazar payı tahminlerinin elde edilmesi, pazara yeni markaların girmeyecek olması varsayımına bağlıdır.

KAYNAKÇA

Aytaç, Mustafa. **Matematiksel İstatistik**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.

Aslanargun, Atilla. **Stokastik Süreçler**, Ders Notları, Eskişehir, 1991.

Budnick, Frank S. **Applied Mathematics for Business, Economics and Social Sciences**. 3 rd ed., New York : McGraw-Hill Internationals Editions, 1988.

Emre, Can ve Yücel, Önder. " Baraj Göllerinde Çökelmenin StokastikYöntemle İncelenmesi". **Yöneylem Araştırması V. Ulusal Kongresi Bildirileri**, 1979.

Curwin, John., Slater, Roger. **Quantitative Methods For Business Decisions**. 3 th. ed. London: Chopman and Hall, 1991.

Çalık, Nuri. **Pazarlama Yönetiminde Satış Tahmin Sürecine Bütünleşik Bir Yaklaşım**.Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1992.

Çınar, Mehmet. **Yönetsel Kararlara İlişkin Sayısal Yöntemler**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1990.

Çömlekçi, Necla. **Temel İstatistik,** 3. Baskı. Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.

Doğan İbrahim. **Yöneylem Araştırması Teknikleri ve İşletme Uygulamaları**, Eskişehir, Bilim TeknikYayınevi, 1995.

Erçelebi, Selamet G. "Homojen Olmayan Markov Prosesleri", **Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XV. Ulusal Kongresi Bildirileri** , 1993.

Esin, Alptekin. **Yöneylem Araştırmasında Kullanılan Karar Yöntemleri**.Ankara: Gazi Üniversitesi,1988.

Forgionne, Guiseppi A. **Quantitative Management**. 2 th.ed. Chicago:The Dryden Press, 1990.

Grinstead, Charles M., Snell, J. Laurie. **Introduction to Probability**. 2 th. ed.USA: 1997.

Güler, Nergül. "Araç Motor Yağlarının Bursa' daki Pazar Paylarının Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama Denemesi", Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Uludağ Üniversitesi, 1992.

Haeussler, Ernest F., Paul Richard S. **Introductory Mathematical Analysis For Business, Economics and the Life and Social Sciences**. 7 th.ed. New Jersey :A. Simon & Schuster Co., 1993.

Halaç, Osman. **Kantitatif Karar Verme Teknikleri.** 4. Baskı.İstanbul: Melisa Matbaacılık, 1995.

Hillier, Frederick S., Lieberman Gerald J. **Introduction to Operations Research**. California: Holden-Day Inc., 1967.

İnal, Ceyhan. **Stokastik Süreçler**.Ankara: Hacettepe Ünv.,İstatistik Ders Notları, 1982.

Kara, İmdat. "Rastnal Süreç Olarak Markov Zincirleri", **Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi**, C.15,S.2,1979.

Karlin, Samuel. **A First Course in Stochastic Processes**. New York: Academic,1975.

Kaynak, Tuğray. **İnsan Kaynakları Planlaması**. İstanbul: Melisa Matbaacılık, 1996.

Kotler, Philip. **Marketing Decision Making A Model Building Approach.** Great Britain: A Holt İnternational Edition,1974.

Kumar P., Varaiya P. **Estimation, Identification and Adaptive Control**. New Jersey: Printice Hall Inc., 1986.

Kurtuluş, Kemal. **Pazarlama Araştırmaları**. Genişletilmiş 5. Baskı. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın, 1996.

Kutsal, Alaettin., İnal, Ceyhan. ve Ergül, Hülya. "Dengede Olan Topluluklarda Rasgele Genetik Kaymaların Markov Zincirleri ile Açıklanması", **Hacettepe Fen, Mühendislik Bilimleri Dergisi**, C.5, Mart 1975.

Levin, Richard I., Kirkpatrick, C .A. **Quantitative Approaches to Management**..New York: McGraw Hill Book Company, 1984.

Lipschutz, Semour. **Theory and Problems of Probability**. New York: Schaum's Outlines Series, McGraw Hill Book Company,1968.

Markland, Robert E., Sweigart, James R. **Quantitative Methods: Application to Managerial Decision Making** . Canada: John Wiley & Sons Inc. 1987.

Meyn, J.P., Tweedie, R.L. **Markov Chains and Stochastic Stability** Great Britain: Springer-Verlag London Ltd.,1993.

Özkan,İsmail ."İnsangücü Planlaması ve Markov Zincirleri Uygulaması" **Anadolu Üniversitesi Afyon İ. İ. B. F. 15. Yıl Armağanı**, No: 365, 1983,

Philippe, B., Saad, Yocuef. and Stenard William J."Numerical Methods in Markov Chain Modelling", **Operations Research Society of America**, Vol.40, No.6, November-December 1992,

Revuz,D. **Markov Chains**. Revised edition, Elsevier Science Publisher B.V., 1984.

Şahinoğlu, Mehmet ,**Applied Stochastic Processes.** Ankara: Set Ofset, 1988.

Taha, Hamdy A. **Operations Research An Introduction**. Fifth Ed. New York: Macmillan Publishing Company, 1992.

Tanaka, A. Atsuhiro. Kino, Issei. "Lumpability of Markov Chains", **Journal of Operations Research Society of Japan**, Vol.41, No.1, March 1998.

Tenekecioğlu, Birol ve Kara, İmdat. "Pazarlama Kararlarında Yöneylem Araştırması", **Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi**, C.16,S.1,Ocak 1980.

Tokol, Tuncer. **Pazarlama Yönetimi**. Bursa : Ceylan Matbaacılık Ltd., 1996.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİ VE TÜKENMİŞLİK İLİŞKİSİ

Öğr. Gör. Dr. Mehmet KAŞLI
Balıkesir Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu

Prof. Dr. Oya AYTEMİZ SEYMEN
Balıkesir Üniversitesi İİBF

Özet:Bu çalışma, işlerin çok fazla otomasyona tabi tutulamadığı ve bu nedenle yoğun bir şekilde işgören çalıştırıldığı, işgören çalışmalarının hizmet kalitesini yakından etkilediği otel işletmelerine yöneliktir. Araştırma bulguları, bütünsel olarak kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir [KSL↔LÜE (r=.514**)]; [KSL↔TKN (r=.117*)]; [LÜE-TKN (r=.-114[*])]. Ayrıca kişilik özellikleri ile lider-üye etkileşiminin alt boyutlarının tümü arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki mevcuttur [KSL↔ETK (r=. 322**) BGL (r=.304**) MSS (r=497**)]. Kişilik özellikleri ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında anlamlı fakat negatif ilişkinin var olduğu [KSL↔DUT (r=.-333**), DYS (r=.-156**) araştırma bulguları ile ortaya çıkmıştır. Kişilik özellikleri ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir [KSL↔KBD (r=.748)]. Lider-üye etkileşimi ile tükenmişliğin alt boyutları arasında da anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Lider-üye etkileşimi ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasındaki ilişki anlamlı ve negatif yönlüdür [LÜE↔DUT (r=.-366**) DYS (r=.-119*)]. Lider-üye etkileşimi ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır [LÜE-KBD (r=.520)]. Lider-üye etkileşimi değişkeni, bütünsel olarak tükenmişliğin 0,096'sını, duygusal tükenme boyutunun 0,204[†]***'ünü, kişisel başarı duygusunun azalması boyutunun 0,664' ünü ve duyarsızlaşma boyutunun 0,178***'ini açıklamaktadır. Lider-üye etkileşiminin kişilik özellikleri ve tükenmişlik ilişkisinde aracı rolü oynadığı ve kişilik özelliklerinin tükenmişlik üzerindeki etkisini ortadan kaldırdığı araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Lider-üye etkileşimi modeli aynı zamanda çalışma süresi ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi, tükenmişlik, otel işletmeleri.

PERSONALITY TRAITS, LEADER-MEMBER EXCHANGE AND EXHAUSTION RELATION

Abstract:This study aims to find out personality traits, leader-member exchange, and exhaustion relation among the hotel management employees, where there is not much automation causing a large number of employees and affecting the quality of work closely. The findings show that there is a positive and meaningful correlation between personality traits, leader-member exchange, and exhaustion in total [PRS↔LMX (r=.514[‡]**)]; [PRS↔EXH (r=.117*)]; [LMX-EXH (r=.-114*)]. In addition, there is a positive and meaningful correlation between personality traits and all the subdimensions of leader-member exchange [PRS↔EFF (r=. 322**) LYT (r=.304**) PRP (r=497**)]. It was also found out that there is a meaningful but negative correlation between personality traits with exhaustion and depersonalization [PRS↔DUT (r=.-333**), DYS (r=.- 156**). There is a positive and meaningful correlation between personality traits and personal accomplishment [PRS↔PAC (r=.748)]. It was also found out that there are meaningful correlations between leader-member exchange and all the subdimensions of exhaustion. The correlation between leader-member exchange with exhaustion and depersonalization is meaningful and negative [LMX↔EEH (r=.-366**) DPS (r=.-119[§]*)]. There is a positive and meaningful correlation between leader-member exchange and emotional exhaustion in personal accomplishment [LMX-PAC (r=.520)]. Leader-member exchange variable in total explains 0,096 of exhaustion, 0,204*** of emotional exhaustion, 0,664*** of personal accomplishment target, and 0,178*** of depersonalization. It is understood from the findings that leader-member exchange plays a role in the relation of personality traits and exhaustion, and leader-member exchange model also affects the correlation between work period and exhaustion.

Key Words: Personlity taraits, leader-member Exchange, burnout, hotel managements.

GİRİŞ

Tüm örgütsel yapılarda yüksek başarıya ulaşabilmek için işgörenlerin, örgütsel amaç ve hedeflere kilitlenmelerini sağlayacak ölçüde gönülden ve etkin destek sunmaları beklenir. Fakat bu destek, tüm işgörenlerden aynı şekilde sağlanamayabilir. Bu noktada, kişisel özelliklerdeki farklılıklar ya da çalışılan örgütlerdeki güdülenme yetersizlikleri gibi nedenler rol oynar. Tüm işgörenlerin aynı örgütsel hedeflere yönelmesini sağlayacak çabaların önem kazanması, araştırmacıların da bu alanda yoğun olarak çalışmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareketle, öncelikle işgörenlerin doğuştan veya sonradan kazanılan özelliklerinin ortaya konulması gereği üzerinde durulmuş ve bu konuda araştırmalar yapılmıştır.

Bu araştırmanın sorunu, otel işletmelerindeki işgörenlerin kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkilerinin belirlenmesidir. İşgörenlerin kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkilerinin incelenmesi, temel olarak üç safhada gerçekleştirilecektir. İlk olarak, incelenecek olan ilişkilerin üç boyutu (kişilik, lider-üye etkileşimi, tükenmişlik) ile ilgili olarak ayrıntılı bir yazın araştırması yapılacak ve daha önce konu ile ilgili yapılan araştırmalar ve bulguları özetlenecektir. Daha sonra ilgili alandaki yazın doğrultusunda, otel işletmelerinde kişilik, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisinin belirlenebilmesi amacıyla bir anket formu geliştirilecektir. Geliştirilecek anket formunun anlaşılır, geçerli ve güvenilir olup olmadığını belirlemek amacıyla bir ön test yapılacak ve anket formuna son şekli verilecektir. Son olarak anket formuyla elde edilen veriler değerlendirmeye alınacak ve otel işletmelerinde işgörenlerin kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

* P<.05, ** p<.01, * p<.05, *** p<.001

*** p<.001

Yazında kişiliğin oluşmasını etkileyen faktörler; biyolojik ve kalıtımsal faktörler, sosyo-kültürel faktörler, ailesel faktörler, sosyal yapı ve sosyal sınıf faktörleri, coğrafi ve fiziki yapı faktörleri ve diğer faktörler olmak üzere altı grupta toplanmıştır (Zel, 1999:4; Isır, 2006:39; Hazar, 2006:126; Çetin ve Beceren, 2007:113; Luthans, 1995:114). Kişiliği belirleyen faktörlerden sonra kişiliği ve kişiliğin gelişimini açıklayan kuramlar ortaya çıkmıştır. Kişiliği psikolojik açıdan inceleyen ve analitik bir yaklaşımla açıklamaya çalışan Freud, kişiliği oluşturan üç temel yapının (id, ego, süper ego) bulunduğunu ve bu yapıların bireylerin davranışlarına yön verdiğini ifade etmiştir (Saavedra, 1980:4). Freud'un öncüsü olduğu bu yaklaşıma, zaman içinde Jung, Adler, Fromm, Horney, Erikson, Berne, Murray gibi birçok araştırmacı tarafından katkıda bulunulmuş ve bu yaklaşımlar yazında psiko-analitik kuram olarak yerini almıştır. Daha sonra, kişiliğin açıklanmasında davranışçı yaklaşımlar geliştirilmiş ve bu çalışmalarda araştırmacılar, kişiliği oluşturan temel etmenlerin belirlenebilmesi için bireylerin çevreleri ile olan ilişkilerinin ve davranışlarının dikkatli bir biçimde gözlemlenmesinin gerekliliğini savunmuşlardır. Bu yaklaşımı savunan ve katkıda bulunan en önemli araştırmacıları, Skinner, Pavlov, Watson, Thorndike, Rotter ve Bandura, olarak belirtmek olanaklıdır. Özellikle Skinner'ın "pekiştirme" ve Pavlov'un "klasik şartlandırma" olarak adlandırılacak kuramları, bu alandaki en ilgi çeken yaklaşımlar olmuştur. Bireyin sosyal yönüne ağırlık veren kuramlardan sonra, bireylerin değişik etkilere karşı gösterdiği davranışlara bakılarak farklı bir bakış açısı elde edilmiştir. "Özellik Yaklaşımı", olarak nitelendirilen bu kuram, toplum içinde bireyleri diğerlerinden ayıran farklılıkları ortaya koymayı amaçlamıştır. Özellik yaklaşımının ortaya çıkmadığı yıllarda, kişilik ölçümleri faktör analizinin dışındaki çeşitli ölçeklerle yapılmış ve buna göre kişilik özelliği boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu alanda Cattel, Costa ve McCrae, Hogan, SHL Group, Myers-Briggs gibi araştırmacılar tarafından birçok farklı kişilik ölçüm aracı geliştirilmiştir. Costa ve McCrae tarafından kişiliğin beş temel özelliği bulunduğundan hareket edilerek hazırlanmış "Beş Büyük Faktör Kişilik Ölçümü" son 20 yılda birçok araştırma tarafından desteklendiğinden ön plana çıkmıştır. Bunun yanında Cattel tarafından geliştirilen 16 "temel kişilik özelliğini" ve 5 "genel kişilik eğilimini" ölçen test, halen iş yaşamında en çok kullanılan kişilik ölçüm araçlarından biridir.

Örgütlerde yöneticiler ve işgörenler arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Fiziksel olanakları benzer olmasına rağmen verimlilik ve başarı anlamında birçok örgütte farklı sonuçların ortaya çıkması, liderliğin örgüt düşüncesinde daha fazla anlam kazanmasına ve irdelenmesine neden olmuştur. Grup içerisindeki insanların etkilenmesi, yönlendirilmesi ve örgütsel amaçlara odaklanmalarının sağlanmasında liderliğin etkisi oldukça önemlidir. Zaman içinde örgütsel dinamiklerdeki köklü değişiklikler, yönetici-ast ilişkilerinin sağlam bir temel üzerinde yürümesini engellemiş ve bu alanda araştırma yetersizlikleri ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda ise yöneticilerin liderlik tarzlarını ortaya koymaya çalışan Danseeau, Graen ve Hage tarafından alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilen lider-üye etkileşim modeli (LÜE) ortaya çıkmıştır. LÜE, yazında 'ikili dikey bağlantı modeli 'olarak da isimlendirilmektedir. Kurama göre, bir çalışma grubunda liderin her bir üye ile olan ilişkileri özgün bir niteliğe sahiptir. İlk temas ve ilk ilişkiler, birbirleri hakkında fikir edinmelerine olanak sağlar. Eğer ilk izlenim olumlu ise, lider üyeye daha iyi görevler verecek ve onu destekleyecektir. LÜE kuramında ast–üst ilişkileri bir tür 'sosyal sözleşme' olarak değerlendirilir. İlişkiler resmi olmayan bir şekilde gelişir; üye ile lider arasında rol alış–verişleri olur. Yöneticinin etkinliği, her bir astıyla olan ilişkisinin kalitesine bağlıdır.

LÜE Modeli, örgütlerde lider ile işgörenler arasındaki ilişkileri açıklamaya ve bunun sonucunda örgüt performansının ne şekilde etkilendiğinden hareketle araştırılmaya başlanmış bir konudur. Yaklaşık 30 yıllık bir geçmişe sahip olan bu konu, birçok araştırmacı tarafından dikkate alınmış ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Yazında bu konu ile ilgili olarak yapılan araştırmaları, temel olarak lider-üye ilişkilerini açıklayıcı bir model geliştirme ve örgütlerde lider-üye ilişkilerinin bireysel ve örgütsel performans üzerindeki etkilerini belirleme çabaları olarak değerlendirmek olanaklıdır. Lider-Üye ilişkilerini açıklamaya yönelik olarak yapılan araştırmaların sonucunda, bu ilişkileri açıklayabilecek dört boyutlu bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre; örgütlerde lider-üye ilişkilerinin kalitesini belirleyen boyutlar "katkı", "etki", "bağlılık" ve "mesleki saygı" dır (Davis ve Gardner, 2004:459). Bu boyutların aynı zamanda birbirlerinden etkilendiği de araştırma sonuçları ile ortaya konmuştur. LÜE modeli; tanımlayıcı bir model olması, liderin, işgörenleriyle kurduğu ilişkide aynı tarzı kullanmaktan ziyade farklı rollere bürünerek yeni tarzlar geliştirmesi ve her işgöreniyle etkileşim içinde olmasını ifade etmesi, örgüt içindeki bireylerin ikili ilişkilerini liderlik kavramı içinde değerlendiren ve liderlik kavramını bu ilişkilerle açıklamaya işgören tek liderlik yaklaşımı olması, bireyler arası ilişkileri açıklamaya işgören dikey bağlantı modelini de ileriye taşıyarak, adalet, eşitlik gibi alt boyutlarla liderlik kavramını zenginleştirmesi, liderlik kavramını doğuştan gelen veya sonradan kazanılan özelliklerin yanında iletişime vurgu yaparak açıklamaya çalışması ve örgüt içindeki bireylerin iletişim kalitesinin liderliğin önemli bir parçasını oluşturduğunu ortaya koymuş olması vb. nedenlerle diğer liderlik yaklaşımlarından farklıdır. Aynı zamanda bu model ile ilgili uygulamaların örgütsel amaçlara ulaşmada olumlu yönde katkı sağladığı ve örgütte lider-üye etkileşimlerinin ve üyelerin kendileri arasındaki iletişimin kalitesinin, liderliğin önemli bir parçası olan amaçlara ulaşmayı kolaylaştırdığı da birçok araştırma tarafından desteklenmiştir. Bu araştırmalarda LÜE modeli ile örgütsel vatandaşlık, işdoyumu, iş performansı, örgütsel değişme gibi birçok ilişki araştırılmış ve etkileşimin olumlu yönde olduğunu destekleyen çok sayıda bulguya rastlanmıştır (Cevrioğlu, 2007; Özutku, 2007; Börü ve Güneşer, 2006; Collins, 2007; Aryee ve Chen, 2006; Scandura, 1999; Truckenbrodt, 2000; Dionne, 2000; Hills, 2008; Gürpınar ve Yahyagil, 2007, Özutku, Ağca ve Cevrioğlu, 2007; Beomcheol ve Thomas, 2005; Hofmann, Morgeson ve Gerras, 2003; Lee, 2005; Asgari, ve diğerleri, 2008; Chen, Chang, Hu, 2007).

Çalışmaya konu olan bir diğer kavram tükenmişliktir. Tükenmişlik kavramı, ilk kez Freudenberger tarafından kullanılmıştır. Freudenberger tükenmişliği; enerji, güç veya kaynaklar üzerindeki aşırı taleplerden dolayı başarısız olma, enerjinin bitmesi, başkalarının sorunlarından bunalma ve bunun sonucunda duygusal yoksunluk yaşama olarak tanımlamıştır (Freudenberger, 1974: 160). Freudenberger'e göre, tükenmenin bitkinlik ve yorgunluk hissi, baş ağrılarından dolayı acı çekme, mide ve bağırsak rahatsızlıkları, nefes alma güçlükleri gibi fiziksel belirtileri bulunmaktadır. Çabuk öfkelenme, anlık kızgınlıklar, engellenme duygusuna kapılma vb. en belirgin davranışsal göstergeleridir. İlerleyen aşamalarda ise, güvensizlik, paranoya ve değişime tahammül edememe durumları görülmektedir. Son yirmi yıl içindeki araştırmalar göstermiştir ki tükenmişlik, yalnızca içsel kişisel depresyona bağlı olmadığı gibi, güdülenmedeki azalma sonucu kişisel başarıdaki azalma da değildir.

Tükenmişlik aynı zamanda örgütte olumsuzlukların ve devamsızlıkların yaşanmasına, işgören devir hızının artmasına ve verimlilik azalmasına da neden olan önemli bir sorundur. Tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin örgütsel bağlılıklarının azaldığı ve kararlara katılım noktasında isteksiz davrandıkları da anlaşılmaktadır (Storm ve Rothmann, 2003:35) Tükenmişlik yavaş yavaş gelişmekte ve insanın yaratıcılığı ve etkinliği, yerini, derin yorgunluk duygusuna ve eleştirel davranışa bırakmakta ve böylece insan hareket etme gücünü kaybetmektedir (Telman ve Önen, 2006:2). Dolayısıyla tükenmişlik olayına çok boyutlu olarak yaklaşılması ve tükenmişliğe neden olan faktörlerin farklı yönlerden ele alınması gerekmektedir. Tükenmişlik konusunda yapılacak araştırmalar, aynı zamanda tükenmişliğin şiddetini artıran ya da azaltan aracı değişkenleri belirlemeye de yönelmeli ve bu değişkenlerin tükenmişlik üzerindeki rollerini ortaya koymaya çalışmalıdır. Aracı değişkenler, bağımlı değişkenler arasındaki herhangi bir ilişkiyi anlamlı düzeyde açıklayan önemli unsurlardır. Dolayısıyla kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi açıklamada lider-üye etkileşiminin de aracı bir değişken rolü görebileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

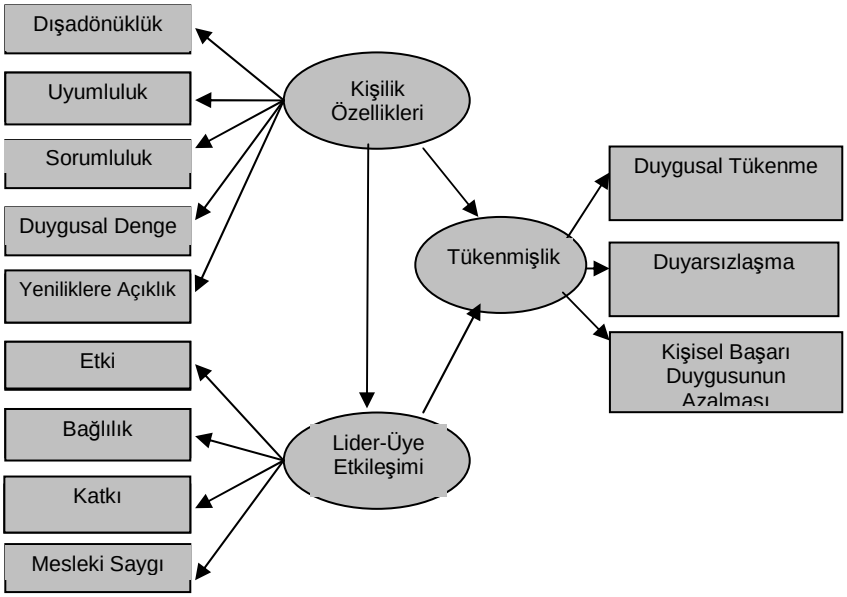
Salt kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisini üçlü olarak inceleyen tek bir çalışmaya rastlanmıştır. Bunun yanında kişilik özellikleri-tükenmişlik, kişilik özellikleri-lider-üye etkileşimi ve lider-üye etkileşimi-tükenmişlik ilişkisine dönük olan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kişilik boyutları ile tükenmişlik boyutları arasındaki ilişkiler, kişilik boyutları ile lider-üye etkileşimi boyutları arasındaki ilişkiler ve lider-üye etkileşimi boyutları ile tükenmişlik arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bakker vd. (2006) kişilik özellikleri ve tükenmişlik ilişkisini araştırmış ve duygusal tükenmişlik ile duygusal dengenin, duyarsızlaşma ile duygusal denge ve dışadönüklüğün, kişisel başarı duygusundaki azalma ise dışadönüklük ve duygusal denge arasında ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Storm ve Rothman (2003) tarafından yapılan araştırmada da duygusal denge, dışadönüklük, yeniliklere açıklık ve sorumluluk ile ilişkili bulunmuştur. Yine bu araştırmada, duygusal tükenme ile duygusal denge, dışadönüklük, yeniliklere açıklık ve sorumluluk arasında da ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Miner (2007) tarafından yapılan araştırma, duygusal denge ve duygusal tükenmişlik arasında, dışadönüklük ile kişisel başarı duygusunda azalma arasında bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Knežević, Krapić ve Kardum (2007), uyumluluğun azalmış kişisel başarı duygusunu olumsuz olarak, beş kişilik özelliğinden duygusal dengenin ise tükenmişliği olumlu olarak etkilediğini belirlemişlerdir. Kim, Shin ve Umbreit (2007), uyumluluğun otel işgörenlerinde tükenmişliği etkileyen en önemli unsur olduğunu belirlemişlerdir. Mills ve Huebner (1998), kişilik boyutlarından dışadönüklük ve uyumluluğun tükenmişlik üzerinde etkin olduğunu ortaya koymuşlardır.

İlgili yazında doğrudan lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisini inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamasına rağmen liderlik ve tükenmişlik ilişkisine dönük çalışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla liderliğin tükenmişlik üzerinde etkisinin olabileceği öngörülmektedir.

Gill, Flaschner ve Schachar (2006) ağırlama sektörü yöneticilerinin, dönüşümsel-liderlik yöntem ve tekniklerini kullanarak, işgörenlerinin stres ve tükenmişliğini hafifletebileceğini ortaya koymuşlardır. Hetland, Sandal ve Johnsen (2007) ise, liderlik ile tükenmişlik arasında herhangi bir ilişki bulamamışlardır. Fakat buna rağmen, duygusal dengenin doğrudan tüm tükenmişlik unsurlarıyla ilgili olduğu belirlenmiştir.

Lider-üye etkileşim modeli ile örgütsel vatandaşlık, işdoyumu, iş performansı, örgütsel değişme gibi birçok ilişki araştırılmış ve etkileşimin olumlu yönde ilişkili olduğunu destekleyen çok sayıda bulguya rastlanmıştır (Truckenbrodt, 2000:235; Dionne, 2000:7; Hofmann, Morgeson ve Gerras, 2003:173). Dolayısıyla lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik arasında doğrudan bir ilişki araştırılmamış olmasına rağmen, lider-üye etkileşimi ile işdoyumu, iş performansı gibi kavramlar arasında bir ilişkinin varlığının ortaya konulmuş olması, lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik arasında da bir ilişkinin bulunabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında, kişilik özellikleri ile tükenmişlik ilişkisini açıklayan çalışmalarda, ilişki açısından ortaya konan regresyon katsayılarının düşüklüğü, kişilik özellikleri ile tükenmişlik ilişkisine etki eden birçok unsurun olabileceğini göstermektedir.

Lider-üye etkileşimi ile işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişkinin ortaya konulmuş olması (Cevrioğlu, 2007:4), lider-üye etkileşim kalitesinin tükenmişlik üzerinde bir aracılık etkisinin bulunabileceğini göstermektedir. Graham (2009), kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasında önemli bir ilişki bulunduğunu ve lider-üye etkileşimi kalitesinin ise bu ilişkiye kısmen veya tamamen aracılık ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla araştırmanın modeli, “kişilik özellikleri-tükenmişlik”, “lider-üye etkileşimi-tükenmişlik” ve “kişilik özellikleri-tükenmişlik ve lider-üye etkileşiminin bu ilişki üzerindeki aracılık etkisini” araştırmak üzere kurulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Hipotez 1: Kişilik özellikleri ile lider-üye etkileşimi ve alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 4: Lider-üye etkileşiminin kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki ilişki üzerinde aracılık etkisi vardır.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisinin belirlenmesini amaçlayan bu çalışmanın evreni, otel işletmesi çalışanlarıdır. Ural ve Kılıç (2005)'a göre, evren hacminin geniş, evren birimleri arasındaki mesafenin uzak olduğu durumlarda, basit, tesadüfi ve tabakalı örnekleme yöntemlerinin herhangi birinden yararlanmak oldukça zordur. Bu nedenle araştırmada, örneklem olarak tesis niteliğinin yüksekliği (5 yıldız), örgüt yapılarının sağlıklı olması, araştırmanın yapıldığı tarihlerde açık olması ve doluluk oranlarının yüksekliği nedeniyle araştırmaya katılmayı kabul eden İstanbul'daki 5 yıldızlı Dedeman, Plaza, Sheraton, Ceylan, Movenpick ve The Marmara otelleri çalışanları, küme örnekleme yöntemine göre örneklem olarak seçilmiştir. Bölge olarak İstanbul'un seçilmesinin nedeni, Türkiye turizmi açısından önemli bir merkez olmasıdır. İstanbul'da beş yıldızlı 47 otel işletmesi bulunmaktadır (Bolat, 2008:166). Bu noktadan hareketle, örneklem olarak tesadüfi belirlenen altı otelde görev yapan 500 işgörene ulaşılmış ve anketler eğitim verilen anketörler aracılığıyla ve araştırmanın amacı açıklanarak, elden dağıtılmıştır. 302 anket formunun anketörler tarafından geri dönüşümü sağlanmıştır. Geri dönen 302 anket formundan, kullanılabilir durumdaki 290 anket formu ile araştırmanın analiz aşamasına geçilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmada veri toplama araçları olarak dört bölümden oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Otel işletmesi işgörenlerinin kişilik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla, Beaumont ve Stout (2003) tarafından geliştirilen "Kişilik Özellikleri Ölçeği", Maslach tarafından geliştirilen "Tükenmişlik Ölçeği" ve Graen ve Uhl-Bien (1995) tarafından geliştirilen "Lider-üye Etkileşimi Ölçeği" ve işgörenlerin kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşan bir ölçek kullanılmıştır.

***Kişilik Özellikleri Ölçeği*:** Otel işletmesi işgörenlerinin kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla, öncelikle Beaumont ve Stout (2003) tarafından geliştirilen ve kişilik özelliklerini beş boyut altında değerlendiren BFI (Bigfive Inventory) ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin yapı geçerliliğinin test edilmesi amacıyla ön test uygulanmış ve ön test sonucunda, ölçeğin alt boyutları ile ilgili sorunlar ortaya çıkmış ve anket formunun yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle işgörenlerin bu ölçeğe ait ifadelere yanıt verirken zaman darlığından şikayet ederek dengesiz işaretlemeler yaptığı belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle, aynı sorunlardan dolayı, Donnellan ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen ve 20 maddeden oluşan (IPIP) ölçekten yararlanarak yeni bir ölçek geliştirilmiştir. Yeni geliştirilen ölçeğin ön testi yapılmış ve daha geçerli bir yapıya (Crombach alfa=0,782) sahip olduğu belirlenmiştir.

Tükenmişlik Ölçeği: İşgörenlerin tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla Maslach tarafından geliştirilen ve tüm dünyada büyük bir kabul gören tükenmişlik ölçeğinden yararlanılmıştır. Anketin Türkçe formu Şanlı (2006)'nın çalışmasından alınmıştır. Tükenmişlik ölçeği ön teste tabi tutulmuş ve ön test sonucunda anlaşılmasında sorunlar bulunduğu ortaya çıkan bazı ölçek maddeleri ölçekten çıkarılarak 12 maddeden oluşan yeni bir tükenmişlik ölçeği belirlenmiştir. Hazırlanan bu yeni ölçek de ön teste tabi tutularak ölçeğin güvenilirliğinin yeterli (Crombach alfa=0,890) olduğu belirlenmiştir.

Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği: Lider-üye etkileşim kalitesini belirlemek amacıyla Graen ve Uhl-Bien (1995) tarafından geliştirilen dört alt boyut ve 12 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Lider-üye etkileşimi ölçeğine de ön test uygulanmış ve ön test sonucunda "katkı" boyutuna ait maddelerin ölçeğin "bağlılık" boyutu altında değerlendirilebileceği görülmüştür. Dolayısıyla ölçeğin üç alt boyutta (etki, bağlılık, mesleki saygı) değerlendirilmesinin ve ölçeğin buna göre tasarlanmasının daha uygun olacağı öngörülerek, ölçekten katkı boyutuna ait üç madde çıkarılmıştır. Oluşturulan yeni ölçeğe tekrar ön test uygulanmış ve ölçeğin Crombach Alfa katsayısı 0,912 olarak belirlenmiştir.

Kontrol Değişkenleri: Katılımcılardan, araştırma sonuçlarına etkisi olabileceği düşünülen, cinsiyet, yaş, çalışma süreleri, eğitim durumları, çalıştıkları bölüm ve çocuk sayılarını da işaretlemeleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesinde ve analizinde SPSS istatistik programından faydalanılmıştır. Kontrol değişkenlerine ilişkin veriler, frekans ve yüzde değerleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri ölçmek için korelasyon ve regresyon analizlerinden faydalanılmıştır. Kontrol değişkenleri açısından anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının belirlenmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi ve tek faktörlü varyans analizleri yapılmıştır. Lider-üye etkileşiminin, kişilik özellikleri ile tükenmişlik ilişkisindeki aracı rolünü belirlemek için ise hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Kontrol Değişkenlerine İlişkin Bulgular

Çizelge 1'de araştırmaya katılanların demografik özellikleri görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların çoğunluğunun kadın (%54,14) ve 36-45 yaş aralığında (%77,59) bulundukları görülmektedir. Evli oranların oranı %54,14' tür ve büyük bir çoğunluğu çocuk sahibidirler. Araştırmaya katılan otel işletmesi çalışanlarının %44,83'ü lise mezunudur. Çalışma süreleri açısından bir değerlendirme yapıldığında, işgörenlerin çoğunlukla beş yılın altında bir çalışma süresinde bulundukları görülmektedir. Otel işletmelerinde işgörenler en çok banket, yiyecek-içecek ve kat hizmetleri bölümlerinde istihdam edilmektedir.

Çizelge 1. Kontrol Değişkenleri

Kontrol Değişkenleri		f	%
Cinsiyet	Kadın	157	54,14
	Erkek	133	45,86
Yaş	18-35 yaş	55	18,97
	36-45 yaş	225	77,59
	46 yaş ve üstü	10	3,45
Medeni Durum	Evli	157	54,14
	Bekar	133	45,86
Çocuk Sayısı	1 çocuk	99	34,14
	2 çocuk	44	15,17
	3 çocuk	8	2,76
	4 çocuk	2	0,69
	6 çocuk	1	0,34
	Toplam	**154**	**53,10**
Eğitim	İlköğretim	44	15,17
	Lise	130	44,83
	Önlisans	87	30,00
	Lisans	29	10,00
Çalışma Süresi	1-3 yıl	131	45,17
	4-6 yıl	124	42,76
	7-10 yıl	29	10,00
	11-15 yıl	6	2,07
	16 yıl ve üstü	0	0,00
Çalışılan Bölüm	Banquet	82	28,28
	Yiyecek-İçecek	63	21,72
	Kat Hizmetleri	45	15,52
	Önbüro	25	8,62
	Bulaşıkhane	25	8,62
	Mutfak	19	6,55
	Çamaşırhane	15	5,17
	Santral	8	2,76
	Lostra	5	1,72
	Pazarlama	3	1,03

Kontrol Değişkenleri ile Kişilik Özellikleri, Lider-Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisine İlişkin Bulgular

Çizelge 2'de, değişkenlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri ve değişkenler arasındaki korelasyon sonuçları görülmektedir. Kişilik özellikleri ve lider-üye etkileşimi ile ilgili bulgular ($\bar{x}$ =3,712) ve kişilik özellikleri ile ilgili bulgular ($\bar{x}$=3,372) ortalamanın üzerindedir. Tükenmişlik konusundaki bulgular ise ortalamanın biraz gerisinde ($\bar{x}$=2,638) bulunmaktadır. Kontrol değişkenleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, eğitim ve dışadönüklük arasında (r=-.144*) ve çalışma süresi ile dışadönüklük arasında (r=-.130*) anlamlı ve negatif bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Kişilik özelliklerinin bir alt boyutu olan yeniliklere açık olma ile eğitim arasında ise (r=.134*) anlamlı ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Lider-üye etkileşimi ile kontrol değişkenleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, eğitim ve lider-üye etkileşiminin alt boyutları olan bağlılık ve mesleki saygı arasında bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Eğitim ile bağlılık arasında (r=.233**) ve eğitim ile mesleki saygı arasında (r=.164**) anlamlı ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Eğitim ve tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif bir ilişki (r=-.129*), çalışma süresi ve tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki (r=.231**) belirlenmiştir. Tükenmişliğin alt boyutları ile kontrol değişkenleri arasında da anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Buna göre çalışma süresi ve duygusal tükenme ile (r=.191**) ve çalışma süresi ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin (r=.133*) bulunduğu ortaya konulmaktadır. Kontrol değişkenleri ile tükenmişlik arasındaki bir başka anlamlı ilişki de eğitim ve duyarsızlaşma arasında bulunmaktadır. Buna göre eğitim ile duyarsızlaşma arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki (r=-.342**) bulunmaktadır.

Basım ve Şeşen (2006) tarafından yapılan araştırmada da eğitim seviyesi, yaş ve çalışma süresi ile tükenmişlik arasında bir ilişkinin bulunduğu ortaya konulmuştur. Yaş ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin varlığı ise desteklenememiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğunun genç ve orta yaş grubunda bulunmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Çizelge 2. Kişilik Özellikleri, Lider-Üye Etkileşimi, Tükenmişlik Kontrol Değişkenleri İlişkisi

	ORT	S.S.	KSL	LUE	TKN	DDN	UYM	SOR	DYD	YAO	ETK	BGL	MSS	DUT	KBD	DYS
KSL	3,372	,407	1													
LUE	3,712	,487	,514(**)	1												
TKN	2,638	,624	,117(*)	-,114*	1											
DDN	3,300	,542	,400(**)	,053	-,024	1										
UYM	3,503	,443	,668(**)	,272(**)	,047	,302(**)	1									
SOR	3,510	,532	,739(**)	,413(**)	,059	,140(*)	,574(**)	1								
DYD	3,369	,459	,429(**)	,011	,015	,320(**)	,253(**)	,271(**)	1							
YAO	3,640	,626	,777(**)	,462(**)	,005	,160(**)	,431(**)	,499(**)	,271(**)	1						
ETK	3,679	,782	,322(**)	,792(**)	-,040	-,075	,163(**)	,286(**)	-,119(*)	,300(**)	1					
BGL	3,695	,582	,304(**)	,629(**)	,012	,211(**)	,112	,164(**)	,112	,250(**)	,238(**)	1				
MSS	3,762	,650	,497(**)	,732(**)	,006	,020	,314(**)	,437(**)	,067	,455(**)	,363(**)	,233(**)	1			
DUT	2,394	1,314	-,333(**)	-,366(**)	,626(**)	-,211(**)	-,137(*)	-,125(*)	-,039	-,294(**)	-,297(**)	-,291(**)	-,204(**)	1		
KBD	2,910	1,143	,748(**)	,520(**)	,207(**)	-,016	,293(**)	,445(**)	-,007	,330(**)	,412(**)	,247(**)	,452(**)	-,316(**)	1	
DYS	2,611	1,274	-,156(**)	-,119*	,639(**)	,198(**)	-,053	-,183(**)	,089	-,165(**)	-,123(*)	,097	-,187(**)	,173(**)	-,267(**)	1

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Kişilik Özellikleri, Lider-Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisine İlişkin Bulgular

Çizelge 2 incelendiğinde bütünsel olarak kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu görülmektedir [KSL↔LÜE (r=.514**)]; [KSL↔TKN (r=.117*)]; [LÜE-TKN (r=.-114*)]. Ayrıca kişilik özellikleri ile lider-üye etkileşiminin alt boyutlarının tümü arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki mevcuttur [KSL↔ETK (r=. 322**) BGL (r=.304**) MSS (r=497**)].Bu bulgulardan hareketle "*kişilik özellikleri ile lider-üye etkileşimi ve alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır*", şeklindeki ***hipotez 1 kabul edilmiştir***.

Kişilik özellikleri ve tükenmişlik boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde de kişilik özellikleri ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında anlamlı fakat negatif ilişkinin var olduğu [KSL↔DUT (r=.-333**), DYS (r=.- 156**) anlaşılmaktadır. Kişilik özellikleri ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir [KSL↔KBD (r=.748)]. Bu noktadan hareketle genel anlamda bakıldığında "*kişilik özellikleri ile tükenmişlik ve alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır*" şeklindeki ***hipotez 2 kabul edilmiştir.*** Tükenmişliğin alt boyutları dikkate alındığında (duygusal tükenme ve duyarsızlaşma) kişiliğin bu boyutlarla ilişkisinin negatif yönlü olduğu göz ardı edilmemelidir.

Lider-üye etkileşimi ile tükenmişliğin alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Lider-üye etkileşimi ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasındaki ilişki anlamlı ve negatif yönlüdür [LÜE↔DUT (r=.-366**) DYS (r=.-119*)]. Lider-üye etkileşimi ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır [LÜE-KBD (r=.520)]. Bu noktadan hareketle "*lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır*", şeklindeki ***hipotez 3 kabul edilmiştir***.

Kişilik Özellikleri, Tükenmişlik İlişkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Etkisine İlişkin Bulgular

Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişki belirlendikten sonra, aracılık etkisine ilişkin değerlendirmeler yapabilmek için üç aşamalı regresyon analizi yapılmıştır. Çizelge 3'de görüldüğü gibi, öncelikle kişilik özellikleri ile kontrol değişkenlerinin bağımsız değişken olduğu ve kontrol değişkenlerinin kontrol altına alındığı ve lider-üye etkileşiminin bağımlı değişken olduğu bir regresyon analizi yapılmıştır (Model 1). Oluşturulan bu modelde, kişilik özellikleri, aracı değişken olarak ele alınan lider-üye etkileşimi değişkenindeki değişikliğin 0,542***'sini açıklamıştır. Kontrol değişkenlerinden ise sadece yaşın (ß=0,200**) lider-üye etkileşimi üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Oluşturulan ikinci modelde, kişilik özellikleri ile kontrol değişkenlerinin bağımsız değişken olduğu ve kontrol değişkenlerinin kontrol altına alındığı ve tükenmişlik ve boyutlarının bağımlı değişken olduğu bir regresyon analizi yapılmıştır (Model 2). Oluşturulan bu modelde kişilik özellikleri bütünsel olarak tükenmişliğin 0,156*'sını, duygusal tükenme boyutunun 0,161***'ini, kişisel başarı duygusunun azalması boyutunun 0,608***'ini ve duyarsızlaşma boyutunun 0,175***'ini açıklamıştır. Kontrol değişkenlerinden çalışma süresinin bütünsel olarak tükenmişlik (ß=0,224**) ve duygusal tükenme (ß=0,345***) ; eğitim düzeyinin duyarsızlaşma (ß=-0,349***); yaşın kişisel başarı duygusunun azalması (ß= 0,130**) üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Bu aşamada cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı değişkenleri ile tükenmişlik değişkeni arasında anlamlı bir neden-sonuç ilişkisi kurulamamıştır.

Çizelge 3. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	LÜE	TÜKENMİŞLİK BOYUTLARI DUT	KBD	DYS	TKN
Değişkenler	ß	ß	ß	ß	ß
Model 1					
Cinsiyet	0,029				
Yaş	0,200**				
Medeni Durum	0,107				
Çocuk Sayısı	0,091				
Çalışma Süresi	-0,061				
Eğitim Düzeyi	-0,008				
Kişilik Özellikleri	0,542***				
R^2	0,328***				
Model 2					
Cinsiyet		-0,034	0,062	-0,022	-0,002
Yaş		-0,108	0,130**	-0,155	-0,100
Medeni Durum		-0,037	-0,024	-0,053	-0,074
Çocuk Sayısı		-0,123	0,036	0,089	0,000
Çalışma Süresi		0,345***	-0,016	0,010	0,224**
Eğitim Düzeyi		0,102	0,121	-0,349***	-0,098
Kişilik Özellikleri		0,292***	0,752***	-0,123	0,156*

R^2	0,161***	0,608***	0,175***	0,095*
Model 3				
Cinsiyet	-0,027	0,054	-0,020	0,000
Yaş	-0,057	0,072	-0,142	-0,092
Medeni Durum	-0,010	-0,055	-0,046	-0,069
Çocuk Sayısı	-0,100	0,010	0,095	0,004
Çalışma Süresi	0,329***	0,001	0,006	0,221*
Eğitim Düzeyi	0,100	0,123**	-0,350***	-0,099
Kişilik Özellikleri	-0,155	0,595***	-0,089	0,180
Lider-Üye Etkileşimi	-0,253**	0,289***	-0,063	-0,043
R^2	0,204***	0,664***	0,178***	0,096

Oluşturulan üçüncü modelde lider-üye etkileşimi, kişilik özellikleri ile kontrol değişkenlerinin bağımsız değişken olduğu ve kişilik özellikleri ile kontrol değişkenlerinin kontrol altına alındığı ve tükenmişlik ve boyutlarının bağımlı değişken olduğu bir regresyon analizi yapılmıştır (Model 3). Oluşturulan bu modelde, lider-üye etkileşimi değişkeni, bütünsel olarak tükenmişliğin 0,096'sını, duygusal tükenme boyutunun 0,204***'ünü, kişisel başarı duygusunun azalması boyutunun 0,664***'ünü ve duyarsızlaşma boyutunun 0,178***'ini açıklamaktadır. Bu aşamada, kişilik özelliklerinin tükenmişlik üzerindeki etkisinin ortadan kalktığı ve anlamlı bir sebep sonuç ilişkisinin kurulamadığı görülmektedir. Öte yandan çalışma süresinin tükenmişlik üzerinde etkisinin ikinci modele kıyasla düştüğü, fakat bunun yanında eğitim düzeyinin etkisinin arttığı görülmektedir. Yaşın kişisel başarı duygusunun azalması üzerindeki etkisinin ise sona erdiği anlaşılmaktadır.

Bu analiz sonuçlarından hareketle, lider-üye etkileşiminin kişilik özellikleri ve tükenmişlik üzerinde aracılık ettiğini söylemek olanaklıdır. Model 1'de kişilik özellikleri ve lider-üye etkileşimi arasında anlamlı bir neden-sonuç ilişkisi belirlenmiştir. Model 2'de kişilik özellikleri ile tükenmişlik üzerinde bütünsel olarak ve duyarsızlaşma haricindeki diğer tükenmişlik boyutlarıyla anlamlı bir neden-sonuç ilişkisi ortaya konulmuştur. Model 3'te ise bir yandan lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik ve alt boyutları arasında bir ilişki belirlenirken bir yandan da lider-üye etkileşiminin, kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ortaya konulmuştur. Bu durumda *"lider üye etkileşiminin kişilik özellikleri ve tükenmişlik ilişkisi üzerinde aracılık etkisi vardır"* şeklindeki ***hipotez 4 kabul edilmiştir.***

Kuramsal olarak yukarıda yapılan saptamaları görgül açıdan inceleyebilmek için İstanbul'da faaliyet gösteren yedi beş yıldızlı otel işletmesinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada, otel işletmelerindeki İşgörenlerin kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik düzeyleri ve bunlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu araştırmada aşağıdaki yargıları destekleyen bulgular elde edilmiştir:

- Kişilik özellikleri ve lider-üye etkileşimi ile ilgili bulgular ($\bar{x}$ =3,712) ve kişilik özellikleri ile ilgili bulgular ($\bar{x}$=3,372) ortalamanın üzerindedir. Tükenmişlik konusundaki bulgular ise ortalamanın biraz gerisinde ($\bar{x}$=2,638) bulunmaktadır.

- *Eğitim düzeyi* ve dışadönüklük arasında (r=-.144*) anlamlı ve negatif yönlü, eğitim düzeyi ile yeniliklere açık olma arasında (r=.134*) anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyi ve lider-üye etkileşiminin alt boyutları olan bağlılık ve mesleki saygı arasında da bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi ile bağlılık arasında (r=.233**) ve eğitim düzeyi ile mesleki saygı arasında (r=.164**) anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin bulunmaktadır. Eğitim düzeyi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki (r=-.129*), eğitim düzeyi ile duyarsızlaşma arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki (r=-.342**) bulunmaktadır.

- *Çalışma süresi* ile dışadönüklük arasında (r=-.130*) anlamlı ve negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Çalışma süresi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki (r=-.231**) belirlenmiştir. Çalışma süresi ve duygusal tükenme ile (r=.191**) ve çalışma süresi ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin (r=.133*) bulunduğu ortaya konulmuştur.

- *Yaş* değişkeni açısından sadece lider-üye etkileşimi bakımından anlamlı bir faklılık belirlenmiştir (F=3,166, p<.05). Bunun dışında yaş değişkeni açısından kişilik özellikleri ve tükenmişlik değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenememiştir.

- *Cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı* değişkenleri ile kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık belirlenememiştir.

- Bütünsel anlamda kişilik özellikleri ile lider-üye etkileşimi arasında (r=0,514**), kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasında (r=0,117*) anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki (r=0,114*) belirlenmiştir.

- Bütünsel olarak kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu görülmektedir [KSL↔LÜE (r=.514**)]; [KSL↔TKN (r=.117*)]; [LÜE-TKN (r=.-114*)]. Ayrıca kişilik özellikleri ile lider-üye etkileşiminin alt boyutlarının tümü arasında da anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur [KSL↔ETK (r=. 322**) BGL (r=.304**) MSS (r=497**)].

➢ Kişilik özellikleri ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında anlamlı fakat negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu [KSL↔DUT (r=.-333**), DYS (r=.- 156**) anlaşılmaktadır. Kişilik özellikleri ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir [KSL↔KBD (r=.748)].

➢ Lider-üye etkileşimi ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasındaki ilişki anlamlı ve negatif yönlüdür [LÜE↔DUT (r=.-366**) DYS (r=.-119*)]. Lider-üye etkileşimi ile kişisel başarı duygusunun azalması arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır [LÜE-KBD (r=.520)].

➢ Lider-üye etkileşiminin kişilik özellikleri ve tükenmişlik üzerindeki ilişkide aracılık ettiği ortaya çıkmıştır. Kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki ilişkiye lider-üye etkileşimi dahil edildiğinde, kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki anlamlı ilişkiler (kişisel başarı duygusunun azalması hariç), ortadan kalkmaktadır. Lider-üye etkileşiminin kalitesi, kişilik özellikleri ile kişisel başarı duygusundaki azalma arasındaki ilişki düzeyinde de bir azalmaya neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle, lider-üye etkileşiminin kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki ilişkide aracı bir rol oynadığını söylemek olanaklıdır.

Öneriler

Turizm sektöründeki işletmelerde, büyük ölçekte insan emeğinin kullanılması nedeniyle, işbölümü ve eğitimli personel çalıştırma bir zorunluluktur. Her sektörde bu zorunluluğun varlığından bahsedilebilecek olsa da bir hizmet sektörü olan turizm sektöründe, bu zorunluluğun daha belirgin bir şekilde hissedildiğini söylemek olanaklıdır. Talebin dalgalı bir seyir izlemesi ve her an baş gösterebilecek potansiyel sorunların varlığı, yönetimde üstün niteliklerin bulunmasını da gerekli kılmaktadır. Turizm işletmelerinde yapılacak işlerin birbiri içine geçmiş olması nedeniyle, görev tanımları yapmak da oldukça zordur. Turizm işletmeleri açısından yaşanan tüm bu zorluklar, işgörenlerin daha etkin ve verimli kullanılmasını ve işgörenlerin iş tatmininin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu gereklilikten hareketle, işgörenlerin tükenmişliğinin azaltılması ve iş verimlerinin artırılması için yapılması gerekenleri aşağıdaki gibi sıralamak olanaklıdır:

➢ Kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasında bir ilişki bulunduğundan hareketle, örgütlerin işgören seçimlerinde ve işe yerleştirmelerde mutlaka kişilik özellikleri ölçekleri kullanarak işgören seçimi yapmaları ve çıkan sonuçlara göre işgörenleri uygun pozisyonlara yerleştirmeleri gerekmektedir.

➢ Eğitim düzeyi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır. Dolayısıyla örgütler, eğitim düzeyi yüksek işgörenlerle çalışarak tükenmişliğin önlenmesinde daha başarılı olabileceklerdir. Eğitim düzeyi yüksek işgörenlerle çalışmak, özellikle otel işletmelerinde müşteri memnuniyetini de artırabilecek önemli bir araç olabilecektir.

➢ Çalışma süresi, tükenmişlik düzeyini artıran en önemli nedenlerden biridir. Dolayısıyla otel işletmelerinde uzun süredir çalışmakta olan işgörenlere dönük olarak tükenmişlik düzeylerini azaltıcı etkinliklerin yapılması yerinde olacaktır. Özellikle işe dönük düzenlemelerin (iş rotasyonu, iş basitleştirme, iş zenginleştirme, v.b.) tükenmişliğin azaltılmasına önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

➢ Lider-üye etkileşiminin kalitesi ile tükenmişlik boyutları arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, lider-üye etkileşim kalitesi artırılarak, işgörenlerin tükenmişlik düzeyleri azaltılmalıdır. Bu noktada, kişiliğin de lider-üye etkileşimini etkilediği dikkate alınmalı ve özellikle içedönük işgörenlerle etkileşim ve ilişkinin güçlendirilmesine özel önem verilmelidir.

➢ Tükenmişlik-kişilik özellikleri ilişkisinin varlığı birçok araştırma tarafından desteklenmesine rağmen, lider-üye etkileşiminin kalitesinin bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırabilecek bir olanak sunduğu ilk defa ortaya konulmuştur. Bu bağlamda yöneticilerin, işgörenlerinin kişilik özelliklerinden kaynaklanan tükenmişliği, onlar ile kuracakları kaliteli iletişim ile ortadan kaldırabileceklerini bilmeleri oldukça önemlidir.

➢ Tükenmişliğin işletmelerde işgören devir hızını ve faaliyet giderlerini artırdığı ve birçok araştırmacı tarafından desteklenmiştir. Bu noktadan hareketle örgütlerde, işgörenlerin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine dönük araştırmalar yapılmalıdır. Yapılan araştırma sonucunda tükenmişlik düzeyi yüksek işgörenler belirlenmeli ve bu işgörenlerin tükenmişliğinin azaltılması için lider-üye etkileşim kalitesinin artırılmasına çaba harcanmalıdır. İşgörenlerle yöneticiler arasındaki ilişki kalitesinin artırılmasıyla faaliyet giderlerinin ve işgören devir hızının azalacağı öngörülmektedir.

➢ Sonuç olarak her örgüt, belirlediği hedeflere ve amaçlara, üyelerinin desteği ve katkısı ile ulaşır. Belirlenen amaç ve hedeflere katkı sağlayabilecek en önemli unsur işgörenlerdir. Özellikle insanlarla yoğun olarak iletişim içinde bulunulan iş kollarında, örgütsel hedefler açısından işgörenlerin katkısı çok daha önemlidir. Otomasyon olanaklarının çok fazla bulunmadığı ve müşteri memnuniyetinin büyük ölçüde işgörenlerin kaliteli hizmeti ile mümkün olduğu otel işletmelerinde, sorunsuz işgörenlerle çalışmak hayati önem taşımaktadır. Sorunlarından ve olumsuz duygularından arınmış işgörenlerle çalışmanın, örgütlerin hedeflerine çok daha kısa sürede ulaşmasını sağlayacağını söylemek olanaklıdır. Bu bağlamda iş yaşamında işgörenler açısından sorun olan en önemli unsurlardan biri olan tükenmişliğin azaltılması, yapılması gerekenlerin başında gelmektedir. Bu araştırma, otel işletmelerinde işgörenlerin kişilik özellikleri-tükenmişlik ilişkisini ve işgörenlerin tükenmişlik düzeyini azaltmada yöneticiler ile kurulan iletişim kalitesinin önemine vurgu yapmaktadır.

➢ Araştırma bulgularından hareketle, otel işletmelerinde işgörenlerin tükenmişlik düzeyinin azaltılması ve örgüt performansının artırılması açısından temel olarak yapılması gerekenleri "yöneticilerin astlarıyla etkileşiminin mutlaka artırılması", "eğitim düzeyi yüksek işgören çalıştırmaya özen gösterilmesi" ve "uzun süredir çalışanlara yönelik işe dönük düzenlemeler yapılması" şeklinde sıralamak olanaklıdır.

KAYNAKÇA

ARYEE, S. ve CHEN, Z.X. (2006). *"Leader–Member Exchange in A Chinese Context: Antecedents, The Mediating Role of Psychological Empowerment and Outcomes"*, **Journal of Business Research,** 59: 793-801.

ASGARI, A., SILONG, E.D., AHMAD, A. ve SAMAH, B.A. (2008). *"The Relationship Between Leader-Member Exchange, Organizational Inflexibility, Perceived Organizational Support, Interactional Justice and Organizational Citizenship Behaviour"*, **African Journal of Business Management,** 2(8): 38-145.

BAKKER, A.B., VAN DER ZEE, K.I., LEWIG, K.A. ve DOLLARD, M.F. (2006). *"The Relationship Between the Big Five Personality Factors and Burnout: A Study Among Volunteer Counselors"*, **The Journal of Social Psychology,** 146(1): 31-50.

BASIM, N. ve ŞEŞEN H. (2006). *"Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamu'da Bir Araştırma"*, **Ege Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi,** 6 (2): 15-23.

BEAUMONT, L.R. ve STOUT, D. (2003). *"Five Factor Constellations and Popular Personality Types"*, **Psychology,** 106: 1-29.

BEOMCHEOL, P.K. ve THOMAS, G. (2005). *"The Relationship between Leader-Member Exchange (LMX) and Psychological Empowerment: A Quick Casual Restaurant Employee Correlation Study*", **Journal of Hospitality & Tourism Research,** 29 (4): 468-483.

BOLAT, T. (2008). **Dönüşümcü Liderlik, Personeli Güçlendirme ve Örgütsel Vatandaşlık İlişkisi**, Ankara:Detay Yayıncılık.

BÖRÜ, D.ve GÜNEŞER, B. (2006). *"Algılanan Örgütsel Destek ve Lider Üye Etkileşiminin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile İlişkisi ve Güvenin Rolü"*, **Öneri Dergisi,** 25(12-7): 43-58.

CEVRİOĞLU, E. (2007). **Lider-Üye Etkileşimi ile Bireysel ve Örgütsel Sonuçlar Arasındaki İlişki: Görgül Bir İnceleme,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

CHEN, C.H.V., CHANG, W.C. ve HU, C.S. (2007). **The Relationship between Leader-Member Exchange, Trust, Supervisor Support, and Organizational Citizenship Behavior A Case Study of Nurses**, Proceedings of the 13th Asia Pacific Management Conference, Melbourne, Australia, 692-697.

COLLINS, M.D. (2007). **Understanding the Relationships Between Leader-Member Exchange (Lmx), Psychological Empowerment, Job Satisfaction, and Turnover Intent in A Limited-Service Restaurant Environment,** Yayınlanmamış doktora tezi, The Ohio State University, Ohio.

ÇETİN, N.B. ve BECEREN, E. (2007). *"Lider Kişilik Gandhi"*, **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 3(5): 110–132.

DAVIS, W.D. ve GARDNER, W.L. (2004). *"Perceptions of Politics and Organizational Cynicism: An Attributional and Leader–Member Exchange Perspective"*, **The Leadership Quarterly**, 15: 439–465.

DIONNE, L. (2000). *"Leader-Member Exchange (LMX):Level of Negotiating Latitude and Job Satisfaction"*, Web: http://www.onepine.info/lmxpaper.doc adresinden 23 Haziran 2008'de alınmıştır.

DONNELLAN, M.B., OSWALD, F.L., BAIRD, B.M. ve LUCAS, R.E. (2006). *"The Mini-IPIP Scales: Tiny-Yet-Effective Measures of the Big Five Factors of Personality"*, **Psychological Assessment**, 18 (2): 192–203.

FREUDENBERGER, H.J. (1974). *"Staff Burnout"*, **Journal of Social Issues,** 30: 159–165.

GILL, A.S., FLASCHNER, A.B. ve SHACHAR, M. (2006). *"Mitigating Stress and Burnout by Implementing Transformational-Leadership"*, **International Journal of Contemporary Hospitality Management**, 18 (6): 469-481.

GRAEN, G.B. ve UHL-BIEN, M. (1995). *"Relationship-Based Approach to Leadership: Development of Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership Over 25 Years: Applying A Multi-Level Multi-Domain Perspective"*, **The Leadership Quarterly,** 6 (2): 219-247.

GRAHAM, L.N. (2009*).* **Is Employee Personality More İmportant Than Perceived Leadership For The Development Of Burnout And Efficacy**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Utrecht Üniversitesi, Utrecht.

GÜRPINAR, G. ve YAHYAGİL, M.Y. (21-23 Mayıs 2007). **Örgütsel Adalet, Lider-Üye Değişimi ve Örgüte Bağlılık Kavramlarının Arasındaki İlişki,** 15. Yönetim Organizasyon Kongresi'nde sunuldu, Adapazarı.

HAZAR, Ç.M. (2006). *"Kişilik ve İletişim"*, **Selçuk İletişim,** 4,(2): 125-140.

HETLAND, H., SANDAL, G.M. ve JOHNSEN, T.B. (2007). *"Burnout in the information technology sector: Does leadership matter?"*, **European Journal of Work and Organizational Psychology**, 16 (1): 58 – 75.

HILLS, D. (2008). *"Leaders and Followers: How To Build Greater Trust and Commitment"*, **Ivey Business Journal Online**, Jan-Feb: 1-6.

HOFMANN, D.A., MORGESON, F.P. ve GERRAS, S.J. (2003). *"Climate as a Moderator of the Relationship Between Leader–Member Exchange and Content Specific Citizenship: Safety Climate as an Exemplar"*, **Journal of Applied Psychology**, 88(1): 170–178.

ISIR, T. (2006). **Örgütlerde Personel Seçme Süreci: Bir Kamu Kuruluşundaki Yönetici Personelin Kişilik Özelliklerinin Tespit edilerek Personel Seçim Sürecinin İyileştirilmesi Üzerine Bir Araştırma,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

KNEŽEVIĆ, J.H., KRAPIĆ, N. ve KARDUM, I. (2007). *"Burnout in Dispositional Context: The Role Of Personality Traits, Social Support and Coping Styles"*, **Review of Psychology**, 13 (2): 65-73

KIM, H.J., SHIN, K.H. ve UMBREIT, W.T. (2007). *"Hotel Job Burnout: The Role of Personality Characteristics"*, **Hospitality Management**, 26: 421–434.

LEE, J. (2005). *"Effects of Leadership and Leader-Member Exchange On Commitment*", **Leadership & Organization Development Journal**, 26 (8), 655 – 672.

LUTHANS, F. (1995). **Organizational Behavior**, New York: McGraw Hill Co.

MILLS, L.B. ve HUEBNER, E.S. (1998). *"A Prospective Study Of Personality Characteristics, Occuparional Stressors, and Burnout Among School Psychology Practitioners"*, **Journal of School Psychology,** 36 (1): 103-120.

MINER, M.H. (2007). *"Burnout in The First Year Of Ministry: Personality and Belief Style As Important Predictors"*, **Mental Health, Religion & Culture,** 10 (1): 17 – 29.

ÖZUTKU, H. (2007). *"Yönetici-Ast Etkileşimi ile İş Tatmini Arasındaki İlişki"*, **Amme İdaresi Dergisi**, 40 (2): 79-98.

ÖZUTKU, H., AĞCA, V. ve CEVRİOĞLU, E. (21-23 Mayıs 2007). **Lider-Üye Etkileşimi Teorisi Çerçevesinde Yönetici-Ast Etkileşimi İle Örgütsel Bağlılık Boyutları ve İş Performansı Arasındaki İlişki,** 15. Yönetim Organizasyon Kongresi'nde sunuldu, Adapazarı.

SAAVEDRA, J. M. (1980). **Sigmund Freud's Personality Theory: Learning Module Employing Computer-Assisted Instruction Technology.** Washington: National Science Foundation.

SCANDURA, T.A. (1999). *"Rethinking Leader-Member Exchange: An Organizational Justice Perspective"*, **Leadership Quarterly**, 30(1): 25-40.

STORM, K. ROTHMANN, K. (2003). *"The Relationship Between Burnout, Personality Traits And Coping Strategies In A Corporate Pharmaceutical Group SA"*, **Journal of Industrial Psychology,** 29 (4): 35-42.

ŞANLI, S. (2006). **Adana İlinde Çalışan Polislerin İşdoyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi,** Yayınlanmamış Yükse Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

TELMAN, N. ÖNEN, L. (23-24 Haziran 2006). **İş Önemi ve İş Yaşamında Tükenmişlik,** 4. Gençlik ve Rehberlik Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.

TRUCKENBRODT, Y.B. (2000*). "The Relationship Between Leader-Member Exchange And Commitment And Organizational Citizenship Behavior"*, **Acquisition Review Quarterly,** Summer: 233-244.

URAL, A. ve KILIÇ, İ. (2005). **Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi,** Ankara: Detay Yayıncılık.

ZEL, U.N. (1999). **Kişiliğin Yönetim Performansına Etkileri, Örgüt Ortamında Kullanılması Ve Ülkeler/Sektörler Arasında Karşılaştırmalı Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

BEYAZ EŞYA SEKTÖRÜNDE MARKA, KALİTE VE FİYAT DEĞİŞKENLERİNİN FARKLI GELİR GRUPLARINDAKİ AİLELERİN SATIN ALIM KARARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Arş. Gör. İbrahim Taylan DÖRTYOL

Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZET:Satın alım karar süreci kapsamında ürün seçeneklerini değerlendiren tüketiciler ürün seçimini yaparken farklı ölçütlerin etkisinde kalmaktadırlar. Rekabetin kuvvetli olduğu bir sektör olan beyaz eşya sektöründe de üretici sayısının fazla olması, tüketicilerin seçeneklerinin artması sonucunu doğurmaktadır. Fazla seçeneğin daha karmaşık kıldığı tüketici satın alım karar süreci aşamalarından alternatiflerin değerlendirilmesi sırasında marka, kalite ve fiyat değişkenlerinin tüketicinin nihai kararı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu noktada, beyaz eşya üreticilerinin tüketicilerin seçim kararlarında hangi ölçütün neye göre daha ağır bastığını bilmesi, rekabet üstünlüğü sağlayacak ürün stratejilerinin geliştirilmesinde kolaylık sağlayacaktır. Buna göre, çalışmanın amacı Türkiye beyaz eşya sektörü çerçevesinde, marka, kalite ve fiyat değişkenlerinin aile satın alım karar sürecine ve bilhassa alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasına etkilerini ölçmek ve çıkan sonuçlar ışığında beyaz eşya üreticilerine yol göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Marka, Kalite, Fiyat, Gelir, Beyaz Eşya Sektörü, Tüketici Satın Alım Karar Süreci.

THE EFFECTS OF BRAND, QUALITY AND PRICE VARIABLES ON DIFFERENT-INCOMED FAMILY PURCHASE DECISIONS IN WHITE GOODS INDUSTRY

ABSTRACT:The customers who evaluate the product choices in the scope of customer buying decision process are moved by some different criterions. There are great numbers of manufacturers on white good sector where the competition is strong, and it means that there are great numbers of choices for customers. Evaluating the alternatives is one of the most important step of customer buying decision process which became more complex with the number of those choices and it has been thought that the variables of brand, quality and price have great effects on customers' final decision. At this point, realizing the criterions which are more dominant on customer product choice will make convenience to develop product strategies on the road of competitive advantage for customers. Accordingly, the aim of the study is to determine the effects of brand, quality and price on customer buying decision process and especially on evaluation of alternatives and to lead the manufacturers in the light of the results of analysis.

Key Words: Brand, Quality, Price, Income, White Good Industry, Customer Buying Decision Process.

GİRİŞ

Çağdaş pazarlama anlayışında asıl olan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına yönelik pazarlama stratejileri geliştirmek ve uygulamaktır. Bu bağlamda, tüketici davranışları konusu, günümüz rekabet ortamında ayakta kalabilme uğraşındaki işletmelerin başlıca yönlendiricilerinden biri konumumdadır. İşletmelerin olası müşterilerini anlaması, satın alım davranışlarını etkileyen etmenleri öğrenmesi ve elde ettiği bilgileri sahaya başarı ile yansıtabilmesi, pazar koşullarında yaşamını sürdürebilme sürecinde hayati önem arz etmektedir. Aynı şekilde, tüketici ürün algısını etkileyen etmenlerin anlaşılması ürün yeniliği, pazarlama ve iletişim stratejilerinin seçimi ve rekabet üstünlüğünün oluşturulması ile sağlanması adımlarında büyük oranda öneme sahip olmakla birlikte, tüketici ve pazar yönlü olmak, günümüz sektörlerin gelecek gelişim süreçlerinde temel etmenler olarak tanımlanmaktadır (Verbeke, 2000:523).

Çağdaş pazarlama anlayışına tüketici bakış açısından yaklaşıldığında, birçok seçeneğin ve birçok bilgi kaynağının var olduğu görülmektedir. Hemen her sektörde birbiri ile rekabet eden birçok firmanın tüketiciyi müşterisi haline getirme yönünde sarf ettiği çabalar, tüketicilere karar verici niteliğini kazandırmıştır. Söz konusu yetiyi edinen tüketici, istek ve ihtiyaçlarına uygun olan mal veya hizmeti satın almadan önce, ilgili ürünlere ilişkin geniş kapsamlı bilgi araştırmasını gelişen internet teknolojisi ile kolaylıkla yapabilmektedir. İnternet sayesinde şeffaf bir görünüme sahip olan pazarda, tüketici en uygun ürünü en uygun fiyat koşullarından satın alabilme şansına sahip olmuştur.

Gelişen internet teknolojisi ile birlikte, pazar rekabet koşulları biraz daha artmış, tüketicilerin bilgi düzeylerinin yükselmesi, pazarda işletmelerin elinde bulundurdukları gücün yerini tüketici lehine değiştirmiştir. Pazarı ve dolayısıyla satın alım sürecini yönlendirme gücü azalan işletmelerin, tüketici satın alma karar sürecine daha fazla odaklanması ve bu süreci etkileyen etmenleri doğru ve etkin biçimde tanımlaması başarının anahtarı haline gelmiştir.

Çağdaş pazarlama anlayışı ile birlikte ortaya çıkan bu gelişmeler ışığında, bu çalışmada tüketicilerin satın alım karar sürecine marka bağlılığı, kalite ve fiyat gibi değişkenlerin etkilerinin araştırılması istenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, tüketici satın alım karar süreci, aile yapısının karar sürecine etkisi, marka bağlılığı, kalite, fiyat ve Türkiye beyaz eşya sektörü ile ilgili bilgiler verilecektir.

TEORİK YAPI

Tüketici satın alım karar süreci

Günümüz rekabet koşullarında, tüketici istek ve ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanabilmesi önemlidir. Bu süreçte işletmelerin gereksinim duyduğu bilgileri edinebilmek, söz konusu bilgileri değerlendirmek, tüketici davranışlarını tüm yönleriyle anlayabilmek ve bunların ışığında pazarlama karmasını şekillendirmek üzere stratejiler geliştirmek amacıyla tüketici davranışlarının bilinmesi, pazarlama çabaları için bir zorunluluk halini almıştır (Arslan, 2003:84). Tüketicilerin ve beklentilerinin anlaşılmasının, pazarlama

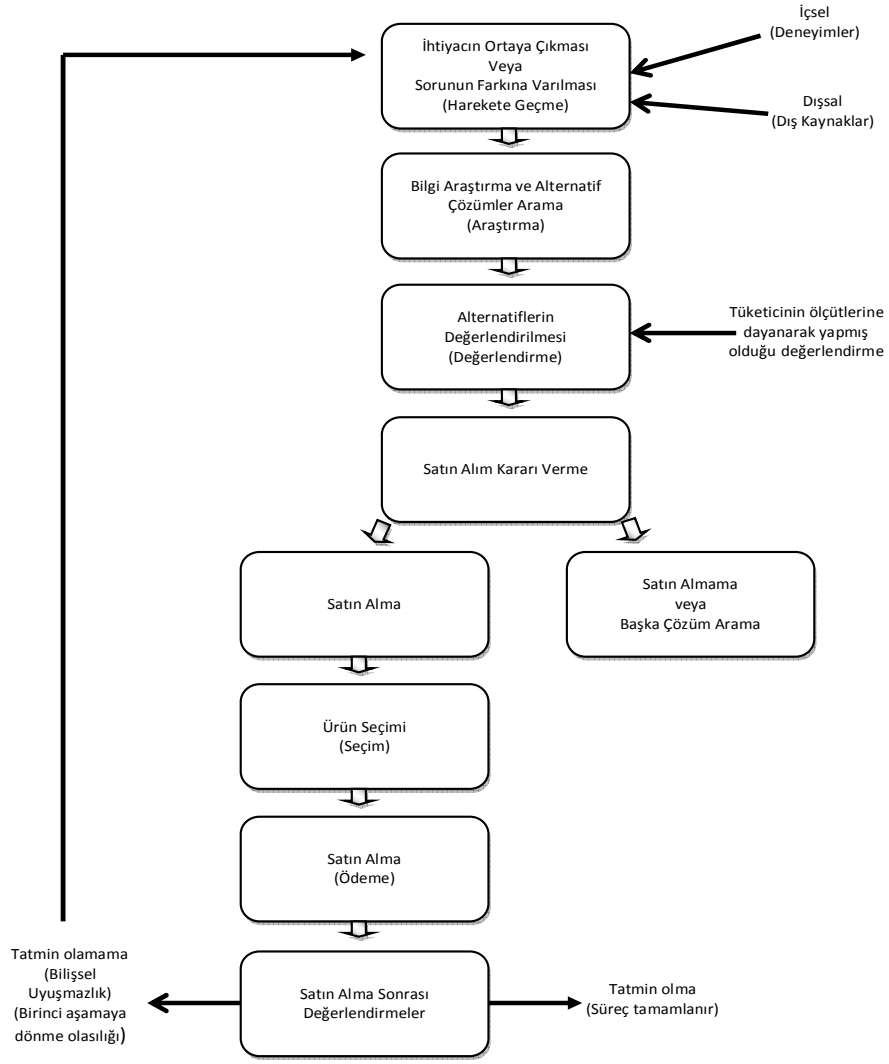
kavramının ve eğiliminin merkezinde yer aldığını ifade eden Rowley (1997:89), tüketici satın alım karar sürecini, satın alım davranışının anlaşılması amacıyla üzerinde durulması gereken bir olgu olarak görmektedir. Sürecin dikkatle incelenmesi, pazarlama yöneticilerine tüketicilerin bilgi edinme yolları, tüketici inanç ve tutumlarının oluşma süreci ve ürün seçme ölçütlerinin belirlenmesi hakkında önemli veriler sunacaktır (Solomon,2004:292).

Birçok yazar tüketici satın alım karar sürecinin birbirini izleyen adımlardan oluştuğunu ifade etmiştir (Lihra ve Graf, 2007:149). Söz konusu adımlar Şekil 1'de görülmektedir.

İhtiyacın ortaya çıkması veya sorunun farkına varılması ile başlayıp, satın alım sonrası değerlendirme ile son bulan tüketici satın alım karar süreci yedi alt süreci bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, Suominen karar sürecini satın alım sonrası değerlendirmelerin yer almadığı 5 farklı adıma indirgemiştir (Lihra ve Graf, 2007:149). Suominen'in yapmış olduğu ayrım, Şekil 1'de parantez içinde gösterilmiştir. Tüketici satın alım karar sürecinin alt süreçleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

İhtiyacın Ortaya Çıkması veya Sorunun Farkına Varılması: Tüketicinin arzu ettiği durumu ile mevcut durumu arasında bir dengesizliğin olduğunu algılaması (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:36), başka bir deyişle gerçek koşullar ile arzulanan koşullar arasında bir uyumsuzluğun fark edilmesi (Erdem, 2006:115) sonucu ortaya çıkan durumdur.

Bilgi Araştırma veya Alternatif Çözümler Arama: Bir sorunun veya ihtiyacın ortaya çıkmasıyla birlikte, tüketicinin yeterli bilgiye ulaşabilme amacıyla pazar çevresi ile ilgili veri toplama sürecidir (Solomon, 2004:297). Bu süreçte, tüketici öncelikle içsel kaynaklarına, yani deneyimlerine başvuracaktır. Deneyimleri sonucu karar vermek üzere yeterli bilgiye ulaşıldığı düşünülürse, dışsal kaynaklara başvurmaya gerek duyulmayacaktır (Odabaşı ve Barış, 2002:360).

Şekil 1. Tüketici Satın Alım Karar Süreci

Kaynak: Rowley (1997:87), Lihra ve Graf (2007:150), Solomon (2004:293), Erdem (2006:114), Odabaşı ve Barış (2002:333).

Alternatiflerin Değerlendirilmesi: Pazarda binlerce farklı markanın, aynı markanın birçok çeşidinin ve tüm bunlar için tüketicinin dikkatini çekmek amacıyla hazırlanan reklamların olması nedeniyle satın alım karar sürecinin en zor alt süreci olarak nitelenen (Erciş *ve diğ., 2008:36)* alternatiflerin değerlendirilmesi süreci kapsamında, pazarda yer alan ve ilk bakışta satın alınması olası birçok aday ürünün değerlendirilmesi yapılır (Solomon, 2004:297). Belirlenen seçeneklerin değerlendirilmesi hususunda en önemli unsur değerlendirilme sürecinde kullanılacak seçim ölçütlerine karar verilmesidir (Odabaşı ve Barış, 2002:365). Söz konusu ölçütler arzulanan yararlar, kullanım özellikleri, sorun çözme kapasitesi gibi geniş kapsamlı özellikler (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:43) olabileceği gibi, sosyolojik ve psikolojik faktörler (Erdem, 2006:116), maliyet ve performans gibi objektif ölçütler; marka imajı, prestij, moda (Odabaşı ve Barış, 2002:366), markanın hatırlattığı duygular, toplumsal ödüller, başkalarını etkileme ve toplumsal statü (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:44) gibi sübjektif ölçütler ve markaya yönelik endişeler, fiyat ve kalite (Lysonski *ve diğ*.,1996:11) ile menşe ülkesi (Solomon, 2004:314) olarak da sıralanabilir. Ancak sayılan bu ölçütlerin her tüketici için aynı önemlilik derecesine sahip olduğu söylenemediğinden, ölçütlerin görece önem düzeyleri de değerlendirme sürecinde önem arz etmektedir (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:43). Tüketici satın alım karar süreci dâhilinde alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasında, tüketicilerin hangi ölçütlere ağırlık verdiği pazarlama açısından önemlidir. Bu yüzden, pazarlamacılar hangi mallarda, hangi tüketici gruplarının, hangi değerlendirme ölçütlerine ağırlık verdiğini araştırmalıdırlar (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:44). Bu çalışmada da, beyaz eşya satın alım sürecinde marka, fiyat ve kalite ölçütlerinin görece önem düzeyleri araştırılacaktır.

Satın Alım Kararı Verme: Tüketici satın alım karar sürecinde satın alım kararı verme sürecinden önce yer alan süreçlerin başarı ile tamamlanmış olması, satın alım kararı verme süreci için gerekli olmakla birlikte, yeterli değildir. Çünkü, satın alım işleminin gerçekleşmesi başka koşulların oluşmasına da bağlıdır (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:45). İslamoğlu ve Altunışık adı geçen çalışmalarında, söz konusu koşulları zamanın uygunluğu, para kaynaklarının yeterli olması ve ihtiyacın önceliği şeklinde sıralamıştır. Bu koşullara göre, örneğin nakit sıkıntısı çeken bir tüketici satın alım kararından vazgeçebilecektir. Aynı şekilde, ihtiyaç duyulan mal veya hizmetin, gelecek dönemlerde daha avantajlı koşullardan satın alınabileceği beklentisi veya aynı anda ortaya çıkan iki ihtiyaçtan sadece birini giderebilecek maddi güce sahip olan tüketicinin söz konusu ihtiyaçlar arasından önceliklerine göre seçim yapması satın almama durumunu ortaya çıkaracaktır. Satın alma niyeti ile iç içe olan bu aşamada satın alınan şey ile niyetlenilen şey arasında son anda belirli durumların etkisinde kalarak fark oluşabilir. Tüketicinin algıladığı riski belirleyen bu etkiler, dış çevre etkisi, gelirde azalma, işsiz kalma, hastalanma ve ilgili ürünün yeni modelinin çıkması olarak sıralanabilir (Tek,1999:215).

Ürün Seçimi: Tüketici satın alım karar sürecinin 3. alt sürecinde alternatifler içerisinden belirli ölçütlere göre değerlendirme yapan tüketici, satın alım kararı verme alt sürecinde gerekli tüm koşullar sağlanıp, satın alım kararı aldıktan sonra ihtiyaçlarına en uygun ürün seçimini yapacaktır (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:45).

Satın Alım: Suominen tarafından ödeme başlığında ele alınan satın alım sürecinde, tüketici seçimini yaptığı ürün için ödeme işlemini gerçekleştirmektedir (Lihra ve Graf, 2007:150).

Satın Alım Sonrası Değerlendirmeler: Tüketici satın alma karar sürecinin son aşamasında, tüketici satın alım kararının etkilerini ve sonuçlarını değerlendirir (Odabaşı ve Barış, 2002:386). Beklenen performans ile gerçekleşen performans arasında yapılan karşılaştırma sonucunda üç durum ortaya çıkmaktadır: Tatmin olma, kısmen tatmin olma (Bilişsel uyumsuzluk) ve tatmin olamama. Tatmin olan tüketici için süreç tamamlanmış (Erdem, 2006:117) ve tüketicinin yeniden aynı ürünü veya markayı satın alma ihtimali yükselmiştir (Odabaşı ve Barış, 2002:387). Şekil 1'de de görülebileceği gibi tam tatmini yaşayamayan tüketici şikâyetçi davranışlar içerisinde bulunarak, süreci başa döndürebilecektir.

Satın alma karar sürecine aile yapısının etkisi

Odabaşı ve Barış (2002:246) dört tip aile oluşumunun var olduğundan bahsetmektedir. Buna göre, tüketici pazarının büyük bölümünü kapsayan ekonomik birimler olan (Mucuk,2004:81) aileler genel olarak, küçük aile, geniş aile, ataerkil aile ve anaerkil aile başlıklarında toplanmışlardır. Küçük ailede üye sayısı az ve sınırlıdır. Çekirdek aile olarak da bilinen ve anne, baba ve çocuklardan oluşan aile yapısında anne ve baba tüketim kararları üzerinde eşit otoriteye sahiptir. Geniş aile kavramında üye sayısı fazladır. Büyükanne, büyükbaba ve evli çocukların da birlikte yaşayabileceği bu aile tipinde, tüketim kararları üzerindeki etkileme gücü genele yayılmıştır. Babanın egemenliğine dayanan aile tipi olarak tanımlanan ataerkil aile türünde, her konuda olduğu gibi tüketim alışkanlıklarına da yön veren kişi, sonsuz otoriteye sahip olan babadır. Anaerkil aile türünde ise tüm konular üzerindeki egemenlik kesin ve mutlak bir şekilde anneye aittir.

Geçmiş çalışmaların ışığında, üç farklı aile karar verme yapısının varlığından bahsedilebilmektedir. Erkeğin baskın olduğu yapı, kadının baskın olduğu yapı ve ortak kararların alındığı yapı olarak sayılabilen yapılardan geleneksel aile karar alma süreci bakış açısına sahip erkek baskın yapıda, birçok kararı veren kişi olarak baba, yani erkek öne çıkmaktadır. Aynı şekilde, kadın baskın yapıda ise, anaerkil aile türünde olduğu gibi karar mercii annedir. Çağdaş aile karar alma sürecini yansıtan ortak kararların alındığı yapıda ise eşitlikçilik prensibi doğrultusunda tüm kararlar ortak alınmaktadır (Nanda *ve diğ*., 2006:110).

Karar alma türlerini otonom karar (*autonomic decision*) ve ortak karar (*syncratic decision*) olarak gruplandıran Solomon'a göre (2004:419), içerisinde beyaz eşya satın alım kararının da bulunduğu otomobil, tatil, ev elektroniği, mobilya gibi tüketim mallarının satın alım kararlarında aile üyelerinin ortak hareket ederek bir karara vardığı, aynı şekilde, ailelerin eğitim düzeyi arttıkça, ortak karar alma oranının arttığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda, Mucuk da (2004:81) içerisinde beyaz eşyanın da bulunduğu dayanıklı ev eşyalarının alımında, ihtiyacın ortak belirlendiği ve satın alımın birlikte yapıldığı vurgusunu yapmaktadır.

Marka bağlılığı

Gülmez ve Dörtyol'a göre (2009:169) marka, üretici veya satıcı firmanın ürün veya hizmetlerini tanımlayabilmek, pazardaki diğer işletme ürün veya hizmetlerinden ayırt edebilmek için kullanılan, yasal olarak koruma altına alınıp kullanıldığında ticari marka (trademark) adını alan isim, terim, tasarım, sembol veya bu kavramların bileşimidir. Davis'in (2000:4), yaptığı iddialı tanıma göre ise, marka sadece işletmenin sattığı şey değildir, marka işletmenin ta kendisidir.

Pazar genişleme hızı ile rakip firma sayısı genişleme hızının aynı doğrultuda ilerlememesi, yani pazar büyüklüğü aynı kalırken, yeni rakiplerin sürekli olarak ortaya çıkması güçlü bir markanın önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, marka değeri kavramı ortaya çıkacaktır. İşletme bakış açısından, markayı da içeren pazarlama karması değeri ile marka olmaksızın ölçülen pazarlama karması değeri arasındaki fark olarak tanımlanan marka değeri, müşteri bakış açısından, markalı bir ürüne verilen tepki ile markalı ürüne benzer özelliklere sahip ancak markasız olan bir ürüne verilen tepki arasındaki fark olarak kabul edilmektedir (Bristow *ve diğ*., 2002:344).

Marka olgusu, tüketici satın alım karar sürecinde, alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasında kullanılmaktadır (Jiang, 2004:74). Birçok tüketici araştırması, markanın ürün kalitesi ile ilgili ipuçları veren harici bir işaret olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, mal veya hizmetin nesnel kalite düzeyinin ölçülmesi zor olduğunda, tüketiciler ürün özelliklerine odaklanmaktan uzaklaşıp, marka olgusuna yönelmektedir (Bristow *ve diğ*., 2002:345-346). Markanın ürünün değerlendirme ölçütü olarak kullanılması, ünlü markaların risklerinin az olduğuna inanılmasının bir sonucudur. Bu nedenle, tüketici herhangi bir risk ile karşılaşmamak ya da karşılaşabileceği riski azaltabilmek için markayı bir değerlendirme ölçütü olarak ele alabilmektedir (İslamoğlu ve Altunışık, 2008:45).

Teng ve arkadaşları (2007:29), belirli bir markaya karşı geliştirilen tutum ile söz konusu markanın satın alınması arasında olumlu bir ilişkinin varlığından bahsetmiş, seçim yapılacak kitle içerisindeki tüm olası markalara karşı takınılan tutumun tüketici satın alım karar sürecini etkileyeceğini vurgulamıştır. Belirli bir nesneye karşı geliştirilen tutum, söz konusu nesne ile ilgili deneyimlerin doğrudan etkisi altındadır. Geçmişteki doğrudan ve dolaylı (ağızdan ağza iletişim) deneyimler sonucunda markaya karşı geliştirilen tutumlar karar süreci kapsamında büyük öneme sahiptir. Bu süreç sonucunda ortaya marka aşinalığı kavramı çıkacaktır. Marka ile ilgili reklamlara maruz kalmak, alışveriş esnasında marka ile karşılaşmak veya ilgili markayı satın alıp denemek gibi eylemler ile oluşan ve artan marka aşinalığı, marka ile ilgili daha iyi bilgi yapısı sağlamakta, marka ile ilgili algılanan riskin azalmasına ve markaya yönelik satın alma eğiliminin yükselmesine olanak vermektedir (Park ve Stoel, 2005:150).

Kurt Salmon Kurumu'nun yapmış olduğu bir çalışma, Amerikalı tüketicilerin %62'sinin ve Büyük Krallık'taki tüketicilerin %67'sinin aradıkları markayı bulamadıkları takdirde, başka bir markayı satın almayı reddettiklerini ve istedikleri markayı bulmak üzere başka bir mağazaya geçtiklerini bulgulamıştır. Bu bağlamda, uzun dönemde başarılı olmak isteyen bir işletme, markasına bağlılık gösteren müşteriler elde etmek ve bu müşterilerin ürün tatminine ulaşabilmelerini sağlamak için marka bağlılığını yapılandırmalıdır (Oh ve Fiorito., 2002:206).

Amerikan Pazarlama Birliği tarafından, bir tüketicinin bir ürün grubu içerisinden aynı markayı sürekli satın alma derecesi olarak tanımlanan[1] marka bağlılığı, tüketicilerin satın alma sürecinde ortaya çıkan ve davranışsal ve bilişsel kökleri olan bir tutumdur (Fırat ve Azmak, 2007:255). Oh ve Fiorito'nun çalışmalarında (2002:208) yer alan ve Guest tarafından yapılan tanıma göre ise marka bağlılığı, tüketici tercih ve satın alım davranışlarında süreklilik sağlayan bir tutumdur.

Tüketici satın alım karar sürecinde ortaya çıkabilecek en olumlu çıktı olarak nitelenen (Oh *ve diğ.*, 2002:208) marka bağlılığın oluşabilmesi için, marka ile ilgili olumlu tutumlar vurgulanarak tekrar eden bir satın alım süreci oluşturulmalıdır. Böylelikle zaman içerisinde, marka bağlılığı temelinde satın alım kararları süreklilik kazanmış bir hal alacaktır (Solomon, 2004:318-319).

Kalite

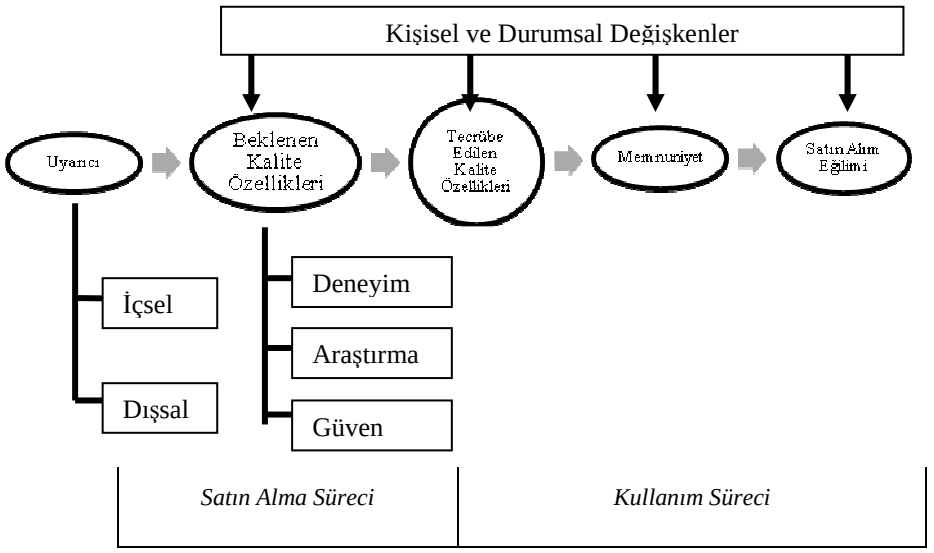
Ürünün sahip olduğu özelliklerin, beklenen tüketici tepkisi temel alınarak ölçülmesi şeklinde tanımlanan kalite[2] kavramı Becker tarafından (2000:158), bir mal veya hizmetin, belirli ihtiyaçları tatmin etme yeteneği ile ilgili özelliklerinin toplamı olarak ifade edilmiştir.

Ürün kalitesi değerlendirilmesi sürecinde iki farklı bakış açısının var olduğu bilinmektedir. Nesnel kalite ve öznel (algılanan) kalite olarak isimlendirilen bu değerlendirme yaklaşımlarından nesnel kalite değerlendirilmesi sürecinde, ürün, ürün ile ilgili süreçler ve kalite kontrolü gibi değişkenlerin teknik, ölçülebilir ve doğrulanabilir doğası ön planda yer almaktadır. Algılanan kalite veya öznel kalite değerlendirilmesinde ise, tüketicilerin kalite algılama ve yargılama değerleri yönlendirici niteliğindedir (Espejel *ve diğ*., 2007:683).

Bununla birlikte, tüketicilerin belirli bir mal veya hizmetin kalitesi ile ilgili bir karara varması, belirli aşamaları içermektedir. Söz konusu aşamaları bünyesinde barındıran tüketici kalite algılama süreci Şekil 2'de görülmektedir.

[1] http://www.marketingpower.com/_layouts/Dictionary.aspx?dLetter=B#brand

[2] http://www.marketingpower.com/_layouts/Dictionary.aspx?dLetter=P#product+quality

Şekil 2. Tüketici Kalite Algılama Süreci

Kaynak: Hansen (2005:502), Fondes ve Flavian (2006:649) ve Becker (2000:164)'den derlenmiştir.

Hansen'in adı geçen çalışmasından (2005:502) derlenen ve Şekil 2'de de görüldüğü gibi, kişisel ve durumsal değişkenlerin etkisinde şekillenen tüketici kalite algılama süreci, satın alma ve kullanma dönemlerinde ele alınmaktadır. Satın alma durumunda, süreci etkileyen etmenler uyarıcı ve beklenen kalite özellikleri iken, kullanım durumunda etkili olan etmenler tecrübe edilen kalite özellikleri, memnuniyet ve satın alım eğilimidir.

Süreci etkileyen kişisel etmenler arasında, tüketici bağlılığı, geçmiş deneyimler, kalite bilinci, tercihler, eğitim düzeyi ve yaş değişkenleri sayılırken (Hansen, 2005:504), tüketici kalite algısını yönlendiren durumsal değişkenlerin; alışveriş yerinin konumu, satın alım amacı, bilgi edinme alt süreci ve kültür, sosyal sınıf, aile gibi sosyal etmenlerden oluştuğu ifade edilmektedir (Fandos ve Flavian, 2006:652).

Tüketici kalite algılama süreci uyarıcı ile başlar ve satın alım eğilimi ile son bulur. Tüketici kalite beklentilerinin kalite uyarıcısı temelinde şekillendiği ve kalite uyarıcılarının fiili tüketimden önce tüketici algısını etkileyen ürün özelliklerini içerdiği kabul edilmektedir (Hansen, 2005:504). Süreç içerisinde daha sonra, beklenen kalite özellikleri ile tecrübe edilen kalite özellikleri karşılaştırması yapılarak satın alım eğilimine yön verilir. Ürün kullanım durumunun sürece katıldığı bu karşılaştırma aşamasında eğer memnuniyet hissi ortaya çıkarsa, sürece konu olan ürünün kaliteli olduğu algısı ortaya çıkar ve tüketiciden ileriki satın alımlarında söz konusu ürünü satın alma eğiliminde bulunması beklenir. Karşılaştırma sonucunda memnuniyetsizlik ortaya çıktığında ise, tüketicinin farklı arayışlara gireceği beklenecektir. Bu noktadan itibaren tüketici kalite algılama süreci daha detaylı olarak incelenecektir.

İçsel (merkezi) ve dışsal (çevresel) uyarıcılar olarak ikiye ayrılan uyarıcılardan içsel veya merkezi uyarıcılar duyulara hitap eden uyarıcılar olarak tanımlanmaktadır (Fandos ve Flavian, 2006:649). Becker (2000:168) tarafından ürünün görünüşü, şekli, rengi veya sunumu şeklinde örneklendirilen içsel uyarıcılar ürünün fiziksel yapısında farklılık yaratılmadan değiştirilemezler (Hansen, 2005:502). Dışsal veya çevresel uyarıcılar olarak adlandırılan uyarıcılar, ürünün farklılaşmasına olanak veren ve ürünün fiziksel yapısında farklılık yaratılmaksızın değiştirilebilen, marka, etiket, tasarım, kullanım bilgisi, sosyal ve kültürel çağrışımlar ile menşe ülkesi, fiyat, mağaza ve üretim bilgisi gibi değişkenlerdir (Hansen, 2005:502; Becker, 2000:168; Fandos ve Flavian, 2006:649). Pazarlamacıların ürün özellikleri ile ilgili sınırlı bilgi vermeleri ve ürünler ilgili tam anlamıyla bilgili olmak isteyen tüketicinin katlanmak durumunda olduğu yüksek bilgi edinme maliyeti, tüketicilerin satın alım anında marka, fiyat, menşe ülkesi gibi değişkenler üzerinden kalite yargılaması yapmasına neden olmaktadır (Estelami, 2008:198).

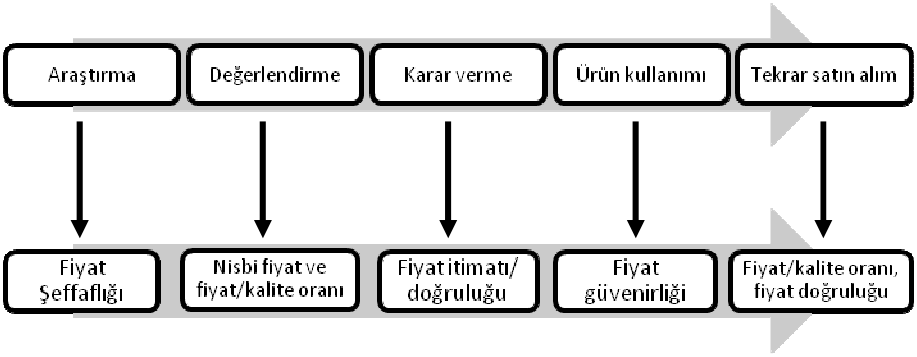
Beklenen kalite özellikleri deneyime dayalı özellikler, araştırmaya dayalı özellikler ve güvene dayalı özelliklerden oluşmaktadır. Sadece ürün kullanımı veya tüketimi süreçlerinde görülebilir olan ve duyu organlarına yönelik kalite algısını sürecinde etkili olan içsel uyarıcılar olarak tanımlanan (Fandos ve Flavian, 2006:648) deneyime dayalı ürün özellikleri tüketici tarafından ancak kullanım safhasında değerlendirilebilir veya algılanabilir (Hansen, 2005:502). Araştırmaya dayalı ürün özellikleri alışveriş anında önem kazanan içsel ve dışsal uyarıcılardan oluşmaktadır (Becker, 2000:164) ve kaliteye göre seçime doğrudan etki etmektedir (Fandos ve Flavian, 2006:648). Güvene dayalı ürün özellikleri ise satın alım veya tüketim süreçleri dışında görülebilen, satın alım ya da tüketim esnasında algılanamayan, ancak ağızdan ağza iletişim ve medya aracılı ile hakkında bilgi edinilen (Becker, 2000:164) başka bir deyişle sadece uzman bir kişi veya kurumun yönlendirmesi sonucunda algılanabilen (Hansen, 2005:502) içsel ve dışsal uyarıcılardan oluşmaktadır.

İçsel ve dışsal uyarıcılar temelinde şekillenen beklenen kalite özellikleri ürün kullanım aşamasında tecrübe edilmektedir. Kullanım aşamasında tüketici davranışları beklenen kalite özellikleri ile tecrübe edilen kalite özelliklerinin karşılaştırılması sonucunda şekil almaktadır. Yapılan karşılaştırma sonucunda memnun kalmayan tüketicinin, kaliteli ürünleri tercih edeceği ve satın alım eğilimi göstermeyeceği ya da ters bir ifade ile karşılaştırma sonucunda memnuniyet gösteren tüketicinin satın alım eğiliminde bulunacağı beklenmektedir (Hansen, 2005:503).

Fiyat

Bir mal veya hizmeti elde edebilmek için ödenmesi gereken para miktarı olarak tanımlanan fiyat (Tek, 1999:448), Lichtenstein ve arkadaşları tarafından tüm satın alım durumlarında yer alması sebebiyle tüketici davranışlarının merkezinde yer alan bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Moore ve Carpenter, 2006:266). Gaston-Breton bir çalışmasında (2006:273), fiyatın sadece nesnel bir değişken olmadığını, aynı zamanda parasal olan veya olmayan boyutları (zaman, çaba, araştırma, psikoloji vb.) içeren algısal bir değişken olduğunun altını çizerek, fiyatın tüketici davranışlarında oynadığı rolü ifade etmiştir. Buna göre, tüketici davranışları kapsamında fiyat, ürünün gerçek fiyatı değildir. Tüketici davranışlarını ve dolayısıyla satın alım karar sürecini etkileyen fiyat, tüketici tarafından kodlanan fiyattır.

Fiyatın satın alım karar sürecine etkisi, Matzler ve arkadaşlarının çalışmasından derlenen Şekil 3 çerçevesinde ele alınacaktır.

Şekil 3. Tüketici Karar Verme Süreci ve Fiyat

Kaynak: Matzler *ve diğ*. 2006:218 .

Şekil 3'te tüketici satın alım karar verme sürecinin temel aşamaları ve söz konusu aşamaları etkileyen fiyat ile ilgili olgular görülmektedir.

Tüketiciler herhangi bir ürün ile ilgili satın alım kararı vermeden önce, ürün seçeneklerinin kalite ve fiyat düzeyleri ile ilgili bilgi edinmek isteyecektir. Araştırma yapmanın içerdiği parasal ve zamansal kısıtlar ile tüketicilerin üreticilerden ürünler ve fiyatlara ilişkin doğru, dürüst ve tam bilgi talep etmeleri fiyat şeffaflığının önemini arttırmaktadır. Fiyat şeffaflığı, tüketicinin ürün fiyatları ile ilgili açık, kapsamlı ve güncel bilgilere kolay biçimde ulaşabildikleri durumda ortaya çıkmaktadır (Matzler *ve diğ*., 2006:218-219).

Fiyat şeffaflığı sayesinde olası ürün seçeneklerinin fiyat düzeylerinden haberdar olan tüketici değerlendirme sürecinde nisbi fiyat ve fiyat/kalite oranı kavramlarından yararlanmaktadır. Literatürün de desteklediği gibi, tüketicilerin değerlendirme sürecinde fiyatı olumlu ya da olumsuz yönde algılaması, satın alım davranışlarını etkilemektedir (Moore ve Carpenter, 2006:266). Buna göre, olumlu olarak algılandığında kalite, saygınlık ve statü gibi olguları işaret eden fiyat, olumsuz algılandığında ise ekonomik kayıp olarak nitelenmektedir. Ürün seçeneklerinin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi aşamasında bu noktada, nisbi fiyat, kalite/fiyat oranı ve fiyat doğruluğu gibi kavramlar önem kazanmaktadır. Fiyat tatminini ve dolayısıyla ürün tatminini doğrudan etkileyen nisbi fiyat, tüketicilerin pazarda rekabet eden ürün fiyatlarını karşılaştırması olarak tanımlanmaktadır (Matzler *ve diğ*., 2006:220). Fiyat düzeylerinde görülen dalgalanmalar ve düşüşler özellikle fiyat esnekliği yüksek olan ürünlerin satın alım karar sürecini etkileyecektir. Buna göre, pahalı bir markanın fiyat düzeyinde görülen düşüş, söz konusu ürünün talep düzeyini artırırken, diğer markaların talep edilirliğine olumsuz yansıyacaktır (Alvarez ve Castelles, 2008:28). Değerlendirme sürecinde etkili olan başka bir kavram olan fiyat/kalite oranına göre fiyat düzeyi, kalite düzeyi ile olumlu ilişki içerisindedir (Moore ve Carpenter, 2006:266). İslamoğlu ve Altunışık'ın da belirttiği üzere, tüketiciler genellikle yüksek fiyatlı malları kaliteli olarak algılarlar (2008:45). Matzler ve arkadaşları, fiyat/kalite oranını, algılanan maliyet ve algılanan kalite kavramları üzerinden açıklamışlardır (2006:220). Buna göre, eğer algılanan kalite, algılanan maliyeti aşarsa, tüketicinin ilgili ürüne addettiği değer yüksek olacaktır, aksi halde, yani maliyetin kaliteyi aştığı durumlarda ise değer düşecektir.

Nisbi fiyat ve fiyat/kalite oranına göre değerlendirme yapan tüketicilerin karar verme sürecinde dikkate aldıkları fiyatla bağlantılı olgular fiyat güveni ve fiyat doğruluğudur. Fiyat güveni olgusu, tüketicilerin fiyat bilgisi edinmek üzere fazla çaba sarf etmeye gerek görmedikleri durumlarda başvurdukları bir kavram olarak tanımlanırken, fiyat doğruluğu olgusunun da fiyatlara karşı gelişen tüketici tutumu üzerinde etkili olan psikolojik bir etmen olduğunun altı çizilmektedir (Matzler *ve diğ*., 2006:221).

Yapılan değerlendirmeler ışığında gerçekleştirilen kullanım aşamasında etkili olan fiyat olgusu ise fiyat güvenirliğidir. Ürün tatminini ve dolayısıyla tekrar satın alma işlemini doğrudan etkileyen fiyat güvenirliği, tüketici zihninde oluşan yüksek beklentilerin yerine getirilmesi ve fiyat ile ilgili olumsuz sürprizlerden tüketicinin korunması olarak anlaşılmaktadır (Matzler *ve diğ*., 2006:221). Fiyat güvenirliği ancak, fiyat düzeylerinin beklenmedik şekilde artmaması, gizli maliyetlerin fiyata eklenmemesi, tüketicilerin fiyat artışları ile ilgili doğru biçimde bilgilendirilmesi ve bu yolla uzun dönemli güvene dayalı ilişkinin sağlanması ile yapılandırılabilecektir.

Beyaz eşya sektörü kapsamında aile satın alım karar sürecini doğrudan etkileyeceği düşünülen marka, kalite ve fiyat değişkenleri ile ilgili verilen bilgiler ışığında, bu çalışmada ailenin gelir düzeyi ile marka, kalite ve fiyat değişkenlerine verdikleri önem dereceleri arasındaki ilişki incelenecektir. Oh ve Fiorito tarafından yapılan çalışmada (2002:210-212), gelir düzeyi değişkenini de içinde barındıran sosyo-ekonomik değişkenler ile marka bağlılığı arasındaki ilişki irdelenmiş ve yüksek sosyo-ekonomik değerlere sahip olan tüketicilerin ilgili markaya daha yüksek bağlılık gösterdikleri görülmüştür. Oh ve Fiorito'nun adı geçen çalışmalarında, marka

bağlılığı kapsamında sosyo-ekonomik değerlerin önemine yaptıkları vurgunun benzerini Bristow ve arkadaşları (2002:352), hedef tüketicilerin söz konusu demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerinin etkilerinin pazarlama yöneticileri tarafından anlaşılmasının yararına dikkat çekerek yapmışlardır. Söz konusu çalışmalar ışığında, bu çalışmanın diğer hipotezleri şu şekilde oluşmuştur.

H1. Ailenin gelir düzeyi ile beyaz eşya satın alım karar sürecinde marka değişkenine verdiği önem arasında ilişki vardır.

H2. Ailenin gelir düzeyi ile beyaz eşya satın alım karar sürecinde kalite değişkenine verdiği önem arasında ilişki vardır.

H3. Ailenin gelir düzeyi ile beyaz eşya satın alım karar sürecinde fiyat değişkenine verdiği önem arasında ilişki vardır.

Türkiye beyaz eşya sektörü

Türkiye Beyaz Eşya Sektörü ile ilgili güncel bilgiler, İhracatı geliştirme Etüd Merkezi IGEME'nin 2008 Beyaz Eşya Sanayi Raporu'ndan derlenmiştir. Buna göre, 1955 yılında Arçelik'in ilk işletmesi Sütlüce fabrikasında faaliyete başlayan beyaz eşya sanayisi, sonraki yıllarda büyük gelişmeler göstererek ülke sanayisinin önemli sektörlerinden biri haline gelmiştir. Ülkemiz, 70 milyonluk nüfusa sahip olması, bu nüfus içinde genç nüfusun yoğunluğu ve büyük aileden çekirdek aileye geçiş süreci yaşanması gibi nedenlerle, ev aletleri üreten firmalar için çok cazip bir pazar durumundadır. Sektörde 50'nin üzerinde orta ölçekli imalatçı ve büyük üreticilerin yanı sıra, sayıları 500 ün üzerinde olduğu tahmin edilen aksam ve parça imalatçısı faaliyet göstermektedir. Türk beyaz eşya üreticileri basit montaj hatlarıyla başladıkları imalat faaliyetlerini, bugün kendi tasarım ve teknolojilerini yaratacak hatta dışarı teknoloji transfer edecek düzeye getirmişlerdir. Sektör aynı zamanda sıkı müşteri bağlılığına sahip güçlü markalar yaratmıştır ve başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere dış pazarlarda varlığını güçlendirmektedir. Sektördeki başlıca markalar, Arçelik, Beko, Altus, Aygaz, (Arçelik); Profilo, Bosch, Siemens (BSH-Profilo); Vestel (Vestel); Ariston ve Indesit (Indesit)'tir.

2007 yılında buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve fırın üretimini %5 artırarak 16.2 milyon birim beyaz eşya üreten Türkiye, Avrupa'nın en büyük ikinci beyaz eşya üreticisi konumuna yükselmiş; 6.9 milyon buzdolabı, 5.2 milyon çamaşır makinesi, 2.3 milyon fırın ve 1.8 milyon bulaşık makinesinden oluşan toplam üretimin %31'i iç pazarda tüketilirken, %69'u ise dünya pazarlarına ihraç edilmiştir[3].

YÖNTEMBİLİM

Araştırmanın evreni, Sivas şehir merkezinde ikamet eden 80238 haneden oluşmaktadır (Sivas Belediyesi Su Abone Kayıtları-2008). Araştırmanın evrenini oluştururken şehir merkezinin tercih edilme nedeni, anket uygulanacak katılımcılara ulaşmanın daha kolay olmasıdır. Araştırmanın evreni aileleri kapsamaktır. Bunun nedenleri; tüketime temel oluşturan gelirin bireysel değil aile geliri olması, bireyin temel tutum ve davranışlarının ailede gelişmesi ve toplumdaki en büyük tüketici birimlerinden birinin aile olmasıdır. Bu etmenler dikkate alındığında, araştırma evreninin oluşturulmasındaki temel dayanak noktası, ürün seçiminde ve ürünün tüketilmesinde aile fertlerinin etkin rol oynadıkları düşüncesidir.

Araştırmanın ana kütlesi 80238 haneden oluşmaktadır. En uygun örneklemin belirlenmesi için %3 hata payı ile aşağıdaki formül kullanılmıştır (Baş 2001:45):

$$\left[n = \frac{N}{1 + \left(N * 0{,}03^{2} \right)} \right] \quad \text{[Formül 1]}$$

$$\left[n = \frac{80238}{1 + \left(80238 * 0{,}03^{2} \right)} \right] = 1095{,}9349 \cong 1096$$

Formülden de görülebileceği gibi %3'lük hata payı dikkate alındığında, en uygun örneklem büyüklüğü 1096 hane olarak belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, ulaşılan bu sayı ana kütlenin yaklaşık %1,5'ine karşılık gelmektedir. Anketin uygulama aşamasında, fazladan yapılan 90 anket ile birlikte örneklem büyüklüğü 1186 haneye yükselmiştir. Anketler üzerinde yapılan ön inceleme sonrasında 64 adet anket değişik nedenlerle kullanışsız görülmüş ve örneklemin son büyüklüğü 1122 olarak tayin edilmiştir.

Araştırmanın veri toplama sürecinde araç olarak anket kullanılmış, katılımcılara kimlik bilgilerinin gizli kalacağı yönünde taahhütte bulunulmuş, bu yolla yararlı ve objektif veriler elde edilmiştir.

Yüz yüze görüşme yönteminin kullanıldığı veri toplama sürecinde, anketörler ankette yer alan sorular hakkında bilgilendirilmiş ve önceden belirlenmiş semtlerde ikamet eden aileler ile tesadüfî olarak görüştürülmüştür.

Anketörlerce getirilen anketler, ön incelemenin ardından bir soruna rastlanmadı ise kodlanarak ve SPSS paket programına girilerek, analize hazır hale getirilmiştir. Soruna rastlanan anketler, düzeltilmek üzere anketörlere geri gönderilmiştir.

[3] http://sustainability.bsh.com.tr/page.aspx?id=12

Anket sorularının hazırlanması sürecinde, Saracel ve arkadaşlarının 2002 yılında yapmış oldukları "Afyon ili tüketim analizi: Tüketici davranışları ve eğilimleri" başlıklı çalışmada yer alan sorular kullanılmıştır.

Araştırma verilerinin değerlendirilmesi sürecinde Ki-kare (χ^2), Önem derecesi (P), Ki-kare ilişki katsayısı (C), Anlamlılık düzeyi (α) ve Aritmetik ortalama (M) teknikleri kullanılmıştır.

Çalışmanın amaçları arasında, beyaz eşya sektöründe tüketici satın alım karar sürecinde marka, kalite ve fiyat değişkenlerinin etkilerinin gelir değişkeni çerçevesinde ölçülmesi; beyaz eşya satın alım tercihinde marka, kalite ve fiyat değişkenlerinin görece önem düzeylerinin belirlenmesi ve beyaz eşya satın alımında etkin rol oynayan aile üyelerinin saptanması sayılmaktadır.

BULGULAR VE YORUM

Çalışma kapsamında görüşülen katılımcılara beyaz eşya satın alım karar sürecinde aile bireylerinin etkinlik düzeyleri sorulmuş ve Tablo 1'de görülen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Beyaz Eşya Satın Alım Karar Sürecinde Aile Üyeleri Etkinliği

	F	%
Anne	583	51,9
Baba	534	47,6
Çocuk	3	0,3
Cevapsız	2	0,2
Toplam	**1122**	**100**

Sivaslı ailelerin beyaz eşya satın alım kararlarında anne ile babanın neredeyse aynı etkinlikte olduğu görülmektedir. Annenin az farkla daha etkin göründüğü sonuçlar genel anlamda, Solomon'un (2004:419) ve Mucuk'un (2004:81) bulgularını destekler niteliktedir.

Katılımcılara satın alım karar sürecinin ekonomik boyutu ile ilgili sorulan ödeme şekli ve aylık beyaz eşya giderine ilişkin sonuçlar ilgili tablolar vasıtasıyla gösterilmektedir.

Tablo 2. Ödeme Şekli

	F	%
Peşin	198	17,6
Kredi kartı	360	32,1
Taksit	564	50,3
Toplam	**1122**	**100**

Beyaz eşya ödeme şekilleri ile ilgili sonuçlar peşin satın alımın fazlaca rağbet görmediğini göstermektedir. Bunun yerine büyük oranda (%82,4) taksitli satın alımı ve kredi kartlarının sunduğu özel satın alım avantajlarını tercih eden ailelerin bütçelerinden beyaz eşya ile ilgili aylık ne kadar paranın çıktığını gösteren sonuçlar Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 3. Bütçeden Ayrılan Pay (TL)

	F	%
Yok	755	67,3
1-50 TL	73	6,5
51-100 TL	112	10,0
101-150 TL	84	7,5
151-200 TL	36	3,2
201-250 TL	16	1,4
251-300 TL	17	1,5
301 TL +	27	2,4
Cevapsız	2	0,2
Toplam	**1122**	**100**

Taksitle beyaz eşya satın alan ailelerin bütçelerinden yoğun olarak sırasıyla 51-100 TL, 101-150 TL ve 1-50 TL aralığında pay ayırdıkları görülmektedir. Beyaz eşyaya bütçelerinden büyük miktarlarda pay ayıran ailelerin sayısının nispeten az olması, Sivaslıların beyaz eşya ödemelerini uzun vadeye yaydıklarının göstergesi olabilecektir.

Tüketici satın alım karar verme sürecinde, alternatifler değerlendirilirken tüketicilerin hangi ölçütlere daha fazla önem verdiklerinin bilinmesinin pazarlamacılar açısından önemli olduğunun vurgusu yapılmıştı. Çalışmanın bu bölümünde, beyaz eşya satın alımı gerçekleştirirken marka, kalite ve fiyat değişkenleri çerçevesinde söz konusu değişkenlerin görece önem düzeylerine ilişkin sonuçlara değinilecektir. Söz konusu önem düzeyinin belirlenmesi amacıyla katılımcılara; marka, fiyat ve kalite değişkenlerini 3'lü likert ölçeğine göre (1 en önemsiz, 3 ise en önemli olacak şekilde) sıralandırmaları istenmiştir.

Tablo 5'ten de görülebildiği gibi, çalışmaya katkıda bulunan Sivaslı aileler beyaz eşya satın alım karar sürecinde alternatifleri değerlendirirken kaliteye daha fazla önem vermektedirler. Kaliteyi marka izlerken, fiyat değişkeni görece önem sıralamasında son sırada kendine yer bulmuştur.

Tablo 4. Beyaz Eşya Satın Alım Karar Sürecinde Marka, Kalite ve Fiyat Değişkenlerinin Görece Önem Düzeyleri

	Asgari Değer	Azami Değer	Ortalama	Standart Sapma
Marka	1	3	1,92	0,844
Kalite	1	3	2,28	0,686
Fiyat	1	3	1,81	0,835

Çalışma kapsamında yapılan bir başka analiz ile katılımcıların beyaz eşya satın alımında alternatifleri değerlendirirken marka, kalite ve fiyat değişkenleri arasında oluşan görece önem sıralamasının toplam aylık gelir ile ilişkisi sınanmış ve ilgili tabloda gösterilen sonuçlara ulaşılmıştır. Bu analizde, katılımcıların yapmış oldukları önem sıralaması 1 son tercihi, 3 ilk tercihi yansıtacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır.

Çalışmaya konu olan marka, kalite ve fiyat değişkenleri için güvenilirlik testi yapılmış ve Cronbach alfa katsayıları hesaplanmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda güvenilirlik katsayısı 0.97 olarak bulunmuştur. Buna göre alfa katsayısının çok güvenilir olduğu söylenebilmektedir (Nakip, 2006:146).

H1, H2 ve *H3* hipotezlerini sınamak amacıyla yapılan ki-kare analizi sonucunda marka, kalite ve fiyat değişkenlerinin görece önem sıralamasındaki yerleri ile ailenin toplam aylık geliri arasında olumlu ilişkiler saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, *H1, H2* ve *H3* hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 5. Marka Değişkeninin Görece Önem Sıralamasındaki Yeri ile Ailenin Toplam Aylık Geliri Arasındaki İlişki

	Görece Önem Sırası							
	1		**2**		**3**		**Toplam**	
Toplam Aylık Gelir	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**
500 TL'den az	17	27,9	7	11,5	37	60,7	**61**	**100**
501-1000 TL	105	26,6	114	28,9	176	44,6	**395**	**100**
1001-1500 TL	118	34,6	92	27,0	131	38,4	**341**	**100**
1501-2000 TL	47	33,1	42	29,6	53	37,3	**142**	**100**
2001 TL ve üzeri	68	38,0	61	34,1	50	27,9	**179**	**100**
TOPLAM	**355**	**-**	**316**	**-**	**447**	**-**	**1118**	**-**
ORAN (%)	**-**	**31,8**	**-**	**28,3**	**-**	**40,0**	**-**	**100**

$\chi^2 = 30,869$ p = 0,001 df = 8 α= 0,05 c = 0,164

Tablo 6. Fiyat Değişkeninin Görece Önem Sıralamasındaki Yeri ile Ailenin Toplam Aylık Geliri Arasındaki İlişki

	Görece Önem Sırası							
	1		**2**		**3**		**Toplam**	
Toplam Aylık Gelir	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**
500 TL'den az	23	37,7	23	37,7	15	24,6	**61**	**100**
501-1000 TL	159	40,3	91	23,0	145	36,7	**395**	**100**
1001-1500 TL	77	22,6	87	25,5	177	51,9	**341**	**100**
1501-2000 TL	23	16,2	48	33,8	71	50,0	**142**	**100**
2001 TL ve üzeri	21	11,8	48	27,0	109	61,2	**178**	**100**
TOPLAM	**303**	**-**	**297**	**-**	**517**	**-**	**1117**	**-**
ORAN (%)	**-**	**27,1**	**-**	**26,6**	**-**	**46,3**	**-**	**100**

$\chi^2 = 84,899$ p = 0,001 df = 8 α= 0,05 c = 0,266

Tablo 7. Kalite Değişkeninin Görece Önem Sıralamasındaki Yeri ile Ailenin Toplam Aylık Geliri Arasındaki İlişki

	Görece Önem Sırası							
	1		**2**		**3**		**Toplam**	
Toplam Aylık Gelir	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**	**F**	**%**
500 TL'den az	21	34,4	31	50,8	9	14,8	**61**	**100**
501-1000 TL	131	33,2	191	48,4	73	18,5	**395**	**100**
1001-1500 TL	146	42,8	162	47,5	33	9,7	**341**	**100**
1501-2000 TL	72	50,7	52	36,6	18	12,7	**142**	**100**
2001 TL ve üzeri	90	50,6	69	38,8	19	10,7	**178**	**100**
TOPLAM	**460**	**-**	**505**	**-**	**152**	**-**	**1117**	**-**

ORAN (%)	**-**	**41,2**	**-**	**45,2**	**-**	**13,6**	**-**	**100**
χ^2 = 31,672 p = 0,001 df = 8 α= 0,05 c = 0,166								

Ki-kare ilişki katsayısı olarak bilinen, C ile ifade edilen ve değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü belirleyen katsayı, bire yaklaştıkça iki değişken arasındaki ilişkinin güçlü, sıfıra yaklaştıkça ise zayıf olduğunu gösterir (Nakip, 2006:297). Ki-kare ilişki katsayısı satır ve sütun sayısının eşit olduğu durumlarda daha güvenilir olmakla birlikte, satır ve sütun sayısının eşit olmadığı durumlarda da kullanılır. Ancak bu durumda, gerçek C değerinin bulunması gerekmektedir. Bunun için de öncelikle satır ve sütun sayılarında büyük olan değer esas alınarak satır ve sütun sayısı eşitlenir ve aşağıda yer alan "Formül 2" yardımıyla C_{max} değeri bulunur. Daha sonra "Formül 3"te görülen işlem yapılarak Gerçek C bulunur (Nakip, 2006:297-298).

Buna göre bu çalışmada ilgili tablolarda yer alan C değerlerinin gerçek değerleri şu şekilde hesaplanmıştır:

C_{ma} [Formül 2]

$Gerçek$ [Formül 3]

C_1= Hesaplanan ilk C değeri

Yukarıda gösterilen formüller temelinde yapılan hesaplamalar sonucunda çalışmanın C_{max} değeri %89,4 olarak hesaplanmıştır. C_{max} değeri esas alınarak yapılan Gerçek C değeri hesaplamaları sonucunda ise marka, fiyat ve kalite değişkenlerine ilişkin Gerçek C değerleri şu şekilde bulunmuştur: Gerçek C_{marka} = 0,184; Gerçek C_{fiyat} = 0,297 ve Gerçek C_{kalite} = 0,185.

Değişkenler arasındaki olası ilişkinin gücünün değerlendirilmesine ilişkin eğilim şu şekildedir (Saracel ve diğ, 2002:35):

0,00 - 0,25 = Zayıf ilişki

0,251 - 0,35 = Orta düzeyde ilişki

0,351 - 0,50 = Güçlü bir ilişki

0,501 – 1,0 = Çok güçlü ilişki

Analiz sonuçlarına göre, marka değişkeninin görece önem sıralamasındaki yeri ile ailenin toplam aylık geliri arasında zayıf (C=0,184), fiyat değişkeninin görece önem sıralamasındaki yeri ile ailenin toplam aylık geliri arasında orta kuvvetli (C=0,297) ve kalite değişkeninin görece önem sıralamasındaki yeri ile ailenin toplam aylık geliri arasında ise yine zayıf (C=0,185) bir ilişki saptanmıştır.

Buna göre, ailenin toplam aylık geliri artarken, marka ve kaliteye verilen önem de artmakta, ancak fiyat değişkenine gösterilen önem azalmaktadır. Gelir düzeyleri ile birlikte, hayat standartları da artan Sivaslıların bu yönde bir tutum göstermeleri şaşırtıcı olmamıştır.

Tablo 8. Hipotez Analizleri Sonuçları

İLERİ SÜRÜLEN HİPOTEZLER	**KABUL VEYA RED DURUMU**
H1. Ailenin gelir düzeyi ile beyaz eşya satın alım karar sürecinde marka değişkenine verdiği önem arasında ilişki vardır.	**KABUL**
H2. Ailenin gelir düzeyi ile beyaz eşya satın alım karar sürecinde kalite değişkenine verdiği önem arasında ilişki vardır.	**KABUL**
H3. Ailenin gelir düzeyi ile beyaz eşya satın alım karar sürecinde fiyat değişkenine verdiği önem arasında ilişki vardır.	**KABUL**

SONUÇ

Avrupa'nın en büyük ikinci beyaz eşya üreticisi konumuna gelmiş bir ülkede bu sektörde faaliyet gösteren onlarca marka olduğu dikkate alındığında, tüketicilerin satın alım davranışlarının hangi etmenler doğrultusunda şekillendiğini bilmek, beyaz eşya üreticileri için hayati önem arz eder duruma gelmiştir.

Tüketici satın alım karar sürecinde, pazarda yer alan markaların ürünlerini değerlendiren tüketicilerin birçok ölçütü kullanarak bir karara vardığı bilinmektedir. Bu çalışma kapsamında, beyaz eşya satın alım karar sürecinde tüketicilerin marka, kalite ve fiyat değişkenlerini ölçüt olarak görmeleri istenmiş ve söz konusu değişkenler temelinde analizler yapılmıştır.

Yapılan çalışmanın önemli bulguları şu şekilde sırlanabilir:

- Sivaslı ailelerin beyaz eşya satın alım karar sürecinde anne ve babanın etkinliklerinin birbirine yakın değerler aldığı, az farkla annenin biraz daha baskın rol oynadığı görülmüştür.
- Çalışmaya katılan ailelerin büyük çoğunluğu beyaz eşya ödemelerini kredi kartı yoluyla veya taksitle yapmaktadır.

- Marka, kalite ve fiyat değişkenleri ölçüt olarak nitelendiklerinde, söz konusu değişkenlerin görece önem sıralamaları kalite, marka ve fiyat şeklinde olmuştur.
- Düşük gelir gruplarında öncelikli ölçüt olduğu görülen fiyat değişkeni, ailelerin gelir düzeyleri arttıkça önemini kaybetmekte ve en son dikkat edilen ölçüt konumuna gerilemektedir.
- Sadece ilk iki gelir grubunda ikincil derecede önemli konumda bulunan kalite değişkeni ise diğer gelir gruplarında önem düzeyini artırmakta ve bilhassa üst düzey gelir gruplarında ezici biçimde bir ağırlığa sahip olmaktadır.
- Ailenin toplam aylık geliri artarken, marka ve kaliteye verilen önem de artmakta, ancak fiyat değişkenine gösterilen önem azalmaktadır.

Çalışma sonucunda, beyaz eşya satın alım sürecinde üreticilerin dikkat etmeleri gereken başlıca unsurun kalite olduğu ortaya çıkmaktadır. Beyaz eşyanın sık sık satın alınmayan bir tür dayanıklı tüketim malı olması, tüketicilerin alternatif değerlendirme sürecinde ürünün maddi olmayan niteliklere yönelmesine neden olmuş olabileceği çıkarımı yapılabilecektir.

Bu çalışmanın sonuçları göz önüne alındığında, beyaz eşya üreticilerinin, ürün özelliklerinden hangisine daha fazla yoğunlaşacakları kararını almadan önce, hedef tüketici grubunun gelir düzeyleri ile ilgili araştırmalar yapmalarının faydalı olabileceği ileri sürülebilir. Öyle ki, düşük gelir düzeyine sahip bir tüketici profili olan işletme önceliğini düşük fiyat politikasına vermelidir. Bununla birlikte, hedef kitlesini yüksek gelir düzeyine sahip tüketicilerin oluşturduğu işletmelerin yapması gereken yüksek kalite düzeyi sunumu ile birlikte marka bağlılığı yaratacak ek faydaların hedef tüketici kitlesine iletimidir.

KAYNAKÇA

ALVAREZ, Alvarez Begona ve Rodolfo Vazquez CASIELLES; (2008), "Effects of Price Decisions on Product Categories and Brands", **Asia Pasific Journal of Marketing and Lojistics,** Vol:20, No:1, ss. 23-43.

ARSLAN, Kahraman; (2003), "Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi,** Yıl:2, Sayı:3, ss. 83-103.

BAŞ, Türker; (2006), **Anket Nasıl Hazırlanır, Uygulanır, Değerlendirilir,** Seçkin Yayınları, Ankara, 236s.

BECKER, Tilman; (2000), "Consumer Perception of Fresh Meat Quality: A Framework for Analysis", **British Food Journal,** Vol:102, No:3, ss. 158-176.

BRISTOW, Dennis, N., Kenneth C. SCHNEIDER ve Drue K. SCHULER; (2002), "The Brand Dependence Scale: Measuring Consumers' Use of Brand Name to Differentiate Among Product Alternatives", **Journal of Product & Brand Management,** Vol:11, No:6, ss.343-356.

DAVIS, Scott M.; (2000), "The Power of the Brand", **Strategy & Leadership,** ss. 4-9.

ERCİŞ, Aysel, Sevtap ÜNAL ve Polat CAN; (2008), "Tüketicileri Yaşam Tarzları ve Beyaz Eşya Satın Alma Karar Süreçleri Açısından Alt Gruplara Ayırmaya Yönelik Bir Araştırma", **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi,** 22, ss. 35-49.

ERDEM, Ayhan; (2006), **Tüketici Odaklı Bütünleşik Pazarlama İletişimi,** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 334s.

ESPEJEL, Joel, Carmina FANDOS ve Carlos FLAVIAN; (2007), "The Role of Intrinsic and Extrinsic Quality Attributes on Consumer Behaviour for Traditional Food Products", **Managing Service Quality,** Vol:17, No:6, ss. 681-701.

ESTELAMI, Hooman; (2008); "Consumer Use of the Price-quality Cue in Financial Services", **Journal of Product & Brand Management,** 17/3, ss. 197-208.

FANDOS, Carmina ve Carlos FLAVIAN; (2006), "Intrinsic and Extrinsic Quality Attributes, Loyalty and Buying Intention: An Analysis for A PDO Product", **British Food Journal,** Vol:108, No:8, ss. 646-662.

FIRAT, Aytekin ve Eda AZMAK; (2007), "Satınalma Karar Sürecinde Beyaz Eşya Kullanıcılarının Marka Bağlılığı", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,** Yıl:9, Sayı:13, ss. 251-264.

GASTON-BRETON, Charlotte; (2006), "The Impact of the Euro on the Consumer Desicion Process: Theoretical Explanation and Empirical Evidence", **Journal of Product & Brand Management,** 15/4, ss. 272-279.

GÜLMEZ, Mustafa ve İ., Taylan DÖRTYOL; (2009), **Açıklamalı Pazarlama Sözlüğü**, Detay Yayıncılık, Ankara, 441 syf.

HANSEN, Torben; (2005), "Understanding Consumer Perception of Food Quality: The Cases of Shrimpsand Cheese", **British Food Journal,** Vol:107, No:7, ss. 500-525.

IGEME; (2008), "2008 Beyaz Eşya Sanayi Raporu – Beyaz Eşya Sektör Dosyası", İnternet Sayfası: http://www.subconturkey.com/2008/Temmuz/haber-IGEME-Ihracati-Gelistirme-Etud-Merkezi-2008-Beyaz-Esya-Sanayi-Raporu-BEYAZ-ESYA-SEKTOR-DOSYASI.html. Erişim Tarihi: 06.02.2009.

İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi ve Remzi ALTUNIŞIK; (2008), **Tüketici Davranışları,** Beta Yayınları, İstanbul, 301s.

JIANG, Pingjun; (2004), "The Role of The Brand Name in Customization Decision: A Search vs Experience Perspective", **Journal of Product & Brand Management,** Vol:13, No:2, ss.73-83.

LIHRA, Torsten ve Raoul GRAF; (2007), "Multi-channel Communication and Consumer Choice in the Household Furniture Buying Process", **Direct Marketing: An International Journal,** Vol:1, No:3, ss.146-160.

LYSONSKI, Steven, Srini DURVASULA ve Yiorgos ZOTOS; (1996), "Consumer Decision-making Styles: A Multi-country Investigation", **European Journal of Marketing,** Vol:30, No:12, ss.10-21.

MATZLER, Kurt, Andreas WURTELE ve Birgit RENZL; (2006), "Dimensions of Price Satisfaction: A Study in the Retail Banking Industry", **International Journal of Bank Marketing,** Vol:24, No:4, ss. 216-231.

MOORE, Marguerite ve Jason CARPENTER; (2006), "The Effect of Price as a Marketplace Cue on Retail Patronage", **Journal of Product & Brand Management,** 15/4, ss. 265-271.

MUCUK, İsmet; (2004); **Pazarlama İlkeleri,** Türkmen Kitabevi, İstanbul, 398.

NAKİP, Mahir **(2006), Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve SPSS Desteki Uygulamalar,** 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

NANDA, Dipti, Clark HU ve Billy BAI (2006), "Exploring Family Roles in Purchasing Decisions During Vacation Planning: Review and Discussions for Future Research, **Journal of Travel and Tourism Marketing,** Vol.20 (3/4), ss.107-125.

ODABAŞI, Yavuz ve Gülfidan BARIŞ; (2002), **Tüketici Davranışı,** MediaCat Yayınları, İstanbul, 404s.

OH, Jungmi ve Susan S. FIORITO; (2002), "Korean Women's Clothing Brand Loyalty", **Journal of Fashion Marketing and Management,** Vol:6, No:3, ss. 206-222.

PARK, Jihye ve Leslie STOEL; (2005), "Effect of Brand Familiarity, Experience and Information on Online Apparel Purchase", **International Journal of Retail & Distribution Management,** Vol:33, No:2, ss. 148-160.

ROWLEY, Jennifer; (1997), "Focusing on Customers", **Library Review,** Vol:46, No:2, ss. 81-89.

SARACEL, Nüket, Belkıs ÖZKARA, Mehmet KARAKAŞ, Şuayip ÖZDEMİR, Ramazan YELKEN, Süleyman DÜNDAR, Yusuf KARACA (2002), **Afyon ili Tüketim Analizi: Tüketici Davranışları Ve Eğilimi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.

SOLOMON, Michael, R.; (2004), **Consumer Behavior: Buying, Having and Being,** Pearson Education International, New Jersey, 621s.

TEK, Ömer Baybars; (1999), **Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları,** Beta Yayınevi, İstanbul, 902s.

TENG, Lefa, Michel LAROCHE ve Huihuang ZHU; (2007), "The Effects of Multiple-ads and Multiple-brands on Consumer Attitude and Purchase Behaviour", **Journal of Consumer Marketing,** 24/1, ss. 27-35.

VERBEKE, Wim; (2000), "Influences on the Consumer Decision-making ProcessTowards Fresh Meat", **British Food Journal,** Vol:102, No:7, ss.522-538.

SOSYAL ADALET BAĞLAMINDA ÖRGÜTSEL İTİBAR KAVRAMINA BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Hasan METİN
Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

ÖZET: Sosyal adalet, toplumun ürettiği tüm imkanların o toplumu oluşturan üyeler tarafından adil bir şekilde paylaştırılması olarak tarif edilebilir. Bu kavram sosyal sınıflar arasındaki tüm çelişkileri en aza indirmeyi amaçlar, fırsat eşitliği ve adalet kavramlarıyla da yakından ilişkilidir. Örgütler misyon ve vizyonlarını belirlerken bu iki kavramın önemine gereken değeri verirler ise toplumsal yaşamlarında itibarlı birer kurum haline daha kolay gelebileceklerdir.İtibar, örgüt değerleriyle toplum değerlerinin etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. İtibar bir sonuçtur, kazanılması zor, kaybedilmesi ise çok kolaydır. Bu bakımdan örgütler itibar kazandırıcı aktiviteler yapmak için toplumsal değerlerle uyumlu çalışma yanında onu kaybetmemek için de azami dikkati göstermelidirler.İtibar, örgüt gerçekliği ile sosyal algının uyumlulaşması sonucu oluşan itibari bir durumdur. Ne yapılırsa yapılsın tam bir mutabakatın sağlanması mümkün değildir. Örgütün toplumdan beklentileri ile, toplumun örgütten beklentileri tam anlamıyla örtüşmez, tam örtüşme durumunda her iki taraf da varlık nedenlerini yitirirler, itibar kavramı da anlamsız hale gelir.

Anahtar Kavramlar : Sosyal adalet, İtibar, Sosyal çevre, Sosyal sorumluluk, Değer, Kurumsal iletişim,

THE VIEW OF ORGANIZATION REPUTATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL JUSTICE

ABSTRACT:Social justice is to be shared all possibilities that is produced by all community members. Organizations as social actors that provide justice and equal opportunities make them respected within the community.Reputation emerges from the interactions between organization values and social values.It is difficult to earn reputation but it is easy to lose it. As a result, organizations should work in occurance with social values to make activities in order to earn credibility and to give maximum attentions not to lose their reputations.Reputation is a relative situation at coherence between organization realities and social perception. .Life is comstantly open to cahange. If an organization could be the same course with the society in this changing environment, common ground can be captured. Managers should think together corporate communication and social resposibility fort he formation of organizational values.

Keywords:Social justice, Reputation, Social environment, Social responsibility, Value, Corporate communication.

GİRİŞ

İçerisinde yaşadığımız çağ, iletişim ve yönetişimle çok hızlı bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Değişimin ve dönüşüm yönü tam ve net bir şekilde belirlenemediğinden ve bu belirsizlik "bunalım ve eşitsizlik" ortamına doğru bizi hızlı bir şekilde sürüklenmektedir. Bu trend hayatın tüm alanlarında toplumsal, sosyal, siyasal ve kültürel sistemleri ve örgütleri odaksız bir ağ gibi sararak etkilemekte, stratejik planlamalarda hedefler çoğu zaman tutmamaktadır. Gerek yönetici gerekse yönetilen bazında bireyler bu belirsizlik ve kaos ortamında kendi hayatlarına ve içerisinde bulundukları örgütlerine anlamlı ve tutarlı bir amaç belirlemekte zorlanmaktadırlar.

Hayatlara ivme ve anlam kazandıran en önemli unsur kazanç ve sahip olma isteği haline gelince; çok kazanma, çok imkana sahip olma anlamına gelmekte, bu güdü kişiyi toplum içerisinde daha ileri konuma getirme, dolayısıyla bu hakim paradigmaya göre daha saygın bir "sosyal statü" elde etme anlayışına yol açmaktadır. Bu paradigma kapitalist sistem tarafından çeşitli iletişim araçları (medya) yoluyla insanların algı dünyalarına ve zihinlerine bilgi ve malumat yığını halinde sunulmaktadır. Sistemin tüm unsurları bu konuda sürekli birbirlerini besleyerek bu sürece katkı vermektedirler. Böyle çarpık bir büyümenin gelecekte ne gibi toplumsal, ekonomik ve ekolojik felaketlere sebep olacağı pek fazla düşünülmemektedir. Dünyada herkesin "gelişmiş" ülke vatandaşlarının hayat standardında yaşama şansı yoktur. Böyle bir duruma dünyanın kaynakları yetmez, yaşam alanları-toprak, su, hava vs.- yaşamı kaldıracak potansiyelden mahrum kalır, dolayısıyla dünya insanoğluna ev sahipliği yapamayacak duruma gelir.

İnsanlığın elindeki üretim, yöntem ve mekanizmaları karsısındaki doğanın kendini koruma, yineleme olanakları güçleşmiş ve bazı alanlarda geri dönülmez bir sürece girilmiştir. Mevsimler değişmekte, buzullar erimekte, ormanlar acımasızca yok edilmekte, denizler kirletilmekte, soluduğumuz hava kirlenmekte, beynimiz; gürültü kirliliği ile doldurulmaktadır. "Doğaya yapılan bu tahribatlar sonucu 2008 yılında Dünya Bankası'nın açıklamış olduğu rapora göre mevsim değişikliğinin tarım üretkenliğini düşürdüğünü ve 2080 yılına kadar bu oranın %15 den fazla olacağı bildirilmiş ve insan sağlığının
bu durumdan olumsuz etkileneceği belirtilmiştir." (The World Bank, 2008 : IV)

Doğa sürekli ve bazen de aniden ortaya çıkan anlık kirlenmelerin yoğun tehdidi altında ve bununla içice yasamaktadır. Özellikle sanayi devrimim tamamlamış olan ülkeler bu kirlenme de en büyük sorumludurlar ve günümüz dünyasında çevresel dengelerin yerine oturtulması için en büyük faturayı ödemek zorunda oldukları düşünülmektedir. Yeryüzünün karsı karsıya bulunduğu bu çevre sorunlarının küresel karakteri insanlığın en büyük ortak endişesidir. 20.yüzyılda ortaya çıkan ve 21. yüzyıla devam eden temel sorunlar küresel ölçekte; iklim değişikliği, sınır asan su ve hava kirliliği, kimyasal kazalar, tehlikeli atıkların taşınımı gibi sorunlardır. Çevre ile ilgili bu sorunlar bu konuda birçok kişinin ve bilim adamının dikkatlerini uluslararası çevre antlaşmalarına vermesini sağlamışlardır. Bu antlaşmaların bazıları ozon tabakasının korunması, okyanusların
korunması, hava kirliliği ve iklim değişikliği gibi sorunları içermiştir (Sonnenfeld & Mol, 2002 : 1323)

Bilgi alt yapısı zayıf, bilinç düzeyi düşük, eleştirel bilinci körelmiş geniş toplum kesimleri medyanın telkini ve sistemin aktörlerinin yarattığı fiili durumları belirli bir zaman sonra benimseyip içselleştirmektedirler. Eleştirel bilinci körelen bu kitle, gelişmiş, kalkınmış, ilerlemiş saydığı ülkeleri taklit ederek, onların değerlerini benimseyerek kalkınıp ilerleyeceğini zannetmektedir. Toplumun önüne çıkan "aydınlarımız" da bize alternatif kalkınma ve yaşam projeleri sunamadıklarından ya da sundukları projeler halktan kopuk oldukları için yeterince anlatamadıklarından ciddi bir belirsizlik ve kaos ortamına doğru sürüklenmemizin önü alınamamaktadır.

Sosyal adalet herkesin doğanın sunduğu kaynaklardan eşit şekilde yararlanması, bu anlamda kimseye haksızlık yapılmaması anlamında ele alındığında bir ütopya olarak kalmaktan öteye geçemeyecektir. Bu kavramı mutlak adalet (eşitlik) olarak değil de içerisinde bulunulan ortama göre farklılık gösteren ekonomik, siyasi, insani durumların kişisel yetenek ve beceri farklarından kaynaklandığı, dolayısıyla görecelilik gösterdiği gerçeğinden hareket ederek, reel ortama çekip, ulaşılması arzulanan insani bir hedef olarak görür isek ve de ulaşabildiğimiz oranda sosyal barışın sağlanmasının imkan dahilinde olacağına inanırsak daha gerçekçi bir hedef belirlemiş oluruz. Aksi halde bu kavram bizi sadece entelektüel ya da zihni düzeyde meşgul eder, hayatla irtibatını koparır ve sadece edebiyatını yaparız.

Bu kavramın geçmişi ta insanlığın var olduğu günlere kadar götürülebilir. Habil ve Kabil kıssasındaki paylaşım-fedakarlık, kıskançlık-sahiplenme duygusu; Platon'daki ideal devlet anlayışı; Hegel'deki hukuk devleti ve sosyal devlet anlayışı; Marx'ın sınıfsız toplumu ve mülkiyet hırsızlıktır yaklaşımı; Rawls'ın adalet teorisi; Mill'in yararcılığı vs. sosyal yaşamın hukuki sosyal-siyasi ve ekonomik temelde nasıl şekillenmesi gerektiğine dair yaklaşımlar olarak hep gündemimizi işgal etmiştir. Günümüzde anayasalara giren "sosyal devlet" ilkesi tarihi arka planı itibariyle uzun sürmüş çatışmaların ve acı tecrübelerin ürünü olarak da görülebilir. Anayasa metinlerinde ifadesini bulan bu ilkenin hayatın içinde uygulama alanı bulabilmesi, onun toplumun üyeleri tarafından içselleştirilmelerine bağlıdır.

Bütün bu paradigmaların bize öğrettiği şey, sosyal adalet kavramının bir çırpıda tanımı yapılabilecek kadar kolay bir kavram olamadığı, toplumdan topluma farklılık gösteren ve hiçbir yaklaşımının birbirine indirgenemeyeceği kompleks bir kavram niteliği taşıdığıdır. Küresel ekonomilerin ve uluslar arası kurumların toplumlar ve bireyler üzerinde etkisinin arttığı bir ortamda bu kavram ulusallıktan da çıkarak uluslar arası bir platforma da taşınmıştır. Tek tek devletlerin hukuk ve siyasal sistemleri kendi içerisinde sosyal adaleti sağlayabilecek durumda da değildir. Küreselleşme ve onun toplumlar üzerindeki etkisi bu kavramı devletlerarası bir konuma taşımıştır. Sosyal adalet sadece yeryüzünde yaşayan insan cinsini ilgilendiren bir konu olmaktan da çıkmış gezegeni ilgilendiren bir hal almıştır. Aşırı tüketim ve gözü dönmüş bir sahiplenme çok değişik çevre felaketlerine de yol açmış, yakın gelecekte gezegen canlılara ev sahipliği yapma konumundan çıkacak endişesi (korkusu) duyulmaya başlanmıştır.

Ekolojik denge üzerinde farklı derecelerde hasar yaratmış olsalar da, eski toplumların yaşadıkları çevreye zarar vererek kendi geleceklerini kararttığı süreç, **sekiz ana kategori** altında incelenebilir:
1. Ormansızlaşma ve yaşam alanlarının tahrip edilmesi,
2. Toprakla ilgili sorunlar,
3. Su yönetimi sorunları,
4. Aşırı avlanma,
5. Deniz ürünlerinin aşırı tüketimi,
6. İnsanın beraberinde getirdiği bitki ve hayvan türlerinin yerel türlere olan olumsuz etkisi,
7. İnsan nüfusunun aşırı artışı,
8. İnsanların her birinin yaşam ortamına getirdiği yükün artması. (Diamond : 2006 : 158)

Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da 2010 yılı Aralık ayında yapılan Dünya İklim Zirvesi'nde endüstrileşmiş zengin ülkelerle kalkınmakta ülkeler arasındaki iklim pazarlıklarının zirvenin başarısını tehlikeye soktuğunu belirten Sudan temsilcisi Lumumba Stanislaus Di Aping, "Dünya nüfusun yüzde 80'i için adaletsiz olan bir antlaşmayı onaylayamayacaklarını; zengin ülkelerin iklim hedeflerinin yetersiz olduğunu savunan Çin'in temsilcisi Su Wie, iklimin korunması için zengin ülkelerin öngördüğü 10 milyar dolarlık yardımın az olduğuna dikkati çekerek "10 milyar dolar dünya genelinde kişi başına 2 dolar bile etmiyor" diyerek zengin ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmediğini, ABD'nin neden olduğu zararlı gaz salınımlarının artmaya devam ettiğini belirtti.

Avrupa Birliği ise iklim pazarlıklarında eleştirilerini Çin'e yöneltti. AB Dönem Başkanı İsveç'in temsilcisi Anders Turesson, "Burada karbondioksit emisyonlarının azaltılması gibi tüm dünyanın yükümlüğünde olan temel sorunların tartışılmasına izin verilmemesi hayal kırıklığı yaratıyor" diyen Turesson, ABD ve AB arasındaki tartışmanın gelişmesini Çin'in engellediğini savundu.

ABD de Çin'in tutumunu eleştirerek hem Çin'in hem de gelişmekte olan ülkelerin harekete geçmesi gerektiğini kaydetti. Amerikalı temsilci Todd Stern, "Çin'in olmadığı bir iklim antlaşması düşünülemez" diyerek Çin'in atmosfere en fazla karbondioksit salan ülke olduğunu belirtti.[1]

Bir taraftan açlıktan ve kuraklıktan ölen insanlar varken, diğer taraftan neredeyse tek başına koca bir Afrika kıtasının toplam milli gelirinden daha fazla gelire sahip insanların varlığı bu ekonomik düzenin eliyle sağlanmıştır. "Yüksel gelirli ülkelerin dünya gelirinin ezici çoğunluğunu, yaklaşık %60'ı almaları şaşırtıcı değildir. Dünya nüfusunun ise sadece %15 'i bu ülkelerde yaşamaktadır. Bunun aksine dünyadaki yoksul ülkeler, dünya gelirinin %10'undan azını alırken, dünya nüfusunun %35'ine sahiptir. Ve bu ortalamalar

[1] http://www.timeturk.com/Zenginlerle-yoksulların-çevre-savaşı-_103356-haberi.html Erişim Tarihi 10.12.2009

zengin ülkelerdeki üst gelir grupları ve yoksul ülkelerdeki en yoksul olanlar arasındaki çok daha çarpıcı sonuçları gizlemektedir. Oysa buradaki tezat gece ile gündüz gibi kesindir. Açıkçası ne ufukta eşitliği anımsatan bir şey ne de bu yönde bir eğilim vardır. (Dornbusch, 2003 : 1004)

Biz kendimiz olamadığımız, işletmelerimizi kendi işletmelerimiz kılmadığımız, onlara kendi hayat perspektifimizin rengini veremediğimiz sürece birilerini taklit ederek gerek kendi toplumumuzda gerekse tüm dünyada sosyal adaleti gerçekleştirmemiz hayalden öteye geçemeyecektir. Global aktör olmak, başkalarının belirlediği değer yargılarını benimseyerek onları taklit etmek değildir. Aksine kendi ruh köklerinden beslenerek global dünyaya yeni şeyler sunabilmektir.

SOSYAL ADALET VE ÖRGÜT

Sosyal adalet, toplumun ürettiği tüm imkanların o toplumu oluşturan üyeler tarafından adil bir şekilde paylaştırılması olarak tarif edilebilir. Bu paylaşım kişisel yetenek ve beceri farklılıklarını yok edecek ya da bu farklılıkları yok sayacak komünal bir anlayışla, toplumsal otoritenin "zor" kullanması yolunu açmamalıdır. Böyle bir durum sosyal adaleti sağlamaya çalışırken birey hak ve özgürlüklerine zarar verir, bireyi yaratıcı ve üretici alanlardan mahrum ederek tekâmül ve terakkisine engel olur. Aksi yaklaşım olan ferdiyetçilik ya da liberalizm ise bireyi sosyal adalet duygusunda mahrum bir şekilde serbest bırakarak onu, zayıf ve güçsüzler üzerinde tahakküm kurmaya zorlar, toplumsal yaşam kast ve sınıflara ayrılır, çatışmalara davetiye çıkarır. Hem bireyi hem de toplumu düşünen adil yaklaşım ise; toplumsal farklılıklarımızın ve maddi imkânlarımızın değişik olmasının bir fırsat olduğu bilinciyle hareket edip, bu farlılıkları içten, samimi bir duygu ile gönüllü olarak imkansızlar lehine kullanabilme erdemi gösterir ve toplum içerisindeki bireyi, içerisinde yaşadığı topluma duyarlı ve sorumlu yaklaştırarak, gönüllülük esasına göre imkanlarını sosyal adaleti sağlama yolunda kullanmakla çok önemli mesafeler alınabileceğine ve sosyal adaletin ancak bu yolla sağlanabileceğine inandırır.

Sosyal adalet o kadar önemli bir husustur ki, onun ihmali sosyal çözülme ve çatışmaya sebep olur ve sosyal bütünlük bozularak toplumsal yapı çöker. Bu sebeple sosyal adaletin sağlanması sadece bireylerin gönüllü katılımı ile değil; toplumu, toplum adına yöneten sosyal otoritenin bilge yöneticilerinin adaleti bozanlar aleyhine; mazlum, mağdur ve güçsüzler lehine zor kullanmalarını meşrulaştır. Buradaki ihmal sosyal tabakalaşmaya ve bilahare de sosyal sorunlara yol açarak suç oranlarının artmasına sebep olur. En sonunda toplumsal çatışma kaçınılmaz hale gelir ve sosyal yapı çöker. Böyle bir durumun önüne geçmek için toplumda bireylerin işbirliği bilinci, sosyal bilinç kazanmaları zorunludur, bu aynı zamanda ortak ve birlikte yaşamın asli unsurudur. Bu bilinç eğitim yoluyla toplumun tüm fertlerine verilmeli, bir kültür ve gelenek olarak gelecek kuşaklara da aktarılmalıdır ki toplum ve onun oluşturduğu toplumsal yapılar (örgüt-işletme-devlet) sürekli yaşayan kurumlar haline gelsinler.

Çok kazanma ve çok mala sahip olma "sosyal bir ayrıcalık" sağlar anlayışı bizim kadim kültürümüzün anlayışı değildi. Ne zaman bu anlayıştan uzaklaştık aramızdaki dayanışma ruhu yok oldu, çözüldük, güçsüzleştik. Mal, mülk, bilgi, statü, güç, iktidar gibi sadece dünyevi unsurların bir toplumsal ayrıcalık haline dönüştüğü, bu unsurları kullanarak bunlara sahip ol(a)mayanlara karşı gösteri(ş) yaparak kendini kanıtlayan, itibarı bu tür maddi ve geçici şeylerde gören insanların sosyal ilişkileri ve tavırları (söz-görüntü-eylem düzeyinde) sosyal adaletin çözülmesine yol açmıştır. Böyle bir yaşamı hayat tarzı haline getiren insanların sayısı artınca diğer insanlar da onlara özenmeye, imrenmeye başladı, böylece toplum zenginler ve fakirler diye keskin bir bölünmeye uğradı, aradaki uçurum (makas) da gittikçe açıldı, dayanışma ve yardımlaşma ortadan kalktı.

İnsanları diğerleriyle bir arada tutan sosyal yapı, kibir ve gösterişin olmadığı içsel bir duygu durumuna karşılık gelir. Bu duygu temelinde adalet ve erdem olan, kültürümüzde "fütüvvet, kalenderilik, melametilik, ahilik, isar" gibi isimlerle anılan sosyal dayanışma biçimlerine hayat veren bir duygudur.

Kazanma arzusu başkalarını düşünmeden sınırsız bir tüketime dönüşürse sosyal adaletten bahsetmek mümkün olmaz. İnsani değerlerden arınmış bir kazanç ve tüketim anlayışına sahip bireyler, kendi varlık nedenlerinin yokluk ve yoksulluk içerisinde yaşayan bireylerin varlığına bağlı olduğunu, dolayısıyla onlar yokluk içerisinde kaldıkları sürece "zevklerini tatmin" edeceklerini, aksi halde bu zevkten mahrum kalacaklarına dair bir "sapkın duygu durumu" içerisinde yaşamaya devam ederler. Böyle bir tatmin algısı bizi kapitalizmin temel parametreleri ile aynı noktada buluşturur. "Yoksullar yardım edildikleri andan itibaren, yoksullukla tanımlanan bir grubun parçası haline gelirler. Bu grubu bir arada tutan şey, kendi üyeleri arasındaki etkileşim değil, bir bütün olarak toplumun onlara karşı benimsediği kolektif tavırdır." (Erdoğan, 2001 : 9) Zenginler de varlıklarını yoksulların varlığına bağlı görmeye başlayacak, yoksulluğu/yoksunluğu yok etmek işlerine gelmeyecek, o "sapkın duygularını" tatmin etme imkanından mahrum kalacaklardır. Bireysel ve kurumsal bazda üretim/tüketim/haz/zevk kısır döngüsünü vasıllar lehine, yoksullar aleyhine sürdürmek için kültürel, siyasal, ekonomik yapılar inşa etmeye devam edeceklerdir. İşletmelerimiz, örgütlerimiz böyle bir yapının aracı haline gelecek ve sosyal adalet duygusu mitolojik bir kavram olmaktan öteye geçemeyecektir.

ÖRGÜT AMAÇLARI VE SOSYAL ADALET

Örgüte amaç belirleyenler o örgütü kuran insanlardır. İnsanların hayat algısı, dünya görüşü kurdukları örgütlere şekil verir. Bizatihi örgütler kendi başlarına varlıklarını sürdüremedikleri gibi, hangi amaca hizmet edeceklerini de bilemezler. "Örgütsel amaçlar örgüt üyelerinin kişisel ihtiyaçlarının bir boyutu olarak da görülebilir." (Perrow, 1972 : 145-146*)* Örgütün amaçlarını örgüt kurucuları ve yöneticileri belirlerler. Belirlenen bu amacı gerçekleştirmek için yatırım yaparlar ve yöneticiler de başta belirlenen bu amaca göre yönetilir. Hissedarların gösterdiği yol haritasına göre örgüt faaliyetleri şekil alır. "Örgüt, personelinin çıkarları ile aynı doğrultuya getirilebilir." (Etzioni, 1969 : 155) Eğer başta belirlenen çıkarlar personelin çıkarlarıyla uyumlulaştırılmamış ise örgüt kültürü ve

iklimi hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaz. İç uyumsuzluk ve işten memnuniyetsizlikler baş gösterir, bu durum dışarıya (dış hedef kitleye) olumsuz imaj olarak yansır, dolayısıyla örgüt itibar kaybıyla karşı karşıya kalır.

M. Şerif Şimşek İşletmelerin amaçlarını genel ve özel amaçlar şeklinde ikiye ayırarak,
Genel amaçları :
-Uzun dönemde kar elde etmek
-Topluma hizmet etmek yoluyla sosyal sorumluluk işlevini yerine getirmek
-Varlığını sürdürmek ve büyümek;

Özel amaçlarını :
-Müşteri ve tüketicilere daha kaliteli mal ve/veya hizmetler sunmak
-Çalışanlara iyi ücret verme ve çalıştırma koşullarını geliştirerek iyileştirmek
-Çalışanlarını eğiterek kendilerini geliştirme ve meslekte ilerleme olanak ve fırsatlarını sağlamak
-Çalışanlarına istikrar içinde sürekli istihdam olanaklarını temin etmek şeklinde sıralamıştır. (Şimşek, 2008 : 41-43)

Genel amaçlarda sayılan topluma hizmet ve sosyal sorumluluk işlevi sosyal adaletin sağlanmasına yönelik bir fonksiyon icra eder gibi gözükmesine rağmen çoğu zaman bu tür faaliyetler uzun dönem karlılığın sağlanması ve işletme imajının pozitif olarak algılanmasına katkı sağlayıcı fonksiyonu nedeniyle ticari faaliyetler kapsamında değerlendirilmektedir. Kurumsal Sosyal Sorumluluk projelerinin temelinde genişletilmiş çıkarlar teorisi yatmaktadır. Genişletilmiş Çıkarlar yaklaşımı; uzun dönemde kurumsal çıkar elde etmek için diğerlerinin çıkarlarına hizmet eden çalışmalar yapmaktır. Bir şirketin hayır-hasenat işlerine kaynak ayırması, o şirketin genişletilmiş çıkarını temsil eder ve bu iyi bir halkla ilişkiler çalışması olarak görülür.

Genişletilmiş Çıkarlar yaklaşımında :
-Sosyal anlamda sorumluluk sahibi bir şirket uzun vadede kar sağlayacaktır. Bu durum tüm sosyal paydaşlar tarafından şirketin itibarlı olarak algılanmasına katkı yapacaktır.
-Şirketimiz bu itibarını koruyabilmek için istikrarlı bir toplumsal yapıya ihtiyaç duymaktadır. Kargaşanın ve çatışmaların yaşandığı toplumsal ortamda itibarlı ve istikrarlı büyümeyi sağlamak mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla şirket kaynaklarının belli bir bölümünü sosyal problemlere ayırmak zorundadır.

Özel amaçlar arasında sayılan müşteriler, tüketiciler, çalışanlar gibi paydaşlar ise işletmeye fayda sağladıkları ölçüde kısmi destek görebilmektedirler. Çoğu zaman karşılıklı çıkarlar çatışmakta hatta bu çıkar çatışması güçlü tarafı temsil edenler lehine adaletten yana değil güçten yana sonuçlanmaktadır. Çünkü işletme yönetimleri kapitalizmin iş anlayışına uygun olarak yapılandırılmaktadırlar. Yönetim biliminin doğuşu ve bilimsel yönetim anlayışı ve örgüt teorileri hep daha fazla üretimi verimlilik, etkililik, kalite ve uzmanlaşma ve tüketim kavramları etrafında şekillendirmişlerdir. Frederick Taylor'dan Elton Mayo'ya, Weber'den Fayol'a hepsi organizasyonların en etkili ve verimli nasıl çalıştırılabileceğine dair modeller geliştirmişlerdir. Ana hatlarıyla üç farklı grupta sınıflayabileceğimiz yönetsel ekoller (Klasik-İnsan ilişkileri-Modern Yaklaşım) birbirlerinin boşluklarını tamamlamak ve aksaklıklarını ortadan kaldırarak çözüm önerileri getirmektedirler. (Efil, 2007 : 107-108)

Richard Sennett "Karakter Aşınması : Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri" adlı eserinde kapitalizmin işi; rutinleştirerek, esnekleştirerek, odaksızlaştırarak rekabet altında işi küçük parçalara bölerek, teknoloji kullanımını yaygınlaştırıp çalışanın işe yabancılaşmasını hızlandırarak daha az bütüncül, daha az okunaksız (anlamsız/anlaşılamaz) bir sisteme dönüştü(rdü)günü ve çevreye kayıtsızlık yaymakta olduğunu söyler. Öneri olarak güven, karşılıklı sorumluluk, bağlılık ve kişinin "biz" duygusu kazanmasıyla bu okunaksız, anlamsız, aynı zamanda başarısız süreçten çıkılabileceğini ima eder. "Sosyal bağ temelde karşılıklı bağımlılık hissinden doğar. Yeni düzenin bütün kutsal kitapları ise bağımlı olmayı utanç verici bir durum olarak niteler. Katı ve bürokratik hiyerarşiye karşı başlatılan saldırı insanları bağımlılıktan yapısal olarak kurtaracak; risk alma eylemi, verilene boyun eğmek yerine özgüven taşıyan güçlü bir insan yaratacaktır. Modern şirketlerde liyakate yer yoktur. John Kotter danışmanlık mesleğini esnek işin zirvesi olarak alkışlamasının altında, danışmanın hiç kimseye bağlı olmadığı varsayımını görür. Bağımlılığı utanç verici ilan eden bu anlayışlar insanlar arasında güçlü ortaklaşma bağları kurulmasını da istemez. (Sennett, 2008 : 146)

"Bağımlılık kavramını daha olumlu bir biçimde ele almak için, öncelikle bağımlılık-bağımsızlık şeklindeki bildik zıtlığı sorgulamak gerekir. Zayıf ve bağımlı bir kişilikle güçlü ve bağımsız bir kişilik arasındaki tezadı neredeyse hiç düşünmeden onaylarız. Ancak başarı ve başarısızlık arasındaki tezat gibi, bu zıtlık da gerçekleri çarpıtır. (Sennett, 2008 : 147) Psikolog John Bowlby, "Kendi ayakları üzerinde durabilen insan, hiç de kültürel klişelerde varsayıldığı kadar bağımsız bir varlık değildir" diyor; yetişkinlik döneminde, "sağlıklı bir biçimde kendi ayakları üzerinde durabilen bir kişi, koşullar gerektirdiğinde diğerlerinden yardım ister ve kime güveneceğini bilir. (Bowlby, 1973 : 359, akt. Sennett, 2008 : 147) Güvenilir insan olmak için ihtiyaç içerisinde olmanın insani bir durum olduğunu, başkalarının bize ihtiyaç duyduğu gibi zamanla bizim de başkalarına muhtaç olabileceğimizi bilmemiz şarttır. İhtiyaç hali bizi "öteki"ne yaklaştıran, "ötekini biz" kılan bir insani durumdur.

"Bana kim ihtiyaç duyuyor?" sorusu, modern kapitalizmde yoğun saldırı altında. Sistem insanlara kayıtsızlık aşılıyor. Bunu, örneğin "kazanan-hepsini-alır" piyasalarında, risk ve ödül arasındaki ilişkiyi koparıp, insanın çabasını nafile hale getirerek yapıyor. Organizasyonlarda karşılıklı ihtiyacı ortadan kaldırarak da, güvensizlik aşılıyor. Ayrıca kurumları yeniden tasarlayıp, bütün çalışanları her an vazgeçebilecekleri bir duruma getirerek bunu yapıyor. Bu uygulamalar, insanın önemli ve başkalarına yararlı olduğu duygusunu apaçık ve vahşi bir biçimde baltalıyor." (Sennett, 2008 : 154)

ÖRGÜTLERİN SOSYAL ÇEVRESİ ve İTİBARI

Örgütler gerek kuruluş aşamasında gerekse kurulduktan sonra ve faaliyetlerini devam ettirirlerken çok farklı gruplarla etkileşim ve iletişim halinde bulunurlar. Bu gruplardan bazıları yakın iletişim ve etkileşim çevresini oluştururken – müşteriler, çalışanlar, ortaklar vb. - ; bazıları da uzak iletişim ve etkileşim çevresini – tedarikçiler, finans kurumları, rakipler, diğer STK'lar, devlet ve toplum, hatta uluslararası toplum vs.- oluşturur. "Bu grupları iç ve dış hedef kitle olarak sınıflayabiliriz." (Ülger, 2003 : 68)

Örgüt bu yakın ve uzak çevresiyle ilişkisi esnasında onlardan etkilenir ya da onları etkiler. Bu etki simetrik olabileceği gibi asimetrik de olabilir. Simetrik ilişki ve iletişim modelinin fikir babası James Guring'e göre simetrik model bütünlükçü, çevrede diğer sistemlerle karşılıklı dayanışma, açık sistem yaklaşımı (bilginin serbest dolaşımı) ve hareket halinde dengeyi (örgüt içinde değil diğer örgütlerle) içerir.(Grunig, 1992 : 38) İki yönlü işleyen simetrik modelde örgütün dış çevre (hedef kitle) ile iletişimini sağlayan halkla ilişkiler uzmanı bilimsel araştırmanın yanı sıra hem organizasyonda hem de hedef kitlesinde gerekli olan fikir, davranış ve tutum değişikliğinin yaratılması için karşılıklı diyalog yöntemini kullanmaktadır. (Guring, 1996 : 4) Geri kalan varsayımlar ise adalet (örgüt üyeleri için eşit olanaklar ve saygı), özerklik (bireylerin görevleri ile ilgili karar verme kabiliyeti ve iş tatmini), yenilik (gelenek ve verimlilik oranından daha ayrıcalıklı olan yeni düşünceler), merkeziyetçi olmayan yönetim (merkeziyetçi olmayan ve müşterek; yüksek düzeyde özerklik, çalışanlar için tatmin edici ve yenilikçi), sorumluluk (sosyal sorumluluk), çatışma çözme (müzakere, iletişim ve uzlaşma yoluyla) ve çıkar gruplarının liberalizmi olarak sıralanabilir. (Pieczka, 2002 : 253) İletişimin simetrik modeli "anlamayı" sağlayan bir konumlanma, önyargıdan arınmış bir psikolojik durumu öngörür.

Bu modelle örgütler birbirlerinin eksikliklerini tamamlama, iyi olan şeyleri paylaşma, karşılıklı yardımlaşma ve herkesin aynı gemide bulunduğunu bilinciyle hareket ederek, sorumluluk duygularını pekiştirir. Her örgüt simetrik ilişki modelini benimserse kendi zaaflarını, eksik yanlarını, ihtiyaçlarını diğerlerinden (öteki) – insan, malzeme-müşteri vs.- karşılayacağını anlayacak, kendi kendine yetmeyeceğinin farkına varacaktır. Yardımlaşma ve dayanışma duygusunu harekete geçirerek karşılıklı bağımlılık ve sosyal bağı güçlendirecektir. Asimetrik ilişki modelindeki aşırı rekabet ortamında keskin ayrımlarla sosyal dengeyi bozan, felaketlerle sonuçlanan toplumsal yapı, ötekileştiren anlayış yerini simetrik modele bırakırsa "bizlik" duygusu gelişir, adalet merkezli yaklaşım devreye girer ve toplum belli bir süre sonra güven ortamına kavuşur.

Modern örgüt kuramında örgütlerin ilişkide bulunacağı hedef kitlenin (paydaşların) her biri farklı özellikler taşır, ancak tek bir ortak yanları vardır. Hepsi kendi çıkarlarına hizmet etmeyi bekler. (Asna, 1997 : 205) Müşterilerin beklentisi kalite, ucuz mal ve hizmet; çalışanların beklentisi çalışma koşullarının iyileştirilmesi, tatmin edici ücret; ortaklar maximum kar/fayda; tedarikçiler istikrar; finans kurumları güven; toplum, örgütten toplumsal değerlere ve toplumsal yaşama saygı beklemektedir. Beklentilerin sonuçlarına göre tüm paydaşlar örgüte tepkilerini göstermektedirler. Tepkinin türü beğeni durumuna uygun olarak olumlu ya da olumsuz olabilir.

Örgütün toplumla olan ilişkileri ekonomik, çevre, eğitim, kültür ve sağlık konularında beklentiler ve protestolar şeklinde gerçekleşebilir. Bu beklentilere uygun olarak örgütsel itibar kavramı şekillenir. "Örgütsel itibar kavramına anlayışları faydacı (pragmatic) ve yansıtmacı (reflexive) olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Faydacı yaklaşım, örgütün nihai amacının kazancını azamileştirmek olduğu ve yöneticilerin performansının da birincil olarak karlılık düzeyine göre değerlendirileceği fikri üzerine kurgulanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde itibar, örgütleri ve yöneticilerini nihai amaca yani kârı maksimize etmeye götürecek bir araçtan ibarettir. Yansıtmacı bakış açısına göre ise örgüt, para basma makinası değildir. Örgütün etkileşim içerisinde olduğu gruplara karşı bazı sorumlulukları vardır ve itibar öncelikle kârı, kazancı azamileştirme güdüsünün değil, bu sorumlulukları yerine getirmeye yönelik diğerkâmcı çabaların bir tezahürüdür." (Pruzan, 2001 : 61) Yansıtmacı yaklaşımda örgütsel itibar, örgütün büyümesi ve müşteri siparişlerindeki artışı, dolayısıyla müşteri kazanmayı ve pazar payını olumlu etkiler, firma kârlılığını artırır, finans sorunu kalmaz, çalışanlar itibarlı bir kurumda çalışmaktan hoşnut olurlar ve yeni ve kalifiye çalışan bulmakta zorlanmazlar. Ortaklar, itibarlı bir örgütün geleceğini güvende görerek karlarını uzun vadeye yayarlar.

Tedarikçiler, toplumun güven duyduğu bir şirkete malzeme vermekte tereddüt etmezler, verdikleri mal ve hizmetin bedelini çok rahat bir şekilde tahsil ederler. Finans kurumları örgütün yeni ve ilave finansa ihtiyacı olmayacağını düşünerek dezavantajlı bir duruma düşmüş gibi gözükseler de, örgüt planlı bir büyüme hedefi benimsemiş ise ek finansa ihtiyaç duyabilecek, finans kurumları da böyle durumdaki itibarlı işletmelere daha rahat kaynak aktarabileceklerdir.

Rakipler ise toplumsal itibarı yüksek kurum ve kuruluşların pazardan daha çok pay alacaklarını bildikleri için kendilerinin de toplumsal itibar kazandıran projelere destek vermeleri gerektiğini anlayacaklardır. En azından mevcut pazar paylarını korumak için toplumsal meselelere duyarsız kal(a)mayacaklardır. Bu şekildeki rekabet topyekun kalkınma ve sosyal adaletin gerçekleşmesinin de önündeki engelleri kaldıracaktır. Böyle bir rekabet ortamında herkes kazanacak, toplumda herkes üzerine düşen görevi yerine getirmenin gayreti ve sorumluluğu içerisinde olacak, güven tesis edilecek, toplumsal barış ve huzurun tesisi sağlanmış olacaktır. Bu durum devletin işlerini de kolaylaştıracak, yönetimin üzerindeki yük hafifleyecek, devlet sadece rekabetin önündeki engelleri kaldıracak ve güven ortamını bozanlara karşı caydırıcı önlemleri alan bir görev üstlenecektir. Toplumsal açıdan itibarlı işletmeler, toplumun üyesi olan bireyler ve onların temsilcisi durumundaki STK'larla da rahat ilişki kurabileceklerdir. "Örgüt, sosyal performans bağlamında olumlu itibara sahip olduğu takdirde kendisine ilgili gruplar tarafından "meşru" sıfatı bahşedilecek, bazı alanlarda zayıf performans gösterseler bile mazur görülebilecektir. (Zyglidopoulos, 2003 : 75)

İtibar, örgütün değerleriyle toplumun değerlerinin etkileşiminde ortaya çıkan bir sonuçtur. (Sherman, 1999 : 11) Örgüt ile toplum aynı amaçlar etrafında bütünleşebilmişler ise ortaya olumlu bir itibar, aksi halde ise olumsuz (kötü) bir itibardan söz edebiliriz. Bunun için örgüt iç ve dış hedef kitlesiyle ilişkisini sürdürürken örgüt değerlerini toplumsal değerlere uydurmak, toplumsal beklentilere cevap verecek iş ve işlemler gerçekleştirmek durumundadır. Toplumdan kopuk bir işletmenin itibarı afaki kalacak, tüm

alanlarda amaçlarına ulaşamayacak ve bunun sonucu olarak da varlığını uzun süre devam ettiremeyecektir. İtibar, örgüt gerçekliği ile sosyal algının uyumlulaşması sonu oluşan itibarî bir durumdur. Her ne yapılırsa yapılsın aradaki boşluk tam anlamıyla doldurulamaz. Çünkü hayat sürekli değişime açık bir seyir izlemekte, örgüt değerleri ve toplumsal değerler şartlara göre ya farklılaşmakta ya da derinlik/yüzeysellik kazanmaktadır. Örgütler yatırımlarını yaparken örgütün itibarı ve marka değerini hesaba katarken, toplum da çok çeşitli faktörlerin etkisiyle değişime uğramakta; etkileşim süreklilik göstermektedir. Değişime ayak uydurabilen örgütler varlıklarını sürdürürken, değişim dışı kalan örgütler zamanla sahneden çekilmektedirler. Bunu için örgüt yöneticilerinin örgüt değerlerinin oluşumda, kurumsal iletişimde, sosyal sorumluluk projelerinin seçiminde ve yürütülmesinde toplumsal değişimlere uygun kararlar alabilmeleri için dış dünyadan gelen güvenilir bilgilere ihtiyacı vardır. Yönettiği işletmeyi dışa açık, dünya ile entegre bir halde tutabilmesi için sürekli güncellenen, sağlam bir veri tabanı alt yapısını kurmalı, kararlarını ona göre oluşturmalıdır.

SONUÇ

Örgütlerin çok çeşitli amaçları olduğu biliniyor. Bu amaçlardan biri de itibarlı bir örgüt konumunu yakalamak ve öyle kalmaktır. İtibarlı bir örgüt yapısı oluşturmak, sosyal değerlere duyarlı davranarak, bu değerleri benimseyip örgüt kültürü ile bütünleştirebilmekten geçmektedir. Sosyal adalet, toplumdaki her bir aktörün tüm karar ve eylemlerinde sadece kendi çıkarını değil en az kendisi kadar başkalarının da çıkarlarını düşünerek hareket etmesi sonucunda hayat bulan ideal bir hedeftir. Bu hedef insanlık tarihinde filozofları, siyaset bilimcileri ve din bilimcileri daha çok teorik düzeyde; yöneticileri, ekonomistleri, ahlakçıları ise pratik düzeyde meşgul etmiş ama insanlık arzuladığı nihai adaleti hiçbir zaman yakalayamamıştır. Sosyal adalet kavramına mutlak bir açıdan değil, göreceli yaklaşmanın ve mevcut olan olumsuz (adaletsiz) durumun mümkün olduğunca giderilmesi yönünde çabalamanın sıkıntıları çözmede insanlığa yardımcı olacağına işaret edildi. Bu bakımdan örgütler hem iç, hem de dış paydaşları ile olan ilişkilerinde bu ilkeyi gözden uzak tutmadan faaliyetlerini sürdürürler ise kurumsal itibarlarını da elde etme yolunda önemli mesafeler alacaklardır.

Örgüt itibarı kolay kazanılacak ve sürdürülecek bir süreç olarak gözükmemektedir. Bir çok değişken hesaba katılarak içeride çalışanlar, dışarıda müşteriler, tedarikçiler, toplum gibi iç ve dış paydaşların değerleri örgütün değerleri ile uyumlulaştırılmalı, ona göre bir iletişim ve yönetişim stratejisi hazırlanmalıdır. Bu bakımdan "Örgütteki herkes örgüt itibarından sorumludur, her çalışan bir itibar yöneticisidir." (Ettore, 1996 : 40) Örgüt itibarı o kadar önemlidir ki, herkese bırakılamayacak kadar da hayatidir. Herkesin sorumluluğu ortak bir sorumluluğa dönüştürülerek örgüt kültürü ve kimliğiyle entegre edilmelidir. İtibarın bir çok katmandan oluşan yapısı dışa yansıtılırken ahenkli bir kompozisyonla örgüt amaçlarını toplum değerleriyle ve doğal denge (mizan) ile uyumlulaştırarak etkili bir iletişim ve ilişki planlaması gerçekleştirilmelidir.

Örgütün iç ve dış ilişkilerini yürüten halkla ilişkiler birimi itibar yönetimi konusunda koordinasyon sağlayıcı bir birim olarak görev yapabilir. Yöneticiler kurumsal kimlik ve kültür oluşumda örgüt içerisinde çalışan herkese temel felsefenin verilmesi amacıyla hizmet içi eğitim verilmesini sağlamalı ve buradan hareketle kurumsal itibarı temellendirmelidirler.

Örgütsel itibarı güçlü kurumlar rekabet avantajını yakalayacak, ömürlerini uzun tutacaklar, güvenilirliklerini artıracaklar, toplumla iyi ve düzeyli ilişki geliştireceklerdir. Bu durum örgütün kârlılık ve verimliliğine olumlu katkı sağlayacaktır. Örgütsel amaçlar ve toplumsal yarar birbirini tamamlayan bir süreç olarak işlemeye devam edecek, toplum da örgüt de kazanacaktır.

KAYNAKÇA :

1. ASNA, Alaeddin (1997) **Halkla İlişkiler Public Relations, PR.**, İstanbul : Sabah Yayınları.
2. BİLLUR Ülger. (2003) **İşletmelerde İletişim ve Halkla İlişkiler "The Big Business"** İstanbul : Der Yayınları
3. DAİMOND, Jared (2006) **Çöküş : Medeniyetler nasıl ayakta kalır ya da yıkılır?** İstanbul : Timaş yayınları
4. DORNBUSCH, R. (2003) *"Görülmemiş bir refah yüzyılı"* (çev. Metin Toprak), *Kapitalizm ve Küresel Refah* içinde, Ankara : Liberte Yayınları.
5. DÜNYA İKLİM ZİRVESİ.(2009) http://www.timeturk.com/Zenginlerle-yoksulların-çevre-savaşı-_103356-haberi.html Erişim Tarihi 10.12.2009
6. EFİL, İsmail. (2007**) İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon.** Bursa : Alfa Akademi, 9.baskı
7. **ERDOĞAN**, Nemci. (2001) *"Garibanların dünyası : Türkiye'de yoksulların kültürel temsilleri üzerine ilk notlar"* **Toplum Bilim** Yaz (89)
8. ETTORE, B. (1996). *"The care and feeling of a corporate reputation"*. **Management Rewiev**, June, 39-42
9. ETZİONİ, Amitai (ed.) (1969) **A Sociological Reader on Complex Organizations**, New York : Holt :
10. GRUNİG, J. (ed.) (1992) **Excellence in Public Relations and Comminications Management**, Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum.
11. GRUNİG**,** J.E. , GRUNİG L.A. (1996) *"Implications of Symmetry for A Theory of Ethics and Social Responcibility in Public Relations"* **Paper Presented in World PR Festival**, Chicago, 23-27 Mayıs
12. L'ETANG, Jacquie ve MAGDA Pieczka (der.) (2002) **Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar** Ankara : Vadi.
13. PERROW, Charles. (1972) **Complex Organizations, A Critical Essay** , Glenview III : Scott, Foresman and Company,
14. PİECZKA, Pieczka (2002) **Paradigmalar, sistemler ve Halkla İlişkiler** . Çev. Serra Pehlivan. Der. L'Etang, Jacquie ve Magda Pieczka. Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar (içinde) Ankara : Vadi.
15. PRUZAN, P. (2001). *"Corporate Reputation : Image and Identity"*. **Corporate Reputation Review** 4(1), 50-61)
16. SENNETT, Richard. (2008) **Karakter aşınması : Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**. İstanbul : Ayrıntı Yayınları

17. SHERMAN, M.L. (1999) **Reputation. The only thing that can give your business a second chance. Making the most of your reputation.** London : Published fort he Institute of Directors and AIG Europe (UK).
18. SONNENFELD, David A. and Mol, ARTHUR P. J. (2002), *"Globalization and the Transformation of Environmental Governance An Introduction"*, **American Behavioral Scientist** p.1323.
19. ŞİMŞEK, M.Şerif. (2008) **İşletme Bilimlerine Giriş**. Konya : Adım Matbaacılık.
20. The World Bank (2008), **The Little Green Data Book**, p.iv
21. ZYGLİDOPOULOS, S.C. (2003) *"The Issue life-cycle : Implications for reputation for social performance and organizational legitimacy.*" **Corparate Reputation Review**. 6 (1), 70-81.

MERKEZİ PLANLAMADAN BÖLGESEL PLANLAMAYA: YUNANİSTAN VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ

Süleyman Yaman KOÇAK
Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Mustafa ÖKMEN
Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF,
Kamu Yönetimi Bölümü

Özet:1950'li yıllarda beraber önce NATO'ya giren daha sonra da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na ortak üye olan Türkiye ve Yunanistan ülke kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını ve kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlı bir şekilde yürütmek, uzun süreli kalkınma planları ile yıllık programlar hazırlamak ve bunların uygulanmasını takip etmek gayesiyle merkezi planlama teşkilatları kurmuşlar ve beşer yıllık kalkınma planları hazırlamaya başlamışlardır. Ancak 1981'de AET'ye tam üye olan Yunanistan, özellikle Avrupa Birliği (AB) fonlarından yararlanabilmek için Bölgesel Politikasında ve Yapısal Araçlarında kapsamlı reformlar gerçekleştirmiş ve merkezi planlamadan vazgeçerek mevzuatlarında bölgeselleşmeyi destekleyici unsurlara yer vermiştir. 1999'da aday ülke olan ve katılım öncesi strateji uygulamaya başlayan Türkiye de, Yunanistan'ın daha önce yaptığı gibi AB etkisiyle, bölgesel politika alanında, AB istatistikî sistemine uyum sağlamak amacıyla düzey sınıflandırması oluşturmak, Kalkınma Ajansları kurmak, Ön Ulusal Kalkınma Planı hazırlamak ve AB destekli bölgesel kalkınma planlarına başlamak gibi bölgeselleşmeyi destekleyici gelişmeleri hayata geçirmektedir. Bu çalışmada Yunanistan'ın daha önce yapmış olduğu yasal ve kurumsal dönüşümler dikkate alınarak Türkiye'de gerçekleşen ve gerçekleşebilecek muhtemel yapısal ve kurumsal düzenlemelerin analizi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Merkezi Planlama, Kamu Yönetimi, Yunanistan, Reform Süreci

FROM CENTRAL PLANNING TO REGIONAL PLANNING: EXAMPLES of GREECE and TURKEY

Abstract:Turkey and Greece, which have joined firstly to the NATO in the 1950's and became associate members to the European Economic Community, have established a central planning organization and have begun to prepare five-year development plans in an effort to ensure the efficient usage of the country's sources and quicken its development, to carry out the economic, social and cultural development in a planned manner, to prepare long term development plans along with yearly plans and to monitor their practice.However, Greece which became a full member of the EEC in 1981, carried out comprehensive reforms on its Regional Policies and Structural Tools in order to take the advantage of the funding given by the EU and has also abandoned central planning in favour of supporting regional elements in its legislations. Being a candidate country in 1999 and began to implement pre-accession strategy, Turkey, like Greece did previously, started to apply new regionalisation supportive process such as ensuring the EU statistical system to comply with NUTS categories, establishing Development Agencies, preparing pre-National Development Plan and implementing the EU supported regional development plans with the effect of the EU in the field of regional policy.In this study, by taking into account the legal and institutional transformations that were made in Greece, it is aimed to analyse the possible structural and institutional arrangements that are occurring and can be occured in Turkey.

Key Words: European Union, Central Planning, Public Administration, Greece, Reform Process

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) bölgesel politikasının amacı, gerekli rehber ve ilkeleri geliştirerek, üye devletler tarafından oluşturulan bölgesel politikaların, Birlik rekabet ve devlet yardımları kurallarıyla uyumlu ve koordinasyon içinde olmasını sağlamaktır. Ayrıca, Birliğin muhtelif politika ve mali araçlarına, ihtiyacı olan bölgeleri göz önünde bulunduran bölgesel bir boyut vererek koordinasyon sağlamaktır. Avrupa Birliği'nde ortak pazarın kurulmasından önce ekonomik faaliyetler ulusal kapsamda gelişmiştir; belli ekonomik etkinlikler, gümrük engelleriyle uluslararası rekabetten korunduğu belli bölgelerde toplanmıştır. Sınırların açılmasıyla, gerek AB ve gerekse yabancı kökenli (özellikle ABD ve Japonya) firmalar, ekonomik faaliyetleri için doğal olarak alt yapısı en çok gelişmiş ve nitelikli insan gücünün bulunabileceği bölgeleri tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, yoğunlaşma, yoğunlaşmayı davet etmektedir. Pazarın büyümesi, yoğunlaşmayı daha da hızlandırmaktadır (Marks, 1993).

Bu durumda, ekonomik faaliyetlerin belli bölgelerde yoğunlaşması yerine, olabildiğince muhtelif bölgelere yönlendirilebilmesi ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının artmasına mani olunması amacıyla ulusal ve AB düzeyinde düzenlemeler geliştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bölgesel farklılıklar, Birlik düzeyinde ulusal düzeydeki farklılıklardan daha fazladır. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları konusu, AB'ne yeni üyelerin katılımıyla daha da belirgin hale gelmiştir. Örneğin, en zengin ve en fakir bölgeler arasındaki kişi başına milli gelir farklılığı 9 kata kadar çıkmaktadır (İTO, 2006). Ayrıca, bölgesel gelişmişlik dengesizliği yaşayan ülkelerin kendi gayret ve kaynaklarıyla bu sorunu aşmaları olanaksız görülmektedir. Bu amaçla, AB özellikle Birliğe yeni katılan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yararlanması amacıyla üyeliklerinden önce ayrı programlar geliştirmiştir (Wishlade, 1998: 82).

1980'li yıllardan günümüze kadar Birlik müktesebatında yapılan kapsamlı reformlar sayesinde gerek bölgelerarası eşitsizliğin azalması gerekse de yerindelik ilkesinin getirilmesiyle üye devletlerin reform yapmaları kaçınılmaz hale gelmiş ve Yunanistan gibi birçok üye devlet ulusal mevzuatlarını, kanunlarını hatta anayasalarının maddelerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda Helsinki Zirvesinde kazanılan aday ülke statüsü ve 3 Ekim 2005'te başlayan müzakere süreci karşımıza Bölgesel Politika ve bunların Yapısal Araçlarının ülkemizde uygulanması ve mevcut Bölgesel Politikamızın da gözden geçirilmesi sürecini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada da temel amaç üye devletlerden Yunanistan'ın Avrupa Birliği'nin etkisi altında kalarak 1980'lerden beri yaptığı ve hala yapmakta olduğu bölgesel politika reformlarını inceleyerek bunlardan Türkiye'de yapılmakta olan değişiklikleri anlamak ve bundan sonrası için de çıkarımlarda bulunabilmektir.

Bu çalışmada Yunanistan'ın daha önce yapmış olduğu yasal ve kurumsal dönüşümler dikkate alınarak Türkiye'de gerçekleşen ve gerçekleşebilecek muhtemel yapısal ve kurumsal düzenlemelerin analizi ortaya konmaya çalışılmıştır. İlk bölümde Avrupa Birliği'ndeki Bölgeselleşme Politikasının hukuki çerçevesi ve temel antlaşmalardan bahsedilerek özellikle 1980'li yıllardan beri yapılan reform süreci açıklanacaktır. İkinci bölümde Yunanistan'ın AB etkisi ile yapmış olduğu Bölgesel Politika reformlarından bahsedilecek, son bölümlerde ise sırasıyla Türkiye'deki yapılmış olan reformlar ve bunlardan sonraki gelişmeler değerlendirilecektir.

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL POLİTİKASI

AB Bölgesel Politikası'nın hukuki çerçevesini tarihi gelişimi içinde ele almak gerekir. Bölgesel Politika, birliğin gereksinimleri doğrultusunda bir yapılanma süreci içindedir. Başta Roma Antlaşması olmak üzere Avrupa Birliği'nin sözleşmelerinde Bölgesel Politikaya ilişkin bir madde yok iken Tek Senet ile getirilen değişikliklerle Roma Antlaşmasına 1987 yılında V. Başlık (Ekonomik ve Sosyal Birleşme) adı altında Bölgesel Politika ile ilgili maddeler ilave edilmiştir. 1988'de yürürlüğe konan "Yapısal Fonlarla İlgili Reformlar" başlığını taşıyan kararlarla Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonları arasında koordinasyon sağlanmıştır (Günuğur, 1991).

Özel bir hüküm bulunmamakla beraber Avrupa Birliği Bölgesel Politikası özünü Roma Antlaşmasında başlangıç bölümlerindeki şu cümlelerde bulmaktadır diyebiliriz:

"Üye ülkeler çeşitli bölgeler arasındaki farklılıkları en az gelişmiş bölgelerin geriliğini azaltarak ekonomilerinin bütünlüğünü pekiştirmeye ve bunların uyumlu bir şekilde kalkınmalarını sağlamaya istekli olarak…"

Roma Antlaşması'nın bütünü ele alındığında ekonomik faaliyetlerin topluluk sathında uyumlu bir biçimde geliştirilmesi ve üye ülke vatandaşlarının hayat ve çalışma standartlarının yükseltilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Ancak, AB'de Bölgeselleşme ile ilgili asıl dönüm noktası olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonunun kuruluş nedeni; 1970'lerde ortak pazarın kurulması ile bölgesel farklılıkların kendiliğinden ortadan kalkacağı hipotezinin yanlış olduğun anlaşılması ve bölgesel sorunların tek başına ele alınması gerekliliğinin ortaya çıkmasıdır *(www.europa.eu.int,* 2009).

1980'lere gelindiğinde ise Birliğin genişlemesinin devam etmesi bölgesel farklılıkların giderilmesini amaçlayan politikaların etkinliğinin azalmasına, Birliğin yapısında önemli değişiklikler meydana gelmesine ve böylece daha heterojen bir yapı ortaya çıkmasına sebep olmuştur. AB'ye yeni katılan ülkeler, sosyo-ekonomik açıdan kurucu üyelere nazaran; büyük farklılıklar göstermekteydiler. Böylece, 1988'de bugün bile hala uygulanmakta olan Yapısal Fonlar ve Bölgesel Politika araçlarının koordinasyonunu sağlayan temel yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu Yönetmelik, Yapısal Fonların görevleri, etkinlikleri, Avrupa Yatırım Bankası ve diğer mali araçların işleyişiyle aralarındaki faaliyetlerin koordinasyonuna dair çerçeveyi yürürlüğe koyar (Güngör, 1991: 29).

Yapısal Fonlar Reformu Yönetmeliği ve bu yönetmeliğe istinaden yürürlüğe konulan düzenlemeler, 1975'ten beri Toplulukça gerçekleştirilen uygulamaların sonuçları dikkate alınarak yapılmıştır. Avrupa Topluluğu 1988'den bu yana Yönetmeliğin on yedinci maddesinde yer alan hükümler uyarınca hazırlanıp uygulamaya konan Topluluk Destek Çerçeveleri kapsamında Bölgesel Politika Hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Kullanılan yöntem, belirli bir bölgede, ilgili Yönetmeliğin birinci maddesinde belirtilen hedeflere ilişkin Topluluk mali mekanizmalarının kalkınmada entegre yaklaşımlarla, koordinasyonun sağlanması şeklindedir. Yani fon kaynakları üye ülkelerin nüfuslarına ve gelişmişlik düzeylerine göre tespit edilen limitleri dâhilinde tahsis edilmektedir (Mathijen, 1989: 199).

1997 yılında Berlin Zirvesi'nde kabul edilen Gündem 2000 belgesi ise Avrupa Birliği'nin bölgesel kalkınmayı arttırmak, canlandırmak ya da yeniden tesis etmek için Bölgesel Politika Komitesi kendisine gelen programları değerlendirmek için bazı kriterler oluşturmuştur. Bu kriterler programların kabul görmesi ve Birliğin kaynaklarından yararlanabilmesi için gerekli hususlardır. Bunlar; Birliğin diğer politikalarını dikkate alarak üye ülkelerin bölgesel politika sahasındaki tecrübeleri, araçları, metotları ve hedefleri, devamlı ve kapsamlı olarak, Birliğin çeşitli bölgelerinin sosyal ve ekonomik durumlarındaki gelişmeleri, Bölgesel Kalkınma Programlarının tasarlanmasındaki teknik metotları, üye ülkeler tarafından sunulan kalkınma programları, yıllar itibari ile üye devletlerin ve topluluğun bölgesel kalkınma eylemlerini etkileyen mali araçları, mali mekanizmalarının, uygulandıkları bölgede meydana getirdikleri bölgesel kalkınmaya olan etkileri, üye ülkelerin kalkınma programlarının yürütülmesini kolaylaştırıcı mahiyette, üye ülkelerin ve AB'nin imkanlarının koordineli olarak seferber edilmesi ve AB Bölgelerindeki yatırım projelerinin gelişimi,

topluluk ve üye ülke yardım sistemlerinin doğrudan ve dolaylı bölgesel etkileri, aşırı kalabalık bölgelerde işletmelerin yatırım yapmalarını caydırıcı önlemleri ve Bölgesel Kalkınma mahiyetindeki kamu ve özel yatırımcılara gerekli olan bilgilerin geliştirilmesi ve hizmetlerine sunulması olarak sıralanabilir (Mc Aleavy ve Mitchell, 2002: 237).

Son olarak da 2007-2013 arasında uygulanacak olan Bölgesel Fonlar Mevzuatı ve Bölgeler Komitesi kararları bölgesel programların seçilmesinde ve uygulanmasında dikkat edilmesi gereken temel noktaları belirlemiştir. Böylece 1988'de başlayan Bölgeselleşme alanındaki reform süreci son şeklini almıştır. Şüphesiz ki Avrupa Birliği'nin sağladığı kredi ve özellikle hibe yardımlarını bütün üye ülkeler kullanmak istemektedirler. Ne var ki üye ülkeler, gerek Bölgesel Kalkınma için ayrılan payın sınırlı olması gerekse de programların seçiminde ve değerlendirilmesinde uygulanan esaslar sebebiyle bu fonları almak için birçok kriteri dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Bunlar, sahaları ve bölgeleri etkileyen ekonomik dengesizliğin önem derecesi, programın, istihdama olan etkisi; yeni iş olanaklarını yaratma kapasitesi, iç kaynaklı gelişme potansiyelini harekete geçirme derecesi, programı teşkil eden bölgelerin ve alt bölgelerinin kalkınmaya ve ekonomi yapısının güçlendirilmesine katkısı, ekonomik sektörlerin durumu ve işletme karlılığına etkisi; işletmelerin kuruluş yerini etkileme açısından yatırımların diğer bölgelere kıyasla işletme karlılığına etkisi, bölge ve alt bölgelerin sınırları ya da çevresi üzerindeki etkisi; çevre bölgelerin hakim ekonomik bölgenin nüfusuna uzaklıkları, doğal kaynaklar üzerindeki etkileri AB yapısal mali mekanizmalarının ilgili yönetmeliklerinde belirtilen amaçlara ve işleyiş kurallarına uygun kullanımına uygun olup olmadığına bakılarak, teklif edilen programların fonlardan yararlanmasına karar verilmektedir (75/761 sayılı Konsey kararı).

YUNANİSTAN BÖLGESEL POLİTİKASI

Yunan idari yapısının kendine has özellikleri ile Avrupa Komisyonu'nun yapısal politika koşulları arasındaki uyuşmazlık, 1981'deki üyeliğe kabulünün ardından Yunanistan'ın üstünde önemli boyutta bir uyarlama baskısı yarattı. Bu nedenle, Yunanistan hükümeti üyeliğe kabulünden sonraki ilk yıllarında Avrupa Komisyonu'nun koşullarına yönelik negatif tutum sergilemiş ve Komisyon kararlarını uygulamakta isteksiz davranmıştır. 1980'lerin ortalarında ilk Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF)'nin tanıtımı ve Komisyon'dan gelen ilk hatırı sayılır miktardaki hibeler, üyeliğin maddi getirilerini ve yukarıda bahsi geçen uyuşmazlıkların doğuracağı problemleri göstererek Yunan hükümetinin duruşunda dikkate değer bir değişim sağladı. ABKF'nin formülasyonunda, yerel ve bölgesel aktörlerin değil de yoğunlaştırılmamış devlet bürokrasisinin varoluşu sorumlu Bakanlık tarafından çoğunlukla yerel ihtiyaç ve isteklere ilgisiz kalan programların kademeli olarak yazılmasına neden oldu. Bu fonksiyonel safhada önemli zorluklarla karşılaşılmasına neden olup, Yunanistan'ın faydalanıcılar arasında en düşük benimseme oranına sahip olmasıyla sonuçlandı (Verney and Papageorgiou, 1993).

Yunanistan'ın üyeliği ile ilk meydana gelen durumlardan biri AB'nin özellikle de AB Komisyonu'nun kamu idarelerinde, bölgesel politika oluşumlarıyla adem-i merkeziyetten yana olduğunu ve merkezileştirilmeye karşı olunduğunu göstermek için değişimden yana olduklarını gösteren yüreklendirici rolü oldu. ABKF'lerin uyarlanmaları için bölgesel yapılar hakkında olan Council Regulation of EEC 2088/85'a dayanan Komisyon'un şartları buna örnek olarak verilebilinir (Bianchi, 1992: 57). O zamanki ABKF'lerin bir çeşidi olan Entegre Akdeniz Programı, yedi yıl için 6,6 milyar ECU[1] ile o yıllarda özellikle Akdeniz'e sınırları olan üye ülkeler Yunanistan, İtalya ve Fransa'da gelişmeyi teşvik etmek için geliştirilmişti (1985-1992). ABKF'lerin Akdeniz üyeleri için yürürlüğe girmesi Yunanistan'da AB bölgesel politikasının yürürlüğe koyulması için yapılan ilk deneme olarak düşünülebilinir (Iokimides, 1996).

Üyeliğin koşulları ve Yunanistan'daki planlama ve izleme yöntemlerinde yerel yönetimlerinin aktif katılımı için olan ikinci derecede önemli ilkeler, Yunanistan'da 1960'dan beri uygulanan merkezileşmiş planlama sisteminin kilit rolünü tehdit etmeye başladı ve böylece Yunanistan'daki merkezi planlama sistemi Topluluk Destek Çerçeveleri kapsamında dikkate değer değişiklikler geçirdi. Öncelikle, Yunan devletinin idari yapısı merkezileşmekten uzaklaştı. Bunun etkisi, 1622/86 numaralı kanun ile programların uyarlanışını izlemek için kurulan ve her biri seçilmiş bir genel sekreter başkanlığında çalışan on üç idari bölgenin kuruluşuna dayanmaktadır. Özellikle bu idari bölgesel sınıflandırmayı sağlayan AB reformları ile 1997'de bu on üç bölgede kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları Yunan devletinin idari yapısını belirgin bir şekilde değiştirdi (Georgantas ve Psycharis, 1999).

Topluluk Destek Çerçevelerinin başlamasıyla merkezi Yunan planlama kurumları kaldırılarak onların yerine Yunan idaresinin tüm seviyelerinde AB bölgesel politikasının öngördüğü çeşitli yeni planlama ve yönetim örgütleri kuruldu. Topluluk Destek Çerçevesi sistemi, bölgesel mercilerin katılımı, teknik uzmanlığın dağılımı, sosyal ortakların ve sivil toplum örgütlerinin dahil edilmesi ve kamu ile özel sektörün ortaklığını vurgulayan katı bürokratik prosedür ve kontrolleri gittikçe daha çok talep etti. Ortaklık prensibi gereğince, bölgesel ve yerel kent meclisleri ve İzleme Komiteleri, farklı ekonomik sektörler ve devletin farklı seviyelerinden gelen, sıkça farklı amaçları olan, çok sayıda ortaklardan oluşan ortaklıklar oluşturuldu (Andrikopoulou ve Kafkalas, 2004). Bu, yeni Yunan

[1] 1 Ocak 2002'de Euro para birimine geçilmesinden önce Avrupa Birliği ECU adlı sanal bir para birimi kullanmaktaydı. Bu sebepten dolayı çalışmada, 2002 öncesi için ECU kullanılmıştır.

bölgesel politikası oluşumunda kapsamlı bir kurum geliştirimi, aktörlerin genişletilmesi ve rollerin tekrar tanımlanması anlamına geldi. Bu baskılar altında, 1990'larda önemli reformlar gerçekleşti ve 1997'de 'Kapodistrias Reformu' ile 3317 belediye sayısı 672'ye düşürüldü (Andrikopoulou, 1998: 198).

Bu gibi reformlar 2503/97 sayılı kanunda bölgelerin organizasyonu ve merkezi hükümet yetkilerinin yerele transferi, 2218/94 sayılı Kanunda yer almıştır. 1980'lerde ülkenin ve bölgelerin arasındaki bölgesel ilişkinin tekrar tanımlanması için yapılan reformlar iç siyasi parti faktörlerinden esinlenmiştir. Bununla beraber, Yunan hükümetlerin, bölgesel seviyede kamu ödeneklerinin dağılımı ile birlikte gelen siyasi güçlerinden vazgeçmek gibi bir arzuları olmadığından, bölgesel programlama gibi çaba gerektiren ve siyasi olarak hassas bir konuyu, kilit yerel ve sektör paylarının sınırlı katılımına izin veren merkezi kontrollü yapılarla ele almışlardır (Andrikopoulou ve Kafkalas, 2004).

AB'nin ülkedeki karar alma süreçlerindeki aktörlerin bölgesel olarak tekrar tanımlanmasındaki etkisi ve merkezileşmekten uzaklaşmak için yaptığı baskı özellikle 1990'larda daha da belirginleşmiş, Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın kurulması (şekil 1), bölgelerin NUTS II sistemiyle belirlenmesi ve bölgesel politika prosedürlerinin detaylandırılması ve bütün bu reformların yerel/bölgesel aktörlere tanıtılması için AB bölgesel fonları kullanılmıştır.

Şekil 1: Yunanistan İdari Bölgeleri ve Bölge Kalkınma Ajansları[2]

(Getimis, 2003: 47)

Bu gelişmeler, yerel ve sivil toplum aktörlerinin Yunan siyasi alanı hakkındaki duruşlarını AB fonları sayesinde değiştirmedikleri anlamına gelmese bile bu aktörlerin özerk olmak bir yana merkez tarafından kontrol edilen hükümetler arası ilişki ağlarının tamamen içine gömülmüş olmaya devam etmelerini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, bölgesel seviyede, ana paydaşlar (kamu, özel, sivil toplum örgütleri vs.) arasındaki yeni ilişkiler temelde en önemli kurumların (kamu kurumları, belediyeler, meslek odaları ve dernekleri bazı üniversiteler ve sivil toplum örgütleri), hükümetin kendisi tarafından kanunen seçmesi, 1980 ve 1990'larda

[2] 1-Attika, 2-Orta Yunanistan, 3-Orta Makedonya, 4-Girit, 5-Doğu Makedonya ve Trakya, 6-Epir, 7-İyonya Adaları, 8-Kuzey Ege, 9-Mora, 10-Güney Ege, 11-Teselya, 12-Batı Yunanistan, 13-Batı Makedonya

geliştirilen geleneksel yerel ağlara dayanmaktadır. Ancak karar alıcı kim olursa olsun bölgelerin AB bölgesel fonlarından dolayı imkanlarında kayda değer bir artış olduğu gayet açıktır (Getimis, 2003).

TÜRKİYE VE ADAYLIK SONRASI BÖLGESEL POLİTİKA

Yunanistan'da olduğu gibi ülkemizde de kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını ve kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlı bir şekilde yürütmek, uzun süreli kalkınma planları ile yıllık programlar hazırlamak ve bunların uygulanmasını takip etmek gayesiyle 30 Eylül 1960'da merkezi planlama teşkilatı olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1961 Anayasasında da yer alan DPT o tarihten bu yana Türk Bölgesel Politikası'nın belirlendiği başlıca kurum olmuştur.

Tıpkı Yunanistan'daki merkezi planlama teşkilatında olduğu gibi DPT de beşer yıllık kalkınma planları hazırlayarak ülkedeki bölgelerarası eşitsizliği azaltmak ve ülkenin daha orantılı bir şekilde gelişimini hedefliyordu. Ancak hazırlanan birçok planda (DOKAP (Doğu Karadeniz Kalkınma Planı), ZBK (Zonguldak, Bartın Karabük Kalkınma Planı), DAP (Doğu Anadolu Kalkınma Planı) vb.) yinelenerek vurgulanan bu hedefler çoğunlukla gerçekleştirilemedi ve çoğunluğu uygulanamadan gündemden çıktı. DPT'nin kurulmasından aday ülke oluncaya kadar geçen sürede (1960-1999) ne hazırlanan kalkınma planları ne de bölgesel teşvik edici sistemler az gelişmiş bölgelere yardım sunulması konusunda başarılı olamadı. Bu başarısızlık AB Komisyonu'nun Türkiye'ye yönelik 2000 yılı İlerleme Raporu'nda bölgesel politika bölümünde tespit edilmiştir:

"Türkiye'de bir bölgesel politika olmakla beraber yapısal politikaların uygulanmasına dönük hazırlıklara başlanmadığı, Kalkınmada Öncelikli Yörelerde işletmelerin teşvik edilmesine dayalı bir sistem uygulandığı ancak bu uygulamanın önemli sonuçlar doğurmadığı, DPT'nin Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, Yeşilırmak Havzası ve Marmara projelerini hazırladığını ancak bu projelerden hiçbiri uygulama aşamasına gelemediği belirtilmelidir" (AB Komisyonu İlerleme Raporu, 2000).

Ancak, 1999 tarihinde gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin, AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesi ve sonuç bildirisinde bir Katılım Ortaklığı hazırlamasına karar verilmesiyle Türk Bölgesel Politikası yeni bir ivme kazanmıştır. Türkiye'nin AB Bölgesel Politikasına uyumu konusunda kısa ve orta vadede atması gereken adımlar AB Komisyonu'nca hazırlanarak Mart 2001'de AB Konseyi tarafından onaylanan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)'nde yer almıştır. Kısa vadede; AB kurallarıyla uyumlu bir bölgesel sınıflandırma sistemi kurulması, etkin bir bölgesel politika oluşturulmasına yönelik bir strateji kabul edilmesi ve planlama sürecinde proje seçimine yönelik bölgesel politika kriterlerinin getirilmesi öngörülmüştür. Orta vadede ise Bölgesel farklılıkların giderilmesine yönelik olarak ekonomik ve sosyal dayanışma alanında çok yıllı bütçe prosedürü ve izleme değerlendirilmesine ilişkin yapıların oluşturulmasını içeren bir ulusal politika geliştirilmesi planlanmıştır (KOB, 2000).

AB'nin ilerleme raporlarında ve katılım ortaklığı belgelerinde yer alan söz konusu tespit ve değerlendirmelerinin ışığında Türkiye'nin ivedilikle ve ciddi adımlar atması gerektiğini belirtilmiş ve bu konunun Türkiye bakımından katılıma hazırlık açısından kriter oluşturması nedeniyle, bu kriterlerin karşılanmaması halinde üyelik sürecinin uzaması söz konusu olacağını vurgulamıştır. Türkiye'den beklenen elbette kısa bir sürede bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırarak refah toplumu seviyesine ulaşmış bir ülke olarak AB'ye katılması değildir. Öncelikli olarak yapılması gereken bölgesel sorunların ve dengesizliklerin çözümüne yönelik ciddi politik yaklaşımların sergilenmesi ve etkin denetlenen bir yapı içerisinde bölgesel kalkınma projelerinin hayata geçirilmesidir (Ulusal Program, 2003).

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL POLİTİKA UYGULAMALARI

Türkiye 2007-2013 döneminde de ilk kez 5 yıllık kalkınma programları yerine AB Bütçesi ile uyumlu programlar yapabilmek amacıyla 7 yıllık kalkınma planı hazırlamıştır. Bu sayede gerek AB programları ile uyum sağlanabilecek gerekse de 26 NUTS II bölgesinde kurulan Kalkınma Ajansları ile eşgüdüm sağlanabilecektir.

Türkiye'de kurulan Kalkınma Ajansları farklı tarihlerde çıkarılan üç kararname ile kurumsal altyapısını tamamlamıştır. Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile 2006 yılında Adana ve İzmir merkez olmak üzere 2; 2008 yılında İstanbul, Konya, Samsun, Erzurum, Van, Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin merkez olmak üzere 8; 2009 yılında ise Tekirdağ, Balıkesir, Denizli, Kütahya, Bursa, Kocaeli, Ankara, Isparta, Hatay, Nevşehir, Kayseri, Zonguldak, Kastamonu, Trabzon, Kars ve Malatya illeri merkez olmak üzere 16 adet Kalkınma Ajansı kurularak toplamda 26 adet Kalkınma Ajansı'nın kurulması gerçekleştirilmiştir (DPT, 2006: 2).

Şekil 2: Türkiye'de Kurulan Kalkınma Ajansları

(DPT, 2008: 17)

Kalkınma Ajansları'nın kurulma süreci tamamlanmış olsa bile merkezi hükümet 26 adet bölge için tek tip Kalkınma Ajansı modeli öngörmüştür. Ülkemizde yıllardır süregelen bölgeler arası ve bölgeler içi gelişmişlik farklılıkları düşünüldüğünde 26 bölge için aynı modellemenin yapılması bu ajansların etkililiği açısından soru işaretleri yaratmaktadır. Çünkü her bölgenin kendine has coğrafi, kültürel, siyasi ve sosyo-ekonomik özellikleri bulunmakta ve bunlar bölgelerin gelişme dinamiklerini doğrudan etkileyebilmektedir.

Türkiye'nin 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planında tanımlanan beş gelişme ekseninden birisi bölgesel gelişmenin sağlanmasıdır. Planda da belirtildiği üzere; bölgesel gelişme politikalarında temel amaçlar, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı kalkınma anlayışı çerçevesinde; merkezi düzeydeki politikaların daha uyumlu ve etkin hale getirilmesi, yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması, ekonomik gelişme ve sosyal refahın ülke genelinde dengeli bir şekilde yayılması, bölgeler arası göç eğilimlerinin bölge içinde tutulması, nüfusun mekânda dengeli dağılımının sağlanması, kentleşmenin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve kırsal kesimde refahı artırarak, kır ve kent arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılmasıdır (DPT, 2009: 78).

Planın gelişme ekseninde merkezi düzeydeki bölgesel gelişme politikalarının daha etkin hale getirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verileceği, bölgelerde iş fırsatlarının ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik olarak, kamu yatırım uygulamalarında ve hizmet arzında mekânsal önceliklendirme ve odaklanma sağlanacağı belirtilmektedir. Özellikle az gelişmiş bölgelerde, bu tür odakların ve gelişme merkezlerinin desteklenmesi ile hem büyükşehirlerde göçten kaynaklanan sorunlar azalmış olacak, hem de kalkınmanın yurt sathında dengeli bir şekilde herkesin katıldığı bir süreç olması temin edilecektir (DPT, 2009: 79). Belirlenen merkezlere yönelik tasarlanacak Programlar ile özellikle az gelişmiş bölgelerde, yeni metropollerin oluşmasının teşvik edilerek hem bölge genelinde gelişme ivmesinin bu merkezlerin dinamizminden yararlanarak hızlandırılması, hem de iç göçün bu merkezlere yönlendirilmesinin kolaylaştırılması hedeflenmektedir (Koçak, 2009a: 7-9).

Hazırlanan bu kalkınma planları ve yapılan mevzuat değişiklikleri ile birlikte bölgesel kalkınma, AB'ye uyum ve üyelik sürecinin kilit aşamalarından biri haline dönüşmüştür. Ancak bu söz konusu değişimlerin uluslarüstüleşmeye bağlı gerçekleşmesi, yerelden kaynaklanan bir bölgeselcilik yerine yukarıdan gelen bölgeselleştirme önerisini doğrulamaktadır (Koçak, 2009b: 337). Bu dönüşümün bundan sonra yerele dayalı bir bölgeselciliğe yol açabilmesi için bölge potansiyelini ve yapısını dikkate alan bir anlayışın gelişmesi beklenmektedir. Mevcut iller ve yeni bölgeler (kalkınma ajansları), sadece kamu yönetimi açısından değil, sivil toplumu da ilgilendiren ve kalkınma sürecine dâhil eden bir bölgesel kalkınma ve planlama süreci ile karşı kaşıya kalacaklardır. Bu nedenle AB ülke deneyimlerinin ve bölgesel kalkınma literatürünün Türkiye açısından önemi daha da artacaktır (Okçu, Gül ve Dulupçu, 2005: 224).

İşte bu AB ülke deneyimlerinden en önemlilerinden biri Yunanistan'dır. Fakat Yunanistan örneğinden farklı olarak, Türkiye'de AB Bölgesel Politikası'nın uygulama örneklerini görebilmemiz ve yeterince değerlendirebilmemiz için, planlanan bu ilk uygulamaların tamamlanmasını beklememiz gerekmektedir. AB ile uyumlu ilk kalkınma planının 2013'te tamamlanacağını ve AB'de Bölgesel Politika'nın baş aktörü olan Kalkınma Ajansları'nın, ülkemizdeki kuruluş kararnamelerinin yürürlüğe girmesinin bile 2009 yılı sonunda tamamlandığını dikkate alırsak, üstte anlattığımız plan ve hedeflerin ne ölçüde başarılıp başarılamadığını, AB etkisiyle kurulan kurumların sağlıklı işleyip işlemediğini ya da bunlardaki eksikliklerin tespiti için henüz erken olduğunu söyleyebiliriz. Bu alanda özellikle Türkiye örneğinde güncel yazınların olmamasının sebebi de işte bu uygulama örneklerinin tamamlanmamış olmasından kaynaklanmakta ve kamuoyunu bilgilendirme de genellikle kamu kurumlarının ve AB'nin yayımları ve raporları ile sınırlı olmaktadır. Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç da potansiyel olarak yönetim bilimi literatürüne katkı yapabilecek bu

alanda yapılan ilk düzenlemeleri tespit etmek ve Yunanistan örneğinden yola çıkarak ülkemizde görülebilecek olası AB Bölgesel politikası uygulamalarını ortaya koymaktır.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı ertesinde beraber önce NATO'ya giren, daha sonra da aynı yıl (1959) Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na ortaklık başvurusu yapan Türkiye ve Yunanistan, ülke kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını ve kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak ve bölgeleri arasındaki eşitsizliği azaltabilmek için merkezi planlama teşkilatları kurmuşlar ve beşer yıllık kalkınma planları hazırlamaya başlamışlardır. Fakat bu teşkilatlanma ve bunlar tarafından hazırlanan planlar başarıya ulaşamamış ve süregelen sorunlar devam etmiştir.

AB üyeliği ile birlikte Yunanistan'da hem dikey (merkez-yerel) hem de yatay (yerel aktörler arasında) seviyede önemli bir Avrupalılaşma sürecini başlatmıştır. Devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanması, sivil toplumun güç kazanması ve Atina-merkezinin sıkı kontrolünün zayıflaması hala devam eden bir süreçtir. AB etkisinin sonucunda bölgelerdeki kurumlara, diğer sosyal aktör ve özel sektöre bölgelerindeki politika oluşumu süreçlerine katılmaları için imkan tanınmıştır. Ancak çalışmada da belirtildiği gibi Yunanistan'da merkez-çevre arasındaki güç dengesinin henüz net bir şekilde değişmiş olmadığı anlaşılmalıdır. Fakat, merkez tarafından yerel ve bölge birimleriyle bir uzlaşmanın sağlandığı ve eski merkeziyetçi yapıdan uzaklaşıldığı da gözlemlenmektedir.

Türkiye'de ise bilindiği üzere Bölgesel planlamanın yürütülmesi ve eşgüdümü DPT'de olmakla beraber, kamu yatırımlarından da sorumlu olan DPT, yetkilerini bölgesel politika amaçlı kullanamamaktadır. GAP Projesi haricinde bölgesel politika Ankara'dan yönetilmektedir. DPT'nin taşra ofisleri olmadığı gibi yerel yetkililerin de bölgesel politika tespiti ve uygulaması sürecine katılımı söz konusu değildir. Ayrıca, Türkiye'nin ciddi bölgesel sorunları olmasına rağmen bu sorunları doğrudan hedef alan politikası, etkin bir bölgesel kalkınma idaresi yoktur. Bölgesel politikanın AB standartlarına uygun modernizasyonu ve uygulanmasına öncelik verilmelidir ve bu politikalar doğrudan geri kalmış bölge sorunlarına yönelmelidir. Bu durum, geri kalmış bölgelere önemli kaynak ayrılmasını gerektirecektir. Bu sayede insan kaynaklarına yatırım, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, özel yatırım için uygun ortamın yaratılması ve yaşam koşullarının önemli ölçüde iyileştirilmesine katkıda bulunulacaktır.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin yukarıda anlatılan bölgeselleşme reformlarını desteklemesindeki temel amaç bölgeselleşmeyi destekleyici yapıların oluşturularak bölgesel kalkınmayı merkezi hükümetin tekelinden çıkarmak ve yerel aktörlerin bölgeleriyle ilgili katılımını arttırmaktır. Ancak, planlı kalkınmaya aynı yıllarda, benzer kurumlarla başlayan ve merkezi yönetim geleneğinden gelen iki devlet olsa da, Yunanistan'ın üyeliği ile beraber AB'den kaynaklanan reformlara ve yeni prosedürlere uygun şekilde idari ve mali sistemini yeniden yapılandırdığını gözlemlerken, Türkiye'nin her ne kadar son yıllarda bölgesel politika alanında birçok değişiklik yapsa da henüz bu reform sürecinin başında olduğunu ve Yunanistan'da olduğu gibi Türk kamu yönetiminin de sahip olduğu geleneksel merkeziyetçi yapıdan dolayı bu değişiklikleri algılamada ve uygulamada yerel/bölgesel düzeyde sıkıntıları olabileceğini belirtmek yerinde bir tespit olacaktır.

KAYNAKÇA

AB KOMİSYONU (2009), *'Avrupa Birliği Komisyonu Bölgesel Politikaları'*. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2009. (http://europa.eu.int/comm/regional_policy/index_en.htm)

AB KOMİSYONU, (2000) "Türkiye'ye Yönelik Olarak Hazırladığı İlerleme Raporu", Brüksel.

AB KONSEYİ RESMİ GAZETESİ (1988) "OJL 320 Sayılı Resmi Gazetenin 2nci Maddesi:. 75/761 sayılı Konsey Kararı", Brüksel.

AB KONSEYİ, (2000) "Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi",AB Konseyi, Brüksel.

ANDRIKOPOULOU, E. VE KAFKALAS, G. (2004) 'Greek Regional Policy and the Process of Europeanisation, 1961–2000', in Greece in the European Union: *Explaining the Sources and Pace of Change, eds D. Dimitrakopoulos & A. Passas, Routledge*, London, pp. 35–47.

ANDRIKOPOULOU, E. (1998) 'Whither Regional Policy? Local Development and the state in Greece', in M. Dunford and G. Kafkalas (eds) *Cities and Regions in the New Europe: the global-local interplay and spatial development strategy*, (London: Belhaven Press).

BIANCHI, G. (1992) 'The IMP's: A Missed Opportunity?' *Regional Politics and Policy*, 3/1&2, Spring/Summer, pp. 47-70.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (2009) *'Katılım Öncesi Ekonomik Programı*, DPT Yayınları, Ankara

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (2008) *'Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'*, DPT Yayınları, Ankara

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (2006) *'Kalkınma Ajanslarının Kurulmasına Yönelik Bakanlar Kurulu Kararnamesi,* DPT, Ankara

GEORGANTAS, E. VE PSYCHARIS, J. (1999) 'Patterns of Spatial Resource Allocation in Greece 1976–1998: Towards a New Geography of Political Power', paper presented at 5th Regional Studies Association International Conference on *'Regional Potentials in an Integrating Europe'*, Bilbao, 18–21 September.

GETIMIS P., (2003), "Improving European Union Regional Policy by Learning from the Past in View of Enlargement" in *European Planning Studies*, Vol. 11, No. 1.

GÜNGÖR, H.G. (1991) *'Avrupa Topluluğu Ekonomik Yapısı'*, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 29

GÜNUĞUR, H. (1991) *'Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Roma Antlaşması'*, Ankara: Genişletilmiş 2.Baskı, Barışcan yayıncılık,

IOAKIMIDES, P. C. (1996) 'EU Cohesion Policy in Greece: the Tension between Bureaucratic Centralism and Regionalism', *in Cohesion and European Integration: Building Multi-level Governance, ed. L. Hooghe,* Oxford University Press, Oxford, pp. 342–366.

İTO (2006) "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği", Yayın No: 2006/5 AB/1, İstanbul

KOÇAK, S.Y. (2009a) "Turkish Public Administration in the European Union Process", Seria Stiiente Economice, Vol 16 IV, s. 1-10.

KOÇAK, S.Y. (2009b) "Avrupa Birliği Geri Kalmış Bölgeleri Geliştirebildi Mi? Extramadura ve Viseu Bölgeleri, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, Y.2009, C.14, S.3 s.327-341.

LAVDAS K., (1997), "The Europeanization of Greece: Interest Politics and the Crises of Integration", Macmillan.

MARKS, G. (1993) 'Structural Policy and Multi-level Governance', in A. Cafruny and G. Rosenthal (eds) *The State of the European Community*, Washington: Brookings.

MATHIJEN, P.S.R.F. (1989) *'Community Law,'* 4.th ed., London,s.199

MC ALEAVY, P. VE MITCHELL J., (1998) 'Industrial regions and Lobbying in the Structural Funds Reforms Process', *Journal of Common market studies*,32,june,s.237

OKÇU, M;, GÜL H. VE DULUPÇU M.A. (2005) *'Türkiye'de "Bölgeselleştirme" mi "Bölgeselcilik" mi?: Ayrımlar ve Açılımlar,* Keas 05' Bildiri Kitabı, Denizli, syf 224-243.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ULUSAL PROGRAMI (2003) *'AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'*, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2005, (www.abgs.gov.tr/up2003/up.htm)

VERNEY, S. ve PAPAGEORGIOU, F. (1993) 'Prefecture Councils in Greece: Decentralisation in the European Community Context', *in The Regions and the European Community, ed. R. Leonardi,* Frank Cass, London, pp. 109–138.

WISHLADE, F. (1998) *'The New Guidelines on Regional Aid: A Preliminary Assessment'*, European Policies Research Centre, University of Strathclyde, Glasgow.

Örgütsel Çatışma ve Etkileri

Yakup ALTAN[1]

Özet: Bu çalışmanın amacı, örgütlerde ortaya çıkan çeşitli düzeylerdeki çatışmaların ve örgütsel etkilerinin teorik olarak incelenmesidir. Örgüt içi bağımlılıklardan, amaç ve algılama farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar, iyi yönetilmediğinde yıkıcı sonuçlar doğururken, iyi yönetildiğinde ise örgütler açısından yeni alternatifler arama ve fikir birliğine ulaşma sürecinde yararlı sonuçlar vererek, örgüt performansına olumlu katkılar yapmaktadır. Örgüt yöneticileri, çatışmanın kaçınılmaz olduğu gerçeğinden hareket ederek çatışmayı duruma uygun biçimde yönetmeli ve her düzeydeki farklılıkları örgüt amaçlarını gerçekleştirecek biçimde birleştirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Yönetim, Çatışma Yönetimi, Verimlilik. Performans.

Organizational Conflict and Effects

Abstract: The aim of this study is to discuss the emerging conflicts in organizations at various levels theoretically. When the conflicts, sourcing from organizational dependences and differences in objectives and perceptions, cannot be managed well, they cause destructive results. But when they are managed well, as beneficial results come out in the process of searching for new alternatives and reaching a consensus, this makes essential contributions to performance of organization. By considering that conflict is inevitable, managers of organization should manage conflict as occasions require and combine differences at all levels to attain organizational objectives.

Key Words: Conflict, Management, Conflict Management, Efficiency, Performance.

GİRİŞ

Canlı varlıkların olduğu her yerde çatışma olagelmiştir. İletişim teknolojisinin hızla geliştiği ve her alanda değişimin sürekli olduğu günümüzde, bireyler arasında ve kurumlar arasındaki farklılıklar arttıkça, çatışmalara sebep olan unsurlarda da bir artışın olacağı ve konunun daha da önem kazanacağı açıktır.

Örgütler, bireylerin tek başlarına yapamadıkları işlemleri bir araya gelmek suretiyle gerçekleştirmelerini sağlayan yapılardır. Bu sebeple içinde insan öğesini barındıran örgütler açısından çatışma kaçınılmazdır. Çatışmanın olmadığı örgütler, gelişmeyi sağlayacak dinamiklerden yoksundur. Çatışmayı tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadığına göre, değişik sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan bu olguyu, örgütsel amaçlar doğrultusunda yönlendirebilmek önemli hale gelmektedir.

Değişik sebeplerle ortaya çıkan çatışmalar, iyi yönetilmediğinde hem işgörenler üzerinde baskı yaratmakta, hem de örgütün verimli çalışmasına engel olmaktadır. Örgüt yönetiminin görevi, değişik sebeplerle ortaya çıkan çatışmaları örgütsel amaçlara katkıda bulunacak şekilde yönetmektir. Aksi bir durumda örgüt, amaçlarından sapacaktır. Örgütün her üyesinin farklı olduğunu kabul etmek ve bu farklılıkları örgütsel gelişmeye katkıda bulunacak şekilde yönlendirmek büyük önem taşımaktadır.

Çatışma olgusunun bireyler ve örgütler açısından taşıdığı önem dolayısıyla çok iyi analiz edilmesi ve bu analiz sonuçlarına göre yönetilmesi, bireylerin ve örgütlerin performanslarını arttırmada önemli bir hareket noktasıdır.

ÇATIŞMA KAVRAMI VE KAPSAMI

Günlük yaşantımızın pek çok anında sıkça karşılaştığımız çatışma olgusu, tüm canlılar açısından söz konusudur. Canlı varlıkların olduğu her alanda mücadele ve çatışma olagelmiştir. Bu durum biraz da canlı varlıklar arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Özellikle, tarafların kendileri açısından önem taşıyan çıkarlarına diğerlerine rağmen ulaşma çabası, çatışmanın kaynağını oluşturur (Baysal ve Tekarslan, 1996: 290). İnsanlar bakımından çatışma, fizyolojik ve sosyo-psikolojik ihtiyaçların tatminine engel olan sıkıntıların meydana getirdiği gerginlik olarak tanımlanabilir (Eren, 1984: 449). Bir başka tanıma göre ise çatışma, değişik ortam ve düzeylerde ortaya çıkan ve bir seçeneği tercih etmede bireyin ya da bir grubun güçlükle karşılaşması ve bunun sonucu olarak karar verme mekanizmalarının bozulmasıdır (Can, 1999: 305).

Bir tarafın diğer tarafı engellediği durumlarda ortaya çıkan bir süreç (Thomas, 1992: 265) olarak da ele alınabilecek çatışma, bireyin kendi içinde, aile içinde, arkadaş ortamında, okulda, iş hayatında, spor müsabakalarında, değer yargılarının ve inançların karşılaştığı alanlarda kısacası doğumdan ölüme kadar her alanda karşılaşılan bir olgudur. Bütün bu alanlarda sıkça ortaya çıkan çatışma, biraz da insan doğasında var olan saldırgan içgüdülerin ortaya konmasıdır (Baysal ve Tekarslan, 1996: 290).

Çatışma kavramının tüm uyuşmazlığı açıklamada herhangi bir niteleme yapılmadan kullanılması, kavramın her kesim tarafından farklı şekillerde tanımlanmasına ve algılanmasına sebep olmaktadır. Bu yönüyle fiziksel şiddet içeren bir kavga çatışma olarak

[1] Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

nitelendirilirken, herhangi bir anlaşmazlığın, uyuşmazlığın ya da sözel olarak karşılıklı atışma da çatışma olarak değerlendirilmektedir (Karip, 1999: 7).

ÖRGÜTSEL ÇATIŞMA

Örgütler, pek çok faaliyette bulunan birey ve grupların karşılıklı aksiyonlarının, ihtiyaçlarının, değerlerinin, inançlarının ve bunlara göre şekillenen bakış açılarının bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Bireyler bu sayede tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işleri başarabilirler. Ancak bu karşılıklı ve karmaşık ilişkiler örgütlerde çeşitli çatışmalara da yol açabilmektedir.

Örgütsel ilişkilerde ortaya çıkan çatışmayla ilgili olarak pek çok tanımlama yapılmıştır. Standart karar alma mekanizmalarında bozulma, amaçlarda ve sonuçlarda ortaya çıkan fikir ayrılıkları, ilgi-yöntem ve bakış açısı farklılıkları gibi tanımlamalarla ifade edilen örgütsel çatışma kavramı, pek çok açıdan belirsizliğini korumaktadır (Nair, 2008: 360-362). Tanımlamalardan bir kısmı çatışmayı çözülmesi gereken bir problem ya da barışın bozulması olarak görmekte ve çatışmayı kaynağından hareketle açıklama yoluna gitmektedir (Buchanan ve Huczynskı, 1985: 433). Bir kısmı da çatışmanın örgütsel verimlilik üzerindeki olumlu etkileri üzerinde durmaktadır (Robbins, 1990: 411-413).

Farklı hareket noktalarıyla tanımlanan örgütsel çatışma ile rekabet ve işbirliği kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. (Stoner ve Wankel, 1986: 380; Buchanan ve Huczynski, 1985: 440). Öncelikle, çatışma ve rekabet kavramları birbiriyle karıştırılabilmektedir. Rekabet, yarış halindeki tarafların amaçlarını uzlaştırmanın mümkün olmadığı, ancak, tarafların birbirine müdahale edemediği zamanlarda söz konusu olmaktadır. Örneğin herhangi bir departmandaki iki ayrı takımdan her birinin belirlenen bir hedefe daha önce ulaşmaya çalışması rekabetin tipik bir örneğidir. Her iki takım da birinciliği birlikte paylaşamaz. Ancak böyle bir durumda tarafların amaca ulaşma yolunda birbirlerine müdahalede bulunmamaları gerekir. Şayet taraflardan biri amaca ulaşma yolunda bir diğerine müdahalede bulunuyorsa mevcut olgu artık rekabet olmaktan çıkmakta ve bir çatışma haline dönüşmektedir (Stoner ve Wankel, 1986: 380).

Çatışmayla ilgili bir diğer kavram da işbirliği kavramıdır. İşbirliği, iki ya da daha fazla kişi ya da grubun amaçlara ulaşmak için ortak hareket etmeleri anlamına gelmektedir. Bu tip bir durumda tarafların hem çatışma hem de işbirliği içinde bulunmaları mümkündür. Örneğin taraflar, amaçlar üzerinde fikir birliği sağlayabilirken, amaçlara nasıl ulaşılacağı konusunda fikir ayrılıkları yaşayabilir. Bu durumda yönetim, çatışma ve işbirliği arasında bir denge sağlamaya çalışmalıdır (Stoner ve Wankel, 1986: 380).

Çatışma, rekabet ve işbirliği kavramları arasındaki ilişki iyi analiz edilmelidir. Örgüt yönetimi bir taraftan çatışma ve rekabeti, yapıcı sonuçlarını hedef alarak makul sınırlar içinde desteklemeli, diğer taraftan da etkinlik ve verimlilik kaygısıyla işbirliğini özendirmelidir.

Örgütsel Çatışmanın Kaynakları

Örgütsel çatışmanın kaynakları, çıkış yeri itibarıyla bireyler arası ilişkiler, bireylerle gruplar arası ilişkiler ve gruplar arası ilişkiler olabilmektedir. Bunların büyük bir bölümü amaç farklılıkları, örgüt içi aktivitelerdeki karşılıklı bağımlılık ve algılama farklılıklarıyla ilişkilidir. Bu açıdan örgütsel çatışmanın kaynakları örgüt içi bağımlılıkların meydana getirdiği çatışmalar, amaç farklılıklarının meydana getirdiği çatışmalar ve algılama farklılıklarının meydana getirdiği çatışmalar olarak ifade edilmektedir (Robbins, 1990; Eren, 1984; Şimşek, 2002; Baysal ve Tekarslan, 1996).

Örgüt içi bağımlılıkların meydana getirdiği çatışmalar genel olarak sınırlı kaynaklara karşılıklı bağımlılık, iş aktivitelerinde karşılıklı bağımlılık ve örgütsel görev ve sorumluluklarda karşılıklı bağımlılık şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çeşitli kaynakların bir araya gelmesiyle oluşan sivil toplum, kamu ve özel sektör örgütleri, sahip oldukları kaynakları belirli bir amaca yönlendirerek mal ve hizmet üretiminde bulunmakta ve bundan bir fayda elde etmeye çalışmaktadır. Ancak çoğu kere bu kaynaklar sınırlıdır. Dolayısıyla her grup, ihtiyacı olandan daha az kaynakla yetinmek zorunda kalacaktır. İşte bu sınırlı kaynakların paylaşımı potansiyel bir çatışma sebebi olabilmektedir (Stoner ve Wankel, 1986: 383). Örgütler hemen hemen tüm faaliyetler bakımından birbirine bağlı departmanlar, gruplar ve kişilerden oluşmuştur. Her bir kişi, grup ya da departmanın görevini tamamlayabilmesi biraz da diğer kişi, grup ya da departmanın görevini tamamlamasına bağlıdır. İş aktivitelerinde ortaya çıkan bu karşılıklı bağımlılık çatışmaya sebep olabilmektedir (Robins, 1990: 418). Kural olarak örgütler kurulurken ve reorganize edilirken örgütsel görev, yetki ve sorumluluklar tanımlanır ve kişiler arasında dağıtılır. Bu görev, yetki ve sorumlulukların iyi tanımlanmaması ya da mantıklı bir biçimde dağıtılmaması örgütsel çatışmanın kaynağı olabilir (Eren, 1984: 452). Ayrıca organizasyonun haberleşme sistemindeki yetersizlikler de çatışmaya sebebiyet verebilmektedir (Whetten ve Cameron, 1995: 420).

Amaç farklılıklarının meydana getirdiği çatışmalar sınırlı kaynaklara bağlılık, rekabetçi ödüllendirme sistemi ve bireysel amaç farklılıklarından kaynaklanabilmektedir. Örgüt üyeleri kendi kişisel amaçlarına ulaşabilmek için örgütün olanak ve kaynaklarına ihtiyaç duyarlar. Kaynaklar yeterli düzeyde olduğunda herhangi bir problem çıkmayacaktır. Ancak, örgütlerde kaynaklar sürekli olarak aynı düzeyde olmayabilir. Bunun yanında örgütler zaman zaman kaynak azaltımına da gidebilmektedir. Ücretlerde, kadrolarda, ikramiyelerde ve benzer kaynaklarda meydana gelebilecek kaynak azatlımı uygulamaları örgüt elemanları arasında çatışmalara sebep olabilmektedir. Her birey kendi konumunu koruma adına çatışmaya taraf olmaktadır. Pek çok örgüt ödüllendirme sistemini örgüt üyelerinin performanslarına göre şekillendirmektedir. Bu uygulama kişileri bir yarış içine sokmaktadır. Rekabetçi ödüllendirme sistemi olarak adlandırılan bu sistem, örgüt üyeleri arasında çeşitli çatışmalara sebep

olmaktadır (Eren, 1984: 453). Ayrıca toplumda olduğu gibi örgütlerde de bireysel farklılıkların (değer yargıları, eğitim, yetişme tarzı gibi) bulunması da çatışmalar doğurabilmektedir (Luthans, 1995: 278).

Algılama farklılıklarının meydana getirdiği çatışmalar ise bilgi edinmede ve göndermede, zaman ufkunda, bölüm amaçlarında ve yönetim tarzları arasındaki farklılıklar ile yenilik ve değişikliklerin gerektirdiği yeni niteliklerden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, örgütlerde her birimin kullandığı haberleşme, bilgi edinme yol ve yöntemleri, farklılıklar ve bağımsız davranışlar gösterebilmektedir. Bu çalışmalar esnasında koordinasyon ilişkisinin kurulmaması karşılıklı suçlama ve çatışmalara sebep olabilmektedir. (Eren, 1984: 455-456). İkinci olarak, özellikle fonksiyonel bölümlemenin olduğu örgütlerde, her departmanın veya grubun görevlerinin yapı ve niteliğindeki farklılık, zaman ufuklarında da farklılıklara sebep olmaktadır. Zaman ufuklarındaki bu farklılıklar görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmektedir. Algılama farklılıklarının meydana getirdiği çatışmalarla ilgili bir diğer durum da bölüm amaçlarındaki farklılıklardır. Örgüt içindeki her bir bölümün amaçları birbirinden farklıdır. Her birim kendi amacını gerçekleştirme yolunda çalışırken diğer birimlerle çatışmalara düşebilmektedir (Eren, 1984: 457).

Örgütsel çatışmanın kaynakları konusunda göller bölgesinde (Isparta, Afyon, Burdur, Denizli) yapılan bir araştırmada algılama farklılıklarının ortaya çıkardığı çatışmalar % 30, işler arası fonksiyonel bağlılığın ortaya çıkardığı çatışmalar % 23, haberleşme noksanlıklarının ortaya çıkardığı çatışmalar ise % 12 düzeyinde tespit edilmiştir (İbicioğlu, 2001: 111).

Örgütsel Çatışma Türleri

Örgütsel çatışmaları fonksiyonel ve fonksiyonel olmayan çatışmalar; tarafları açısından çatışmalar; potansiyel, algılanan, hissedilen ve açık çatışmalar; amaç, rol ve kurumsallaşmış çatışmalar; dikey, yatay, emir komuta ve kurmay çatışması olarak sınıflandırılabilir (Luthans,1992:370-387; Şimşek, 2002: 294-300).

Fonksiyonel ve fonksiyonel olmayan çatışma ayrımı çatışmanın örgüt amacına hizmet edip etmemesine göre birbirinden ayrılmaktadır. Fonksiyonel çatışmalar, örgütün amaçlarına ulaşmasına hizmet eden çatışmalardır. Bu tür çatışmalar, örgüt içinde bazı rahatsızlıkların olduğunu yöneticilerin dikkatine sunarak örgüte sürekli bir dinamizm kazandırmakta ve örgütü canlı tutmaktadır. Fonksiyonel olmayan çatışmalar ise örgütün amaçlarına ulaşmasına engel olanlardır (Şimşek, Akgemci, Çelik, 2001: 243). Burada önemli olan yönetimin, mevcut çatışmanın fonksiyonel olup olmadığını iyi tespit edebilmesidir. Yoksa her çatışmayı örgüte zarar vereceği düşüncesi ile engellemeye çalışmak doğru bir yaklaşım değildir.

Tarafları açısından çatışmalar, bireylerin kendi içindeki, bireyler arası, bireyler ve gruplar arası, gruplar arası ve örgütler arası çatışmalardır. Bireylerin kendi içindeki çatışmalar daha çok psikolojinin konusunu oluşturmasına rağmen, bireyin diğer çatışma türlerine bakış açısını şekillendirmesi bakımından örgütsel çatışmayla ilişkilidir (Koçel, 1999: 492). Bireylerin kendilerinden beklenenlere cevap veremedikleri ölçüde çatışmanın boyutları da büyümekte ve hem bireye hem de örgüte zarar verici bir hale dönüşebilmektedir. Bireylerarası çatışmalar örgütlerde sıklıkla kişiler arasındaki farklılıklardan kaynaklanır (Stoner ve Wankel, 1986: 382). Kişilerin amaçlarındaki, takip ettikleri metotlardaki ve sahip oldukları bilgi ve tecrübelerdeki farklılıklar bireyler arasında çatışmalara sebep olabilmektedir. Bireyler ve gruplar arasındaki çatışmalar daha çok grupların bireyleri belirli normları kabule zorlaması ile ortaya çıkmaktadır. Gruplar kendi norm ve standartlarını kendi üyelerine benimsetmek için bazen onlar üzerinde baskı kurmakta ve bu durum bireylerle gruplar arsında gerginliklere sebebiyet verebilmektedir (Koçel, 1999: 493). Bireylerin iş başında özgürce davranmak istemeleri bu tip çatışmaları biraz daha fazla körüklemektedir. Gruplar arası çatışmalar örgütlerde en sık karşılaşılan çatışma türüdür. Gruplar arası çatışmalar üzerine yapılan deneysel çalışmalarda çatışmaya giren grupların her birinin kendi içinde bağlılık ve dayanışmaya yöneldiği, her bir grubun diğerine üstün gelebilmek için yoğun biçimde çaba sarfettiği, her bir gruptaki liderlik tipinin demokratik liderlikten otoriter liderliğe doğru kayma eğiliminde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Şimşek, Akgemci, Çelik, 2001: 246). Örgütler arası çatışmalar bir örgüt ile diğer örgütler arasında söz konusu olmaktadır. İki rakip işletmenin çatışmaları, uygulanan personel politikaları dolayısıyla işçi sendikaları ile örgütün çatışması bu atışma türüne örnek olarak verilebilir (Eren, 1984: 460).

Çatışmalar, ortaya çıkış şekliyle ilgili olarak potansiyel, algılanan, hissedilen ve açık çatışmalar şeklinde sınıflandırılabilir (Şimşek, Akgemci, Çelik, 2001: 247-248). Potansiyel çatışma, çatışmayı ortaya çıkarabilecek sebepleri ifade etmektedir. Örgüt içindeki belirli bazı durumlar (örneğin bir örgütteki bireyler arasındaki görüş ayrılıkları her zaman için çatışmayı ortaya çıkarabilecek bir potansiyeldir) potansiyel olarak çatışmaya dönüşme eğilimindedir. Algılanan çatışma, çatışmaya taraf olanların, çatışmaya konu olan olay ve durumları algılayış tarzlarıyla ilgilidir. Hissedilen çatışma, çatışma halindeki tarafların olaylar karşısında aldıkları tavrı ve duygularını ifade eder. Açık çatışmalar ise hissedilen çatışmada belirttiğimiz duyguların su yüzüne çıkmasıyla oluşur.

Amaç çatışması, çeşitli düzeylerde ve çeşitli taraflar arasındaki amaç farklılıklarından kaynaklanmaktadır ve taraflardan birinin diğer tarafın amacına ulaşmasını engelleme noktasına kadar gidebilmektedir (Luthans, 1995: 274). Rol çatışması, bireylerin üstlendikleri rollerle ilgilidir. Bireylerin toplumda ve örgütlerde üstlendikleri roller (yönetici, anne-baba) arasında ortaya çıkan uyumsuzluklar çatışmalara sebep olmaktadır (Luthans, 1995: 276). Kurumsallaşmış çatışma ise, çatışmayı doğurabilecek koşulların, çatışmanın şiddet ve derecesinin ve çatışmanın çözüm yollarının toplumsal sistem tarafından belirlendiği, çatışma halindeki tarafların bu çatışma esnasında nasıl davranacaklarının, hangi yol ve yöntemleri izleyeceklerinin ayrıntılı olarak tespit edildiği (örneğin işçi-işveren ilişkilerinden doğan çatışmalar) çatışmaları ifade eder. (Koçel, 1999: 494).

Dikey çatışma, bir örgüt içindeki ast- üst konumunda bulunan bireyler, gruplar veya kademeler arasında söz konusu olur. Yatay çatışmalar ise, aynı yatay düzlemdeki bireyler, gruplar veya kademeler arasında ortaya çıkan çatışmalardır. Örneğin örgütün genel müdürü ile herhangi bir departmanın yöneticisi arasındaki çatışma dikey çatışma iken, hiyerarşik olarak birbirine denk olan departman yöneticileri arasındaki çatışma yatay çatışmadır. Emir komuta personeli ile kurmay personel arasındaki çatışmalar ise en çok rastlanılan çatışmalardır. Özellikle kurmay elemanların sahip oldukları yetkileri derinlemesine kullanma eğilimleri, sahip oldukları bilgi ve uzmanlık gücü sayesinde üst düzey yönetimi daha kolay etkileyebilmeleri, aşırı uzmanlaşma dolayısıyla daha dar bakış açısına sahip olmaları ve hat yöneticileri ile zaman zaman uyuşmazlık içine düşmelerine sebep olmaktadır (Şimşek, Akgemci, Çelik, 2001: 248).

Örgütsel Çatışmanın Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Çatışma kavramı, geleneksel olarak olumsuz durumları çağrıştıran kaçınılmaz bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Pondy, 1967) . İnsanların çatışmaya yaklaşımı, çoğu kere çatışmayı örgütsel performansın düşmanı olarak ele almak biçimindedir. Ancak örgütsel çatışma, tümüyle kötü sonuçları olan bir olgu değildir. Bilakis örgütsel verimlilik üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu bugün artık kabul edilen bir durumdur (Newstrom ve Davis, 1993: 394; McKenzie, 2002: 34). Örgütsel çatışma, işgörenlerin yaratıcılığını geliştirerek yeni ve orijinal fikirler ortaya koyabilmelerinin sağlanması; uzun süredir çözülmemiş olan örgütsel ve bireysel sorunların çözülebilmesi; tarafsız kalma eğiliminde olan bireylerin fikirlerini açıklamaya zorlanması; örgütsel verimliliği olumsuz yönde etkileyen pek çok sorunun su yüzüne çıkmasıyla tansiyon, ilgi ve çözüm üçlüsünün bir araya gelerek motivasyonu artırması; çatışan tarafların öz değerleme yapma imkanına kavuşarak kendi bilgi, yetenek ve kapasitelerini geliştirmeleri (Eren, 1984: 450-451) ve arzu edilen düzeyde bir çatışma ile yeniliğin teşvik edilmesi[2] gibi önemli olumlu etkilere sahiptir. Ayrıca çatışma yanlış inanç ve değerleri düzeltmeye de yardımcı olur (Al-Tabtabai vd., 2001: 5)

Çatışmanın söz konusu olumlu sonuçları yanında bazı olumsuz sonuçları da vardır. Çatışmanın çok uzun sürmesi ve şiddetli geçmesi; bireyler arası düzeyde işbirliği ve takım çalışmasını zedelemesi; bireylerin stres düzeylerini yükseltmesi ve güven azalması bu olumsuzluklar arasında dikkat çekenleridir (Newstrom ve Davis, 1993: 394).

Ancak, örgütsel çatışmanın bu olumsuz yanları daha çok, çatışmanın yanlış yönetilmesi ya da çatışmaya hiç müdahale edilmemesi sonucunda ortaya çıkabilmektedir.

Örgütsel Çatışmaya Yönelik Farklı Bakış Açıları

Örgütsel çatışmayla ilgili farklı bakış açıları bulunmaktadır. Robbins, örgütsel çatışmayla ilgili iki temel varsayımdan bahsetmektedir. Bunlar "geleneksel bakış açısı" ve "etkileşimci bakış açısı" şeklinde ifade edilebilir (Robbins, 1990: 414). Ancak içeriklerine bakıldığında Robbins'in yaklaşımının yönetim kuramlarıyla ilgili olduğu görülmektedir.

Geleneksel bakış açısına göre, kaynağı ve tipi ne olursa olsun tüm çatışmalar kötüdür ve örgütsel verimlilik üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. Geleneksel yaklaşımcılar çatışma ile irrasyonaliteyi, yıkıcılığı eş anlamlı olarak değerlendirirler. Bu bakış açısına göre örgüt yönetimi, çatışmanın ortaya çıkmasına engel olmalı veya onu hemen çözüme kavuşturmalıdır (Robbins, 1990: 414). Kısaca, geleneksel yaklaşımcılar her türlü çatışmayı fonksiyonel olmaktan uzak ve örgüte zarar verici bir unsur olarak görmektedir.

Davranışsal yaklaşım ise, uyuşmazlıkları ve çatışmaları örgüt hayatında sıkça karşılaşılan durumlar olarak görmekte ve örgütü de amaç, beklenti ve çıkarları sürekli çatışma halinde bulunan insanlardan oluşan bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre örgütsel çatışmalar, en azından bir kısım sorunların varlığına işaret etmeleri ve bu sorunlarla ilgili daha sağlıklı çözümler getirilebilmesi için yönetimleri harekete geçirebilmektedir. Bu anlamıyla örgütsel çatışmaları fonksiyonel çatışma olarak ele almak gerekir. Ancak, davranışçı yaklaşım da örgütsel çatışmayı ortaya çıkar çıkmaz çözümlenmesi veya hemen ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak ele almıştır (Şimşek, Akgemci, Çelik, 2001: 239).

Modern yaklaşıma göre, ne tip yapı ve işleyişe sahip olursa olsun örgütsel çatışma kaçınılmazdır. Hatta modern yaklaşım örgütsel çatışmayı örgütün verimliliği için gerekli bir olgu olarak değerlendirmektedir. Ancak, örgüt içindeki tüm çatışmaların fonksiyonel olduğu savunulmamakta, bazı çatışmaların örgüte zarar verebileceği ve örgütü amaçlarından uzaklaştırabileceği de belirtilmektedir (Robbins, 1990: 414). Açık sistem anlayışını dikkate alan bu düşünceye göre, örgütün etkinliği ve verimliliği için belirli bir düzeyde çatışma arzulanmaktadır (Bergmann, 2001). Hiç çatışmanın olmadığı örgütlerde yenilik, değişim, yaratıcılık olmayacağı ve örgüt performansının düşük olacağı; sürekli ve önemli çatışmaların olduğu örgütlerde de kararların gecikmesi ve verilememesi, tavizlerin sorunları çözmeye yetmemesi gibi sebeplerle örgüt performansının olumsuz yönde etkileneceği ileri sürülmektedir (Robbins, 1990: 414; Koçel, 1999: 490). Ayrıca çatışmanın grupların performansı üzerinde de olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir (Jehn ve Mannix, 2001: 250).

Ancak çatışma yönetilmeye ve çözülmeye çalışılırken çatışma karşısında örgüt elemanlarının gösterdikleri veya gösterecekleri tepkilerin dikkate alınması gerekir. Her tür çatışma bireyler üzerinde psikolojik ve fizyolojik baskılar oluşturur. Bu baskılar örgütle ilgili konulara kayıtsız kalma, saldırgan yahut savunmacı tavırlar sergileme gibi çeşitli davranış şekilleri ile ortaya çıkabilir (Koçel, 1999: 497).

---

[2] Dyer ve Song'un yaptığı bir araştırmada, firmaların yenilik stratejisi seçiminde çatışma yönetiminin firmaların kabiliyetini arttırmada önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. DYER, B. ve SONG, M. (1998). *"Innovation Strategy and Sanctioned Conflict: A New Edge in Innovation"*, **Journal of Product Innovation Management**, Vol. 15, No: 6, pp. 505-519.

Çatışma yönetimi sürecinde yalnızca çatışmadan kaçınmak, çatışmaları azaltmak ya da çatışmaya son vermek arzu edilmemektedir. Aynı zamanda bu süreçte, çatışmanın makro düzeyde örgütsel etkinliği artırıcı şekilde dizayn edilmesi için örgütsel öğrenme ve etkinliğin artırılması yönünde çatışma fonksiyonlarının artırılması ve olumsuzlukların minimize edilmesi hedeflenmektedir (Rahim, 2002: 208).

Örgütsel Çatışmanın Yönetilmesi Yolları

Çatışma pek çok organizasyon için ciddi bir problemdir. Yöneticilerin zamanlarının % 15- 25 lik bir bölümünü çatışmaya ayırdıkları tespit edilmiştir (Baron, 1993, s. 214). Yöneticilerin bu süre içinde çatışmayı çözümleyememesi ya da iyi yönetememesi belirli bir maliyeti ortaya çıkarabilir. Farklılıkları yaratıcı hale getirmek, her hangi bir sorunun çözümünde daha çok ve çeşitli görüşler doğurabilir. Farklılıkları birbirine zıt olarak değil birbirini zenginleştirici olarak görmek daha akılcı olacaktır (Schmidt ve Tannenbaum, 2000: 25).

Örgütlerde çeşitli düzeylerde ve çeşitli taraflar arasında ortaya çıkan çatışmaların yönetilmesi konusunda pek çok yol ve yöntem izlenebilir. Çatışma yönetimi stratejilerine ilişkin çalışmaların çoğu, çatışma olgusunu daha çok bireysel düzeyde ve ikili bir boyutlandırma (tarafların kendine ya da karşı tarafa ilgi düzeyi) ile ele almaktadır (Somech vd., 2009: 361). Bunlar arasında en fazla kabul gören sınıflandırma, örgütsel çatışmayı "işbirliği" ve "çıkarcılık" boyutlarında sınıflandırarak açıklayan modellerdir. Çatışmanın çözümünde ve yönetiminde kullanılabilecek tümleştirme, ödün verme, hükmetme, kaçınma ve uzlaşma şeklinde beşli bir model geliştirmiştir[3] (Blake ve Mouton, 1964; Rahim, 1983; Rahim, 2002;Thomas, 1992).

Problem çözme olarak da bilinen tümleştirme (integrating), bireyin hem kendisi, hem de başkaları için yüksek düzeyde ilgisini simgeler. Tarafların sorunları anlamaları ve onları objektif olarak analiz etmeleriyle tatmin edici sonuçlara ulaşılabileceğini ifade etmektedir. Ödün verme (obliging) yöntemi taraflardan birinin, kendi istek ve beklentilerini ihmal ederek, diğer tarafın isteklerini tatmin etmeye çalışmasıdır. Hükmetme (dominating), karşı tarafın istek ve ihtiyaçlarının göz ardı edilerek, çatışmalı durumun kazanalım-kaybedin yaklaşımıyla ele alınması ve çatışma durumunda, karsı tarafa baskı yapılmasıdır (Rahim, 1986: 25). Yöneticiler üst olmanın verdiği yetkilere dayanarak, "Burada patron benim, bu iş benim dediğim şekilde yapılacaktır" demek suretiyle çatışmayı çözmeye çalışmaktadır (Stoner/ Wankel, 1986: 390). Kaçınma (avoiding) yöntemi, bireyin hem kendisi, hem de başkaları için düşük ilgisini ifade eder. Bu yöntemde yönetici, çatışmanın çözümünde aktif rol oynamaktan kaçınarak olaylara müdahale etmez. Uzlaşma (compromising), bireyin hem kendisi hem de başkaları için orta düzeyde ilgisini ifade eder. Yönetici çatışan taraflar arasında ortak bir yol bularak çözüm yoluna gitmektedir (Rahim, 1986: 25). Ancak uzlaştırma yöntemi, örgüt açısından zayıf bir sorun çözme metodudur. Çünkü bu yöntem her zaman çözümlerin örgütsel amaçların en iyi biçimde gerçekleştirilmesine hizmet etmeyebilmektedir. Bunun yerine, tarafların birlikte ulaştığı çözüm, her iki tarafın da birlikte yaşamalarına olanak verebilecek bir ortalama çözümdür (Stoner/ Wankel, 1986, s. 390).

Belirtilen yöntemlerin dışında çatışmanın yönetilmesinde geciktirme, daha önemli ve kapsamlı bir amaç belirleme, çoğunluk oyu kuralı, meşgul etme, taviz verme, üçüncü bir tarafın (hakemin) yargısını kabul ettirme, yeni olanaklar bulunması gibi yöntemler de kullanılmaktadır (Eren, 1984; Koçel, 1999; Griffin, 1993; Şimşek, Akgemci, Çelik, 2001). Ancak belirtilen yöntemler, çatışmayı işbirliği ve çıkarcılık boyutlarında sınıflandırarak açıklayan modellerin içinde de değerlendirilebilir.

Örgütsel çatışmanın yönetilmesinde[4] kullanılacak yöntem ya da yöntemlerin seçimine ilişkin kararlar, örgütün yapısı, örgüt yöneticilerinin tarzı, çalışanların özellikleri ve çatışmanın konusu göre değişebilmektedir. Bu açıdan bazı araştırmacılar, çatışmanın yönetilmesinde kullanılacak yöntemin seçiminde içinde bulunulan durumun belirleyici olacağını ifade etmektedir[5]. (Rahim, 2002:218).

Yöntem ne olursa olsun örgütün başarısı için, çatışmanın hayatın bir parçası olduğu; çatışma yönetiminin statükoyu değiştirmek ve iyi çözümler bulmada gerekliliği; çatışmanın, yeni alternatif arama sürecinde ve fikir birliğine ulaşma sürecinde yararları dikkate alınmalıdır (Peterson, 2002, s. 124).

---

[3] Çatışma konusundaki çalışmalarıyla bilinen Follett ise çatıma yönetiminde hükmetme (domination), uzlaşma (compromise) ve tümleştirme (integration) olmak üzere üç yöntemden bahsetmektedir. Bkz. FELDHEIM, M. A. (2006). *"Mary Parker Follett: Lost and Faund-Again, and Again, and Again"*, **Handbook of Organization Theory and Management: The Philosophical Approach**, Ed. Thomas D. Lynch and Peter L. Cruise, Second Ed., Taylor and Francis, New York, s. 423. Ayrıca Follett'ten bu yana meydana gelen değişimlerle ilgili olarak bkz. GEHANI, R. R. ve GEHANI, R. (2007). *"Mary Parker Follett's Constructive Conflict: A "Psychological Foundation of Business Administration" for Innovative Global Enterprises*", **International Journal of Public Administration**, 30:4, pp. 387–404.

[4] Çatışma yönetimi çalışmaları konusundaki son dönem gelişmeler ve çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ZHENZHONG, M. vd., (2008). *"Ten Years Of Conflict Management Studies: Themes, Concepts And Relationships"*, **International Journal of Conflict Management**, Vol. 19, No 3, pp. 234-248; NAIR, N. (2008). *"Towards Understanding the Role of Emotions in Conflict: A Review and Future Directions"*, **International Journal of Conflict Management**, Vol. 19, No 4, pp. 359-381.

[5] Rahim, örgütsel çatışmayla ilgili olarak yaptığı bir çalışmada tümleştirme, ödün verme, hükmetme, kaçınma ve uzlaşma yöntemlerinin kullanımının hangi durumlarda uygun, hangi durumlarda uygun olmadığını ayrıntılı olarak belirtmektedir. Bkz. RAHIM, M. A. (2002). *"Toward a Theory of Managıng Organızatıonal Conflıct"*, **The International Journal of Conflict Management**, Vol. 13, No. 3, pp. 206−235.

SONUÇ

İnsan hayatında doğumdan ölüme kadar her an karşılaştığımız bir olgu olan çatışma, bireylerden oluşan örgütlerde de kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Örgütler pek çok faaliyette bulunan birey ve grupların karşılıklı aksiyonlarının, ihtiyaçlarının, değerlerinin, inançlarının ve bunlara göre şekillenen bakış açılarının bir araya gelmesiyle oluşan yapılardır. Bu bakış açısına göre örgütsel çatışma, bireylerin ve grupların birlikte çalışma zorunluluğundan ve birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan anlaşmazlık halidir.

Örgüt içi aktivitelerdeki karşılıklı bağımlılıklardan, algılama ve amaç farklılıklarından kaynaklanan örgütsel çatışmalarla ilgili olarak yönetim kuramları, farklı bakış açıları ortaya koymuştur. Geleneksel yönetim anlayışı, kaynağı ve tipi ne olursa olsun tüm çatışmaları kötü ve örgütsel verimlilik üzerinde olumsuz etkileri olan bir süreç olarak değerlendirirken; davranışsal yaklaşım örgütsel çatışmaları fonksiyonel açıdan ele almakta ancak, çatışmayı ortaya çıkar çıkmaz çözümlenmesi veya hemen ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak değerlendirmektedir.

Açık sistem anlayışını dikkate alan modern yaklaşımda ise örgütün etkinliği ve verimliliği için belirli bir düzeyde çatışma olması arzulanmaktadır. Hiç çatışmanın olmadığı örgütlerde yenilik, değişim, yaratıcılık ve örgüt performansının düşük olacağı; sürekli ve önemli çatışmaların olduğu örgütlerde de kararların gecikmesi ve verilememesi, tavizlerin sorunları çözmeye yetmemesi gibi sebeplerle örgüt performansının olumsuz yönde etkileneceği ifade edilmektedir.

Gelinen noktada çatışma artık engellenmesi ya da ortadan kaldırılması gereken değil, iyi yönetilmesi gereken bir olgudur. Bu sebeple yönetimin görevi, çatışmayı optimal örgütsel performansa hizmet edecek biçimde yönetmektir. Ancak, her örgütün politikası, amacı, yapısı, yönetim anlayışı, faaliyet türü, kaynakları, büyüklüğü ve iş yükü farklı olduğundan evrensel ve tüm örgütlerde geçerli bir çatışma yönetimi stratejisi ve yönteminin ortaya konulması güçtür. Örgüt yöneticileri çatışmayı çok iyi biçimde analiz ederek çatışmanın sebeplerini ortaya çıkarmalı ve en uygun çözüm metodunu bularak örgütsel amaçlara katkıda bulunacak biçimde yönetmelidirler.

KAYNAKÇA

AL-TABTABAI H., ALEX, P. A. ve ABOU-ALFOTOUH A. (2001). *"Conflict Resolution Using Cognitive Analysis Approach"*, **Project Management Journal**, Vol.32, Issue 2, pp.4-16.

BARON, A. R. (1993).*"Reducing Aggression and Conflict"*, **The Undaunted Psycholocist**, Ed. Brannigan- Merrens, New York: McGraw- Hill Inc.

BAYSAL, A. C., TEKARSLAN, E. (1996). **İşletmeciler İçin Davranış Bilimleri**. 2. Bası. İstanbul: Avcıol Yayınları.

BERGMANN, T. J. (2001). *"Using Conflict In Organizations"*, **Journal of Occupational and Organizational Psychology**, Vol. 74, Part 1, pp. 117-119.

BLAKE, R. R. ve MOUTON, J. S. (1964), **Managing Intergroup Conflict in Industry**, Houston: Gulf Publishing Company.

BUCHANAN, D. A. ve HUCZYNSKI, A. A. (1985). **Organizational Bahaviour**, New Jersey: Prentice- Hall Int. Inc.

CAN, H. (1999). **Organizasyon ve Yönetim**, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

DYER, B. ve SONG, M. (1998). *"Innovation Strategy and Sanctioned Conflict: A New Edge in Innovation"*, **Journal of Product Innovation Management**, Vol. 15, Number 6, pp. 505-519(15).

EREN, E. (1984). **Yönetim Psikolojisi**, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fak. Yayınları.

FELDHEIM, M. A. (2006). *"Mary Parker Follett: Lost and Faund-Again, and Again, and Again"*, **Handbook of Organization Theory and Management: The Philosophical Approach**, Ed. Thomas D. Lynch and Peter L. Cruise, Second Ed., New York: Taylor and Francis, pp. 417-436.

GEHANI, R. R. ve GEHANI, R. (2007). *"Mary Parker Follett's Constructive Conflict: A "Psychological Foundation of Business Administration" for Innovative Global Enterprises"*, **International Journal of Public Administration**, 30:4, pp. 387–404.

GRIFFIN, R. W. (1993). **Management**, Fourth Ed., Boston: Houghton Mifflin Comp.

İBİCİOĞLU, H. (2001). *"İşletmelerde Departmanlar Arası Çatışmaların Kaynakları ve İşletme Performansına Etkilerine İlişkin Göller Bölgesinde Bir Araştırma"*, **Verimlilik Dergisi**, MPM Yay., 2001/1.

JEHN, K. A . ve MANNIX, E. A. (2001). *"The Dynamic Nature Of Conflict: A Longitudinal Study Of Intragroup Conflict And Group Performance"*, **Academy of Management Journal**, Vol. 44, Issue 2, Briarcliff Manor, pp. 238-251.

KARİP, E. (1999). **Çatışma Yönetimi**, Ankara: Pegem Yayıncılık.

KOÇEL, T. (1999). **İşletme Yöneticiliği**, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

LUTHANS, F. (1995). **Organizational Bahaviour**, Seventh Ed., New York: McGraw- Hill Inc.

MCKENZIE, C. (2002). *"Developing A Cco: Conflict Competent Organisation"* **New Zealand Management**, Vol. 49, Issue 2, pp.34-36.

NAIR, N. (2008). *"Towards understanding the role of emotions in conflict: a review and future directions"*, **International Journal of Conflict Management**, Vol. 19 No 4, pp. 359-381.

NEWSTROM, J. W. ve DAVIS, K. (1993). **Organizational Bahaviour**, Ninth Ed., New York: McGraw- Hill Inc.

PETERSON, M. (2002). *"Constructive Conflict"*, **Association Management**, Vol. 54, Issue 8, pp. 120-128.

PONDY, L.R. (1967), *"Organizational Conflict: Concepts and Models"*, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 12, pp. 296-320.

RAHIM, A. (1983), *"A Measure of Styles of Handling Interpersonal Conflict"*, **Academy of Management Journal**, Vol. 26 No. 2, pp. 368-76.

RAHIM, A. (1986), **Managing Conflict in Organizations**, New York: Praeger Publishers.

RAHIM, M. A. (2002). *"Toward a Theory of Managing Organizational Conflict"*, **International Journal of Conflict Management**, Vol. 13, No 3, pp. 206-235.
ROBBINS, S. P. (1990). **Organization Theory**, Third Ed., Prentice- Hall Int. Inc.

SCHMIDT, W. H. ve TANNENBAUM, R. (2000). *"Farklılıkları Yönetmek"*, **Harvard Business Reviev Dergisinden Seçmeler**, **Müzakere ve Anlaşmazlık Çözümü**, İstanbul: MESS Yayınları.

SOMECH, A., DESIVILYA, H. S. ve LIDOGOSTER, H. A. (2009). *"Team Conflict Management and Team Effectiveness: The Effects of Task Interdependence and Team Identification"*, **Journal of Organizational Behavior**, Vol. 30, 359–378.

STONER, J. A. T. ve WANKEL, C. (1986). **Management**, Third Ed., New Jersey: Prentice- Hall Int. Inc.

ŞİMŞEK, M. Ş. (2002). **Yönetim ve Organizasyon**, 6. Baskı, Konya: Günay Ofset.

ŞİMŞEK, M. Ş., AKGEMCİ, T. ve ÇELİK, A. (2001). **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

THOMAS, K. W. (1992). *"Conflict And Conflict Management: Reflections And Update"*, **Journal Of Organızatıonal Behavıor**, Vol. 13, pp. 265-274.

THOMAS, K.W. (1976), *"Conflict and conflict management"*, in Dunnette, M.D. (Ed.), **Handbook of Industrial and Organizational Psychology**, Chicago: Rand McNally.

THOMAS, K.W. (1992). *"Conflict And Negotiation Processes In Organizations"*, in DUNNETTE, M.D. and HOUGH, L.M. (Eds), **Handbook of Industrial and Organizational Psychology**, Consulting
Psychologists Press, Palo Alto, CA, pp. 651-717.

WHETTEN, D. A. ve CAMERON, K. S. (1995). **Developing Management Skills**, Third Ed., New York: Harper Collins College Pub.

ZHENZHONG, M., LEE Y. ve YU Kuo-Hsun (2008). *"Ten Years Of Conflict Management Studies: Themes, Concepts And Relationships"*, **International Journal of Conflict Management**, Vol. 19, No 3, pp. 234-248.

5902 Sayılı Yasa İle Türkiye'de Afet Yönetiminde Oluşan Değişim

Mehmet Aktel[1]

Özet: Bu çalışma ile 5902 sayılı yasa öncesi ve sonrası afet yönetiminin merkez ve taşra örgütlenmesinde oluşan değişim incelenmektedir. İnceleme yasal mevzuat üzerinden yapılmakta ve değişiklilerin olduğu 5902 sayılı *"Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun"* ana inceleme konusunu oluşturmaktadır. Yasa ile Başbakanlık Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanlığı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kapatılırken, bunların yerine Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı kurulmaktadır. Ayrıca İl Sivil Savunma Müdürlükleri yerine İl Özel İdaresi bünyesinde valiye bağlı İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri oluşturulmakta, kamu kurum ve kuruluşlarında bulunan "Savunma Sekreterliği" ve "Savunma Uzmanlığı" birimleri kaldırılmaktadır. Yasa ülkemizde çok başlı bir yapılanma gösteren afet yönetimini, tek bir çatı altında toplayarak Başbakanlığa bağlı bir birim haline getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, Mevzuat, Afet Yönetimi Örgütlenmesi, Kamu Yönetimi.

The Change Occurred in Disaster Management in Turkey by the Law No. 5902

Abstract: The change occurred in central and provincial organization of disaster management after the law no. 5902 and before is discussed. Discussion is made through legislation and the main discussion subject is the law no. 5902 "The Law about Organization and Functions of the Directorate of Disaster and Emergency Case Management." With the law, Prime Ministry, General Directorate of Turkey Emergency Case; Ministry of Public Works and Settlement, General Directorate of Disaster Affairs and Ministry of Internal Affairs, General Directorate of Civil Defense abolished and on behalf of these, Directorate of Disaster and Emergency Case Management which is connected to Prime Ministry, was established. Also, instead of Province Civil Defense Directorates, Province Disaster and Emergency Directorates which are in the body of Special Provincial Administration and connected to Governor were established. Units of "Secretary of Defense" and "Expertise of Defense" in state institution and organizations were abolished. By gathering disaster management which has multi headed structuring in our country, under a single roof, the law makes it a unit, connected to Prime ministry.

Keywords: Disaster, Disaster Management, Legislation, Organization of Disaster Management, Public Administration.

GİRİŞ

Afet, insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak, toplumları olumsuz etkileyen doğal, teknolojik ve insan kaynaklı olayların sonuçlarına denilmektedir. Bir olayın afet olarak adlandırılabilmesi için sadece oluşması yeterli görülmemekte, insan toplulukları ve yerleşimler üzerinde kayıplar meydana getirmesi gerekmektedir (Ergünay, 2008: 1; Yılmaz, 2003:1–3; Güvel, 17.03.2010; Kadıoğlu ve Özdemir, 2005: 21).

Afet yönetimi ise afet sonrası oluşacak olumsuzlukları önlemeyi veya olası zararları azaltmayı amaçlamakta ve bunu yaparken çalışmaların
(zarar azaltma, hazırlık, olaya müdahale, iyileştirme) toplumun tümünü kapsayacak şekilde planlanmasını, yönlendirilmesini, desteklenmesini, koordinasyonunu, mevzuat ve kurumsal yapıların oluşumunu ve kaynakların etkin ve verimli kullanımını çağrıştıran bir kavram olarak kullanılmaktadır. Çağdaş afet yönetim anlayışında afetlerin önlenmesi ve zararların azaltılabilmesi için, tehlike ve risklerin önceden iyi bilinmesi ve gerekli önlemlerin alınabilmesi, en sade vatandaştan en yetkili kişiye kadar herkesin sorumluluk üstlenmesi ve sürekli geliştirilmesi önem taşımaktadır (Ergünay, 2008:3). Afet yönetimi süreklilik arz eden dinamik bir yönetim biçimi ve birçok alanı ilgilendiren ve çok sayıda kurumun yer aldığı bir yapıdır. Bu bağlamda afetin boyutu ve çeşitliliği ile orantılı olarak afet yönetiminin şekillendiği söylenebilir (Akdağ, 10.05.2010).

Çalışmada Türkiye'de afet yönetiminin tarihsel ve yasal gelişimine değinilmekte, afet yönetim yapılanması ve mevzuatta oluşan değişim ve bunun merkez-taşra örgütlenmesine olan etkileri incelenmektedir.

TÜRKİYE'DE AFET YÖNETİMİNİN TARİHSEL VE YASAL GELİŞİMİ

Türkiye, geçmişten günümüze büyük ölçüde can kaybı, yaralanma ve mal kaybına yol açan doğal afetlerle sıklıkla karşılaşan bir ülke olmuştur[2]. Ülkenin jeolojik yapısı, topografyası ve iklim özellikleri afetlerde etkilidir. Doğal afetler arasında depremler başta olmak üzere, heyelanlar, su baskınları, kaya-çığ düşmeleri ve kuraklık gelmektedir (Jica, 10.03.2010; Akyel, 2007: 26). Doğal afetlerin dışında, insan kaynaklı doğal olmayan afetlerde (trafik kazaları, orman yangınları, iş kazaları, yangınlar vb.) yaygın bir şekilde görülmektedir (Göktürk ve Yılmaz, 18.03.2010).

Afet yönetiminin etkin bir şekilde yerine getirilmesi, öncelikle ulusal bir politikanın varlığına ve afet yönetim kültürünün oluşup-yerleşmesine bağlı gözükmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de çağdaş bir afet yönetim anlayışının varlığından söz etmek zordur. Geçmişten günümüze afetlerle iç içe olan bir toplum ve devletten beklenen, işlevsel ve etkili bir afet yönetimi anlayışına sahip olmasıdır (Akdağ, 10.05.2010). Osmanlı'dan günümüze yönetimlerin afetlere bakışı daima olayın meydana gelişinden sonra zararın giderilmesi, tazmini ya da yeniden inşasını kapsamış ve afet öncesi önlemlere yeterince önem verilmemiştir

[1] Yrd.Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

[2] Türkiye'de yaşanan doğal afetlerin etki yüzdeleri, deprem %64, sel %15, toprak kayması %16, yangın %4, çığ ve diğerleri %1'dir (Akdağ, 10.05.2010; Uluğ, 22.04.2010).

(Gençoğlu, 1996). Yaşanan her afet sonrası, bir yasal düzenleme çabasına girişilmiş ve afet yönetim mevzuatı bu şekilde ortaya çıkmıştır.

1939 Erzincan depremi sonrası o günkü hükümet, bazı yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmış ve afetlerle doğrudan ilgili ilk yasa, 17 Ocak 1940 tarih ve 3773 sayılı *"Erzincan'da ve Erzincan Depreminden Müteessir Olan Mıntıkalarda Zarar Görenlere Yapılacak Yapılar Hakkında Kanun"* olmuştur. Bu yasa ile evi yıkılanlara ayni ve nakdi yardım yapılması kurallara bağlanmıştır (Yılmaz, 2003:75).

Erzincan depremi ile başlayıp devam eden yıkıcı ve ölümcül süreç, hükümetleri yeni arayışlara iterken, depremin doğurduğu sonuçların, yalnızca yıkılanın yerine yeni ev yaparak çözülemeyeceği ve deprem zararlarının azaltılması konusunda mutlaka çalışmalar yapılması gerektiği sonucunu doğururken, 18 Temmuz 1944 tarihinde 4623 sayılı *"Yer Sarsıntılarından Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında Kanun"* çıkarılmıştır. Tüm ülkeyi kapsayan bu yasa ile ilk defa merkezi hükümet deprem öncesi bazı görevler üstlenmiştir. Deprem bölgelerinin belirlenmesi, yeni yapılacak binalar için bazı özel yaptırımların yönetmelikle zorunlu hale getirilmesi, acil durumlar için il ve ilçelerde yardım ve kurtarma programlarının önceden hazırlanması, belediyelerin gerekli zemin etütleri tamamlanmamış alanları imara açmaması gibi önlemler uygulamaya konmuştur. Yasa hükmü gereği *"Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası"* oluşturulmuş ve 1945 yılında *"Türkiye Yer Sarsıntısı Bölgeleri Yapı Yönetmeliği"* bugünkü adıyla *"Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkındaki Yönetmelik"* yürürlüğe konulmuştur. 1953 yılında Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği bünyesinde bir deprem bürosu kurulmuştur. Daha sonra 1955 yılında bu büro DE–SE–YA (Deprem, Seylap, Yangın) şubesine dönüştürülmüş ve afet zararlarının azaltılması çalışmaları bu şube tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2003: 76–77; Yılmaz, 10.07.2007; Göktürk ve Yılmaz, 2001: 8).

1956 yılında 6785 sayılı *" İmar Kanunu"*[3] ile yerleşim yerlerinin tespitinde doğal afet tehlikesinin belirlenmesi, fenni sorumluluk sistemi ile yapı denetimlerine önem verilirken, yasa 1985 yılında yürürlükten kaldırılmış, bunun yerine 3194 sayılı *"İmar Kanunu"*[4] yürürlüğe konulmuştur. 1958 yılında çıkarılan 7116 sayılı *" İmar ve İskan Vekaleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkında Kanun"* afet öncesi ve sonrası gerekli önlemleri almak, ülke planlamasını yapmak, konut ve yerleşim sorununu çözmek, yapı malzemelerinin geliştirilmesi ve ölçütlerini hazırlamak olan İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulması ve afetlerle ilgili görevlerin Bayındırlık Bakanlığı'ndan devir alınmasını hükme bağlamıştır. Aynı dönemde çıkarılan 09.06.1958 tarih ve 7126 sayılı *" Sivil Müdafaa Kanunu"*[5] ile bu yasanın kapsamına doğal afetler sırasında gereken kurtarma ve ilk yardım çalışmaları katılmıştır. En önemli gelişme ise 1959 tarihli ve çeşitli değişikliklerle günümüze kadar gelen 7269 sayılı *"Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun"*[6] un çıkarılması olmuştur[7]. Bu yasanın en önemli özelliği, afet zararlarını azaltmayı amaçlayan daha önceki tüm yasaları tek bir yasa haline getirmesidir. Yasa ile genel bütçeden ayrılan kaynağın dışında "Afet Fonu" oluşturulmuş, depremler ve seller dışında kalan tüm doğal afetler kapsam içerisine alınmıştır. Yasa merkeziyetçi bir anlayışa dayandırılmış, temel yaklaşım afet sonrası meydana gelen bütün zararların karşılanması olmuştur.

Daha sonra oluşan depremler ile zaten gelirleri açısından yetersiz hale gelmiş olan Afet Fonu'na yeni kaynaklar aranmış ve deprem zararlarını karşılamak üzere yeni bir deprem fonu kurulmuştur (Uluğ, 22.04.2010).

1992 Erzincan depremi, 3838[8] sayılı *"Erzincan, Gümüşhane ve Tunceli İllerinde Vuku Bulan Deprem Afeti İle Şırnak ve Çukurca'da Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesi Hakkında Kanun"un* çıkarılmasına neden olmuştur. Bu yasadan sonra, meydana gelen afetlerden etkilenen diğer yöreler içinde benzer bir yasa hazırlanması gerekliliği ortaya çıkmış ve 4123 sayılı *"Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun"*[9] çıkarılmıştır.

1999 Marmara Depremi sonrasında afet yönetimi yetersiz kalmış ve bunun üzerine kanun hükmünde kararnamelerle mevzuatta önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Marmara Depremi nüfusun ve sanayi alanlarının en yoğun olduğu bölgeleri etkilemiş (Yener, 2002: 87), deprem bölgesindeki hasar ve yıkımın giderilmesi, bölgede normal yaşama dönülmesi ve ülke genelinde geçerli yasal ve yönetsel önlemler alınabilmesi amacıyla 4452 sayılı[10] *"Doğal Afetlere Karşı Alınacak Önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğan Zararların Giderilmesi İçin Yapılacak Düzenlemeler Hakkında Yetki Kanunu"* çıkartılmıştır.

5902 SAYILI YASA ÖNCESİ AFET YÖNETİM YAPILANMASI

Türkiye'nin afet yönetim yapılanması kurumsal boyutta merkez ve yerel yönetim örgütleri biçiminde oluşmakla birlikte (Geray, 1977:92; Keleş, 2007:18; Gülkan vd., 15.01.2009), ağırlıklı yapılanma merkez ve taşra örgütlenmesidir. Afete müdahale ve sorumluluklar, oluşan zararın büyüklüğüne bağlı olarak, aşağıdan yukarı doğru ilerlemektedir. Küçük afetler sonrasında ilk müdahale kaymakamların başkanlığındaki *İlçe Kurtarma ve Yardım Komiteleri* tarafından yapılmakta, ilçenin müdahale kapasitesini aşan durumlarda ise valilerin yönetiminde olan *İl Kurtarma ve Yardım Komiteleri*, İli aşan olaylarda ise *Afetler Merkez Koordinasyon Kurulu* devreye girmektedir. Türkiye'de afetlere müdahale ve iyileştirme 7269 sayılı yasa ve ilgili yönetmelik ile düzenlenmiştir.

Merkez Örgütlenmesi

---

[3] R.G. 16.07.1956 tarih ve 9359 sayı
[4] RG. 09.05.1985 tarih ve 18749 sayı
[5] R.G. 13.06.1958 tarih ve 9931 sayı
[6] R.G. 25.05.1959 tarih ve 10213 sayı
[7] 7269 sayılı yasa zaman içerisinde ortaya çıkan gereksinimler ve yeni gelir kaynakları aranması amacıyla değişikliğe uğramıştır.
[8] R.G. 05.09.1992 tarih ve 21336 sayı
[9] R.G. 25.07.1995 tarih ve 22354 sayı
[10] R.G. 29.08.1999 tarih ve 23801 sayı

Afetler Merkez Koordinasyon Kurulu merkezi düzeydeki ana örgütlenmedir. 1997 yılında çıkartılan *"Başbakanlık Kriz Merkezi Yönetmeliği"*[11] merkezi düzeyde, ayrı bir yapılanma esası getirirken, yönetmeliğe göre, oluşan afet olayının büyüklüğü ve yaygınlığı karşısında, kriz yönetimine geçilmesi kararı verildiği takdirde, örgütlenme biçimi de değişmektedir. Kriz yönetimine geçilme kararı ile birlikte, kriz yönetim merkezi, Başkanlığa bağlı olarak oluşturulmakta, her bakanlık, kendi faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlamak için ilgili birimlerin yöneticilerinden oluşan kriz merkezlerini faaliyete geçirmektedir. Daha büyük kapsamlı afetlerde ise *"Bölgesel Kriz Yönetim Merkezleri"* oluşturulabilmektedirler. Mevcut durumda, merkezi düzeyde afet yönetim sisteminin koordinasyonundan sorumlu, Başbakanlık Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve İçişleri Bakanlığı Sivil Savunma Müdürlüğü'nden oluşan karmaşık bir örgütlenme ortaya çıkmaktadır.

Afetler Merkez Koordinasyon Kurulu

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca hazırlanan 1988 tarih ve 12777 sayılı *"Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik"*[12] gereği, bir afetin il sınırlarını aşması halinde merkezde kurulması ön görülen ve merkezi planlama-koordinasyon hizmetlerini yürüten bir kuruldur. Afetler Merkez Koordinasyon Kurulu Bayındırlık ve İskan Bakanlığı müsteşarının başkanlığında, ilgili bakanlıkların müsteşarları ile Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürü'nden oluşmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın sorumlulukları ile ilgili konularda genelkurmay başkanlığı temsilcisi de katılmakta, afet olduğunda başkanın çağrısı üzerine kurul toplanmaktadır (Madde, 51).

Afetler Merkez Koordinasyon Kurulu, yönetmeliğin 51/b maddesine göre, başbakanlıktan alınan talimatların uygulanmasını sağlar, afet bölgesi valilerinden ve diğer kaynaklardan alınan bilgilerden valilik ihtiyaçlarının giderilmesi ve sorunlarının çözülmesi için kararlar alır, bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar ile afet bölgeleri arasında işbirliği ve eşgüdümü sağlar, çözümlenemeyen sorunları başbakanlığa sunar, dış ve iç yardımlarla ilgili koordinasyonu sağlar, bakanlık, kurum ve kuruluşların afet destek planları gereğince yapılması gereken işlemleri izler, aksamalar varsa önlemler alır veya aldırtır.

12777 sayılı yönetmeliğin 53. maddesinde olağanüstü hal ilan edilmesi durumunda afet koordinasyonunun *"Başbakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu ve Olağanüstü Hal Alt Komisyonu"* tarafından yürütüleceği hükme bağlanırken, bu kurulun oluşumu ve çalışma esasları 1984 tarih ve 7778 sayılı *"Olağanüstü Hal Kurulu ve Bürolarının Kuruluş ve Görevleri ile Yükümlülüklerinin Karşılığının Tespit ve Ödenmesi Hakkında Yönetmelik"*[13] ile düzenlenmiştir.

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi

Bakanlar Kurulu'nun 1996 tarih 8716 sayılı kararıyla *"Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği"*[14] çıkarılmış, bu yönetmelikle Başbakanlığa bağlı bir *'Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'* oluşturulmuştur**.** Yönetmelikle, krizi yaratan olayların önlenmesi, ortadan kaldırılması veya ulusal çıkarlar doğrultusunda sona erdirilmesi amacıyla gereken hazırlık ve faaliyetlerin yönlendirilmesi ve koordinasyonu amaçlanmaktadır (Madde 1).

Merkez oluşan kriz durumlarında faaliyete geçerken (Madde 4–5), krizle ilgili genel kararların alındığı ve uygulandığı en üst organ durumundadır. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi, *"Kriz Koordinasyon Kurulu"*, *"Kriz Değerlendirme ve Takip Kurulu"* ve *"Sekretarya"* dan oluşmaktadır (Madde 7).

Kriz Koordinasyon Kurulu, Başbakan veya yetki vereceği bir Devlet Bakanı Başkanlığında, krizin türüne göre ilgili bakanlardan oluşmaktadır. Kurul, ilgili birimlerle koordinasyon ve işbirliği sağlamak, ulaşan bilgilere göre gerekli kararları almak, ilgili bakanlıklar ve olayın özelliğine göre Genelkurmay'ında katkısı ile il, ilçe ve bölgelerde kriz merkezleri kurulmasına karar vermek, gerektiğinde olağanüstü hal, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali ilan edilmesini önermek gibi görevler üstlenmiştir (Madde 8/b).

Kriz Değerlendirme ve Takip Kurulu, Başbakanlık Müsteşarı'nın başkanlığında, krize göre bakanlık müsteşarları ile diğer kurum temsilcilerinden oluşur. Koordinatör'ün (MGK Genel Sekreteri) teklifi ve kurulun uygun göreceği aralıklarla kurul toplanmakta ve gerektiğinde Sekretarya tarafından olağanüstü toplantıya çağırılmaktadır (Madde 9/a).

Kriz Değerlendirme ve Takip Kurulu'nun görevleri, teknik ve bürokratik çalışmaları yürütmek, krize ilişkin bilgileri değerlendirmek, önlemleri belirlemek, bunların uygulanması için girişimlerde bulunmak, kurumlar arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamak, devlete ait araç, gereç, personel ve diğer imkânların tahsisini yönlendirmek, Bakanlar Kurulu ve Kriz Koordinasyon Kurulu'nca alınan kararların uygulanmasını sağlamak, gerektiğinde olağanüstü hal, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali ilan edilmesini Kriz Koordinasyon Kurulu'na önermektir (Madde 9/b).

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi örgütlenmesinin son birimi ise Sekretarya'dır. Sekretarya Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı'nın başkanlığında krize göre çeşitli yetkililerden oluşmaktadır. Sekretarya, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği nezdinde çekirdek olarak kurulur, faaliyetlerini yürütür ve krizin başlaması ile birlikte personeli tamamlanır. Sekretarya'nın çekirdek kadrosu ve personeli Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nin teklifi ve Başbakan'ın onayı ile oluşturulur ve görevlendirilir (Madde 10/a).

Yönetmeliğin 11. maddesinde *Kriz Merkezleri*'nin Genelkurmay Başkanlığı, bakanlıklar, ilgili kurum ve kuruluşlar ile krizin meydana geldiği il ve ilçelerin en üst düzey yöneticilerinin başkanlığında kurulacağı hükmü yer almaktadır. Yönetmeliğin 12. maddesinde ise bölge düzeyinde uygulamaları kontrol eden, koordinasyonu sağlayan, *Bölge Kriz Yönetim Merkezi*'nden söz edilmektedir.

---

[11] R.G. 09.01.1997 tarih ve 22872 sayı
[12] R.G. 08.05.1988 tarih ve 19808 sayı
[13] R.G. 08.03.1984 tarih ve 18335 sayı
[14] R.G. 09.01.1997 tarih ve 22872 sayı

Kriz hallerinde tepede Başbakanın sorumluluğunda MGK Genel Sekreterliği bünyesinde oluşturulan *Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi*, merkezin altında *Bölge Kriz Yönetim Merkezi* en altta ise *kriz merkezleri* bulunmaktadır. Böylece merkezler şeklinde dikey bir örgütlenme oluşturulmaktadır (Aktel ve Çağlar, 2007: 152).

Afet İşleri Genel Müdürlüğü

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı bünyesinde görev yapan *Afet İşleri Genel Müdürlüğü'*nün kuruluş ve dönüşümü 1950–1965 yılları arasında olmuştur. 1953 yılında kurulan Deprem Bürosu, 1955 yılında DE-SE-YA şubesine dönüştürülürken, 1959 yılında şube kaldırılmış ve yerine 1960 yılında Afet İşleri Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. 1964 yılında bakanlık bünyesinde ayrı bir genel müdürlük olmuş ve 1965 yılında bugünkü adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür (Geray, 1977: 105). Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 7269 sayılı *" Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun"* ve 1983 yılında yürürlüğe giren 180 sayılı *"Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın Kuruluş, Görev, Yetki ve Sorumlulukları Hakkında"* Kanun Hükmünde Kararnameye[15] göre faaliyetlerini yürütmektedir. Afet İşleri Genel Müdürlüğü illerde Afet Büroları aracılığıyla faaliyette bulunmaktadır.

Kararnameye göre Afet İşleri Genel Müdürlüğü merkez örgütlenmesi daireler şeklindedir. Müdürlüğün başlıca görevleri, afet olduğunda acil yardım uygulaması ve koordinasyonu yapmak, geçici yerleşme ve barınmayı sağlayıcı kısa ve uzun vadeli önlemleri uygulamak veya uygulatmak, kurum ve kuruluşlar ile işbirliği ve koordinasyon sağlamak, afete uğramış ve uğrayabilecek bölgeleri tespit etmek, afetlerin önlenmesi için gereken çalışmaları yapmak, afet yerlerinin imar ve geçici yerleşmeleriyle ilgili hazırlık, plan, proje, uygulama, yönetim ve denetim işlerini yapmak ve yaptırmaktır.

7269 sayılı yasa Afet İşleri Genel Müdürlüğü çalışmalarının ana çerçevesini oluşturmaktadır. Yasaya göre afetlerden sorumlu asıl kuruluş Afet İşleri Genel Müdürlüğü ise de başta Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü olmak üzere çok sayıda kurum afet olaylarına müdahil olmaktadır (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 15.05.2010).

Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü

1999 Marmara depremine kadar, Türkiye'de afet yönetiminde ulusal düzeyde işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak tek bir merkezi otoritenin bulunmaması, gerek daha önce yaşanan afetlerde ve gerekse Marmara depremi sonrasında işbirliği ve koordinasyonu en büyük sorun olarak ortaya çıkarmıştır. 7269 sayılı yasa, merkezi ve yerel düzeyde işbirliği ve koordinasyonu sağlama görevini Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na vermişse de, Türkiye uygulamasında eşit düzlemdeki kuruluşlar arasında etkili bir koordinasyon sağlanamamış ve yapılan yasal düzenlemeler istenilen yararı sağlayamamıştır. Başbakanlığın yaptırım gücünü kullanmadan, bu tür bir etki oluşturulamayacağının anlaşılması üzerine (Jica, 10.03.2010), 1999 tarih ve 583 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile *"Türkiye Acil Durum Yönetimi Başkanlığı"*[16] kurulmuş ve 2000 tarih ve 600 sayılı Kanun Hükmünde Kararname[17] ile söz konusu birimin adı *"Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü"* olarak değiştirilmiştir (Özbaran, 15.01.2010).

Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü, kamu kurum ve kuruluşlarında acil durum yönetimi merkezlerinin kurulmasını sağlamak, acil durum yönetimi için kurum ve kuruluşlarca gerekli önlemlerin alınmasını, kısa ve uzun vadeli planların hazırlanmasını ve bilgi bankalarının kurulmasını izlemek ve değerlendirmek, acil durum yönetimine geçilen hallerde kamu ve özel sektöre ait her türlü araç ve gereçlerin yararlanılmasında koordinasyonu sağlamak gibi görevler üstlenmiştir (Jica, 10.03.2010).

Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü'ne kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak görevi verilmişken, 7269 sayılı yasa ve ilgili yönetmelikler ile de Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na afet yönetimine ilişkin benzer görevlerin verilmesi uygulamada sorunlara yol açmaktadır.

Sivil Savunma Genel Müdürlüğü

Türkiye'de sivil savunma hizmetlerinin ana esasları 1958 tarih ve 7126 sayılı "*Sivil Müdafaa Kanunu"*[18] ile atılmıştır. Yasayla İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 7126 sayılı yasanın 3. ve 5. maddeleri ile 3152 sayılı *"İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun"*[19] hükümlerine göre ülke genelinde sivil savunmanın örgütlenmesi, yönetim, denetim, uygulanma ve gerçekleştirilmesinden İçişleri Bakanlığı sorumlu ve yetkili tutulmuş, sivil savunma hizmetlerinin yerine getirilmesi için bakanlık emrinde '*Sivil Savunma Fonu'* oluşturulmuştur.

Sivil Savunma Genel Müdürlüğü'nün görevleri 7126 sayılı Sivil Müdafaa Kanunu, 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun ve 88/12777 sayılı Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik ile düzenlenmiştir. Bu yasal düzenlemelere göre, sivil savunma hizmetlerini yurt düzeyinde örgütlendirmek, kamu kurum ve kuruluşları ile özel kuruluşlarda bu hizmetlerin planlanmasını, uygulanmasını ve eşgüdümünü sağlamak ve denetimini yapmak, her türlü silahsız, koruyucu ve kurtarıcı önlemleri, acil kurtarma ve illerdeki faaliyetleri planlamak ve yürütmek, yangından korunma ve önleme tedbirlerini, itfaiyelerin standartlarını belirlemek, personeli eğitmek, denetlemek ve eşgüdümünü sağlamak, halka sivil savunma bilgileri vermek, sivil savunma arama ve kurtarma birlikleri ile ekiplerini hazır halde bulundurmak, gerektiğinde göreve sevk etmek, binalardaki sığınakların kontrolünü yapmak, kayıtlarını tutmak, şehir içindeki genel sığınak olabilecek yerleri belirlemek ve buralarda gerekli düzenlemeyi yaptırmak, afetlerde

[15] R.G. 14.12.1983 tarih ve 18251 sayı
[16] R.G. 22.11.1999 tarih ve 23884 sayı
[17] R.G. 14.06.2000 tarih ve 24079 sayı
[18] R.G. 13.06.1958 tarih ve 9931 sayı
[19] R.G. 23.02.1985 tarih ve 18675 sayı

kurtarma, ilkyardım, acil iaşe ve geçici barındırma hizmetleri vermek, saldırılara karşı halkın önceden uyarılması için erken haber alma, ikaz ve alarm sistemlerini kurmak ve işletmek, barış dönemlerinde halktan seçilmiş ve eğitilmiş sivil savunma yükümlülerini göreve yönlendirmek Sivil Savunma Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasındadır[20].

Sivil Savunma Genel Müdürlüğü merkez ve taşra örgütlerinden oluşmaktadır. Örgütlenme temelde 7126 sayılı yasanın 31. ve 34. maddelerine dayanmaktadır. Müdürlüğün merkez örgütü genel müdür ve yardımcıları ile birlikte dairelerden oluşmakta, bu dairelerin altında şubeler ve Sivil Savunma Koleji yer almaktadır. Taşra örgütü ise il müdürlükleri ve ilçelerdeki müdürlükler veya memurluklar ile mahalli kuvvetler den oluşmaktadır (Jica,10.03.2010; Yılmaz, 2003: 96–97–98).

Merkez örgütlenme içerisinde ayrıca icrai bakanlıkların afetlere ilişkin görevleri de önem taşımaktadır. Kuruluş kanunları ve ilgili yönetmelikler incelendiğinde bu görevlerin boyutları daha da belirgin hale gelmektedir. Bakanlıkların yanı sıra merkezi örgütlenme içerisinde yer alan birçok birimde afet yönetimine ilişkin görevler üstlenmektedir.

Taşra Örgütlenmesi

Türkiye'de il ve ilçeler, doğal afetlere ilk olarak müdahale eden ve afet yönetiminin farklı aşamalarında görev ve sorumlulukları bulunan organlardır. 1988 tarih ve 12777 sayılı *"Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik"*[21] ile vatandaşlara en etkin ilk ve acil yardım yapılmasını sağlamak için acil yardım teşkilatlarının kuruluş ve görevleri düzenlenmektedir (Madde 1).

Yönetmeliğin 4. maddesinde afet meydana geldikten sonra, önlemlerin alınmasından ve yardımların yapılmasından afetin meydana geldiği yerin mülki amiri sorumlu tutulmaktadır. Yönetmeliğin 6. maddesinde ise acil yardım hizmetlerini yürütmek üzere, illerde valinin başkanlığında *İl Kurtarma ve Yardım Komitesi*, ilçelerde kaymakamın başkanlığında *İlçe Kurtarma ve Yardım Komitesi* kurulacağı hükme bağlanmaktadır. Yasanın dördüncü kısım il ve ilçe acil yardım teşkilatı ve görevlerini düzenlemektedir. Birinci bölüm il acil yardım teşkilatı ve görevlerini düzenlerken, madde 14'de il kurtarma ve yardım komitesinin kuruluş ve görevleri ile çalışma esasları belirtilmektedir.

İl Kurtarma ve Yardım Komitesi, illerde, valinin veya görevlendireceği vali yardımcısı başkanlığında, belediye başkanı, il jandarma alay komutanı, emniyet, sivil savunma, milli eğitim gençlik ve spor, bayındırlık ve iskan, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve orman işletme müdürleri, Kızılay ve mahallin en büyük askeri temsilcisinden (Madde 14/a) oluşmaktadır.

Yönetmeliğin14/b maddesinde ise komitenin görevlerinden söz edilmektedir. Görevler, il acil yardım planlarının yapılmasını ve uygulanmasını sağlamak, ilçelere ait planları inceleyerek valinin onayına sunmak, planda öngörülen örgütlenmenin oluşturularak ve burada görev alacakların tespit edilmesi, yapılacak yardım prensiplerinin tespiti ve belirlenen ihtiyaçların teminini sağlamaktır. Ayrıca, hizmet gruplarının toplanma ve çalışma esaslarını belirlemek ve bu konuda talimatlar düzenlemek, çalışmaları koordine ederek sonuçlarını izlemek, acil yardım hizmetlerinin yürütülmesinde, görevli kuruşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamaktır.

Yönetmelik 15. maddesinde komiteye bağlı *İl Afet Bürosu*'ndan bahsedilmektedir. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan bu yapılanma, gerektiğinde valilikçe desteklenmektedir (Madde 16).

İlçelerde, kaymakamların başkanlığında, belediye başkanı, ilçe jandarma komutanı, emniyet amiri, ilçe sivil savunma müdürü, mal müdürü, ilçe milli eğitim gençlik ve spor müdürü, bayındırlık ve iskan müdürlüğü temsilcisi, İlçedeki sağlık kuruluşlarından kaymakamlarca belirlenen birinin amiri, Kızılay başkanı ve garnizon komutanından oluşan İlçe Kurtarma ve Yardım Komitesi kurulmaktadır (Madde 46/a). İlçe kurtarma ve yardım komitesinin görevleri ve çalışma şekli, il kurtarma ve yardım komitesinin dikkate alınıp, kaymakamlıkça belirlenmektedir (Madde 46/b). Bütün bu örgütlenmelerin il/ilçede yönetilmesi sorumluluğu ise il/ilçe mülki amirlerine verilmektedir

Bütün bu yasal düzenlemelere baktığımızda Türkiye'de 5902 sayılı yasa öncesi, çok başlı bir afet yönetim yapılanmasının mevcut olduğunu görmekteyiz. Merkez ve taşra düzeyindeki örgütlenmenin yanı sıra yerel yönetimler[22] düzeyinde de birtakım görevlerin dağıtıldığı bir yapı bulunmaktadır. Sorun sadece mevzuat ve örgütlenme düzeyinde kalmamakta, aynı zamanda afet öncesi planlama ve hazırlık aşamalarındaki eksiklikler, taşra örgütlenmesindeki kaynak ve personel yetersizlikleri, afet konusuna bürokratik ve yönetimsel bakışımızdaki sığlık ve olaya yönelik çözüm anlayışı, afetler karşısında çoğu zaman yetersiz kalınmasına neden olmaktadır[23]. Afetlerden sonra ise belli bir süre afetin de etkisiyle, çözüme ve örgüt yapısına dönük çalışmalara hız verilmekte (her büyük deprem sonrası afet yönetimine yönelik yasal düzenlemelerin yapılması ve afet yönetim anlayışının sorgulanması gibi), afetin kamuoyunda güncelliğini kaybetmesiyle birlikte eski yaklaşımlara geri dönülmektedir.

---

[20] Bkz. R.G. 13.06.1958 tarih ve 9931 sayı; 25.05.1959 tarih ve 10213 sayı; 08.05.1988 tarih ve 19808 sayı

[21] R.G. 08.05.1988 tarih ve 19808 sayı

[22] R.G. 04.03.2005 tarih ve 25745 sayı- 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu; R.G. 11.06.2005 tarih ve 25842 sayı -5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu; R.G. 13.07.2005 tarih ve 25874 sayı- 5393 Sayılı Belediye Kanunu ve R.G. 23.07.2004 tarih ve 25531 sayı–5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu afet durumunda bu örgütlenmelere birtakım sorumluluklar yüklemektedir.

[23] Bkz. İSBİR, E. G., GENÇ, F. N. (2008). *"Afetlere Müdahalede Uluslararası Örgütlerin Rolü: 1999-Marmara Depremi Örneği"*, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 41, Sayı 3, Eylül, ss.73–97.

5902 SAYILI YASA'DA AFET YÖNETİM YAPILANMASI

2009 tarih ve 5902 sayılı *"Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun"*[24] ile afet yönetim anlayış ve örgütlenmesinde bir değişimin yaşandığını görmekteyiz. Yasa ile afet ve acil durumlar ile sivil savunmaya ilişkin hizmetleri yürütmek amacıyla Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının kurulması, örgütlenmesi ile görev ve yetkileri düzenlenirken, afet öncesi kurum ve kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanması ve politikaların oluşturulması amaçlanmaktadır (Madde 1/1–2).

Merkez Örgütlenmesi

Afet ve Acil Durum Başkanlığı örgütlenmesinde, başkanlık yapılanmasının yanında, kurul şeklinde örgütlenmiş birimlerde (*Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu*, *Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu* ve *Deprem Danışma Kurulu*) bulunmaktadır. Bu kurullar başbakanlık örgütlenmesinden ayrı olarak bakanlıkları da afet yönetimine dahil etmektedir.

Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu, Başbakan veya görevlendireceği Başbakan Yardımcısı'nın başkanlığında, ilgili bakanlardan oluşan bir yapılanma olup, afet ve acil durumlara ilişkin plan, program ve raporları onaylamakla görevlidir (Madde 3/1).

Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu, Başbakanlık Müsteşarı'nın başkanlığında, ilgili bakanlıkların ve DPT'nin müsteşarları, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanı, Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanı ile kurul başkanınca görevlendirilecek diğer bakanlık ve kuruluşların üst düzey yöneticilerinden oluşmaktadır. Kurul'un görevi afet ve acil durum hallerinde bilgileri değerlendirmek, önlemleri belirlemek, uygulanmasını sağlamak ve denetlemek, kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşları arasındaki eşgüdümü sağlamaktır (Madde 4/1).

Deprem Danışma Kurulu ise Başkan'ın başkanlığında, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Temsilcisi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Müdürü, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürü, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Başkanı, Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanı, deprem konusunda çalışmaları bulunan ve Yükseköğretim Kurulu tarafından bildirilecek en az on üniversite öğretim üyesi arasından Başkan tarafından belirlenecek beş üye ile sivil toplum kuruluşlarından Başkan tarafından belirlenecek üç üyeden oluşmaktadır. Kurul'un amacı depremden korunmak, zararlarını azaltmak, deprem sonrası yapılacak faaliyetlerle ilgili öneriler sunmak ve deprem araştırmaları için politikalar belirlemektir (Madde 5/1).

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

Yasa'nın 6. maddesinde Afet ve Acil Durum Başkanlığı örgütlenmesini oluşturan birimler belirtilmektedir. Bu birimler: *Planlama ve Zarar Azaltma Dairesi Başkanlığı*, *Müdahale Dairesi Başkanlığı*, *İyileştirme Dairesi Başkanlığı*, *Sivil Savunma Dairesi Başkanlığı*, *Deprem Dairesi Başkanlığı* ve *Yönetim Hizmetleri Dairesi Başkanlığı*'dır.

Başkan'ın görevleri, Hizmetleri afet yönetimi ilkesine uygun olarak yürütmek; Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu'nun toplanması amacıyla kurul başkanına öneride bulunmak, afet sırasında müdahaleyi koordine etmek ve üst makamları bilgilendirmek, sivil savunma arama ve kurtarma birlik müdürlüklerinin görev yerlerini ilgili kuruluşlarla koordine ederek belirlemek, iç denetçi atamak, resmi ve özel kurum ve kuruluşlar ile ilişkileri yürütmek, basın ve halkla ilişkiler faaliyetlerini planlamak ve yürütmek, yıllık çalışma raporu ve eylem planını hazırlamak ve Başbakan veya ilgili bakan tarafından verilecek görevleri yapmaktır. Başkan, hizmetlerin yürütülmesinden Başbakana karşı sorumludur (Madde 7/1–2).

Yasanın 8.maddesinde ise Planlama ve Zarar Azaltma Dairesi Başkanlığı'nın görevleri, afet ve acil durum müdahale, risk yönetimi ve zarar azaltma planlarını yapmak veya yaptırmak, olası afet ve acil durum bölgelerini tespit etmek ve önleyici tedbirleri ilan etmek, zarara uğraması muhtemel yerlerin plan, proje ve imar esaslarını belirlemek, ayni, nakdi ve insani yardım esaslarını belirlemek, halkı bilgilendirme, bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları yapmak, afet ve acil durumlarla ilgili bilgileri toplamak ve değerlendirmek, afet ve acil durum yönetim merkezlerinin, haberleşme ve bilgi sistemlerinin standardını belirlemek ve denetlemek, Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi'nin iş ve işlemlerini yürütmek görev olarak sayılmaktadır. Müdahale Dairesi Başkanlığının görevleri, afet durumunda kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları, yabancı kişi ve kuruluşlara ait her türlü kaynakları değerlendirerek afetin etkilerini gidermeye yönelik müdahale çalışmalarını yürütmek, başbakanlık afet ve acil durum yönetimi merkezini yönetmek, kamu kurum ve kuruluşları ile illerde afet ve acil durum yönetimi merkezlerinin açılması ve yönetilmesini sağlamak, itfaiye, arama ve kurtarma hizmetlerinin standartlarını tespit etmek ve bu kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak, gönüllü itfaiye ile arama ve kurtarma hizmetlerini düzenlemek ve teşvik etmek, koruyucu ve kurtarıcı faaliyetleri planlamak ve yürütmek, anlaşmalarla verilen görevleri yürütmek, yabancı devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak ve başkan tarafından verilecek görevleri yapmaktır (Madde 9).

Müdahale Dairesi Başkanlığına verilen görevler incelendiğinde afet sonrası etkin bir şekilde görev yapmasının planlandığı açıktır. Ayrıca yerel yönetimlerin hizmetleri arasında bulunan itfaiye hizmetlerinin ve kısmen de olsa gönüllü kuruluşlar tarafından oluşturulan arama ve kurtarma hizmetlerinin de düzenlenmesinde ve denetlenmesinde yetkilendirilmiş olduğu görülmektedir. Müdahale Dairesi Başkanlığı'nın görevleri arasında sayılan koruyucu ve kurtarıcı faaliyetleri planlamak ve yürütmek görevi, afet sonrasında en fazla karşılaşılan plansız kurtarma faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasını ve önceden planlanmasını amaçlamaktadır.

İyileştirme Dairesi Başkanlığı'nın görevleri, afet sonrası yaşamın normale dönmesini sağlayıcı önlemleri almak, afet bölgelerinde geçici yerleşimi sağlamak, zarara uğramış kişilerin sosyal ve psikolojik destek hizmetlerini yürütmek, afet yerlerinin imar, plan, proje işlemleri ile bu alandaki hukuki işlemlerin yürütülmesinde kamu kurum ve kuruluşları ile eşgüdümü sağlamak, yapılan işlemleri denetlemek, uluslararası acil yardımları yapmak ve kabul etmek, afet bölgelerinde kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde afet sonrası planlarını hazırlamak, hazırlanan planları Afet

[24] R.G. 17.06.2009 tarih ve 27261 sayı.

ve Acil Durum Yüksek Kurulu'nun onayına sunmak, planların uygulanmasını koordine etmek, uygulamaya ilişkin ilerleme raporlarını hazırlamak ve Başkan tarafından verilecek görevleri yapmaktır (Madde 10).

Sivil Savunma Dairesi Başkanlığı, kamu kurum ve kuruluşları ile özel kuruluşlarda sivil savunma hizmetlerini planlamak, uygulamak ve denetlemek, silahsız koruyucu ve kurtarıcı önlemleri, acil kurtarma ve ilk yardım faaliyetlerini planlamak ve yürütmek, seferberlik ve savaş hazırlıklarında gerek duyulacak sivil kaynakları belirlemek, sivil savunma faaliyetlerinin halk tarafından desteklenmesi ve halkın moralinin yükseltilmesine yönelik çalışmalarda bulunmak, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer tehlikelere karşı alınacak önlemleri ve yapılacak çalışmaları belirlemek ve kurumlar arası koordinasyonu sağlamaktır (Madde 11).

Yasa ile daha önce İçişleri Bakanlığı'na bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü'nce yürütülen, sivil savunma hizmetlerini planlamak, uygulamak ve denetlemek görevi, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığına bağlı bir daire başkanlığı şeklinde örgütlenmektedir.

Deprem Dairesi Başkanlığı, depreme hazırlık, müdahale ve risk yönetimini, zarara uğraması muhtemel ve zarara uğramış yerlerin imar, plan ve proje işlemlerinin yürütülmesini, her türlü kaynakların tespiti ve etkin kullanımını, halkın bilgilendirilmesinde uygulanacak politikaları belirlenmesi, izlenmesi, değerlendirilmesi ve danışmanlık yapılması görevlerini üstlenmiştir (Madde 12).

Yönetim Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ise başkanlığın insan kaynakları politika ve performans ölçütlerini belirlemek, başkanlık personelinin özlük işlemlerini yürütmek, başkanlığın yönetsel ve mali hizmetlerini yürütmek, kaynakları yönetmek, ulusal düzeyde lojistik yapmak veya yaptırmak, yerel yönetimler, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarını desteklemek, başkanlık personelinin eğitim çalışmalarını yürütmek, afet yönetimine ilişkin yayınları ve bilimsel çalışmaları derlemek, tasnif etmek, kütüphane hizmetleri vermek ve bu konularla ilgili yayınlar çıkarmak ve verilen diğer görevleri yapmak şeklinde birtakım görevler üstlenmiştir (Madde 13).

Yasa ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Başkana bağlı faaliyet gösteren altı daire başkanlığı şeklinde örgütlenmiştir. Ancak daire başkanlıklarının teşkilat olarak altı doldurulmamış görünmektedir. Kanımızca, bir doğal afet ve acil durumda, bu yapının ne şekilde etkili, hızlı ve koordineli hareket edeceği, tartışılması gereken hususlardan biridir.

Taşra Örgütlenmesi

Başkanlığın taşra yapılanması *İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri* ile *Sivil Savunma Arama ve Kurtarma Birlik Müdürlükleri*'nden oluşmaktadır.

İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri

5902 sayılı yasanın üçüncü bölümü İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri ile Birlik Müdürlükleri'ni düzenlemektedir. İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri, illerde, il özel idaresi bünyesinde, valiye bağlı bir şekilde kurulmuştur. Müdürlüğün yönetiminden vali sorumludur. Müdürlüklerin harcamaları, il özel idarelerinin bütçelerine konulacak ödenekten yapılmaktadır. Harcamalarda yetki vali tarafından kullanılmakta, personel harcamaları ve personelle ilgili diğer harcamalar başkanlık bütçesinden karşılanmaktadır. Afet ve acil durum il müdürü ile personelin ataması vali tarafından yapılmaktadır (Madde 18).

Afet ve Acil Durum Başkanlığı'nın taşra örgütlenmesinde valilere önemli görevler verilmekte, bu bağlamda valiler ilçeleri de kapsayacak şekilde il afet yönetimi ve koordinasyonundan sorumlu tutulmaktadır. Valiler Afet ve Acil Durum Başkanlığı'nın taşra örgütlenmesinde, Afet ve Acil Durum Başkanlığı başkanı ile birlikte İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri'nin itaa amiri konumunda bulunmaktadır.

İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri'nin görevleri, ilin afet ve acil durum tehlike ve risklerini belirlemek, Afet ve acil durum önleme ve müdahale il planlarını, yerel yönetimler ile kamu kurum ve kuruşlarıyla işbirliği içinde yapmak ve uygulamak, İl afet ve acil durum yönetimi merkezini yönetmek, oluşan kayıp ve hasarı belirlemek, Afete ilişkin eğitim faaliyetlerini yapmak veya yaptırmak, Sivil toplum kuruluşları ile gönüllü kişilerin afet yönetimi ile ilgili akreditasyonunu yapmak ve belgelendirmek, İl ve ilçe düzeyinde sivil savunma planlarını hazırlamak ve uygulamak, Afet sırasında gerekli arama ve kurtarma malzemeleri ile halkın barınma, beslenme, sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik depolar kurmak ve yönetmek, seferberlik ve savaş hazırlıkları ile sivil savunma hizmetlerine ilişkin görevleri yerine getirmek, yıllık bütçe teklifini hazırlamak ve valinin vereceği görevleri yapmaktır (Madde 18).

Sivil Savunma Arama ve Kurtarma Birlik Müdürlükleri

Sivil Savunma Arama ve Kurtarma Birlik Müdürlükleri 2001 yılından itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Bu birlikler seferberlik ve savaş hali ile doğal afetlerdeki can ve mal kaybını en aza indirmeyi, yaşanması olası afetlerde genel yaşamın hızla normale dönmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Birlik müdürlükleri sorumluluk alanları çevre illeri de kapsayacak şekilde İstanbul, İzmir, Samsun, Sakarya, Afyon, Ankara, Adana, Diyarbakır, Erzurum, Van ve Bursa'da bölge yapılanması şeklinde örgütlenmiştir[25].

Sivil Savunma Arama ve Kurtarma Birlik Müdürlükleri'ne ilişkin düzenleme yasanın 19. maddesinde yer almaktadır. Afet ve Acil Durum Başkanlığı tarafından birlik müdürlüklerinin görev yerlerinin değiştirilmesi durumunda, personel kadro ve pozisyonlarıyla birlikte yeni görev yerlerinin bulunduğu ilin il özel idaresine devredilmekte ve müdürlükler görev yaptıkları ilin valisi emrinde çalışmaktadırlar.

[25] Bkz.http://www.iakbm.gov.tr/sorumluluk.html, 17.05.2010.

5902 sayılı yasa'nın geçici 2'nci maddesine istinaden, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın faaliyete geçmesiyle birlikte; Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü, Afet İşleri Genel Müdürlüğü ile Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kapatılmıştır[26]. Kapatılan bu birimlerce kullanılan her türlü taşınır, taşıt, araç, gereç ve malzeme, varsa her türlü borç ve alacaklar, her türlü kayıtlar ve diğer dokümanlar 31.12.2008 tarihi itibarıyla Başkanlığa ve ilgili il özel idaresine devredilmiştir (Geçici madde 1/1). Kamu kurum ve kuruluşlarının örgütlenmesini düzenleyen mevzuatta yer alan "Savunma Sekreterliği" ve "Savunma Uzmanlığı" birimleri kaldırılmakta, Sivil Savunma Koleji'nin adı, Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi'ne dönüştürülmektedir (Madde 25/5–6).

İl ve ilçe sivil savunma müdürlerinin görevleri Başkanlığın faaliyete geçmesi üzerine sona ermiş, ancak durumlarına uygun kadrolara atanma yolu açılmıştır (Geçici Madde 4). Sivil savunma arama ve kurtarma birlik müdürlükleri örgüt ve personeli ile birlikte bulundukları il özel idaresine devredilmekte. Bu birlikler yeni bir düzenlemeye kadar görevlerine devam ederken, Başkanlıkça uygun görülmesi halinde bölge eğitim merkezi olarak görev yapabilmektedir (Geçici Madde 9).

SONUÇ

Ülkemizdeki afet yönetimi, afet sonrasına odaklanan ancak afet öncesi önlemleri almayı, öncelikli amaç olarak görmeyen bir anlayışa sahiptir. Merkeziyetçi bir örgütlenmesi olan afet yönetimi birtakım olumlu yasal düzenlemelere karşın, günümüzde mevcut özelliklerini devam ettirmektedir.

5902 sayılı yasa ile yapılan değişikliklerle birlikte, Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü, Afet İşleri Genel Müdürlüğü ve Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kapatılırken bunların yerine Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı kurulmuştur. Ayrıca yasa ile İl Sivil Savunma Müdürlükleri yerine İl Özel İdaresi bünyesinde valiye bağlı İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri oluşturulmuştur. Sivil Savunma Müdürlükleri ise örgütü ve personeli ile birlikte bulundukları İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarında bulunan "Savunma Sekreterliği" ve "Savunma Uzmanlığı" birimleri kaldırılmıştır.

Yasa ile ülkemizde çok başlı bir yapılanma gösteren Afet yönetimi, tek bir çatı altında toplanarak Başbakanlığa bağlı bir birim ve tekli bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu yapı oluşturulurken, uygulamada yaşanan koordinasyon sıkıntılarının azaltılması ve hızlı bir müdahale yapısının oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu yapılanmanın başarılı olup olmayacağı ve ne derecede etkin uygulanabileceğini süreç içerisindeki uygulamalar gösterecektir.

Türkiye gibi geniş bir coğrafyaya sahip ve afetlerle sıklıkla karşılaşılan bir ülkede, afet yönetimini daha da merkezileştirecek bir yapının faydaları yanında sakıncaları olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca taşrada afetlerle mücadele eden birimlerin bulundukları yerlerdeki il özel idarelerine devredilmesi sonrasında oluşacak taşra örgütlenmesinin ne ölçüde başarılı olacağı zamanla görülecektir.

İl özel idarelerinin içinde bulundukları yönetim yapısı ve siyasal etkilere duyarlılığı, afetler gibi acil karar alınması ve müdahaleyi gerektiren durumlarda ne kadar etkili işleyebilecektir. Özellikle sivil savunma memur kadrolarının bile bulunmadığı ve bu işlerin vekâleten yürütüldüğü ilçelerde, mevcut kadro ve örgüt yapısı göz önüne alındığında, yeni örgütlenmenin ne düzeyde etkili ve uygulanabilir olabileceği önemli bir konu haline gelmektedir.

Türkiye'deki afet yönetimi, tüm süreçleri, görevleri ve tarafları kapsayan bir yapılanmaya sahip olmalıdır. Afet yönetiminin, kamu yönetiminin ayrılmaz bir parçası olduğu ve iyileştirilmesinin, kamu yönetiminin iyileştirilmesi ile çok yakından ilişkili olduğu göz önünde tutulmalıdır. Kamu yönetimi kuralları koymalı, kuralların uygulandığını kontrol etmeli ve kurallara aykırı davranışlara mutlaka yaptırım uygulamalıdır. Afet yönetimi kalkınma hedefleri ile uyumlu olmalı ve kurumsallaşmalıdır. Yasal alt yapı sade ve bütünleşmiş olmalı, yerel yönetimler ve sivil toplum afet yönetiminde etkin olan taraflar haline gelmelidir.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, S. E. Mali Yapı ve Denetim Boyutlarıyla Afet Yönetimi, http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras20afetyonetimi.pdf (10.05.2010).

AKTEL, M., ÇAĞLAR N. (2007). *"Isparta İli Afet (Kriz) Yönetim Yapılanması Üzerine Bir Çalışma"*, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Isparta, Cilt 12, Sayı 3, ss.147–162.

AKYEL, R. (2007). **Afet Yönetim Sistemi: Türk Afet Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne İlişkin Bir Araştırma**, Çukurova Üniversitesi- Adana, Doktora Tezi.

BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANLIĞI, Deprem Şurası–2004, http://www.deprem.gov.tr/Sarbis/DDK/Belgeler/MEVZUAT_KOMISYONU_RAPORU.pdf (15.05.2010).

ERGÜNAY, O. (2008). *"Afet Yönetiminde Kurumsal Yapılanma ve Mevzuat Nedir? Nasıl Olmalıdır?"*, **İstanbul Depremini Beklerken Sorunlar ve Çözümler Bildiriler Kitabı**, ss.97–108, İstanbul.

[26] Bkz.http://www.ssgm.gov.tr, 15.01.2010.

GENÇOĞLU, S. (1996). *"Türkiye'nin Afet Sorunu"*, **Jeofizik Bülteni**, http://sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der44-45m3.pdf (03.09.2007).

GERAY, C. (1977). *"Türkiye'de Yıkım (Afet) Olayları Karşısında Önlemler ve Örgütlenmeler"*, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3, Eylül, ss.91–114.

GÖKTÜRK, İ., YILMAZ M. *''Ülkemizde Afet Politikaları ve Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme''*, Seminer Notu, http://www.bayindirlik.gov.tr/turkce/dosya/makale11.pdf (18.03.2010).

GÜLKAN, P. BALAMİR, M. YAKUT, A. Afet Yönetiminin Stratejik İlkeleri: Türkiye Ve Dünyadaki Politikalara Genel Bakış, http://www.gapsel.org/condocs//ekutuphane/afetyonetiminintemelilkeleri.pdf (15.01.2009).

GÜVEL, E.A. Doğal Afetlerin Politik Ekonomisi-Doğal Riskler ve Afet Planlaması, http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/afet_yonetimi.swf (17.03.2010).

İSBİR, E. G., GENÇ, F. N. (2008). *"Afetlere Müdahalede Uluslararası Örgütlerin Rolü: 1999-Marmara Depremi Örneği"*, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 41, Sayı3, Eylül, ss.73–97.

JİCA. Türkiye'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu, http://www.deprem.gov.tr/Sarbis/DDK/JICA_ülke%20strateji%20raporu_2004.pdf(10.03.2010).

KADIOĞLU, M.,YİĞİTER, R. (2004). *"Acil Durum Eylem Planı"*, İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Afet Yönetimi 55. Dönem Mülki İdare Amirleri Semineri, Ders Notu, Ankara.

KELEŞ, R. (2007). *"Afet Yönetimi Açısından Türkiye'de Merkezi ve Yerel Yönetim"*, **Afet Risk Yönetimi**, Der. N.Ekin, A.Güner, K.Demeter, Beta Basım, İstanbul, ss.15–25.

ÖZBARAN, M. H. *"Deprem Felaketi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler ve Sayıştay Denetimi Dışında Kalan Kamu Fonları"*, http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/dergi3.asp?id=319 (15.01.2010).

ULUĞ, A. *"Nasıl Bir Afet Yönetimi"*, TMMOB İzmir Kent Sempozyumu, http://www.imoizmir.org.tr/UserFiles/File/Izmir-Kent- Sempozyumu/bildiriler/bildiriler/200801.pdf (22.04.2010).

YENER, Z. (2002). **Afet Yönetimi ve Yerel Yönetimler**, Türk Belediyeler Derneği- Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara.

YILMAZ, A. (2003). **Türk Kamu Yönetiminin Sorun Alanlarından Biri Olarak Afet Yönetimi**, Pegem-A Yayıncılık, Ankara.

YILMAZ, A. *"Türkiye'de Afet Zararlarının Azaltılması Çalışmalarının Tarihi Gelişimi Üzerine Notlar"* **Türk İdare Dergisi**,

http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TuikIdareDeigisi/UpLoadedFiles/434_155_170.doc (10.07.2007).

http://www.iakbm.gov.tr/sorumluluk.html, 17.04.20010.

http://www.ssgm.gov.tr, 15.01.2010.

Örgütsel Hafıza Kaybını Önlemede İşten Ayrılma Mülakatları: Bir Mülakat Formu Örneği

Duygu KIZILDAĞ
Araştırma Görevlisi
Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
dkizildag@aku.edu.tr

Özet: Bilginin rekabet avantajı sağlayan en temel unsur olarak tanımlanmasıyla birlikte, geçmiş deneyimlerden elde edilen bilgilerin oluşturduğu örgütsel hafıza kavramı büyük önem kazanmıştır. Örgütsel hafızayı tehdit eden en temel tehlikelerden birisi, örgütsel hafızanın daha çok bireylerin zihinlerinde yerleşmesi nedeniyle çalışan devir hızıdır. Bu bağlamda, örgütsel hafızanın korunması için işten ayrılma mülakatları hayati önem taşımaktadır. İşten ayrılma mülakatlarında, ayrılan çalışanlara farklı boyutlarla ilgili sorulan sorular işten ayrılan çalışanın bilgi, beceri ve deneyimlerine ulaşılmasını ve bunların ustalıkla kayıt altına alınmasını sağlayacaktır. Bu durum örgütsel hafıza kaybını engelleyecek, hem örgüt hem de yeni alınacak çalışanlar için yararlı olacaktır. Çalışmanın amacı; örgütsel hafızanın korunması ve bilgi transferini sağlamaya yönelik olarak işten ayrılma mülakatlarında hangi farklı boyutların ön plana çıktığının belirlenmesidir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, genel merkezi İstanbul'da bulunan bir holdingin doğal gaz dağıtım hizmeti sunan iştirakindeki işten ayrılma mülakat sisteminin boyutları incelenerek, etkin bir mülakat sistemi için olması gereken boyutlar belirlenmeye çalışılmıştır.
Anahtar Kelimeler: İşten Ayrılma Mülakatı, Çalışan Devir Hızı, Örgütsel Hafıza, Örgütsel Hafıza Kaybı

Exit Interviews On Preventing Organizational Amnesia: Sample Of An Interview Form

Abstract: Following the recognition of the fact that knowledge is the most basic element of competitive advantage, the concept of organizational memory which is formed by the knowledge obtained from past experience has gained great importance in recent years. Due to the fact that organizational memory is generally in the minds of individuals, one of the fundamental threats for organizational memory is employee turnover. In this context, the exit interview has vital importance for the protection of the organizational memory. In the exit interview, questions are asked about different dimensions of the problem to employees who are leaving from the organization to reach and register their knowledge, skills and experience. This situation will prevent the organizational amnesia (loss of organizational memory) and will provide benefits for organization and new employees. The purpose of this study is to protect organizational memory and determine diffirent dimensions which come to the fore in the protection of the organizational memory to ensure knowledge transfer. In accordance with the purpose of this study, the exit interview systems dimensions were reviewed at natural gas distribution services of a holding which its headquarters located in Istanbul. Then it was tried to identify required dimensions for effective exit interview system.
Keywords: Exit Interviews, Employee Turnover, Organizatonal Memory, Organizational Amnesia

GİRİŞ

Sanayi devrimiyle birlikte örgütler için maliyet unsuru olarak görülen insan, sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyimler nedeniyle günümüzde rekabet gücü açısından stratejik önem taşıyan bir kaynak olarak ön plana çıkmaktadır. Spender bireylerin sahip olduğu örtük bilgi ve becerilerin örgütün entelektüel sermayesinin en önemli parçası olduğunu belirtmektedir (Nahapiet ve Ghossal, 1998: 246). Walsh ve Ungson (1991)'a göre örgütteki bireyler sahip oldukları deneyim ve gözlemler sonucunda elde ettikleri bilgileri hafızalarında saklayarak inançlarını, varsayımlarını, değerlerini şekillendirirler. Bireylerin şekillendirdiği bu yapılar kültür, dönüşüm, örgüt yapısı, ekoloji ve dış arşivlerle birleşerek örgütsel hafızayı meydana getirir (Spender, 1996: 2; Stijn ve Wensley, 2001: 6).

Ancak örgütler; işten çıkarılma, transfer, emeklilik, çalışanın ölümü, dış kaynaklardan yararlanma (outsourcing), yeniden yapılanma (reorganization), sistem değişiklikleri ve sistem çökmesi gibi pek çok farklı nedenle hafıza kaybına uğrayabilir. Örneğin çalışanların işten çıkarılması, emekliliği veya transferi nedeniyle, çalışanların sahip oldukları bilgi, beceri, deneyim ve birikimler örgütte kaybolmakta ve örgütsel hafıza kaybı oluşmaktadır. Örgütsel hafızanın bu nedenlerle kaybolmaması, çalışan devir hızının düşürülmesiyle veya ayrılan çalışandan sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim, birikim ve bağlantıların öğrenilmesiyle mümkündür. Bu bilgilerin elde edilmesi için işten ayrılma mülakatları gibi bilgi toplama araçlarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla işten ayrılma mülakatlarının işe alım sürecinde uygulanan mülakatlar gibi ayrılma sürecinde de uygulanması beklenir. Ülkemizde pek çok insan kaynakları yönetimi uygulaması gibi işten ayrılma mülakatlarının da sadece kağıt üzerinde mevcut olan bir uygulama olduğu, çoğu zaman formalite olarak uygulandığı, örgütsel hafızayı korumak amacıyla farklı boyutlara odaklanmak yerine sadece yüzeysel olarak ayrılma nedenlerine odaklandığı ve genellikle uluslararası şirketlerce kilit pozisyonlardaki çalışanlara uygulandığı bilinmektedir.

Bu nedenle çalışmada, örgütsel hafızanın korunması ve bilgi transferini sağlamaya yönelik olarak işten ayrılma mülakatlarında hangi farklı boyutların ön plana çıktığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu çalışmanın işten ayrılma mülakatı ve örgütsel hafıza ilişkisi yönünden literatüre katkı sağlaması, işten ayrılma mülakatlarında önem taşıyan boyutları vurgulamada alandaki araştırmacılara ve kuruluşlara yol göstermesi beklenmektedir.

İŞTEN AYRILMANIN ÖRGÜTSEL HAFIZAYA ETKİLERİ

Benzersiz örgütsel bilgi, örgüt dışından transfer edilen ve örgüt içinde üretilen verilerin, örgüt yapısı, örgüt kültürü, iç ve dış çevre ile çalışanlar ve yöneticiler gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmesi sonucu oluşur. Örgütsel bilginin etkin şekilde yönetilebilmesi için örgütlerin geçmişte elde ettikleri bilgiyi gelecekte isabetli bir şekilde kullanabilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle örgütün sahip olduğu bilgileri birleştirmesi, yeni bilgiler oluşturması ve paylaşması gerekir, bu durum örgütlerde örgütsel hafıza kavramını ortaya

çıkarmaktadır. Walsh ve Ungson (1991) örgütsel hafızayı, örgütün geçmişinden depolanmış bilgileri şu andaki kararlarla ilgili hale getiren yapı olarak tanımlar. Kransdorff ve Williams (2000)'a göre örgütsel hafıza, çalışanın örgüt için çalışırken elde ettiği toplam bilgiden oluşur. Croasdel (2001)'e göre örgütsel hafıza, kolektif bilginin saklanması, betimlenmesi ve paylaşılması olarak tanımlanan kapsamlı bir içeriktir. Örgütsel hafıza sisteminin içeriğine yönelik olarak literatürde farklı tanımlamalara rastlamak mümkündür. Walsh ve Ungson (1991) örgütsel hafızayı; bireyler, kültür, dönüşüm, yapı, ekoloji ve dış arşivlerden oluşan depolama kutusu olarak tanımlamıştır. Stijn ve Wensley (2001)'e göre hafıza içeriğinin genel yapısı dört kısıma ayrılabilir: enformasyon, bilgi, paradigmalar ve beceriler. Kruse (2003)'e göre ise örgütsel hafıza; örgüt içindeki zihinsel (bilgi, veri ve enformasyon) ve yapısal faktörlerden (roller, yapı ve operasyonel prosedürler) meydana gelmektedir. Bunların yanında literatürde örgütsel hafızanın standart operasyon prosedürlerinden veya rutinlerden oluştuğuna yönelik görüşler vardır. Öte yandan örgüt kültürünün bilgiyi depolama özelliğine dikkat çeken görüşler de mevcuttur (Spender, 1996: 3).

Tablo.1: Örgütsel Hafıza Kavramı ile İlgili Varsayımlar

Kaynak Yazar	***Örgütsel Hafıza ve Örgütsel Hafıza Yapısı ile İlgili Varsayımlar***
Walsh ve Ungson (1991)	Örgütün geçmişinden depolanmış bilgileri şu andaki kararlarla ilgili hale getiren yapı. Bireyler, kültür, dönüşüm, yapı, ekoloji ve dış arşivlerden oluşan depolama kutusu.
Kransdorff ve Williams (2000)	Çalışanın örgüt için çalışırken elde ettiği toplam bilgi.
Croasdel (2001)	Kolektif bilginin saklanması, betimlenmesi ve paylaşılması olarak tanımlanan kapsamlı bir içerik.
Stijn ve Wensley (2001)	Enformasyon, bilgi, paradigmalar ve becerilerden oluşan içerik.
Kruse (2003)	Örgüt içindeki zihinsel (bilgi, veri ve enformasyon) ve yapısal faktörler(roller, yapı ve operasyonel prosedürler).

Walsh ve Ungson (1991)'a göre örgütsel hafıza örgüt içinde tek bir noktada toplanmaz, örgütün farklı parçalarına doğru dağılmış olabilir. Weick'e göre bilgi bireylerin zihinlerinde veya örgütsel kültür kalıpları, değerler, inançlar, yazılı kurallar, dosyalar ve kayıtlarda depolanabilir (Kruse, 2003: 335). Yazılı hale gelmiş, kodlanmış bilgiler potansiyel olarak diğerlerinin ulaşabileceği bilgilerdir. Kodlanmayan veya ulaşılamayan bilgiler ise bireylerin zihinlerinde yerleşmiştir, en çok ihtiyaç duyulduğunda bu bilgiye sahip olan çalışanın gitmesiyle ulaşılamaz hale gelebilir, diğer bir ifadeyle örgütsel hafıza kaybı ile karşılaşılabilir.

Örgütsel hafıza kaybı ya da literatürde sıkça adlandırıldığı üzere örgütsel amnezi; örgütsel öğrenme kapasitesini geliştirme yeteneğinin kısıtlanması veya sahip olunan bilgiyi kullanmadaki başarısızlık olarak tanımlanmaktadır (Othman ve Hashim, 2004: 273). Örgütlerin farklı bölümlere yerleşmiş çoklu beyinlere sahip olduğu düşünüldüğünde örgütsel hafıza kaybı sonucunda örgütlerde gerekli adaptasyon sağlanamamakta, değer yaratımı için fırsatlar kaçırılmış olmakta, yetkinlikler kaybolmakta, etkililik düşmekte ve hatalar tekrarlanmaktadır.

Örgütsel Nedenlerle İşten Ayrılma ve Hafıza Kaybı

Literatürde hafıza kaybına neden olabilecek unsurlar; kıyaslama (benchmarking) ve yeniden yapılanma (reorganization) gibi değişim fikirleri, bilgi sistemlerinde yaşanan değişimler, örgütteki yeni yapılanmalar ve yeni örgüt yapısı oluşturmak amacıyla yapılan değişiklikler sonucu örgütteki kilit insanların ve kayıtların kaybedilmesi ile çalışanların emeklilik veya başka bir iş fırsatı nedeniyle mevcut pozisyonundan ayrılması olarak belirtilmektedir (Pollitt, 2000: 8; Stoyko ve Fang, 2007: 10). Romhardt (1997)'a göre, işten çıkarılma veya ölüm bireysel hafıza kaybına; yeniden yapılanma kolektif hafıza kaybına; sistem çökmesi veya virüsler ise elektronik hafıza kaybına örnek olarak verilmektedir. Bu bağlamda örgütsel hafıza kaybına neden olan en büyük etkenin örgütsel değişim süreci olduğu ve örgüt çalışanlarının örgütsel hafıza kaybı üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Lahaie (2005)'e göre kolektif bilginin %42'si örgütte çalışan insanların beyninde yer alır. Çalışanlardan daha fazla bilgi depolayacak bir bilgi deposu olmadığı için çalışan devir hızı örgütsel hafızanın zayıflamasına sebep olur (Stein ve Zwass, 1995: 88). Çalışanlar işten ayrılırken bildiklerini de beraberlerinde götürdüklerinden çalışan devir hızı örgütsel hafızayı tehlikeye atmakta, özellikle de bilgiye dayalı işlerde çalışan devir hızının fazla olması örgütün hafızasını tehdit etmektedir (Cross ve Baird, 2000: 70).

Bireysel Nedenlerle İşten Ayrılma ve Hafıza Kaybı

Çalışan devir hızı; çalışanların akut hastalığı, eş nedeniyle şehir değiştirmesi, yaşlı, hasta veya genç yakınlarının bakımını üstlenmesi gibi kendi kontrolünde olmayan sebeplerle işten ayrılmasıyla, düşük performans, şirket politikalarını ve işi ihlal etme gibi nedenlerle örgütün çalışandan ayrılmasını istemesiyle ve çalışanın çalışmaya devam etmesi gerekirken gitmeyi tercih etmesiyle de ortaya çıkabilir.

Ne şekilde olursa olsun çalışan devir hızının örgütlere maliyeti oldukça yüksektir. İşten ayrılan çalışanın yerine yeni bir çalışanın alınması; seçme ve yerleştirme, eğitim ve yetiştirme maliyetinin yanında verimlilik düşüşünü ve bu faaliyetler için fazladan zaman ve

işgücü harcanmasını beraberinde getirecektir. Bu finansal maliyetlerin yanında çalışan devir hızının örgüt açısından finansal olmayan maliyetleri de oldukça yüksek olabilir. Croasdell (2001)'e göre örgütün yüksek çalışan devir hızına sahip olması hafızanın çoğunun bireylerin zihninde yer etmesi nedeniyle örgütsel hafızaya önemli etkide bulunur. Bu etki parasal olarak ifade edilemez, deneyimli bir çalışan işten ayrıldığında kendisiyle birlikte tüm birikimlerini de örgüt hafızasından götürür. Bu birikimler yeni gelen kişilere kolayca devredilemeyen, ayrılan çalışanın uzmanlaştığı ve her yeni çalışanın zaman içinde uzmanlaşarak kazanacağı birikimlerdir. Uzmanlık kazanmak ise maliyetli ve uzun zaman alan bir süreçtir.

ÖRGÜTSEL HAFIZANIN KORUNMASINDA İŞTEN AYRILMA MÜLAKATLARI

Emeklilik, istifa veya başka iş fırsatlarını değerlendirmek gibi nedenlerle çalışanın ayrılmasıyla örgütte kişinin sahip olduğu bilgilerin pek çoğu kaybolur. Bu durumun telafi edilmesi için pek çok örgüt ayrılan çalışanlarıyla işten ayrılma mülakatı yapmaktadır. İşten ayrılma mülakatı örgütten ayrılacak çalışan ile örgüt temsilcisi arasındaki bilgi değişimidir (Knouse vd., 1996: 250). İşten ayrılma mülakatını literatürde en iyi tanımlayan ve çalışan sesinin çalışan devir hızı üzerindeki etkisini anlamada hareket noktası olan yaklaşım, Hirschman'ın "Exit-Voice" yaklaşımıdır.

Exit-Voice yaklaşımı, örgüt yapısı ve çalışanların davranışları arasında; çalışanların sesine ulaşılmasını, gönüllü ayrılmalar gibi çıkışların oranının azaltılmasını, çalışma alanındaki memnuniyetsizliklerin cevaplanmasını sağlayan basit bir ilişki önerir (Colvin vd., 2005: 4). "Exit-Çıkış"; örgüt ile ilişkilerinden kaçma veya ilişkileri sonlandırma fırsatı sunar; değişiklik, ayrılma kararı, örgütten istifa etme, transfer olma, başka bir iş arama veya istifa etmeyi düşünmek ile ilgilidir. "Voice-Ses"; örgüt ile ilişkileri korurken memnuniyetsizliklerin giderilmesi fırsatını sunar, örgütsel bağlamda; yönetici veya iş arkadaşlarıyla problemlerin tartışılmasıyla şartların aktif ve yapıcı bir şekilde geliştirilmeye çalışılması, problemleri çözmek için harekete geçilmesi, çözümler sunulması, sendika gibi dış aracılardan yardım istenmesi ile ilgilidir (Lee ve Jablin, 1992: 208). "Çıkış" örgüt ile ilişkilerinden kaçma veya ilişkileri sonlandırma fırsatı sunarken, "ses" örgüt ile ilişkileri korurken memnuniyetsizliklerin giderilmesi fırsatı sunar. "Çıkış" işten ayrılma seçeneği iken "ses" mevcut çalışanların şikayetlerini ve çalışma şartlarındaki iyileştirmeleri çabaları olarak görünür. Hirschman örgütlerin çıkış düşüncelerini dikkatle dinlemeleri ve elde edecekleri bilgileri örgütü geliştirecek fikirler geliştirmek için kullanmaları gerektiğini savunur. Çalışan sesi için elverişli bir yapı oluşturulursa işyerindeki memnuniyetsizliklere karşılık çıkışların meydana gelmesi azalır. "Exit" veya "Voice", Hirschman modelinde üçüncü bir kavram olan "Loyalty-Bağlılık"tan etkilenir. Hirschman bağlılığı örgüte bağlanma duygusu olarak tanımlar; pasif fakat iyimserlikle şartların iyileşmesinin beklenmesi, örgüte destek verilmesi, gelişimin ümit edilmesiyle ilgilidir. Hirschman'a göre bağlılığa sahip çalışanlar memnuniyetsiz olduklarında çıkış yerine ses çıkarmayı tercih ederler (Leck ve Saunders, 1992: 219; Parker, 1997: 72).

İşten Ayrılma Mülakatlarının Yapısı

İşten ayrılma mülakatları çalışanların seslerini dinlemek, örgütle ilgili fikir ve düşüncelerini öğrenmek için bulunmaz bir fırsattır. İşten ayrılma mülakatları klasik olarak iş ve yönetici tatmini hakkında geribildirim sağlayacak soruları içerir. Ortaya çıkarılan bilgiler gelecekteki çalışan devir hızı oranını azaltmak veya ayrılan çalışanların geri dönmesini sağlamak için kullanılır. İşten ayrılma mülakatlarının yeni uyarlamalarında ise çalışanın iletişim ağları, becerileri ve bilgi tabanı hakkında sorular sorulmaktadır. Ayrıca çalışanlara iş ile ilgili yapılabilecek düzenlemeler hakkında faydalı olacak tavsiyelerde bulunması için fırsat verilmektedir. İşten ayrılma mülakatlarında; yakın denetim, eğitim ve gelişim fırsatları, performans değerleme ve geri bildirim, ücret ve hakları kapsayan örgüte ilişkin bilgilerin yanında; işe, çalışma ortamına, ayrılma nedenine, iş ve örgüt ile ilgili problemlere, iş ve örgüt ile ilgili önerilere ve bilgi transferine ilişkin detaylı bilgiler de elde edilmeye çalışılır (Giacalone ve Duhon, 1991: 84; Giacalone vd., 1999: 309). İşten ayrılma mülakatlarında ilişkiler, dökümanlar, devam eden faaliyetler, gelişmeler, gelecekte oluşabilecek bağlantılara yönelik sorulan sorular, örgütsel hafızanın korunmasında bilgi transferini sağlama açısından kritik önem taşır (Stoyko ve Fung, 2007: 32).

İşten Ayrılma Mülakatlarının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

İşten ayrılma mülakatları, çalışanlar örgütten ister gönüllü ister gönülsüz olarak ayrılsın, önemli sorunların ortaya çıkarılmasını teşvik eder. Eğer iyi yönetilirse işten ayrılma mülakatları; çalışanlardan örgütteki deneyimleri ve izlenimleri ile ilgili etkin şekilde bilgi toplanmasını (Drost vd., 1987; Knouse vd., 1996), gönüllü olarak örgütten ayrılmak isteyen çalışanlardan memnuniyetsizlik nedenlerinin öğrenilerek gerekli düzenlemelerin yapılmasını (Knouse vd., 1996; Feldman ve Klaas, 1999), kötü personel uygulamalarının, iş tatminsizliği kaynaklarının ve yetersiz yöneticilerin ortaya çıkarılmasını (Lefkowitz ve Katz, 1969; Leahey ve Henderson, 1991), yetenekli çalışanların elde tutulması için yeni yöntemler geliştirilmesini, örgüt ve ayrılan çalışanlar arasındaki yanlış anlamaların giderilmesini, daha iyi bir halkla ilişkiler yapısının oluşturulmasını (Lefkowitz ve Katz, 1969; Leahey ve Henderson, 1991), ayrılan çalışanın yeni işi ve örgütü hakkında bilgi edinilmesini (Giacalone ve Duhon, 1991), cinsel taciz, ayrımcılık ve etik olmayan uygulamaların ortaya çıkarılmasını (Giacalone vd., 1999) ve en önemlisi ayrılan çalışanın hafızası ve deneyimlerinin ustalıkla kayıt altına alınmasıyla örgütsel hafızanın korunmasını sağlar (Kransdorff ve Williams, 2000). Örneğin işten ayrılma mülakatlarında ayrılan çalışanların büyük bir bölümü aynı ayrılma nedenini veriyorsa ya da belirli kurallar, uygulamalar veya durumlardan açıkça memnuniyetsizlik duyduklarını belirtiyorsa, örgüt kişilerin verdikleri cevapları dikkate alarak düzeltici önlemler alabilir ve gelecekte oluşabilecek çalışan devir hızını önleyebilir. Ayrıca örgüt, mülakatlardan elde ettiği bilgilerle oluşturacağı bir veritabanı yardımıyla prosedürlerinin geçerliliğini kontrol edebilir, haksız iş uygulamalarını tespit edebilir, ayrılan çalışanın yeni işi ve örgütü hakkında bilgi edinebilir.

Literatürde işten ayrılma mülakatlarına yönelik olarak mülakatların uygulanma süreci ve mülakatların zaman alıcı ve maliyetli olması ile ilgili pek çok eleştiri bulunmaktadır. Ancak işten ayrılma mülakatları ile ilgili en temel eleştiri süreç ve prosedürlerin geçersizliği ve güvenilir olmayışı yönündedir. Yourman'a göre teoride işten ayrılma mülakatları çalışan ilişkilerinde görünen güncel ve

potansiyel problemleri belirlemeye yardımcı olur, ancak pratikte çalışanın işten ayrılma kararının altında yatan gerçek nedenleri belirlemede yetersizdir (Leahey ve Henderson, 1991: 337). İşten ayrılma mülakatları çalışanın ayrılma kararının altında yatan gerçek nedenleri açığa çıkarmakta çok başarılı değildir. Hinrichs (1971)'e göre çalışanlar işten ayrılma mülakatlarında farklı nedenlerle gerçekleri söylemekten kaçınırlar. Ayrılan çalışanlar işten ayrılma mülakatı verilerinin değerlendirilmediğini veya bu bilgilerin gizli kalmayarak yöneticilere iletileceğini düşündüklerinden mülakat sırasında tam bilgi vermekten kaçınabilirler. Çoğu çalışan ayrılma niyetini kendine saklama eğilimindedir. İşten ayrılma mülakatlarında özellikle yüz yüze görüşmelerde ayrılan çalışanların dürüst cevaplar vermekten kaçınmaları; yanlış anlaşılmaktan çekinmek, cezalandırılmaktan korkmak, örgütten iyi bir şekilde ayrılmayı ve güvenilir bir etki bırakmayı istemek, emeklilik ödemelerinin olumsuz etkilenebileceğini düşünmek, örgütte çalışmaya devam eden iş arkadaşları, yöneticiler veya yeni çalışanlarla ilişkilerin bozulabileceğinden korkmak, geride kalan iş arkadaşlarının iş güvenliği için endişe etmek, mülakatlardaki bilgilerden yararlanılmayacağını düşünmek, bilgilerden yararlanılsa bile örgütten ayrılma sonucunda direkt fayda sağlanılmayacağını düşünmek, işten ayrılma mülakatlarını zaman kaybı olarak değerlendirmek gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Giacalone vd., 1997: 311). Bu nedenle işten ayrılma mülakatlarında çalışanların olumsuz düşünceler ve spesifik problemler yerine, olumlu düşüncelere sahip oldukları konular, örgüte yayılmış genel sorunlar veya örgütle direkt ilgili olmayan sorunlar hakkında daha açık ve samimi olarak tartıştıkları görülmüştür.

Ayrıca, literatürde işten ayrılma mülakatları ile ilgili olarak; kimlere işten ayrılma mülakatı uygulanacağı, mülakatın ne zaman yapılması gerektiği, mülakatın yüz yüze mi, telefonla mı yoksa e-mail ile mi yapılmasının daha etkin olduğu, mülakatı insan kaynakları departmanının, bölüm yöneticisinin veya danışmanlık şirketinden bir uzmanın mı yürütmesinin doğru olduğu, mülakatı yapan kişilerin sahip olması gereken özellikler ve alması gereken eğitimler ile mülakatta sorulması gereken sorularla ilgili farklı görüşlere ulaşmak mümkündür. Tüm eleştirilere ve farklı görüşlere rağmen işten ayrılma mülakatları örgütten ayrılan çalışanlardan bilgi toplamak için kullanılan en yaygın yöntemdir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Araştırma, Kızıldağ (2009)'ın örgütsel hafızayı korumak amacıyla işten ayrılma mülakatlarında; çalışanların seslerinin ne derece dikkatle dinlendiğinin, mülakatlarda örgütsel hafızayı koruyacak bilgilerin elde edilip edilemediğinin, elde edilen bilgilerin içeriğinin örgütün hafızasının korunmasında ne kadar fayda sağladığının belirlenmesine yönelik olarak yapmış olduğu çalışma sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Dolayısıyla bu araştırma, temel alınan verilerin elde edildiği genel merkezi İstanbul'da bulunan inşaat, enerji, tekstil, finans, telekomünikasyon ve medya alanlarında faaliyet gösteren bir holdingin, 2004 yılında özelleştirme kapsamında satın alarak bünyesine kattığı ve 2007 yılında hisselerinin %40'ını Almanya merkezli uluslar arası bir enerji kuruluşuna devrettiği, doğal gaz dağıtım hizmeti sunan iştirakinde gerçekleştirilmiştir.

Belirtilen kuruluşta uygulanan işten ayrılma mülakatlarının Kızıldağ (2009)'ın yaptığı döküman incelemeleri ve İnsan Kaynakları Departmanı yöneticileri ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda, sadece işten ayrılan çalışanın ayrılma nedeninin belirtildiği bir dökümantasyon çalışması olduğu ortaya çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde kuruluştaki işten ayrılma mülakatlarının kağıt arşivi görevinden öteye gidemeyeceği, örgütün hafıza kaybı tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceği öngörüsü ve kuruluşun işten ayrılma mülakatlarının, denetim-yönetici özellikleri, eğitim ve gelişim fırsatları, ücret ve haklar, çalışma ortamı, ayrılma nedenleri ile iş ve işyerine ilişkin sorunlar gibi farklı boyutları belirlemeye yönelik altyapısının bulunmaması dikkate alınarak bu araştırmanın yöntem ve kapsamı belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; literatürdeki incelemeler paralelinde; örgütsel hafızanın korunması ve bilgi transferini sağlamaya yönelik olarak işten ayrılma mülakatlarında hangi farklı boyutların ön plana çıktığının belirlenmesidir. Araştırmada kuruluşta daha önce yapılan araştırmanın verileri dikkate alınmış, işten ayrılma mülakatlarına ait dökümanlar incelenmiş ve bu bilgiler ışığında İnsan Kaynakları Departmanı yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmadaki kuruluş; 1989 yılında bulunduğu ilde doğalgaz dağıtım yetkisini almış, 1992 yılında doğalgaz dağıtım faaliyetlerine başlamış, 2003 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun kararı ile özelleştirme programına alınarak Özelleştirme İdaresi'ne devri yapılmıştır. 2004 yılında gerçekleşen özelleştirme sonucunda kuruluş, genel merkezi İstanbul'da bulunan inşaat, enerji, tekstil, finans, telekomünikasyon ve medya alanlarında faaliyet gösteren bir holding tarafından satın alınmıştır. Özelleştirme ile birlikte kuruluşta kriz, yenilik ve değişim yönetimi projeleri başlatılmıştır. Kuruluş 2005 yılında misyon, vizyon ve değerlerini yeniden yapılandırmış, kültür değişimi, kurumsal kaynak planlaması çalışmaları ve ulusal kalite hareketi çalışmalarına başlamış, kalite, çevre, iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemleri belgelerini almıştır. 2006 yılında yerel kalite büyük ödülünü kazanan kuruluş, 2007 yılında Almanya merkezli uluslar arası bir enerji kuruluşu ile şirket evliliğine gitmiş ve hisselerinin %40'ını devretmiştir. Kuruluş özsermaye büyüklüğü açısından Türkiye'nin en büyük özel sektör gaz dağıtım şirketidir. Özelleştirme sonrasında kuruluşta insan kaynakları yönetimi uygulamaları da yeniden yapılandırılmış, 2007 yılının son çeyreğinden itibaren kuruluşta işten ayrılma mülakatları uygulanmaya başlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, işten ayrılma mülakat sisteminde kuruluşun hangi boyutlar üzerinde durduğunu tespit edebilmek için İnsan Kaynakları Departmanı üst ve orta düzey yöneticileri (İnsan Kaynakları Departmanı Müdürü, İnsan Kaynakları Departmanı Sorumluları) ile önce mevcut durum tespiti daha sonra da bilgi paylaşımı ve beklentileri tespit etmek amacıyla aralıklarla iki kez yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Birinci Görüşme

Mevcut durum tespitine yönelik olarak yapılan birinci görüşmelerde İnsan Kaynakları Departmanı yöneticilerine aşağıdaki başlıklardaki bilgileri tespit etmeye yönelik sorular sorulmuştur.

- Kuruluşun işten ayrılma mülakatını uygulama amacı ve beklentileri (Mülakatın amacı, ne kadar süredir uygulandığı).

- Kuruluşun işten ayrılma mülakatı sürecini nasıl ve kim(ler)le yönettiği (Mülakatın yapısı, çalışanların mülakata kim(ler) tarafından ve nasıl yönlendirildiği).
- Kuruluşun işten ayrılma mülakatının yapısı (Mülakat biçimi, mülakat süresi, mülakatı kim(ler)in yaptığı).
- Kuruluşun işten ayrılma mülakatından elde edilen bilgileri nasıl ve ne şekilde yönettiği (Mülakattan elde edilen bilgilerin nasıl ve kim(ler) tarafından değerlendirildiği, mülakatlardan elde edilen bilgi ve dökümanların kim(ler) tarafından nerede, nasıl ve ne kadar süre saklandığı, saklanan bilgilere nasıl ulaşıldığı, mülakatlara yönelik rapor hazırlanıp hazırlanmadığı).
- Kuruluşun işten ayrılma mülakatlarında en çok üzerinde durduğu konu(lar) (Mülakatlarda elde edilmesi hedeflenen en önemli ve en önemsiz bilginin neler olduğu).
- Kuruluşun işten ayrılma mülakatının etkinliğini nasıl değerlendirdiği (Mülakat sonuçları dikkate alınarak nasıl önlemler alındığı, nasıl değişiklikler yapıldığı, bu önlem ve değişikliklerin takip ve değerlendirilmesinin nasıl ve kim(ler) tarafından yapıldığı, mülakatlarla istenen amaca ulaşılıp ulaşılmadığı, mülakatlardan elde edilen bilgilerden yararlanıp yararlanılmadığı).

Bu görüşmede kuruluşun işten ayrılma mülakatlarında hangi boyutların üzerinde durduğunu daha detaylı öğrenmek için görüşülen İnsan Kaynakları Departmanı yöneticilerinden mevcut sistemde var olan boyutları Tablo.2'de belirtilen listeden işaretlemeleri istenmiştir.

Tablo.2: İşten Ayrılma Mülakatı Boyutları

İşyeri Boyutu	Denetim – yönetici özelliklerine ilişkin sorular
	Eğitim ve gelişim fırsatlarına ilişkin sorular
	Performans değerlendirme ve geribildirime ilişkin sorular
	Ücret ve haklara ilişkin sorular
İş Boyutu	İşin yapısına ilişkin sorular
	İş atmosferine ilişkin sorular
Ayrılma Niyeti Boyutu	Çatışma ve şikayet yönetimine yönelik sorular
	Ayrımcılıkla ilgili sorular
	İşe seçme, yerleştirme ve oryante etme ile ilgili sorular
	Yeni işyeri ile ilgili sorular
İş ve İşyeri ile İlgili Problemler Boyutu	Genel düşüncelerin tespitine yönelik sorular
İş ve İşyeri ile İlgili Öneriler Boyutu	Genel düşüncelerin tespitine yönelik sorular
Bilgi Transferi Boyutu	Bağlantılar, devam eden projeler, takip edilmesi gereken işler, gelecekte oluşabilecek gelişmeler, kritik önem taşıyan bilgileri tespit etmeye ve örgüte aktarılmasını teşvik etmeye yönelik sorular.

Birinci görüşmeden elde edilen cevaplar, kuruluşta daha önce yapılan araştırmanın verileri ve işten ayrılma mülakatlarına ait döküman incelemeleri sonucunda elde edilen ön bilgiler ışığında değerlendirildiğinde; kuruluşun işten ayrılma mülakatlarında, işyeri boyutu bilgileri ile ayrılma niyeti boyutunun sadece yeni işyeri ile ilgili bilgilerini edinebildiği görülmüştür. Ayrıca bu boyutlara yönelik elde edilen bilgiler çok yüzeyseldir. İşten ayrılma mülakatlarında iş, iş ve işyeri ile ilgili problemler, iş ve işyeri ile ilgili öneriler ile bilgi transferi boyutuna yönelik hiçbir soru yer almamaktadır. Kuruluşun mevcut işten ayrılma mülakatı ile sadece işten ayrılan çalışanın işten ayrılmasına ilişkin bilgileri değerlendirerek kayıt altına alabileceği görülmüştür. Kuruluşta işten ayrılma mülakatları sürecinin prosedürlerle standart hale getirildiği ancak boyutlarla ilgili elde edilecek bilgileri değerlendirme konusunda bir alt yapı bulunmadığı, özellikle örgütsel hafızayı korumaya yönelik bilgi transferi boyutu ile ilgili kuruluşta bir farkındalık olmadığı görülmüştür.

İkinci Görüşme

Birinci görüşme sonrasında elde edilen bilgiler doğrultusunda mevcut durum hakkında bilgi vermek ve mülakat sistemindeki eksiklikleri gidermek amacıyla İnsan Kaynakları Departmanı yöneticileri ile ikinci kez yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde yöneticilere kuruluşun işten ayrılma mülakatlarını; çalışanlardan örgütteki deneyimleri ve izlenimleri ile ilgili etkin şekilde bilgi toplayacak, gönüllü olarak örgütten ayrılmak isteyen çalışanlardan memnuniyetsizlik nedenlerinin öğrenilerek gerekli

düzenlemeleri yapabilecek, kötü personel uygulamalarını, iş tatminsizliği kaynaklarını ve yetersiz yöneticileri ortaya çıkarabilecek, yetenekli çalışanları elde tutmak için yeni yöntemler geliştirebilecek, örgüt ve ayrılan çalışanlar arasındaki yanlış anlamaları giderebilecek, daha iyi bir halkla ilişkiler yapısı oluşturabilecek, ayrılan çalışanın yeni işi ve örgütü hakkında bilgi edinebilecek, cinsel taciz, ayrımcılık ve etik olmayan uygulamaları ortaya çıkarabilecek ve örgütsel hafızayı koruyabilecek şekilde yeniden yapılandırmasının gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca ayrılan çalışanların birikim ve deneyimlerinin elde edilmesi ve iş devrinin (işler, iletişim kurulacak kişiler, bitirilmemiş veya bitirilecek projeler vb.) eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için kuruluşta bu bilgilerin aktarılacağı bir veritabanı sistemi de oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Bu bağlamda İnsan Kaynakları Departmanı yöneticilerine işten ayrılma mülakatlarının etkin hale gelebilmesi için hangi boyutların üzerinde durulmasının gerektiğini düşündükleri sorulmuş ve yine Tablo.2'de belirtilen listeden gerekli olduğunu düşündükleri boyutları işaretlemeleri istenmiştir. Daha sonra görüşmede sorular derinleştirilmiş, işten ayrılma mülakatlarından gerekli bilgilerin elde edilebilmesi ve mülakatların etkin hale gelebilmesi için hangi boyutların hangi sorularla şekillendirilebileceği İnsan Kaynakları Departmanı yöneticileri ile görüşülmüştür. Tüm analiz, değerlendirme ve görüşmelerin sonuçları, kuruluşun İnsan Kaynakları Departmanı yöneticilerinin işten ayrılma mülakatlarında yer almasını gerektiğini düşündükleri boyutlarla birleştirilmiş ve kuruluşun etkin işten ayrılma mülakatı için belirlediği boyutlar Tablo.3'deki gibi belirlenmiştir.

Tablo.3: Kuruluşun Belirlediği İşten Ayrılma Mülakatı Boyutları

İşyeri Boyutu	Denetim – yönetici özelliklerine ilişkin sorular
	Eğitim ve gelişim fırsatlarına ilişkin sorular
	Performans değerlendirme ve geribildirime ilişkin sorular
	Ücret ve haklara ilişkin sorular
İş Boyutu	İşin yapısına ilişkin sorular
	İş atmosferine ilişkin sorular
Ayrılma Niyeti Boyutu	Çatışma ve şikayet yönetimine yönelik sorular
	İşe seçme, yerleştirme ve oryante etme ile ilgili sorular
	Yeni işyeri ile ilgili sorular
İş ve İşyeri ile İlgili Öneriler Boyutu	İyileştirme ve düzenlemelerle ilgili beklentilere yönelik sorular
Bilgi Transferi Boyutu	Bağlantılar, devam eden projeler, takip edilmesi gereken işler, gelecekte oluşabilecek gelişmeler, kritik önem taşıyan bilgilerin aktarılmasını teşvik etmeye yönelik sorular

Elde edilen veriler doğrultusunda belirlenen boyutlara ilişkin olarak işten ayrılma mülakatlarında sorulacak sorular da şekillendirilmiştir. İşten ayrılma mülakatlarına yönelik olarak belirlenen işyeri, iş ve ayrılma niyeti boyutlarına ait sorular; kesinlikle katılıyorum...kesinlikle katılmıyorum olarak 5'li likert ölçeğinde değerlendirilecek şekilde ilişkili olduğu boyutların altına sıralanmıştır. İş ve işyeri ile ilgili öneriler ile bilgi transferi boyutundaki sorular ise açık uçlu cevaplandırılacak şekilde düzenlenerek işten ayrılma mülakat formu yeniden şekillendirilmiştir. İşten ayrılma mülakat formundaki işyeri, iş ve ayrılma niyeti boyutlarıyla ilişkilendirilmiş soruların başlıcaları şöyledir:

Tablo.4: Kuruluşun Belirlediği İşten Ayrılma Mülakatı Boyutları ve Boyutlarla İlişkili Soruların Başlıcaları

İşyeri Boyutu	
Denetim – Yönetici Özelliklerine İlişkin Sorulardan Başlıcaları	Yöneticim iş ile ilgili birlikte çözülmesi gereken problemlerde benimle iletişim kurmadı, bana bilgi vermedi.
	Yöneticim işim ile ilgili görev ve sorumluluklarımı açık bir şekilde bana anlatmadı.
Eğitim ve Gelişim Fırsatlarına İlişkin Sorulardan Başlıcaları	İşletmede sağlanan eğitim fırsatları yetersiz.
	İşimi nasıl yerine getireceğim hakkında yeterli eğitim-bilgilendirme almadım.
Performans Değerlendirme ve Geribildirime İlişkin Sorulardan Başlıcaları	İşimde gösterdiğim performansımla ilgili zamanında geribildirim almadım.
	Yapılmış olan performans değerlendirmeleri benim gerçek iş performansımı yansıtmamaktadır.
Ücret ve Haklara İlişkin Sorulardan Başlıcaları	Becerilerim dikkate alındığında bana verilen ücret hiç adaletli değil.
	İşletmede görevlere uygun ücret dağılımı yapılmıyor.
İş Boyutu	
İşin Yapısına İlişkin Sorulardan Başlıcaları	Yapmış olduğum iş benim için çok kolay.
	İşim pek çok yönüyle bana stres ve hayal kırıklığı yaşattı.
İş Atmosferine İlişkin Sorulardan Başlıcaları	Genel olarak işletmenin çalışma şartları yetersiz.
	Bu işletmede iş ve özel hayat dengesini kurmak mümkün değil.
Ayrılma Niyeti Boyutu	
Çatışma ve Şikayet Yönetimine Yönelik Sorulardan Başlıcaları	İşletmenin uyguladığı şikayet yönetimi politikası yetersizdir.
	Bu işletmedeki çalışanlar intikamı alınacağı düşüncesi ile kaygılarını dile getirmekten kaçınırlar.
İşe Seçme, Yerleştirme ve Oryante Etme ile İlgili Sorulardan Başlıcaları	İşe alınırken bende aranan özellikler yapmış olduğum iş ile örtüşmüyor.
	Kendimi bu işletmenin dışında hissediyorum.
Yeni İşyeri ile İlgili Sorulardan Başlıcaları	Yeni işimde bana önerilen ücret bu işletmede aldığım ücretten daha yüksek.
	Yeni işimde bana verilecek sorumluluklar bu işletmede bana verilen sorumluluklardan daha cazip.

Açık uçlu cevaplandırılacak şekilde düzenlenen iş ve işyeri ile ilgili öneriler boyutundaki sorular ise; özellikle ayrılmayı düşünen kilit çalışanların tekrar işe dönme kararı vermesini sağlayacak değişiklik ve düzenlemeleri ortaya çıkartabilecek şekilde yapılandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu sorularla ayrılan çalışan ve örgüt arasında oluşmuş veya oluşabilecek kırgınlıkların ve yanlış anlamaların giderilmesi hedeflenmiştir. İş ve işyeri ile ilgili öneriler boyutundaki sorulardan bazıları şöyledir:

...Bizimle çalışırken sizi ne engelledi, hayal kırıklığına uğrattı veya zorladı?...

...Sahip olduğunuz bilgi, beceri ve yeteneklerden nasıl daha etkin şekilde yararlanabilirdik?...

Açık uçlu cevaplandırılacak şekilde düzenlenen bilgi transferi boyutundaki sorular ise, özellikle kilit personelin işten ayrılmasıyla yaşanacak sıkıntıları dikkate alacak ve örgüt hafızasını koruyacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece sorular, bağlantılar, devam eden

projeler, takip edilmesi gereken işler, gelecekte oluşabilecek gelişmeler, kritik önem taşıyan bilgileri tespit etmeye ve bu bilgilerin örgüte aktarılmasını teşvik etmeye yönelik olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu sorularla ayrılan çalışandan sahip olduğu bilgileri paylaşımı ve bu bilgileri örgüte aktarması hakkında işbirliği istenmesi hedeflenmiştir. Bilgi transferi boyutundaki sorulardan bazıları şöyledir:

...Siz ayrılmadan önce sizin bilgi, deneyim ve iş bağlantılarınızdan nasıl yararlanabiliriz?...

...Sizin yerinize geçecek olan çalışanın, bilgi ve deneyiminizden mümkün olduğunca çok yararlanması için size nasıl olanaklar sağlamalıyız?...

Görüldüğü gibi, başlangıçta işten ayrılma mülakatlarında olması gereken boyutları belirlemeye yönelik olan çalışmaya derinlik kazandırılarak boyutlarla ilişkili mülakat sorularının da ortaya çıkması sağlanmıştır. Böylece kuruluş için etkin bir işten ayrılma mülakatında yer almasını gereken boyutların yanında bu boyutlarla ilişkili olan mülakat soruları da belirlenerek, kuruluşun işten ayrılma mülakat sistemi yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Literatürde, işten ayrılma mülakatlarında; yakın denetim, eğitim ve gelişim fırsatları, performans değerleme ve geri bildirim, ücret ve diğer hakları kapsayan örgüte ilişkin bilgilerin elde edilebileceği belirtilmektedir. Bunun yanında; işe, çalışma ortamına, ayrılma nedenine, iş ve örgüt ile ilgili problemlere, iş ve örgüt ile ilgili önerilere ve bilgi transferine ilişkin detaylı bilgilerin elde edilebileceği; ilişkiler, dökümanlar, devam eden faaliyetler, gelişmeler, gelecekte oluşabilecek bağlantılara yönelik sorulacak sorularla, örgütsel hafızanın korunmasında bilgi transferi sağlanabileceği vurgulanmaktadır.

Literatür paralelinde araştırmada, örgütsel hafızanın korunması ve bilgi transferini sağlamaya yönelik olarak işten ayrılma mülakatlarında hangi boyutların ön plana çıktığı belirlenmeye çalışılmıştır. İncelemeler ve İnsan Kaynakları Departmanı yöneticileri ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda; kuruluşta uygulanan işten ayrılma mülakatlarının işyeri boyutu bilgileri ve ayrılma niyeti boyutunun da sadece yeni işyeri ile ilgili bilgilerine odaklandığı görülmüştür. Kuruluşun mevcut işten ayrılma mülakatı ile sadece işten ayrılan çalışanın işten ayrılmasına ilişkin bilgileri değerlendirebildiği ve mülakatlardan elde edilen bilgileri değerlendirme konusunda bir alt yapısı bulunmadığı, en önemlisi örgütsel hafızayı korumaya yönelik bir farkındalığa sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenlerle kuruluşun, işten ayrılma mülakatı uygulama amaçları tekrar gözden geçirilmiş ve işten ayrılma mülakatları boyutları kuruluşun İnsan Kaynakları Departmanı yöneticileri ile birlikte yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, kuruluşta etkin işten ayrılma mülakat sistemi oluşturulabilmesi için işyeri, iş, ayrılma niyeti, iş ve işyeri ile ilgili öneriler ile bilgi transferi boyutu üzerinde durulması gerektiği tespit edilmiş, gerekli boyutlar yeniden şekillendirilmiş, bu boyutlarla ilgili sorulacak sorular belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışma derinlik kazanmış, kuruluş işten ayrılma mülakatlarını yeniden belirlenen boyutlar ve boyutlara ilişkin sorular doğrultusunda tekrar şekillendirmiştir. Açık uçlu cevaplandırılacak şekilde düzenlenen soruların 5'li likert ölçeğinde değerlendirilen sorulara göre örgüt hafızasını koruyacak bilgileri elde etmede daha etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kuruluşun ilerleyen dönemlerde işyeri, iş ve ayrılma niyeti boyutlarına ait 5'li likert ölçeğinde değerlendirilen soruları açık uçlu hale getirebilecek çalışmalar yapması işten ayrılma mülakat sisteminin etkinliğini daha da artıracaktır.

Çalışma tek kuruluşta derinlemesine inceleme yapılarak gerçekleştirilmiş ve sadece tek bir kuruluşun işten ayrılma mülakatlarının boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak örgütsel hafıza ve işten ayrılma mülakatları ilişkisine yönelik olarak sınırlı çalışma olması nedeniyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın yerel ya da sektörel ölçekte genişletilmesi halinde kuruluşlarda örgütsel hafızanın korunmasında işten ayrılma mülakatlarının öneminin daha fazla anlaşılması sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

COLVIN, A.J.S., BATT, R. ve KEEFE, J. (2005). *"The Impact of Employee Voice and Compliance Mechanisms on Absenteeism, Discipline and Turnover"*, **CAHRS Working Paper Series,** CAHRS WP05-13 : 1-12.

CROASDELL, D.T. (2001). *"It's Role In Organizational Memory and Learning"*, **Information System Management**, Winter : 8-11.

CROSS, R. ve BAIRD, L. (2000). *"Technology Is Not Enough: Improving Performance By Building Organizational Memory"*, **Sloan Management Review**, Spring : 69-78

DROST, D.A., O'BRIEN, F.P. ve MARSH, S. (1987). *"Exit Interviews: Master The Possibilities"*, **Personnel Administrator**, 32 : 104-110.

FELDMAN, D.C. ve KLAAS, B.S. (1999). *"The Impact of Exit Questionnaire Procedures on Departing Employees Self Disclosure"*, **Journal of Mangerial Issues**, 11 : 13-25.

GIACOLANE, R.A. ve DUHON, D. (1991). *"Assessing Intended Employee Behaviour in Exit Interviews"*, **The Journal of Psychology**, 125 : 83-90.

GIACOLANE, R.A., KNOUSE, S.B. ve MONTAGLIANI, A. (1997). *"Motivation for and Prevention of Honest Responding in Exit Interviews and Surveys"*, **Journal of Psychology**, 131: 438–448.

GIACOLANE, R.A., KNOUSE, S.B. ve POLLARD, H.G. (1999). *"Willingness To Report Unethical Behavior in Exit Surveys"*, **Teaching Business Ethics**, 3 : 309–321.

HINRICHS, J.R. (1971). *"Employees Coming and Going"*, **Personnel**, 48 : 30–35.

KIZILDAĞ, D. (2009). *"İşten Ayrılma Mülakatları ve Örgütsel Hafıza İlişkisi: Mülakat Hafıza Kaybını Önler Mi?"*, **17.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitabı, Osmangazi Üniversitesi Yayını**, 440-445.

KNOUSE, S.B., BEARD, J.W., POLLARD, H.G. ve GIACOLANE, R.A. (1996). *"Willingness to Discuss Exit Interview Topics: The Impact of Attitudes Toward Supervisor and Authority"*, **The Journal Of Psychology**, 130 : 249-261.

KRANSDORFF, A. ve WILLIAMS, R. (2000). *"Managing Organizational Memory: The New Competitive Imperative"*, **Organizational Development Journal**, 18 : 107-117.

KRUSE, S.D. (2003). *"Remembering As Organizational Memory"*, **Journal of Educational Administration**, 41 : 332-347.

LAHEI, D. (2005), *"The Impact of Corporate Memory Loss"*, **Leadership in Health Services**, 18 : 35- 47.

LEAHEY, M. ve HENDERSON, G. (1991). *"When Nurses Terminate: The Exit Interview/ Questionnaire"*, **Nursing Economics**, 9 : 336-342.

LECK, J.D. ve SAUNDERS, D.M. (1992). *"Hirschman's Loyalty: Attitude or Behavior?"*, **Employee Responsibilities and Rights Journal**, 5 : 219-230.

LEE, J. ve JABLIN, F.M. (1992). *"A Cross-Cultural Investigation of Exit, Voice, Loyalty and Neglect as Responses to Dissatisfying Job Conditions"*, **The Journal Of Business Communication**, 29 : 203-228.

LEFKOWITZ, J. ve KATZ, M.L. (1969). *"Validity of Exit Interviews"*, **Personnel Psychology**, 22 : 445-455.

NAHAPIET, J. ve GHOSHAL, S. (1998). *"Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage"*, **The Academy of Management Review**, 23 : 242-266.

OTHMAN, R. ve HASHIM, A.N. (2004). *"Typologizing Organizational Amnesia"*, **The Learning Organization**, 11 : 273-284.

PARKER, L.E. (1997). *"Silent Dissenters: A Model For Exploring The Sources and Consequences Of Principled Turnover"*, **Academy of Management Proceedings**, 71-75.

POLLITT, C. (2000). *"Institutional Amnesia: A Paradox of the Information Age"*, **Prometheus**, 18 : 5-16.

ROMHARDT, K. (1997). *"Processes of Knowledge Preservation: Away from a Technology Dominated Approach"*, www.dfki.uni-kl.de/~aabecker/Freiburg/Final/Romhardt/romhardt.html, 01/07/2009.

SPENDER, J.C. (1996). *"Organizational Knowledge, Learning and Memory: Three Concepts in Search of A Theory"*, **Journal of Organizational Change Management**, 9 : 63-78.

STEIN, E.W. ve ZWASS, V. (1995). *"Actualizing Organizational Memory with Information Systems"*, **Information Systems Research**, 6 : 85-117.

STIJN, E.V. ve WENSLEY, A. (2001). *"Organizational Memory and The Completeness of Process Modeling in ERP Systems: Some Concerns, Methods and Directions for Future Research"*, **Business Process Management**, 7 : 181-194.

STOYKO, P. ve FANG, Y. (2007). **Lost&Found: A Smart Practice Guide to Managing Organizational Memory**, Canada School of Public Service.

WALSH, J.P. ve UNGSON, R.G. (1991). *"Organizational Memory"*, **The Academy of Management Review**, 16 : 57-91.

İŞLETMELERİN MİSYON İFADELERİNDE PAYDAŞLARA YER VAR MI?: İMKB ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Elif KARABULUT TEMEL
Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
temel_e@ibu.edu.tr

Dr. Mehmet Ali KÖSEOĞLU
İl ve Çevre Orman Müd.Muğla
trmaliktr@yahoo.com

Özet:Bu çalışma misyon ifadelerinde paydaşlara yer verilip verilmediğini sorgulamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu amaçla İstanbul Menkul Kıymetler Borsası' nda işlem gören şirketlerin (244 işletmeden 164 ü) misyon ifadelerine içerik analizi yapılmıştır. Misyon ifadeleri, yazın taramasında belirlenen müşteriler, sermayedarlar (şirket sahipleri), rakipler, tedarikçiler, toplum, devlet, finansörler, çevre ve çalışanlar olmak üzere dokuz paydaşa göre içerik analizine tabi tutulmuştur. Misyon ifadelerinde en fazla yer verilen paydaşlar sırasıyla müşteriler, çalışanlar ve sermayedarlardır. En az yer verilen paydaş ise finansörlerdir. Yazın taramasında paydaşlık kavramını araştıran ilk çalışmalarda müşteriler, çalışanlar, hissedarlar, toplum ve devlet paydaş olarak kabul edilmektedir. Araştırma sonuçları da ilk yapılan paydaş kavramı çalışmaları ile paralellik göstermesine rağmen, günümüzde kabul edilen dokuz paydaşı içermemektedir.

Anahtar Kelime: Misyon, İMKB, paydaş, etkileşen, içerik analizi

DO MISSION STATEMENTS INCLUDE STAKEHOLDERS? A STUDY ON ISTANBUL STOCK EXCHANGE COMPANIES

Abstract:This study was designed to investigate whether the stakeholders are included in the misson statements of 164 of 244 companies traded in Istanbul Stock Exchange (IMKB). The mission statements were subjected to a content analysis with respect to nine stakeholders indicated in the literature (customers, shareholders, rivals, suppliers, public, government, financers, environment and employees). Customers, employees and shareholders are the most common stakeholders included in the statements, whereas the least included stakeholders is financers. While the stakeholders in the investigated mission statements are in accordance with the earlier understanding of stakeholder concept (five stakeholders; customers, employees, shareholders, public and government), the mission statements do not include the nine stakeholders commonly accepted today.

Key Words: Mission, ISE, Stakeholder, content analysis.

GİRİŞ

Misyon ifadelerinin işletmeler için önemi uluslararası literatürde ayrıntılı bir şekilde tartışılmasına rağmen (Bart, 2007, 2004, 2001; Bart ve Baetz, 1998; Bart ve Tabone, 1999; Bart, vd., 2001; David, 1989; Bartkus, vd., 2000, Peyrefitte ve David, 2006), ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar çok sınırlı kalmıştır. Misyon ifadelerinin içeriklerine yönelik yapılan çalışmalar genellikle sanayi işletmelerinde yapılmış olup bu çalışmalarda misyon ifadelerinin hangi öğelerden oluştuğuna ve ifadelerin hangi kavramları daha ön plana çıkardığına odaklanmaktadır (Coşkun ve Geyik, 2004; Acuner ve Genç, 2008; Barca ve Yıldırım, 2003; Çuhadar ve Özmen, 2008; Doğan, 2000; Karabulut, 2007; Özdemir, 2005; Karabulut Temel, 2007; Yurtseven, 2003).

Nimwegen ve arkadaşlarının (2008) misyon ifadelerini paydaşlar perspektifinden inceledikleri çalışmasında misyon ifadelerinin içeriğinde hissedarlar, tüketiciler ve çalışanlar paydaşlarına yer verildiğini belirtilmektedir.

İşletmelerin misyon ifadelerinde hangi paydaşlara yer verildiği konusunda Türkiye'de 500 Büyük sanayi işletmesinde yapılan çalışma sonucunda misyon ifadelerinde sırasıyla tüketiciler, çalışanlar, tedarikçiler, çevre, devlet, sermayedarlar ve toplum paydaşlarına yer verildiği görülmektedir (Karabulut Temel, 2007). Küçük ölçekli işletmelerin misyon ifadelerinin incelendiği çalışmada en çok yer verilen paydaş müşteriler iken toplum ve çevreye eşit oranda ikinci derecede yer verilmektedir. Bunları takiben, çalışanlar, tüm paydaşlar, sermayedarlar ve rakipler paydaşları gelmektedir. (Acuner ve Genç, 2007). Acuner ve Genç'in (2008) Türkiye'den 30 sanayi işletmesi ile Avrupa'nın en büyük 30 işletmesinin misyon ifadelerinde hangi paydaşlara yer verildiğine ilişkin olarak yaptığı çalışmaya göre; Türk işletmeleri, misyon ifadelerinde sırasıyla; müşteriler, personel, tedarikçiler, devlet, personel ve hissedarlar paydaşlarına yer verirken; Avrupa işletmelerinde, misyon ifadelerinde sırasıyla; müşteriler, toplum, personel, hissedarlar, tüm paydaşlar, devlet, tedarikçiler ve çevre paydaşları bulunmaktadır.

Bu çalışma ise İMKB'de yer alan işletmelerin misyon ifadelerinde paydaşlara yer verip vermediğini ve hangi paydaşlara daha sık yer verildiğini belirlemek amacıyla planlanmış ve elde edilen veriler ışığında gelecek araştırmalar için öneriler yer almıştır.

KAVRAMSAL TEMEL

Misyon İfadeleri

Misyon ifadelerinin, "bir işletmenin amacının ve hedeflerinin neler olduğunu tanımladığı" (Bart, 2007; Bart ve Bontis, 2003) şeklinde genel bir yargı oluşmasına rağmen, bu ifadelerin hangi öğeleri kapsayacağı konusunda henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır (Kotler, 1984; Want, 1986, Pearce ve David, 1987, Klemm, Sanderson ve Luffman,1991; Campbell ve Yeung, 1991; Piercy ve Morgan, 1994; Baetz ve Bart, 1996; Morris, 1996, O'Gorman ve Doran, 1999; Analoui ve Karami, 2002; Biloslavo, 2004). Misyon ifadelerinin oluşturulması stratejik planlamanın bir parçasıdır. Misyon ifadeleri oluşturulurken misyon ifadelerinin performansı arttırıcı etkisinin nasıl olacağı, işletmenin yaptığı işlerin sınıflandırılması, işlerin nasıl yapılacağının belirlenmesi, misyon ifadelerinin neleri kapsayacağı ve paydaşlarla paylaşımının nasıl olacağının belirlenmesi gereklidir (Wickham, 1997). İyi açıklanmış bir misyonu, işletmenin yaptığı işi, (üretilen mal ve hizmetler, üretim faaliyetleri, pazarlar) önemsediği değerleri, iş felsefesini, iş yaklaşımlarını ve bir anlamda diğer işletmelerden farklılığını iç ve dış çevresine ilettiği bir mesaj olarak tanımlayabiliriz. Ülgen ve Mirze'nin (2005) belirttiği gibi, işletme kimlere, nerede, hangi süreçlerle, ne tip ürünler sunmaktadır? Bunları yaparken iş felsefesi nedir, hangi değerlere sahiptir ve aynı işi yapan diğer işletmelerden farkı ne olacaktır? İşte bu sorulara verilen cevaplar işletmenin misyonunu açıklamaktadır. Misyon, işletmenin ne iş yaptığını, temel rekabet üstünlüklerini, diğer firmalardan ayıran özelliklerini, iş felsefesini, imaj, kalite, tarz ve standartlarla ilgili ifadeleri ve paydaşlara yönelik düşünceleri içerir.

Bu konuda en kapsamlı yaklaşım Bart (2007) tarafından oluşturulmuştur ve misyon ifadelerinde olması gereken öğeler: amaç cümlesi, değerler/inançlar cümlesi, özel müşterilere hizmet, eşsiz kimlik, müşteri tatminine değinme, rekabet/güç farklılığı, ürün/hizmet teklifi, açık bir rekabet hedefi, istenilen kamu imajı, işgörenlere ilgi, özel davranış standartları, topluma ilişkin, vizyon cümlesi, istenilen rekabet pozisyonu, özel finansal olmayan hedefler, genel işletme düzeyi amaçlar, paydaşlara ilişkin, iş bölgesi, rekabet stratejisi, özel finansal hedefler, teknoloji tanımı, tedarikçilere ilişkin, sürekliliğe ilişkin şeklinde tanımlanmıştır.

Uluslararası alanda misyon ifadelerine ilişkin yapılan çalışmalar yeterli doygunluğa ulaşmasına rağmen ülkemizde misyon ifadeleri üzerine yapılan çalışmalar çok azdır. Doğan (2000), Coşkun ve Geyik (2004), Özdemir (2005), Karabulut (2007), Karabulut Temel (2007) ve Acuner ve Genç'in (2008) sanayi işletmelerinin misyon ifadelerinin içerdiği öğeleri belirlemek üzere yaptığı araştırmalar bulunmaktadır. Benzer şekilde Yurtseven (2003), 5 yıldızlı otellerin, Çuhadar ve Özmen (2008) en büyük 44 aile işletmesinin ve Acuner ve Genç (2007) küçük ölçekli işletmelerin misyon ifadelerinin hangi öğeleri içerdiğini tespit etmek üzere çalışmalar yapmışlardır.

Paydaş/ Etkileşen

Türkçe yazında bazı yazarlar tarafından "etkileşen" olarak ifade edilen (Arslan, 2001) paydaş kavramını ilk olarak ortaya atan Dill (1975) olmasına rağmen, bu kavramın stratejik yönetim literatürüne girmesinde Freeman'ın (1984) katkıları bulunmaktadır. Freeman ve Reed (1983) paydaş kavramını şirketin amaçlarına ulaşmasını etkileyen veya bundan etkilenen herhangi bir kişi veya grup olarak tanımlamaktadır.

Paydaşlar arasında çeşitli kriterler açısından farklılıklar görülebilir. Bu kriterlerden birisi, paydaşların gücü ve bu gücün niteliğidir. Örneğin, hissedarlar oy verme hakları nedeni ile etki yapabilme kapasitesine ve gücüne sahiptirler. Diğer paydaşlar ise, rolleri itibarı ile ekonomik veya politik güce sahip olabilirler. *Ekonomik güç* piyasa mekanizması yolu ile, *politik güç* ise politik süreçler yolu ile kararları etkileme kapasitesidir. Tedarikçiler ve müşteriler ekonomik güçlerine örgütlenerek politik gücü de ekleyebilir. Kimi paydaşlar ise, birden fazla rolleri nedeni ile her iki güce de sahip olabilirler. Örneğin, fiyat ve kota belirleme yetkisi nedeniyle devlet, politik gücün yanında ekonomik güce de sahip olabilir (Freeman ve Reed, 1983). Bunun yanısıra Frooman (1999) paydaşların firmaların karar verme ve firma davranışları üzerinde etkisi olduğunu belirtmektedir. Mitchell, Agle ve Wood (1997), paydaşların firmalar üzerinde yasal ve etkileyici bir güce sahip olduklarını vurgulamaktadır.

Pek çok araştırmacı paydaşların gücünün önemli bir kriter olduğu görüşünde hemfikirdir. Paydaşların etkin bir şekilde yönetimi için bir yöneticinin paydaşlarının kim olduğuna, paydaşlarının taleplerinin neler olduğuna, paydaşların şirkete ne gibi fırsat ve tehditler yarattığına, paydaşların şirkete karşı sorumluluklarının neler olduğuna, bu sorumluluklarını yerine getirmek için şirketin ne gibi stratejiler benimsemesi gerektiğine ilişkin sorulara cevap vermesi gerekir (Frooman, 1999).

Carroll 1989 ve 1991 yıllarında yaptığı çalışmalarda paydaşları; müşteriler, çalışanlar, hissedarlar, toplum, devlet ve büyük topluluklar olarak ayırmıştır. Goodpaster'ın (1993) çalışması paydaşları; müşteriler, çalışanlar, rakipler, tedarikçiler ve topluluklar olarak ayırmaktadır. Yazın taramasında paydaş kavramı konusunda rakiplerin paydaş olarak kabul edilmesi, müşteriler ve çalışanlar kadar geniş tartışma alanı bulmasa da rakiplerin kullandıkları yöntemler ve rakiplerle ilişkiler de işletmeler açısından önemli bir yer tutmaktadır (Kujala, 2001). 1990'lı yılların başlarında finans kuruluşları ile ilişkiler de ahlaki açıdan önemli hale gelmiştir. Paydaşlar arasında yer alan çevre son dönemlere kadar çok fazla tartışılan bir konu olmamasına rağmen 1995'ten sonra iş etiği ve paydaş yazınında çevresel konular hakkındaki tartışmalar da artış göstermiştir. Yapılan son çalışmalar ile işletmelerin paydaşları; müşteriler, çalışanlar, sermayedarlar (şirket sahipleri), rakipler, tedarikçiler, toplum, devlet, finansörler ve çevre olarak belirlenmiştir (Spence, Coles, Harris, 2001).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışmanın amacı, işletmelerin misyon ifadelerinde paydaşlara yer verip vermediğini tespit etmek, yer veriliyor ise hangi paydaşların daha çok yer aldığını belirlemektir.

Çalışmanın kapsamı olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'nın Ulusal-Tüm endeksinde yer alan işletmeler seçilmiştir. Bu işletmelerin örneklem olarak seçilmesinin temel nedeni, Ulusal ve uluslararası alanda yatırımcılar tarafından takip edilmesi ve Kurumsal Yönetim İlkeleri çerçevesinde işletmelerin misyon ve vizyonları geliştirme ve kamuya açıklama yükümlülüklerinin bulunmasıdır.

İMKB Ulusal- Tüm endeksinde işlem gören toplam 254 işletme bulunmaktadır. Ancak, bu işletmelerin 10' unun bağlı olduğu işletmelerin olması nedeniyle örneklemden çıkartılarak geriye kalan 244 işletme araştırma kapsamına alınmıştır. İşletmeler İMKB Ulusal-Tüm endeksinde belirtildiği gibi sanayi, hizmet, mali ve teknoloji olmak üzere dört ana sektörden oluşmaktadır. Araştırma kapsamına alınan işletmelerin sektörlere göre dağılımı Tablo 1' de verilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan 244 işletmenin misyon ifadelerine ulaşmak üzere yapılan araştırma sonucunda 171 işletmenin internet sitesinden misyon ifadelerine ulaşılmıştır. Ancak 7 işletmenin misyon ifadelerini "Misyon ve Vizyon" başlığı altında vermesi nedeniyle bu işletmeler analizlerde değerlendirme dışı bırakılarak geri kalan 164 işletmenin misyon ifadelerine içerik analizi yapılmıştır. Örneklem, anakütlenin %65'ini oluşturmaktadır. Değerlendirme kapsamına alınan işletmelerin sektörlere göre dağılımı da Tablo 1 de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1: İMKB Ulusal Tüm Endeksteki Şirketlerin ve Araştırmaya Dahil Edilen Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı

SEKTÖRLER	İşletme Sayısı	Araştırmaya Dahil Edilen İşletme Sayısı
İMKB ULUSAL-TÜM	244	164
Sanayi	139	100
Gıda, İçecek	21	15
Tekstil, Deri	24	15
Orman, Kağıt, Basım	16	10
Kimya, Petrol, Plastik	20	16
Taş, Toprak	17	12
Metal Ana	11	10
Metal Eşya, Makina	24	16
Diğer	6	6
Hizmet	34	14
Elektrik	4	3
Ulaştırma	4	2
Turizm	5	1
Ticaret	10	5
İletişim	2	1
Spor	4	0
Diğer	5	2
Mali	61	41
Banka	15	15
Sigorta	7	6
Finansal Kir. Fak.	7	4
Holding ve Yatırım	18	13
Gayrimenkul Y.O.	13	3
Diğer	1	0
Teknoloji	10	9
Bilişim	9	8
Savunma	1	1

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada misyon ifadelerini analiz edebilmek için, yazılanların veya söylenenlerin sistematik hale getirilerek hangi sıklıkta olduğunu tespit etmek amacıyla nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi (Hepkul, 2002) kullanılmıştır.

Bu bağlamda işletmelerin misyon ifadelerini analiz etmek için ilk olarak her bir işletmenin internet sitesine ulaşılarak misyon ifadeleri elde edilmiştir. Herbir misyon ifadesi Kujala (2001) nın belirttiği dokuz paydaşa göre ***(müşteriler, çalışanlar, sermayedarlar (şirket sahipleri), rakipler, tedarikçiler, toplum, devlet, finansörler ve çevre)*** taranmıştır. Çalışma kapsamında iki araştırmacı farklı zamanlarda ve bağımsız olarak içerik analizini gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar analiz sonucunu karşılaştırdıklarında ortaya çıkan farklılıklar karşılıklı tartışmalar sonucunda giderilerek içerik analizi sonuçlandırılmıştır.

Tablo 2: Misyon İfadelerinde Paydaşların Kullanımının Sektörlere Göre Dağılımı

Kullanılan Öğe sayısı		**Sanayi**	**Mali**	**Hizmet**	**Teknoloji**	**Toplam**
Hiçbirini kullanmayan	n	19	7	5	3	34
	%	19	4,3	3,0	1,8	28,1
1 paydaş kullanan	n	26	14	3	6	49
	%	26	8,5	1,8	3,7	40
2 paydaş kullanan	n	28	6	3	0	37
	%	28	3,7	1,8	,0	33,5
3 paydaş kullanan	n	10	10	2	0	22
	%	10	6,1	1,2	,0	17,3
4 paydaş kullanan	n	9	2	1	0	12
	%	9	1,2	,6	,0	10,8
5 paydaş kullanan	n	4	2	0	0	6
	%	4	1,2	,0	,0	5,2
6 paydaş kullanan	n	3	0	0	0	3
	%	3	,0	,0	,0	3
7 paydaş kullanan	n	1	0	0	0	1
	%	1	,0	,0	,0	1
Toplam	n	100	41	14	9	164
	%	61,0	25,0	8,5	5,5	100,0
"Tüm paydaş" kullananlar	n	4	4	1	0	9
	%	2,4	2,4	,6	0	5,5

Tablo 2 ye göre misyon ifadelerinin içerik analizi sonucunda sekiz ve dokuz paydaşı aynı anda kullanan işletme bulunmamaktadır. Hiçbir paydaşı kullanamayan işletmelerin 19' u sanayi, 7'si mali, 5'i hizmet ve 3'ününde teknoloji sektöründe olmak üzere toplam 34 işletme vardır. Ayrıca 7 paydaşı kullanan 1 işletme (sanayi), 6 paydaşı kullanan 3 işletme (sanayi) tespit edilmiştir. Ayrıca 4 sanayi, 4 mali ve 1 i teknoloji sektöründe faaliyet gösteren toplam 9 işletmeninde misyon ifadelerinde "tüm paydaş" lar ifadesini kullandığı belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 3: Misyon İfadelerinde Kullanılan Paydaşlar ve Paydaşların Kullanımı Arasındaki İlişki

Paydaşlar	**Paydaşları Kullanan İşletmeler**		**Paydaşları Kullanmayan İşletmeler**	
	N	**%**	**N**	**%**
Müşteriler	99	60,4	65	39,6
Sermayedarlar	51	31,1	113	68,9
Rakipler	5	3,0	159	97,0
Tedarikçiler	9	5,5	155	94,5
Finansörler	2	1,2	162	98,8
Toplum	34	20,7	130	79,3
Çevre	26	15,9	138	84,1
Devlet	5	3,0	159	97,0
Çalışanlar	61	37,2	103	62,8

İşletmelerin misyon ifadelerinde hangi paydaşlara yer verdiğine ilişkin olarak yapılan frekans analizine göre örneklemin %60,4' ü müşteriler paydaşını kullanmakta, ikinci sırada çalışanlar paydaşı kullanılmaktadır. %98,8' i ise finansör paydaşını kullanmamaktadır. Misyon ifadelerinde en fazla yer verilen paydaşlar sırasıyla müşteriler, çalışanlar ve sermayedarlardır.

Tablo 4: Misyon İfadelerinde Kullanılan Paydaşların Sektörlere Göre Dağılımı

Paydaşlar	**Sanayi (n=100)**	**Mali (n=41)**	**Hizmet (n=14)**	**Teknoloji (n=9)**
Müşteriler	60	27	7	5
Sermayedarlar	27	20	3	1
Rakipler	5	0	0	0
Tedarikçiler	7	2	0	0
Finansörler	2	0	0	0
Toplum	25	7	2	0
Çevre	23	1	2	0
Devlet	5	0	0	0
Çalışanlar	39	17	5	0

Tablo 4 de görüldüğü gibi rakipler, devlet ve finansörler paydaşları mali, hizmet ve teknoloji sektörlerinde yer alan işletmelerin misyon ifadelerinde hiç yer almamıştır. Misyon ifadelerinde en fazla yer verilen paydaş müşteriler, en az yer verilen paydaş ise finansörlerdir.

SONUÇ

Bu çalışma, işletmelerin misyon ifadelerinde paydaşlara yer verip vermediğini, yer veriliyor ise hangi paydaşlara hangi oranda yer verildiğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Yazın taramasında işletmelerin kimleri paydaş olarak kabul ettiklerine ilişkin ilk çalışmalarda müşteriler, çalışanlar, sermayedarlar ve toplum paydaş olarak kabul edilmektedir. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda işletmelerin tedarikçileri, çevreyi, rakipleri ve finansörleri de paydaş olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Bu çalışmada yapılan içerik analizi sonucunda işletmelerin misyon ifadelerinde yer verdikleri paydaşlar en çok yer verilenden başlayarak; müşteriler, çalışanlar, sermayedarlar, toplum, çevre, tedarikçiler, devlet, rakipler ve finansörlerdir. Misyon ifadelerinde en fazla müşteriler paydaşına yer verilmesi ulusal ve uluslar arası literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Araştırma kapsamına alınan işletmelerin hiçbirinin misyon ifadeleri dokuz paydaşın tamamını içermemektedir.

Bu çalışmayı tamamlayıcı bir çalışma olarak araştırma kapsamına alınan işletmelerin kimleri paydaş olarak gördükleri görüşme yöntemi kullanılarak tespit edilebilir ve bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılarak sonuçların örtüşüp örtüşmediği saptanabilir.

KAYNAKÇA

ACUNER, T. ve GENÇ, K. Y. (2008). ***Türkiye' nin ve Avrupa' nın Büyük İşletmelerinin Misyon ve Vizyon Açıklamalarının İçerikleri Bakımından Karşılaştırılması,*** 16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, 16- 18 Mayıs, Antalya, 320- 324.

ACUNER, T. ve GENÇ, K. Y. (2007), ***KOBİ'lerin Stratejik Yönelimlerinin İncelenmesi***, 4. KOBİ'ler ve Verimlilik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi, 7-8 Aralık, İstanbul, 603-610.

ANALOUI, F. ve KARAMI, A. (2002). *"CEOs and Development of the Meaningful Mission Statement"*, **Corporate Governance**, 2(3), 13-20

ARSLAN, M. (2001). **İş ve Meslek Ahlakı**, Yayın No: 303, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

BAETZ, M. C. ve BART, C. K. (1996). *"Developing Mission Statements Which Work"*, ***Long Range Planning,*** 29(4), 526-533.

BARCA, M. ve YILDIRIM, M. (2003). ***Vizyon ve Misyon Bildirgeleri Sektörel Rekabet Dayanaklarını Ne Ölçüde Yansıtmaktadır?***, 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F., 22- 24 Mayıs, Afyon, 189-190.

BART, C. (2007). *"A Comparative Analysis of Mission Statement Content in Secular and Faith-based Hospitals"*, **Journal of Intellectual Capital,** 8(4), 682- 694.

BART, C.K. (2004). *"Innovation, Mission Statements and Learning"*, **International Journal of Innovation and Learning**, 27(6/7).

BART, C.K. (2001). *"Measuring the Mission Effect in Human Intellectual Capital"*, **Journal of Intellectual Capital Research,** 2(3), 320-330.

BART, C.K. ve BAETZ, M.J. (1998). *"The Relationship Between Mission Statements and Firm Performance: An Exploratory Study"*, **Journal of Management Studies,** 36(6), 823-853.

BART, C. K. ve BONTIS, N. (2003). *"Distinguishing Between the Board and Management in Company Mission Implications for Corporate Governance"*, **Journal of Intellectual Capital**, 4(3), 361-381.

BART, C. K., BONTİS, N. ve TAGGAR, S. (2001). *"A model of mission statements and firm performance"*, **Management Decision,** 39(1), 19-35.

BART, C.K. ve TABONE, J.C. (1999). "Mission Statement Content and Hospital Performance in the Canadian Not-for-profit Health-care Sector", **Health Care Management Review** 24(3), 18-29.

BARTKUS, B., GLASSMAN, M. ve MCAFEE, B. (2002). *"Do Large European, US and Japenese Firms Use Their Web Sites to Communicate Their Mission?"*, **European Management Journal**, 20(4), 423-424.

BILOSLAVO, R. (2004). "*Web-based Mission Statements in Slovenian Enterprises"*, **Journal for East European Management Studies**, 9(3), 265-277.

CAMPBELL, A. ve YEUNG, S. (1991). "*Creating a Sense of Mission"*, **Long Range Planing**, 24(4), 10-20.

CARROLL, A. B. (1991). *"The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders"*, **Business Horizons,** July-August, 39-48.

COŞKUN, R. ve GEYİK M. (2004). **Küresel Firmaların Misyon İfadeleri Yerelliğe Ne kadar Vurgu Yapıyor?**, 12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, 27- 29 Mayıs, Bursa, 287-294.

ÇUHADAR, T. ve ÖZMEN, H. İ. (2008). M**ission Statement Institutional Family Business: A Content Analysis**, First International Conference On Management and Economics, Epoka University, 28-29 Mart, Tirana, Albania, 120-132.

DAVID, F. R. (1989). "*How Companies Define Their Mission"*, **Long Range Planning**, 30, 594-604.

DILL, W. (1975). *"Public Participation in Corporate Planning: Strategic Management in a Kibitzer's World"*, **Long Range Planning**, 8(1), 57-63.

DOĞAN, S. (2000). **İşletmelerde Vizyon ve Misyon Bildiri Geliştirme ve Önemi**, 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F., 25- 27 Mayıs, Kayseri, 187-204.

FREEMAN, R. E. ve REED, D. L. (1983). *"Stockholders and Stakeholders: A New Perspective on Corporate Governance"*, **California Management Review**, 25(3), 88-106.

FREEMAN, R. E. (1984). **Stratejik Management: A Stakeholder Approach**. Boston: Pitmann Publishing.

FROOMAN, J. (1999). *"Stakeholder Influence Strategies"*, **Academy of Management Review**, 24(2), 191-205.

GOODPASTER, K. (1993). **Business Ethics and Stakeholder Analysis**. In Winkler, E. R. ve Coombs, J. R. (Eds.), **Applied Ethics: A Reader: Cambridge**, MA: Blackwell, 229-248.

HEPKUL, A. (2002*). "Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi"*, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18(1-2), 1-12.

KARABULUT, A. T. (2007). **A Study on Two Fundamental Tools of Strategic Management: Mission And Vision Statements**, 3rd. International Strategic Management Conference, Beykent Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, 21- 13 Haziran, Antalya, Türkiye, 27-37.

KARABULUT TEMEL, E. (2007). **Büyük İşletmelerin Misyon ve Vizyon İfadelerinin İçerikleri Bakımından İncelenmesi**, 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, 25-27 Mayıs, Sakarya, 486- 492

KLEMM, M., SANDERSON, S. ve LUFFMAN G. (1991). "*Mission Statements: Selling Corporate Values to Employees"*, **Long Range Planning**, 24(3), 73-78.

KOTLER, P. (1984). **Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, Control**, London: Prentice Hall.

KUJALA, J. (2001). "*Analysing Moral Issues in Stakeholder Relations"*, **Business Ethics: A European Review**, 10(3), 233-247.

MITCHELL, R., AGLE, B. ve WOOD, D. (1997). "*Toward a Theory of Stakeholder Identification and Salience: Defining the Principle of Who and What Really Counts"*, **Academy of Management Review**, 22, 853-886.

MORRIS, R. (1996). *"Developing a Mission for a Diversified Company"*, **Long Range Planning,** 29(1), 103-115.

NIMWEGEN, G., BOLLEN, L., HASSINK H., THIJSSENS T. (2008). *"A Stakeholder Perspective on Mission Statements: An International Emprical Study*", **International Journal of Organizational Analysis**, 16(1/2), 61-82.

O'GORMAN, C. ve DORAN, R. (1999). *"Mission Statements in Small and Medium Sized Businesses"*, **Journal of Small Business Management**, 37(4), 59-66.

ÖZDEMİR, A. Z. Ö. (2005**). İşletmelerin Vizyon ve Misyon İadelerindeki Eşbiçimlilik**, 13. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi (Marmara Üniversitesi, 12- 14 Mayıs)' ne sunulan bildiri, İstanbul, 435-436

PEARCE, J. ve DAVID, F. (1987). *"Corporate Mission Statement: The Bottom Line"*, **Executive**, 1(2), 109-116.

PIERCY, N. ve MORGAN, N. (1994). *"Mission Analysis: An Operational Approach"*, **Journal of General Management**, 19(3), 1-19.

PEYREFITTE, J. ve DAVID, R. (2006), *"A Content Analysis of the Mission Statements of United States Firms in Four Industries"*, **International Journal of Management**, 23(2), 296-301.

SPENCE, L. S., COLES, A. M. ve HARRIS, L. (2001). *"The Forgotten Stakeholder? Ethics and Social Responsibility in Relation to Competitors"*, **BusinessveSociety Review**, 106(4), 331-353.

ÜLGEN, H. ve MİRZE, S. K. (2007). **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, 4. Bası, İstanbul: Arıkan.

WANT, J., (1986). "*Corporate Mission, The Intangible Contributor to Performance"*, **Management Review**, August, 46-50.

WICKHAM P.A. (1997). "*Developing a Mission For an Entrepreneurial Venture*", **Management Decision**, 35(5), 373-381.

YURTSEVEN, H. R., (2003). **İşletmelerde Misyon İfadesinin Stratejik Yönü: Türkiye' deki Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma**, 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 22- 24 Mayıs, Afyon, 179-188.

Toplam Kalite Yönetiminin Başarısında Rol Oynayan Kilit Faktörler

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ
Sakarya Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı

Araş. Gör. Muammer MESCİ
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Özet:*Toplam kalite yönetimi, 1950'lerde ortaya çıkan, 1980'lerde önemi kavranan ve 1990'larda tüm dünyaya yayılan bir yönetim modelidir. Bu model, değişen çevresel şartlara bağlı olarak uygulamalarında karşılaşılan bazı başarısızlıklar nedeniyle çok tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Bu başarısızlıkların altında yatan nedenler, toplam kalite yönetimin ilkelerinin özümsenememesi, doğasında tutuculuk olan insanın direnç göstermesi, toplumsal kültürün yansımaları, yöneticilerin uygulamaya destek vermemesi, büyük işletmelerin hantallığı, yönetimin yeni teknolojilere açık olmaması, tüketicilerin davranışlarındaki farklılıklar ve yerel yönetimlerin kaliteye bakış açıları şeklinde sıralanabilir (Demirkan, 1996). Bu çalışmanın amacı, toplam kalite yönetiminin başarısında önemli bir rol oynayan kilit faktörleri belirlemektir. Bu amaçla toplam kalite yönetiminin örgütlerde başarılı bir şekilde uygulanmasına etki eden faktörler irdelenmiştir. Çalışmanın yöntemi literatür araştırması ve ikincil kaynakların değerlendirilmesine dayanmaktadır. Çalışma, örgütlerde genel olarak, toplam kalite yönetiminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için örgüt kültürü, süreç yönetimi, üst yönetimin desteği ve örgüt yapısının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.*
Anahtar Kelimeler: Kalite, Toplam Kalite Yönetimi,

The Key Factors Playing Roles in Total Quality Management

Abstract :*Total quality management (TQM) is a model that raised during 1950s, began to be considered important in 1980s and became widespread all around the world in 1990s. This model has been discussed and criticized because of its some failures related with changing environmental conditions. The main reasons for these failures can be put in order as not to be able to internalize the principles of TQM, the top management not supporting the application of these principles and not open to new technologies, resistance of some conservative people, the reflections of social culture, plodding of big enterprises, differences in customer behavior, and local authorities' view of quality (Demirkan, 1996). The purpose of this study is to determine the key factors that play an important role in the success of TQM. In this context the factors that allow for a successful application of TQM in organizations have been deeply examined. The method of the study is based on literature review and evaluation of secondary data. The research has pointed out that organizational culture, process management, top management support, organizational structure are very important for TQM to applied successfully in organizations.*
Keyword: Quality, Total Quality Management (TQM)

GİRİŞ

Günümüzde çevresel şartlara ve değişime bağlı olarak yönetim düşüncesinde, zamanla ortaya çıkan sorunlara karşı yeni teori ve yaklaşımların gündeme geldiği görülmektedir. 1970'li yıllarda başlayan ve özellikle 1980'lerde yeni bir boyut kazanan teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve değişimler yönetim düşüncesini derinlemesine etkilemiş ve yeni arayışlara sevk etmiştir (Demirkan, 1996). Bu arayış içerinde, örgütlerin varlıklarını sürdürmelerine olanak sağlayan, karlılık ve rekabet gücü unsurlarının belirli düzeyde gerçekleşmesini sağlayan ve sürekli gelişimi temel alan bir yönetim felsefesi olan toplam kalite yönetimi(TKY) varlığını hissettirmiş ve literatürde yerini almıştır (Yalçın, 2007). TKY, temel olarak örgütlerdeki üretim ve yönetim süreçlerini, müşteriye odaklılık, sürekli iyileştirme, takım çalışması ve kalitenin süreçte kontrolü gibi ilkeler doğrultusunda düzenleyen bir yönetim modelidir (Özen, 2009).

TKY, 21. yüzyılda dünya genelinde önemli bir yere sahiptir. 1980 yıllarında Japonya'daki işletmelerin TKY uygulayarak elde ettiği büyük başarılar, dünya genelindeki diğer işletmeler tarafından kalite yönetim uygulamaları çerçevesinde bu modelin kullanılmasına neden olmuştur (Kaluarachchi, 2010). Ülkemizde ise, TKY özellikle 1990'lı yıllardan bu yana TÜSİAD ve KALDER öncülüğünde yayılmış ve büyük holding kuruluşları tarafından benimsenmiştir (Özen, 2009). KALDER "Toplam Kalite Yönetiminin ülke bazında yaygın ve etkin kullanımını sağlayarak dünyada örnek ve önder kuruluş olmak" vizyonu ile çalışmalarını 1991 yılından bu yana sürdürmektedir. Bünyesinde pek çok farklı sektörden üye bulunduran KALDER üyesi kuruluş yöneticileri bu çalışmanın evreni olarak seçilmekte ve faaliyetlerini sürdürmektedir (Akdemir ve diğ., 2009).

TKY değişim demektir. Kararların tüm çalışanlar tarafından alındığı ve izlendiği bir süreçtir. Bu süreçte, tepe yönetimin ve çalışanların bu felsefeye inanması ve işletmede kalite kültürünün oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, TKY ilkelerinin tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi ve bu sürecin işletmenin faaliyetlerini geliştirecek tarzda planlanması gereklidir (Yalçın, 2007). TKY ilkeleri, işletme tarafından eksiksiz bir biçimde uygulandığında işletmelere önemli katkılar sağlayacaktır. Bu katkılardan dolayı bu yönetim tekniği işletmeler için çok önem taşımaktadır.

TKY anlayışının temelini kavramadan aktarılması, örgüt üyelerinin bu sürece hazır olup olmaması ve gerekli zihniyet değişikliğinin gerçekleştirilmememsi gibi nedenlerle günümüzde uygulama sürecinde bazı olumsuzluklar görülmektedir (Okçu, 2008). Bu olumsuzluklar örgütlerin TKY uygulamalarını etkin bir biçimde yapamamasına neden olmaktadır. Uygulamanın başarısız olmasının nedenleri arasında, zayıf kurum kültürü, üst yönetimin sürece katılmaması, örgüt yapısındaki farklılıklar, yöneticinin değişime karşı direnç göstermesi ve paydaşların kalite bilincinden yoksun olması sayılabilir. Bu çalışmada yukarıda belirtilen, TKY'nin uygulamada başarısını etkileyen faktörler irdelenecek ve günümüzde TKY etkin bir biçimde uygulanabilir mi? sorusuna cevap aranacaktır.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

Kanji (1990 akt. Akbaba ve Mesci, 2007) TKY kavramının gelişimini şu şekilde açıklamaktadır:
Kalite: Müşteri gereksinimlerinin sürekli olarak karşılanması,
Toplam Kalite*:* Kalitenin düşük bir maliyetle gerçekleştirilmesi,
Toplam Kalite Yönetimi*:* Tüm paydaşların inancı ve katılımıyla toplam kalitenin elde edilmesidir.

"Toplam Kalite Yönetimi, işgörenlerin ve müşterilerin ihtiyaç, istek ve beklentilerinin en üst düzeyde karşılanması ve işletme mükemmelliğinin sağlanarak topluma hizmet edilmesi amacıyla tedarik aşamasından başlayarak sıfır hata prensibiyle ürünün veya hizmetin son müşteriye kadar sunulması süreci içerisinde mükemmelliğe ulaşmayı ve bunu sürekli kılmayı, kurumsal eğitim ve işbirliği içerisinde gerçekleştiren ve bu yolla rakiplerine rekabet üstünlüğü sağlamayı amaçlayan bir yönetim anlayışıdır" şeklinde tanımlamaktadır (İnce, 2008). Sevim (1996) ise, TKY örgütte üretilen ürün ya da hizmetlerin, işletme süreçlerinin ve çalışanların sürekli iyileştirme ve geliştirme yolu ile, en düşük maliyetle, en kısa sürede ve sıfır hata ile önceden belirlenmiş müşteri gereksinim ve beklentilerinin karşılanması ayrıca işletme performansının iyileştirilmesi stratejisi olarak tanımlamaktadır.

TKY felsefesi, yönetsellik ve üretkenlik bağlamında kalitenin iyileştirilmesi, maliyetlerin azaltılması, rekabet edilebilir performansa ulaşılabilmesi, çalışanın katılımının sağlanması, verimlilik ve etkinliğin gerçekleştirilmesi için sinerjik üretim ilişkisine bağlı olarak kazan/kazan veya kaybeden yok olur sistemi içinde yöntemlerin ve hizmetlerin gelişmesini içeren bir süreçtir. Ayrıca, sürekli gelişim-sürekli değişim ilkesine dayanan, insan merkezli, katılımlı yönetimin geçerli olduğu yeni bir yönetim tarzı ve yaşam biçimi felsefesidir (Servet Açıkgöz, 2006). TKY felsefesinin hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Servet Açıkgöz, 2006);

- İşletmenin vizyonunu oluşturmak ve yapısını etkinleştirmek,
- Tüm çalışanları süreçlere dahil etme, işgörenlerin kişisel gelişmesini ve mesleki ilerlemesini sağlama ve düşüncelerine saygı duyup onlardan yararlanmak,
- Eğitime büyük önem vermek ve teşvik etmek,
- Kurumda kazan/kazan sistemini oluşturmak, yeni tip düşünceler, yöntemler ve teknikler üretmek ve geliştirmek,
- Ekip çalışması ruhunu ortaya koymak ve yaygınlaştırmak ve işgörenlerin yaptığı işe sahip çıkmalarını sağlamak,
- Yeni kurum kültürünü oluşturmak ve işgörenlerin yeni kurum kültürü çerçevesinde bütünleşmesini sağlamak,
- İşgörenlerin motivasyonunu, etkinliğini ve üretkenliğini artırmak ve kalite bilincini yaşamın tüm boyutlarına taşımak,
- Örgütün rekabet edebilme gücünü artırmaktır.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİN BAŞARISINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Sürekli değişim gösteren bir rekabet ortamında, TKY uygulamalarında başarılı olmak isteyen örgütlerin değişim bilincine sahip olması ve bu süreci etkin bir biçimde yönetmesi gerekmektedir. Örgütlerin, bu süreç içerinde gerekli olan tüm faaliyetleri ve işleri vakit kaybetmeden yerine getirmesi gerekmektedir. Örneğin, bir dönem için örgütün kullandığı bir tekniğin zamana bağlı olarak değişmesi, yeniden yapılandırılması ya da tamamen terk edilmesi gerekebilir.

Waldman, (1994) örgütlerin TKY uygulamalarında dikkat edilmesi gereken ve belirli bir prosedür dahilinde yerine getirilmesi gereken faktörleri sekiz gurupta toplamaktadır. Ayrıca, bu faktörler arasında önemli bir ilişkinin olduğunun belirtmektedir. Bu faktörler; kalite politikaları ve üst yönetimin liderliği, kalite departmanları, kalite eğitim ilişkisi, üretim/hizmet tasarımı, kalite yönetimi, süreç yönetimi, kalite verileri ve raporları ve çalışanlarla ilişkilerdir. Tavana ve diğ., (2003) bu faktörleri desteklemektedirler. Rungtusanatham ve diğ., (2003) TKY uygulamalarının başarı olabilmesi için Deming ortaya koyduğu faktörlerin temel alınması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca faktörleri, üst yönetim, içsel ve dışsal işbirliği, öğrenme, süreç yönetimi, sürekli gelişim, çalışanlar ve müşteri memnuniyeti şeklinde sıralamaktadır. Montes ve diğ, (2003), içsel ve dışsal faktörlerin TKY uygulamalarının başarısında önemli faktörler olduğunun belirtmektedirler. Yazarlar çalışmalarında genel olarak örgütün içselsel faktörler üzerinde durmaktadırlar. Örneğin öğrenme süreci ve çalışanların davranışlarındaki rolün TKY uygulamalarında önemli ölçüde etkisinin bulunduğunu ifade etmektedirler. Yukarıda belirtilen faktörlerle birlikte, bazı yazarların özellikle bu faktörler içerisinde önemli gördükleri faktörleri; Hasan ve Kerr (2003) üst yönetim ve müşteri memnuniyeti; Noronha (2003) örgüt kültürü; Aravindan ve diğ., (1996) kalite maliyeti şeklinde belirtmektedirler. TKY'de belli bir dönemde örgütler için çok önemli olan modern örgüt teorisi olarak ortaya çıkmış ve zamanla popülaritesini yitirmiştir. Buna neden olan faktörler aşağıda tartışılmıştır.

Örgüt Yapısı

TKY uygulamalarını, etkileyen faktörlerden biri de örgüt yapısıdır (Prajogo ve Sohal, 2006). Esnek olmayan ve bürokrasinin fazla olduğu örgüt yapısı ve otoriter yönetim tarzı gibi bileşenlerden oluşan örgütlerde TKY uygulamaları olumsuz yönde etkilenebilmektedir. TKY uygulamalarında, yönetimin uygulama için uygun sistemi oluşturamaması uygulamanın başarısız olmasına yol açmaktadır. Bu duruma yöneticilerin, TKY'yi uygulamak ve yüksek başarı elde etmek için nelerin yapılması gerektiğini anlamaması ya da anlamazlıktan gelmeleri örnek olarak verilebilir (Çataloğlu, 2006). Örgütün üst yönetimi, TKY faaliyetine katılır katılmaz bir kalite politikası, örgüt stratejisi, planlar ve özellikle de örgüt yapısını oluşturmak zorundadır. Örgüt yapısı işletme büyüklüğüne ve organizasyon yapısına göre değişik şekiller gösterebilmektedir (Yıldız, 1994).

Demirkan (1996), Taylor'un Bilimsel Yönetim yaklaşımı, Fayol'un Yönetim İlkeleri, ve Max Weber'in Bürokrasi Yaklaşımın bir sentezine dayanan Batı tarzı yönetim anlayışının 1970'li yılların sonlarına doğru karşılaştığı kriz, ciddi bir revizyon ve model değişikliğini gündeme getirdiğini belirtmektedir. Bu kriz ortamı, verimlilikte düşüşlere, çalışanların motivasyonlarında azalmalara ve genel olarak ekonominin yavaşlamasına neden olmuştur. Ayrıca, Doğu'da Japonya başta olmak üzere bazı ülkelerde yönetimde

kalitenin ve insan unsurunun etkin olarak kullanılmasıyla sağlanan başarı ve hızlı büyüme, yeni arayışları beraberinde getirmiş ve bu arayış süreci 1980'lerde Batı'da bir kalite anlayışının başlamasını beraberinde getirmiştir (Demirkan, 1996). TKY'nin de bu kalite arayışına cevap vermek amacı ile literatürde yerini aldığı söylenebilir. Koçel (2003)' te, TKY anlayışına ilişkin olarak; Klasik, Neoklasik veya Modern Yönetim yaklaşımları gibi ayrı, kendine has ve sistematiği olan yönetim yaklaşımı(teorisi) mıdır?; Belli tekniklerden oluşan bir yönetim yaklaşımı mı?. Yoksa belli bir süre sonra popülaritesi sona erecek bir yönetim modası mıdır? sorularını sormakta ve bu sorulara şu şekilde cevap vermektedir (Koçel, 2003);

- TKY ile diğer yaklaşımlar arasındaki en önemli farklardan birisi yöneticilerin rolü dür. TKY' de yöneticiler çalışanların düşüncelerine değer vermekte ve karar verme sürecine çalışanlarını dahil etmektedir.
- TKY paydaşları (müşteriler, çalışanlar, satıcılar v.b.) ile işbirliğine dayan bir sistemdir. Bu sistemde her bir paydaşın görüşleri alınmakta ve değerlendirilmektedir.
- TKY ile Klasik görüşler, örgüt yapısı ve işleyişi konusunda farklılık göstermektedir. TKY örgütler arası ilişkiler ast-üst, sahip-vekil yerine müşteriye kaliteli ürün sunmak için işbirliği yapan kişilere dönüşmektedir. Bu bağlamda örgüt yapısı dikey hiyerarşik yapılar değil, yatay takım bazında nitelikli yapılar olarak ortaya çıkmaktadır.

Özen ve Berkman (2007)' de TKY'yi Türkiye'de meşrulaştırmaya çalışan türev söylemle, TKY'nin geliştirildiği ülkedeki (ABD) özgün söylemi karşılaştırılmış ve kapsam, odaklandığı sorun, sorunun nedenleri, söylemin yönelimi, yöneticilere yüklediği görev ve baskın retorik stratejileri açısından farklılaştıkları gözlendiği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yazarlar, Türk TKY söylemi, ulusal düzeydeki sorunların çözümüne yönelik, yöneticilere toplumsal dönüştürücü rolü yükleyen ve ahlaki retoriğin egemen olduğu bir söylemken, ABD'deki TKY söylemi genellikle örgütsel düzeydeki verimlilik ve kalite gibi sorunların çözümüne yönelik olarak yöneticilere örgütsel değişim görevi yükleyen ve çoğunlukla ussal retoriğin egemen olduğu bir söylem olduğunu belirtmektedirler. Bu bağlamda, bir yönetim uygulaması diğer bir ülkeye transfer edildiğinde, türev söyleminin kaçınılmaz olarak özgün söyleminden daha fazla ahlaki retorik içereceği ileri sürülebilmektedir (Özen, 2009).

Örgüt Kültürü

Kültür, grup ve toplum hayatında ve sosyal ilişkilerde insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen bir araçtır. Kültür insanların sosyal ihtiyaçlarını gidermek için, toplumun ve grupların ilişkilerini düzenler ve bu yapıda ortaya çıkabilecek sorunlara çözümler getirmektedir (Sığrı ve Tığlı, 2006). Bir örgütte TKY uygulanabilmesi için kabul edilmiş ve benimsenmiş bir örgüt kültürüne ihtiyaç vardır. Bu bağlamda örgüt, sürekli değişim ve gelişmeyi esas alan ve etkin bir öğrenme bilincine sahip bir yapıya bürünmelidir (Okçu, 2008). TKY felsefesinin bir örgütte başarıyla uygulanabilmesi için, örgüt kültüründe değişim yapılması gerekmektedir. TKY'nin en önemli hedefi örgütlerde bir kültür değişimi ortaya koyabilmesidir. Bir sistem olarak TKY, kalite kültürünün kurumsallaşmasıyla ortaya çıkmıştır. TKY'de tüm çalışanlar ortak bir hedef olarak kaliteye koşulsuz olarak bağlanmalıdır. Bu, aynı zamanda çalışanların örgütleri ile özdeşleşmelerini gerekli kılmaktadır. Çalışanların kendi çıkarlarıyla örgüt kazançlarını ortak görmesi, onun yararını kendi kazancı sayacak biçimde yönlendirmesi, TKY'de temel esaslardan birisidir. Kendilerini örgütlerine ait hisseden, onunla bütünleşen çalışanlar, işletmelerinin verimliliğine ve kârlılığına aynı zamanda kendi gelişimlerine de zemin hazırlayacak fırsatı yakalayabileceklerdir (Çataloğlu, 2006).

TKY anlayışının özünde, örgütte çalışan bütün insanların kalite kültürünü bir yaşam biçimi olarak kabul etmeleri, sindirmeleri ve gönüllü olarak bu çabaya katılmaları vardır. Bu durum, örgütlerde çalışan insanların tutum, değer ve inançlarını öğrenip yavaş yavaş örgüt kültürünü oluşturmasını sağlayacaktır (Parlak, 2004). Etkin bir örgüt kültürünü sahip olmayan örgütlerde, çalışanlar gelenekçi, değişim ve yenilik istemeyen bir yapıya sahip olabilmektedir. Bu tür bir yapı, sürekli gelişmeyi ve eğitimin sürekliliğini esas alan TKY'nin uygulamalarını başarısız kılabilmektedir (Terzibaş, 2006).

Akşehirli, (2009) TKY sürecini ileriye taşıyacak ve örgüt içerisinde etkin hale getirecek unsur olan çalışanların bakış açısıyla uygulamayı değerlendirildiğinde, TKY'nin örgüt kültürünü etkilediğini vurgulamaktadır. Prajogo ve McDermott, (2005) TKY ile örgüt kültürü arasında ilişkinin olduğu ve kültürel faktörlerin TKY boyutları arasında farklı özellikler gösterdiğini belirtmektedirler (Rad, 2006). Jung ve diğ., (2008) örgüt kültürünün her bir boyutunun TKY'nin her bir perspektifi ile ilişkide olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, Mehra ve Ranganathan, (2008) ise farklı bir bakış açısı ile TKY'nin, örgüt kültürünün oluşmasına ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, TKY'nin başarılı bir biçimde uygulanabilmesi için kültürel değişimi göz önünde bulundurulmalıdır (Angeli ve diğ.,1998). Ayrıca, TKY uygulamalarında yönetimin tam katılımcı, güçlendirmeyi destekleyici ve kolektif kültürün olması gerekmektedir. Kolektif kültürle amaç, yönetimin kararlara katılması, hiyerarşik bir sistem yerine işgörenlerin görüş ve önerilerinin alınmasıdır (Kumar ve Sankaran, 2007).

Süreç Yönetimi

Örgütlerin son zamanlarda küresel değişimlere bağlı olarak, hızla büyümesi, çevrenin sürekli olarak değişmesi ve yapılarının farklılık göstermesi gibi durumlardan dolayı, örgütlerin bulunduğu ortamda faaliyetlerini başarılı bir biçimde sürdürebilmesi zorlaştırmıştır. Örgütlerin bu ortamda başarılı olabilmesi için, içinde bulunduğu çevreyi tanıması, gelişim ve değişimleri takip etmesi, sürekli iyileştirme sürecine ayak uydurabilmesi, çevresini analiz etmesi ve tüm çalışanlarla bir bütünlük içerisinde hareket etmesi gerekmektedir (Akdağ, 2005). TKY, örgütün kültüründe sürekli iyileştirmeleri esas alan bir felsefedir. Günümüzde en yüksek rekabet gücüne sahip kuruluşlarda kalite yönetiminin temeli "sürekli gelişme"ye dayanmaktadır. Çalışma ortamı ve ilişkilerde gerçekleştirilecek iyileştirmede, çalışanların iş doyumu önemli bir katkı sağlanmaktadır (Mandıracıoğlu ve diğ., 2000).

TKY sürecinde hem problem çözme hemde kalite geliştirme sürecine odaklanılması gerekmektedir. TKY ekibi, problem çözme süreçlerini kullanarak, problemi analiz etmeli, çözümler üretmeli ve çözümleri uygulayarak sonuçlarını değerlendirmelidir (Paksoy, 2001). TKY, bir kuruluştaki herkesin katılımı ile ürün ve hizmetlerin sürekli iyileştirilmesi, bu ürün ve hizmetlerin sunulduğu iç ve dış müşterilerin gereksinim ve beklentilerinin karşılanması ve hatta aşılmasına yönelik bir yönetim biçimidir (Okay, 2008). İşletmenin belirlemiş olduğu vizyon, politika ve stratejiler ışığında TKY felsefesi baz alınarak işletmedeki tüm işler ve bu işlere ilişkin süreçlerin tüm çalışanların katılımı ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Bolat, 2000).

Üst Yönetim

TKY uygulamasında, kalite herkesin görevi olacaksa, bu öncelikle yönetimin bir görevi olmalı ve bunu bütün çalışanlara gösterilmelidir. Bu nedenle böyle bir faaliyet ancak üst yönetimi tarafından başlatılmalı ve desteklenmelidir (Yıldız, 1994). TKY'nin uygulanabilmesi için, üst yönetimin liderliği çok önemlidir (Lakshman, 2006). İyi bir liderlik olmadan TKY'nin uygulanabilmesi başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir (Dahlgaard ve Park, 1995). TKY uygulamalarında, üst yönetimin toplam kalite çalışmalarına katılması ve konuya olan inancının yüksek olması gerekmektedir. TKY uygulamalarına başlayıp da başarısız olmalarının en büyük nedeni üst yönetimin toplam kalite çalışmalarına yeterince destek vermemesidir. Üst yönetimin TKY çalışmalarına rehberlik etmesi, çalışanları bilgilendirmesi ve teşvik etmesi gerekmektedir. Bunun için üst yönetime mensup olan bireylerin TKY için gerekli olan liderlik anlayışına sahip olması gerekmektedir (Serinkan, 2005).

İnsan kaynaklarını geliştirmeye önem verme, girişimciliği, yaratıcılığı teşvik etme ve yeniliklere açık olma aktif bir yönetimin liderliği ile oluşmaktadır (Perinçek ve diğ., 2008). TKY uygulamak isteyen yöneticilerin, kendi durumlarını değerlendirerek bu felsefeyi uygulayabilmek için stratejiler belirlemeleri, astlarına yetki göçerimi ve gerekli eğitimi vermeleri ve çalışanlarına bu felsefeyi benimsetmeleri gerekmektedir (Serinkan, 2005). Ayrıca, TKY'nin işletmelerde yerleşebilmesi için başta yöneticiler olmak üzere tüm personelin eğitilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda önemli bir kriter ise eğitim verilecek katılımcıları ve onlara uygulanacak eğitim programlarının niteliğini uygun bir şekilde belirlenmektir (Develioğlu ve diğ., 2006).
TKY'ni uygulanmasında sorumu olan yöneticilerin aşağıda belirtilen unsurları yapması gerekmektedir. Bunlar (Juran, 1993, Akt. Serinkan, 2005);

- İşletmede kalite konseyi kurma
- İşletme kalitesini artıracak bir biçimde kalite hedeflerini belirlemek
- Kalite anlayışını yönetimin tüm kademeline yaymak,
- Düzenli olarak hedeflerle sonuçları karşılaştırmak,
- Yöneticilere ve işgörenlere kaliteye ulaşma derecesi hakkında bilgi vermek,
- Değişikliklere cevap verecek ödül sistemi kurmak ve geliştirmek.

ÖRGÜTLERİN TKY'NE GEÇİŞ SÜRECİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Ülkemizde örgütlerin TKY'ne geçiş sürecinde karşılaştıkları sorunlar; üst kademenin verdiği sözde destek, örgütün misyonu, vizyonu ve politikasını belirleme sürecinde yönetimin az destek vermesi, TKY sistemini uygulamak için gerekli eğitilmiş insan kaynağının yetersiz olması, TKY sisteminin uygulamaya geçmesine yönelik orta kademe yöneticilerinin direnç göstermeleri, kalite sisteminin temelini oluşturan prosedürlerin, yönetmeliklerin ve talimatların düzgün bir şekilde veya uygun yazılmaması, iç denetim sisteminde birimlerin birbirini denetlemesinin klasik örgüt yapısına ters düşmesi şeklinde sıralanabilir (Aykaç ve Özer, 2006). Bu olumsuz faktörleri ortadan kaldırmak için, en üst düzeyde çaba gösterilmesi, programda aksayan konularda müşterilerin düşüncelerinin dikkate alınması ile hizmetlerin müşteri beklentilerini karşılayıp karşılamadığının belirlenmesi, çalışanların ortaya koyduğu hizmet kalitesi ve ulaştıkları başarı konusunda bilgilendirilmesi, üst kademelere sunulan hizmetlerin belirlenen hedeflere uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir (Yıldız, 1995; Lau ve Tang, 2009).

TKY, örgüt içindeki çalışanların kendilerini geliştirmelerine önem veren bir yönetim felsefesi olduğu için, bu felsefede öne çıkan kavramlardan biri de tam katılımdır. TKY, statü farklılıklarını ortadan kaldırmayı ve çalışanları kendi fikirlerini ortaya koymaya teşvik etmeyi öngörmektedir (Çataloğlu, 2006). TKY ortamında katılımının amacı; örgütteki herkese yetki verebilmesidir. Yetkiden kastedilen, örgütteki tüm bireylerin gerekeni yapması ve çalışmalarını izlemesidir (Kazan ve Ergülen, 2008). TKY başarısı için, çalışanlar için uygun çalışma ortamlarının oluşturulması, eğitim ve rehberliğin sağlanması, beklenen davranışın oluşması için fırsatların ortaya konulması, uygun davranışların takdir edilmesi ve ödüllendirilmesidir (Kazan ve Ergülen, 2008). Ayrıca, çalışanları motive etme, yönlendirme, bilgi ve beceri düzeylerini yükseltici eğitimler verme, iş zenginleştirme gibi çalışmalarının da yapılması gerekmektedir. Çalışanın kalitesinin yükseltilmesi ve gelişiminin sağlanması, doğal olarak örgütün gelişimini de sağlayacak, bu da örgütün etkililiğini ve verimliliğini yükseltecektir (Akşehirli, 2009). Joiner, (2007) ve Montes ve diğ, (2003) yapmış oldukları çalışmalarında TKY uygulamalarının örgüt performansını olumlu yönde katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışanını bir müşteri olarak gören TKY anlayışı, müşteri odaklı hareket etme eğilimindedir. TKY' de her bir çalışan, bir diğerini müşteri olarak görür. Müşteri memnuniyeti ve tatmini, başarıyı ve sürekliliği beraberinde getirmektedir (Terzibaş, 2006). Müşterilerin, TKY sürecine dahil edilmemeleri ya da beklentileri konusunda sağlıklı bilgiye sahip olunmaması TKY çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olabilmektedir (Başaran ve Aydemir, 2009).

GENEL DEĞERLENDİRME ve ÖNERİLER

21. yüzyılda örgütlere bakış açısının, insani faktörler doğrultusunda değişeceği ve örgütlerin verimliliğinin insan faktörüne verilen değer ile doğrudan bağlantılı olacağı öngörülmektedir (Oral, 2009). Son yıllarda literatürde yapılan çalışmalara bağlı olarak, insan

kaynakları yönetim uygulamalarının, TKY, istatistiksel kalite kontrol, müşteri memnuniyeti yönetimi ve kültürel değişim uygulamalarından etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır (Yang, 2006; Ramsay ve Armitage, 2010).

Ülkemizde henüz kalite kültürünün tam olarak bilinmemesi ve kalitenin her zaman maliyeti yüksek bir unsur olarak kabul edilip, kalite yönünde çalışmaların yapılmaması ve kalite olgusunun herkes tarafından yeterince anlaşılmaması ve öneminin kavranamaması TKY uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır (Yatkın, 2003). TKY başarıyla uygulanabilmesi için "Değişim Yönetimi"nin öğrenilmesi gerekmektedir. Örgütlerde değişim arzusununu gerçeğe dönüştürmenin yöntemleri daha bilimsel ve sistematik olarak düşünülmelidir. Öte yandan örgütlerin planlı, sistematik ve kararlı olması gerekmektedir. Öncelikle planlı ve sistematik bir tarzda konuya yaklaşılmalı, stratejik planlama yönetimi, diyalog ve uzlaşmaya dayalı karar alma gibi unsurları içeren tekniklerden yararlanılması gereklidir. Örgütlerin başlıca dört genel aşama dâhilinde TKY planlanmasının, uygulanması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir (Aktan, 1997). Bunlar, Bilgilenme Süreci, Kurumsal Yapılanma (Örgütlenme) Süreci, Uygulanma Süreci ve Sürekli Gelişme (Kaizen) Sürecidir (Aktan, 1997).

TKY' nin başarısında kilit rol oynayan ve bir örgütün TKY' nin uygulanması ile ilgili olarak temelde yapması gerekenler şu şekilde sıralanabilir (Akşehirli, 2009);

- TKY'de görünür biçimde yer almak,
- Örgüt içerisinde paylaşılmış bir görev anlayışı ve vizyon ortaya koymak,
- Tutarlı bir Toplam Kalite kültürü oluşturmak,
- Çalışanları TKY konusunda yetkilendirmek,
- Bireylerin ve grupların çabalarını ve başarılarını zamanında tanımak ve takdir etmek,
- Gerekli kaynak ve yardımı sağlayarak TKY uygulamalarını desteklemek,
- Müşteri ve tedarikçilerle sürekli ilişki içerisinde bulunmak.
- Öğrenen bir örgüt ortaya koymak

TKY'nin örgütlerde uygulanabilirliğindeki engellerin başında, bazı sektörlerin kendine has özellikli örgütlenme ve planlama şekline sahip olmasıdır. Bu nedenle örgütlerin konuyla ilgili sorunlarını tespit ederek ona göre planlama yapması gerekmektedir (Aykaç ve Özer, 2006). TKY'nin başarı bir biçimde uygulanmasında lider ve üst yönetimin rolü çok önemlidir. TKY önemini kavramış, planlı ve sistematik bir şekilde uygulamakta kararlı ve sabırlı olan lider ve yöneticilere ihtiyaç vardır (Aktan, 1997). Kıngır ve diğ, (2007) bir devlet üniversitesinde yapmış oldukları çalışmalarında, TKY uygulamaya başlamadan önce bu felsefenin tüm çalışanlarca önemsenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Çalışmanın iki önemli teorik katkısı vardır. Bunlardan birincisi, işletmelerin toplam kalite yönetimi uygulamalarında örgüt kültürünün, süreç, üst yönetimin, yöneticilerin desteğinin ve örgüt yapısının önemli bir etkisinin bulunduğunun ortaya konulmasıdır. İkinci önemli katkı ise, toplam kalite yönetimi ilkelerinin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu ve ilkelerinden birinin eksik olması durumunda, toplam kalite uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanacağıdır. Son olarak, örgütlerin 21. yüzyılda TKY'yi etkin bir biçimde uygulayabilmesi, örgüt kültürü, süreç, üst yönetimin, yöneticilerin desteği ve örgüt yapısına önem verilmesine bağlıdır. Çalışmanın sadece literatür taramasına dayanması, çalışmanın önemli bir sınırlılığınıdır. Bu nedenle, çalışma sonuçlarının genellenmesine engel teşkil edebilir. İleride yapılacak çalışmalarda bu faktörlerin örgütler tarafından nasıl iyileştirilebileceği konusunda incelemelerde ve araştırmalarda bulunulabilinir.

Kaynakça

- AKBABA, A. ve M. MESCİ, (2007). "Otel İşletmelerinde Toplam Kalite Yönetimine Geçişte Sorun Yaşanabilecek Alanların Belirlenmesi: Antalya Belek Bölgesinde Bir Araştırma", S**.Ü. Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, 12 (9): 33-50.
- AKDAĞ, M. (2005). "Toplam Kalite Yönetimi ve Örgüt İçindeki Yeri", **Selçuk İletişim**, 4 (1): 159-170.
- AKDEMİR, A., GÜZEL, T. ve ŞİMŞEK, F. H. (2009). "Algılama, Yeterlilik ve Performans Nirengisiyle, KALDER Üyesi Kuruluş Yöneticilerinin Yenileşime (Inovasyon) Bakışı", **17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi,** 21-23 Mayıs 2009 Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- AKŞEHİRLİ, M. T. (2009). Toplam Kalite Yönetiminin Örgüt Kültürüne Etkilerinin İncelenmesi: BOZÜYÜK SÜT GIDA TIC. SAN. LTD. ŞTI.' DE Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.
- AKTAN, C. (1997). Toplam Kalite Yönetimi Kamudaki Kalitesizliğe Çözüm Olabilir Mi?, **Ekonomik Forum Dergisi**, 4 (6): 56-61.
- ANGELI, I., JONES, J. ve SABlR, B. (1998), Factors Affecting A Senior Management Culture Change For Total Quality Metamorphosis, Managing Service Quality, 8 (3), ss. 198–211.
- Aravindan, P., Devadasan, S.R. ve Selladurai, V. (1996). A Focused System Model For Strategic Quality Management, **International Journal of Quality & Reliability Management**, 13(8): 79-96.
- AYKAÇ, B. ve ÖZER, M. A. (2006). Toplam Kalite Yönetimin Kamu Kuruluşlarında Uygulanması: Sorunlar ve Yeni Arayışlar, Gazi Üniversitesi, **İksidari ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (3): 171-202.
- BAŞARAN, B. ve AYDEMİR, M. (2004). Toplam Kalite Yönetimi Çalışmalarının Gerçekleştirilebilirliği Açısından, Sektörlerin Elverişlilik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 23: 97-113.
- BOLAT, T. (2000). **Toplam Kalite Yönetimi**, 1. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.
- ÇATALOĞLU, B. (2006). Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarına Örgüt Kültürünün Etkisi: Ampirik Bir Çalışma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın.
- DAHLGAARD, J. J. ve PARK, D. S. M., (1995). Lean Production, Six Sigma Quality, TQM And Company Culture, **The TQM Magazine,** 18 (3): 263-281.

- DEMİRKAN, M. (1996). Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Endüstri İlişkileri Sistemine Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- DEVELİOĞLU, K. HAŞİT, G. ve BAĞCI, G. Ü. (2006). Toplam Kalite Yönetimi Çerçevesinde Yöneticilerin İnsan Kaynakları Yönetimine Bakışları: Bursa (DORSAB)'da Bir Uygulama, **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 15: 191-204.
- HASAN, M. ve KERR, R.M. (2003). The Relationship Between Total Quality Management Practices and Organisational Performance In Service Organisations, **The TQM Magazine**, 15 (4): 286-291.
- İNCE, C. (2008). Toplam Kalite Yönetimi ve Otel İşletmelerinde İşgören Tatminine Etkileri, **Turizm Araştırmaları Dergisi**, 19 (1): 57-70.
- JOlNER, T. A. (2007). Total Quality Management and Performance The Role Of Organization Support and Co-Worker Support, **International Journal of Quality & Reliability Management**, 24 (6): 617-627.
- JUNG, J., SU, X., BAEZA, M. ve HONG, S. (2008). The Effect Of Organizational Culture Stemming From National Culture Towards Quality Management Deployment, **The TQM Magazine**, 20 (6): 622-635.
- KALUARACHCHl, K.A.S.P., (2010). Organizational Culture and Total Quality Management Practices: A Sri Lankan Case, **The TQM Journal**, 22 (1): 41-55.
- KAZAN, H. ve ERGÜLEN, A. (2008). Toplam Kalite Yönetim Araç ve Tekniklerinin Üretimde Etkin Kılınması: KOSİ Uygulması, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 13 (1): 159-182.
- KINGIR, S., F. KÜÇÜK ve M. MESCİ (2007). Düzce Üniversitesi'nde Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Ortaya Çıkabilecek Sorunların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, 5. **Uluslar arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, 2 26 213 (Bildiri Kodu), 11-13 Haziran 2007.
- KOÇEL, T. (2003). **İşletme Yöneticiliği**, 9. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.
- KUMAR, R. M. ve SANKARAN, S. (2007). Indian Culture and The Culture For TQM: A Comparison, **The TQM Magazine**, 19 (2): 176-188.
- LAKSHMAN. C. (2006). A Theory of Leadership for Quality: Lessons from TQM for Leadership Theory, Total Quality Management, 17 (1), ss.41-60.
- Lau, A. W.T ve Tang, S. L. (2009), A Survey on the Advancement of QA (quality assurance) to TQM (total quality management) for Construction Contractors in Hong Kong, **International Journal of Quality & Reliability Management**, 26 (5): 410-425.
- MANDIRACIOĞLU, A. LULECİ, E. ve LEBLEBİCİ, A. (2000). Toplam Kalite Yönetiminin Bir Unsuru Olarak Çalişanlarin İş Doyumlarının Bir Fabrika Örneği İle Değerlendirilmesi, **Ege Tıp Dergisi**, 39 (3):165 – 168.
- MEHRA, S. ve RANGANATHAN, S. (2008). Implementing Total Quality Management With A Focus On Enhancing Customer Satisfaction, **International Journal of Quality & Reliability Management**, 25 (9): 913-927.
- MONTES, F. J. L., JOVER, A. V. ve FERNA´NDEZ, L. M. M. (2003). Factors Affecting The Relationship Between Total Quality Management and Organizational Performance, **International Journal of Quality & Reliability Management**, 20 (2):189-209.
- NORONHA, C. (2003). National Culture and Total Quality Management: Empirical Assessment of a Theoretical Model, **The TQM Magazine**, 15 (5): 351-355.
- OKAY, Ş. (2008). Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarinin Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Paydaşlar Arasındaki İletişime Etkileri, **TÜBAV Bilim**, 1(2): 55-63.
- OKÇU, (2008). Eğitimde Toplam Kalite Yönetiminin Uygulanması, **Milli Eğitim**, Sayı:179.
- ORAL, G. S. (2009). Değişim Yönetiminde CEO'ların Stratejik Dil Kullanımı, **17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi** 21-23 Mayıs 2009 Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- ÖZEN, Ş. (2009). Yerli ve İthal Yönetim Uygulamalarının Meşrulaştırılmasında Merkez-Çevre Farklılaşması: Bir Model ve İlk Bulgular, **17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi** 21-23 Mayıs 2009 Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- ÖZEN, Ş. ve BERKMAN, Ü. (2007). Cross-National Reconstruction of Managerial Practices: TQM in Turkey, **Organization Studies**, 28(6): 825-851.
- PAKSOY, M. (2001). **Toplam Kalite Yönetimi**, Salih Güney (ed), Yönetim ve Organizasyon, Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
- PARLAK. S. (2004). **İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi**, Bursa:Ekin Yayınları.
- PERİNÇEK, S. DURAN, D. ve KIRTAY, E. (2008). Dünyada Kalite Kontrol ve Toplam Kalite Kontrol Uygulamaları, **Tekstil ve Konfeksiyon,** 3: 171-173.
- PRAJOGO, DANlEL, I. ve SOHAL, AMRlK, S. (2006). The Relationships Between Organization Strategy total Quality Management(TQM) and Organizational Performance-the Mediating Role of TQM, **European Journal of Operational Research**, 168 (1): 35-50.
- PRAJOGO, I. D. ve MCDERMOTT, M. C. (2005). The Relationship Between Total Quality Management Practices and Organizational Culture, **International Journal of Operations & Production Management**, 25 (11): 1101-1122.
- RAD, M. M. A. (2006). The Impact Of Organizational Culture On The Successful Implementation Of Total Quality Management, **The TQM Magazine**, 18 (6): 606-625.
- RAMSAY, D. K. ve ARMlTAGE, A. (2010). Total Quality Management Meets Human Resource Management Perceptions Of The Shift Towards High Performance Working, **The TQM Journal**, 22 (1): 5-25.
- RUNGTUSANATHAM, M., JEFFREY A. O. ve WU B. (2003), Advancing Theory Development In Total Quality Management A "Deming Management Method" Perspective, **International Journal of Operations & Production Management**, 23 (8): 918-936.

- SERİNKAN, C. (2005). İşletmelerde Liderlik Tarzları ve Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi, İ.Ü. İşletme İktisadı Enstitüsü, **Yönetim Dergisi**, 16 (50): 86-103.
- SERVET, A. (2006). Toplam Kalite Yönetimi Felsefesi ve Kamu Kurumlarında Uygulanabilirliği,http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/c8a49145944fed2_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD, Erişim Tarihi:15.02.2010.
- SEVİM, A. (1996). Toplam Kalite Yönrtiminde Bir Araç Olarak Toplam Kalite Maliyet Sisteminin Kurulması ve Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir.
- SIĞRI, Ü. ve TIĞLI, M. (2006). Hofstede'nin Belirsizlikten Kaçınma Kültürel Boyutunun Yönetsel-Örgütsel Süreçlere ve Pazarlama Açısından Tüketici Davranışlarına Etkisi, **Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F.,** 21 (1): 326-342.
- TAVANA, M., MOHEBBİ, B. ve KENNEDY T. D. (2003). Total Quality Index: A Benchmarking Tool For Total Quality Management, **Benchmarking: An International Journal**, 10 (6): 507-527.
- TERZİBAŞ, A. (2006). Örgüt Kültürünün Toplam Kalite Yönetimine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bolu.
- WALDMAN, D. A. (1994). Designing Performance Management Systems for Total Quality Implementation, **Journal of Organizational Change Management**, 7 (2): 31-44.
- YALÇIN, B. (2007). Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Liderliğinin Temel Dinamikleri (ed:Said Kıngır), **Toplam Kalite ve Stratejik Yönetimde Yeni Eğilimler**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- YANG, C. C. (2006). The Impact Of Human Resource Management Practices On The Implementation Of Total Quality Management An Empirical Study On High-Tech Firms, **The TQM Magazine**, 18 (2):. 162-173.
- YATKIN, A. (2003). **Toplam Kalite Yönetimi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- YILDIZ, G. (1995). **İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi**, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- YILDIZ, G. (1994). **İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi: Toplam Kalite Yönetimine Geçişte Stratejik Bir Yaklaşım**, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, Yayın No:10.

ÜRETİM İŞLEVİ VE MALİYET MUHASEBESİ ETKİLEŞİMİNDE MALİYET MUHASEBESİ EĞİTİMİNDEN BEKLENTİLER: UYGULAMA EĞİTİMİ MODEL ÖNERİSİ*

Öğr. Gör. Dr. Vedat ACAR
Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi - İşletme Bölümü
Doç. Dr. Rafet AKTAŞ
Dumlupınar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - İşletme Bölümü

Özet:Günümüzde rekabetin hızlı bir şekilde yaşandığı ortamda işletmeler emek yoğun üretimden, teknoloji yoğun üretim ortamlarına doğru hızlı bir geçiş yapmışlardır. Bu durum, işletmeleri üretim sistemlerini gözden geçirmeye ve geliştirmeye, aynı zamanda üretim maliyetlerini daha gerçeğe yakın bir şekilde hesaplamaya yöneltmiştir. Bu bağlamda, değişen üretim ortamları ve bunun sonucunda mamul maliyet yapılarında yaşanan değişim ve gelişmeler paralelinde, işletmelerin diğer fonksiyonları ve özellikle de üretim fonksiyonu ile etkileşim gerçekleştirebilecek nitelikte, maliyet muhasebesi bölümünde çalışacak eleman ihtiyacı, maliyet muhasebesi eğitiminde uygulama ağırlıklı eğitim faaliyetlerinin kurgulanmasını gerektirmektedir. İşletmelerde faaliyetlerin bütünleşik sistemler üzerinden yürütüldüğü bir ortamda muhasebe eğitim faaliyetlerinin de bu temelde gerçekleştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Çalışmamızda sunulan eğitim modeli, bütünleşik bilgi sistemi kullanan işletmelerin üretim ortamları için gerçekleştirilebilecek maliyet muhasebesi uygulamalarına imkân tanımaktadır. Burada yer alan eğitim model önerisi, geleneksel maliyet muhasebesi eğitim faaliyetini tamamen ortadan kaldıran bir araç olarak nitelendirilmemelidir. Çalışmada sunulan model önerisi, muhasebe eğitiminin tüm bileşenlerinin yani öğrenci- öğretim üyesi- ders içeriği ve materyallerinin uyumlu bir biçimde bütünleştirilmesine, LOGO Unity ERP yazılımı üzerinde görsel ve uygulamalı faaliyetler ile öğrencilerin işletmelerde karşılaşabilecekleri çeşitli durumlara hazırlık yapmasına imkân tanıyan, teorik dersleri takviye edecek bir ek uygulama dersi konumundadır. Bu modelde eğitim çıktısı olarak hedeflenen; işletmelerin maliyet muhasebesi bölümlerinde çalışabilecek nitelikte, üretim işlevi ve maliyet muhasebesi entegrasyonunu sağlamış, yeterli uygulama bilgileri ile donatılmış, hem teorik hem de uygulama bilgisini pekiştirmiş, piyasanın istediği eleman niteliklerine sahip öğrencilerin yetiştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler*: Muhasebe, Maliyet Muhasebesi, Muhasebe Eğitimi, ERP*

PRODUCTION AND COST ACCOUNTING FUNCTION INTERACTION EXPECTATIONS FROM THE COST ACCOUNTING EDUCATION: EDUCATION MODEL APPLICATION PROPOSAL

Abstract:Nowadays, because of the competition took place in an environment, labor-intensive manufacturing enterprises are experiencing a rapidly transition towards to technology-intensive manufacturing enterprises. This situation has forced the enterprises not only to review operations and improve their production systems, but also more focus to production costs. The changing manufacturing environment, cost structures and the development of the other business functions, and especially the production function and interact to accomplish staff needed required to construct on the training applications based educational activities. The education model offered in this study is enabling the cost accounting practices for integrated production environment that can be performed. This model does not described as a means of completely eliminating the traditional cost accounting training activities. Study provided the model proposed is the recitation course supported to theoretical courses allow to unify the accounting education of all components that the student-instructor-course content and materials in compatible format integration. Besides, with the help of the visual and practical activities on LOGO Unity ERP software, students can make preparation a several situation in the firms. Educational outcomes target is educate the students which have qualification and equipped and strengthened with both theoretical and application information to work in cost accounting department required by the workforce market.

Key Words: Accounting, Cost Accounting, Accounting Education,ERP

Giriş

Günümüzde, küreselleşmenin getirdiği baskı nedeni ile işletmeler için piyasada rekabet çok daha şiddetli hissedilmekte, işletme içindeki ve çevresindeki koşullar hızla değişmektedir. İşletmelerde değişen bu koşullara ayak uydurabilecek, işletme fonksiyonları arasındaki ilişkileri kavramış eleman ihtiyacı giderek artmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması açısından eğitim faaliyetlerinde bilişim teknolojisinden (genellikle bilgisayar donanım ve yazılımlarından) oldukça yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır. Özellikle, bir bilgi sistemi olarak muhasebe sürecinin öğrencilere aktarılmasının değişik bilgisayar yazılımları yardımı ile gerçekleştirilmesi; sınıflandırma, kaydetme, özetleme ve raporlama fonksiyonlarının öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Ancak sadece muhasebe süreciyle kısıtlanarak gerçekleştirilen bu faaliyetler, işletme içindeki diğer bölümler ile hiçbir şekilde entegre edilmemekte ya da düşük bir entegrasyonla gerçekleştirilmektedir. Oysa zaman ve emek tasarrufu yanında, hataları da en aza indirgeme ve denetimi kolaylaştırma işlevini gerçekleştirmeye yönelik olarak tek ve büyük bir bilgi havuzu kurulması, günümüzde birçok işletme için zorunlu bir hal almıştır. Bu bağlamda Kurumsal Kaynak Planlaması (Enterprise Resource Planning –ERP) yazılımları, muhasebe bölümlerinde kullanıla gelen klasik bilgisayar yazılımlarının daha ötesinde bir bütünleşik (entegre) sistem kurarak, işletmelerin fonksiyonları arasındaki entegrasyon ihtiyacına cevap vermektedir. Böylece işletmelerde üretim faaliyetleri ile muhasebe ve maliyet muhasebesi etkileşiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân sağlanmaktadır. Bu kapsamda gerek

* Bu çalışma, 21-25 Nisan 2010 tarihleri arasında Alanya'da gerçekleştirilen XXIX.Muhasebe Eğitimi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

maliyet sistemlerinin kurgulanması ve diğer işletme fonksiyonlarıyla entegrasyonu, gerekse mevcut sistemlerin geliştirilmesi ve işletilmesi kapsamında uzmanlara ihtiyaç duyan işletmelerimize hitap edebilecek elemanların varlığı, eskiye göre daha kritik bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Bu durumda da maliyet muhasebesi eğitiminin özellikle uygulama kısmının, işletmelerin değişen koşullarına ve eleman profili ihtiyaçlarına yönelik olarak gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi faydalı olacaktır.

Teknolojik Gelişmeler ve İşletme Uygulamalarına Etkisi

Teknoloji genel anlamda; organizasyonlarda mal, hizmet ve bilgi üretimi süreçlerini etkinleştirici fiziksel donanım ve düşünsel birikimler olarak ifade edilmektedir (Öğüt, 2003:152). Bir başka ifadeyle teknoloji, insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, ürün ve süreçlere bilginin uygulanmasıdır (Tutar, 2006:92). Bilimsel araştırma ve geliştirmenin hızla arttığı ve geliştiği günümüz dünyasında teknoloji kavramı sürekli biçimde yeni bir anlam, önem ve boyut kazanmaktadır. Bu bağlamda teknoloji bir anlamda günümüz uygarlığının ve toplumlarının üretim ve yönetim sürecinde kullandığı ortak dil konumuna gelmiştir (Tekin vd., 2003:87). Bilişim (enformasyon) teknolojileri ise; verilerin kayıt edilmesi, saklanması, belirli bir işlem sürecinden geçirmek suretiyle bilgiler üretilmesi, üretilen bu bilgilere erişilmesi, saklanması ve nakledilmesi gibi işlemlerin etkili ve verimli yapılmasına olanak tanıyan teknolojileri tanımlamada kullanılmaktadır (Öğüt, 2003:123).

1970'li yıllarda başlayan bilgisayar alanındaki gelişmeler ve buna bağlı olarak bilgi teknolojisinde oluşan gelişmeler işletmeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etkileme, işletme fonksiyonlarında eskiye oranla önemli gelişmeler yaratmış, yeni kavramların ortaya atılmasına ve uygulamaya konulmasına neden olmuştur (Uslu, 1999:27). Teknolojik gelişmeler işletmeleri yeni teknik ve yöntemleri kullanmaları hususunda zorlamaktadır. İşletmelerin artan rekabet ortamlarında faaliyet gösterebilmeleri için dünya işletmelerinin kullandığı yöntem ve teknikleri kullanmaları zorunlu olmuştur. Bu teknik ve yöntemler ise çoğu zaman teknolojiye dayalı uygulamaları içermektedir. Son yıllarda meydana gelen ve işletme hayatını önemli derecede etkileyen teknolojik gelişme alanlarını, muhasebe üzerindeki etkileri açısından; üretim teknolojisi ve bilişim teknolojisi olarak ele almak mümkündür (Karakaya, 1994: 51).

Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle, işletmelerin fonksiyonları arasında önemli derecede etkileşim içerisinde olan üretim ve muhasebe fonksiyonları üzerinde, teknolojik gelişmelerin yarattığı değişim ve gelişmeler incelenecektir.

Teknolojik Gelişmelerin Üretim ve Muhasebe Uygulamalarında Gerçekleştirdiği Değişimler

Günümüz koşullarında üretime ilişkin değişen yeni ortam, ürün çeşitliliğini artırmayı gerekli kılmış, ürün yaşam seyrini ve süresini kısaltmış, ürün maliyet yapılarını değiştirmiş ve üretim işlemlerinin daha esnek, mevcut ortama göre değişmeyi başarabilen olmalarını şart koşmuştur. Yeni üretim ortamı, zaman faktörünü de işletmeler açısından çok önemli kılmaktadır. Müşterilerin siparişlerine daha hızlı cevap verebilmek, yeni ürünleri daha kısa sürede tasarlayıp piyasaya sürmek, kaliteyi artırmak, ürün hayat süresini dikkate alarak, sürekli fiyatı düşürüp pazar payını korumak ve bunları gerçekleştirebilmek için de üretim sürecini geliştirip iyileştirmek, artık bu ortamın en önemli konuları arasındadır. Bu nedenle işletmelerin genel anlamda otomasyonu ve bunun sağladığı yararları iyi değerlendirmeleri gerekmektedir (Tanış, 2005:8-9). Geleneksel yüksek hacimde üretim yapabilen teknolojilerin yerine, gerektiğinde çok düşük seviyede üretim yapabilen, üretim sürecinde hızlı değişimlere imkân veren, fire ve geleneksel sistemlerde ortaya çıkan benzeri zararları azaltan ileri üretim teknolojileri kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknolojilerin en önemli özellikleri esneklik, hassasiyet ve çabukluktur (Tanış, 2005:21).
Muhasebenin teknolojik gelişmeler ile etkileşimi de uzun yıllara dayanmaktadır. Ancak son yıllarda bu etkileşim, muhasebe işlemlerinin yapılması, kayıtların ve defterlerin bilgisayarlarca işlenmesinin çok ötesinde bir anlam ve işlev taşımaya başlamıştır. Bu etkilenme, bir yönetim bilgi sistemi olarak muhasebeyi geleneksel işlevinin ötesinde, teknolojiyle bütünleşik bir karar destek sistemine dönüştürmektedir. Öte yandan iletişim ve üretim teknolojilerindeki gelişmeler muhasebe üzerinde önemli bir değişim yaratmıştır. (Erdoğan vd., 2000:119). Kuşkusuz üretim sistemleri ve teknolojilerdeki gelişmelere paralel olarak muhasebe sistemi ve maliyet muhasebesi sisteminde de değişim kaçınılmaz olmaktadır. Üretim sistemine ve teknolojisine uygun olmayan muhasebe ve maliyet muhasebesi sistemi de hatalı sonuçlar üretecektir (Gersil, 2007:108).

Teknolojik Gelişmeler ve Geleneksel Üretimden Modern Üretim Tekniklerine Geçiş

Yeni üretim çevresi, mekanizasyon ve otomasyona doğru giderek artan bir eğilim olarak tanımlanmaktadır. İnsanların yerini giderek makineler ve robotlar almakta, bilgi teknolojisi üretim ve süreç geliştirmede yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bilgisayar Destekli Tasarım ve Bilgisayar Destekli Üretim sistemleri (CAD-CAM), Esnek Üretim Sistemleri (FMS), Sayısal Kontrol Makineleri (NCM) ve diğerleri birçok üretim sürecinde yer almaya başlamıştır. Malzeme gereksinim planlaması (MRP I), Üretim Kaynak Planlaması (MRP II) gibi daha sofistike sistemler devrededir. Çünkü global rekabet, işletmeleri yeni üretim teknolojilerini ve felsefelerini benimsemeye zorlamaktadır (Erdoğan vd., 2000:115).

Üretim süreçlerinde otomasyon teknolojik evrimin gelişiminin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Üretim sistemlerinde otomasyona geçiş, sayısal denetimli tezgahların kullanılmasıyla başlamıştır. Sayısal denetimli tezgahları; endüstriyel robotlar, bilgisayar destekli tasarım, bilgisayar destekli üretim, bilgisayarlı bütünleşik üretim, otomatik malzeme taşıma ve depolama sistemleri ve esnek üretim sistemleri takip etmiştir. Günümüzde üretimde kullanılan gelişmiş ileri teknolojiler Tablo 1'deki gibi sınıflandırılmaktadır (Tekin vd., 2003:131-132);

Tablo 1. Üretimde Kullanılan İleri Teknolojiler

1. Ürün ve Proses Tasarımı
➢ Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) ➢ Bilgisayar Destekli Mühendislik (CAE) ➢ Bilgisayar Destekli Proses Planlama (CAPP) ➢ Grup Teknolojisi ve Hücresel Üretim
2. Üretim Planlama ve Kontrol
➢ Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRP) ➢ Bilgisayar Korumalı Bakım (CPM) ➢ Uzman Sistemler (ES)
3. Üretim Prosesi – Bilgisayar Destekli Üretim
➢ Sayısal Kontrollü Tezgahlar (CNC) ➢ Programlanabilir Robotlar (PR) ➢ Esnek Üretim Sistemleri ve Hücreler (FMS, FMC)
4. Otomatik Malzeme Temini
➢ Otomatik Depolama (AS) ➢ Otomatik Klavuzlu Araç Sistemleri (AGVS)
5. Proses Kontrol
➢ Bilgisayar Destekli Kontrol (CAI) ➢ Programlanabilir Kontrolör (PC)
6. Entegrasyon
➢ Yerel Alan Ağları (LAN) ➢ Geniş Alan Ağları (WAN) ➢ CAD/CAM ➢ Bilgisayar Tümleşik Üretim (CIM)

Kaynak: Tekin Mahmut, Hasan Kürşat Güleş ve Adem Öğüt, **Değişim Çağında Teknoloji Yönetimi**, 2.Baskı, Nobel Yayın, Ankara, 2003, 131-132.

Geleneksel üretim sistemleri (GÜS) ile modern üretim sistemleri (MÜS) karşılaştırıldığında pek çok yönden farklılıklar görülmektedir. Bunlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir (Gersil, 2007:113-114);

- GÜS'de itme prensibine göre üretim yapılmaktadır. MÜS'de ise çekme prensibine göre üretim yapılmaktadır. Çekme prensibinde hiçbir istasyon kendisinden sonraki istasyondan üretim emri gelmedikçe faaliyete geçmemektedir. Böylece, istasyonlar arasındaki stok birikmesinin önüne geçilmiş olmaktadır. Çekme prensibi, üretim sürecindeki tüm faaliyetlerin eş zamanlı koordinasyonunu gerektirmektedir. İtme prensibinde ise istasyonlar arasında stok birikimi olmaktadır. Ayrıca, itme prensibinde üretim sürecindeki faaliyetler arasında eş zamanlılık yoktur. Faaliyetler birbirini takip etmektedir.

- MÜS'de, yüksek teknolojinin kullanılması ve otomasyonun artması, işgücünün üretim faaliyetlerine direkt katkısını azaltmıştır. GÜS'de otomasyonun ve teknolojinin düşük seviyede olmasından dolayı üretim faaliyetlerine direkt katılan işgücü sistemin önemli bir unsuru olmuştur. MÜS'de ise otomasyonun artması ve yüksek teknolojinin kullanımı, üretim sürecinde uzmanlaşmış işgücünün (tasarım, mühendislik, bakım, onarım) yoğun bir şekilde kullanımını gerektirmektedir.

- MÜS'de yüksek teknolojinin kullanılması ve otomasyonun artması, yüksek maliyetli teknolojik yatırımların yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu teknolojik yatırımların maliyetleri ve bu maliyetlerin yönetimi de önem kazanmaktadır. GÜS düşük teknolojili sistemler olduğu için, teknolojik yatırımların maliyetleri ve bu maliyetlerin yönetiminin önem derecesi, MÜS'dekine göre daha düşük olmaktadır.

- GÜS'de kitle ve sipariş tarzı üretim yapılmaktadır. Kitle halinde üretimde, birbirine benzer ürünler yığınlar halinde üretilmektedir. Sipariş tarzı üretimde ise üretilen ürünlerin çeşitliliği sınırlı sayıdadır. Bu üretim tarzında üretilen partilerin büyüklüğü de belli bir büyüklükte olmaktadır. MÜS'ün esnek yapısı, hem ürün çeşidi sayısının çok daha fazla olmasını, hem de üretilen partilerin daha küçük boyutta olmasını sağlamaktadır. MÜS'de Toplam Kalite Yönetiminin (TKY) uygulanması ile kalite faaliyetleri üretim sürecinin her aşamasına yayılmaktadır. GÜS'de ise kalite faaliyetleri daha çok üretim sürecinin sonrasında yoğunlaşmaktadır.

- GÜS'de sadece üretim sürecine yoğunlaşılırken, MÜS'de üretim süreci dışında, üretim öncesi ve sonrası süreçler de dikkate alınarak üretim yapılmaktadır.

Teknolojik Gelişmeler ve Muhasebe/Muhasebe Eğitimi Etkileşimi

Teknolojik gelişmeler, gerek uygulamalardaki etkisi ile muhasebe mesleğini gerekse eğitim konusundaki gelişimi ile muhasebe eğitimini etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Öncelikle uygulamalar alanındaki teknolojik gelişmeler incelendiğinde şu hususlar göze çarpmaktadır.

Bilgisayarların ilk kez ABD'de 1956'larda ekonomik hayatta kullanılmaya başlamasından beri muhasebe, ilk uygulamaları arasında yer almıştır (Uslu, 1975:60). Teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleğine olan etkileri kısaca aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir (İbiş, 2002:34-35):

- Muhasebede veri işleme ve kayıt işlemleri büyük ölçüde elektronik ortama geçmiştir. Böylece, süreç basitleşmiş ve manuel olarak yapılan işlemlerin ortadan kalkması ile kısa zamanda kesin sonuçlar alınmaya başlanmıştır.
- Teknolojide yaşanan gelişmeler muhasebecileri müşteri odaklı, kıyaslama (benchmarking), çok boyutlu bilginin yönetimi, faaliyet tabanlı maliyetleme gibi yeni bir takım yaklaşımlar geliştirmeye yöneltmiştir.
- Teknolojide yaşanan gelişmeler muhasebe mesleğinin bilgi toplayıp kaydetmenin yanı sıra, işletmenin finansal durumunu ve gösterdiği gelişmeleri yorumlayan, işletme yöneticilerinin, ortaklarının ve muhasebe bilgisini kullanan diğer birimlerin karar verme süreçlerine yardımcı olan bir yapıya bürünmesine yardımcı olmuştur.
- Teknolojik gelişmeler, işletme faaliyet sonuçlarının anlaşılır, güvenilir, zamanında ve karşılaştırılabilir olarak hazırlanması için kolaylıklar sunmuştur.
- Denetim süreci de teknolojik gelişmeler sonucunda elektronik ortamda uygulanmaya başlanmıştır. Bilgisayar ortamında denetim, denetim tekniklerinden bir kısmının otomatik olarak bilgi işlem sistemleri ile gerçekleşmesine imkân tanımıştır.

Her şeyden önce bilgi teknolojisi muhasebenin veri toplama, işleme, raporlama gibi işlevlerinde bilgisayar teknolojisi ve iletişim olanaklarıyla kolaylık sağlamaktadır. İşletmenin faaliyetleri karmaşıklaştıkça işlenecek veri sayısı artmakta, bu işlemlerin manuel olarak yürütülmesi olanaksız hale gelmektedir. Dolayısıyla bilgi teknolojisi bazı işlemlerin yapılışını ve metodunu değil, ama yapılma araçlarını değiştirmiştir (Yükçü ve Özkan, 2003:154). Bu araçlardan birisi de muhasebe paket programları olarak adlandırılan, temel muhasebe fonksiyonunu gerçekleştirmeye imkân sağlayan, işletmenin diğer fonksiyonları ile etkileşimde bulunmayan ya da çok az bir etkileşim içerisinde olan bilgisayar yazılımlarıdır.

Genellikle stoklar modülü, alacaklar modülü, faturalama modülü, bilanço modülü vb. gibi alt modüllerden oluşan bu yazılımların tümüyle işletme içinde çalıştırılanları bulunduğu gibi (örnek:Logo, Likom, Eta), web tabanlı olanları da mevcuttur (örnek:Luca) (Büyükmirza, 2009:820). Artık günümüzde basit muhasebe paket programları yerine, işletmenin diğer fonksiyonları ile etkileşimi yüksek, bütünleşik sistem çerçevesinde çalışan kurumsal kaynak planlaması (ERP) yazılımları kullanım alanı bulmaya başlamıştır.

Bilgi teknolojisi işletmelere basit muhasebe yazılımlarından, işletmenin bütün fonksiyonlarını organize eden kurumsal kaynak planlaması yazılımlarına, intranetle işletme içi, ekstranetle işletmeler arası ve internetle dünya çapında iletişim ağlarına, tedarikçilerle ya da müşterilerle işletme arasında elektronik veri değişimi uygulamalarına kadar uzanan olanaklar sunmaktadır (Yükçü ve Özkan, 2003:151).

Bilgisayarlar muhasebecileri, davranışları hakkında yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Her şeyden önce muhasebeciler çoğu işletmelerde sistem çözümleyicilerinin yaptıkları işleri görmelidir. Sistem çözümleyicileri işletmelerde birleştirilmiş bilgi sistemleri kurmaya çalışmaktadır. Her ne kadar çözümleyiciler muhasebecilere danışmakta ise de, muhasebecilerin bilgisayar teknolojisini anlamaya çalışmaları, mesleklerinin önemini koruması açısından gereklidir (Akdoğan ve Aydın, 1987:60).

Teknolojik gelişmelerin özellikle bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin, muhasebe eğitimine etkisi incelendiğinde ise aşağıdaki gibi bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

Uzay çalışmalarından tıp alanına, endüstriye, iletişime, eğitime dek her alanda hızlı bir gelişme gösteren bilgisayar teknolojilerinin, işletmeye özelde muhasebeye etkilerinin gözden geçirilmesi ve bu etkilemelerden hareketle muhasebenin yeni konumunun ve muhasebe eğitiminin etkilenişinin tartışılmasını kaçınılmaz hale gelmiştir (Erdoğan vd., 2000:119).

Enformasyon teknolojisinde son yıllarda görülen büyük gelişme lisans, lisans üstü ve mesleki muhasebe eğitimini hem işlenen konular, hem kullanılan ders verme teknikleri ve hem de kullanılan ders araç ve gereçleri açısından önemli ölçüde etkilemiştir (Uslu, 1999:31). İşlenen konular açısından, son yirmi yılda giderek yaygınlaşan ve yeni üretim ortamlarında etkinliğini gösteren bazı maliyet/yönetim muhasebesi yöntemleri (Faaliyete Dayalı Maliyet, Kısıtlar Teorisi ve Süreç Muhasebesi, Toplam Kalite Yönetimi, Tam Zamanında Üretim vb.) (Tanış, 2005:35-36) muhasebe eğitiminde işlenen konular arasında yerini almıştır. Ayrıca eğitim faaliyeti esnasında kullanılan ders araç ve gereçleri de, teknolojik gelişmeler paralelinde kara tahtadan, akıllı tahta kullanımına doğru hızlı bir gelişme göstermiştir.

Modern Üretim Teknikleri ile Maliyet Muhasebesi Yöntemleri ve
Maliyet Yapısında Yaşanan Değişimler

Muhasebenin en genel şekilde "işletmenin dili" olarak tanımlanmasından hareketle, ne klasik yönetim, ne klasik pazarlama, ne de klasik üretim anlayışının hüküm sürmediği bir ortamda, klasik muhasebe yöntem ve uygulamalarıyla muhasebe işlevlerinin yürütülmesi artık olanaksızdır (Yükçü ve Özkan, 2003:151). Maliyet muhasebesi yöntemleri içerisinde geleneksel sistemler olarak nitelendirilen sistemlerin de temelleri, yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Avrupa'da sanayi devriminin gerçekleşmesinden sonra,

maliyet muhasebesi yöntemleri gelişmiş olmakla birlikte, yoğun işgücü kullanımı, geleneksel sistemlerin en önemli maliyet kalemleri arasına işçilik maliyetlerini yerleştirmiştir. İşçilik, ürün maliyeti içerisinde hem önemli bir maliyet unsuru, hem de makineleşmenin getirdiği ve giderek artan genel üretim giderlerinin dağıtımında önemli bir dağıtım temeli haline gelmiştir (Tanış, 2005:29).

Son yıllarda ileri üretim teknolojilerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı işletmelerde, geleneksel maliyet yöntemlerinin ve sistemlerinin başarısız oldukları gözlenmektedir. Günümüzün karmaşık üretim ortamında mevcut maliyet sistemlerinin uygun olmaması sonucunda, elde edilen maliyet bilgileri de yanlış olacaktır ve bu bilgilere dayanılarak alınan kararlar da yanlış uygulamalara neden olacaktır. Günümüzde birçok işletme tarafından kullanılan geleneksel maliyet muhasebesi ve yönetim muhasebesi, yirminci yüzyılın başındaki üretim ve rekabet ortamı için tasarlanmış olup, bu ortamlarda iyi bir şekilde çalışmaktadır. Maliyet muhasebesi sistemi; maliyet yönetimi ve kontrolü, mamul maliyetlerinin belirlenmesi ve stok değerleme olarak üç amaca hizmet eder. Geleneksel maliyet muhasebesinde bu üç amaç içinde stok değerleme (finansal raporlama için) önceliklidir ve maliyet kontrolü ve mamul maliyetleme konularında ciddi eksiklikleri bulunmaktadır (Erdoğan vd., 2000:116). Artık muhasebe, ileri üretim teknolojilerinin uygulandığı yalın üretim çevresinde daha farklı maliyet muhasebesi yöntemleri uygulamak, artan işletme içi ve işletme dışı ilişkilerde karar vericilerin daha hızlı karar alabilmelerine yönelik daha hızlı bilgi hazırlamak ve iletmek üzere, bilgi ve iletişim teknolojisinin sağladığı olanaklardan yararlanmak durumundadır (Yükçü ve Özkan, 2003:151).

Değişen üretim ortamlarının işletmelerin maliyet yapıları üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Maliyet yapısı ile direkt malzeme maliyeti, direkt işçilik maliyeti ve genel üretim giderlerinin toplam maliyet içindeki oranları kastedilmektedir. Rekabet koşullarının ağırlaşması işletmelerde yeni yönetim felsefelerinin hayata geçirilmesine, dolayısıyla kaliteli ve hızlı üretimin ön şartı olan otomasyonun üretimde daha fazla yer almasına ve üretim süreçlerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Üretim ortamındaki bu değişimler direkt ve endirekt maliyet sınıflamasının da tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin; önceden belirli bir makine başında çalışarak, üretimin yürütülmesine katkıda bulunan işçinin maliyeti direkt işçilik olarak değerlendirilirken, hücre tipi üretim ortamlarında çalışan ve birden fazla makineyi kontrol edebilen, aynı zamanda bu makinelere destek hizmeti de verebilen kalifiye elemanların maliyetlerini, direkt işçilik olarak nitelendirmek ve bu maliyetlerin üretilen ürünlerle birebir ilişkili olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Yeni sistem arayışları üzerinde durulmasının nedenlerini iki başlık altında toplamak gerekirse, bu nedenler (Öker, 2002:92);

- Direkt işçilik olarak adlandırılan maliyet unsurunun giderek toplam maliyet içindeki payının azalması ve geleneksel maliyet sisteminde endirekt maliyetlerin direkt işçilik esasına göre mamullere yüklenmesinin yaratacağı maliyetleme hataları,
- Bilgisayar destekli üretim ortamları için gerekli yatırımlar ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan endirekt giderlerin, toplam maliyetler içindeki payının eskisine oranla önem kazanması olarak özetlenebilir.

İleri üretim teknolojileri kullanan işletmelerde direkt işçiliğin azalması, donanımla ilgili maliyetlerin önemli bir paya sahip olması ve bilgisayara dayalı bilgi sisteminin ürün maliyeti üzerindeki etkisi, ürünlerin maliyet davranış modellerini değiştirmektedir. Bu çerçevede geleceğin maliyet muhasebe sistemi, bu değişimleri göz önüne almak ve bu değişimlere göre yaklaşımlar ve yöntemler oluşturmak zorundadır (Erdoğan vd., 2000:116). Yeni üretim tekniklerinin maliyet yapısında ortaya çıkardığı değişimler, maliyet unsurları açısından incelendiğinde aşağıdaki hususlar göze çarpmaktadır.

Hammadde ve Malzemeler

Maliyet unsurlarının ilki olan hammadde ve malzemeler, geçmiş yüzyılla kıyaslandığında ürün maliyeti içerisindeki yerini hala korumaktadır. Yeni teknolojiler hammadde kullanımında daha etkin olmalarına rağmen, direkt hammaddenin ürün içerisindeki maliyet payında ciddi bir değişikliğe neden olmamışlardır. Ancak yeni teknolojilerin sağladığı imkânlar, işletme yöneticilerinin planlama ve düşünme yapılarını geliştirerek, direkt hammadde ile ilgili ve ürüne değer eklemeyen (non-value-added) faaliyet maliyetlerini en aza indirmişlerdir. Örneğin, stok tutmanın işletmeye olan maliyeti değer eklemeyen bir maliyettir ve bu maliyet tam zamanında üretim felsefesi ile ortadan kaldırılmıştır (Tanış, 2005:30).

Yeni üretim felsefelerinin temel hedefi olan "sıfır hata ile üretim" yaklaşımı hammadde kayıp ve artıklarını ortadan kaldırmış ya da mümkün olan en düşük düzeye indirmiştir. Bu her ne kadar çok önemli sayılmasa da söz konusu maliyet unsurunun seviyesinde bir azalmaya neden olmuştur (Karakaya, 1999:72). Üretime ilişkin yeni yöntemler, işletmelerde stok düzeylerinin minimum düzeyde olmasına ve yapılan stok işlemlerinin sayısının azalmasına yol açmıştır. Ayrıca bu gelişmeler, stok işlemleri için ayrılan stok alanlarını gereksiz kılmıştır. Bunun en önemli etkilerinden birisi hammadde ve malzemeler üzerinde gerçekleşmiştir. Tam zamanında üretim yönteminde satın alınan hammadde ve malzemeler doğrudan üretime verildiği için; hammadde ve malzemelere ilişkin satın alma ve üretime verme işlemleri ve işlemler için kullanılan maliyet havuzları sayısında azalma meydana gelmiştir (Pekdemir, 1998:19).

Teknoloji, tam zamanında üretim (sıfır stokla üretim) gibi yeni yönetim felsefelerinin de kullanılmasıyla hammadde, yarı mamul ve mamul mal stoklarında önemli düşüşler sağlayarak, işletmenin parasal kaynaklarını daha verimli kullanmalarına imkân tanımıştır. Verimli kullanılan parasal kaynaklar, uzun dönemde karlılık artışı sağlamaktadır. Stoklarda ortaya çıkan düşüşler aynı zamanda, üretim sürecinde meydana gelebilecek tıkanıklıkları, stoklarda oluşabilecek fireleri, stok kontrol sistem maliyetini (depo, işçi, iç nakliye giderleri vb.) düşürmekte, aynı zamanda satın alınan hammadde ve üretilen yarı mamullerin, bir sonraki aşamaya girmeden önce kalite kontrolünü etkin bir şekilde yaparak, sonradan dönülemeyecek zararlardan işletmeyi korumaktadır (Tanış, 2005:18).

İşçilik Maliyetleri

Gelişmiş ülkelerdeki üretim işletmelerinde işçilik maliyetleri, bu yüzyılın ilk yarısına kadar ürün maliyeti içerisinde oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Çünkü her ne kadar işletmeler makine yoğun teknoloji kullansalar da bu makinelerin üretim yapabilmeleri için işçilerin sürekli makinelerle birlikte çalışması gerekmekteydi. Bu nedenle işletmeler işçilik maliyetlerini sürekli kontrol ve analiz etmekte, direkt işçinin üretim sürecindeki verimliliğini ölçebilmek için standartlar geliştirmekteydiler. Bu kontrol ve analiz ihtiyacı sonucu, genel üretim giderlerinin dağıtımında kullanılabilecek dağıtım anahtarları, bu bilginin sürekli hazır olması nedeniyle, hep direkt işçilik temelinde kurulmaktaydı (Tanış, 2005:31). Yeni teknolojilerin daha çok kullanılmaya başlandığı esnek üretim sistemi içerisinde, emeğin temel karakteristiğinde de önemli değişimler olmuştur (Bozkurt, 2000:119).

Yeni teknolojiler eskilerine göre daha sınırlı bir aksama sahiptir. Örneğin mekanik saatlerin yüzlerce aksamının birleşmesi ile bir araya gelmesine karşılık, yeni elektronik saatler birkaç adet sınırlı aksamdan oluşmaktadır. Bu da doğal olarak üretim sürecinde emek kullanımını da etkilemektedir (Bozkurt, 2000:122). Bunun sonucunda işletmelerin üretim miktarındaki artışla birlikte niteliksiz işçi sayısında önemli düşüşlerin yaşandığı gözlenmektedir.

Esnek üretim sisteminde faaliyetlerin çok büyük bir kısmı robotlar tarafından yerine getirilmektedir. Bu nedenle işgücünün üretim sürecine direkt katkısı çok düşük düzeylerde gerçekleşmektedir. Direkt işçiliğin üretim faaliyetlerine katkı düzeyinin düşmesi ile birlikte, endirekt işçiliğin (tasarım, bakım onarım, mühendislik faaliyetleri) katkı payında yükselme olmuştur (Gersil, 2007:109). Toplam üretim maliyeti içinde giderek daha az (%5 veya daha küçük) bir paya sahip olan direkt işçilik maliyeti, artık Genel Üretim Giderlerinin (GÜG) bir parçasını oluşturmakta ve geleneksel GÜG dağıtım yöntemleriyle ürüne dağıtılmaktadır (Tanış, 2005:32).

Genel Üretim Giderleri ve Dağıtım Anahtarları

Genel üretim giderleri, geleneksel üretim ortamında üretim maliyetleri içerisinde nispeten düşük pay alırken, yeni üretim ortamlarındaki payını önemli ölçüde artırmıştır. Genel üretim giderlerindeki artışın en önemli nedeni, modern üretim sistemlerinin yüksek maliyetli sabit yatırımlar gerektirmesidir. MÜS'ün teknolojik yatırımlara sahip olması, nitelikli işgücünü zorunlu kılmaktadır. Nitelikli işgücündeki artış, endirekt işçilik maliyetlerinin önemli oranda artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, günümüzün rekabetçi pazarlarında ürünlerin tasarım özelliklerinin ön plana çıkması, MÜS'de üretim öncesi (ürün tasarım, ürün planlama) safhalara yoğunlaşılması gereğini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, mühendislerin üretim sürecine katkısı daha da fazlalaşmıştır. Tasarım ve planlama aşamasında yüksek teknolojiye sahip sistemlerin kullanılması, bu aşamaların maliyetlerinin yükselmesine neden olmuştur. Bir ürünün toplam yaşam seyri maliyetinin büyük bir kısmının üretim öncesi alınan kararlara bağlı olarak yönetilebilmesi, maliyet hesaplamalarında üretim öncesi safhaların da dikkate alınmasını gerektiren önemli bir unsur olmaktadır (Gersil, 2007:116).

Üretimde otomasyondan yararlanma derecesi arttıkça, üretim maliyeti içerisindeki genel üretim giderlerinin payı yükselmektedir. Bu durumda, yanlış bir iş ölçüsü seçiminin, hesaplanan mamul maliyetleri üzerinde yaratacağı tahrifatın çok daha fazla olacağı açıktır (Büyükmirza, 2008:208).

Modern üretim sistem ve teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin geleneksel maliyet muhasebesi uygulamalarına ilişkin önemli bir etkisi de dağıtım anahtarları konusunda gerçekleşmiştir (Karakaya, 2004:568). Dağıtım anahtarları, dağıtımdan pay alacak gider yerlerinin, giderleri dağıtılan gider yerinden yararlanma derecesini ortaya koyan ölçüt olarak tanımlanmaktadır (Büyükmirza, 2008:208).

Geleneksel yaklaşım, GÜG'ü ürünlere dağıtırken ortaya çıkan maliyet ile kullanılacak dağıtım anahtarları arasında makul bir ilişki olmasına dikkat etmeye çalışır. Bu ilişki çerçevesinde, örneğin, emek yoğun bir işletmenin GÜG dağıtımında, direkt işçilik temelli dağıtım anahtarları kullanılması yeterli görülmektedir. Ancak geleneksel yaklaşım, tespit edilen dağıtım anahtarlarının gerçekte GÜG'ü ne kadar güçlü bir şekilde temsil edebileceğini belirlemez. Geleneksel sistemlerde önemli olan, mantıklı bir dağıtımla GÜG'ün ürünlere yüklenmesidir. Seçilen dağıtım anahtarlarının, kullanılan yeni teknoloji sebebiyle ortaya çıkan GÜG'ü temsil özelliğini kaybetmesiyle, ürün maliyetleri doğru hesaplanamaz hale gelir. Eğer işletme ürün yelpazesi geniş olan bir üretim yapısına sahip ise, her bir ürünün maliyetindeki hata payı giderek daha da büyür (Tanış, 2005:32-33).

Gelişen teknolojilerin maliyet muhasebesinde neden olduğu önemli değişikliklerden bir tanesi, faaliyet hacmine dayalı dağıtım anahtarlarının yerine, GÜG'ün değişik davranış özelliklerine cevap verebilecek yeni kavramlar (maliyet taşıyıcısı–cost driver) getirmiş olmasıdır. Örneğin, geleneksel maliyet sistemleri içerisinde üretime hazırlık, kalite kontrol, fabrika içi hammadde taşıma, iş emri vb. gibi kavramların maliyetleri, arada bir ilişki olamamasına rağmen, faaliyet hacmine bağlı dağıtım anahtarları ile ürünlere yüklenmekteydi. Modern sistemler ise, bu maliyetleri ya ortadan kaldırmakta/azaltmakta ya da onları temsil eden dağıtım anahtarları ile ürünlere dağıtmaktadır. Bunun sonucunda ise daha doğru bir şekilde ürün maliyeti hesaplanabilmektedir (Tanış, 2005:33).

Modern üretim sistemlerinde maliyet unsurları içerisinde direkt işçiliğin eski önemini kaybetmesi, bu kalemin gider dağıtımında dağıtım anahtarı olarak kullanılmasını olumsuz yönde etkilemiştir (Karakaya, 2004:568). Bununla birlikte geleneksel maliyet sistemlerinde kullanılan dağıtım anahtarlarından bir kısmı, modern sistemlerden birisi olan tam zamanında üretim yöntemi ile ortadan kalkmaktadır. Örneğin; depolama maliyetleri, geleneksel maliyet muhasebesinde endirekt gider olarak kabul edilmektedir. Bu maliyetlerin dağıtılmasında dağıtım anahtarı olarak genelde depolama alanı kullanılmaktadır. Tam zamanında üretim yönteminde ise depolama alanının olmaması, depolama alanının dağıtım anahtarı olarak kullanılmasını engellemektedir (Pekdemir, 1998:18-19). Ayrıca geleneksel maliyet muhasebesinde kullanılan dağıtım anahtarları hacim tabanlıdır. Modern üretim sistemlerinin gelişmesiyle birlikte, faaliyetlerin ön plana çıkması, hacim tabanlı dağıtım anahtarlarının yerini faaliyet tabanlı dağıtım anahtarlarına bırakmasına neden olmuştur (Gersil, 2007:117). Çünkü faaliyetlerin gerçekleştirilebildiği alanların küçülmesine karşılık, faaliyetler küçük alanlarda daha yoğun bir şekilde gerçekleştirilebilmekte, bunun sonucu olarak da, alan ölçüsündeki küçülmenin aksine genel giderlerden alacağı pay artabilmektedir.

Yaşanan Gelişmeler Çerçevesinde Maliyet Muhasebesi Eğitiminden Beklentiler ve Uygulama Eğitimi Model Önerisi

Bu kısımda öncelikle muhasebe eğitiminin değişen yapısı ve maliyet muhasebesi eğitiminden beklentiler ortaya konulduktan sonra, uygulama eğitimi model önerisi incelenecektir.

Maliyet Muhasebesi Eğitiminden Beklentiler

Değişen işletme koşullarının bir gerekliliği olarak maliyet muhasebesi eğitiminden beklentiler ortaya konulmadan önce, muhasebe eğitiminde değişim ihtiyacı üzerinde durmak gerekmektedir.

Muhasebe eğitimi ve uygulamaları ekonomide meydana gelen değişmelere ve işletmelerin karşılaştıkları faaliyetlerin çeşitliliğine bağlı olarak ortaya çıkan beklentilere göre değişme göstermektedir (Bayazıtlı, 2000:58). Artık işletmeler değişen işletmecilik anlayışı ile birlikte çok daha fazla teknoloji yoğun çalışmakta, bir başka ifadeyle teknolojik gelişmeler işletmecilik uygulamalarını değiştirmektedir. Bu nedenle muhasebe uygulayıcılarının bu değişime ayak uydurabilmeleri için, muhasebe eğitiminin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği aşikardır (Howeison, 2003:69, Gabbin, 2002:81-82, Burnett, 2003: 129). Kasım 2004 tarihinde yayınlanan bir araştırmanın sonuçlarına göre salt muhasebe eğitiminin günümüz koşullarında yeterli olmadığı; bu eğitimin işletmeciliğin diğer disiplinleri ile özellikle de yönetim ve bilişim sistemleri ile desteklenmesi gerektiği gözler önüne serilmektedir (Karagül, 2005:77). Değişen işletme koşulları ile birlikte muhasebe meslek mensupları, çok daha fazla multi-disipliner olmak durumunda kalmışlardır (Howeison, 2003:75).

Muhasebeyi, muhasebe mesleğini, muhasebecinin rolünü; muhasebe, bilgi ve iletişim teknolojisi üçgenini oluşturarak **"iş çözümleyici mesleği"** olarak görmek gerekmektedir. Bu açıdan muhasebecinin iş çözümleyicilik özelliği için muhasebe eğitiminde; işletme süreçleri, işletme stratejisi, organizasyon yapısı, bilgi teknolojisi, iş ölçümü, karar modelleri gibi değişik konuların bütünleştirilmiş şekilde ele alınması, muhasebe mesleğine yapılacak en önemli yatırım olacaktır (Sürmeli, http://www.isletme.istanbul.edu.tr/sureli_yayinlar/tmes2004/bildiriler.htm, Erişim Tarihi: 03/11/2007).

Muhasebe öğrencilerinin bilgiyi üretmek ve yönetmek açısından, muhasebe disiplini ile ilişkili bir şekilde, geniş teknolojik bir yeteneğe sahip olması ve bu hususun muhasebe eğitimi faaliyetinde ele alınması gerekliliği ortadadır. Çünkü artık muhasebe mesleği ile uğraşanlar, bilgi üretim nitelikleri açısından işletmelerde kurmay konumundadırlar. Muhasebede teorik bilgilerin aktarımı ve bunların pekiştirilmesi amacı ile uygulamada bilgisayar teknolojisinin kullanılarak, bilgisayar destekli öğrenimin gerçekleştirilmesi, etkinliğin artırılması, eğitsel motivasyonun sağlanması ve yaparak öğrenme faaliyetinin gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir (Aktaş ve Acar, 2009: 44).

Üretimde ileri teknoloji kullanımının, özellikle maliyet ve yönetim muhasebesinde çok önemli yöntem değişikliklerini gerektirdiği görülmektedir. Artık bilgisayarla bütünleşik üretim ortamları için bilgisayara dayalı maliyet muhasebesi bir zorunluluk olacaktır (Erdoğan vd., 2000:118). Bu açıdan bakıldığında işletmelerde teknolojik gelişmelerin etkisiyle, üretim süreçleri makina yoğun hal alırken, maliyet muhasebesi uygulamaları da giderek bilgi teknolojileri ağırlıklı hale gelmektedir.

Ekonomide kamu işletmelerinin ağırlığının ve bunun doğal bir sonucu olarak da kamu işletme sayısının giderek azaldığı günümüzde, mezun olacak öğrencilerin istihdam edilecekleri başlıca alan özel sektör olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında üniversitede verilen eğitimle, sektörün beklentileri arasında bir denge kurulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu durum sürekli olarak bugüne kadar söylenegelen üniversite-sanayi işbirliği kavramıyla bizi karşı karşıya getirmektedir. Özel sektör doğal olarak, mümkün olduğunca uygulama bilgisine sahip, hemen faydalanabileceği eleman istihdam etme gayreti içindedir (Aktaş ve Acar, 2009:53). Özellikle üretim işletmeleri, üniversite eğitimlerine uygun alanlarda çalıştıracakları işletme bölümü mezunlarından, teorik bilgilerini üretim süreçlerine uygulayabilme yeteneğine sahip, bilgi teknolojilerini araç olarak kolaylıkla kullanabilen elemanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle söz konusu işlere aday öğrencilerin, mezun olmadan önce, bilgisayar yazılımları üzerinde simüle edilmiş senaryolar üzerinde, üretim süreçlerini yaşamaları ve bilişim teknolojilerinin kullanımı yolunda cesaretlendirilmeleri önemlidir.

Bu bağlamda, ERP yazılımları kullanan işletmelerde, özellikle maliyet muhasebesi alanında kariyer yapma hedefi olan öğrencilerin, çeşitli derslerde teorik olarak aldığı üretim süreçlerini uygulama becerisi elde edebilmesi ve en önemlisi de bu süreçlerden gelen bilgilerle beslenen maliyet muhasebesi uygulamalarını gerçekleştirebilmesi için, her iki alanın bütünleştirilmiş uygulama örneklerini içerecek şekilde bir eğitim alması ve öğrendiklerini de bir ERP yazılımında kurgulama yeteneğine sahip olması son derece önemlidir. Böylece maliyet muhasebesi dersi alan öğrenciler, üretim yönetimi süreçlerini örnek uygulamalar içerisinde bizzat yaşayacaklar ve gerek üretim sistemlerinin ilk kurulum aşamasında, gerekse işletim dönemlerinde, üretim uzmanlarıyla daha kolay çalışabilme yeteneğine sahip olabileceklerdir. Bu sayede gerek üretim uzmanlarının maliyet muhasebesinden beklentileri, gerekse maliyet muhasebesi konusundaki uzmanların üretim yönetiminden beklentileri karşılanmış olacaktır.

Uygulama Eğitimi Model Önerisi

Çalışmamızda sunulan eğitim modeli, bütünleşik üretim ortamları için gerçekleştirilecek maliyet ve yönetim muhasebesi uygulamalarına imkân tanımaktadır. Burada yer alan maliyet muhasebesi eğitim model önerisi, geleneksel maliyet muhasebesi eğitim faaliyetini tamamen ortadan kaldıran bir araç olarak nitelendirilmemektedir. Çalışmada sunulan eğitim modeli önerisi, muhasebe

eğitiminin tüm bileşenlerinin yani öğrenci- öğretim üyesi- ders içeriği ve materyallerinin uyumlu bir biçimde bütünleştirilmesine, LOGO Unity ERP yazılımı üzerinde görsel ve uygulamalı faaliyetler ile öğrencilerin işletmelerde karşılaşılabilecek çeşitli durumlara hazırlık yapmasına imkân tanıyan, teorik dersleri takviye edecek bir ek uygulama dersi konumundadır. Burada ayrıca, ülkemizde birçok üniversitede (Örneğin; Anadolu Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Niğde Üniversitesi vb.) bütünleşik sistemler içerisinde muhasebe uygulamalarına ilişkin olarak derslerin yürütüldüğünü de belirtmek isteriz. Ancak bu çalışmada sunulan uygulama eğitim modeli, ERP sistemlerinin temelinde yer alan üretim işlevi ve maliyet muhasebesi etkileşiminin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu model ERP sistemleri içerisinde modern maliyetleme yöntemlerine ilişkin üretim ve maliyet muhasebesi uygulamaları eğitiminin gerçekleştirilmesi açısından, gerekli olan bir alt yapı olarak da nitelendirilebilir.

Ders İçeriği ve Kapsamı

Eğitim modeline ilişkin ders içeriği hazırlanırken özellikle aşağıda ele alınan hususlar göz önünde bulundurularak çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Bilişim teknolojilerinin işletmelerde kullanımı ile birlikte işletmelerin iş yapma biçim ve süreçleri değişmiştir. Çağımız bilgi çağıdır ve muhasebenin bir bilgi sistemi olduğu unutulmamalıdır. Bu durum, mezunların değişen koşullara uymalarını gerektirmektedir. Çağın gereksinmelerine cevap verecek nitelikte mezunlar yetiştirilmesi açısından, muhasebe eğitiminin yeniden yapılanması ve günümüz koşulları göz önüne alınarak içeriklerin geliştirilmesi bir zorunluluktur (Hacırüstemoğlu, 2008:4). Etkin bir muhasebe eğitiminin verilmesinde teorik bilginin önemi tartışılamaz. Ancak muhasebe biliminin uygulamalı bir bilim olması nedeni ile söz konusu teorik bilgilerin güncel uygulamalar ile bütünleştirilmesi, muhasebe eğitiminden beklentisi olan tarafların ihtiyacı karşılayacak bilgi ve becerilerin kazandırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle de ders programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında, bu durumun mutlak bir şekilde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Teorik bilgi ile uygulamayı bütünleştirmede bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemi ise günümüzün en önemli gerçeğidir (Sevim ve Gül, 2008: 124). Buna ilaveten bilgisayar destekli muhasebe eğitimi faaliyetinin yeterli bir pedagojik kapsam, eğitim programı ve belirlenmiş hedefler ile birlikte gerçekleştirilmesi gereği de göz önünde bulundurularak (Boyce, 1999: 195), tüm muhasebe ders içerikleri teknolojik değişime göre yeniden ele alınmalıdır. Muhasebe eğitiminde elektronik ortamdaki uygulamalar ders programlarına alınmalıdır (Hacırüstemoğlu, 2008:6). Temel mühendislik ve işletmecilik becerilerini kazandıracak derslerle, muhasebe derslerinin etkileşimi ve bütünlüğü sağlanmalıdır. Bununla birlikte derslerde örnek olay çalışmaları ve örneklere yer verilmeli, dersler olabildiğince bilgisayar destekli olarak yürütülmelidir. (Erdoğan vd., 2000:117). Bu gerçekleştirilirken öğrencilere kayıt düzenlerinde diğer işletme fonksiyonları (üretim-satış-lojistik-insan kaynakları) ile ilgili geniş bakış açısı yakalamaları öğretilmelidir (Hacırüstemoğlu, 2009:28). Ayrıca Türkiye'de muhasebe eğitiminde ders programlarının yeni yöntem, teknik ve teknolojileri kapsayacak şekilde gözden geçirilmesi ve bu gözden geçirme işleminin de Muhasebe Eğitimi Sempozyumlarında öğretim üyeleri tarafından tartışılarak yapılması gerekmektedir (Ataman, 2002:92). Muhasebe eğitim kurumları, öğrencileri uygulamanın gerçekleri ile yüz yüze getirmelidir. Bu amaçla, işletmelerde bilgisayara dayalı bilgi ve kontrol sistemlerinin, özellikle de muhasebe bilgi ve kontrol sistemlerinin kurulması ve işletilmesi konusunda gerekli bilgi ve becerilerin daha okul sıralarında verilmesi gerekmektedir. Ayrıca üretilen bilgileri ilgili gruplara iletilmesinde teknolojik bilgilerden yararlanma ve onları etkili bir biçimde kullanma esas ve yöntemlerinin öğretilmesi gerekmektedir (İbiş, 2002: 40).

Yukarıda değinilen hususlar çerçevesinde, bu çalışmada ele alınan içerik çalışması, aslında bütünleşik olarak "***tek bir ders programı şeklinde ele alınması gereken bir ders programının***[*]" sadece üretim ve maliyet muhasebesi etkileşimini esas alan kısmıdır. Bu şekli ile de genel bir ERP uygulamasını esas alan genel uygulamalara temel oluşturulmaktadır.

Bu aşamada öğrencilerin teorik olarak yeterli düzeyde aldıkları üretim yönetimi ve maliyet muhasebesi derslerinden sonra bir uygulama dersi almaları ve bu uygulama dersinin her iki alanı bütünleştirecek şekilde, bir ERP yazılımı üzerinden uygulamalı anlatılması uygun olacaktır. Bu bağlamda ilk iş söz konusu bütünleşmeyi sağlayacak uygulama eğitim modeline ilişkin olarak, bir ders içeriği oluşturulmasıdır. EK-1'de örnek bir ders içeriği sunulmaktadır. Buna göre öğrenciler öncelikle, uygulama kapsamında ele alınacak üretim ve maliyet muhasebesine ilişkin hatırlatıcı temel konuları almalı ve daha sonra ya da konu içlerinde, mevcut bir ERP paketi esas alınarak uygulamalar gerçekleştirmelidir. Dersin son haftalarında ise tüm anlatılan ve alternatif uygulama örnekleri sunulan konuları biraraya getiren, genel bir senaryo kapsamında bir monografi yapılmalıdır.

Ayrıca tüm bunlara ilaveten genel ERP uygulamaları eğitiminin bir bütün halinde mi, yoksa işletmecilik fonksiyonları itibari ile ayrı ayrı bir şekilde ele alınarak işlenilmesi mi gerekir? şeklindeki tartışmalar da göz önünde bulundurulduğunda, ERP uygulamalarının iki önemli fonksiyonunu (üretim ve maliyet) bir araya getirerek, etkileşimin ortaya konması ve öğrenciye aktarılması açısından bu model oldukça önemlidir.

Ders Materyalleri ve Özellikleri

Muhasebe eğitimi elektronik ortamda uygulamalı görsel malzeme destekli olmalıdır. Öğrenciye interaktif ortamlar yaratılarak bilgi teknolojileri ile eğitim sağlanmalıdır. Öğrenci kayıt tutmanın yanında, bilgileri değerlendirip, yorumlayıp, bilgi ve iletişim teknolojileri ile fark yaratabilmelidir (Hacırüstemoğlu, 2009:27). Muhasebe eğitiminde teorik bilgilerin aktarımı ve bunların

[*] Bu ders programı hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Aktaş Rafet ve Vedat Acar, "Muhasebe Eğitiminde Bilgisayarlı Muhasebeden Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Uygulamalarına Geçiş "ERP Eğitim Model Önerisi"", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Yıl:8, Sayı:27, Ocak 2009.

pekiştirilmesi amacı ile uygulamalarda bilgisayar teknolojisi kullanılarak, bilgisayar destekli eğitim faaliyetinin gerçekleştirilmesi, etkinliğin ve eğitsel motivasyonun sağlanması açısından önemlidir (Aktaş ve Acar, 2009:46).

Bu durum özellikle uzun maliyet muhasebesi problemlerinin çözümünde önemli bir fonksiyonu yerine getirecektir. Dersin öğretim elemanı da, derse doğrudan katkıda bulunmayan işlemler için harcayacağı zamanı, değişik sektörler için geliştirilmiş daha fazla sayıda örneğin çözümüne ayırabilecektir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, öğrencilere, bilgisayarla eğitimin amaç olduğu ve nihai hedefin hiç bir zaman bilgisayar kullanımı olmadığının iyi anlatılmasıdır.

Karmaşıklaşan işletme hayatında karar vericilerin muhasebeden beklentilerinin artmasıyla birlikte, muhasebeciler daha önce zaman ve teknoloji yetersizliğinden hazırlayamadıkları türden raporlar hazırlamak durumunda kalmaktadırlar (Yükçü ve Özkan, 2003:151). ERP'lerde hesap planı; bölüm, gider türü, gider detayı şeklinde klasik gruplamadan farklı olarak, istenildiğinde katkı payı analizlerine olanak sağlayacak şekilde, giderlerin değişken ya da sabit olmalarına, sorumluluk muhasebesi uygulanabilmesine yönelik kontrol edilebilir edilemez olmasına, direkt maliyet sistemi uygulanabilirliliğini sağlamak üzere, direkt endirekt olarak ayrılmasına da izin vermektedir. Dolayısıyla her birinin içeriğini işletmenin kendisinin tanımlayabileceği bu farklı gruplama sahaları ile istenilen türde rapor için gereken kod düzeni oluşturulabilmektedir (Yükçü ve Özkan, 2003:156). İşletmelerde kullanılmakta olan muhasebe paket programlarının aksine, bütünleşik sistemler olarak adlandırılan ERP yazılımları, işletmelerin ihtiyaç duydukları bilgileri üretme konusunda oldukça başarılıdır. Bu yazılımlar, etkin süreç yönetimine ve performans analizinin gerçekleştirilmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca sorgulamadaki esnek yapısı sayesinde, sınırsız raporlama imkânı ve bu sayede çok çeşitli bilgiye erişim kolaylığı sağlamaktadır. Dolayısıyla muhasebe mesleği ile uğraşanlar bu sistem içerisinde yer alan muhasebe modülüyle birlikte, diğer modülleri ve bunların birbirleriyle olan etkileşimlerini de çok iyi bilmek durumundadır (Aktaş, 2009:2).

ERP'lerin muhasebe anlamında sağladığı olanaklardan bir tanesi de, modern maliyet ve yönetim muhasebesi tekniklerine izin veriyor olmalarıdır. Manuel olarak yapıldıklarında çok maliyetli ve zaman alan işlemlere sahip maliyet sistemlerinin uygulanmasına olanak tanımaktadır (Yükçü ve Özkan, 2003:156). Yönetim muhasebesi teknikleri ERP sistemleri ile oluşan verileri kullanarak, stratejik yönetim amaçlarına hizmet etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yönetim muhasebesinin de bütünleşik bilgi sistemlerinin[*] önemli bir unsuru olduğu söylenebilir (Demir, 2008:61).

Geleneksel maliyet muhasebesinden farklı olarak faaliyet tabanlı maliyet yöntemi, maliyetlerin faaliyet temelli izlenmesini gerektirmekte ve bu da ERP sistemleri içerisinde kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca ERP sistemi içerisinde hem maliyetlerin geleneksel yöntemlere göre izlenmesi ve hem de faaliyetler temelinde izlenmesi mümkün olabilmektedir (Monk and Wagner, 2009:133). ERP sistemleri işletmelere temelde iki tür bilgi sağlamaktadır. Bunlar operasyonel ve stratejik bilgilerdir. ERP sistemi ile işletmeler faaliyet tabanlı maliyet bilgilerine ulaşabilmektedirler. Burada kaynakların tükettiği maliyetlerin belirlenmesi ve bu maliyetlerin ürünlere, kaynakların tükettikleri faaliyetler temelinde yüklenmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca stratejik bilgi olarak müşteri ve ürün kârlılıkları hakkında eş zamanlı bilgi verme tabanına sahiptir. ERP ve faaliyet tabanlı maliyetleme arasındaki ilişki ve etkileşim sayesinde eş zamanlı alınan bilgiler, ürün ve müşteri kârlılık analizlerine ve faaliyet maliyetlerini azaltmaya imkân tanımaktadır. Bu etkileşim aynı zamanda önleyici işletme stratejilerinin belirlenmesine de yardım etmektedir (Sumner, 2005:81-83).

Yerli ya da yabancı bütünleşik sistem yazılımlarına bakıldığında çok çeşitli modülleri içerdikleri görülmektedir. Bununla birlikte temelde stok yönetimi, satın alma yönetimi, satış ve pazarlama yönetimi, üretim yönetimi, muhasebe, finans vb. gibi bir ana çerçeve, neredeyse tüm yazılımlarda ortak bir özellik olmaktadır. Bu yazılımlar arasındaki fark ise genellikle yukarıda yer alan fonksiyonların içeriğini oluşturan alt detaylarında ve kullanım şeklinde gerçekleşmektedir (Aktaş, 2009:368). Bu bilgilerden hareketle çalışmamızda sunulan uygulama modelinde LOGO Unity ERP yazılımı kullanılarak eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

Bu eğitim modelinde, klasik maliyet muhasebesi eğitimi tamamen terk edilmeyecek, oluşturulacak muhasebe laboratuarları ile daha önce klasik usullerle öğretilen konular ve monografi çözümleri, daha hızlı şekilde gerçekleştirilecek ve sürecin işleyişi konusunda öğrencilerin tecrübeleri arttırılabilecektir. Ayrıca üretim süreçlerine ilişkin örnek (üretim reçetesi, zaman etüdleri, ücret bordroları vb.) belgelerin kullanılması sayesinde, piyasa beklentilerine uygun olarak öğrencinin hazır bulunuşluk durumu sağlanacaktır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle, tüm üretim ve maliyet muhasebesi süreçlerinin kolaylıkla anlaşılabilmesini ve uygulanmasını kolaylaştıracak ve yaygın olarak kullanılan bir ERP bilgisayar yazılımı temin edilmelidir. Ayrıca öğrencilerin ders dışında da uygulama yapabilmeleri ve ders sırasında almış oldukları uygulama bilgilerini pekiştirebilmeleri için, kullanılacak yazılımın ücretsiz kısıtlı deneme kopyası (DEMO) programları da sağlanmalı, dersin öğretim elemanlarının uygulama bilgilerinin güncel kalabilmesi için de gerektiğinde yazılım firmalarından destek sağlanmalıdır.

Bir diğer önemli konu ise derslerde uygulamaların rahatlıkla yapılabileceği nitelikte bir bilgisayar laboratuarının oluşturulmasıdır. Bu laboratuarın uygun havalandırılma sistemine, kapasitesi yeterli bir yönetici (server) bilgisayar ile yeterli sayıda terminal şeklinde kullanılabilecek bilgisayarlara ve en az bir adet yazıcıya (printer) sahip olması gerekmektedir (Aktaş ve Acar, 2009:54). Bunun yanında dersin öğretim elemanının ders sırasında sınıfı rahatlıkla kontrol edebilmesine olanak sağlayacak şekilde teknolojik imkânların (video projeksiyon cihazı, öğrenci ekranlarını kontrol eden yazılımlar vb.) sağlanması faydalı olacaktır.

Eğitmen Nitelikleri

[*] Ayrıntılı bilgi için bknz. Fevzi Sürmeli, **Muhasebe Bilgi Sistemi**, Eskişehir 1996, ss.20-23.

Muhasebe eğitimcilerinin bütünleşik bilgi sistemi yardımı ile disiplinler arası bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımını gerektiren uygulamaları sınıf ortamına taşımaları ve geleceğin meslek mensuplarını, donanımlı olarak iş hayatına hazırlamaları mesleki bir sorumluluktur (Sevim ve Gül, 2008:124).

Geleneksel muhasebe bilgi sistemlerinin, internet ve diğer dijital araçlar sayesinde ortaya çıkan gelişmeleri izleyemediği, değer zincirinin tüm işlevlerine hitap edemediği ve sunulan bilgilerin yetersiz kaldığı gibi konularda yaygın görüşler bulunmaktadır. Bu yetersizlikleri ortadan kaldırabilmek amacıyla; muhasebe uygulayıcılarının dijital uygulamalar konusunda eğitimi, onlara bilgi ve beceri kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Muhasebe uygulayıcılarının bu gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla, mesleği icra eden ve edeceklerin, dijital uygulamalar ve bunların muhasebe bilgi sistemine uyarlanması konusunda yetkinliğini sağlamak gerekmektedir. Bu yetkinliği ve sürekliliği kazandırabilmenin yolu ise muhasebe eğitiminin dijital uygulamaları içerecek düzeyde verilmesinden geçmektedir (Sevim, 2005:89). Ancak bu noktada, eğitimi verecek eğitmenlerin yeterliliği konusu karşımıza çıkmaktadır. 2005 yılında yapılmış olan bir anket çalışmasına göre, muhasebe derslerini veren akademisyenlerin, diğer bilgi teknolojileri içerisinde, yoğunlukla ERP yazılımları hakkında daha fazla bilgi edinmek istedikleri görülmektedir (Ağca, 2005:133-134). Anket ayrıca, bilgi teknolojileri için ilk öğrenme noktasının nerede olması gerektiğine ilişkin herhangi bir fikirlerinin olmadığı ve dolayısıyla, ankette verilen bilgi teknolojileri hakkında düşük seviyede bilgiye sahip olduğu görüşünü tutarlı kılmaktadır (Ağca, 2005:130). Bunun yanında ankete katılan akademisyenlerin, bilgi teknolojilerinin büyük bir çoğunluğunun, mesleğe başlamadan önce üniversitede öğrenilmesi gerektiğini savundukları görülmektedir.

Öğretim üyeleri, muhasebe alanındaki yeni gelişmeleri sürekli olarak, gerek yerli gerekse yabancı kaynaklardan izlemeli, yeni bilgi ve düşünceler üretmeli, iyi bir anlatma yeteneğine sahip olarak öğrenci motivasyonunu sağlamalıdır. Bu özelliklere sahip olunabilmesi için de öncelikle, iyi bir mesleki eğitimden geçmesi, mesleğe girişte kapsamlı bir sınava tabi tutulması, üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde öğretim üyelerinin faaliyette bulunması gerekmektedir (Ataman, 2002:227).

Uygulama eğitimini verecek olan eğitmenler, muhasebe alanında uzman ve aynı zamanda ERP kapsamındaki tüm işletme süreçleri (tedarik, üretim, satış, finans, vb.) konusunda en az orta düzeyde bilgi sahibi olmalıdır. Bunun yanında eğitmenin, eğitimler sırasında kullanacağı ERP yazılımına ilişkin olarak detaylı kullanım bilgisine sahip olması gerekmektedir.

Tüm bilgisayar derslerinde olduğu gibi, bu uygulama esnasında bir yardımcı ile faaliyetlerin gerçekleştirilmesi faydalı olacaktır. Böylece öğrencilerden birisinin sorununu çözerken, diğer öğrencilerin sıkılmaları ve dersten kopmaları da önlenmiş olacaktır. Bu yüzden ideal olan, 20-25 kişilik ve her öğrenciye bir bilgisayarın düştüğü muhasebe laboratuarlarında, en az bir yardımcı ile bu dersin yürütülmesidir.

Öğrenci Nitelikleri

ERP eğitiminden beklenen faydaların elde edilebilmesi için, eğitime katılacak öğrencilerin, belirli bir hazır bulunmuşluk düzeyinde olması zorunludur. Bu nedenle aşağıdaki derslerin alınması/alınıyor olması gerekmektedir;

-Bilgi İşlem,
-Genel Muhasebe,
-Maliyet ve Yönetim Muhasebesi,
-Mali Tablolar,
-Üretim Yönetimi

Öncelikle öğrencilerin temel düzeyde bilgisayar kullanabilme becerisine sahip olması gerekmektedir. Günümüzde her ihtiyaca yönelik hazır bilgisayar yazılımlarının kullanıldığı düşünülürse, programlama dili gibi detaylı eğitimler alınması, ERP dersi kapsamındaki öğrenciler için gerekli değildir.

Bilgi işlem dersinden sonra olmak üzere, genel muhasebe ya da benzeri nitelikte bir dersin alınmış olması gerekir. Çünkü bu dersi almayan bir öğrenci, hesap planı, fatura, muhasebe fişi, mali tablolar ve defterlerin temel fonksiyonlarını bilemeyecektir (Uçar vd., 1995:66). Ayrıca mali tablolar arasındaki ilişkiler, maliyet sistemleri, gider yerleri, gider dağıtımları vb. kavramlar hakkında yeterli bilgiye sahip olabilmeleri için maliyet ve yönetim muhasebesi ile mali tablolar analizi derslerini almış olmaları gereklidir. Böylece ERP sistemi içerisindeki genel muhasebe, maliyet ve yönetim muhasebesi süreçlerini daha kolay anlayabileceklerdir.

Öğrenciler tarafından alınması gerekli diğer önemli bir ders ise üretim yönetimi dersidir. Böylece ERP sistemi içerisinde gerekli olan üretim planlama, üretim rotası, mamul reçetesi, iş istasyonları, vardiyalar vb. temel kavramlar öğrenilmiş olacak ve uygulamalarda sıkıntı yaşanmayacaktır.

Yukarıda ifade edilen hususlardan hareketle, bu uygulama dersinin dördüncü sınıf öğrencileri tarafından son dönemde alınması faydalı olacaktır. Böylece daha önce alınmış olan temel derslerin uygulama boyutuyla öğrenilmesi, uygulama dersi ile birlikte sağlanmış olacaktır.

Ölçme ve Değerlendirme

Uygulama dersinde, eğitmenin karşılaşacağı en büyük problemlerden birisi de ölçme ve değerlendirme ve buna ilişkin kullanılacak ölçütlerde söz konusu olacaktır. Ölçme konusunda sorunu iki yönden ele almak gerekir. Birincisi sınavların yapılış tarzı olacaktır. Bir başka ifadeyle sınavlar klasik muhasebe eğitiminde olduğu gibi, teorik bilgilerin kâğıda aktarıldığı bir tarzda mı yapılmalıdır, yoksa dersin ruhuna uygun şekilde bilgisayar uygulaması şeklinde yapmak yeterli olacak mıdır? Ya da sınav her iki tarzı da kapsayacak

şekilde, iki aşamalı mı olmalıdır? İki aşamalı sınav, zaman ve maliyet açısından oldukça zahmetli görülmektedir (Uçar vd., 1995:68). Ayrıca tek vize ve final şeklinde yapılan sınavlarda, pratikte iki aşamalı bir sınav yapmak da çok mümkün görünmemektedir. Öğrencilerin almış olduğu diğer derslerde, kâğıt ortamında yapılan sınavlarla bilgi düzeylerinin ölçülmüş olduğunu düşündüğümüzde, iki aşamalı sınav gereksiz bir tekrar olarak da düşünülebilecektir. Kanımızca sınavların elektronik ortamda tek aşamalı olarak yapılması daha faydalı olacaktır. Ancak bu durumda ikinci sorun karşımıza çıkacaktır. Bu da kanuni delil olarak neyin kullanılacağıdır. Disket veya CD'lere yapılacak kayıtlar yeterli sayılacak mıdır? Özellikle sınav sonucuna sonradan yapılacak itirazların da olabileceği düşünüldüğünde, disket veya CD'lerde tutulan bilgiler önemli sorunlara yol açabilecektir. Bu yüzden kanıt olarak disket ve CD'lerin yeterli olmadığının bilinerek, sınav sonucunda değerlemeye esas belli bilgileri içeren raporların yazıcılardan kâğıt ortamında alınması ve bu kâğıtların da sınava giren öğrencilere imzalatılması, kanımızca söz konusu sıkıntıları çözebilecektir (Aktaş ve Acar, 2009:56).

Dersin ölçme ve değerleme ölçütleri ile öğrencinin üretim ve maliyet muhasebesine, ERP sistemine hâkimiyetini test edecek monografiler uyumlu olmalıdır. Üretim yönetimi ve maliyet muhasebesi fonksiyonlarının ayrı ayrı ve bütünleşik uygulaması konusunda hakimiyeti ölçmeye yönelik puanlama yapılması doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak burada da yapılan her önemli işleme puan verilmesinden hareketle hazırlanan çeşitli raporlar (üretim emri hesaplama, gerçekleşen ve tahmini maliyet raporları, çeşitli maliyet tabloları vb.) ayrı ayrı puanlanabileceği gibi, yapılan tüm işlemlerin genelinde de puanlama yapılabilecektir. Bu bağlamda ortak bir yolun takip edilmesi ve bazı bölümlerde (üretim işlemlerinde-maliyet muhasebesinde) yapılan işlemler bazında puanlama, bazı bölümlerde ise genel uygulama olarak puanlama yapılması uygun olacaktır.

Eğitim Modeli ile Kazandırılmak İstenen Nitelikler

Bu eğitim modelinde ulaşılmak istenen en önemli hedef, öğrencilerin işletmelerde gerçekleşen üretim fonksiyonu ile genelde muhasebe ve özelde maliyet muhasebesi etkileşimini görmelerini sağlamaktır. Bu sayede bütünleşik sistemler olarak ifade edilen ERP sistemlerinin kalbinde yer alan üretim fonksiyonu ve maliyet muhasebesi etkileşiminin uygulama boyutu ile görülmesi, ileride genel olarak işletme fonksiyonlarının bütünleştirildiği ERP uygulamasına geçişte çok önemli katkılar sağlayacaktır.

Özellikle, ERP sistemlerini uygulamak durumunda olan ya da en azından uygulama düşüncesinde olan işletmelerde, bu iki fonksiyonun etkileşimi hususunda bilgi sahibi olan öğrenciler, ilgili yazılımcılar ile işletmedeki üretim ve muhasebe/maliyet muhasebesi bölümlerindeki kişiler arasında etkili bir iletişime olanak sağlayan köprü konumda bulunacaklardır. Ayrıca bu şekilde bir sisteme sahip olan işletmelerde sistemin işletilmesi, yahut iyileştirilmesi süreçlerinde de etkili bir konumda yer alacaklardır. Değişik iş süreçlerine ilişkin uygulamalar sayesinde, yeterli bilgilerle donatılmış öğrenciler, istihdam edildikleri firmalarda uygun ERP yazılımlarının belirlenmesinde ve değerlendirme çalışmalarında da önemli bir yer alacaklardır. Bu durum işletmelerde karar alma süreçlerinde etkili olma yolundaki muhasebe yöneticileri açısından oldukça önemlidir. Buna ilaveten modern üretim tekniklerinin gelişimi ile değişen maliyet yapılarının ortaya çıkardığı direkt işçilik maliyetlerinin azalması ve bunun tersi olarak genel üretim giderlerinin arttığı bir ortamda; bunların bütünleşik sistemler üzerinden ürün maliyetlerine uygun dağıtım anahtarları yardımı ile aktarılmasında karar alıcı ve kullanıcı olarak etkin bir rol oynayacaklardır.

Ayrıca üretim ve maliyet muhasebesi etkileşimi konusunda bilgi sahibi olunması, ERP sistemlerinin izin verdiği ölçüde faaliyet tabanlı maliyetleme ve sıfır stokla üretim gibi modern sistemlerde maliyetlerin belirlenmesi ve izlenmesinde nitelikli işgücü olarak faaliyet göstereceklerdir. Buna ilaveten, değişik tarzda ve detayda raporlama ihtiyacı duyan işletmeler için karar almada etkinlik sağlayacak stratejik bilgilerin üretilmesinde, üretim ve maliyet muhasebesi etkileşimi konusunda değişik senaryolarda uygulama gerçekleştirmiş kişiler olarak daha faydalı bilgiler sağlayacaklardır.

Sonuç

Rekabetin hızla artması ve teknoloji alanındaki gelişmeler, işletmelerde değişik alanlarda yeni teknik ve yöntemlerin kullanımını artırmıştır. Özellikle üretim alanında emek yoğun üretimden, teknoloji yoğun üretim ortamlarına doğru bir yöneliş gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, değişen üretim ortamları, maliyet yapılarında da (hammadde ve malzeme, işçilik ve genel üretim giderleri) değişim ve gelişimlere neden olmuştur. Bu değişim ve gelişimlerin paralelinde tam zamanında üretim, faaliyet tabanlı maliyetleme, kısıtlar teorisi ve süreç muhasebesi, toplam kalite yönetimi ve kalite maliyetleri gibi konuların teorik ders programlarına dahil edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte özellikle üretim işletmeleri açısından, teorik bilgilerini üretim süreçlerine uygulayabilme yeteneğine sahip, bilgi teknolojilerini araç olarak kolaylıkla kullanabilen elemanlara ihtiyaç duyulmaktadır. İşletmelerin diğer fonksiyonları ile özellikle de üretim fonksiyonu ile etkileşim gerçekleştirebilecek eleman ihtiyacı gibi nedenler, maliyet muhasebesi eğitiminde uygulama ağırlıklı eğitim faaliyetlerinin kurgulanmasını gerektirmektedir. Bu durumda da maliyet muhasebesi eğitiminin uygulama kısmının, işletmelerin değişen eleman profili ihtiyaçlarına yönelik olarak gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda sunulan eğitim modeli, bütünleşik üretim ortamları için gerçekleştirilebilecek maliyet muhasebesi uygulamalarına imkân tanımaktadır. Burada yer alan eğitim model önerisi, geleneksel maliyet muhasebesi eğitim faaliyetini tamamen ortadan kaldıran bir araç olarak nitelendirilmemelidir. Çalışmada sunulan model önerisi, muhasebe eğitiminin tüm bileşenlerinin yani ***öğrenci- öğretim üyesi- ders içeriği ve materyallerinin*** uyumlu bir biçimde bütünleştirilmesine, LOGO Unity ERP yazılımı üzerinde görsel ve uygulamalı faaliyetler ile öğrencilerin işletmelerde karşılaşılabilecek çeşitli durumlara hazırlık yapmasına imkân tanıyan, teorik dersleri takviye edecek bir ek uygulama dersi konumundadır. Bu modelde eğitim çıktısı olarak hedeflenen; işletmelerin maliyet muhasebesi bölümünde çalışabilecek nitelikte, uygulama bilgileri ile donatılmış, hem teorik hem de uygulama bilgisini pekiştirmiş, piyasanın istediği eleman niteliklerine sahip öğrencilerin yetiştirilmesidir.

Son olarak, çalışmamızda sunulan eğitim modeli önerisinin, muhasebe eğitiminin tüm bileşenlerinin yani öğrenci- öğretim üyesi- ders içeriği ve materyallerinin uyumlu bir biçimde bütünleştirilmesine, LOGO Unity ERP yazılımı üzerinde görsel ve uygulamalı faaliyetler ile öğrencilerin işletmelerde karşılaşabilecekleri çeşitli durumlara hazır bulunmasına imkân tanıyan, teorik dersleri takviye edecek bir ek uygulama dersi konumunda olduğunu bir kez daha belirtmek isteriz.

Kaynakça

Ağca, A. (2005). *"Üniversitelerimizde Verilen Denetim Eğitiminin Teknolojik Gelişmeler Sonucunda Değişen Denetim Olgusu ve Değişen Denetçi Profili Karşısındaki Durumu"*, **XXIV. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Muğla.

Akdoğan, N. ve Aydın, H. (1987). **Muhasebe Teorileri**, G.Ü. Yayın No:98, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:44, Ankara.

Aktaş, R. (2009). **Bütünleşik Sistemler ve Muhasebe Etkileşimi,** Detay Yayıncılık, Ankara.

Aktaş, R. ve Acar, V. (2009). *"Muhasebe Eğitiminde Bilgisayarlı Muhasebeden Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Uygulamalarına Geçiş -ERP Eğitim Model Önerisi-"*, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Yıl:8, Sayı:27, Ocak.

Ataman, Ü. (2002). *"Muhasebe Eğitiminde Yeniden Yapılanma Önerileri"*, **XVII. Türkiye Muhasebe Kongresi**, İstanbul.

Bayazıtlı, E. (2000). *"Türkiye'de Muhasebe Eğitimi"*, **Gelecek Yüzyılda Muhasebe Eğitimi**, (Editör: Recep Pekdemir), TURMOB Yayınlar:139, Ankara.

Boyce, G. (1999). *"Computer-Assisted Teaching and Learning in Accounting: Pedagogy or Product"?,* **Journal of Accounting Education,** Vol:17.

Bozkurt, V. (2000). **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Burnett, S. (2003). *"The Future of Accounting Education: A Regional Perspective"*, **Journal of Education for Business**, January/February.

Büyükmirza, K. (2008). **Maliyet ve Yönetim Muhasebesi**, 13.Baskı, Ankara.

Büyükmirza, K. (2009). **Maliyet ve Yönetim Muhasebesi**, 14.Baskı, Ankara.

Demir, V. (2008). *"Yönetim Muhasebesindeki Değişim ve Değişimi Etkileyen Faktörler"*, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Yıl:8, Sayı:26, Ekim.

Erdoğan, M., vd. (2000). *"Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe ve Muhasebe Eğitimine Etkileri (RAPOR)"*, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, Aralık.

Gabin, A. L. (2002). *"The Crisis in Accounting Education"*, **Journal of Accountancy**, 193, 4.

Gersil, A. (2007). *"Üretim Sistemleri ve Teknolojilerindeki Gelişmelerin ve Küreselleşmenin Geleneksel Maliyet Muhasebesine Etkileri"*, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:62, Sayı:4.

Hacırüstemoğlu, R.(2008). *"Bilgi Çağında Muhasebe Eğitimi"*, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:10, Sayı:3, Eylül.

Hacırüstemoğlu, R.(2009). *"Türkiye'de Muhasebe Eğitimi İçin On Yıllık Hedefler"*, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:11, Sayı:3, Eylül.

Howieson, B.(2003). *"Accounting Practice In The New Millennium: Is Accounting Education Ready To Meet The Challenge?"*, **The British Accounting Review**, 35.

İbiş, C. (2002). *"Bilgi Çağında Muhasebecilik Mesleğinin Geleceği ve Yeni Muhasebeci Kimliği"*, **XVII. Türkiye Muhasebe Kongresi**, İstanbul, 10-12 Ekim.

Karagül, A.A.(2005). *"Bilgi Yönetimi, Kurumsal Kaynak Planlaması ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi Çerçevesinde Muhasebe Eğitimi"*, **XXIV. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Muğla.

Karakaya, M.(1994). **Muhasebe Bilgi Sistemi**, Ankara.

Karakaya, M. (1999). *"Yeni Üretim Ortamlarında Ürün Maliyet Unsurlarının Bileşimi ve Teknoloji Muhasebesi"*, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Ankara.

Karakaya, M. (2004). **Maliyet Muhasebesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.

Monk, E. and Wagner, B. (2009). **Concepts in Enterprise Resource Planning**, Third Edition, Course Technology, Boston USA.

Öğüt, A.(2003). **Bilgi Çağında Yönetim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Öker, F. (2002). *"Değişen Üretim Koşullarının İşletmelerin Maliyet Yapılarına ve Faaliyet Tabalı Maliyetleme Uygulamalarına Etkisi"*, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:4, Sayı:4, Aralık .

Pekdemir, R. (1998)., **Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Genel İmalat Maliyetleri**, TESMER Yayın No:17, İstanbul.

Sevim, A. (2005). *"Dijital Uygulamaların Muhasebe Eğitimi Üzerine Etkileri"*, **XXIV. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Muğla.

Sevim, A. ve Gül, M. (2008). *"Muhasebe Eğitiminde Bütünleşik Bilgi Sitemi Yaklaşımı ile ERP Yazılımlarının Kullanılması ve Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Örneği"*, **XXVII Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Antalya 23-27 Nisan.

Sumner, M. (2005). **Enterprise Resource Planning**, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Sürmeli, F. (1996). **Muhasebe Bilgi Sistemi**, T.C.Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:115, Eskişehir.

Sürmeli, F. (2007). *"Muhasebede Doktora Eğitimi"*, **XXIII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Antalya 2004, (http://www.isletme.istanbul.edu.tr/sureli_yayinlar/tmes2004/bildiriler.htm, Erişim Tarihi: 03/11/2007).

Tanış, V.N. (2005). **Teknolojik Değişim ve Maliyet Muhasebesi** (**500 Büyük Firma Üzerinde Bir Araştırma)**, Rota Kitabevi, Adana.

Tekin, M., Güleş, K. ve Öğüt,A. (2003). **Değişim Çağında Teknoloji Yönetimi**, 2.Baskı, Nobel Yayın, Ankara.

Tutar, H. (2006). **Yönetim Bilgi Sistemi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Uçar, M. ve Gemci, A. (1995). *"Bilgisayarlı Muhasebe Eğitiminde Eğitim Teknolojisi Sorunları,* **XIV. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Antalya.

Uslu, S.(1999). *"Bilgi Teknolojisindeki Gelişmelerin Işığında Muhasebe Mesleği ve Eğitimi"*, **MUFAD**, Sayı:4, Ekim.

Uslu, S. (1975). **Bilgisayarların Muhasebede Kullanılması Yararları ve Önemi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:78, Ankara.

Yükçü, S. ve Özkan, S. (2003). *"Teknolojik Gelişmelerin Maliyet Muhasebesine Etkileri"*, **XXII, Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Muhasebe – Eğitim: Eğilim ve Etkileşimler**, Gazi Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Belek Antalya.

EK:1

KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (ERP) ÜRETİM MODÜLÜ DESTEKLİ MALİYET MUHASEBESİ UYGULAMALARI DERS İÇERİĞİ ÖRNEĞİ

1. Ders Tanımı

Bu ders 4. sınıf bahar dönemine ait olup haftalık 3 krediye sahiptir ve öğrencilere daha önce maliyet muhasebesi derslerinde verilmiş temel bilgilerin bilgisayar uygulamaları ile geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda maliyet muhasebesi uygulamaları ile işletme süreçleri içerisinde önemli bir yer tutan üretim yönetimi faaliyetleri, LOGO Unity ERP bilgisayar yazılımı üzerinde biraraya getirilerek, maliyet muhasebesi işleyişinin aktarılması ve elde edilebilecek raporlar konusunda uygulama tecrübesi sağlanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, öncelikle maliyet muhasebesi ve üretim yönetimine ilişkin süreçlerle ilgili temel teorik bilgilerin verilmesinden sonra, bu süreçlere ilişkin işlemler ve ilgili raporlama prosedürleri, üretim yönetimini de içerecek monografi şeklinde hazırlanmış olan problemlerin çözümü yoluyla aktarılacaktır.

2. Öğrenim Konuları, Yöntem ve Hedef

Dersin tanımına uygun olarak, üretim yönetimi ve maliyet muhasebesi modüllerinin tanıtımı öncesinde, kavramsal çerçevenin oluşturulması amacı ile ilgili terimler hakkında teorik açıklamalarda bulunularak, uygulamalara ilişkin önemli konular hakkında bazı hatırlatmalar yapılacaktır. Böylelikle ERP sistemi içerisinde üretim yönetimi ve maliyet muhasebesine ilişkin gerekli olan terminoloji ve temel bilgiler verilerek, sistemin öğrenci açısından daha iyi ve hızlı anlaşılabilir olması ve daha önce teorik derslerde alınmış olan bilgilerin hatırlanması sağlanacaktır.

Her iki modülde bulunan fonksiyonlara ilişkin küçük örnek uygulamalar yapılarak, sistemin detayları konusunda bilgiler verilecek ve modüllerin kullanım becerisi geliştirilmeye çalışılacaktır.

Üretim yönetimi modülüne ilişkin olarak detaylı senaryo uygulamalarının yapılmasından sonra, maliyet muhasebesi modülünün işleyişine ilişkin senaryo uygulamalarına geçilecektir. Son olarak 4 haftalık bir süreyi kapsayacak şekilde, üretim ve maliyet muhasebesi modüllerinin kullanımını içeren genel bir monografinin çözümü gerçekleştirilecektir. Böylece, öğrencilerin işletme faaliyetleri içerisinde yeralan üretim süreçleri ile maliyet muhasebesi uygulamalarının birbirleriyle olan bağlantılarından hareketle, bunların ne şekilde çalıştığı konusunda bilgilendirilmeleri sağlanmış olacaktır. Bu sayede öğrencilerin, işletme içerisinde üretim süreçlerinin kurulumu ve bu süreçler içerisinde maliyet muhasebesi uzmanlarının katkıları konusunda bilgi sahibi olmaları sağlanacaktır. Böylece iş hayatlarında maliyet muhasebesi konusunda kariyer hedefleyen öğrencilerin, işletmelerde üretim sistem uzmanlarıyla yapılması zorunlu işbirliğine adaptasyonları önceden sağlanmış olacak ve bu uzmanların ihtiyaç duydukları işbirliğine hazır olarak mezun olmaları sağlanabilecektir. Ayrıca üretim yönetimi ve maliyet muhasebesini bir arada değerlendirerek pekiştirilen uygulamaların, sektörde geniş bir kullanım alanı olan bir ERP yazılımı ile gerçekleştirilmesi, bu dersi almış olan öğrencileri, özellikle yazılımların uyarlanma çalışmasında sektörün ihtiyaç duyduğu maliyet muhasebesi uzmanları arasına yerleştirecektir. Böylece ERP yazılımlarının uyarlama projelerinde, üretim ve maliyet sistemlerinin kurulumu süreçleri, yeterli sayıda işletme dersi almamış ve dolayısıyla işletme kavramlarına tam hakim olamayan endüstri mühendislerinin tekelinden kurtarılacak ve işletme öğrencilerine sistem uzmanları ile çalışabilme imkânı sağlanmış olacaktır.

Bu dersi başarılı bir şekilde tamamlayan öğrenciler;

- LOGO Unity ERP üretim yönetimi ile maliyet muhasebesine ilişkin daha önce almış oldukları teorik bilgilere ilave olarak, iki disiplini biraraya getirebilme özelliğine sahip olacaklar,
- İşletmelerin maliyet muhasebesi bölümünde çalışmaya hazır nitelikte bir eleman olarak, gerek sistemin ilk kurulumunda ve geliştirilmesinde ve gerekse işletilmesinde uygulama bilgilerine sahip hazır eleman olma özelliğine sahip olacaklardır.

3- Kullanılacak Zorunlu Ders Malzemeleri

- Kullanım Kılavuzları (LOGO Unity ERP Sistem İşletmeni, LOGO Unity ERP)
- Kurumsal Kaynak Planlama Uygulama Kitapları
- Maliyet Muhasebesi Kitapları
- Üretim Yönetimi Kitapları

4- Ölçme ve Değerlendirme

Öğrencilerin düzenli olarak derse devam etmeleri gerekmektedir. Derse geç gelmeler konusunda tolerans gösterilmeyecektir. Dersler birbirini takip eden bilgilerden oluşacağından dolayı devam ve katılım önemlidir. Sınavlar bilgisayar laboratuarında, bilgisayar başında uygulamalı olarak yapılacaktır. Başarı değerlendirmesinde; derse devam %20, ara sınav %30, final sınavı %50 ağırlıkta olacaktır.

5- Haftalık Ders Programı

1. Hafta	**ÜRETİM YÖNETİMİ TEMEL KAVRAMLARININ HATIRLATILMASI** **İşletmelerde üretim yönetimi, üretim planlama ve kontrol faaliyetleri** **Üretim planlama çeşitleri** **Üretim kontrol faaliyetleri** **Üretim planlama ve kontrol faaliyetlerinde malzeme yönetimi** - Üretim sistemlerinde kullanılan malzeme çeşitleri - Ürün ağacının hazırlanması **Malzeme yönetiminde stok kontrol teknikleri** - Stok fonksiyonları - Stok maliyetleri
2. Hafta	**Stok yönetim sistemleri** - Sabit sipariş miktarı sistemi - Sabit sipariş dönemi sistemi - Ekonomik sipariş miktarı modeli - Örnek uygulama - Stok yönetiminde ABC sınıflandırması - Örnek uygulama **Malzeme ihtiyaç planlaması ve Kurumsal Kaynak Planlaması hakkında temel bilgiler**
3. Hafta	**LOGO UNITY ÜRETİM YÖNETİMİ MODULUNUN KULLANILMASI** **Kaynak Yönetimi** - İş istasyonları ve özellikleri - Çalışanlar - Ürün hatları - Vardiyalar - Maliyetler **Üretim Tanımlarının İncelenmesi**

	- Operasyonlar - Rotalar - Ürün reçeteleri - Üretim sabitleri
4. Hafta	**Üretim Kontrol** - Üretim emirleri - Malzeme temin önerileri **Üretim Planlama** - Ana üretim çizelgelemesi - Ana üretim planlama **Kapasite Planlaması**
5. Hafta	**MALİYET MUHASEBESİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLARIN HATIRLATILMASI** **Maliyetlerin Sınıflandırılması ve Maliyet Sistemleri** - Maliyet Sınıfları - Maliyet Sistemleri **Maliyet Muhasebesi Sistemi ve İşleyişi**
6. Hafta	**Üretim Maliyetleri ve Özellikleri** - Hammadde ve Malzemeler - İşçilik Maliyetleri - Genel Üretim Giderleri
7. Hafta	**VİZE SINAVI**
8. Hafta	**LOGO UNITY MALİYET MUHASEBESİ MODULUNUN KULLANILMASI** - Genel Gider Kartları - Maliyet Yerleri - Maliyet Periyotları
9. Hafta	- Fiili Yükleme - Maliyet Muhasebesi Gerçekleşen Maliyet Hesaplama - Raporlama
10. Hafta	**Standart Maliyet Sistemi Uygulaması** - Maliyet Periyotları - Mamul ve Hammadde Kartlarındaki Alanlar - Reçete Üzerinde Standart Maliyet Hesaplama İşlemleri - Uygulama Örneği
11. Hafta	LOGO UNITY ERP PROGRAMI ÜZERİNDE GENEL UYGULAMA
12. Hafta	LOGO UNITY ERP PROGRAMI ÜZERİNDE GENEL UYGULAMA
13. Hafta	LOGO UNITY ERP PROGRAMI ÜZERİNDE GENEL UYGULAMA
14. Hafta	LOGO UNITY ERP PROGRAMI ÜZERİNDE GENEL UYGULAMA

EK: 2

ÜRETİM İŞLEVİ VE MALİYET MUHASEBESİ ETKİLEŞİMİNİN MONOGRAFİ UYGULAMALARI İLE ÖĞRETİM MODELİNE İLİŞKİN KISMİ UYGULAMA ÖRNEĞİ

Yerli ya da yabancı ERP yazılımlarına bakıldığında çok çeşitli modülleri içerdikleri görülmektedir. Bununla birlikte temelde aşağıdaki gibi bir ana çerçeve, neredeyse tüm yazılımlarda ortak bir özellik olmaktadır. Bunlar;

- Stok Yönetimi,
- Satınalma Yönetimi,
- Satış ve Pazarlama Yönetimi,
- Üretim Yönetimi ve Maliyet Muhasebesi,
- Finans yönetimi,
- Raporlama.

ERP yazılımlarında genellikle yukarıda yeralan fonksiyonlar ortak olmakla birlikte, kullanım detayı ve fonksiyon içerikleri arasında farklılıklar da görülebilmektedir. Bu bağlamda, üretim yönetimi ve maliyet muhasebesi arasındaki ilişkileri ve ortak işleyişi görebilmek amacıyla, LOGO Unity ERP yazılımından yararlanılmıştır. Bu amaçla aşağıda sadece üretim ve maliyet muhasebesi işlevlerini içeren genel bir işletme monografisi hazırlanmış ve yapılan işlemlere ilişkin uygulamalar, LOGO Unity ERP yazılımı üzerinde gerçekleştirilerek, yazılımın ekran görünümleri ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

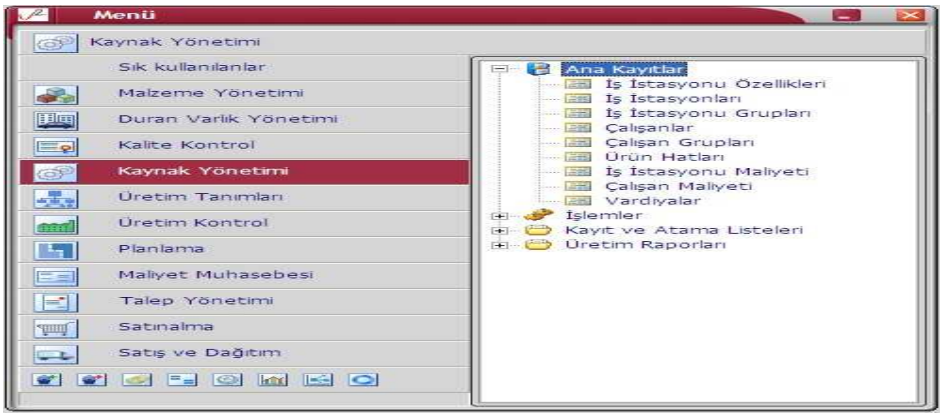
Yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere LOGO Unity ERP programının tüm modüllerini gösteren açılış ekranı aşağıda Şekil 1'de görülmektedir. Söz konusu yazılımda, üretim yönetimine ilişkin işlemler birden fazla modülde gerçekleştirilmektedir. Bunlar;

- Kaynak yönetimi,
- Üretim tanımları,
- Üretim kontrol,
- Planlama,

Buna karşın maliyet muhasebesi işlemleri ise yazılımda "Maliyet Muhasebesi" adı altında tek bir modülde gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında uygulama monografisinde, bir ayakkabı fabrikasında üretilmekte olan bir iş güvenliği ayakkabısının, üretim ve maliyetlendirme süreci incelenecek ve ERP yazılımının uygulama aşamaları verilecektir. Söz konusu üretim süreci birbirini takip eden safhalarda, aşağıdaki isim ve sıralamada gerçekleşmektedir;

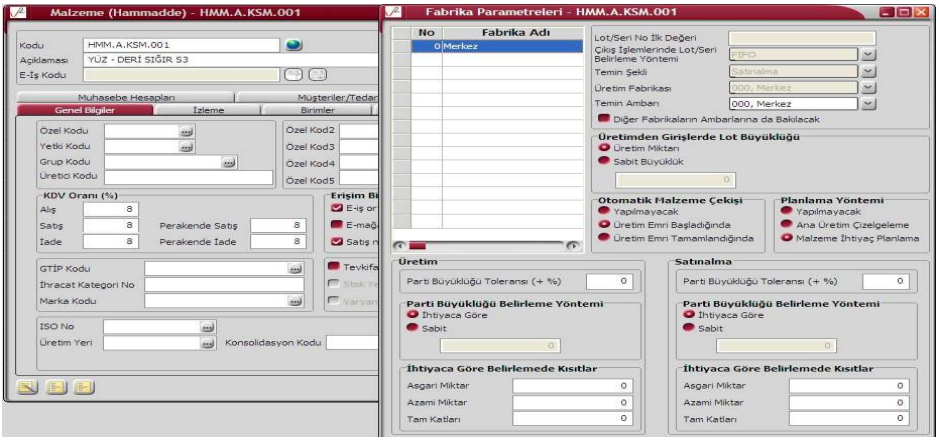
1. Kesimhane operasyonu (deri kesim ve hazırlama operasyonu),
2. Saya operasyonu (kesilmiş derinin dikilmesi operasyonu),
3. Monta operasyonu (saya halindeki yarı mamulün taban montajı için hazırlanması operasyonu),
4. Taban (monta işlemleri yapılmış yarı mamulün tabanının ve montajının yapılması operasyonu),
5. Finisaj operasyonu (tabanı monte edilmiş ayakkabının, boya, cila, paketleme vb. son işlemlerinin yapılarak sevkiyat deposuna gönderilmesi operasyonu).

Şekil 1: Logo Unity Ana Menüsü

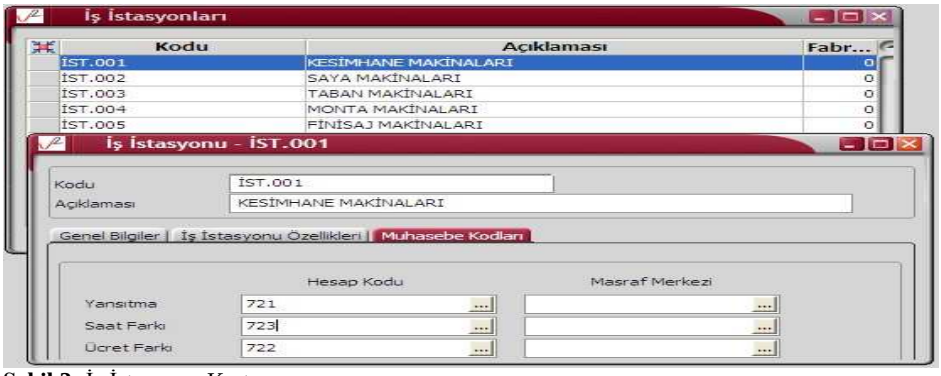
Gerek üretim yönetimi ve gerekse maliyet muhasebesi modülleri, doğrudan ya da dolaylı olarak diğer modüllerle birlikte çalışmaktadır. Bu yüzden üretim yönetimi ile maliyet muhasebesi uygulamalarından önce, bazı işlemlere ilişkin kart ve tanımlamaların ilgili modüllerde önceden yapılmış olması gerekmektedir. Örneğin her iki modülün de vazgeçilmezi olan hammadde, yarı mamul ve mamul kartlarının "Malzeme Yönetimi" modülünde açılması ve üretim yönetimine ilişkin modüllerde kullanılabilecek şekilde tanımlamalarının yapılmış olması zorunlu bir unsurdur. Şekil 2'de tanımlanması gerekli olan hammadde kartlarından birisi örnek olarak verilmiştir. Bu kart içerisinde malzemenin izlenmesine ilişkin birim (adet, ağırlık, hacim vb.), tedarikçi firma ile standart tedarik fiyatları, muhasebeleştirmede kullanılan muhasebe hesap kodları, tedarik şekli ve parti büyüklük kısıtlamaları,

bulunduğu ambar vb. olmak üzere, üretim, satınalma, maliyet muhasebesi ve muhasebeleştirme gibi tüm fonksiyonlar için gerekli tanımlamalar yapılmalıdır. Bu yapılırken aynı zamanda, tanımlamaların etkileri küçük örmekler yapmak suretiyle öğrencilere aktarılmalıdır.

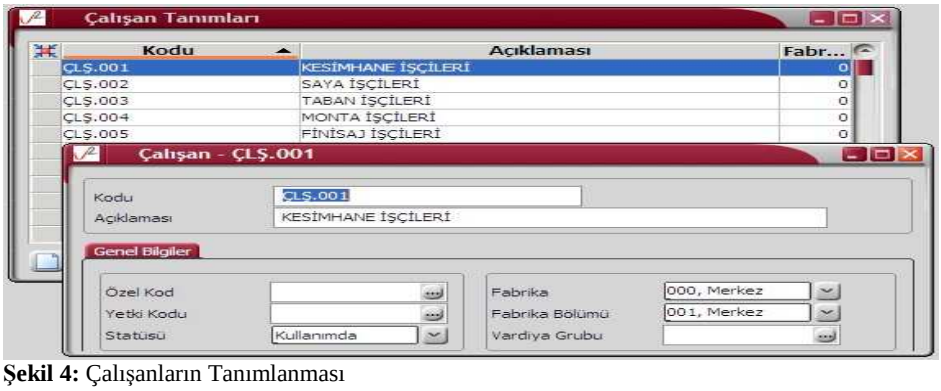
Şekil 2: Malzeme Stok Kartı

Malzeme (hammadde, yarı mamul, mamul) kartlarının tanımlanmasının ardından üretimde kullanılacak makinelerin tanımlanması gerekmektedir. Bu işlem "Kaynak Yönetimi" içerisinde "İş İstasyonu" alt menüsünden gerçekleştirilir. Şekil 3'de de görüldüğü üzere, tüm makineler ve bu makinelerde çalışan işçilere ilişkin gider ve gider yansıtma hesaplarının tanımlanması gerekmektedir. Aynı zamanda her iş istasyonunun çalıştığı vardiya ile esas üretim maliyet yeri (kesimhane, saya-dikim, monta, taban, finisaj) belirlenmeli ve öğrencilere maliyet yerleri ile makineler arasındaki bağlantı anlatılmalıdır.

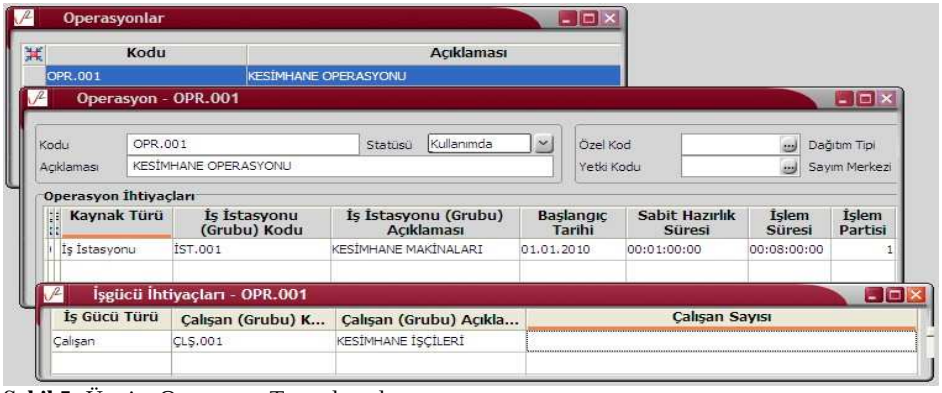
Şekil 3: İş İstasyonu Kartı

Üretimin kaynakları arasında yeralan bir başka unsur ise operasyonlarda çalışan direkt işçilerdir. İşçiler Şekil 4'de de görüldüğü üzere, "Çalışan Tanımları" alt menüsünden gerçekleştirilirken, aynı zamanda ilgili maliyet periyotlarında geçerli saat başına düşen standart maliyetleri ile fiili (gerçekleşen) maliyetlerinin de ilgili alanlara tanımlanması gerekmektedir. Burada yapılan tanımlamalar, üretimin standart ve fiili maliyetlerinin hesaplanmasında kullanılmaktadır.

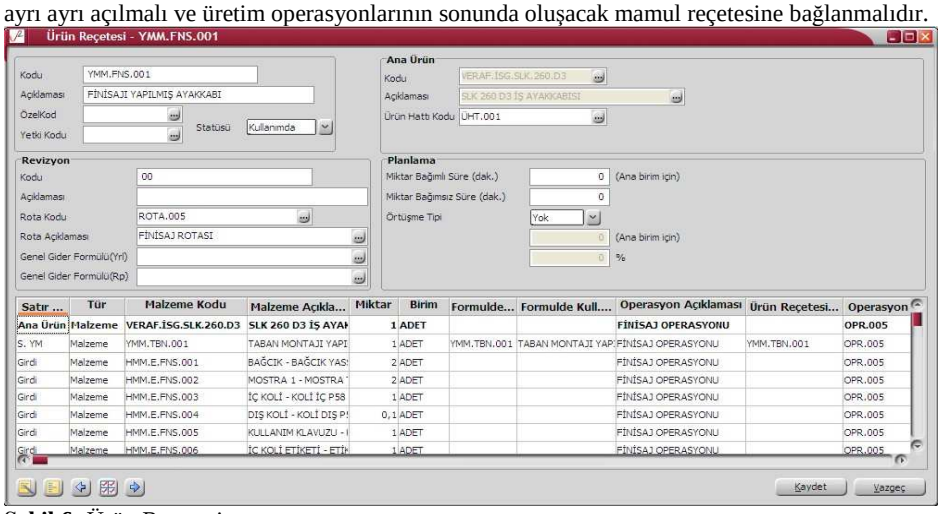
Şekil 4: Çalışanların Tanımlanması

Üretimin kaynak tanımlamalarından sonra işlem yapılması gereken "Üretim Tanımları" menüsüdür. Bu modülde üretime ilişkin operasyonlar (kesimhane, saya, monta vb.) ile üretim rotaları ve üretilecek ürüne ilişkin yarı mamul ve mamul reçeteleri tanımlanmaktadır. Şekil 5'de de görüldüğü üzere, her bir üretim operasyonu için kullanılan makinalar, işlem süreleri, çalışan direkt işçilere ilişkin bağlantılar, operasyon kartları içerisinden verilmeli ve her bir operasyona ilişkin bir üretim rotası oluşturulmalıdır.

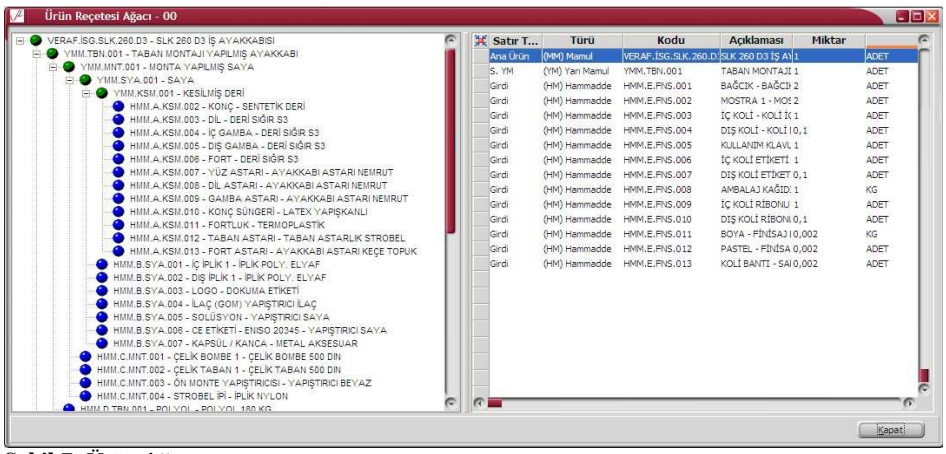
Şekil 5: Üretim Operasyon Tanımlamaları

Mamulün üretiminde kullanılan hammadde, yarı mamuller ile izleyeceği üretim rotaları, kullanım miktarları ve kullanım formüllerini içeren bölümler, "Ürün Reçetesi" olarak adlandırılmaktadır. Ürün reçeteleri Şekil 6'da da görüldüğü üzere, tüm operasyonlar için ayrı ayrı açılmalı ve üretim operasyonlarının sonunda oluşacak mamul reçetesine bağlanmalıdır.

Şekil 6: Ürün Reçetesi

Ürün reçeteleri, üretim ile maliyet muhasebesi işlemlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bölümde yapılacak bir hata operasyonların doğru çalışmasını ve üretim maliyetlerinin doğru hesaplanmasını engelleyecektir. Tüm reçeteler ve hammadde girdilerini gösteren tablo ise "Ürün Ağacı" olarak adlandırılmaktadır. Monografimize göre oluşan ürün ağacı kesiti Şekil 7'de görüldüğü gibidir.

Şekil 7: Ürün Ağacı

Üretim ve kaynak tanımları, üretim emri ve dolayısıyla otomatik olarak oluşan iş emirleri için, yazılım tarafından gerçekleştirilecek işlemlerin eksiksiz olabilmesi açısından zorunlu uygulamalardır. Çünkü üretim emrinin tahmini ya da gerçekleşen olarak hesaplatılması halinde, ürün reçeteleri ve operasyonlara bağlı olarak tahmini ve gerçekleşen malzeme ve işçilik kullanımları ile genel gider yüklemeleri, yazılım tarafından otomatik olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak bu işlevlere bağlı olarak standart ve fiili maliyet

muhasebesi hesaplamalarının yapılabilmesi için, aşağıda detaylı olarak anlatılan maliyet muhasebesi tanımlamalarının yapılması gerekmektedir.

Maliyet muhasebesi modülünde yapılması gereken ilk tanımlama Şekil 8'de de görüldüğü üzere "Genel Gider Kartları"dır. Bu kartlar üretimin genel giderlerini oluşturacak detayda ve standart maliyet muhasebesi yönteminde ihtiyaç duyulacak muhasebe hesap kodlarının bağlantılarını da içerecek şekilde oluşturulmalıdır.

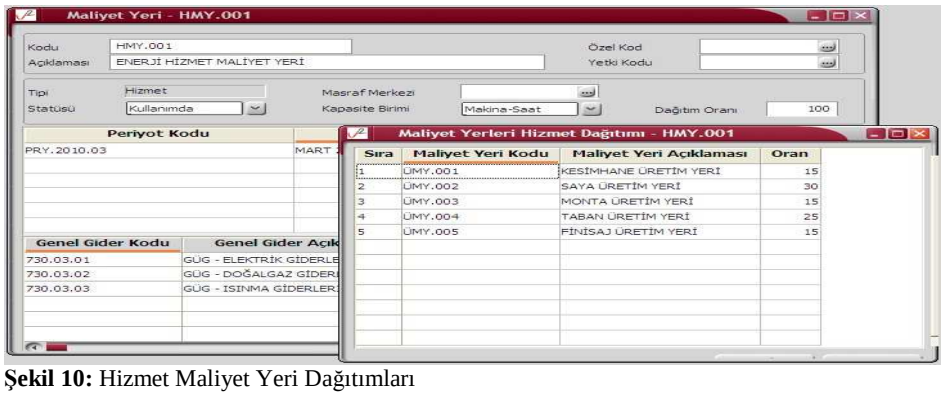
Şekil 8: Genel Gider Kartları

Genel gider kartları üretim operasyonlarına dayalı olarak oluşan esas üretim yerlerinin genel giderleri ile üretim gider yerlerine hizmet veren ve dağıtımı yapılan hizmet maliyet yerlerinin giderlerinin tanımlandığı alanlardır. Hizmet maliyet yeri kartlarında, Şekil 9'da da görüldüğü üzere, daha önce tanımlanmış olan genel gider kartları kullanılarak tahmini genel gider tutarları kaydedilir. Bu tutarlar standart genel üretim giderlerinin hesaplamasında dikkate alınacaktır.

Şekil 9: Maliyet Yeri Kartları

Hizmet maliyet yerleri ile birlikte, esas üretim maliyet yerlerinin de tanımlanması ve hizmet maliyet yerlerinde toplanan maliyetlerin, esas üretim maliyet yerlerine dağıtım esaslarının belirlenmesi gereklidir. Ayrıca söz konusu esas üretim yerlerinin, operasyonlara bağlanması unutulmamalıdır. Hizmet üretim yerlerinde toplanan tahmini ve fiili genel üretim giderlerinin esas üretim yerlerine yüklenmesinde kullanılacak dağıtım anahtarları ve hesaplanan dağıtım oran ya da miktarları konusunda uygulama Şekil 10'da da görüldüğü üzere, maliyet yeri kartları üzerinde yapılacaktır. Bu bölümde öğrencilere yaptırılacak uygulamalarla, değişik dağıtım anahtarlarının kullanımı ve maliyet hesaplamaları üzerindeki etkilerinin gösterimi faydalı olacaktır.

Şekil 10: Hizmet Maliyet Yeri Dağıtımları

Üretim ve maliyet muhasebesi modüllerinde yeralan temel tanımlamaların yapılması ile birlikte, üretim işlemi başlatılabilir aşamaya gelmektedir. Bu aşamada öğrencilere üretim emri Şekil 11'de de görüldüğü üzere, ilk olarak planlanan şeklinde verdirilmeli ve standart maliyet tutarları kullanılarak, üretim emri maliyet hesaplamaları yaptırılmalıdır.

Şekil 11: Üretim Emrinin Planlanan Olarak Verilmesi

Üretim emrinin planlanan olarak verilmesi ile birlikte planlanan iş emirleri, kaynaklar ile malzeme kullanım fişleri oluşacaktır. Üretim emri Şekil 12'de de görüldüğü üzere, planlanan üretim miktarı için gereken malzeme, işçilik ve genel gider paylarını hesaplayarak ayrı ayrı gösterecektir.

Şekil 12: Üretim Emri Planlanan (Standart) Maliyetlerinin Hesaplanması

Üretim emrinin planlanan olarak verilmesi ile birlikte, yazılım tarafından ilgili her bir üretim operasyonu için Şekil 13'de de görüldüğü üzere, planlanan iş emirleri açılacak ve bu iş emirlerine ilişkin olarak malzeme, işçilik ve genel üretim payları ayrı ayrı izlenebilecektir. Bu iş emirleri aynı zamanda monografideki her bir operasyon bazında izlenen üretim safhalarının maliyeti olacaktır.

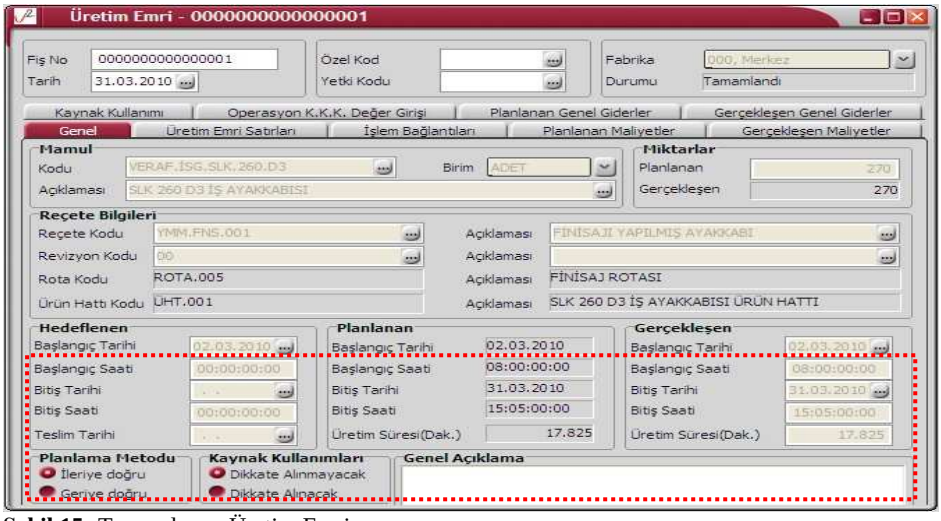
Şekil 13: Otomatik Oluşturulan İş Emirleri

Gerçekleşen miktar girişlerinin Şekil 14'de de görüldüğü gibi yapılmasıyla birlikte, standart ve fiili maliyetler arasında meydana gelen fark hesapları oluşacaktır. Bu farklar sapma hesaplarına kaydedilmek suretiyle ürün maliyetlerine yansıyacak ve muhasebeleştirilmesi sağlanacaktır. Ancak bu işlemden önce, malzeme birim maliyet hesaplama fonksiyonunun, seçilen maliyet tespit yöntemine (ortalama maliyet, FİFO vb.) göre çalıştırılması gerekmektedir.

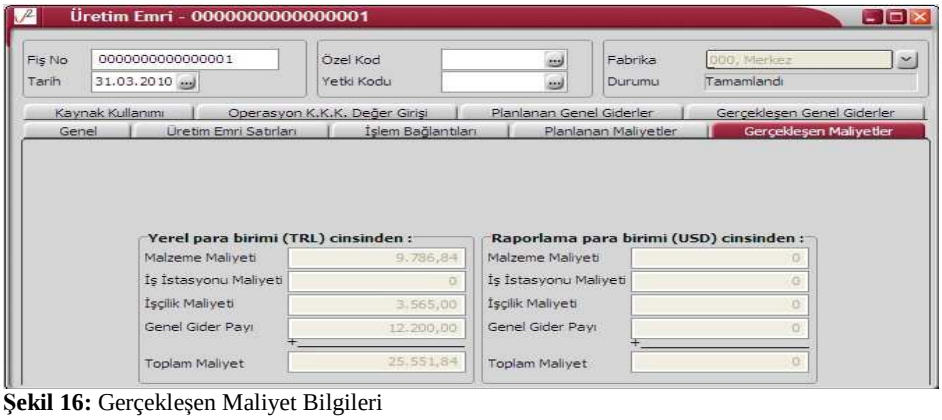
Şekil 14: Gerçekleşen (Fiili) Üretim Miktarların Belirlenmesi

Gerçekleşen miktar girişleri ile birlikte üretim emri "Tamamlandı" durumuna getirilir. Böylece Şekil 15'de de görüldüğü üzere, üretim emri genel bilgileri içerisinde "Hedeflenen", "Planlanan" ve "Gerçekleşen" başlangıç ve bitiş tarihleri ile başlangıç ve bitiş zamanları (saatleri) kesinleştirilmiş olacaktır.

Şekil 15: Tamamlanan Üretim Emri

Yukarıdaki işlemlerle birlikte öğrencilere maliyetlendirme işleminin yaptırılması ve otomatik olarak oluşan malzeme sarf ve üretimden giriş fişlerinin maliyetlerinin hesaplattırılması gerekmektedir. Ayrıca genel muhasebenin mahsup fişlerinde kaydedilen, genel üretim gider tutarlarının üretim emrine yükleme işlemi yapılması, bu amaçla maliyet muhasebesi modülünden fiili genel gider yükleme işlevinin çalıştırılması gereklidir. Böylece Şekil 16'da da görüldüğü üzere, gerçekleşen malzeme maliyetleri ile birlikte işçilik ve genel gider payları da raporlanabilecektir.

Şekil 16: Gerçekleşen Maliyet Bilgileri

Standart ve fiili maliyet bilgilerinin hesaplanmasıyla birlikte varsa sapma analizlerini yapmak üzere çeşitli raporlar yazılımın ilgili modüllerinden alınabilecek durumdadır. Örneğin genel üretim giderlerinde gerçekleşen sapmalar Şekil 17'de de görüldüğü üzere, üretim emri içerisinden de rahatlıkla izlenebilir.

Tür	Tip	Hizmet...	Üretim ...	Genel Gi...	Genel Gider Açıklaması	Planlan...	Planlanan ...
Standart	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.01	GÜG - ELEKTRİK GİDERLERİ	100,85	36,01666667
Bütçe farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.01	GÜG - ELEKTRİK GİDERLERİ	-540,00	0
Kapasite farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.01	GÜG - ELEKTRİK GİDERLERİ	739,15	0
Verimlilik farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.01	GÜG - ELEKTRİK GİDERLERİ		0
Standart	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.02	GÜG - DOĞALGAZ GİDERLERİ	19,81	36,01666667
Bütçe farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.02	GÜG - DOĞALGAZ GİDERLERİ	-75,00	0
Kapasite farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.02	GÜG - DOĞALGAZ GİDERLERİ	145,19	0
Verimlilik farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.02	GÜG - DOĞALGAZ GİDERLERİ		0
Standart	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.03	GÜG - ISINMA GİDERLERİ	41,42	36,01666667
Bütçe farkı	Dolaylı	HMY.001	ÜMY.001	730.03.03	GÜG - ISINMA GİDERLERİ	-240,00	0

Şekil 17: Üretim Emri Genel Üretim Gider Sapmaları

Yukarıda gerçekleştirilen genel uygulamalar çerçevesinde öğrencilere son olarak yaptırılacak işlem, modül işlemlerinin raporlarının alınması ve incelenmesidir. Ayrıca bu raporların farklı sunumlarına ilişkin dizayn çalışmaları yaptırılmalı ve öğrencilerin mezuniyet sonrasında çalışacakları firmalarda, her düzeyde işletme yönetimlerine uygun rapor hazırlayabilme becerileri geliştirilmelidir.

TÜKETİCİLERİN MARKA TERCİHLERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER İLE MARKA İMAJI'NIN MARKA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: TRABZON ÖRNEĞİ[i]

[ii]Yrd.Doç.Dr. H. Dilara KESKİN
[iii]Öğr.Gör. Salih YILDIZ

Özet: Bu çalışmada, tüketicilerin satınalma davranışlarında etkili olan faktörlerin marka değeri bileşenleri üzerindeki etkilerinin ve bu bileşenler ile marka imajının marka değeri üzerindeki etkileri ve bu etkilerin yönlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma verileri, Trabzon şehir merkezinde 325 kişi ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlilikleri Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi ile; geçerlilikleri ise, Faktör Analizi yöntemi ile test edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için Çoklu Regresyon Analizi kullanılmıştır. Çalışmada, sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerin marka farkındalığı haricindeki tüm marka değeri bileşenleri üzerinde etkili oldukları sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra, marka imajı, marka değeri üzerinde etkili iken; marka farkındalığının ise marka değerinin üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketicilerin satınalma davranışları, marka, marka değeri, regresyon analizi.

THE EFFECTS ON THE BRAND EQUITY OF THE FACTORS WHICH ARE EFFECTIVE ON THE CONSUMERS' BRAND PREFERENCE AND THE BRAND IMAGE: A STUDY OF TRABZON

Abstract:In this paper, it is aimed to be determined of the effects on the dimensions of brand equity of the factors which are effective on the consumers' purchase behaviours and the effects on the brand equıty of these dimensions and the brand ımage, and the directions of these effects. The data of the survey has been obtained by face to face survey method from 325 persons in the center of Trabzon. The reliability of scales which are used in the survey, has been tested by Cronbach's Alfa Method and the validity of scales has been tested by Factor Analysis. Using the multiple regression analysis for being tested of the hypothesises of the survey, it has been found that, the social, psychological and personal factors are effective on all of the brand equity components except the brand awareness. Furthermore, it has been found that while brand image is effective on brand equity, brand awareness hasn't meaningful effect on it.

Keywords: Consumers' purchase behaviours, brand, brand equity, regression analysis.

GİRİŞ

Rekabetin en üst seviyelere ulaştığı ve ürünler arasındaki fonksiyonel farkların her geçen gün biraz daha azaldığı günümüz piyasalarında farklılık yaratmak, benzerlerin arasından sıyrılıp öne çıkabilmek biraz daha zorlaşmaktadır. Her teknolojik yenilik ya da heyecan veren yeni ürün, rakip üreticiler tarafından hızla taklit edilmektedir (Pringe ve Trompson, 2000:13). Bu sebeple üreticiler, ürün veya hizmetlerini tanımlamaya ve rakip ürün veya hizmetlerden ayırıp farklılaştırmaya yarayan markaya ve marka ile ilgili konulara daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Tüketicilerin istek ve gereksinimlerini en iyi şekilde takip eden ve tüketicilerin gözünde bir değer kazanabilen markalar pazarda tutunabilmektedirler. Marka, bir işletme ya da aracı tarafından pazara sunulan, ürün veya hizmete bir kimlik kazandıran, ürünü veya hizmeti rakiplerinden ayıran, farklı kılan bir terim, sembol, isim ya da bunların çeşitli bileşimleridir (Aaker, 1991:7; Kotler, 2000:443; Perry ve Wisnom III, 2004:12; Ries ve Ries, 2006:12). Bir başka ifade ile marka, işletmenin tüketiciye sunduklarının bir bütünüdür (Craig ve Douglas, 2000:351).

Tüketicilerin kendi markalarını tercih etmeleri için kıyasıya bir yarış içerisinde olan işletmeler, tüketicileri etkilemek için çeşitli yollar denemektedirler. Kimi zaman ürünlerini farklı konumlandırarak rakiplerinin önüne geçmeyi hedefleyen işletmeler, kimi zamanda düşük fiyat politikası uygulayarak yoğun rekabet ortamında kazanç elde etmeye çalışmaktadırlar. Tüketiciler ise, ihtiyaçlarını giderebilmek için çoğu zaman satın alma karar sürecinde kendilerine bir statü veya bir kimlik kazandıracağı duygusuyla hareket ederek belirli markaları tercih etmektedirler. Tüketici ihtiyacının niteliği, markaya ait özelliklerin tüketiciler tarafından algılanışı gibi pek çok faktörün belirlediği marka tercihi en genel ifade ile "Tüketici ihtiyaçları ile tüketicinin markaya ilişkin inanç ve tutumlarının etkisiyle markanın değerlendirilmesi sonucunda satın alma karar sürecinde belirli bir markanın tercih edilmesi" olarak ifade edilmektedir (Aktuğlu, 2004:36). Tüketiciler, satın alma davranışlarını ürün veya hizmetlerin markasına yükledikleri çeşitli anlamlara ve bu markaların kendilerine sağlayacağı fayda boyutlarına göre gerçekleştirmektedirler ve satın alma karar süreci sonrasında bir markayı tercih etmektedirler. Dolayısıyla tüketicilerin satın alma davranışlarında etkili olan sosyal, psikolojik ve kişisel faktörler aynı zamanda tüketicilerin marka tercihlerinde de etkilidir. Tüketicilerin farklı alternatifler arasından yaptıkları marka tercihleri ve satın alma davranışları sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerin farklı boyutlardaki etkileriyle değişmektedir. Literatürde, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkili olan faktörlerin, marka değeri bileşenleri üzerindeki etkilerini birlikte inceleyen bir çalışma olmamakla birlikte bu faktörlerden bazılarını tek bir faktör olarak ele alan (Gil vd., 2007a:188; 2007b:58; Yapraklı ve Can, 2009:265; Schoenbachler vd., 2004:490) çalışmalar mevcuttur. Gil ve diğerleri (2007a:188; 2007b:58) her iki

[i] Bu çalışma, Öğr.Gör. Salih YILDIZ tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD'de, Yrd.Doç.Dr. H.Dilara KESKİN danışmanlığında hazırlanmış ve 2007 yılında savunularak kabul edilmiş olan "Tüketici Tercihlerinde Marka Değerini Belirlemeye Yönelik Bir Model Önerisi: Trabzon Örneği" başlıklı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi'nden türetilmiştir.

[ii] Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, dkeskin@ktu.edu.tr
[iii] Öğr.Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, salihyildiz@gumushane.edu.tr

çalışmalarında da aile faktörünün marka değeri bileşenleri üzerinde oynadığı rolü araştırmış ve aile tarafından sunulan pozitif marka bilgisinin marka çağrışımları, marka farkındalığı ve marka sadakati üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı şekilde Yapraklı ve Can (2009:265)'ın ailenin marka farkındalığı, marka çağrışımları algılanan kalite ve marka sadakatinden oluşan marka değeri bileşenlerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında ailenin marka değeri bileşenlerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmada tüketicilerin satın alma davranışlarını ve dolayısıyla marka tercihlerini etkileyen faktörler birlikte ele alındığından çalışmanın ölçeği tüm faktörleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Sözü edilen genişleme pazarlama kaynaklarında yer alan sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerin çalışma ölçeğine dahil edilmesi ile sağlanmış ve çalışma modelinin ilk kısmı elde edilmiştir. Tüketicilerin satın alma davranışlarında etkili olan sosyal faktörler; aile, kültür ve alt kültür, sosyal sınıf, referans grupları, medya ve reklam, roller ve arkadaşlar faktörleridir (Mucuk, 1999:81; Cemalcılar, 1999:61). Psikolojik faktörler ise; motivasyon, öğrenme ve kişilik, algılama, tutumlar ve inançlar, tüketici yeterliliği ve kendine güven faktörlerinden oluşmaktadır (Arslan, 2003:83; Odabaşı ve Barış, 2007:75; Cemalcılar, 1999:61). Tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen bir diğer faktör olan kişisel faktörler iki başlık altında toplanmaktadırlar. Bu faktörlerden yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, gelir ve medeni durum demografik faktörleri oluştururken; fiziksel etkiler, sosyal ortam, zaman boyutu, amaç boyutu, duygusal ortam ve kolaylaştırıcı unsurlar ise durumsal faktörleri oluşturmaktadır (Cemalcılar, 1999:55; Odabaşı ve Barış, 2007:334; Torlak ve Özmen, 2003:31). Tüketiciler, çeşitli alternatifler arasından seçim yaparken etkili olan faktörler, tüketicilerin markaya yönelik tutum ve davranışlarının temelini oluşturmaktadır. Markaya yönelik olumlu tutumlar satın alma davranışında markanın tercih edilmesinde etkili olmaktadır.

Tüketicilerin markaya yönelik tutumları ve tüketiciler ile markalar arasındaki ilişkiyi tanımlama isteği, marka değeri kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Wood, 2000:663; Yapraklı ve Can, 2009:267). Literatürde genel kabul görmüş bir marka değeri tanımının olmaması marka değerinin özelliklerinin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Keller, 2007:42). Marka değeri, finansal, tüketici temelli ve bu ikisinin birleşiminden oluşan üç farklı yaklaşım ile tanımlanabilmektedir (Kim vd.; 2003:336). Bu yaklaşımlardan finansal yaklaşımda marka değeri, markanın oluşmasından pazarlanmasına kadar geçen sürede oluşturduğu maliyetlerin toplamı ile belirlenmekte ve daha çok bilançoda bulunan bir varlık olarak ele alınmaktadır (Kriegbaum, 1998:9). Tüketici temelli yaklaşımda ise marka değeri belirlenirken, somut değerlerden ziyade tüketici istek, ihtiyaç ve algıları (Lassar vd.;1995:13), markanın tüketiciye suduğu değer (Aaker, 1991:4), tüketici bilgisi (Keller, 1993:5), marka ismi (Farquhar, 1989:27; Srivastava ve Shocker, 1991:99), marka tercihi (Park ve Srinivasan, 1994:272), bütün olarak kalite ve tercih niyeti (Agarwal ve Rao, 1996:238), marka sadakati, marka farkındalığı, algılanan kalite, marka çağrışımları, diğer özel marka varlıkları (Aaker, 1991:17), markaya karşı tutum ve davranışlar ile marka sadakati (Feldwick, 1996:12), artan yararlılık (Simon ve Sullivan, 1993:30) ve toplam yararlılık (Swait vd., 1993:24) gibi kavramlar ön planda tutulmaktadır. Tüketici temelli marka değeri, daha çok tüketicinin marka tercihi süreci ile ilgilenmekte ve pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak amacıyla marka değeri kaynaklarının incelenmesini içermektedir (Aaker, 1991:16; Simon ve Sullivan, 1993:32; Agarwal ve Rao 1996:239). Son yaklaşım ise, finansal ve tüketici temelli yaklaşımların eksiklerini gidermek için her iki yaklaşımın birlikte kullanılmasıdır (Kim vd., 2003:338). Bu çalışmada "marka değeri" kavramı, tüketici temelli marka değeri yerine kullanılmıştır.

Marka değeri; ürün ya da hizmet tarafından, firmanın müşterilerine sunduğu değerlere eklenen, marka ismi ve sembolüne bağlı marka varlıklarıdır (Aaker; 1991:12). Bir diğer tanıma göre ise; marka bilgisinin tüketici tepkisinde fark yaratan etkisidir (Keller; 1993:3). En yaygın olarak kullanılan marka değeri modelleri Aaker (1991)'ın ve Keller'ın (1993)'ın modelleridir. Aaker (1991) modelinde; marka değerini oluşturan değişkenleri marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite, marka çağrışımları ve diğer marka varlıkları olarak ele almıştır. Genel olarak literatürdeki çalışmalarda ilk dört değişken çalışmaya dahil edilmekte olup firmanın dağıtım kanalları ve diğer değerlerini kapsayan beşinci değişken tüketicileri doğrudan ilgilendirmediği düşünülerek analiz dışında bırakılmaktadır (Gil vd., 2007b:59). Keller (1993) ise modelinde marka değerini yüksel seyiyedeki marka farkındalığı ve pozitif bir marka imajına bağlamaktadır. Özetle Keller (1993)'a göre, eğer müşteriler bir markanın ürününe, fiyatına, tutundurmasına ve dağıtımına, markasız bir ürünle kıyaslandığında daha olumlu tepkiler veriyorlar ise, o markanın marka değerinin pozitif yani olumlu olduğu söylenebilir ve bu pozitif farklılık, marka bilgisinin farklılığından kaynaklanmaktadır (Kurtuldu ve Şahin; 2006:48). Araştırmanın modelinin ikinci kısmı oluşturulurken bu iki temel model baz alınmış olup, Aaker (1991)'ın genel kabul görmüş modeline Keller (1993)'ın modelinde kullandığı marka imajı değişkeni dahil edilmiştir.

Marka duyulduğu anda tüketicilerin zihinlerinde oluşan bütün olumlu veya olumsuz düşüncelerin bileşkesi olan marka değeri, marka farkındalığı, marka sadakati, marka çağrışımları ve algılanan kalite gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Tüketicilerin, markaya yönelik olumlu (olumsuz) tepkilerinin, ürünün veya hizmetin isimli veya isimsiz çeşitlerinin getireceği katkılara göre değişmesinde ortaya çıkan marka değeri; işletmenin kendi marka adı ve sembolü ile müşterilerine ürün veya hizmet sunmasıyla eklenen (ya da çıkartılan) değerlerin bütünüdür (Aaker, 1991:15; Yüksel ve Mermod, 2005:8). Marka değeri, tüketicinin zihninde markanın daha olumlu bir konuma sahip olmasının yanı sıra markayı tercih etme olasılığını ve marka sadakatini arttırmakta, markayı rakip tehditlere karşı korumaktadır (Yaraş, 2005:351; Pitta ve Katsanis, 1995:56).

Tüketiciler çeşitli alternatifler arasından bir marka seçimi yaparken etkili olan marka farkındalığı; dikkate alınacak marka, markadan hoşlanma, marka çağrışımları gibi özellikleri ile marka değerinin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Farkındalık düzeyi yüksek olan markalar, tüketicilerin gözünde olumlu bir yer edinmekte ve bu sayede tüketicilerin satın alımları tekrarlanmaktadır (Akın ve Avcılar, 2007:43). Özellikle, satın alma karar sürecinde tüketiciler üzerinde etkili olan algılanan kalite, satın alma sürecinin kısaltılması, satın alma nedeninin oluşturulması ve markaya ait olumlu tutumların yaratılması gibi yararları marka değerini oluşturan unsurlardan biri olan marka çağrışımları ile birlikte sağlamaktadır (Pappu vd., 2005:145; Biel, 1992:6). Satın alımların tekrarlanması sonucunda tüketicilerin markanın sadık müşterisi haline gelmesi ile satın alma davranışı içerisinde sürekli olarak belirli bir markanın tercih edilmesi olarak ifade edilen marka sadakati oluşmaktadır (Aktuğlu, 2004:41). Tüketicilerin markaya karşı olumlu tutum ve davranışları, marka sadakati ve markanın diğer olumlu özellikleri, tüketicinin gözünde markanın bir değer kazanmasını sağlamaktadır

(Aaker, 1991:39). Markasız bir ürün veya hizmete nazaran markalı bir ürün veya hizmetin değerini ifade eden marka değeri (Keller, 1993:1; Aaker, 1991:46), marka sahibi olan işletmenin diğer değerleri ile birlikte işletmeye pazarda rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Gil ve diğerlerine (2007a:191) göre marka değeri bileşenlerinin her biri (marka farkındalığı, marka çağrışımları, algılanan kalite ve marka sadakati) marka değerini pozitif yönde etkilemektedir. Bu nedenle, tüketici zihninde yüksek düzeyde farkındalığın yanında güçlü, eşsiz ve pozitif bir çağrışım tüketicinin tercihini markaya doğru çekmektedir. Aynı şekilde yüksek algılanan kalite ve satın alma sıklığı, tüketicinin markaya olan sadakatini arttırmakta ve dolayısıyla marka değeri artmaktadır (Gil vd., 2007a:192). Marka değeri, marka farkındalığı, marka sadakati, marka çağrışımları ve algılanan kalite gibi kavramların yanı sıra tüketicinin kafasında marka hakkında oluşturduğu öznel ve algısal olgular bütünü olarak da tanımlanabilen marka imajı (Akkaya, 1999:101) ile de ilişkili olup işletmelerin markalama kararlarında etkili olmaktadır.

Marka imajı, anlamlı bir şekilde örgütlenmiş bir dizi çağrışım olarak çeşitli iletişimler sonucunda tüketicinin zihninde oluşturulur. Tüketicilerin ürünle özdeşleştirdikleri anlam ya da tüketicilerin üründen anladıklarının toplamı olarak da tanımlanabilen marka imajı, tüketicinin bir markayla ilgili çeşitli kaynaklardan edindiği izlenimler sonucunda oluşmaktadır. Bu kaynaklar arasında markalı ürünü denemek, üretici işletmenin şöhreti, ürün ambalajı, marka adı, kullanılan reklamın içeriği ve verildiği medya gibi pek çok faktör yer almaktadır (Akkaya, 1999:101). Marka imajı, o markanın güçlü ve zayıf noktaları, olumlu ve olumsuz tarafları gibi, çoğunlukla kontrol edilebilir algıların bir araya gelmesidir. Bu algılar, marka ile doğrudan veya dolaylı olarak yaşanan tecrübeler sonucu zamanla oluşmaktadır (Perry ve Wisnom III, 2004:15).

Birçok markanın benzer nitelikte olduğu piyasalarda rakiplerin sayısı arttıkça, başarılı markaların diğer markalardan kendilerini farklılaştırması da zorlaşmaktadır. Bu konumdaki bir markanın, tüketicilere farklılıklarını yansıtabilmesi ve onların zihinlerinde olumlu hisler geliştirebilmesi için başarılı bir marka imajı oluşturması gerekmektedir. Başarılı marka imajı, tüketicilerin akıllarına kısa sürede gelebilen, olumlu ve rakip markalara göre daha orijinal olanıdır. Tüketiciler, alternatiflerin çok olduğu, özellikle benzer nitelikteki markalar arasından seçim yaptıklarında daha çok kendi algılamalarına göre hareket etmektedirler. Dolayısıyla marka ne kadar iyi ya da güçlü olursa olsun, tüketiciler bunu böyle algılamadıkları veya bu markadan haberdar olmadıkları sürece markayı tercih etmeyeceklerdir. Bu yüzden oluşturulan marka imajının tüketicilere yansıtılması ve olumlu nitelikleri tüketicilerin zihinlerinde konumlandırılması gerekmektedir. Oluşturulan güçlü bir marka imajı, tüketici algılamalarını etkilemesinin yanı sıra işletmelere, ürün talebini arttırması, çeşitli fiyat politikalarını uygulamaya imkan vermesi, tüketici tepkilerinin ölçümünü kolaylaştırması ve müşteri memnuniyetini arttırması gibi pek çok avantaj sağlamaktadır (Aaker, 1991:109; Keller, 1993:3). İşletmelere bu avantajları sağlayan marka imajı, tüketicilerin algılamaları ile değer kazanmakta ve satın alma davranışı ile işletmeye geri dönmektedir. Tüketiciler marka seçimlerinde kendi imajlarını da dikkate almakta ve imajlarına uygun düşen markaları tercih etmektedirler. Marka imajı ile tüketicilerin kendi imajları arasındaki benzerlik, tüketicilerin marka değerlendirmeleri ve satın alma tercihleri üzerinde etkili olmaktadır. Tüketiciler genellikle, kendi imajlarına uygun, kendi imajlarını geliştirecek ya da koruyacak markaları tercih etmektedirler (Sirgy, 1982:288).

Dolayısıyla bu çalışmada, Aaker (1991)'ın genel kabul görmüş marka değeri modeli temel olarak belirlenmiş ve ilk kısmına tüketicilerin satınalma davranışlarında etkili olan faktörler eklenerek genişletilmiştir. Aynı şekilde Keller (1993)'ın modelinde kullandığı marka imajının marka değerini doğrudan etkilediği düşünülerek modelin ikinci kısmına eklenmiş ve araştırma modelinin son şekli oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, tüketicilerin marka tercihlerinde etkili olan faktörlerin marka değeri bileşenleri üzerindeki etkilerinin yanı sıra, bu bileşenler ile marka imajının marka değeri üzerindeki etkilerinin ve bu etkilerin yönlerinin incelenmesidir. Ayrıca marka değeri bileşenlerinin marka imajı ile birlikte marka değeri üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışma ile konuyla ilgilenen işletme sahiplerine ve akademisyenlere yol gösterilmesi de amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı Ve Kısıtları

Araştırmanın ana kütlesi Trabzon ilinde yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Ana kütlenin tamamından veri toplamanın, zaman ve maliyet açısından mümkün olmaması sebebiyle yukarıda tanımı yapılan ana kütleden örnek seçme yoluna gidilmiştir. Örneklem çerçevesi tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi benimsenerek 325 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular sadece söz konusu örneklem için geçerli olup, genellenemez, ancak ana kütle hakkında belirli bir ölçüde fikir verebilir. Nunnally ve Bernstein (1994, s.228), örnek büyüklüğünün 300 veya üzerinde olmasını önermekte ve bu sayının ölçümün güvenilirliği için önemli ve yararlı olduğunu dile getirmektedir.

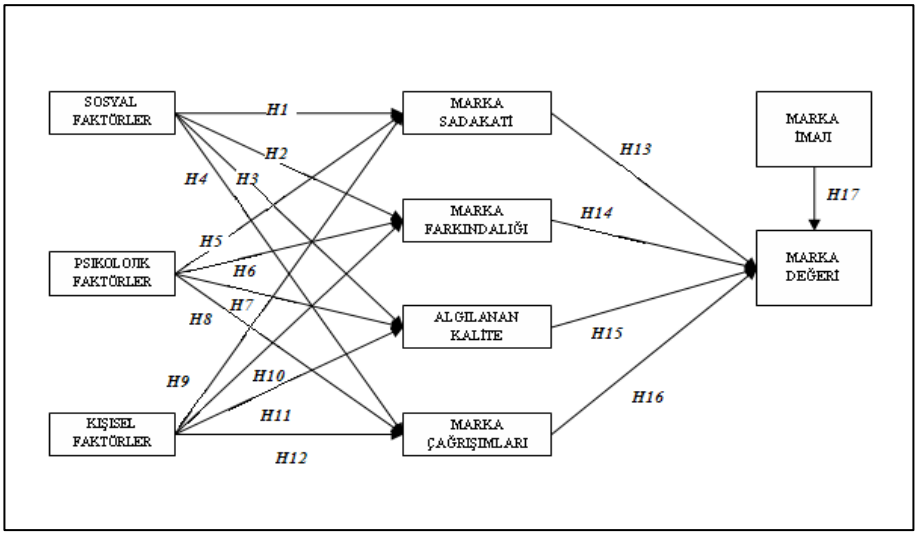
Araştırma kapsamında spor ayakkabı sektöründe global markalardan marka bilinirliği yüksek olan bir spor ayakkabı markası kullanılmıştır. Markaya ilişkin algılamaları yüksek olan kişilerin, o markayı kullananlar olduğu fikrinden hareket edilerek, anket formunun başına "A marka spor ayakkabı kullanıyor musunuz?" şeklinde bir filtre soru konulmuş ve hayır cevabı verenlerin anketi sona erdirilmiştir. Ayrıca, anket formunda yer alan sorulara doğru ve sağlıklı cevap alınabilmesi için cevaplayıcıların belirli bir yaşın üzerinde olmasına (en az 18 yaşında) ve çalışma konusu olan ürün kategorisinde satın alma kararlarını kendilerinin vermesine dikkat edilmiştir. Anket formu uygulanmadan önce, soruların anlaşılırlığı ve cevap verme süresini tespit edebilmek amacıyla otuz kişiye ön anket uygulanmış ve anlaşılır bulunmayan anket soruları düzeltilererek anket formu yeniden hazırlanmıştır. Anket formları 20.04.2007 ile 15.06.2007 tarihleri arasında Trabzon şehir merkezindeki insanlara gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmış ve verilerinin elde edilmesinde yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örnek büyüklüğü, yapılan değerlendirme sonucunda eksik veya hatalı bulunan 25 adet anket formunun elenmesinden sonra, 300 adet olarak yeniden belirlenmiştir. Araştırmanın ilk kısmındaki sorular, araştırmanın modelindeki faktörleri belirlemeye yöneliktir. Bu faktörler sosyal faktörler, psikolojik faktörler, kişisel faktörler, marka sadakati, marka farkındalığı, algılanan kalite, marka çağrışımları, marka imajı ve marka değeridir.

Araştırmanın ikinci kısmındaki sorular ise, ankete katılan tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Demografik değişkenleri belirlemeye yönelik sorular; cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, aylık net gelir, meslek ve yaş sorularını içermektedir. Ankete katılanlardan, sorulan her bir ifadeye kendi durumlarına uygun cevap vermeleri istenmiş ve 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde Beşli Likert Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulguların analizinde, çok değişkenli istatistiksel analizler kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlilikleri test edilirken, en yaygın kullanım alanına sahip İç Tutarlılık Analizi metodu olan Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Güvenirlilik Analizi sonucu elde edilen ölçeklerin geçerliliklerinde ise, Faktör Analizi kullanılmış olup, analiz sonucunda her bir faktörün toplam açıklanan varyansları ve değişkenlerin ilgili faktörler korelasyonunu gösteren faktör yükleri dikkate alınmıştır. Ölçeklerin güvenirlilik ve geçerlilikleri belirlendikten sonra araştırma hipotezleri Çoklu Regresyon Analizi ile test edilmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modeli, marka değeri konusunda literatürde önemli çalışmaları bulunan David A. Aaker (1996:9)'ın genel kabul görmüş olan Marka Değeri Modeli geliştirilerek oluşturulmuştur. Sözü edilen gelişmeler Aaker'ın modelinde yer almayan Tüketiciler Satınalma Davranışlarını Etkileyen Faktörler (Sosyal Faktörler, Priskolojik Faktörler, Kişisel Faktörler)'in ve marka değeri ile ilgili olduğu düşünülen ancak yine Aaker'ın modelindeki marka değeri bileşenleri arasında yer almayan Marka İmajı'nın modele dahil edilmesi ile sağlanmış ve marka değeri farklı bir açıdan ele alınmıştır. Araştırmanın modeli Şekil 1'deki gibi olup, modelden çıkarılacak hipotezler ayrıca verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

H1: Sosyal faktörler, marka sadakati üzerinde etkilidir.
H2: Sosyal faktörler, marka farkındalığı üzerinde etkilidir.
H3: Sosyal faktörler, algılanan kalite üzerinde etkilidir.
H4: Sosyal faktörler, marka çağrışımları üzerinde etkilidir.
H5: Psikolojik faktörler, marka sadakati üzerinde etkilidir.
H6: Psikolojik faktörler, marka farkındalığı üzerinde etkilidir.
H7: Psikolojik faktörler, algılanan kalite üzerinde etkilidir.
H8: Psikolojik faktörler, marka çağrışımları üzerinde etkilidir
H9: Kişisel faktörler, marka sadakati üzerinde etkilidir.
H10: Kişisel faktörler, marka farkındalığı üzerinde etkilidir.
H11: Kişisel faktörler, algılanan kalite üzerinde etkilidir.
H12: Kişisel faktörler, marka çağrışımları üzerinde etkilidir.
H13: Marka sadakati, marka değeri üzerinde etkilidir.
H14: Marka farkındalığı, marka değeri üzerinde etkilidir.
H15: Algılanan kalite, marka değeri üzerinde etkilidir.
H16: Marka çağrışımları, marka değeri üzerinde etkilidir.
H17: Marka imajı, marka değeri üzerinde etkilidir.

Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmanın ilk kısmını oluşturan sorular, araştırmanın modelindeki faktörleri belirlemeye yöneliktir. Bu faktörler (SF1-SF2-SF3-SF4-SF5) ile gösterilen sosyal faktörler (Mucuk, 1999:81; Cemalcılar, 1999:61), (PF1-PF2-PF3-PF4-PF5) ile gösterilen psikolojik faktörler (Mucuk, 1999:81; Cemalcılar, 1999:61), (KF1-KF2-KF3-KF4-KF5-KF6-KF7-KF8-KF9-KF10-KF11-KF12-KF13) ile gösterilen kişisel faktörler (Mucuk, 1999:81; Cemalcılar, 1999:61), (MS1-MS2-MS3-MS4-MS5-MS6-MS7-MS8-MS9-MS10) ile

gösterilen marka sadakati (Aaker, 1991; Quester ve Lim, 2003; Kim vd., 2001; Kim vd., 2003; Odin vd., 2001; Taylar vd., 2004; Yoo ve Donthu, 2001, Chaudhuri, 2003: 72), (MF1-MF2-MF3) ile gösterilen marka farkındalığı (Higgins, 2006; Anantachart, 1998), (AK1-AK2-AK3) ile gösterilen algılanan kalite (Das, 1998; Kim vd., 2003), (MC1-MC2-MC3) ile gösterilen marka çağrışımları (Casey, 2003; Hutton, 1993; Kim vd., 2003), (Mİ1-Mİ2-Mİ3-Mİ4-Mİ5-Mİ6) ile gösterilen marka imajı (Hutton, 1993; Kim vd., 2003), (MD1-MD2-MD3-MD4-MD5) ile gösterilen marka değeridir (Yoo ve Donthu, 1997; Yoo ve Donthu, 2001). Araştırmanın ölçüm araçları geliştirilirken çeşitli çalışmalardaki ölçekler incelenmiş ve en fazla kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Araştırmanın ikinci kısmını oluşturan sorular ise, ankete katılan tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Demografik değişkenleri belirlemeye yönelik sorular; cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, aylık net gelir, meslek ve yaş sorularını içermektedir.

Araştırmanın Bulguları

Tablo 1'de araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Demografik Özellikleri

CİNSİYET	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Kadın	161	53,7
Erkek	139	46,3
TOPLAM	*300*	*100*
MEDENİ DURUM	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Evli	118	39,3
Bekar	171	57
Dul	11	3,7
TOPLAM	*300*	*100*
ÖĞRENİM DURUMU	**Frekans**	**Yüzde (%)**
İlköğretim	58	19,3
Lise	99	33
Üniversite	108	36
Lisansüstü	35	11,7
TOPLAM	*300*	*100*
AYLIK NET GELİR	**Frekans**	**Yüzde (%)**
0– 450 TL	90	30
451 YTL – 750 TL	69	23
751 YTL – 1050 TL	55	18,3
1051 YTL – 1350 TL	39	13
1351 YTL – 1650 TL	33	11
1651 TL ve üzeri	14	4,7
TOPLAM	*300*	*100*

MESLEK GRUBU	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Serbest Meslek	28	9,3
Esnaf	24	8
Memur	46	15,3
Sözleşmeli Personel	35	11,7
İşçi	34	11,3
Emekli	23	7,7
Ev Hanımı	21	7,0
Öğrenci	73	24,3
Diğer	16	5,3
TOPLAM	*300*	*100*
YAŞ GRUBU	**Frekans**	**Yüzde (%)**
18 – 25	93	31
26 – 33	86	28,7
34 – 41	66	22
42 – 49	28	9,3
50 ve üzeri	27	9
TOPLAM	*300*	*100*

Araştırmaya katılan tüketicilerin cinsiyete, medeni duruma, öğrenim durumuna, aylık net gelire, meslek grubuna ve yaş grubuna göre dağılımları Tablo 1'de yer almaktadır. Araştırmaya katılan tüketicilerin %54'ünü kadınlar, %46'sını ise erkekler oluşturmaktadır. Ayrıca bu tüketicilerin %57'si bekar, %39'u evli ve %4'ü dul iken; %36'sı üniversite, %33'ü lise, %19'u ilköğretim ve %12'si lisansüstü mezunudur. Araştırmaya katılan tüketicilerin %30'u 0-450 TL arası, %23'ü 451 TL-750 TL arası, %18'i 751 TL-1050 TL arası, %13'ü 1051 TL-1350 TL arası, %11'i 1351 TL-1650 TL arası ve %5'i 1651 TL ve üzeri aylık net gelire sahip iken; %24'ü öğrenci, %15'i memur, %12'si sözleşmeli personel, %11'i işçi, %9'u serbest meslek, %8'i esnaf, %8'i emekli, %7'si ev hanımı ve %5'i diğer meslek gruplarına dahildir. Son olarak da araştırmaya katılan tüketicilerin, %31'i 18-25 yaş arası, %29'u 26-33 yaş arası, %22'si 34-41 yaş arası, %9'u 42–49 yaş arası, %9'u 50 ve üzeri yaş grubuna dahildir.

Tablo 2'de araştırma ölçeklerinin soru-bütün istatistiği sonuçlarına ilişkin değerler yer almaktadır.

Tablo 2: Araştırma Ölçeklerinin Soru-Bütün İstatistiği Sonuç Değerleri

Soru	Soru Silinirse Ortalama	Soru Silinirse Varyans	Düzeltilmiş Soru-Toplam Korelasyon	Soru Silinirse Alfa
1 (SF1)	5,4467	4,462	0,598	0,731
2 (SF2)	4,9267	4,015	0,698	0,618
3 (SF3)	5,2867	4,714	0,571	0,758
SF: Sosyal Faktörler Alfa: 0,783				**Genel**
1 (PF1)	10,9767	7,856	0,419	0,454
2 (PF2)	9,7433	8,880	0,227	0,562
3 (PF3)	11,3300	8,643	0,243	0,555
4 (PF4)	11,3700	8,027	0,407	0,462
5 (PF5)	10,0467	7,964	0,339	0,499
PF: Psikolojik Faktörler Alfa: 0,564				**Genel**
1 (KF3)	26,6133	35,409	0,376	0,776
2 (KF4)	26,5133	33,996	0,436	0,769
3 (KF5)	26,2100	33,471	0,455	0,766
4 (KF6)	26,6233	31,721	0,539	0,754
5 (KF7)	26,3700	32,455	0,570	0,751
6 (KF8)	27,0600	32,672	0,478	0,753
7 (KF9)	26,7500	33,018	0,481	0,763
8 (KF10)	27,3200	33,489	0,395	0,776
9 (KF11)	26,7800	32,480	0,504	0,759
KF: Kişisel Faktörler Alfa: 0,785				**Genel**
1 (MS3)	18,7800	24,119	0,446	0,810
2 (MS4)	19,0000	24,167	0,497	0,801
3 (MS5)	19,8400	25,325	0,416	0,811
4 (MS6)	19,5800	23,489	0,551	0,794
5 (MS7)	18,9500	22,623	0,677	0,776
6 (MS8)	19,2133	23,259	0,581	0,789
7 (MS9)	18,7833	23,327	0,626	0,784
8 (MS10)	18,4300	23,858	0,497	0,802
MS: Marka Sadakati Alfa: 0,817				**Genel**
1 (MF1)	9,4033	2,348	0,843	0,738
2 (MF2)	9,3767	2,343	0,861	0,725
MF: Marka Farkındalığı Alfa: 0,868				**Genel**
1 (AK1)	7,5500	3,125	0,657	0,813
2 (AK2)	7,5500	3,392	0,721	0,745
3 (AK3)	7,5000	3,381	0,712	0,753
AK: Algılanan Kalite Alfa: 0,833				**Genel**
1 (MC1)	8,8033	2,286	0,434	0,393
2 (MC2)	8,3600	1,897	0,534	0,204
MC: Marka Çağrışımları Alfa: 0,575				**Genel**
1 (Mİ1)	18,4400	16,709	0,643	0,829
2 (Mİ2)	18,4333	15,658	0,716	0,814
3 (Mİ3)	18,4333	16,367	0,671	0,823
4 (Mİ4)	18,1633	17,441	0,595	0,838
5 (Mİ5)	18,1667	17,557	0,634	0,831
6 (Mİ6)	18,2467	17,083	0,586	0,840
Mİ: Marka İmajı Alfa: 0,854				**Genel**
1 (MD1)	11,6400	9,255	0,531	0,805
2 (MD2)	11,8233	8,340	0,653	0,752
3 (MD3)	11,7200	7,614	0,694	0,729
4 (MD4)	11,9267	7,072	0,657	0,753
MD: Marka Değeri Alfa: 0,810				**Genel**

Araştırmada yer alan ölçeklerin güvenirliliklerini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa istatistiği yapılmıştır. Her bir ölçekteki Soru Silinirse Alfa sütunundaki değeri, Genel Alfa Katsayısı değerinden büyük olan değişkenler ölçekten çıkartıldıktan sonra sonuçlar Tablo 2'deki şekilde oluşmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere araştırma ölçeklerinin (Sosyal Faktörler, Psikolojik Faktörler, Kişisel Faktörler, Marka Sadakati, Marka Farkındalığı, Algılanan Kalite, Marka Çağrışımları, Marka İmajı ve Marka Değeri) Genel Alfa katsayıları sırasıyla 0,783-0,564-0,785-0,817-0,868-0,833-0,575-0,854 ve 0,810 olarak bulunmuştur. Sosyal Faktörler ölçeğinden SF4-SF5, Kişisel Faktörer ölçeğinden KF1-KF2-KF12-KF13, Marka Sadakati ölçeğinden MS1-MS2, Marka Farkındalığı ölçeğinden MF3, Marka Çağrışımları ölçeğinden MC3 ve Marka Değeri ölçeğinden MD5 değişkenleri, Soru Silinirse Alfa sütunundaki değerleri Genel Alfa Katsayısı değerinden büyük olduklarından çıkarılmışlardır. Soru Silinirse Alfa sütunundaki değerlerin son durumlarına bakıldığında bütün değerlerin Genel Alfa Katsayısı değerinden küçük oldukları görülmektedir.
Tablo 3'de araştırma ölçeklerinin geçerlilik analizi sonuçlarına ilişkin değerler yer almaktadır.

Tablo 3: Araştırma Ölçeklerinin Geçerlilik Analizi Sonuç Değerleri

Bileşen	Özdeğer	% Varyans	% Kümülatif	Özdeğer >1	% Varyans	% Kümülatif	Bileşen Yükü
1 (SF1)	2,093	69,760	69,760	2,093	69,760	69,760	0,821
2 (SF2)	0,554	18,468	88,228				0,881
3 (SF3)	0,353	11,772	100,000				0,801
SF: Sosyal Faktörler KMO: 0,674				**Bartlett Test: 265,327**			**p<0,000**
1 (PF1)	1,722	57,388	57,388	1,722	57,388	57,388	0,746
2 (PF3)	0,800	26,658	84,046				0,668
3 (PF4)	0,479	15,954	100,000				0,848
PF: Psikolojik Faktörler KMO: 0,577				**Bartlett Test: 123,928**			**p<0,000**
1 (KF3)	1,826	60,881	60,881	1,829	60,881	60,881	0,746
2 (KF7)	0,651	21,698	82,579				0,815
3 (KF8)	0,523	17,421	100,000				0,778
KF: Kişisel Faktörler KMO: 0,655				**Bartlett Test: 141,410**			**p<0,000**
1 (MS6)	2,996	59,910	59,910	2,996	59,910	59,910	0,630
2 (MS7)	0,769	15,384	75,294				0,829
3 (MS8)	0,477	9,538	84,832				0,811
4 (MS9)	0,393	7,865	92,697				0,834
5 (MS10)	0,365	7,303	100,000				0,747
MS: Marka Sadakati KMO: 0,828				**Bartlett Test: 547,489**			**p<0,000**
1 (MF1)	1,977	98,847	98,847	1,977	98,847	98,847	0,994
2 (MF2)	0,023	1,153	100,000				0,994
MF: Marka Farkındalığı KMO: 0,500				**Bartlett Test: 918,679**			**p<0,000**
1 (AK1)	2,263	75,421	75,421	2,263	75,421	75,421	0,842
2 (AK2)	0,423	14,112	89,533				0,883
3 (AK3)	0,314	10,467	100,000				0,879
AK: Algılanan Kalite KMO: 0,718				**Bartlett Test: 357,002**			**p<0,000**
1 (MC1)	1,510	75,489	75,489	1,510	75,489	75,489	0,869
2 (MC2)	0,490	24,511	100,000				0,869
MC: Marka Çağrışımları KMO: 0,500				**Bartlett Test: 89,527**			**p<0,000**
1 (Mİ1)	3,473	57,888	57,888	3,473	57,888	57,888	0,764
2 (Mİ2)	0,863	14,391	72,278				0,818
3 (Mİ3)	0,619	10,318	82,596				0,784
4 (Mİ4)	0,483	8,057	90,653				0,726
5 (Mİ5)	0,339	5,645	96,298				0,754
6 (Mİ6)	0,222	3,702	100,000				0,714
Mİ: Marka İmajı KMO: 0,803				**Bartlett test: 798,272**			**p<0,000**
1 (MD1)	2,565	64,119	64,119	2,565	64,119	64,119	0,725
2 (MD2)	0,688	17,197	81,316				0,817
3 (MD3)	0,443	11,083	92,399				0,838
4 (MD4)	0,304	7,601	100,000				0,818
MD: Marka Değeri KMO: 0,735				**Bartlett Test: 426,357**			**p<0,000**

Araştırmada yer alan ölçeklerin geçerliliklerini belirlemek amacıyla Faktör Analizi yapılmıştır. Faktör Analizi'nin bir diğer amacı ölçeği temsil edecek tek bir faktör belirlenmesidir. Bir faktör altında toplanmayan ölçeklerde, değişkenlerin bileşen yüklerinden yararlanılarak değişkenlerden bazıları ölçekten çıkarılmalıdır. Bileşen yüklerine bakıldığında Psikolojik Faktörler ölçeğinden PF2-PF5 değişkenleri, Kişisel Faktörler ölçeğinden KF4-KF5-KF6-KF9-KF10-KF11 değişkenleri, Marka Sadakati ölçeğinden MS3-MS4-MS5 değişkenleri çıkartıldıktan sonra sonuçlar Tablo 3'deki şekilde oluşmuştur.
Tablo 3'de görüldüğü üzere, Sosyal Faktörler ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %69,760'ını, Psikolojik Faktörler ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %57,388'ini, Kişisel Faktörler ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %60,881'ini, Marka Sadakati ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %59,910'unu, Marka Farkındalığı ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %98,847'sini, Algılanan Kalite ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %75,421'ini, Marka Çağrışımları ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %75,489'unu, Marka İmajı ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %57,888'ini, Marka Değeri ölçeğinin değişkenleri ölçeğin toplam varyansının %64,119'unu açıklayan tek bir faktör altında gruplanabilmektedir. Dolayısıyla Faktör Analizi'nin son şekline bakıldığında herhangi bir ölçek maddesinin ölçekten çıkarılması gerekmediği görülmektedir. Verilerin Faktör Analizi'ne uygunluğunu belirleyen KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett Testi de ayrıca verilmiştir.
Tablo 4'de araştırma ölçeklerinden marka sadakati ile ilgili çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Marka Sadakati İle İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Sabit	0,577	0,106	-	5,450	0,000
F_1 - Sosyal Faktörler	0,215	0,047	0,260	4,599	0,000
F_2 - Psikolojik Faktörler	0,228	0,056	0,237	4,083	0,000
F_3 - Kişisel Faktörler	0,389	0,051	0,419	7,627	0,000
		R^2=0,731	**F=268,516**		**p=0,000**

Tablo 4'deki B değerleri kısmi regresyon katsayılarını vermekte ve formüldeki değişkenlerin eğimlerini göstermektedir. β ise standardize edilmiş regresyon katsayıları olup, bağımlı değişkene ilişkin göreli önem sıralarını yorumlamaya yardımcı olmaktadır. β'ya baktığımızda en önemli faktör Kişisel Faktörler olup, diğer faktörler ise sırasıyla; Sosyal Faktörler ve Psikolojik Faktörler'dir. t ve p ise regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçlarıdır. Görüldüğü üzere; regresyon katsayısı sonuçları 0.05 anlamlılık düzeyinde kabul edilebilir. R^2 bağımsız değişkenlerin, marka sadakatindeki toplam varyansın yaklaşık yüzde kaçını birlikte açıkladıklarını gösteren determinasyon katsayısıdır ve burada % 73,1'dir. F ve p ise bu regresyon ve determinasyon katsayılarının anlamlılığını gösteren tek faktörlü varyans analizi sonuçlarıdır ve 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki tablodan aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmiştir.

MARKA SADAKATİ = 0,577 + 0,215 F1 + 0,228 F2 + 0,389 F3

Tablo 4'de ve oluşturulan marka sadakati eşitliğinde görüldüğü üzere sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler marka sadakati üzerinde etkilidir. Dolayısıyla hipotezlerden:

H1: Sosyal faktörler marka sadakati üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H5: Psikolojik faktörler marka sadakati üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H9: Kişisel faktörler marka sadakati üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)

Tablo 5'de araştırma ölçeklerinden marka farkındalığı ile ilgili çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Marka Farkındalığı İle İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Sabit	2,917	0,135	-	21,58	0,000
F_1 - Sosyal Faktörler	0,194	0,060	0,278	3,246	0,001
F_2 - Psikolojik Faktörler	0,013	0,071	0,016	0,188	0,851
F_3 - Kişisel Faktörler	0,284	0,065	0,363	4,370	0,000
		R^2=0,386	**F=61,920**		**p=0,000**

Tablo 5'deki bağımlı değişkene ilişkin göreli önem sıralarını yorumlamaya yardımcı olan β değerleri incelendiğinde, en önemli faktör Kişisel Faktörler olup, diğer faktör ise Sosyal Faktörler'dir. Psikolojik Faktörler'in marka farkındalığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını gösteren F ve p değerlerine göre, diğer faktörler 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca, R^2 değeri ise %38,6'dır.

Yukarıdaki tablodan aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmiştir.

MARKA FARKINDALIĞI = 2,917 + 0,194 F_1 + 0,284 F_3

Tablo 5'de ve oluşturulan marka farkındalığı eşitliğinde görüldüğü üzere sosyal faktörler ve kişisel faktörler marka farkındalığı üzerinde etkili iken; psikolojik faktörlerin anlamlı bir etkisi yoktur. Dolayısıyla hipotezlerden:

H2: Sosyal faktörler marka farkındalığı üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H6: Psikolojik faktörler marka farkındalığı üzerinde etkilidir. (Kabul Edilmedi)
H10: Kişisel faktörler marka farkındalığı üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)

Tablo 6'da araştırma ölçeklerinden algılanan kalite ile ilgili çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: Algılanan Kalite İle İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Sabit	1,329	0,128	-	10,37	0,000
F_1 - Sosyal Faktörler	0,294	0,057	0,342	5,198	0,000
F_2 - Psikolojik Faktörler	0,217	0,068	0,216	3,206	0,001
F_3 - Kişisel Faktörler	0,286	0,062	0,296	4,637	0,000
		R^2=0,636	**F=172,448**		**p=0,000**

Tablo 6'daki bağımlı değişkene ilişkin göreli önem sıralarını yorumlamaya yardımcı olan β değerleri incelendiğinde, en önemli faktör Sosyal faktörler olup, diğer faktörler ise sırasıyla; Kişisel Faktörler ve Psikolojik Faktörler'dir. F ve p değerlerine bakıldığında, sonuçların 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, R^2 değeri ise %63,6'dır.

Yukarıdaki tablodan aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmiştir.

ALGILANAN KALİTE = 1,329 + 0,294 F_1 + 0,217 F_2 + 0,286 F_3

Tablo 6'da ve oluşturulan algılanan kalite eşitliğinde görüldüğü üzere sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler algılanan kalite üzerinde etkilidir. Dolayısıyla hipotezlerden:

H3: Sosyal faktörler algılanan kalite üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H7: Psikolojik faktörler algılanan kalite üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H11: Kişisel faktörler algılanan kalite üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)

Tablo 7'de araştırma ölçeklerinden marka çağrışımları ile ilgili çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: Marka Çağrışımları İle İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Sabit	1,492	0,139	-	10,70	0,000
F_1 - Sosyal Faktörler	0,224	0,062	0,255	3,637	0,000
F_2 - Psikolojik Faktörler	0,335	0,074	0,327	4,552	0,000
F_3 - Kişisel Faktörler	0,236	0,067	0,239	3,519	0,001
		R^2=0,588	**F=140,600**		**p=0,000**

Tablo 7'deki bağımlı değişkene ilişkin göreli önem sıralarını yorumlamaya yardımcı olan β değerleri incelendiğinde, en önemli faktör Psikolojik Faktörler olup, diğer faktörler ise sırasıyla; Sosyal Faktörler ve Kişisel Faktörler'dir. F ve p değerlerine bakıldığında, sonuçların 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, R^2 değeri ise %58,8'dir.

Yukarıdaki tablodan aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmiştir.

MARKA ÇAĞRIŞIMLARI = 1,492 + 0,224 F_1 + 0,335 F_2 + 0,236 F_3

Tablo 7'de ve oluşturulan marka çağrışımları eşitliğinde görüldüğü üzere sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler marka çağrışımları üzerinde etkilidir. Dolayısıyla hipotezlerden:

H4: Sosyal faktörler marka çağrışımları üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H8: Psikolojik faktörler marka çağrışımları üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H12: Kişisel faktörler marka çağrışımları üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)

Tablo 8'de araştırma ölçeklerinden marka değeri ile ilgili çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8: Marka Değeri İle İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Sabit	0,373	0,164	-	2,272	0,024
F_1 - Marka Farkındalığı	0,028	0,052	0,022	0,535	0,593
F_2 - Marka Çağrışımları	0,404	0,058	0,413	6,964	0,000
F_3 - Algılanan Kalite	0,304	0,056	0,305	5,390	0,000
F_4 - Marka Sadakati	0,098	0,048	0,094	2,032	0,043
F_5- Marka İmajı	0,126	0,062	0,117	2,049	0,041
		R^2=0,772	**F=198,811**		**p=0,000**

Tablo 8'deki bağımlı değişkene ilişkin göreli önem sıralarını yorumlamaya yardımcı olan β değerlerine baktığımızda en önemli faktör Marka Çağrışımları olup, diğer faktörler ise sırasıyla; Algılanan Kalite, Marka İmajı ve Marka Sadakati'dir. Marka Farkındalığı'nın marka değeri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını gösteren F ve p değerlerine göre, diğer faktörler 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca, bağımsız değişkenlerin marka değerindeki toplam varyansın yüzde kaçını açıkladığını gösteren R^2 değeri ise %77,2'dir.

Yukarıdaki tablodan aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmiştir.

MARKA DEĞERİ = 0,373 + 0,404 F_2 + 0,304 F_3+ 0,126 F_4+ 0,098 F_5

Tablo 8'de ve oluşturulan marka değeri eşitliğinde görüldüğü üzere marka çağrışımları, algılanan kalite, marka imajı ve marka sadakati marka değeri üzerinde etkili iken marka farkındalığının anlamlı bir etkisi yoktur. Dolayısıyla hipotezlerden:

H13: Marka sadakati marka değeri üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H14: Marka farkındalığı marka değeri üzerinde etkilidir. (Kabul Edilmedi)
H15: Algılanan kalite marka değeri üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H16: Marka çağrışımları marka değeri üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)
H17: Marka imajı marka değeri üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya ticaretinin hız kazandığı, rekabetin her geçen gün arttığı ve adeta piyasalarda rekabetin hakim olduğu bu dönemde, ticari sınırların da hızla ortadan kalkmasıyla birlikte ürünler arasındaki somut farklar azalmakta ve ürüne bir isim, bir kişilik ve ayırt edici bir özellik kazandırmak için markaların kullanılması daha çok önem kazanmaktadır. Bunun yanı sıra, işletmeler de büyük farklar yaratabilen küçük ayrıntılar sayesinde farklı bir imaja sahip olabilmektedirler. Tüketicilerin markaya karşı olumlu tutum ve davranışları, marka sadakati ve markanın diğer olumlu özellikleri, tüketicinin gözünde markanın bir değer kazanmasını sağlamaktadır (Aaker, 1991:39). Markasız bir ürün veya hizmete nazaran markalı bir ürün veya hizmetin değerini ifade eden marka değeri (Keller, 1993:1; Aaker, 1991:46), marka sahibi olan işletmenin diğer değerleri ile birlikte işletmeye pazarda rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Tüketici zihninde yüksek düzeyde farkındalığın yanında güçlü, eşsiz ve pozitif bir çağrışım tüketicinin tercihini markaya doğru çekmektedir. Aynı şekilde yüksek algılanan kalite ve satın alma sıklığı, tüketicinin markaya olan sadakatini arttırmakta ve dolayısıyla marka değeri artmaktadır (Gil vd., 2007a:192). Marka değeri, marka farkındalığı, marka sadakati, marka çağrışımları ve algılanan kalite gibi kavramların yanı sıra tüketicinin kafasında marka hakkında oluşturduğu öznel ve algısal olgular bütünü olarak da tanımlanabilen marka imajı (Akkaya, 1999:101) ile de ilişkili olup işletmelerin markalama kararlarında etkili olmaktadır.

Bu çalışmada, tüketicilerin satın alma davranışlarında etkili olan faktörlerin, marka değeri bileşenleri üzerindeki etkilerinin yanı sıra, bu bileşenler ile marka imajının marka değeri üzerindeki etkileri ve bu etkilerin yönleri incelenmiştir. Bu kapsamda, spor ayakkabı sektöründe global markalardan marka bilinirliği yüksek olan bir spor ayakkabı markası kullanılmıştır. Araştırmanın ana kütlesi Trabzon ilinde yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulgular söz konusu örneklem için geçerli olup, genellenemez, ancak ana kütle hakkında belirli bir ölçüde fikir verebilir. Ana kütlenin tamamından veri toplamanın, zaman ve maliyet açısından mümkün olmaması sebebiyle yukarıda tanımı yapılan ana kütleden örnek seçme yoluna gidilmiştir. Örneklem çerçevesi tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi benimsenerek 325 olarak belirlenmiştir. Anket formu uygulanmadan önce, soruların anlaşılırlığı ve cevap verme süresini tespit edebilmek amacıyla otuz kişiye ön anket uygulanmış ve anlaşılır bulunmayan anket soruları düzeltilererek anket formu yeniden hazırlanmıştır. Anket formları, Trabzon şehir merkezindeki insanlara gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmış ve verilerinin elde edilmesinde yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örnek büyüklüğü, yapılan değerlendirme sonucunda eksik veya hatalı bulunan 25 adet anket formunun elenmesinden sonra, 300 adet olarak yeniden belirlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların analizinde, çok değişkenli istatistiksel analizler kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlilikleri test edilirken, en yaygın kullanım alanına sahip İç Tutarlılık Analizi metodu olan Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Güvenirlilik Analizi sonucu elde edilen ölçeklerin geçerliliklerinde ise, Faktör Analizi kullanılmış olup, analiz sonucunda her bir faktörün toplam açıklanan varyansları ve değişkenlerin ilgili faktörler korelasyonunu gösteren faktör yükleri dikkate alınmıştır. Ölçeklerin güvenirlilik ve geçerlilikleri belirlendikten sonra araştırma hipotezleri Çoklu Regresyon Analizi ile test edilmiştir.

Araştırma ölçeklerinden marka sadakati için uygulanan Çoklu Regresyon Analizi sonuçlarına göre, sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler, marka sadakati üzerinde etkilidir. Dolayısıyla, araştırmaya katılan tüketicilerin marka sadakatleri üzerinde, sosyal faktörlerin pozitif yönde etkili oldukları söylenebilir. Bunun yanı sıra, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler de, araştırmaya katılan tüketicilerin marka sadakatlerini pozitif yönde etkilemektedir.

Araştırma ölçeklerinden marka farkındalığı için uygulanan Çoklu Regresyon Analizi sonuçlarına göre, sosyal faktörler ve kişisel faktörler marka farkındalığı üzerinde etkili iken; psikolojik faktörlerin anlamlı bir etkisi yoktur. Dolayısıyla, araştırmaya katılan tüketicilerin marka farkındalıkları üzerinde, sosyal faktörlerin ve kişisel faktörlerin pozitif yönde etkili oldukları söylenebilir. Ancak, psikolojik faktörlerin araştırmaya katılan tüketicilerin marka farkındalıkları üzerinde herhangi bir etkisi bulunamamıştır.

Araştırma ölçeklerinden algılanan kalite için uygulanan Çoklu Regresyon Analizi sonuçlarına göre, sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler, algılanan kalite üzerinde pozitif yönde etkilidir. Dolayısıyla, araştırmaya katılan tüketicilerin algıladıkları marka kaliteleri üzerinde, sosyal faktörlerin pozitif yönde etkili oldukları söylenebilir. Bunun yanı sıra, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler de araştırmaya katılan tüketicilerin algıladıkları marka kalitelerini pozitif yönde etkilemektedir.

Araştırma ölçeklerinden marka çağrışımları için uygulanan Çoklu Regresyon Analizi sonuçlarına göre, sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler, marka çağrışımları üzerinde pozitif yönde etkilidir. Dolayısıyla, araştırmaya katılan tüketicilerin marka çağrışımları üzerinde, sosyal faktörlerin pozitif yönde etkili oldukları söylenebilir. Bunun yanı sıra, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler de araştırmaya katılan tüketicilerin marka çağrışımlarını pozitif yönde etkilemektedir.

Araştırma ölçeklerinden marka değeri için uygulanan Çoklu Regresyon Analizi sonuçlarına göre, marka çağrışımları, algılanan kalite, marka imajı ve marka sadakati marka değeri üzerinde etkili iken; marka farkındalığının anlamlı bir etkisi yoktur. Dolayısıyla, araştırmaya katılan tüketicilerin marka değeri üzerinde marka çağrışımları, algılanan kalite marka sadakati ve marka imajı pozitif yönde etkilidir. Ancak, marka farkındalığının marka değeri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde görülmektedir ki, sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerin marka farkındalığı haricindeki tüm marka değeri bileşenleri üzerinde etkilidir. Ayrıca, marka imajı, marka değeri üzerinde etkilidir. Marka farkındalığının ise, marka değeri üzerinde anlamlı bir etkisi saptanamamıştır. Bu sonuçlara göre araştırma modelinde yer alan, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkili olan sosyal faktörler, psikolojik faktörler ve kişisel faktörler, marka değeri bileşenlerini; marka imajı da diğer marka bileşenleri gibi marka değerini pozitif yönde etkilemektedir.

Tüm bu sonuçlardan yola çıkarak işletme yöneticilerinin, marka değeri oluşumunda etkili olan marka sadakati, marka farkındalığı, algılanan kalite ve marka çağrışımları gibi marka boyutlarına daha çok önem vermeleri gerektiği söylenebilir. Ayrıca işletme yöneticilerinin, diğer markaların müşterilerini kendi markalarına çekebilmeleri için sözü edilen marka boyutlarının yanı sıra, marka imajına da dikkat etmeleri gerekir. İyi bir marka imajı, rakip marka müşterilerini kendi markalarına çekmek isteyen işletme yöneticilerine yardımcı olacaktır. İşletme yöneticilerinin dikkat etmeleri gereken bir diğer konu ise, tüketicilerin satın alma davranışlarında etkili olan sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerdir. Araştırma sonuçlarının da kısmen desteklediği gibi sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerin, marka sadakati, algılanan kalite ve marka çağrışımları üzerinde de etkileri söz konusudur. Sonuç olarak, marka ne kadar güçlü olursa olsun, kalitesini düşürdüğünde, tüketiciler için markanın önemi düşecek ve dolayısıyla marka, değer kaybedecektir. Kaybedilen bu değerin yeniden kazanılması ise oldukça güçtür. Bu araştırmada marka değeri kavramı ele alınmış ve tüketicilerin satınalma davranışlarında etkili olan faktörlerin marka değeri bileşenleri üzerindeki etkilerinin yanı sıra, bu bileşenler ile marka imajının marka değeri üzerindeki etkileri ve bu etkilerin yönleri incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalarda; marka değeri finansal açıdan ele alınarak, markaların finansal marka değerleri açısından karşılaştırılmaları yapılabilir. Bunun yanı sıra, tüketicilerin marka tercihlerini etkileyen faktörlerin yaş, cinsiyet gibi demografik faktörlere göre önem dereceleri tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

AAKER, David A.; (1991), **Managing Brand Equity**, The Free Press, New York, 299p.

AAKER, David A.; (1996), **Building Strong Brands**, The Free Pres, New York, 380p.

AGARWAL, Manoj K. ve Vithala R. RAO; (1996), "An Empirical Comparison of Consumer-Based Measures of Brand Equity", **Marketing Letters**, 38(3), pp.237-247.

AKTUĞLU, Işıl Karpat; (2004), **Marka Yönetimi**, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 231s.

AKIN, Murat ve Mutlu Yüksel AVCILAR; (2007), "Tüketici Temelli Marka Değeri Kavramı", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, 1, ss.39-46.

AKKAYA, Ebru; (1999), "Marka İmajı Bileşenleri, Otomobil Sektöründe Bir Uygulama", **4.Ulusal Pazarlama Kongresi**, Hatay.

ANANTACHART, Saravudh; (1998), **A Theoretical Study of Brand Equity: Reconceptualizing and Measuring the Construct from an Individual Consumer Perspective**, University of Florida, 183p.

ARSLAN, Kahraman; (2003), "Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, 3, ss.83-103.

BIEL, Alexander L.; (1992), "How Brand Image Drives Brand Equity", **Journal of Advertising Research**, pp.6-12.

CASEY, Russell; (2003), **The Effect of Brand Equity on Brand Knowledge: An Empirical and Comparitive Analysis**, Entrepreneurship Nova Southeastern University, Wayne Huizenga School of Business, 129p.

CEMALCILAR, İlhan; (1999), **Pazarlama Kavramlar-Kararlar**, Tıpkı Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 346s.

CHAUDHURI, Arjun; (1998), "Product Class Effects on Brand Loyalty", **The Journal of Marketing Management**, 8(2), pp.66-77.

COP, Ruziye ve Mustafa BEKMEZCİ; (2005), "Marka Bilinirliği Yüksek Markalı Çamaşır Deterjanı Üzerine Bir Uygulama", **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1, ss.66-81.

CRAIG, C. Samuel ve Susan P. DOUGLAS; (2000), "Building Global Brands in The 21st Century", **Japan and The World Economy**, 12(3), pp.351-359.

DAS, Samar Kumar; (1998), **A Consumer Based Theory of Strong Brands and Its Implications for Brand Equity and Brand Management**, The University of Arizona, 120p.

GIL, Rafael Bravo; Elena Fraj ANDRES ve Eva Martinez SALINAS; (2007a), "Family as a Source of Consumer-Based Brand Equity", **Journal of Product & Brand Management**, 16(3), pp.188-199.

GIL, Rafael Bravo; Elena Fraj ANDRES ve Eva Martinez SALINAS; (2007b), "Intergenerational Influences on the Dimensions of Young Customer-based Brand Equity", **Emerald Group Publishing Limited**, 8(1), pp.58-64.

FARQUHAR, Peter H.; (1989), "Managing Brand Equity", Marketing Research, 1, pp.24-33.

FELDWICK, Paul; (1996), "Do We Really Need Brand Equity?", **Journal of Brand Management**, 4(1), pp.9-28.

HIGGINS, Julia A.; (2006), **Brand Equity&College Athletics: Investigating the Effect of Brand Uncertainty Situations on Consumer-Based Brand Equity**, The Ohio State University, 135p.

HUTTON, James Glenn; (1993), **A Theoretical Framework for the Study of Brand Equity and a Test of Brand Sensivity in an Organizational Buying Context**, The University of Texas at Austin, 192p.

KELLER, Kevin Lane; (1993), "Conceptualizing, Measuring and Managing Customer-Based Brand Equity", **Journal of Marketing**, 57(1), pp.1-22.

KELLER, Kevin Lane; (2007), **Strategic Brand Management: Building, Measuring and Managing Brand Equity**, 3. Edition, Prentice Hall Press, New Jersey. 720p.

KIM, Chung K.; Dongchul HAN ve Seung-Bae PARK; (2001), "The Effect of Brand Personality and Brand Identification on Brand Loyalty: Applying the Theory of Social Identification", **Japanese Psyhological Research**, 43(4), pp.195-206.

KIM, Hong-Bumm; Woo Gon KIM ve Jeong A. AN; (2003), "The Effect of Consumer-Based Brand Equity on Firms' Financial Performance", **Journal of Consumer Marketing**, 20(4), pp. 335-351.

KOTLER, Philip; (2000), **Marketing Management**, 9. Edition, Prentice Hall International Editions, USA, 718p.

KRIEGBAUM, Catharina; (1998), "**Valuation of Brands-A Critical Comparison of Different Methods**", Working Paper, Dresden University.

KURTULDU, Hüseyin Sabri ve Çiğdem ŞAHİN; (2006), "Marka Sermayesinin Hesaplanmasında Kullanılan Davranışsal Modellere Yönelik Bir İnceleme ve Değerlendirme", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, 3, ss.42-52.

LASSAR, Walfriend; Banwari MITTAL ve Arun SHARMA; (1995), "Measuring Customer-Based Brand Equity", **Journal olf Consumer Marketing**, 12(4), pp.11-19.

MUCUK, İsmet; (1999), **Pazarlama İlkeleri**, 11.Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 413s.

NUNNALLY, Jum C. ve Ira H. BERNSTEIN; (1994), **Psychometric Theory**, Third Edition, McGraw-Hill, New York. 736p.

ODABAŞI, Yavuz ve Gülfidan BARIŞ; (2007), **Tüketici Davranışı**, Yedinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 404s.

ODIN, Yorick; Nathalie ODIN ve Pierre FLORENCE-VALETTE; (2001), "Conceptual and Operational Aspects of Brand Loyalty", **Journal of Business Research**, 53, pp.75-84.

PAPPU, Ravi; G. Quester PASCALE ve W. Cooksey RAY; (2005), "Consumer- Based Brand Equity Improving the Measurement-Empirical Evidence", **Journal of Product&Brand Management**, 14(3), pp.143-154.

PARK, Chan Su ve Vern SRINIVASAN; (1994), "A Survey-Based Method for Measuring and Understanding Brand Equity and Its Extendibility", **Journal of Marketing Research**, 31, pp.271-288.

PERRY, Alycia ve David WISNOM III; (2004), **Markanın DNA'sı**, Çev: Zeynep Yılmaz, Birinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 167s.

PITTA, Dennis A. ve Lea Prevel KATSANIS; (1995), "Understanding Brand Equity for Successful Brand Extension", **The Journal of Consumer Marketing**, 12 (4), pp.51-65.

PRINGLE, Hamish ve Marjorie TROMPSON; (2000), **Marka Ruhu-Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ile Marka Yaratmak**, Çev: Zeynep Yelçe ve Canan Feyyat, Birinci Baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul, 274s.

QUESTER, Pascale ve A. Lin LIM; (2003), "Product Involvement / Brand Loyalty: Is There a Link?", **Journal of Product&Brand Management**, 12(1), pp.22-38.

RIES, Al ve Laura RIES; (2006), **Marka Yaratmanın 22 Kuralı**, Çev: Atakan Özdemir, MediaCat Yayınları, İstanbul, 164s.

SCHOENBACHLER, Denise D.; Geoffrey L. GORDON ve Timothy W. AURAND; (2004), "Building Brand Loyalty Through Individual Stock Ownership", **The Journal Product&Brand Management**, 13(7), pp.488-497.

SIMON, Carol J. ve Mary W. SULLIVAN; (1993), "The Measurement and Determinants of Brand Equity: A Financial Approach", **Marketing Science**, 12(1), pp.28-52.

SIRGY, M. Joseph; (1982), "Self-Concept in Consumer Behavior: A Critical Rewiew", **Journal of Consumer Research**, 9, pp.287-300.

SRIVASTAVA, Rajendra K. ve Allan D. SHOCKER; (1991), Brand Equity: A Perspective on its Meaning and Measurement, **Marketing Science Institute,** Cambridge, M.A., Marketing Science Institute Report, pp.91-124.

SWAIT, Joffre; Tulin ERDEM, Jordan LOUVIERE ve Chris DUBELAAR; (1993),"The Equalization Price: A Measure of Consumer-Perceived Brand Equity", **International Journal of Research in Marketing**, 10, pp.23-45.

TAYLOR, Steven A.; Kevin CELUCH ve Stephan GOODWIN; (2004), "The Importance of Brand Equity to Consumer Loyalty", **Journal of Product&Brand Management**, 13(4), pp.217-227.

TORLAK, Ömer ve Müjdat ÖZMEN; (2003), "Alışveriş Ortamının Kalabalıklığı Zaman Baskısı ve Alışverişten Duyulan Tatmin: Kavramsal Bir Çalışma", **Pi Dergisi**, 4(4), ss.27-34.

WOOD, Lisa; (2000), "Brands and Brand Equity: Definition and Management", **Management Decision**, 38(9), pp.662-669.

YAPRAKLI, Şükrü ve Polat CAN; (2009), "Pazarlama Faaliyetlerinin ve Ailenin Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutlarına Etkisi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 23(1), ss.265-290.

YARAŞ, Ayyüp; (2005) "Tüketicilerin Pazarlama Karması Kararları ve Marka Değeri Algılamalarına Göre Kümeler Halinde İncelenmesi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19(2), ss.349-372.

YOO, Boonghee ve Naveen DONTHU; (1997), "Developing and Validating A Consumer-Based Overall Brand Equity Scale for Americans and Koreans: An Extension of Aaker's And Keller's Conceptualizations", **Presented at American Marketing Association's Summer Educators' Conference**, Chicago.

YOO, Boonghee ve Naveen DONTHU; (2001), "Developing and Validating a Multidimensional Consumer-based Brand Equity Scale", **Journal of Business Research**, 52, pp.1-14.

YÜKSEL, Ülkü ve Aslı Yüksel MERMOD; (2005), **Marka Yönetimi ve Marka Değerinin Ölçülmesi,** Birinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 308s.

TÜKETİCİ HAKLARI BİLİNCİNİN ARTTIRILMASI YÖNTEMLERİNE YÖNELİK BİR SAHA ARAŞTIRMASI: TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

Fazıl KIRKBİR
KTÜ İİBF İşletme Bölümü Yrd.Doç.Dr., Fazil41@yahoo.com
Mehmet CANÇELİK
KTÜ SBE İşletme Lisansüstü Öğrenci, mehmetcancelik@mynet.com

Özet: Bu çalışmada tüketici hakları konusunda verilecek bir eğitim nasıl ve ne şekilde olmalıdır konusu değerlendirilmiştir. Bu amaç ile Trabzon ilinde yer alan farklı demografik özelliklere sahip 385 tüketici ile yüz yüze anket yapılmıştır. Anketlerin analizinde Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testlerinden yararlanılmıştır. Tüketicilerin, tüketici eğitimi ile ilgili olarak alışveriş merkezlerinde danışma büroları açılmasını, televizyon ve radyo programları yapılmasını ve okullarda dersler verilmesini, kendilerine en çok faydalı olabilecek yöntemler olarak düşünmeleri çalışmanın en önemli sonuçlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, tüketici hakları, tüketici eğitimi, tüketici bilinci, tüketicinin korunması

A FIELD RESEARCH ORIENTED TO EXPAND THE CONSUMER RIGHTS CONSCIOUSNESS: THE EXAMPLE OF TRABZON CITY

Abstract: In this study; it is evaluated that the education which will be given about consumer rights will be in what ways and in how forms will it be. For this purpose in Trabzon, there were face to face questionnaire with 385 consumers from different demographic characteristics. In the analysis of questionnaire, Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis testes were used. The most important result of this research is; consumers think that opening information offices in the shopping centers, done TV and radio programmes, giving school courses about consumers rights will be the most useful methods for them.

Key Words: Consumer, consumer rights, consumer education, consumer consciousness, consumer Protection

GİRİŞ

Türkiye'de ve dünyada son yıllarda en büyük gelişme gösteren konulardan biri de hiç şüphesiz tüketicinin korunması konusudur. Hem devletler hem de firmalar nezdinde insan merkezli bir anlayışın yerleşmesi bu konunun önemini daha da arttırmaktadır. Bununla beraber tüketicinin korunmasında sadece devlet kuruluşları veya firmaların bu konunun bilincinde olması yeterli değildir. Aynı zamanda birer tüketici olan insanların da kendi tüketici haklarını bilmeleri gerekir.

Dünya üzerindeki tüm insanların din, dil ve ırk gibi unsurlardan bağımsız olarak buluştukları ortak nokta; tüm bireylerin tüketici kimliğini taşımasıdır. Bu ortak kimlik, tüketici hakları konusunun evrenselliğini kaybetmemesi ve her dönem güncel kalmasını sağlayacak en önemli sebeptir(DPT, 2001: 1).

Tüketici kavramını her bilim dalı kendi bakış açısına göre tanımlamaktadır. Tüketicilerin sahip olduğu temel haklardan yola çıkılarak tüketiciyi, "temel gereksinimlerinin giderilmesi ve sağlıklı bir çevrede yaşama gereğinin yerine getirilmesi için, seçim hakkını kullanabileceği bir ortamda, eğitilmiş ve bilgilendirilmiş olarak güvenlik içinde ekonomik faaliyetlere katılan, bu katılımı nedeniyle uğrayabileceği zararı tazmin edilen, bu haklarının korunması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi hususundaki taleplerini oluşturacağı örgütler aracılığıyla ya da bireysel olarak kamuoyuna duyurma hakkına ve taleplerinin dikkate alınmasını isteme yetkisine sahip kabul edilen kişidir" (Özel, 2007: 23). 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 3. maddesinin (e) bendinde ise tüketici "Bir mal veya hizmeti ticari veya mesleki olmayan amaçlarla edinen, kullanan veya yararlanan gerçek ya da tüzel kişiyi" ifade eder şeklinde tanımlanmıştır. (Resmi Gazete, 2003)

Tarihsel süreçte tüketiciyi koruma faaliyetleri Hammurabi Kanunlarına kadar uzanmaktadır. Hammurabi Kanunlarında tüketici hakkı ile ilgili yer alan bazı hükümler şöyledir:

- Bir inşaatçı her hangi bir kişi için bir bina inşa eder ve bu binayı uygun bir şekilde yapmazsa ve onun inşa ettiği bina yıkılıp sahibini öldürürse inşaatı yapan öldürülür.

- Tekne inşa eden bir kişi birisi için bir tekne yaparsa ve tekneyi sıkı yapmazsa ve aynı yıl içerisinde tekne denize açıldığında hasar görürse tekne yapımcısı tekneyi alır ve kendi imkanlarıyla sağlamlaştırır. Sağlam tekneyi, tekne sahibine verir (Hammurabi Kanunları, 2009, http://www.kanunlari.com/hammurabi-kanunlari/comment-page-1/)

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Ahilik Örgütleri ucuz ve kaliteli üretimi ve tüketicinin korunmasını ilke edinmişlerdir (Hekimci, 2007: 255-256). "Osmanlı Döneminde 1502-1507 yılları arasında hazırlanan Bursa İstanbul ve Edirne İhtisâb Kanunnâmeleri ile tüketici hareketinin başladığı kabul edilmektedir. Bu kanunname dünyada ilk tüketici haklarını koruyan ve ilk standartlar kanunudur (Akgündüz, t.y., http://www.osmanli.org.tr/yazi-22-376.html). Kanunda yer alan bazı hükümler şöyledir:

- Ve mahkeme kararıyla yiyecek ve içecek ve giyecek ve hubûbât ki; çarşıda ve pazarda vardır, gözedilüb her meslek sahibi teftiş oluna. Eğer terâzûda ve kilede ve arşunda eksük bulunursa, muhtesib (belediye başkanı) haklarından gele.

- Ve kile ve arşun ve dirhem gözlenile; eksüği bulunanın hakkından geleler.

- Ve sirke ve yoğurda su koymayalar. Su katılmış olub bulunursa, teşhir edeler veyahud tahta külâh uralar, gezdireler.

- Bakkallar ve attârlar ve bezzâzlar ve takyeciler, onun on bire satalar, ziyâdeye satmayalar. Ziyâdeye satarlarsa, muhtesib (belediye başkanı) dutub te'dîb ede. Ammâ bu bâbda ve gayride mahkeme kararı bile ola (Akgündüz, t.y., http://www.osmanli.org.tr/yazi-22-376.html).

Önceleri hem üretici hem de tüketici konumunda olan bireylerin korunması gereği evrensel anlamda gündeme gelmemiş (Babaoğul, Altıok, 2007: 27). Sanayi devriminden sonra seri üretime geçilmesi ile birlikte toplumdaki roller değişmeye başlamış (Özel, Öktem, Özcan, 2007: 46) ve ekonomik anlamda güçlenen üreticiler karşısında tüketicilerin mağdur durumuna düşmeleri sonucunda "consumerism" denilen tüketicilik hareketi gelişmiştir(Babaoğul, Altıok, 2007: 27). İlk olarak ABD' de başlayan bu hareket hızla Avrupa ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır (Özel, Öktem, Özcan, 2007: 46).

Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin neredeyse tamamında tüketiciyi korumaya yönelik yasal düzenlemelerin olduğu söylenebilir (DPT, 2001: 10). Ancak özellikle gelişmiş ülkelerde devlet, firmalar ve tüketici örgütleri tüketici eğitimi konusunda etkin rol oynamaktadır. Nitekim Amerika'da yapılan bir araştırmada 500'e yakın tüketici eğitim programının bulunduğu tespit edilmiş(Tüketici Kültürü Ansiklopedesi, 1998). Avrupa Birliği ise "Haklarını bil, haklarını kullan" sloganı ile vatandaşlarına yönelik etkin tüketici politikaları oluşturmayı amaçlamaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, 2010: 1). "Özellikle tek pazarın tamamlanmasından sonra ürün ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması ile birlikte tüketicinin güvenliği birlik için temel önceliklerden biri haline gelmiş"tir. (Şahin ve Demir, 2003: 275). AB'de tüketicinin eğitimi ve bilgilendirilmesi ile ilgili oluşturulan stratejide üç hususa dikkat çekilmektedir (DPT, 2001: 10).

1. Tüketicinin acil ve öncelikli problemlerini belirlemek,

2. Toplumun her kesimini önemli teknolojik değişmelerden haberdar etmek,

3. Finans hizmetlerini tüketici çıkarları açısından değerlendirilerek, finansal konularda yeterli ve tarafsız bilgi sunmak.

Ülkemizde ise tüketicinin korunması konusu ilk olarak 1982 Anayasanın 172. maddesi ile "Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder." şeklinde güvence altına alınmıştır (Coşar, 2005: 9). 1995 yılında yürürlüğe giren 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile AB standartlarında bir kanuna kavuşulmuş oldu. 2003 yılında yapılan değişiklikler ile kanun son haliyle 14 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Tüketici Kanununda yapılan bu değişiklikler ile tüketici hakları daha fazla korunur hale getirilmiştir"(Kırkbir ve Cengiz, 2008: 55).

Ülkemizde tüketicinin korunmasına yönelik girişimlerin daha çok tüketici şikâyetlerinin çözümüne yönelik düzenlemeler ve müşterilerin alışverişlerinde dikkat etmeleri gereken hususların açıklanmasına yönelik olduğu görülmektedir (Altunışık, Mert ve Nart, (t.y.): 476).

Her ne kadar teknolojik gelişmeler ile bilgiye ulaşmak kolay bir hal alsa da önemli olan insanların bu bilgiyi aramalarını teşvik edecek girişimlerde bulunmaktır. Bu çalışma öncesi tüketicilerle yapılmış olan nitel araştırma sonuçları da bu ifadeyi destekler niteliktedir. Yapılmış olan nitel araştırma da tüketicilerin birçoğunun bilgi edindikleri bir kaynaklarının olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte tüketiciler, tüketici hakları konusunda eğitimin gerekliliği konusunda hem fikirdirler.

Tüketici eğitimi, "bireyin ekonomik faaliyetlerini yönlendirme, ihtiyaçlarını giderme ve pazarı etkileme gücünü artırmayı hedef alan bir eğitim ve bilgilendirme yatırımı"(Hayta, 2006: 240) olarak tanımlanabilir.

Tüketicilerin, "piyasa ekonomisinde ülke ekonomisine yön verme özellikleri dikkate alındığında eğitilmeleri zorunluluğu ortaya çıkmaktadır"(Sarıabdullahoğlu ve Ersoy, 2009: 126). Tüketici hakları konusunda verilecek çeşitli eğitimler tüketicilerin daha bilinçli ve doğru karar almaları açısından son derece önemlidir. Bunun yanı sıra, tüketicilerin, bilincinin artması ile işletmelerin mal ve hizmet kalitesinin artması doğru orantılı olduğu söylenebilir (Kırkbir ve Cengiz, 2008: 56).

İçinde bulunduğumuz çağda değişen pazar koşulları ve artan ürün çeşitliliği tüketicinin zihnini oldukça karıştırmaktadır. Bunun yanında "mesafeli satış, elektronik ortamda satış, kredi kartı ile satış gibi yeni satış tekniklerinin yaygınlaşması ise durumu giderek daha da karmaşık hale getirmektedir" (DPT, 2001: 7). Bu bilgi karmaşası bazen tüketicilerin yanlış karar almalarına neden olmaktadır. Bunun yanında haksız bir davranış ile karşı karşıya kalan tüketicilerin çoğu, kendilerine verilen haklardan yeteri kadar haberdar olmamalarından dolayı (Özel, Öktem, Özcan, 2007: 71) nasıl davranacağını bilememekte ve yapılan haksızlığa sessiz kalmaktadır. Bu sebeplerden dolayı tüketicilerin eğitilmesi son derece önemlilik arz eden bir konudur.

Buradan hareketle bu çalışmada tüketicilere tüketici hakları konusunda nasıl ve ne şekilde bir eğitimin verilmesi gerektiği konusunun ortaya konması amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın ana kütlesini Trabzon ilinde yer alan yetişkin tüketiciler oluşturmaktadır.

Örnek büyüklüğü N≥100,000 olması durumunda n= 384 (Altunışık vd., 2007: 127.) koşuluna dayanılarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında kullanılacak veriler, anket yöntemi ile toplanılmıştır. Araştırmaya dâhil olan tüketicilere tüketici hakları konusunda verilecek eğitimin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğini belirlemek amacı ile 5'li Likert ölçeğinde 13 soru yöneltilmiştir. Hazırlanan anket formları kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 400 tüketiciye yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanılmıştır. Anketlerin geneli Trabzon meydan parkında oturan tüketiciler üzerine 15 Nisan 2010 – 15 Mayıs 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anketlerin 385 tanesi analize uygun görülmüştür. Anketlerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır.

Kolayda örnekleme yöntemi kolayca ulaşılabilir cevaplayıcıların seçilmesiyle örneklem oluşturulmasıdır. En kısa zamanda ve en az maliyetle bilgiye ihtiyaç duyulduğu durumlarda kolayda örnekleme yöntemi bir seçenektir (Özmen, 2006: 177.)

Bu örnekleme yönteminin zayıf yanı ise seçilen örneklemin ana kütleyi ne kadar temsil edebildiğidir (Özmen, 2006: 177.). Sonuçlar uygulanan veri toplama yöntemi nedeni ile her ne kadar genellenemez olsa da genel hakkında fikir ileri sürmek için kullanılabilir.

Araştırmanın hipotezleri

H1 "Tüketicinin bilinçlendirilmesinde pano veya broşür gibi reklam araçlarının kullanılması" ifadesine katılım oranı ile;

H1a Tüketicinin cinsiyeti arasında ilişki vardır.

H1b Tüketicinin yaşı arasında ilişki vardır.

H1c Tüketicinin eğitim durumu arasında ilişki vardır.

H1d Tüketicinin mesleği arasında ilişki vardır.

H2 Tüketicilere tüketici hakları konusunda ders ve danışmanlık yoluyla eğitim verilmesi ile;

H2a Tüketicinin cinsiyeti arasında ilişki vardır.

H2b Tüketicinin yaşı arasında ilişki vardır.

H2c Tüketicinin eğitim durumu arasında ilişki vardır.

H2d Tüketicinin mesleği arasında ilişki vardır

H3 Tüketici haklarının ürün üstü bilgi şeklinde sunulması ile

H3a Tüketicinin cinsiyeti arasında ilişki vardır.

H3b Tüketicinin yaşı arasında ilişki vardır.

H3c Tüketicinin eğitim durumu arasında ilişki vardır.

H3d Tüketicinin mesleği arasında ilişki vardır

H4 Tüketicilerin bilinçlendirilmesinde çeşitli kitle iletişim araçlarının kullanılarak bilgilerin sunulması ile;

H4a Tüketicinin cinsiyeti arasında ilişki vardır.

H4b Tüketicinin yaşı arasında ilişki vardır.

H4c Tüketicinin eğitim durumu arasında ilişki vardır.

H4d Tüketicinin mesleği arasında ilişki vardır

Araştırmanın Güvenirliliği

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen anketlerin güvenirliliğini incelemek amacıyla Alfa yönteminden (Cronbach Alfa katsayısı) yararlanılmıştır. Anket formunda kullanılan ölçeğin alt ölçeklerini belirlemek için faktör analizinden yararlanılmıştır. "Faktör analizi, birbirleriye ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren çok değişkenli istatistik tekniklerinden biridir" (Kalaycı, 2006: 321). Aşağıdaki tablo 1 ve 2' de faktör analizine ve ölçeğin güvenirliliğine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1. Dönüşüm Uygulanmış Faktör Modeli Matrisi

	Faktörler			
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Soru 6	**,860**	,028	087	,260
Soru 7	**,809**	,065	,162	,204
Soru 10	**,637**	,369	,279	-,003
Soru 11	**,591**	,444	,266	-,099
Soru 9	**,579**	,308	,178	,178
Soru 1	,074	**,822**	,065	,198
Soru 2	,115	**,770**	,068	,120
Soru 8	,274	**,687**	,079	,090
Soru 12	,297	,015	**,837**	,074
Soru 13	,125	,255	**,821**	,123
Soru 3	,098	,183	,140	**,779**
Soru 4	,212	,415	-,032	**,650**
Soru 5	,319	-,169	,494	**,560**

Dört grupta toplanan faktörler şu şekilde adlandırılmıştır:

Faktör 1: Tüketicinin bilinçlendirilmesinde pano veya broşür gibi reklam araçlarının kullanılması

Faktör 2: Tüketicilere tüketici hakları konusunda ders ve danışmanlık şeklinde yoluyla eğitim verilmesi

Faktör 3: Tüketici haklarının ürün üstü bilgi şeklinde sunulması

Faktör 4: Tüketicilerin bilinçlendirilmesinde çeşitli kitle iletişim araçlarının kullanılarak bilgilerin sunulması

Tablo 2. Ölçeğin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Faktörler	**Cronbach Alpha Katsayısı (□)**	**İfade Sayısı**
Tüketicilerin bilinçlendirilmesinde pano veya broşür gibi reklam araçlarının kullanılması	,834	5
Tüketicilere tüketici hakları konusunda ders ve danışmanlık şeklinde yoluyla eğitim verilmesi	.760	3
Tüketici haklarının ürün üstü bilgi şeklinde sunulması	,748	2
Tüketicilerin bilinçlendirilmesinde çeşitli kitle iletişim araçlarının kullanılarak bilgilerin sunulması	.603	3
Genel Güvenirlilik	,861	13

Hesaplanan Alfa katsayılarına göre; tüketicilerin bilinçlendirilmesinde pano veya broşür gibi reklam araçlarının kullanılması faktörü yüksek derecede güvenilir ve tüketicilere tüketici hakları konusunda ders ve danışmanlık yoluyla eğitim verilmesi, tüketici haklarının ürün üstü bilgi şeklinde sunulması ve tüketicilerin bilinçlendirilmesinde çeşitli kitle iletişim araçlarının kullanılarak bilgilerin sunulması faktörleri ise oldukça güvenilirdir. Ölçek genel olarak yüksek derecede güvenirlilik göstermektedir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özellikleri tablo 3'te yer almaktadır. Bu verilerde cevaplayıcıların %62,1'nin erkek %37,9'nun ise kadın olduğu görülmektedir. Yaş aralığına göre ise en çok anket uygulanan grup %44,9 oranında 18-28 yaş aralığındaki tüketiciler olmuştur. Mesleklerine göre ise öğrenciler %24,7 ile en çok anket uygulanan gruptur. Tüketiciler mesleklerine göre birbirlerine yakın oranda dağılmıştır diyebiliriz. Üniversite mezunu veya üniversiteye devam edenler ise %34,8 en çok anket uygulanan gruptur.

Tablo 3. Tüketicilerin Demografik Özellikleri

Eğitim Durumu	Frekans	%	Meslek	Frekans	%
Okur-Yazar	10	2,6	Memur	66	17,1
İlkokul	63	16,4	İşçi	46	11,9
Ortaöğretim	106	27,5	Serbest Meslek	53	13,8
Yüksekokul	58	15,1	Emekli	48	12,5
Üniversite	134	34,8	Ev Hanımı	57	14,8
Lisansüstü	14	3,6	Öğrenci	95	24,7
			Diğer	20	5,2
Yaş	**Frekans**	**%**	**Cinsiyet**	**Frekans**	**%**
18-28	173	44,9	Kadın	146	37,9
29-39	93	23,9	Erkek	239	62,1
40-50	57	14,8			
51-61	42	10,9	**Toplam**	**385**	**100,0**
62 ve üzeri	21	5,5			

Araştırma çerçevesinde geliştirilen hipotezlerin test edilmesinde alt grubu üçten az olan cinsiyet değişkeninin analizinde Mann-Whitney U testinden alt grup sayısı üçten fazla olan diğer değişkenlerin analizinde ise Kruskal-Wallis testinden yararlanılmıştır.

Faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlerin cinsiyete, yaşa, eğitim durumuna ve mesleğe göre farklılık gösterip göstermediğini görebilmek amacıyla uygulanan Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testi sonuçları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Faktörlere İlişkin Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis Test Sonuçları

Cinsiyet	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Mann-Whitney	14628,000	14547,000	14210,000	16745,000
Wilcoxan	25357,000	43227,000	24941,000	27476,000
Z	-2,663	-2,738	-3,056	-,663
Önemlilik	,008	,006	,002	,508
Yaş	**Faktör 1**	**Faktör 2**	**Faktör 3**	**Faktör 4**
Ki-Kare	3,859	64,462	10,537	24,119
Serbestlik derecesi	4	4	4	4
Önemlilik	,425	,000	,032	,000
Eğitim	**Faktör 1**	**Faktör 2**	**Faktör 3**	**Faktör 4**
Ki-Kare	31,045	50,549	8,889	25,459
Serbestlik derecesi	5	5	5	5
Önemlilik	,000	,000	,114	,000
Meslek	**Faktör 1**	**Faktör 2**	**Faktör 3**	**Faktör 4**
Ki-Kare	19,508	75,650	32,538	25,923
Serbestlik derecesi	6	6	6	6
Önemlilik	,003	,000	,000	,000

Tablo 4' te yer alan verilere göre tüketici eğitiminde faktör 1 (reklam araçlarının kullanılması), faktör 2 (ders ve danışmanlık yapılması) ve faktör 3 (ürün üstü bilgi şeklinde sunulması) 0.05 önem derecesinde cinsiyete göre anlamlı farlılık göstermektedir. Faktör 4 (kitle iletişim araçlarının kullanılması,) ise anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu sonuçlara göre H1a, H2a ve H3a hipotezleri kabul, H4a hipotezi ise reddedilmelidir.

Yaş değişkenine göre faktör 2, faktör 3 ve faktör 4 0.05 önem derecesinde tüketicilerin yaş aralıklarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Faktör 1 ise anlamlı faklılık göstermemektedir. Bu sonuçlar göre H2b, H3b ve H4b hipotezleri kabul, H1b hipotezi reddedilmelidir.

Tüketicilerin eğitim düzeylerine göre faktör 1, faktör 2 ve faktör 4 0.05 önem derecesinde anlamlı farklılık göstermektedir. Faktör 3 ise anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu sonuçlara göre H1c, H2c ve H4c hipotezleri kabul, H3c hipotezi reddedilmelidir.

Tüketicilerin mesleklerine göre faktör 1, faktör 2, faktör 3 ve faktör 4 0,05 önem derecesinde anlamlı farklılık göstermektedir. Bu sonuçlara göre H1d, H2d, H3d ve H4d hipotezleri kabul edilmelidir.

Tablo 5'te hipotezlerin kabul ve reddine ilişkin sonuçlar ile önemlilik değerleri bir arada verilmiştir.

Tablo 5. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	Önemlilik Değerleri	Sonuç
H1a	,008	Kabul
H1b	,425	Red
H1c	,000	Kabul
H1d	,003	Kabul
H2a	,006	Kabul
H2b	,000	Kabul
H2c	,000	Kabul
H2d	,000	Kabul
H3a	,002	Kabul
H3b	,032	Kabul
H3c	,114	Red
H3d	,000	Kabul
H4a	,508	Red
H4b	,000	Kabul
H4c	,000	Kabul
H4d	,000	kabul

Sonuç ve Öneriler

Yapılan testler sonucunda tüketici hakları konusunda verilecek eğitimlerde reklam araçlarının kullanılması, ders ve danışmanlık verilmesi ve ürün üstü bilgi şeklinde sunulması cinsiyete göre farklılık göstermiş. Erkek tüketiciler eğitimlerde reklam araçlarının kullanılmasına ve bilgilerin ürünlerin üstlerinde sunulmasına daha olumlu yaklaşırken, bayan tüketicileri ise tüketici eğitiminde ders ve danışmanlık verilmesine daha olumlu yaklaşmışlardır. Kitle iletişim araçları ise farklılık göstermemiştir. Yine yaş değişkenine göre reklam araçlarının kullanılması farklılık göstermemekte, fakat diğer eğitim önerileri farklılık göstermektedir. Ders ve danışmanlık konusuna en olumlu yaklaşan grup 62 ve üzeri yaş grubu iken 18-28 yaş grubu en olumsuz yaklaşan gruptur. Bilgilerin ürünlerin üstlerinde yer almasına en olum yaklaşan 40-50 yaş grubundaki tüketiciler, Kitle iletişim araçları ile eğitim verilmesine en olumlu yaklaşan grup 18-28 yaş grubundaki tüketiciler iken 62 ve üzeri yaş grubundaki tüketiciler bu iki eğitim yöntemine de olumsuz görüş bildirmişlerdir. Tüketicilerin eğitim düzeylerine bakıldığında tüketici haklarının ürün üstü bilgi şeklinde sunulması farklılık göstermemekte fakat diğer eğitim önerileri farklılık göstermektedir. Eğitimlerde reklam araçlarının kullanılması konusuna en olumlu yaklaşan grup eğitim düzeyi ortaöğretim olan tüketiciler iken en olumsuz yaklaşan grup eğitim düzeyi okur-yazar olan tüketicilerdir. Ders ve danışmanlık şeklinde eğitim verilmesine en olum yaklaşan grup okur-yazar olan tüketiciler iken en olumsuz yaklaşanlar üniversite mezunu veya devam eden tüketicilerdir. Kitle iletişim araçlarının kullanılması hususuna ise en olumlu yaklaşanlar lisansüstü eğitim düzeyine sahip tüketiciler iken en olumsuz yaklaşanlar okur-yazar olan tüketicilerdir. Tüketicilerin mesleklerine göre önerilen dört farklı eğitim şekli farklılık göstermektedir. Eğitimlerde reklam araçlarının kullanılmasına en olumlu yaklaşanlar emekli tüketiciler iken en olumsuz yaklaşanlar ev hanımı olan tüketicilerdir. Ev hanımı tüketiciler tüketici eğitiminin okullarda dersler ve danışmanlık şeklinde yapılması gerektiğini düşünürken öğrenciler bu eğitim şekline olumsuz yaklaşmışlardır. Bu meslek gruplarının dışında olan diğer meslek grubundaki tüketiciler bilgilerin ürünlerin üstlerinde yer almasına olumlu yaklaşırken, emekli tüketiciler olumsuz yaklaşmışlardır. Kitle iletişim araçlarının kullanılmasına öğrenciler olumlu yaklaşırken emekli tüketiciler olumsuz yaklaşmışlardır. Burada varılan sonuç tüketici hakları konusunda verilecek eğitimlerde standart bir eğitimin şeklinin izlenilmesi yerine verilecek eğitimlerde farklı yolların izlenilmesi gerekliliğidir. Yani farklı demografik özelliklerdeki tüketicilere onlara hitap eden eğitimlerin verilmesi daha yararlı olabilir.

Anket uygulaması sırasında tüketicilerden kendilerine en çok faydalı olabileceğini düşündüğü üç ifadeyi seçmesi istenilmiştir. Alışveriş merkezlerinde tüketici hakları konusunda danışma bürolarının açılması 196 (%50,9) tüketici tarafından seçilmiştir. Tüketiciyi bilinçlendirme amaçlı televizyon ve radyo programlarının yapılması 151 (%39,2) tüketici tarafından seçilmiştir. Bilinçli tüketicilik konusunda okullarda dersler verilmesi ise 138 (%35,8) tüketici tarafından seçilmiştir.

Alışveriş merkezlerinde tüketici hakları konusunda danışma bürolarının açılması tüketicilerin alışverişlerinin öncesi ve sonrasında anında bilgi alabilmeleri açısından faydalı olacaktır. Bu konuda verilecek eğitimlere ayıracak vakti olmayan veya eğitim almak istemeyecek olan tüketiciler için bu uygulama alternatif bir yol olarak izlenebilir. Çalışma sonuçlarına göre bu tür danışmanlık bürolarının bayanlar tarafından daha çok tercih edileceği bilgisinden hareketle bu tür danışmanlık bürolarının ağırlıklı olarak bayanlara yönelik olması tercih edilmelidir.

Tüketici hakları konusunda yapılacak televizyon ve radyo programları ise okuma yazma bilmeyen tüketicilerin ve kırsal kesimde yaşayan bazı imkânlara ulaşma konusunda kısıtları bulunan tüketicilerin bilgilendirilmesinde önemli bir eğitim aracı olabilir.

Özellikle ilköğretimlerde tüketici hakları konusunda dersler verilmesi küçük yaştaki tüketicilerin bilinçlenmesi ve ileriki hayatlarında bilinçli birer tüketici olmaları açısından son derece önemlidir.

Bu çalışma sadece Trabzon ilinde yer alan tüketicilerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu konuyla ilgili olarak daha geniş bir alanda farklı kültürlerdeki tüketiciler üzerinde araştırmalar yapılarak tüketicilerin eğitilmesi konusunda daha genel fikirlere ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Altunışık, Remzi, Mert, Kazım ve Nart, Sima, (t.y.)," "Türkiye'de Tüketici Koruma Faaliyetleri: Tüketici Algılarına Yönelik Bir Saha Çalışması", iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/11-04.pdf.

Altunışık, Remzi, Coşkun, Recai, Bayraktaroğlu, Serkan ve Yıldırım Engin, (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık

Akgündüz, Ahmed, (t.y), "Dünyanın İlk Standartlar Ve Tüketici Koruma Kanunu" http://www.osmanli.org.tr/yazi-22-376.html

Babaoğu, Müberra ve Altıok, Nihal, (2007), "Evrensel Tüketici Hakları", Tüketici Yazıları, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara

Coşar, Ahsen, (2005), "Tüketici Bülteni", Ankara Barosu Tüketici Hakları Kurulu (1), Ankara, http://ankarabarosu.org.tr/Siteler/1940-2010/Kitaplar/pdf/until2007/tbulten.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı, (2001), "Tüketicinin Korunması Özel İhtisas Komisyonu Raporu" DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu, Yayın No:2541., Ankara

Hammurabi Kanunları, 2009, http://www.kanunlari.com/hammurabi-kanunlari/comment-page-1/

Hayta, B. Ateş, (2006), "Tüketici Haklarının Tüketici Eğitimindeki Rolü", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 26(3), 239-250

Hekimci, Ferda, (2007), "Tüketici, Kalite, Verimlilik ve Yurttaş Mutluluğu", Tüketici Yazıları, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara

Ilgaz, Mahir, Cihangir, Damla ve Bozçağa, M. Özgür,(2010) Tüketici Hakları ve Avrupa Birliği'nin Tüketici Politikası, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/tuketici_haklari_degerlendirme.pdf

Kalaycı, Şeref, (2006), "FaktörAnalizi", Şeref Kalaycı (ed.), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 2. Baskı içinde (321-331), Ankara: Asil Yayın Dağıtım

Kırkbir, Fazıl ve Cengiz, Ekrem, (2008), "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun Değişikliği ve Yeni Tüketici Haklarının Değerlendirilmesi" Türkiye Sosyal Araştırmalar dergisi (nisan),ss. 55-68

Özel, Çağlar, (2007), "Hukuksal Açıdan Tüketicinin Korunması ve Tüketicinin Korunma Gerekliliğine İlişkin Bir Değerlendirme", Tüketici Yazıları, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara

Özel, Çağlar, Öktem, M. Kemal, Özcan, Burcu G., (2007), "Tüketici Hakları ve Toplumda Algılanışı: Hukuk ve Kamu Yönetimi Açısından Geçiş Süreci", Tüketici Yazıları, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara

Özmen, Ahmet, (2007), "Örnekleme", Ali Fuat Yüzer (ed.), İstatistik, 4. Baskı içinde (167-194), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Sarıabdullahoğlu, Aybala (Demirci), ve Ersoy, Ali Fuat, (2009), "İnternet İle Eğitim: Tüketici Eğitimi Modeli", Journal of Qafqaz University

Şahin, Ayşe ve Demir, M. Hulûsi, (2003), Avrupa Birliği'nin Tüketici Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları, Review of Social, Economic & Business Studies, 3(4), ss. 274-285

Türkiye Tüketicileri Koruma ve Eğitim Vakfı, (1998), "Tüketici Kültürü Ansiklopedisi", 1.cilt, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık Sanayi

TÜRKİYE'DE KATILIMCI ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ ve UŞAK İLİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Fatih DEMİR, Uşak Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET:*Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), yatırım projelerinin çevreye etkisinin önceden, pro-aktif bir yaklaşımla değerlendirilmesini içermekte ve sürecin her aşamasına halkın katılımını öngören bir mekanizmadır. Bu bağlamda AB'de kamu yönetiminin dayandığı temel ilkelerden biri olan katılımcılığın hayata geçirilmesi söz konusudur. Çalışmada çevresel etki değerlendirmesinin geçmişine kısaca göz atılmakta, ÇED ile ilgili olarak Türk mevzuatında AB müktesebatına uyum açısından gelinen nokta değerlendirilmekte ve Uşak ili örneğinde özellikle halkın çevresel etki değerlendirmesine katılımıyla ilgili durum ele alınmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *çevresel etki değerlendirmesi, halkın katılımı, Uşak*

PARTICIPATORY ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT IN TURKEY and THE CASE OF UŞAK PROVINCE

ABSTRACT.*Environmental Impact Assessment (EIA) is a mechanism which involves beforehand assessment of environmental impacts of investment projects with a pro-active approach and envisages civic participation at every stage of the process. In this regard, participation, which is one of the basic principles that serves as a pillar for public administration within EU, is being put into practice. In this paper, brief information is given on the background of EIA, the level of harmonization of Turkish legislation is evaluated against acquis communitarie, and the current situation as regards civic participation in environmental impact assessment is analyzed in the example of Uşak province.*

Keywords: *environmental impact assessment, civic participation, Uşak*

GİRİŞ

Çevresel etki değerlendirme, ilk olarak 1970'li yıllarda ABD'de ortaya çıkmış, daha sonra 1985 yılında AB Çevre Direktifi ile (85/337) Avrupa Birliği müktesebatına dahil edilmiş, böylece aday ülkelerin uyum sağlaması gereken bir alan haline gelmiştir. Esasen Türkiye'de ÇED uygulaması AB'den de önce, 1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Yasasının 10. maddesi hükmü ile getirilmiştir. Bu maddede "gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler bir "Çevresel Etki Değerlendirme Raporu" hazırlarlar. Bu raporda çevreye yapılabilecek tüm etkiler göz önünde bulundurularak çevre kirlenmesine sebep olabilecek atık ve artıkların ne şekilde zararsız hale getirilebileceği ve bu hususta alınacak önlemler belirtilir" ifadesi yer almaktadır. İlgili yönetmelik ise 1993 yılında çıkarılabilmiştir. Daha sonra yönetmelikte 1997, 2002 ve 2003 yıllarında değişiklikler yapılmıştır (Ataklı, 2003:515). ÇED yönetmeliğindeki son değişiklik ise 2007 tarihlidir.

Çevre Kirliliği Hakkında Bilgilere Serbest Ulaşım, Çevre Dostu Ürünler İçin Eko-Etiket (Eco-label), LIFE Programı ve Çevresel Denetleme (Eco-audit) ile beraber AB'nin çevre politikasının uygulama araçlarından biri olan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), kararlar verilmeden önce bu kararların çevre üzerindeki etkilerinin önceden hesaba katılmasını sağlayan bir prosedürdür. Bu süreç, çevre üzerindeki olası etkilerin analizini, bunların raporda belirtilmesini, rapor hakkında halkın istişare etmesi, nihai karar verilirken yorumların ve söz konusu raporun göz önünde bulundurulması ve halkın karar hakkında bilgilendirilmesi aşamalarını içerir.

ÇED pek çok aşamadan oluşan kapsamlı bir süreçtir. Tek bir yönteme değil birden fazla yönteme dayalıdır. Yatırım planı ile ilgili seçenekler üzerinde çalışılmasıyla başlayan ÇED süreci, yatırımların olası etkilerinin tespit edilmesini içerir. Sonraki aşamalarda ÇED'nin gerekli olup olmadığına karar verilir, ÇED raporunun kapsamı tespit edilir, rapor hazırlanır, incelenir, ve karar verilir. Ancak süreç burada tamamlanmaz; karar verildikten sonra yatırım faaliyetinin çevreye olan etkisi sürekli olarak izlenir ve denetlenir (Wood, 1997).

Türkiye'de ÇED ile ilgili yapılan çalışmalara bakılacak olursa, Keleş ve Hamamcı'nın (2002) ÇED'yi kavramsal olarak detaylandırdığı görülür; onlara göre herhangi bir yatırımın çevre üzerindeki doğrudan veya dolaylı, uzun ya da kısa dönemli, parasal olan veya olmayan, ölçülebilir veya ölçülemeyen tüm etkilerin nesnel olarak değerlendirilmesine yarayan bir gereçtir. Ataklı (2004) ÇED sürecini tarihsel olarak ele almış, AB ile uyum çerçevesinde değerlendirmiştir. Onun çalışmasında sonuç olarak halkın katılımı bilgilendirilmesine yönelik sürecin öne alınması ve kısaltılmasından dolayı uygulamaların değerlendirilmesinin zorunlu hale geldiği saptamasında bulunulmuştur. Marın (2004) özellikle Holling vd.'ye (1978) dayanarak uluslararası literatürde ÇED'e getirilen eleştirileri ele almıştır; buna göre ÇED daha tasarım aşamasındayken başlayan ve sistem perspektifine dayanan bir süreç olmalıdır. Bozkurt (2010) da ÇED'nin AB çevre politikalarına uyum noktasındaki fonksiyonuna vurgu yapmıştır.

Çalışmada önce en son AB ilerleme raporunda Türkiye'nin çevre müktesebatına uyumu hakkındaki değerlendirme ele alınmaktadır. Daha sonra ÇED ile ilgili genel bilgi verilmekte ve müktesebatın uygulanmasında referans kurumlardan biri olan Avrupa Çevre Ajansı hakkında kısa bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde, ÇED sürecinin halkın her aşamada katılımını gerektirmesinden hareketle, Avrupa Birliği'nde katılımcılık ilkesiyle ilgili genel bilgi sunulmaktadır. Ardından Türkiye'de halkın ÇED'e katılımı ile ilgili yapılan düzenlemeler ele alınmaktadır. Son bölümde ise Uşak ili örneğinde halkın ÇED'e katılımının pratikteki yansıması değerlendirilmektedir.

AB İLERLEME RAPORLARINDA ÇEVRE MÜKTESEBATINA UYUM

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde son değişikliklerin yapıldığı 2007 yılı ve daha sonraki ilerleme raporlarına bakılacak olursa, özellikle 2007 ve 2008 raporlarında ortak ifadelerin kullanıldığı görülebilir. Buna göre Türkiye'de Çevresel Etki Analizi Direktifi büyük oranda aktarılmış, ancak halka danışma ve sınırı aşan istişareler konusunda uyum sağlanmamış, Kyoto Protokolü, Espoo ve Aarhus Sözleşmelerine taraf olunmamıştır; Stratejik Çevre Etki Analizi Direktifi'nin aktarılması ise çok erken bir aşamadadır. Ayrıca çevre sorumluluğu, halkın katılımı, ve halkın çevreye ilişkin bilgiye erişimi konusunda iç hukuka aktarımda

ilerleme olmamıştır. Çevre ile ilgili idari kapasite konusunda ise Çevre Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve Çevre ve Orman Bakanlığı'nın çalışan sayısındaki artış olumlu karşılanmış, çevre programlarının uygulanması noktasında yapılan çalışmalar övülmüştür. Ancak Ulusal Çevre Ajansı'nın kurulması yönünde herhangi bir ilerleme olmaması eleştirilmiştir.

Ekim 2009'da yayınlanan Türkiye 2009 ilerleme raporuna göre Kyoto Protokolü onaylanmış[1], ancak Espoo ve Aarhus Sözleşmelerine[2] halen taraf olunmamıştır. ÇED Direktifi'nin iç hukuka aktarılması büyük ölçüde gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, halkın katılımı konusundaki usullerin müktesebata uyumu halen tamamlanmış değildir. Raporda şu ifadeler yer almaktadır:

> "Yatay mevzuatta[3] iyi düzeyde ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye, Kyoto Protokolünü onaylamıştır. Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Direktifi büyük oranda iç hukuka aktarılmıştır. Ancak, **halkın katılımı** ve sınır aşan hususlara ilişkin istişarelere yönelik usuller tam olarak uyumlu hale getirilmemiştir. Çevre Kanununda, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden aramalarının Çevresel Etki Değerlendirmesi dışında bırakılmasına ilişkin bazı maddeler, Anayasa Mahkemesi tarafından çevresel korumanın iyileştirilmesi amacıyla iptal edilmiştir. Türkiye, Espoo ve Aarhus Sözleşmelerine taraf değildir. Emisyon Ticareti Direktifi iç hukuka aktarılmamıştır. Sera gazı emisyon ticareti sitemi henüz oluşturulmamıştır. Stratejik Çevre Değerlendirmesi (SEA) Direktifinin ulusal mevzuata aktarılması erken aşamadadır…
>
> …Çevresel sorumluluk, halkın katılımı ve halkın çevresel bilgiye erişimine ilişkin müktesebatın iç hukuka aktarılması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Türkiye, Topluluk sivil koruma mali aracına katılıma ilişkin mutabakat zaptı müzakerelerine de henüz başlamamıştır."

Çevre Kirliliği Hakkında Bilgilere Serbest Ulaşım, Çevre Dostu Ürünler İçin Eko-Etiket (Eco-label), LIFE Programı ve Çevresel Denetleme (Eco-audit) ile beraber AB'nin çevre politikasının uygulama araçlarından biri olan **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, herhangi bir projenin çevreye olası etkilerini değerlendirmek için başlatılan ve halk katılımını gerektiren bir düzenektir (Duru, 2007). Başka bir tanıma göre çevresel etki değerlendirmesi "planlanan faaliyetlerin çevreye olabilecek olumlu ya da olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilecek yer ve teknoloji seçeneklerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve etkinliklerin uygulamada izlenmesi ve denetlenmesinde sürdürülecek çalışmaları ifade etmektedir" (Güler ve Çobanoğlu, 1994:11). 17 Temmuz 2007 tarihli Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde "Tanımlar ve Kısaltmalar" başlıklı 4. maddede ise ÇED şöyle tanımlanmaktadır:

> " Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED): Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları…ifade eder."

Çevre ve Orman Bakanlığı'na bağlı bir ana hizmet birimi olan Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlaması Genel Müdürlüğü'nün tanımına göre ÇED, projelerle ilgili bütün ilgili tarafların bir araya geldiği ve görüş, kaygı ve önerilerini ortaya koyabildikleri demokratik ve şeffaf bir süreçtir. İlgili taraflar bu süreç içerisinde ortaya koydukları teknik bilgi ve görüşlerle projenin en optimal şekilde gelişimine katkı sağlarlar.

Avrupa Birliği çevre politikasının hedefleri ve temel ilkeleri arasında yer alan "ihtiyat" ilkesi[4] *(precautionary principle)*, bir eylemin çevre açısından olumsuz ve zararlı sonuçlar doğuracağı hakkında güçlü bir düşüncenin olması halinde, bilimsel kanıtın ortaya çıkmasına kadar beklemeden ve çok geç olmadan önlem alınmasını gerektirmektedir. Çevresel etki değerlendirmesi de böyle bir ileriye etkili yaklaşımı öngörmektedir. Tahrip edilmiş ve zarar görmüş bir çevrenin yeniden eski haline getirilmesi oldukça zor, maliyetli, ve çoğunlukla da imkansızdır. Çevresel etki değerlendirmesinde amaç, söz konusu zararları meydana gelmeden, pro-aktif bir yaklaşımla tespit etmek ve gerekli önlemleri almaktır (Güler ve Çobanoğlu, 1994:16).

İlk olarak ABD'de 1970 yılında yürürlüğe giren Ulusal Çevre Politikası Kanunu ile ÇED, federal projeler için zorunlu hale getirilmiştir. Bu uygulama kapsamında özel sektöre ait projelerden, federal mülkiyet ve finansman söz konusu olduğunda, ÇED Raporu hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Bu uygulama 1973 yılında Kanada'da yürürlüğe konmuştur (Uslu, 1986). Paralel bir süreç olarak gelişen Avrupa Birliği'nin çevre politikası kapsamında, Çevresel Etki Değerlendirmesi prosedürünün hazırlanması ile ilgili karar 1985 yılında alınmıştır. AB çevre politikası, 1973 ile 2001 arasında hazırlanan ve yönlendirici nitelik taşıyan altı çevre eylem programında ifadesini bulmaktadır. Altıncı çevre eylem programı 2001-2010 yıllarını kapsamaktadır.

---

[1] Türkiye'nin Kyoto Protokolüne katılmasının uygun bulunduğuna ilişkin kanun tasarısı, 5 Şubat 2009'da TBMM Genel Kurulunda kabul edilerek yasalaşmıştır.

[2] Avrupa Birliği'nin ÇED direktifinin plan ve programlara da genişletilmesi yolundaki önerilere ve sınır ötesi çevresel etkilere ilişkin Espoo Sözleşmesi, 1991 yılında imzalanmış ve 1997 yılında yürürlüğe girmiştir. Tam adı"Çevresel Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru" olan Aarhus Sözleşmesi ise, 1998 yılında Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından imzaya açılmış ve 30.10.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, herkesin çevreyle ilgili bilgilere ulaşma, çevre ile ilgili konularda karar alma süreçlerine katılma ve yargı yoluna başvurma haklarını güvence altına almaktadır.

[3] Yatay mevzuat, çevresel enformasyon, Avrupa Çevre Ajansı ve Çevresel Etki Değerlendirmesi, LIFE ve raporlama mevzuatından oluşmaktadır.

[4] İhtiyat ilkesi, toplumsal yaşamın çeşitli sorunları karşısında, hukukçular ve politikacıların bilimden beklentilerinin karşılanamamasına, yani "bilimsel belirsizlik"e dayanmaktadır. Çevre sorunlarının çok çeşitli alanlarla ilgili olması ve bu birbirine bağımlılığın getirdiği karmaşıklık, çevreye etkisi olabilecek girişimler konusunda ihtiyatlı davranmayı zorunlu kılmıştır. İhtiyat ilkesi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Turgut, 1996.

AVRUPA ÇEVRE AJANSI (AÇA)

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), Çevresel Etki Değerlendirmesi konusunda önemli rol oynayan bir kurumdur. AÇA, çevre ile ilgili sağlıklı, bağımsız bilgiler vermekle görevli AB kurumudur. Çevre politikalarını geliştirme, benimseme, uygulama ve değerlendirme alanlarında çalışanlar kadar kamu için de önemli bir bilgi kaynağıdır. AB üyesi ülkeler ve Norveç, İzlanda, Liechtenstein ve İsviçre ile beraber Türkiye de AÇA üyesi ülkeler arasındadır. "Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Topluluğu Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağı'na Katılımı Anlaşması" 2000 yılında imzalanmıştır. Söz konusu Anlaşma yürürlüğe girmek üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 23/1/2003 tarihli ve 4794 sayılı Kanunla onaylanmıştır. Bakanlar Kurulunca 25/2/2003 tarihinde kararlaştırılmıştır.

AÇA, üye ülkelere aşağıdaki katkıları sağlamaktadır:

- Çevre alanında ve diğer alanlarda (sanayi, tarım vs.) Avrupa Birliği müktesebatına uyum sürecinde gerekli olan verilerin Avrupa Birliği standartlarına uygun şekilde toplanması, gerekli tüm verilerin temini,
- Karar vericilere, politika oluşturulması esnasında gerekli olan tüm veri ve bilginin temini,
- Avrupa Birliği'ne aday ülkeler tarafından hazırlanan projelerin Avrupa Birliği tarafından finanse edilebilmesinin ön şartı olan **Çevresel Etki Değerlendirmesi** aşamasında gerekli olan veri ve bilginin temini,
- Çevre durumunun izlenmesi ve raporlanması,
- EIONET (Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı) sisteminin[5] üye ülkelerde etkinleştirilmesi ve bu şekilde tüm üye ülkelerin tüm verilerine anında ulaşma imkanının sağlanması,
- Çevre alanındaki veri ve bilgilere halkın erişiminin sağlanması.

Yukarıda görüldüğü gibi AÇA'nın katkılarından biri çevresel etki değerlendirmesinde gerekli olan bilgi ve verileri temin etmektir. Bu bağlamda ÇED açısından Türkiye'nin AÇA ile koordinasyonu büyük önem kazanmaktadır.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KATILIMCILIK İLKESİ

Katılımcılık, yeni kamu yönetimi anlayışının getirdiği "yönetişim" kavramından bağımsız düşünülemez. Hiyerarşik değil, daha yatay bir yönetim şeklini ifade eden yönetişim, resmi ve kurumsallaşmış uygulamalar yerine ağlara (*networks*) ve devlet yerine kendi kendini örgütleyen aktörlerin işbirliğine dayanır. Esasen, Avrupa örneğinde yönetişimin iki kaynağından birinin geleneksel olarak karar verme süreçlerinin dışında bırakılan aktörlerin, özelikle de toplumsal hareketlerin yarattığı baskı olduğu iddia edilebilir; diğer kaynağı ise Avrupa'daki bütünleşme sürecinin sonucunda ulus-devlet fonksiyonlarının daha sığ hale gelmesidir (Giorgi & Pohoryles, 2005:409).

Katılımcılığa verilen önem 1990'lar boyunca ve 2000'li yıllarda artmış ve giderek daha esnek bir yönetim biçimi savunulur olmuştur. Yönetişime yüklenen bu yeni anlam, birbirinden farklı kamusal ve özel aktörlerin bağlayıcı olmayan yeni karar verme metotlarını karşılıklı olarak öğrenmelerini ve dolayısıyla katılımı en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Artık AB içindeki katı ve tıkanmış Komitoloji[6] yönteminin yarattığı sorunlarla başa çıkabilmek için gayri resmi ve değişken tavsiye, etkileme, takip, bilgi paylaşımı, kıstaslama ve/veya karar verme gibi faaliyetlere başvurulmaktadır. Bu düşünce Açık İşbirliği Metodu[7] adı verilen uygulamanın gelişmesine zemin hazırlamıştır (Bailey, 2006:23).

Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap"ta (2001) "katılım" anahtar kelimelerden biridir; "iyi yönetişim"in beş temel ilkesinden biri olarak tanımlanır. Ayrıca katılım kavramı Beyaz Kitap"ta ve ona hazırlık niteliği taşıyan diğer belgelerde en önemli ilkelerden biri olarak karşımıza çıkar. Katılımın Avrupa yönetişiminin hem kalitesini hem de meşruiyetini artıracağı varsayılır. Eğer Avrupa yönetişimi daha az bir "yukarıdan aşağıya yaklaşım" izlerse ve politika yapma işini "daha kapsayıcı ve hesap verebilir" hale getirirse, bu durumun AB politikalarının kalitesini, konularla ilgisini ve etkinliğini artıracağı ileri sürülmektedir (Magnette, 2003:147). Beyaz Kitap vatandaşların Birliğe duyduğu güvensizlik ve ilgisizliği ele alarak Avrupa'yı vatandaşları ile birbirine bağlamayı amaçlamış, bu yüzden Komisyon'dan sivil toplum ile daha güçlü etkileşimde bulunmasını istemiştir (COM 2001:3-4). Beyaz Kitap'ın sivil toplumla ilgili bölümünde, sivil toplumun Birlik politikaları konusunda gerek geribildirimde bulunarak, gerekse muhalefet ederek söz sahibi olmasının önemi ifade edilmektedir:

---

[5] EIONET, AÇA'ya üye ülkelerin bağlı olduğu ağdır. İzleme ve rapor etme amacıyla kullanılmakta, ayrıca çevrenin durumuna ilişkin ön incelemeyi yapmaktadır.

[6] Komisyon'un Konsey kararlarını uygulamak için kendisine verilen yetkileri, çeşitli komiteler kullanmak suretiyle hayata geçirmesi sürecine "Komitoloji" adı verilmektedir. Komitoloji, kapalı bir karar alma sistemi olduğundan dolayı genellikle eleştiri konusu olmuştur.

[7] 2000 yılındaki Lizbon Konseyi ile başlayan Lizbon sürecinde geliştirilen Açık İşbirliği Metodu (OMC), özellikle ağ yönetişiminde yeni bir Avrupa modeli olarak ortaya atılmış ve hem devletler içinde, hem devletler arasında yönetimden yönetişime geçişteki önemli gelişmenin bir parçası olarak sunulmuştur (Olsen, 2003:518). Bu metot, katı kurallar koymak yerine kamu politikası çıktıları arasında kıyaslama yaparak iyi uygulamaların yaygınlaşması amacıyla rehber kitaplar hazırlamakta ve önerilerde bulunmaktadır (Akdoğan, 2008:54). Böylece kapalı bir karar alma sistemi olan komitoloji kırılarak sürecin demokratikleşmesi mümkün olacaktır. Büyümenin emek-yoğunluğunun artırılması, ücretsiz emek maliyetlerin azaltılması, pasif bir işgücü piyasası politikasından aktif bir politikaya geçerek istihdam politikasının **etkin**liğinin artırılması ve işsizlikten en çok etkilenen grupların desteklenmesi gibi kararlar daha sonra Avrupa İstihdam Stratejisinin merkezinde yer almıştır. Açık İşbirliği Metodu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jassem, 2004; Schafer, 2004; Eberlein ve Grande, 2005.

> Sivil toplum, vatandaşların endişelerini seslendirmelerinde ve insanların ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlerin sunulmasında önemli bir rol oynar…sivil toplum giderek Avrupa'yı siyaset yönelimlerinin ve toplumun değişmesi için iyi bir platform olarak görmektedir…vatandaşların birliğin hedeflerine ulaşılmasına daha fazla katılmalarını sağlamak ve onlara geribildirim, eleştiri ve protesto için yapılandırılmış bir kanal sunmak açısından gerçek bir fırsattır…"(COM 2001:14-15).

Sivil toplum kavramları çok değişik boyutlarda tanımlanabilmektedir. Ancak en geniş ve kapsamlı tanım AB Komisyonu tarafından yapılmıştır. AB Komisyonuna göre sivil toplum, "Sivil toplumun çok çeşitli tanımları vardır. Avrupa Komisyonu'nun yaptığı bir tanımlamaya göre sivil toplum, "vatandaşların endişelerini seslendirmelerinde ve insanların ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlerin sunulmasında önemli bir rol oynar…sivil toplum giderek Avrupa'yı siyaset yönelimlerinin ve toplumun değişmesi için iyi bir platform olarak görmektedir…vatandaşların birliğin hedeflerine ulaşılmasına daha fazla katılmalarını sağlamak ve onlara geribildirim, eleştiri ve protesto için yapılandırılmış bir kanal sunmak açısından gerçek bir fırsattır" (COM 2001:14-15). Sivil toplum kavramı sosyal ortaklar (sendikalar ve işveren örgütleri); geniş anlamda, sosyal ve ekonomik oyuncuları temsil eden kurumlar (örn. tüketici dernekleri), hükümet dışı organizasyonlar, taban birlikleri (örn. gençlik ve aile birlikleri), dini cemaatler, medya ve ticaret odalarını içermektedir.

İstişare ve diyalog kültürünün geliştirilmesi konulu 704 sayılı komisyon bildirisinde de sivil toplumun, geniş bir politika diyalogunun oluşturulmasına olanak tanıyan aktör olması gerektiği belirtilmektedir.

> "İstişarenin hedef grupları koşullara göre değişmekle beraber, toplumdaki tüm ilgili çıkarların kendi görüşlerini ifade etmeye hakları olmalıdır. Bu bağlamda, sivil toplum örgütleri geniş siyasa diyalogunu kolaylaştırıcı olarak önemli bir rol oynamaktadırlar. Bundan dolayı, Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap, bu kurumların istişare sürecine katılmasının önemine vurgu yapmıştır. Komisyon özellikle sivil toplum örgütlerinin Avrupa düzeyinde temsil edilmelerine yönelik tutarlı bir yaklaşımı teşvik eder. Sivil toplum örgütlerinin modern demokrasilerdeki bu spesifik rolü, vatandaşların Avrupa Temel Haklar Sözleşmesi'nin 12. maddesinde[8] altı çizilen ve "ortak bir amaca ulaşmak için birlik kurma" olarak ifade edilen temel hakları ile de yakından ilgilidir (COM 2002:5)."

Yine bu belgede sosyal ortakların arasında işçi ve işveren sendikalarının sosyal diyalog açısından ayrıca önemli olduğuna vurgu yapılır:

> "Temsil niteliklerinden dolayı, sendikalar ve işveren örgütlerinin özel bir rolü vardır. Örneğin, AB Anlaşması Komisyon'un özellikle sosyal politika alanında teklif hazırlarken yönetim ve işgücüyle istişare etmesini gerektirir. Belli koşullar altında anlaşmalara varabilirler, daha sonra bu anlaşmalar Topluluk yasalarına dönüşebilir (sosyal diyalog kapsamında) (COM 2002:6)."

HALKIN ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİNE KATILIMI

Halkın yönetime katılımı, kamu siyasalarının sağlıklı oluşturulması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Çevresel Etki Değerlendirme sürecine katılım, bazı amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. Bunlar arasında karar vermede bilgi sunarak şeffaflığı artırmak, çevre üzerine olası etkiler ve bunların düzeltilme yöntemleri hakkında bilgiler elde etmek, planlama sürecine üçüncü grupları da dahil ederek en son sunulacak olan öneriye desteği artırmak, çelişkileri ortadan kaldırmak, karar verme sürecinin daha sonraki aşamalarında halkın itirazlarından kaynaklanacak gecikmeleri önceden engellemek, ve çevreye çok olumsuz etkileri olabilecek projelerin hayata geçmesini önlemek gibi amaçlar sayılabilir (Bezirci, 2005:92).

2008 yılında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle beraber ÇED sürecinde uyulacak idari ve teknik usul ve esasların düzenlenmesi, ÇED raporu ile proje tanıtım dosyasının hangi tür projeler için isteneceği ve içereceği konular, Yönetmelik kapsamına giren projelerin işletme öncesi, işletme sırası ve işletme sonrası dönemde izlenmesi ve denetlenmesi gibi hususları kapsayan bir değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişiklik aynı zamanda halk kavramına daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Örneğin "Tanımlar ve Kısaltmalar" başlıklı dördüncü maddeye "halk", "halkın katılımı toplantısı" ve "ilgili halk tanımları" eklenmiştir.

Ayrıca yönetmeliğin sekizinci maddesinde halkın ÇED ile ilgili bilgilere daha rahat erişmesini ve sürece katılımını sağlayacak birtakım değişiklikler getirmiştir. Bu kapsamda valiliklerden anons, askıda ilan, internet gibi gereçleri kullanmaları istenmekte, ayrıca halkın geribildirimde bulunmasının da önemine vurgu yapılmaktadır. Bu durum 4. maddenin 4. fıkrasında şu şekilde ifade edilmektedir:

> "Proje ile ilgili olarak başvuru yapıldığına dair Çevresel Etki Değerlendirmesi başvuru dosyasının bir nüshası Bakanlık tarafından ilgili Valiliğe gönderilir. Valilik, halka yörede proje ile ilgili olarak başvurunun yapıldığını, Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinin başladığını ve Çevresel Etki Değerlendirmesi süreci tamamlanana kadar projeye ilişkin görüş, soru ve önerilerinin değerlendirilmek üzere Valiliğe veya Bakanlığa verilebileceğini anons, askıda ilan, internet gibi herhangi bir yöntemle duyurur. Ayrıca Bakanlık halka projeye ilişkin Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinin başladığını ve Çevresel Etki Değerlendirmesi süreci ile ilgili bilgilerin alınabileceğini internet aracılığı ile de duyurur. Halk projeye ilişkin görüş, soru ve önerilerini yukarıda belirtilen mercilere ulaştırabilir."

[8] Söz konusu maddede şu ifade geçmektedir: "…herkesin her düzeyde, özellikle siyasi, sendika ve yurttaşlıkla ilgili konularda barış içinde toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkı bulunmaktadır..."

Aynı maddenin yedinci fıkrasında ise Bakanlığın, gerekli gördüğü hallerde, projenin konusu, türü ve proje için belirlenen yerin özelliklerini de dikkate alarak, üniversiteler, enstitüler, araştırma ve uzman kuruluşları, meslek odaları, sendikalar, birlikler, sivil toplum örgütlerinden temsilcileri de komisyon toplantılarına üye olarak çağırabileceği hükme bağlanmıştır. Böylece ilgili paydaşların da sürece maksimum düzeyde katılması amaçlanmaktadır.

Bunun yanı sıra yönetmeliğin dokuzuncu maddesinde valiliklerden halkın katılımını kolaylaştırıcı tedbirler almaları istenmekte, bu bağlamda örneğin bir takvim oluşturmalarının önemine değinilmektedir. İlgili maddenin üçüncü fıkrasında şu ifade yer almaktadır:

> "Valilik, halkın katılımı toplantısı ile halkın görüş ve önerilerini bildirebileceği süreç ile ilgili zamanlama takvimini ve iletişim bilgilerini halka duyurur. Halkın görüş ve önerileri zamanlama takvimi içerisinde komisyona sunulur."

ÇED yönetmeliğinde halkın katılımını öngören hükümler bunlarla sınırlı değildir. Yönetmeliğin 14. maddesinde, Kapsam Belirleme ve İnceleme Değerlendirme Komisyonu'nun[9] son halini verdiği ÇED raporunun, halkın öneri ve görüşlerini almak üzere İl Çevre ve Orman Müdürlüğünde ve Bakanlıkta on işgünü görüşe açılması hükme bağlanmıştır. Bakanlığın bu görüşleri dikkate alması gerekmektedir. Ayrıca Valiliklerden, halkın görüş ve önerilerinin nihai ÇED raporuna yansıtıldığının da halka duyurmaları istenmektedir.

Ayrıca 1983 tarihli Çevre Kanunu'nda 2006 yılında yapılan değişiklikle Çevresel Etki Değerlendirmesi hem 2. maddedeki "tanımlar" kısmında aynen ÇED yönetmeliğindeki şekliyle yer almakta, hem de ayrı bir madde başlığı altında (10. madde) ele alınmaktadır. Yine aynı kanunda 2006 yılında yapılan değişiklikle "Çevresel Etki Değerlendirmesi incelemesi yapılmaksızın başlanan faaliyetler Bakanlıkça, proje tanıtım dosyası hazırlanmaksızın başlanan faaliyetler ise mahallin en büyük mülkî amiri tarafından süre verilmeksizin durdurulur" hükmü getirilmiştir (15. madde).

Halkın çevresel etki değerlendirmesi sürecinin hemen her aşamasına katılımını sağlamayı amaçlayan yukarıda sayılan düzenlemeler ile 85/337/AET sayılı ÇED Direktifine kısmen uyum sağlanmıştır. Ancak 2003 tarihli yönetmeliğin, halkın katılımını "tek bir bilgilendirme toplantısı" ile sınırladığı için halkın katılımı zorlaştırdığı, buna karşın prosedür sürecinin hızlandığı görülmektedir. Dolayısıyla sürecin hızlandırılmasının maliyetinin, daha düşük katılım olarak tezahür ettiği ifade edilebilir.

Türkiye'deki Katılım Kültürünün ÇED'ye Etkisi

Türkiye, batı tipi demokrasiyi yaşam biçimi olarak seçmiş bir toplumdur, ancak batılı ülkelerden farklı bir siyasal kültüre sahip olduğu da bir gerçektir. Türk halkının siyasal kültürü, içinde katılmacı kültüre yer vermeyen edilgen bir siyasal kültürdür. O nedenle, Türk halkı, siyasal etkinlik duygusunu geliştirememiştir (Mumcuoğlu, 1982:218).

Türkiye'nin Osmanlı'dan miras olarak aldığı "katılmama" kültürü 1950'lere kadar devam etmiştir. Siyasal katılma açısından dönüşümün başlangıç tarihi 1950 olarak kabul edilebilir. Halk, 1950 seçimlerinde ilk kez siyasal alana girmiş, çok yüksek bir katılmayla Türk siyasal tarihinin ilk demokratik devrimini gerçekleştirmiştir. Ne var ki, günümüze gelene kadar, "iktidarların seçimle gelip seçimle gitmesi" şeklinde ifade edilebilecek olan temel demokrasi kuralı Türkiye'nin siyasal kültürüne yerleşememiştir. Bu gerçek, toplumun katılım konusunda çekingen davranmasının sebeplerinden biri olarak ifade edilebilir: halkın siyasal katılma ile seçtiği temsilcileri, askeri müdahalelerle 1960, 1971, 1980, ve 1997 yıllarında iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Diğer taraftan, seçim kanunlarında sık sık yapılan ve iktidar partisinin avantajını koruması amacına dönük değişiklikler temsil ilkesini zedelemiş ve halkın seçimlere katılım oranının düşmesine yol açmıştır. Örnek olarak, 1950 seçimine katılım oranı %89.3, 1954 seçimine katılım oranı %88.6 iken, 1961, 1965 ve 1969 seçimlerine katılım oranı sırasıyla %81.4, %71.3 ve %64.3 olarak gerçekleşmiştir (TUIK, 2010). 1983 yılında kabul edilen 2839 sayılı seçim kanunu, 1991 yılına kadar 5 defa değiştirilmiş ve bu değişiklikler en çok oy alan partinin aldığı oydan çok daha yüksek oranlarda milletvekili çıkarmasını sağlamıştır. Dolayısıyla seçmenlerin önemli bir bölümü seçimlere katıldığı halde bu seçmenlerin iradesi millet meclisine yansımamıştır. Halk, katılmayı engelleyen kuralların ve kurumların bulunduğu yerde, etkisinin kalmadığı düşüncesiyle ilgisiz kalmayı tercih etmektedir (Mumcuoğlu, 1982:220). Kalaycıoğulu, bireyin siyasal yaşama katılmasından bahsedebilmek için onun davranışlarını otoritenin kararlarını etkilemek üzere yönlendirmesi gerektiğini ifade eder (1984: 200). 1961 anayasasında 1971 yılında yapılan değişiklikler ve özellikle 1982 anayasasının sivil topluma getirdiği kısıtlamalar, Türkiye'de zaten zayıf olan katılım kültürünün daha da güçlenmesini daha da zorlaştırmıştır. 1980 askeri müdahalesinden sonra sendikal özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanarak, sendikalara ve derneklere siyaset yasağı getirilmiş, toplu sözleşme ve grev hakkı sınırlanmış, memurların sendika ve dernek kurmaları yasaklanmıştır.

Yukarıda tanımlanan katılım eksikliği sorunu, daha genel anlamda temsili demokrasinin içinde düştüğü krizle de ilişkilendirilebilir. Moderniteden postmoderniteye geçiş döneminde, çok kültürlülük anlayışının da etkisiyle toplumdaki talepler çeşitlenmiş ve daha karmaşık hale gelmiştir. Daha durağan bir toplumsal yapı için tasarlanmış olan temsili demokrasi mekanizmaları bu talepleri karşılamada yetersiz kalmışlar, buna dayalı olarak da toplumda siyasi kurumla karşı bir güven krizi ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak seçmenler ile siyasi partiler arasındaki bağ zayıflamış ve seçimlere katılım azalmıştır (Şenatalar, 2000).

Türkiye'de 2000'li yıllarda hizmette yerellik ilkesinin hayata geçirilmesine dönük olarak 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), 5393 sayılı Belediye Yasası (2005), 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005), Kent Konseyi Yönetmeliği (2006) gibi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca kent konseylerinin kurulması, Yerel Gündem 21 çalışmaları gibi katılımı artırıcı uygulamalar söz konusudur. Ancak uygulamada bazı sorunların olduğu muhakkaktır. Örneğin Kent Konseylerine hangi sivil toplum kuruluşlarının

[9] ÇED yönetmeliği 4. maddede Kapsam Belirleme ve İnceleme Değerlendirme Komisyonu şu şekilde tanımlanmaktadır: "Komisyon: Proje için verilecek özel formatın kapsamını, kriterlerini belirlemek ve bu ilkeler doğrultusunda hazırlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporunu inceleyip değerlendirmek üzere Bakanlık tarafından kurulan Kapsam Belirleme ve İnceleme Değerlendirme Komisyonunu…ifade eder."

hangi ölçütler gözetilerek davet edildiği belli değildir. Kent halkı, kent konseyinde kimler tarafından temsil edildiğini bilmemektedir. Aşırı sayıda (1106) üyesi olan İstanbul Kent Konseyi'nde tüm temsilcilerin görüşlerini beyan edebilmeleri mümkün değildir. Bazı kent konseyleri toplantı yeter sayısına ulaşamadıklarından dolayı toplantı yapamamaktadır. Ayrıca Kent Konseyi yılda sadece iki kez toplanmaktadır. Diğer taraftan, katılımın çok önemli araçları olan siyasi partiler de ideal düzeyde temsil ve katılımı gerçekleştirmekten uzaktır. Siyasi parti üyelerinin çoğu bir iş bulmak veya rant elde etmek için üye olmaktadır, ve beklenen çıkarlar elde edilmediği zaman da kitlesel ayrılmalar gerçekleşmektedir. Ayrıca parti içi demokrasinin seviyesinin düşük olduğu da bilinen bir gerçektir; bu, siyasi partilerin yönetim organlarının, milletvekili ve belediye başkanı adaylarının katılımcı bir süreç içinde belirlenmediği anlamına gelmektedir. Bu durumun tüm seçmenler tarafından bilinmesi, katılımı azaltıcı bir etmen olabilir.

Türkiye'de katılım kültürünün en önemli sorunlarından biri de, yukarıda sayılan tarihsel süreç içinde vatandaşların "aktif yurttaş" haline gelememiş olmalarıdır. Erdoğan Tosun, aktif yurttaşın "siyasal partilerin demokratikleşmesinden yönetimin şeffaflaşmasına, insan haklarından yasal reformların takipçiliğine kadar pek çok konuda doğrudan etkinlik gösterdiğini" ifade etmektedir (2001: 152).

Çalışmanın takip eden bölümünde, ÇED konusunda mevzuatta sağlanan kısmi uyumun, pratiğe ne düzeyde yansıdığı araştırılmaktadır. Bu amaçla Uşak ilinde bir çalışma tasarlanmıştır. Uşak İl Çevre Müdürlüğüm yetkilileri, TEMA Vakfı Uşak İl Temsilcisi ve Uşak Çevre Gönüllüleri Derneği Başkanı ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, aşağıda ele alınmaktadır.

UŞAK İLİ ÖRNEĞİNDE HALKIN ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİNE KATILIMI

Çalışmanın bu bölümünde Uşak ilinde ÇED'e halkın katılım düzeyi araştırılmaktadır. Uşak'ta ÇED'e halkın katılımı uygulaması 1995 yılında başlamıştır. Daha sonra 2003 yılında yönetmelikte yapılan değişiklikle sadece Ek I listesinde yer alan, nispeten daha büyük çaptaki projeler için halkın katılımı düzenlenmeye başlamıştır. Şekilde görüldüğü gibi proje tanıtım dosyası hazırlanıp bakanlığa sunulduktan sonra Bakanlık proje tanıtım dosyasını incelemekte ve İnceleme ve Değerlendirme Komisyonu'nu kurmaktadır. Daha sonraki aşamada halkın katılımı toplantılarının yapılması ve format verilmesi için 12 işgünü verilmekte, ardından halkın görüşleri de dikkate alınarak oluşturulan ÇED raporu en fazla bir yıl içinde Bakanlığa sunulmaktadır. Bakanlık raporun formata uygunluğunu incelemekte ve Komisyon üyelerince inceleme ve değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Nihai ÇED raporu tekrar bakanlığa sunulmakta ve bakanlıkça ÇED olumlu/olumsuz kararı verilmektedir. ÇED olumlu kararı verilen yatırımların 5 yıl içinde başlatılması gereklidir. Bu süreç Ek I listesinde yer alan, yani çevreye etkisi daha fazla olan konularda yapılan projeler için geçerlidir. Ek II listesinde yer alan daha küçük çaplı projeler için halkın katılımı toplantısı yapılmamaktadır.

Çevre İl Müdürlüğü ÇED Müdürlüğü'nde yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, Uşak ilinde halın katılımı toplantıları, kırsal alanda yapılacak yatırımlar için genellikle köy kahvesinde veya köy odasında, kentsel alanda yapılacak yatırımlar için ise çeşitli kamu kurumlarında (örn. okul, İl Özel İdaresi toplantı salonu vs.) yapılmaktadır. Halkın katılımı ile ilgili duyurular bir ulusal gazete ve bir yerel gazetede ilan edilmekte, ayrıca İl Çevre Müdürlüğü'nün talebi üzerine Valilik ve kaymakamlıktaki panolara asılmaktadır. Buna ilaveten, söz konusu projeyi öncelikle ilgilendiren yerleşim birimlerinde de yerel yönetim (örn. Muhtarlık) tarafından ilan edilmesi sağlanmaktadır.

Uşak'ta Sivil Toplum Kuruluşlarının ÇED'ye Katkısı

Sivil toplum kuruluşları (STKlar), siyasal katılmanın önemli bir gerecidir. Kuçuradi, STK'ları, belirli mekân ve zamanda bilgiye dayanarak belirlenen bir ihtiyacı ya da bir ihtiyaçlar demetini karşılamayı amaç edinen, kâr amacı gütmeden hizmet veren, böylece de kamunun yönetimine katılan kuruluşlar olarak tanımlamaktadır (1998: 30).

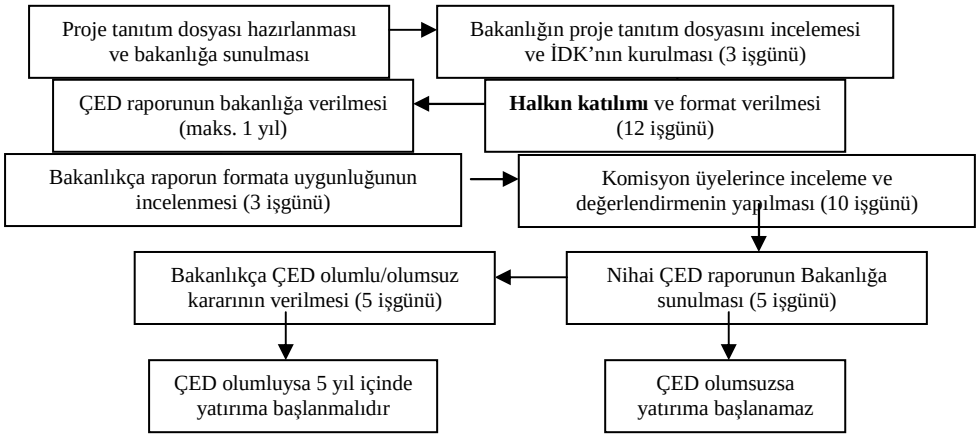
Türkiye'de toplumu yönlendirmede devletin yanına bir ortak yönlendirici olarak sivil toplumun getirilmesi, İstanbul'da 1996 yılında düzenlenen Habitat II toplantısına sunulan eylem planıyla gündeme gelmiştir. Bu toplantıya sunulan eylem planında sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik, hakçalık ve eşitlik, kentdaşlık bilinci (civic engagement) ve yapılabilirlik kavramlarının yanında yönetişim kavramına da yer verilmiştir. Yine bu doğrultuda, toplumu yönlendirmede devletin yanına bir ortak yönlendirici olarak sivil toplumun getirilmesi de aynı eylem planında yer almıştır (Ömürgönülşen & Öktem, 2004:36).

Uşak ilinde çevreyle ilgili en etkili ve faal STK'lar TEMA Vakfı Uşak Temsilciği ve Uşak Çevre Gönüllüleri Derneği'dir. Ancak her iki STK da bugüne kadar hiçbir ÇED halkın katılımı toplantısına katılmamıştır, hatta toplantılardan haberdar dahi olmamışlardır. STK yetkilileri bu durumu yeterince duyuru yapılmamasına bağlamaktadır; Çevre ve Orman il Müdürlüğü ve Valiliğin ÇED ile ilgili olarak yönetmeliğin 4. Maddesinde belirtilen duyuru yöntemlerinin yeterli olmadığı görüşü hâkimdir. ÇED halkın katılımı toplantıları ile ilgili duyurular Valilik binasında ve ilgili köyün muhtarlığında askıda ilan edilmektedir. Bundan dolayı STK'ların bu toplantılar hakkında zamanında bilgi sahibi olması kolay olmamaktadır. Yalnız altın madeni ile ilgili toplantılara yoğun katılım olmuş, hatta süreç yargıya intikal etmiş ve maden 2009 yılında faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Diğer taraftan, halkın katılımı toplantılarına katılan vatandaşların büyük çoğunluğu, bu toplantıları köyleri için yatırım talep etmeye dönük bir araç olarak görmektedir. Genellikle köy muhtarının da köylüleri örgütlemesi sonucunda halkın katılımı toplantılarında köye yol, okul, kanalizasyon gibi altyapı ve üstyapı hizmetlerinin getirilmesine dair talepler dile getirilmekte, ancak ilgili projenin çevreye etkisi hakkında fazla görüş beyan edilmemektedir. Bu itibarla Uşak ilindeki ÇED'ye halkın katılımı toplantılarının amacına tam olarak hizmet etmediği ifade edilebilir.

ŞEKİL. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği Ek I Listesindeki Projeler için Akış Şeması

ÇED Prosedürü 16.12.2003 Tarihli Yönetmelik (38 İş Günü)

TABLO I. UŞAK İLİNDE "ÇED GEREKLİ DEĞİLDİR" KARARI ALINAN PROJE SAYISI (EK-II)

Yıl – Dönem	**Sayı**
1995-2002*,**	63
2004-2006	49
2007	9
2008-2009	84
Toplam	205

Kaynak: Uşak İl Çevre Müdürlüğü
**** 2003 yılına ait verilere ulaşılamamıştır.***
***** 1995-2002 döneminde Ek II listesinde yer alan projeler için de halkın katılımı toplantısı yapılmaktaydı. Bu hüküm 2003 yılında değiştirilmiştir.***

TABLO II. UŞAK İLİNDE 2003-2010 ARASINDA HALKIN KATILIMI TOPLANTISI YAPILAN PROJELER

Proje	**Toplantı Yeri**
Altın madeni	Ulubey ve Eşme ilçeleri
Demir madeni	Banaz – Kızılhisar
Baraj	Merkez Zep köyü ve Kütahya
Çimento fabrikası	Merkez Güre Köyü
Hızlı Tren Projesi	Merkez İl Özel İdaresi Toplantı Salonu
Uşak Belediyesi Katı Atık Depolama Tesisi	Merkez Ovademirler Köyü

Kaynak: Uşak İl Çevre Müdürlüğü

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de ÇED ile ilgili ilk yönetmelik 1992 tarihlidir. ÇED, projelerin çevre üzerindeki potansiyel etkilerinin analizini, bunların rapor edilmesini, rapor hakkında halkın katılımcılık ilkesi uyarınca görüş bildirmesini, bu görüşlerin dikkate alınmasını ve halkın karar hakkında bilgilendirilmesini içerir. 1995 yılından bu yana tüm projeler için halkın katılımı toplantıları düzenlenmektedir. Bu toplantılar 2003 yılından bu yana ise sadece Ek-I listesinde yer alan projeler için yapılmaktadır (bkz. 17 Temmuz 2008 tarihli 26939 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğine Ek I). Bu bağlamda Uşak ilinde 2003 yılına kadar 63, 2003 yılından sonra ise 6 projede halkın katılımı toplantısı yapılmıştır. 2003 yılından sonra "ÇED gerekli değildir" raporu verilen proje sayısı ise 142 olmuştur. Buna göre, Ek II'de yer alan ve halkın katılımı toplantısı düzenlenmesini gerektirmeyen projeler, toplam projelerin %96'sını oluşturmuştur. Buradan hareketle, yukarıda Türkiye'nin AB adaylık sürecinde uyum sağlamak için çeşitli çalışmalar yaptığı "katılımcılık" ilkesi uyarınca, halkın yerel yatırımlar konusunda daha fazla söz sahibi olması gerektiği söylenebilir.

Esasen katılım, çevre için en önemli unsurlardan biridir, çünkü çevre herkesin sorumluluğundadır ve çevrenin en önemli konusu, bu arada koruyucusu "insan"ın kendisidir (Bezirci, 2005:86); vatandaş düzeyinde yapılabileceklerin sayısı az değildir. Diğer taraftan katılım demokrasinin vazgeçilmez bir öğesidir, ve vatandaşın yönetimde fiili olarak rol almasını öngörür; bu bağlamda sadece çevreyi kirletmeme şeklindeki pasif katılım değil, eylemde bulunarak ve aktif tutum sergileyerek katılım esastır, çünkü çevreyle ilgili düzenlemeler, toplumun sadece bir kesiminin değil, tamamının çıkarlarını ilgilendirmektedir.

Yasa koyucu, ÇED için halkın katılımını şart koşmuş, ancak daha sonra yönetmelikte yapılan değişiklikle pek çok projeyi kapsam dışında bırakmıştır. Örneğin demir çelik veya demir dışı metal tesisleri (madde 8), döküm fabrikaları (madde 8c), metal tozu işleyen veya üreten tesisleri (madde 8d), lastik kaplama tesisleri (madde 8c), tekstil boyama (madde 10a), ham deri işleme tesisleri (madde 14) gibi sanayi tesisleri, ayrıca tarım ilaçları ve farmasötik ürünlerin işlendiği tesisler (madde 3), ve katı atıkların yakılması, kompostlanması ve depolanması için yapılan tesislerin (madde 4) çevre üzerinde etkisi olduğu yadsınamaz. Ne var ki 2003 tarihli yönetmelik uyarınca bu gibi tesislerin kurulumundan önce halkın katılımı toplantısı yapılması gerekmemektedir. Bu bağlamda, Ek II listesinde yer alan projelerin bir bölümünün Ek I'e dahil edilmesi, halkın kendi habitatını etkileyecek yerel yatırımlar üzerindeki söz hakkının iyileştirilmesi ve katılım düzeyinin yükseltilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, Argun (2008), **Türk Kamu Yönetimi ve Avrupa Birliği: Karşılaştırmalı Eleştirel bir İnceleme,** TODAIE Yayınları, Ankara.

ATAKLI, Şermin (2003), *"Türkiye Uygulamasında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)"*, içinde Marın, Mehmet ve Yıldırım, Uğur (der.), **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler,** Beta Yayınları, İstanbul: 515-532.

BAILEY, David J. (2006), *"Governance or the Crisis of Governmentality? Applying Critical State Theory at the European Level"*, **Journal of European Public Policy**, 13 (1), 16-33.

BEZİRCİ, Pervin Dedeler (2005), **AB Sürecinde Çevre: AB'de Çevresel Kamuoyu Bilinci ve Çevre Eğitimi,** Tasam Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, Yavuz (2010), **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'nin Çevre Politikalarının Dönüşümü,** Ekin Yayınları, Bursa.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2001), **"European Governance: A White Paper",** COM (2001) 428 final, Brüksel.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2002), **"Communication from the Commission: Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission",** COM(2992) 704 final, Brüksel.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2007) **"Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession",** SEC(2007)1436, 6.11.2007, Brüksel.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2008) **"Turkey's 2008 Progress Report, Accompanying the Communication From the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009** {COM(2008) 674}"

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2009) **'Turkey's 2009 Progress Report, Accompanying the Communication From the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009** {COM(2009) 533}

DURU, Bülent (2007), *"Avrupa Birliği Çevre Politikası"*, Çağrı Erhan ve Deniz Senemoğlu (der.), **Avrupa Birliği Politikaları** içinde, İmaj Yayınevi, Ankara.

EBERLEIN, Burkard ve Edgar Grande (2005), *"Beyond delegation: transnational regulatory regimes and the EU regulatory state"*, **Journal of European Public Policy** 12 (1) 89-112.

GIORGI, Liana ve Ronald Pohoryles (2005), *"Challenges to EU Political Integration and the Role of Democratization, Innovation"*, **The European Journal of Social Sciences,** December, 18 (4), 407-418.

GÜLER, Çağatay ve Zakir ÇOBANOĞLU (1994), **Çevresel Etki Değerlendirmesi,** Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No:36, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara.

JASSEM, Anna (2004), *"An Introduction to the Open Method of Coordination (OMC)"*, **EPHA Briefing for Members**.

HOLLING, C. S. (1978), *"Adaptive Environmental Assessment and Management"*, içinde C. S. Holling (der.), **Adaptive Environmntal Assessment and Management,** Wiley and Sons, London.

KALAYCIOĞLU, Ersin (1984), **Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler),**Beta Basım/Yayım Dağıtım, İstanbul.

KELEŞ, Ruşen ve Can HAMAMCI (2002), **Çevrebilim,** İmge Kitabevi, Ankara.

KUÇURADİ, İoanna (1998*), "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar"*, **Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşlar, Tarih Vakfı Yayını**, İstanbul: 24-31.

MARIN, Mehmet (2004), *"Uyarlamalı Çevre İrdeleme ve Yönetimi"*, içinde Marın, Mehmet ve Yıldırım, Uğur (der.), **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler,** Beta Yayınları, İstanbul: 533-560.

MAGNETTE, Paul (2003), *"European governance and civic participation: beyond elitist citizenship?"*, **Political Studies**, 51, 144-160.

MICHALOWITZ, Irina (2004), *"Analysing Structured Paths of Lobbying Behavior: Why Discussing the Involvement of 'Civil Society' Does not Solve the EU's Democratic Deficit?"*, **Journal of European Integration**, 26 (2), 145-170.

MUMCUOĞLU, Maksut (1982), **Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye'de Katılmanın Gelişimi** (Yayınlanmamış doçentlik tezi), Ankara.

OLSEN, Johann P. (2003), *"Towards a European Administrative Space"*, **Journal of European Public Policy** 10 (4), 506-531.

SCHAFER, Armin (2004), *"Beyond the Community Method: Why the Open Method of Coordination Was Introduced to EU Policy-making"*, **European Integration online Papers**, 8 (13).

ŞENATALAR, Burhan (2001), *"Sivil Toplum Kavramı Üzerine Tartışmalar"* A. Anadol (Ed.), **Avrupa Birliği, Devlet ve STK'lar**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 9-16.

TURGUT, Nükhet (1996), *"İhtiyat İlkesi*", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 45 (1), 67-102.

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, Seçim Yılına Göre Kayıtlı Seçmen ve Oy Kullanan Seçmen Sayısı, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=42&ust_id=12, erişim tarih: 19.05.2010.

WOOD, Christopher (1997), **Environmental Impact Asssesment: A Comparative Review,** Addison Wesley Longman Limited, Essex.

YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ BAĞLAMINDA YELTSİN DÖNEMİ RUSYA FEDERASYONU'NUN BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

A. Sait SÖNMEZ[*]

ÖZET: Yaklaşık iki yüz yıl boyunca Rusya'nın egemenliğinde bulunan bölgeler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Moskova'nın kontrolünden çıkmışlardır. Sovyetler Birliği döneminde Moskova ile Birlik cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler eyalet-merkez seviyesinde yürütülmekteydi. Sovyet sonrası dönemde ise uluslararası politikada "aktör" haline gelen bu ülkeler ile Rusya'nın ilişkileri yeni bir biçim almıştır. Sovyet sonrası dönemde Rus Dış Politikası'nın en önemli boyutlarından birisini de eski Sovyet Cumhuriyetleriyle olan ilişkiler oluşturmaktadır. Yeltsin yönetimi 1991 ve 92 yıllarında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine yönelik kapsamlı bir dış politika geliştirememiştir. 1993 yılında kabul edilen Yakın Çevre Doktrini bağlamında bu ülkelerle ilişkiler yeni bir zemine oturtulmuştur. Çalışmada Yakın Çevre Doktrini ekseninde Yeltsin dönemi Rusya-BDT ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeltsin Yönetimi, Rus Dış Politikası, Yakın Çevre Doktrini, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri.

THE RELATIONS OF RUSSIAN FEDERATION WITH the Countries of COMMON WEALTH OF INDEPENDENT STATES During YELTSIN PERIOD IN CONTEXT OF THE NEAR ABROAD DOCTRINE

ABSTRACT: The areas dominated by Russia for some 200 years went out of control of Russia as a result of the collapse of the Soviet Union. The relations between Moscow and the Union Republics were being conducted at the level of province-center during the period of Soviet Union. The relations of Russia with these countries, which have become "actors" in the international politics in the post-Soviet era, on the other hand, have taken a new form. The relations with the former Republics of the Soviet Union form one of the most important dimensions of the Russian Foreign Politics in the post-Soviet era. The Yeltsin government did not devise a comprehensive policy aiming at the countries of Commonwealth of Independent States in the years of 1991-92. In the context of Near Abroad Doctrine adopted in 1993, the relations with these countries were nested on a new ground. In this study, Russia and Commonwealth of Independent States relations during the Yeltsin period will be examined in the context of Near Abroad Doctrine.

Key Words: Yeltsin Government, Russian Foreign Policy, Near Abroad Doctrine, The Countries of Commonwealth of Independent States.

GİRİŞ

Sovyet sonrası dönemde Rus Dış Politikası'nın en önemli boyutlarından birisini eski Sovyet Cumhuriyetleriyle olan ilişkiler oluşturmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) II. Dünya Savaşından sonra, Doğu Avrupa, Orta Doğu, Latin Amerika, Afrika ve Güney Asya gibi bölgelerde nüfuz alanları kurarak, uluslararası sistemde bir "kutup" haline gelmişti. Çözülme süreciyle beraber Moskova yönetimi, bahsedilen coğrafyalardan geri çekilmeye başlamıştır. Fakat bu geri çekilişin hangi coğrafya ile sınırlandırılacağı ise tartışma konusuydu. Ancak hepsinden önemlisi son iki yüz yıllık genişleme sonucunda bilfiil egemenlik altına alınan eski Sovyet coğrafyasına yönelik nasıl bir dış politika uygulanacak idi. Bu tartışmalar sadece Rusya için yaşamsal önemde olan coğrafi sınırların tanımlanmasıyla bitmiyor, bölgede oluşturulacak entegrasyonun ne tür olması gerektiği, Moskova'nın oynayacağı siyasi, iktisadi, askeri rolün derecesi ve bu süreçte hangi uluslararası ve/veya bölgesel örgütlerle işbirliği yapılıp yapılmayacağı da ciddi anlamda tartışılmaktaydı (Pikayev, 1996: 60)[1].

Diğer yandan Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Sovyet müttefiklerinin Moskova'yla yollarını ayırarak Batı Kampına geçmeye çalışmaları, AB ve NATO'nun Doğuya doğru genişleme çabaları gibi nedenler, eski Sovyet cumhuriyetlerinin geleceği hakkında Rus siyasal elitinin beyinlerinde soru işareti oluşmaya başlamıştır. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da kaybedilen mevziler Rus ulusal gururunun kırılmasına neden olmuştur. Bunun telafisi ise Avrasya'ya yönelerek aşılabilirdi. Tarihsel olarak da Batı'daki ilerleyişi durdurulduğunda Rusya, coğrafi avantajlarını kullanarak Avrasya'ya yönelmiş ve bu kaybı telafi etmeye çalışmıştır. (Dağı, 2002: 184) Bu tarihsel gerçekler ve Rus toplumunun hassasiyetleri göz önüne alınarak, yeni dönemde Rusya'nın BDT ülkelerine yönelik nasıl bir politika uygulaması gerektiğine dair kapsamlı bir belge olan Yakın Çevre Doktrini, 1993 yılında kabul edilmiştir. Çalışmada Yakın Çevre Doktrini ekseninde Yeltsin dönemi Rusya-BDT ilişkileri incelenecektir.

YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ

Rusya'nın ilk Dış Politika Konsepti değişik grupları temsil eden Dış İşleri Bakanı Andrei Kozyrev, Savunma Bakanı Pavel Graçev ve Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Evgeni Ambartsumov gibi isimler tarafından formüle edilmiştir. Daha sonra Dış İşleri Bakanlığı, Dış Ekonomi Başkanlığı ve Savunma Bakanlığı, İstihbarat Servisleri ve Güvenlik Konseyi gibi birçok kurumun ekleme/değiştirmelerinden sonra 1993 yılının başında Rusya'nın Yakın Çevresine yönelik resmi dış politikası olarak kabul edilmiştir. (Dağı, 2002: 188) Yakın Çevre Doktrini aslında XX. yüzyılın son çeyreğinde Rus Dış Politikası'nda meydana gelen ikinci

[*] Yrd. Doç. Dr. AİBÜ, Süreyya Astarcı MYO, İktisadi ve İdari Programlar, sonmez1975@gmail.com

[1] Genel eğilim Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu gibi Uzak Çevre'den farklı olarak eski Sovyet Coğrafyasından (Yakın Çevre) çekilmenin Rusya'nın geleneksel ulusal çıkarlarına ters düştüğü şeklinde idi. Yeni-Slav milliyetçileri, Rusya, Belarus, Ukrayna ve Kazakistan arasında bir çeşit birliğin kurulmasını; Yeni Avrasyacılar ise, Slav birliğinin içine Orta Asya ülkelerinin de dahil edilmesini savunmaktaydılar. (İşyar, 2004: 17).

kırılmanın ilanıydı. Prestroykayla beraber Rus Dış Politikasının önceliği olarak görülen Batıyla ilişkiler, bu tarihten itibaren yerini merkezi Avrasya'yı hedefleyen yaklaşıma bırakmıştır. Rusya'nın yeni dönemde resmi bir dış politika oluşturması beklenen bir durumdu, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra meydana gelen politik gelişmeler "Yakın Çevre Doktrini"nde Avrasyacı yaklaşımın izlerinin belirgin olmasına neden olmuştur. Yakın Çevre Doktrini'nde ön plana çıkan hususlar şunlardır :

- Rusya'nın çevresindeki çatışmaların sona erdirilmesi ve bölgedeki Rusça konuşan nüfusun azınlık ve insan haklarının korunması, (Rubinstein, 1997: 43)
- Rusya'nın birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması,
- BDT ülkeleriyle yasal normlar doğrultusunda ortak bir güvenlik çerçevesi hazırlayarak komşu ülkelere Rus askerlerini "Barış Koruma Gücü" olarak yerleştirilmesi ve bu şekilde Rusya'nın yakın çevresinde bir güvenlik kuşağının oluşturulması, (Danilov, 1996: 142)
- BDT'nin ortak çıkar anlayışına sahip, egemen devletler arasında değişik sahalarda uluslararası işbirliğine gidecek bir kuruluş haline getirilmesi ve bu şekilde Topluluğun etkinliğinin artırılması, (Rubinstein, 1997: 43)
- Eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın yaşamsal çıkarlarının olduğunun deklare edilmesi,(Rubinstein, 1997: 43)
- Eski Sovyet coğrafyasında Moskova'nın özel rol ve sorumluluğunun olduğunun ve bunun diğer bir güç ve/veya uluslararası örgüt tarafından doldurulamayacağının dış dünyaya bildirilmesi, (Danilov, 1996: 142)
- START II Antlaşması doğrultusunda eski Sovyet sahasındaki silahsızlanma ve nükleer silahların azaltılması gibi faaliyetlerin Rusya'nın öncülüğünde gerçekleştirilmesi,
- Kimyasal ve biyolojik silahların konvansiyonunun uyarlanması ve füze teknolojisi ihracatının kontrol edilmesi,
- ABD, Batı Avrupa ve Asya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, (Rubinstein, 1997: 43)

Bağımsız Devletler Topluluğu kurulurken Moskova başlangıçta Avrupa-Slav cephesine büyük önem vermekteydi. Bunun nedenleri de Güney ve Orta Asya Cumhuriyetlerine aktarılan kaynakların Rusya için bir yük olarak görülmesi ve Avrupa-Slav cephesinin Rusya'nın Avrupalı kimliğini güçlendireceğine yönelik inanç idi. Rus Dış Politikasında Yeni Batıcılık Akımının söz sahibi olduğu 1993 yılına kadar BDT ülkeleriyle ilişkiler "iyi komşuluk" ekseninde sürdürülmüştür. Rusya 1992 yılının ortalarına kadar Ukrayna ve Gürcistan hariç tüm yeni bağımsız ülkelerle diplomatik ilişkilerini tesis etmiş, egemenlik, toprak bütünlüğü ve iç işlerine karışmama ilkelerine dayalı ikili dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. (Purtaş, 2005: 187) Bu dönemde Rus dış politikasında bölge ülkelerine öncelik verilmemiş hatta bu ülkeler ihmal edilmiştir[2]. (Purtaş, 2005: 138) Yine bu dönemde eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Rus Birlikleri çekilmeye başlamış, Ukrayna'daki birliklerin Kiev tarafından kontrol altına alınmasına Moskova'dan itiraz gelmemiştir. 1992 Nisan'ında Orta Asyalı liderlerin Rusya ile Ortak Güvenlik Gücü kurulması önerisi Yeltsin tarafından reddedilmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin BM'ye tam üyelik başvuruları Rusya tarafından veto edilmemiş ve bu ülkelerle ilişkiler ayrılıkçı hareketler muhatap kabul edilmeden başkentler arasında yürütülmüştür. (Pikayev, 1996: 52) 1992 Haziran'ında Moldova'da yaşanan Transdinester krizi üzerine (Romanya'yı da içeren) dört devletle zirve düzenlenmiştir. Transdinester bölgesindeki ayrılıkçı hareket bu zirveden dışlanmıştır. Aynı tarihlerde eski Sovyet coğrafyasında etnik ayrılıkçı sorunların yaşandığı bölgelere BM ve NATO Barış Güçlerinin konuşlandırılması Kremlin'de tartışılmıştır.(Pikayev, 1996: 53) Bu dönemde ayrıca BDT ülkeleriyle sınır tartışmasına girilmemiş ve Kırım ve Kazakistan başta olmak üzere Rusya dışında kalan Ruslarla ilgilenilmemiştir. Bu niteliğinden dolayı ilk dönem Rus dış politikası izolasyonist olarak değerlendirilmiştir. (Purtaş, 2005: 136)

Ancak Yakın Çevre Doktrini'nin ilanıyla beraber BDT ülkeleri Moskova'nın yeni dış politika önceliği haline gelmiş ve Rusya'nın bölgede daha aktif bir rol alması gerekli görülmüştür. ABD'nin Monreo Doktrini'ni çağrıştıracak şekilde Rusya, bölgesindeki rolünü diğer devletlere de kabul ettirerek BDT coğrafyasındaki nüfuzunu artırmaya başlamıştır. A. Kozyrev bir demecinde Rusya'nın bölgedeki konumunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Rusya'nın BDT çerçevesindeki özel rolünün uluslararası topluluk tarafından kabulü sadece Rusya'yı ve onun komşularını ilgilendirir. Yakın ya da Uzak Çevredeki hiçbir devlet ya da uluslararası örgüt, Rusya'nın bölgedeki barışı koruma işlevini yerine getirme arzusuna ya da gücüne sahip değildir"*. (Tanrısever, 2002: 387)

Bu tarihlerde Kremlin'deki resmi ağızlar yaptıkları açıklamalarda Rusya'nın bölgedeki rolünü meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Rus liderler Rusya'nın bölgedeki özel sorumluluğunu uluslararası kamuoyuna kabul ettirmek için BM'den NATO'ya Avrupa'da sağladığı yetkiler gibi, BDT'ye kendi bölgesi içindeki sorunlara müdahale için yetki verilmesini istemiştir. (Tanrısever, 2002: 388) Şubat 1993'te Yeltsin ülkesinin bölgede barış ve istikrarı sağladığını BM ve uluslararası kamuoyunun kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. (Kozhemiakin ve Kanet, 1997: 243) "Daha sonra Mart ayında Rus Dış İşleri Bakanlığı BM ve AGİT'e başvurarak, Rusya'nın Yakın Çevrede barışı koruyucu faaliyetleri için destek istemiştir. (Dağı, 2002: 186)Yeltsin ve Kozyrev daha sonra yaptıkları açıklamalarda "Yakın Çevre"ye yönelik Rus dış politikasının Rus ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendiğini açıkça ifade etmeye başlamışlardır. Yeltsin Eylül 1994'te BM'de yapmış olduğu konuşmada "Yakın Çevre"nin Rusya'nın hayati çıkar bölgesi olduğunu dile getirmiştir. Aynı sene A. Kozyrev ise verdiği bir konferansta Rusya'nın bölgede yüzyıllardır bulunduğunu dolayısıyla bu coğrafyada hayati öneme haiz güvenlik çıkarlarının olduğunu, bundan dolayı BDT ülkelerindeki Rus askeri üslerinin devam edeceğini belirtmiştir. (Shearmen, 1997: 11)

Yakın Çevre Doktrini'nin ilanı sonrasında Rusya, BDT ülkelerine yönelik daha sert bir politika izlemeye başlamıştır. Yeltsin yönetimi henüz Yakın Çevre Doktrini ilan edilmeden, 15 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan

[2] Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev, BDT ülkelerine ilk gezisini Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Uzak Doğu ziyaretlerinden sonra Mart 1992'de yapmıştır. Bu tarihe kadar dönemin ABD dış işleri bakanı James Baker bölgeye üç resmi ziyaret gerçekleştirmişti. Yeni bağımsız cumhuriyetlerindeki Rus elçilikleri ise Türkiye, İran, Çin ve ABD elçiliklerinden sonra açılmıştır. (Purtaş, 2005: 138)

Cumhuriyetleriyle Taşkent'te BDT Ortak Savunma Antlaşmasını imzalamıştır. Rusya Yakın Çevre Doktrini'nin ilan edildiği 1993 yılından itibaren, BDT'yi kullanarak "Yakın Çevre"sindeki hegemonyasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 1993 yılında Rusya ile BDT ülkeleri arasında siyasi ve askeri nitelikte 72 iki taraflı anlaşma imzalanmıştır. Bunlardan 47'si askeri işbirliği ile, 17'si askeri teknoloji alanında ortaklıkla ilgiliydi. 1993 yılından itibaren Eski Sovyet coğrafyasının istikrarsız bölgeleri olan Moldova'da Transdynester Ruslarını, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ Ermenilerini, Gürcistan'da Abhazları ve Osetleri ve Tacikistan'daki hükümet karşıtı güçleri desteklemiştir. (Sakwa ve Webber, 1999: 383) Böylece bölgedeki varlığına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Bunun dışında BDT'ye üye olmak istemeyen Azerbaycan ve Gürcistan'a baskı yapılmış ve her iki ülkenin BDT'ye üye olmaları sağlanmıştır. (Tanrısever, 2005: 46-47) Ayrıca Azerbaycan, Belarus ve Gürcistan gibi ülkeler 1993-94 yıllarında Moskova'nın baskıları sonucu Ortak Savunma Antlaşması'nı imzalamışlardır. (Güney, 2002: 349) Ortak Savunma Antlaşmalarının imzalanmasından sonra Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkelerdeki asker sayısını artırmaya başlamıştır. 1992 yılının sonunda Moskova 1990 yılında imzalanmış olan AKKA'nın limitlerine Kafkasya bölgesinde uymayacağını açıklamıştır. (Güney, 2000: 171-175) Bir sonraki aşamada Rusya BDT ülkeleriyle siyasi ve idari yapılanma konularında bağlayıcı kararlar almaya çalışmıştır. (İlhan, 1999: 42) Yeltsin yönetimi askeri, siyasi baskı araçlarının yanı sıra özellikle 1994'ten itibaren ekonomik baskı araçlarını kullanmaya başlamıştır. BDT ülkelerindeki askeri üsler, Karadeniz filosu, gibi konularda sert çıkışlar yapılmış, Rusça konuşan azınlığın haklarını çiğnedikleri için Estonya ve Letonya'ya karşı ekonomik ambargo konulmuş ve buradaki askerlerin geri çekilme süreci askıya alınmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan'ın yansıra Tacikistan ve Moldova'ya çeşitli şekillerde askeri araçlarla baskı yapılmış ve bu ülkelerin iç işlerine müdahale edilmiştir. Bunlara ek olarak diğer cumhuriyetlerde kalan Rusça konuşan nüfusun haklarının korunması konusu özellikle belirtilmiştir. Hatta bu durum Kozirev tarafından müdahale gerekçesi olarak vurgulanmıştır. (Purtaş, 2005: 142-143)

Rusya ayrıca BDT ülkelerinin kendi aralarında ve dış dünya ile ilişkiler kurdukları ilişkileri mercek altına almış, çıkarlarına ters düşen girişimleri sabote etmiştir. Örneğin Ukrayna'nın alternatif enerji kaynakları için Türkmenistan ve İran'la yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Gürcistan ve Ukrayna'nın 13 Nisan 1993'te Kiev'de imzaladıkları Ukrayna silahlarının Gürcistan'a sevkine imkan sağlayan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması hayata geçmemiştir. (Purtaş, 2005: 187-188) 1996 yılında muhafazakar/milliyetçi kimliği ile tanınan Primakov'un Dış İşleri Bakanı olmasıyla beraber "Yakın Çevre"ye verilen önem daha da artmıştır. Primakov BDT ülkelerini Rus dış politikasının yeni önceliği olarak ilan etmiştir. (Güney, 2002: 349) Primakov NATO'nun genişlemesine ve Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO ile sürdürdükleri "Barış İçin Ortaklık" (Partnership for peace-PFP) programlarına karşı koymaya çalışmıştır. Primakov ayrıca Rusya'nın savunma sistemini tüm BDT ülkelerini kapsar hale getirmeyi hedeflemiş, Primakov'un Savunma Bakanı Sergeev Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya'nın sınır güvenliğini sağlayıcı bir dizi önlem almıştır. (Tanrısever, 2002: 390)

Yakın Çevre Doktrini sonrasında Moskova BDT'nin yapısını neo-emparyal politikalar uygulayabilmesi için yeni bir şekle büründürmeyi hedeflemiştir. Ancak BDT'ye üye ülkelerin her birisi Topluluktan daha farklı beklenti içindedirler. BDT ülkeleri Topluluğun uluslar üstü bir yapıya veya güç hiyerarşisi doğrultusunda Rusya'nın hegemonyası altında yeni bir şekle dönüştürülmesine karşı çıkmışlardır. Rusya'nın BDT bünyesinde daha geniş bir entegrasyona gidilmesi teklifine yalnızca Belarus ve Kırgızistan gibi ekonomileri zayıf olan ülkelerden destek gelmiştir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan BDT'nin uluslar üstü bir yapıya dönüştürülmesi önerisine karşı çıkmıştır. (Coppieters, 1998: 196) Rusya'nın NATO'nun genişlemesine tepki olarak karşı atak geliştirme projesine Belarus dışındaki ülkelerden destek gelmemiştir.(Coppieters, 1998: 195) Nazarbayev, 1994'te Avrasya Birliği projesini gündeme getirmiştir. Avrasya Birliği BDT'den farklı olarak Rusya'nın başat konumunu ortadan kaldırmakta ve eşitler arası bir yapı kurmaktaydı. Eşit oy prensibi ile alınacak kararları da tüm üyeler için bağlayıcı olacaktı. Rusya etkin konumunu kaybedeceği, BDT'nin küçük üyeleri ise egemenliklerini sınırlandıracağı için bu projeye sıcak bakmamışlardır.(Purtaş, 2005: 199-200)

RUSYA'NIN BDT ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

Yakın Çevre Doktrini ile Rusya BDT ülkelerine yönelik ortak bir politika belirleme yoluna gitmiştir. Ancak bağımsızlıkları sonrasında her ülke kendine özgü bir dış politika çizgisi belirlemiştir. Diğer yandan süreç içerisinde Rusya'nın BDT içindeki bölgelere yönelik dış politikası farklılaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Avrupa hinterlandında bulunan Ukrayna ve Moldova gibi ülkeler Batı ile kısmen daha rahat bir şekilde ilişkilerini geliştirme imkânına kavuşmuşlardır. Dolayısıyla Rusya BDT coğrafyasının batısındaki bu bölgeden çok Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuzunu artırma yoluna gitmiştir.

Orta Asya Ülkeleriyle İlişkiler

Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki çıkarları şu şekilde sıralanabilir: *İç çatışmalardan ve ciddi ekonomik krizlerden uzak bir şekilde, bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarı, Bölgenin Rusya ile olan bağlarının korunması ve bölgede Rusya'ya rakip üçüncü ülkelerin etkinliklerinin sınırlandırılması, Rus nüfusunun haklarının güvence altına alınması, aşırı milliyetçilik ve fundamentalizmin yayılmasının önlenmesi, mevcut ulaşım ve iletişim ağının korunması ve Rusya üzerinden yeni hatların tesisi, bölgede terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının yayılmasının engellenmesi, bölgenin ekolojik güvenliğinin korunması.*

Ancak Orta Asya ülkeleri BDT'ye ve Rusya ile olan ilişkilerine farklı açılardan yaklaşmışlardır. Bu ülkeler bağımsızlıklarının ilk yıllarında bir yandan dış politikalarını Rusya'daki iç gelişmelerle ilişkili olarak belirlemişler ve Moskova'dan bağımsız hareket edebilmek için olabildiğince fazla ülke tarafından tanınmaya çalışmışlardır. Ekonomik olarak ve güvenlik açısından Moskova'ya bağımlı olan bu ülkeler Rusya'ya ve BDT'ye bu açılardan pragmatik bir şekilde yaklaşmışlardır. Bu durum Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "*Özbekistan bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'nın geniş ekonomik ve askeri gücüne ihtiyacı bulunmaktadır. Tam bağımsızlık, ekonomik gelişme, iç barış ve sınır güvenliği konularında Rusya'dan faydalanılmalıdır."*(Purtaş, 2005: 190-191)

Orta Asya ülkeleri arasında Rusya'ya karşı en fazla mesafeli bir şekilde duran ülke Türkmenistandır. BDT bünyesinde çok taraflı işbirliğinden ziyade ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye ağırlık veren ve bu örgüt çerçevesinde imzalanan antlaşmalara katılmayan Türkmenistan'ın stratejisi, siyasal olarak Rusya'dan uzaklaşmaktan çok ekonomik olarak çok daha yararlı bir yol bulma isteğidir (Soltan, 2001: 188)[3]. Nitekim Aşkabat yönetimi ülkesini sürekli "tarafsız" ülke ilan etmiş ve bu durum 12 Aralık 1995'te BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Boris Yeltsin'in 23 Aralık 1993'te, Türkmenistan'a yaptığı ziyaret sırasında yapılan görüşmeler neticesinde ikili düzeyde beş farklı anlaşma imzalanmıştır. Özellikle Türkmenistan'ın İran ve Afganistan sınırlarının ortak korunması ve buralara Rus sınır kuvvetleri yerleştirilmesi ve çifte vatandaşlığa ilişkin anlaşmalar bunların en önemlileridir. Zira Yeltsin'in diğer BDT ülkelerinde yaşayan Ruslara çifte vatandaşlık dahil özel statüler sağlanması önerisine, yalnızca Türkmenistan razı olmuş ve bu ülkede yaşayan Ruslara çifte vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Rusya- Türkmenistan ilişkilerinde öne çıkan en önemli konu Türkmen doğal gazının bu ülke üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmesidir. Ancak 1993 ve 97 yıllarında Yeltsin yönetimi borç sorunu yüzünden aldığı tek taraflı bir kararla kendi topraklarından geçerek Avrupa'ya satılan Türkmen doğal gazının sevkini durdurmuştur. Hattan daha fazla gelir elde etmek ve bölge üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek isteyen Rusya, daha fazla taşıma ücreti, alış ücretinin 32 dolara düşürülmesi ve doğal gazın daha uzun hattan taşınması gibi önerilerde bulunmuştur. Bu konuda Aralık 1998'de anlaşmaya varılmıştır. Bunların yanı sıra Hazar'ın statüsü konusu da iki ülke ilişkilerinde sorun teşkil etmiştir. Hazar kaynakları üzerindeki kontrolünü sürdürmek isteyen Rusya, Hazar kaynaklarının işletilmesi konusunda uluslararası konsorsiyumla anlaşma imzalayan Azerbaycan'a karşı denge unsuru olarak Türkmenistan'ı yanına çekmeye çalışmıştır.(Purtaş, 2005: 210-212)

Göreceli etnik homojen yapısı ve bölgedeki en kalabalık nüfusu ile (23 milyon) bölgesel bir güç olmaya çalışan Özbekistan'ın (Cornell, 2000: 161) Rusya ile ilişkileri güvenlik sorunları ekseninde şekillenmiştir. Kerimov yönetimi bir yandan Rusya'dan ekonomik ve mali yardımlar almaya çalışmış, diğer yandan ülkesinin karşılaşacağı güvenlik sorunlarının üstesinden gelebilmek için 1992 yılında imzalanan Ortak Savunma Anlaşmasına ev sahipliği yapmıştır. Ancak Tacikistan ve Afganistan'da başlayan çatışmalar ikili ilişkilerde soğukluğa neden olmuştur. Rusya'yı bölgede güvenlik ve istikrarı koruyabilecek tek güç olarak gören Taşkent yönetimi, Moskova'yla ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır. (Güler, 2001: 61) Kerimov yönetiminin hassasiyetleri sonucu 11 Ekim 1998'de Yeltsin'in Taşkent ziyareti sırasında, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan arasında askeri işbirliği anlaşması yapılmıştır. Ancak bu anlaşma kağıt üzerinde kalmıştır. (Purtaş, 2005: 201)Moskova'nın soruna gerekli hassasiyeti göstermemesi üzerine, Kerimov yönetimi, Özbekistan'ın güneyinde Taliban destekli gerillalarla iç savaşın devam ettiği sırada, Aralık 2000'de Moskova'da yapılan BDT Savunma Bakanları Zirvesi'ne temsilci göndermemiştir. (Karaser, 2001: 248) Kollektif Güvenlik Anlaşmasından ayrılan Özbekistan'ın, GUAM'a[4] üye olması ve Kosova Krizi sırasında NATO'yu desteklemesi iki ülke ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. (Purtaş, 2005: 203) Bunların yanı sıra Özbekistan bu dönemde Rusya öncülüğünde kurulan Şanghay Beşlisi'ne ve G-5'e[5] üye olmamıştır.

Rusya -Kazakistan ilişkileri daha çok bu ülkenin demografik yapısı ve doğal kaynakları ekseninde şekillenmiştir. BDT ülkeleri arasında en fazla etnik heterojen yapıya sahip olan ülke Kazakistandır. 1991 yılı itibariyle ülkedeki Rus azınlığın toplam nüfusa (17 milyon) oranı % 40 idi. (Götz, 2000: 181)
Nazarbayev bir taraftan ülkesini Kazaklaştırmaya çalışırken diğer yandan Moskova ile ilişkileri artırmaya yönelmiştir. 1989'da 6.062.019 kişi olan Rus nüfus 1999'da 4.479.620'ye kadar düşmüş, böylece % 26.1 oranında azalmıştır. Nazarbayev yönetimi ülkesindeki Rus azınlığın ve Moskova'nın baskılarına rağmen, çifte vatandaşlık, Rusçaya devlet dili statüsü verilmesi ve ülkedeki Rus-Slav azınlığa kültürel otonomi verilmesi isteklerine direnmiş ve bu konularda taviz vermemiştir. 6 Temmuz 1994'te başkentin Almatı'dan Astana'ya (Akmola) taşınmasının bir nedeni de Rus nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı ülkenin kuzey kısmının kontrol altında tutulmasıdır. (Oğan, 2001-2002: 135-136) Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Moskova'ya düzenlediği ilk resmi ziyaret sırasında iki ülke ilişkilerini düzenleyen 23 anlaşma imzalanmıştır[6]. Nazarbayev yönetimi ayrıca BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamış, "Şanghay Beşlisi" içerisinde yer almış ve G-5'e üye olmuştur. Yeltsin döneminde Orta Asya ülkeleri arasında Tacikistan ve Kırgızistan'dan sonra Moskova'ya en yakın duran ülke Kazakistan olmuştur.

---

[3] Türkmenistan'ın eski Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı BDT'yi, eski SSCB'yi uygar bir şekilde "parçalama" forumu olarak görmüştür. Bu ülke BDT toplantılarına gerekli ilgiyi göstermemiştir. BDT bünyesinde "serbest ticaret bölgesi ve anti-terör merkezi oluşturması" gibi konuların görüşüleceği zirveye Türkmenbaşı katılmamıştır. Türkmenbaşı ayrıca, 15 Mayıs 1992 tarihli BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı, 22 Ocak 1993'teki Minsk zirvesinde ortak politika oluşturmayı öngören anlaşmayı, terörle mücadele açısından ulusal yasaların koordinesini sağlayacak 21 Haziran 2000 anlaşmayı imzalamamış ve Nisan 1996'da oluşturulan Şanghay Formu'na ülkesini dahil etmemiştir. (Soltan, 2001: 187-189). Türkmenistan G-5'e de üye olmamıştır. Ayrıca BDT ülkeleri arasında 9 Haziran 1999'dan itibaren bu kurum vatandaşları için vize zorunluluğunu getiren ilk devlet Türkmenistandır. Yine 1999 yılında Türkmenistan yönetimi ülkesindeki Rus askerlerini çıkarmıştır. (Purtaş, 2005: 213)

[4] GUAM: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova gibi batı yanlısı dış politika takip eden BDT üyeleri tarafından kurulmuştur. Özbekistan'ın katılımıyla oluşumun adı GUUAM olarak değiştirilmiştir.

[5] Rusya, Belerus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulan gümrük birliği.

[6] Bu anlaşmalardan en önemliler şunlardır: 6 Haziran 1998'de imzalanan "21. Yüzyıla Doğru Daimi Dostluk ve Müttefiklik Anlaşması", 2007 yılına kadar sürecek "Ekonomik İşbirliği Anlaşması", 1999-2007 yıllarını kapsayacak "Rusya'nın Sınır Bölgeleri ve Kazakistan İşbirliği Anlaşması", 20 Ocak 1995 tarihli "4 Nükleer Poligonu Kiralama Anlaşması", "Baykonur Uzay Üssü'nün Kullanımı Anlaşması", 28 Mart 1994 tarihli "Rusya Federasyonu ve Kazakistan Cumhuriyeti Konvansiyonu", "Rusya ile Kazakistan arasında Hazar Denizi'nde işbirliğini içeren 9 Ekim 2000 tarihli Deklarasyon", 9 Ekim 2000 tarihli "İnsani Yardım Konusunda İşbirliğinin Geliştirilmesi Memorandumu". Ayrıca Kazakistan, BDT bünyesinde birçok kurumsal işbirliği anlaşmaları imzalanmış ve RF ile bu çerçevede sıkı işbirliği içerisine girmiştir. (Oğan, 2001-2002: 131)

Rusya- Tacikistan ilişkileri ise bu ülkenin maruz kaldığı iç savaş etkisinde şekillenmiştir. 1993 yılında, Tacik-Afgan sınırında Rus-Tacik hükümet birlikleriyle, Tacik muhalefet-Afgan savaşçıları arasında çatışmaların artması üzerine, Rus 201. Zırhlı Tümeni ülkede hâkimiyet kurmuştur. Moskova, Tacik muhalefet ile mevcut iktidar arasında aktif bir şekilde arabuluculuk yapmış, 3 yıl devam eden müzakereler neticesinde dört yıllık iç savaşı sona erdiren anlaşma 27 Haziran 1997 tarihinde Moskova'da imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren Tacikistan Rusya'ya daha fazla bağımlı hale gelmiştir. 11 Ekim 1998'de Rusya, Özbekistan ve Tacikistan kendi aralarında askeri işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Nisan 1999'da ise Rusya ile Tacikistan arasında, Tacikistan'daki Rus Askeri üslerinin statüsüne ilişkin daha sonra uzatılmak üzere on yıllığına ikili bir anlaşma imzalanmıştır.(Purtaş, 2005: 207-209)

Orta Asya'da yükselen Radikal İslam, güçlenen Çin ve özel jeopolitik konumu gibi nedenlerden dolayı Kırgızistan Rusya için önemli bir müttefik olmuştur. Zayıf ekonomik yapısı ve işgale açık jeopolitik konumundan dolayı karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunları bu ülkenin Rusya'ya tek taraflı bir şekilde bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Kremlin'in BDT ülkeleri arasında Belarus'dan sonra ikili ilişkilerini en fazla geliştirdiği ülke Kırgızistan olmuştur. Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan'la beraber Kırgızistan'ın Rusya açısından özel bir yeri vardır. Yeltsin'in ilk yurt dışı ziyaretini bu ülkeye düzenlemiş olması da, bu durumu doğrulamaktadır. (Soltan, 2001-2002: 177-178.) Doğal kaynaklardan yoksun bu zayıf Orta Asya ülkesi, Rusya'nın BDT politikalarına ağırlık vermekte ve örgüt bünyesindeki entegrasyonu desteklemektedir. Kırgızistan BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamış, "Şanghay Beşlisi" içerisinde yer almış ve G-5'e üye olmuştur. Ayrıca Rusya ve Kırgızistan arasında 200'den fazla iş birliği belgesi imzalanmıştır. (Soltan, 2001-2002: 178) Ancak G-5'ten beklediği desteği bulamayan Kırgızistan, Aralık 1998'de Dünya Ticaret Örgütüne üye olarak Gümrük Birliği'ne katılımını sınırlandırmıştır. Kırgızistan Rus azınlığa Türkmenistan gibi çifte vatandaşlık hakkı tanımamış, ancak 1996 yılında yapılan değişiklikle, Rusça ülkede Rus halkının yoğunlukta olduğu yerlerde resmi dil statüsüne getirilmiştir. (Purtaş, 2005: 199-200)

Güney Kafkasya Ülkeleriyle İlişkiler

Sovyet sonrası dönemde Güney Kafkasya bölgesi, etnik çatışmalar, Hazar'daki enerji kaynakları ve petrol boru hattı güzergahları gibi konularla uluslararası politikada öne çıkmıştır. Yeltsin yönetiminin Güney Kafkasya politikası genel olarak, etnik gerginliği kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak, Hazar'daki enerji kaynaklarının Rusya üzerinden Batı piyasalarına taşınmasını sağlamak ve Doğu Karadeniz'deki limanları kontrol altına almak şeklinde özetlenebilir. Yeltsin yönetimi döneminde yukarıda belirtilen hedefe ulaşmak için iki önemli strateji geliştirilmiştir: güç kullanımı doğrultusunda bölgedeki Rusya'nın bölgedeki etkisinin artırılması (stratejist grubun yaklaşımı), Hazar ve çevresinde Rusya'nın ekonomik çıkarlarının korunması (ekonomik pragmatist grubun yaklaşımı). 1992 yılına kadar daha ziyade ikinci grubun yaklaşımı Rus Dış Politikasına hakim olmuşken, özellikle Yakın Çevre Doktrini'nin ilanından sonra birinci grubun yaklaşımı öne çıkmıştır. (Purtaş, 2005: 227-228) Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren ABD'nin bölgede etkin bir aktör haline gelmesiyle beraber Güney Kafkasya ülkeleri denge politikası izleme şansına kavuşmuşlardır. Batılı ülkelerle ilişkilere önem veren Azerbaycan ve Gürcistan içerde yaşadıkları etnik sorunlar yüzünden BDT'ye üye olmuşlardır. Ermenistan ise izlediği yayılmacılık politikasından dolayı Rusya'ya (dolayısıyla BDT'ye) strateji gereği yaklaşmaktadır.

Rusya- Azerbaycan ilişkileri ağırlıklı olarak Dağlık Karabağ, Petrol boru hatlarının güzergahları gibi temel sorunlar ekseninde şekillenmiştir. Yeltsin, yönetiminin ilk yıllarında Dağlık Karabağ sorununa yönelik tamamen denge politikası izlemiştir. 1992 senesinin ilk aylarında Azerbaycan'ın BDT'ye katılmasına ilişkin Muttalibov'un imzaladığı anlaşmanın Azerbaycan Parlamentosunda reddedilmesi ve parlamentonun eski SSCB'nin borçlarını ödemeyi kabul etmemesi üzerine Rusya, cephede Ermenilere açıkça destek vermeye başlamıştır. Bu dönemde Bakü'nün Moskova ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalama isteği Kremlin tarafından geri çevrilmiştir. (Swietochowsk, 1995: 219) Ancak zamanla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) ve İran'ın Dağlık Karabağ sorunuyla ilgilenmeye başlaması, diğer yandan Batılı devletlerin –özellikle Türkiye ve ABD'nin- AGİK'in çabalarına destek vermesi, Rusya'nın Azerbaycan politikasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Öncelikle Moskova 4 Nisan 1992 tarihinde, 108. ülke olarak Azerbaycan'ı resmen tanımıştır. Bu arada Rusya Parlamentosu, Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge sağlamak amacıyla da Aralık 1991'de imzalanan Ermenistan-Rusya Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasını onaylama kararını Azerbaycan'la benzeri anlaşma imzalanıncaya kadar ertelemiştir. (Cafersoy, 2001: 95) 12 Ekim 1992'de Elçibey'in Moskova ziyareti sırasında Azerbaycan ile Rusya arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. (Cafersoy, 2001: 103) Rusya 1992 yazında eski SSCB'ye ait bölgedeki silahları Azerbaycan ve Ermenistan'a vermiştir. Silahların büyük bir kısmının Azerbaycan'a verilmesi savaştaki dengenin Azerilerin lehine bozulmasına neden olmuştur. (Croissant, 1998: 84) Aynı dönemde Rusya, Azerbaycan'ın kendisine ait olan ve Ermeni işgaline uğrayan bazı topraklarını geri almasına göz yummuştur. (Tanrısever, 2002: 394.)

Ancak Yakın Çevre Doktrini'nin ilan edildiği 1993 yılından itibaren ise Dağlık Karabağ sorununda tamamen Ermenileri desteklemiştir. Ayrıca Elçibey yönetiminin BDT'ye üye olmayı reddetmesi, Azerbaycan'daki Rus askerlerini ülke dışına çıkarma çabaları, Batılı ülkelerle petrol antlaşması yapma girişimleri, Dağlık Karabağ sorununu ve Ermenistan'la savaşı BM ve AGİT çerçevesinde sona erdirmeye çalışması, Moskova-Bakü ilişkilerinin yeniden gerginleşmesine neden olmuştur. Elçibey yönetimi Haziran 1992'de düzenlenen bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu dönemde Rusya, Ermenilerin yanı sıra Azerbaycan'daki etnik azınlıklardan Lezgin ve Talişleri de bağımsızlıklarını ilan etmeleri için kışkırtmıştır. (Nissman: http://www.jamestown.org/pubs/view/pri_001_005_005.htm; Musabeyov, 2001: 189-190)

Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra, izlediği Rusya'yı yatıştırma politikası çerçevesinde, Karabağ sorununun çözülmesinde yardımcı olacağı gerekçesiyle 24 Eylül 1993'de BDT'ye üye olmayı kabul etmiş ve Batılı ülkelerle başlatılan petrol antlaşmalarını dondurmuştur. Fakat Azerbaycan'ın bu tavizlerine rağmen Dağlık Karabağ'da Ermeni ilerleyişi devam etmiştir. Moskova bu tavizleri yeterli bulmayıp, Rus barış gücünün çatışmaların sürdüğü bölgeye girmeleri konusunda ısrar etmekteydi. Moskova ayrıca Hazar'daki deniz kuvvetlerinin iade edilmesi, Rus sınır birliklerinin Azerbaycan-İran sınırına yerleştirilmesi, Güney Kafkasya'da hava savunma

sisteminin oluşturulması gibi konularda Azebaycan'a baskı yapmıştır. Aliyev yönetimi, Rusya'nın Azerbaycan politikasında pek de olumlu gelişmeler yaşanmaması üzerine, 1994 başlarından itibaren yüzünü Batıya çevirmiş, Batılı petrol şirketleri ile görüşmelere başlamış ve Şubat 1994'te Türkiye ve İngiltere'yi ziyaret etmiştir. (Aslanlı, 2002: 49) H.Aliyev bu tarihten itibaren Rusya'yla olan ilişkileri, Muttalibov ve Elçibey dönemlerinden daha farklı bir zemine oturtmuştur. Denge politikasının izlendiği bu dönemde Batı dünyasıyla öncelikle ekonomik ilişkileri canlandırmaya çalışmış, ancak bunu yaparken de Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını göz ardı etmemiştir. (Swietochowski, 1999: 427) Aliyev Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Moskova nezdinde girişimlerini devam ettirmiş, Mayıs 1994'de imzalanan ateşkes de Rusya'nın arabulucuğuyla gerçekleştirilmiştir.

Bu süreçte ABD'nin Güney Kafkasya politikasında meydana gelen değişim[7] Azerbaycan'ın elini güçlendirmiştir. ABD'nin Güney Kafkasya'ya olan ilgisinin artmasına paralel olarak Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik oluşturulan AGİT Minsk Grubun'daki arabulucuk rolü azalmıştır. (Cafersoy, 2000: 24) ABD'nin daha etkin bir şekilde arabuluculuk yaptığı bir dönemde Ermenistan'da iç karışıklıklar çıkarılmış[8] ve ABD'nin önerilerine değişik biçimde muhalefet edilmiştir. Örneğin ABD'nin toprak değişimi formülünü ortaya attığı dönemde Rusya bu formülden de rahatsızlık duymuş ve toprak değişiminde adı geçen Ermenistan'ın Megri bölgesine konsolosluk açacağını açıklamıştır. (Cafersoy, 2000: 29) Aliyev yönetiminin Batılı enerji firmalarıyla Hazar Petrolleri'nin uluslararası piyasalara taşınmasına yönelik antlaşmayı (Yüzyılın Antlaşması) hazırladıkları dönemde, Rus Dışişleri değişik araçları devreye koyarak anlaşmanın imzalanmasını engellemeye çalışmıştır. Batılı ülkelere verilen ültimatom ve Azerbaycan'a ekonomik ambargo uygulanması gibi tehditlere rağmen 20 Eylül 1994'te, "Yüzyılın Anlaşması" imzalanmıştır. (Purtaş, 2005: 145) Ancak Yüzyılın Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Grigori Karasin yaptığı açıklamada "Hazar'da yapılanların uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve ülkesinin bu anlaşmayı tanımadığını" belirtmiştir. (Cafersoy, 2000: 33) Kremlin'den yapılan bu açıklamadan kısa bir süre sonra tıpkı Elçibey'in petrol görüşmelerinde olduğu gibi S. Hüseyinov bu kez de Aliyev'e karşı darbe düzenlemiştir. (Leeuw, 2000: 186).

Eski Sovyet cumhuriyetlerinden Rusya ile en fazla sorun yaşayan ülke Gürcistan olmuştur. Rusya –Gürcistan ilişkilerini Abhazya ve Güney Osetya sorunları, petrol boru hattı güzergahları ve II. Çeçenistan Savaşı gibi konular etkilemiştir. 6 Ocak 1992 tarihinde Gürcistan'da düzenlenen bir darbe sonucunda, Rusya karşıtı politikalarıyla tanınan ülkenin seçimle işbaşına gelmiş ilk cumhurbaşkanı Gamshakurdia görevinden uzaklaştırılmıştır. Daha sonra Azerbaycan'da da benzer bir durumun gerçekleşmesiyle bu darbede Rusya'nın rolünün olduğu açığa çıkmıştır. (Uludağ, 1999: 601-602)

Gamshakurdia'dan sonra Gürcistan Cumhurbaşkanlığına 7 Mart 1992 tarihinde E. Şevardnadze seçilmiştir. Abhazya ve Güney Osetya gibi ayrılıkçı bölgelerde devam eden çatışmalarda, Rus askerlerinin ayrılıkçı güçlere değişik şekillerde destek vermesine rağmen Şevardnadze, iktidarının ilk yıllarında Rusya ile ilişkilere ağırlık vermiştir. Yeltsin yönetimi bu dönemde Şevardanadze'nin Rusya'nın çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini umarak Tiflis'e kısmi yardımda bulunmuştur. Ancak Gürcistan'daki yeni yönetimin ülkedeki Rus askeri üslerinin süresini uzatmaktaki isteksizliği ve BDT'ye üye olmaması Abhazya ve Güney Osetya'da yaşanan çatışmalara yansımıştır. Bkz. (Memmedov, 2002: 73-74)

Şevardnadze yönetimi Abhazya üzerindeki kontrolü kaybettikten sonra 8 Ekim 1993 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma kararı almıştır. (Yerasimos, 1994: 470) Böylece iki ülke ilişkileri yeniden normalleşmeye başlamış, Rusya'nın yardımları sonucu Gamshakurdia yanlıları mağlup edilmiş ve Aralık 1993'te Abhazlarla Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. (Yerasimos, 1994: 471) Gürcistan'ın BDT üyesi olmasıyla beraber Rusya bu ülkede bazı stratejik kazanımlar elde etmiştir. Öncelikle Ekim 1993'te imzalanan anlaşma ile Gürcistan'ın liman ve hava alanları Rus kuvvetlerine açılmıştır. (Memmedov, 2002: 76) Gürcistan askerlerinin bölgeden çekilmesiyle, Abhazya kıyıları tamamen Rusya'nın kontrolüne girmiştir. Böylece Kırımı'ı Ukrayna'dan koparamayan Yeltsin yönetimi, bu kaybı Abhazya limanlarıyla telafi etmeye çalışmıştır. Kuzeydeki Novrosisk ve Tuapçe gibi limanlarını güvenceye alan Rusya, ayrıca Poti, Supsa ve Batum gibi Gürcistan limanlarına yaklaşarak onlar üzerinde kısmi kontrol sağlamıştır. (Pamir, 1999: 36).

Ukrayna dışındaki diğer eski Sovyet Cumhuriyetleriyle Rusya arasında 1992 yılında imzalanan iki ülke arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, Gürcistan ile Şubat 1994'te imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra iki ülke arasındaki ekonomik, politik ve askeri ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. 1994 yılında yapılan anlaşmayla Rusya Tiflis, Vaziani, Khelvaçauri ve Gudauta (Abhazya) gibi yerleşim birilerinde askeri üsler kurmuştur. (Kanbolat, 2000, 44) 1994 yılının sonlarına doğru Rusya-Abhazya sınırı kapatılmış, 1996 Ocak ayından itibaren BDT ülkeleri tarafından Abhazya'ya ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır. I. Çeçenistan savaşı sırasında ilişkiler

[7] Amerikan dış politikası bu tarihe kadar genel anlamda Güney Kafkasya'ya dar anlamda ise Dağlık Karabağ sorununa ilgisiz kalmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra BDT bölgesinde yeni istikrarsızlıklara neden olur düşüncesiyle Beyaz Saray Güney Kafkasya'ya yönelik kapsamlı bir dış politika geliştirmemiştir. Aynı tarihlerde ABD dış politikası Basra Körfezi ve Balkanlar gibi bölgelerde meydana gelen olaylara odaklanmıştı. ABD yönetimi de bu tarihlerde bölgeye yönelik politikasını Ermeni Lobisinin istekleri paralelinde yürütmekteydi. (İşyar, 2002: 398) Ancak bölgedeki enerji kaynaklarının Rusya'nın kontrolüne geçme tehlikesi ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırma olasılığı 1994 yılında ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikasında değişiklik yapmasına neden olmuştur.Kısaca Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak ve İran'ı bölge dışına çıkarmak şeklinde özetlenebilecek bu politika daha sonra "Yeni Bir Yüzyılda Yeni Bir Güvenlik Stratejisi" olarak adlandırılacaktır. Bu stratejinin ayrıntıları için bkz. (Khokher ve Wiberg – Jorgessen, 2001: 76-83)

[8] Ermenistan parlamentosunda Meclis Başkanı ve Başbakanın da içinde bulunduğu yedi üst düzey devlet görevlisi öldürülmüştür. Bu terörist saldırının üzerindeki giz perdesi henüz aralanmamıştır. Ancak saldırı ABD'nin görüşmelerde aktif olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu olaydan sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan doğrudan görüşmeler sona ermiştir. AGİT İstanbul zirvesinde ise herhangi bir çerçeve antlaşması imzalanamamıştır. Koçaryan selefinin başına gelenleri göz önünde bulundurarak bu olaydan sonra yapılan görüşmelerde daha uzlaşmaz tavırlar sergilemiştir. Bkz. (Cornell, 2001: 121; İşyar, 2004: 403)

daha da gelişmiştir. Ancak ayrılıkçı bölgelere uygulanan yaptırımların yetersiz olduğunu gören Şevardnadze, Abhazya ve G. Osetya sorunlarının Gürcistan'ın toprak bütünlüğü içerisinde çözülmemesi üzerine, 1997 yılından itibaren yönünü Batılı ülkelere çevirmiştir. Gürcistan'ın böyle bir dış politika değişikliğe gitmesinin bir başka nedeni de 1997 yılından itibaren ABD'nin Güney Kafkasya'da daha etkin bir politika izlemeye başlamasıdır. (Demirağ, 2003: 77)

Bu tarihten itibaren Gürcistan, Rusya'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Hazar petrollerini uluslararası pazarlara taşıyacak boru hatlarının Gürcistan üzerinden geçeceğinin kesinleşmesi, Moskova –Tiflis ilişkilerinde yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Rusya Başbakanı tarafından Şevardnadze'ye, Rusya'nın Gürcistan'dan geçecek boru hatlarından rahatsız olduğu, açık bir şekilde ifade edilmiş ve kendisinden bu faaliyetleri durdurması istenmiştir. Ancak Şevardnadze'nin bu talebi geri çevirmesinden kısa bir süre sonra kendisine suikast düzenlenmiştir. (Sancak, 2002: 84) Diğer yandan II. Çeçenistan savaşından sonra ilişkilerde tansiyon daha da artmıştır. Özellikle 1999 yılında başlatılan II. Çeçenistan Savaşı, Moskova'nın Tiflis'e baskı yapabilmek için yeni gerekçeler ortaya atmasına imkan vermiştir. Rusya bu savaş sırasında Çeçen gerillalarının alacağı olası lojistik desteği kırmak için Çeçenistan'ın Rusya dışındaki dış dünyayla olan tek sınırını (Gürcistan sınırı) kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Gürcistan sınırı içinde bulunan Panki Vadisinde Çeçenlerle akraba toplulukların yaşıyor olmaları, ayrıca bu bölgede illegal silah satışı gibi birçok organize suçun işleniyor olması, Moskova tarafından bölgeye müdahale yapılması için gerekçe olarak gösterilmiştir. (Ekici ve Ağacan, 2002: 53) Yeltsin yönetimi, Şevardnadze'ye Panki Vadisine ortak müdahale edilmesini teklif etmiş, ancak bu talep (ABD'nin desteğiyle) reddedilmiştir.(Ekici, 2003: 70) Rusya bu tarihten sonra bölgeye iki kez hava saldırısı düzenlemiş, ayrıca Çeçenistan sınırındaki iki Gürcü köyünü işgal etmiştir. (Ağacan, 2000: 34)

1994 yılında Gürcistan'a yerleştirilen Rus askeri üsleri iki ülke arasındaki gerilimin bir başka nedenidir. 1999 yılında düzenlenen AGİT İstanbul Zirve'sinde Gürcistan ve Rusya arasında ülkedeki Rus askeri üsleriyle ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. 1997 yılından itibaren Gürcistan dış politikasında meydana gelen gelişmelerden dolayı Rusya, ayrıca ekonomik baskı araçlarını kullanmaya ve Abhazya sorununda yeniden Sohum'u desteklemeye başlamıştır. Rusya'nın Adler bölgesi ile Sohum arasında demiryolu açılmış, böylece BDT bünyesinde Abhazya'ya uygulanan ekonomik ambargo, bir anlamda sona ermiştir. (Ağacan, 2003 a: 20) Bu gelişmeler Tiflis yönetimin ABD ile ilişkilerini daha fazla geliştirmesine neden olmuştur. Bu durum Gürcistan-NATO ilişkilerine de yansıdı. Gürcistan (diğer GUUAM ülkeleriyle beraber) NATO'nun Kosova'da yürüttüğü harekatı, Moskova'ya rağmen desteklemiş, daha sonra BM şemsiyesi altında Kosova'ya gönderilen Türk tugayına kendi birliklerini vermiştir.(Ağacan, 2003 b: 86)

Güney Kafkasya ülkeleri arasında Rusya ile stratejik ittifak içinde olan tek ülke Ermenistandır. Ekonomik geçiş sürecinin sancıları, ülkenin savunma mekanizmalarını dönüştürme ve güçlendirme maliyetini Rusya ile paylaşma isteği, tarihten beri kemikleşmiş Rusya –Ermenistan ilişkileri, (Büyükakıncı, 2005: 131-132) doğal kaynaklarının olmaması ve emperyal hedefleri gibi nedenlerden dolayı Ermenistan, Rusya ile stratejik ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan Batılı devletlerin Güney Kafkasya'ya yönelik aktif politikası ve Azerbaycan ve Gürcistan'ın Moskova'dan uzaklaşmak amacıyla giriştikleri eylemler, Rusya'nın Ermenistan üzerinde politikasını yoğunlaştırmasına neden olmuştur. (Çapraz, 2006: 138-139) Esasen Yeltsin yönetiminin Ermenistan merkezli bir Güney Kafkasya politikası izlemesi, 1992 yılında meydana gelen gelişmeler neticesinde şekillenmiştir. Öncelikle Mayıs 1992'de Rusya karşıtı E. Elçibey yönetimi Azerbaycan'da işbaşına gelmiş, aynı senenin sonlarına doğru Yeni Avrasyacılar Rus Dış Politikasında etkili olmaya başlamışlardır. Süreç içerisinde Ermenistan BDT'ye üye olmuş ve 1992 yılında Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu dönemden sonra Rusya, Dağlık Karabağ sorunu da dâhil olmak üzere birçok konuda sürekli Ermenistan'ı desteklemiştir. (Sapmaz, 2008: 190-193)

15 Mayıs 1992'de imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması sonrasında önemli miktarda kara ve hava savunma mühimmatı Ermenistan'a devredilmiştir. Şubat 1992'de iki ülke arasında imzalanan anlaşmaya göre Ermenistan-İran ve Ermenistan-Türkiye sınırları Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanlığı tarafından korunmaktadır. 21 Ekim 1994'de iki ülke arasında imzalanan anlaşma sayesinde Rusya Gümrü ve Erivan'da askeri üs kurmuştur. 16 Mart 1995'de imzalanan ikinci bir askeri anlaşma gereğince, Gümrü'de bulunan 102. Rus askeri üssüne yaklaşık 3000 kişiden oluşan birlik, SU-27 savaş uçağı filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır. (Karabayram, 2007: 273-275) 1991 ve 1997 yıllarında iki devlet arasında dostluk ve stratejik ilişkileri geliştirme amaçlı antlaşmalar imzalanmıştır. 1997 yılında imzalanan anlaşmaya göre, üçüncü bir devlet Ermenistan veya Rusya'ya karşı askeri müdahalede bulunursa her ikisi de birbirine yardım edecektir. (Çapraz, 2006: 138-139) 1990'lı yılların başlarında Rusya ile Ermenistan arasındaki stratejik ilişkileri başlatan Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Terpetrosyan, 1990'ların ortalarından itibaren bu politikayı sorgulmaya başlamıştır. Terpetrosyan Rusya'ya olan bağımlılığın ülkesini zor durumda bıraktığını, ülkesinin uluslararası ve bölgesel ortamdan dışlandığını, tek taraflı bağımlılığın Ermenistan'ın ekonomik, siyasi ve güvenlik sorunlarına çözüm getirmediğini düşünmekteydi. Ancak Terpetrosyan 1997'de Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik AGİT'in önerisine olumlu yaklaşması üzerine, muhalefetin ve Rusya'nın baskıları sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır. Terpetrosyan'ın yerine, bir önceki dönem sözde Dağlık Karabağ cumhurbaşkanı olan Robert Koçaryan geçmiştir. Koçaryan, Rusya ile ilişkilerini her boyutta genişletmeye ve derinleştirmeye çalışmıştır. Böylece Dağlık Karabağ sorunundaki çözüm süreci sona ermiş ve Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı daha da artmıştır. (Sapmaz, 2008: 190-193)

BDT Avrupası Ülkeleriyle İlişkiler

Rusya - Ukrayna ilişkileri oldukça köklü sorunlar bağlamında şekillenmiştir. Rusya'dan sonra BDT içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olan bu Slav cumhuriyeti, jeopolitik konumu, kültürel yapısı, siyasi gücü, Avrupa hinterlandında olması ve batılı ülkelerle kurduğu özel ilişkiler gibi nedenlerden dolayı Moskova ile rekabet edebilecek tek eski BDT ülkesidir. Ukrayna Avrasya Jeopolitiğinde oynayabileceği rol nedeniyle Zbigniev Brzezinski tarafından *"Avrasya Satranç Tahtasında Rusya'nın dönüşümüne yardımcı olacak jeopolitik mihver"* olarak değerlendirilmiştir. (Brzezinski, 1998: 45) Bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra Moskova ve Kiev arasında şu sorunlar gerilime neden olmuştur: Rusya için son derece büyük önem taşıyan ve Karadeniz'e geniş çıkışı sağlayan Kırım yarımadası etrafındaki tartışma, eski Sovyet Karadeniz Filosu etrafındaki tartışma, Ukrayna'nın Batı ile

ilişkileri ve özellikle askeri ilişkileri, Ukrayna'daki Rusların durumu, Ukrayna'dan geçen gaz boru hatlarından Ukrayna'nın sürekli olarak gazı çalması. Özellikle Kırım ve Karadeniz filosu üzerindeki tartışma bağımsızlığın ilk yıllarında ikili ilişkilerin gelişmesine engel teşkil etmiştir. Bunun sonucunda diğer BDT ülkeleriyle 1992 yılında imzalanan ikili dostluk ve işbirliği anlaşması, Rusya-Ukrayna arasında 1997 Mayıs'ında imzalanabilmiştir. Bu anlaşmayla, Rusya Ukrayna'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tanımıştır. (Cafersoy ve Somuncuoğlu, 2001: 29-30) Böylece Kırım, Sivastopol ve Karadeniz donanması gibi sorunlar Ukrayna lehine çözülmüştür.

Ancak Lenoid Kuçma gibi seçimlerde Rusya yanlısı bir söylem kullanmış olan bir lider döneminde yukarıda değinilen diğer sorunlar gerilim konusu olmaya devam etmiştir. Öncelikle Ukrayna, Rus gazının karşılığını ödememektedir. Ukrayna ayrıca Batı pazarlarına gazın ulaşımını aksatacak şekilde, yıllık ortalama 2-3 milyar metreküp, Rus gazını çalmaktadır. Bunlara ek olarak Ukrayna toplum hayatının tüm alanlarında resmi devlet dilinin kullanımı hedefleyen bir politika izlemektedir. Bu politika ülkedeki milyonlarca etnik Rus'un haklarını ihlal etmektedir. Diğer yandan Ukrayna, Rusya'nın liderliğindeki BDT savunma yapıları yerine Avrupa-Atlantik güvenlik örgütleriyle ilişkilerini geliştirmektedir. (Torbakov, 2001: 308) 1997 yılında NATO ile BİO antlaşması imzalamış olan bu ülke aynı sene Batı'nın örtülü desteği ile BDT içerisinde Rusya ile sorunlu olan ülkelerin üyesi oldukları GUAM'ın kuruluşuna öncülük etmiştir.

Rusya- Moldavya ilişkilerine Transdnyester sorunu damga vurmuştur. 1992 yılı başında çatışmaların şiddetlendiği dönemde bölgedeki Rus askerleri Transdnyester'li Ruslar safında savaşmışlardır. Ancak 1992 yılının haziran ayında Aleksandr Lebed'in 14. Ordu komutanlığına atanmasından sonra çatışmalar azalmıştır. 21 Temmuz 1992'de Moldavya ve Rusya devlet başkanları Moldavya'nın toprak bütünlüğüne, 14. Ordu'nun tarafsızlığına ve barışı koruma gücüne ilişkin anlaşma imzalamışlardır. (Purtaş, 2005: 216) Transdnyester sorununun çözülmüş olması, Rusya- Moldova ilişkilerinin düzelmesi için yeterli olmamıştır. Moldova BDT bünyesindeki Rusya eksenli oluşumlara mesafeli kalmıştır. Diğer yandan Batılı güçlerin örtülü desteği ile kurulan GUAM'ın üyesi olmuştur.

BDT üyesi ülkeler içinde Rusya ile en sıkı ilişkileri olan ve örgüt bünyesindeki entegrasyonun en fazla yanlısı olan ülke Belerustur. Özellikle 1995 yılında Parlemento başkanlığına eski bir Rus yanlısı siyasetçinin seçilmesi sonrasında ikili ilişkiler daha da derinleşmiştir. 2 Nisan 1996'da Rusya-Beyaz Rusya Topluluğu Anlaşması imzalanmıştır. Slav birliğinin doğuşu olarak değerlendirilen bu gelişme iki ülke halklarının desteğini görmüştür. Nisan 1997'de ise, "topluluk" , "birliğe" dönüştürülmüştür. (Purtaş, 2005: 214-215)

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Doğu Avrupa'da kaybedilen mevzilere yeterli tepkiyi gösteremeyen Yeltsin yönetimi Yakın Çevre Doktrini'ni ilan ederek, eski Sovyet coğrafyası için benzeri bir tavizde bulunmayacağını ilan etmiştir. Ancak "Yakın Çevre" politikası ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı başarılı bir şekilde uygulanamamıştır. BDT bünyesinde özellikle ekonomik alanda, ciddi bir işbirliği mekanizması kurulamamış, bunun sonucunda üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler zamanla azalma eğilimine girmiştir. Ayrıca 1997 yılından itibaren başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, eski Sovyet Cumhuriyetleriyle ilişkilerini artırmaya başlamışlardır. Böylece Topluluk üyesi ülkeler çok yönlü dış politika takip etme imkânına kavuşmuşlardır. Diğer yandan Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ekonomileri zayıf ve Rusya'ya tek taraflı bağımlı olan BDT ülkeleri dışındaki cumhuriyetler, Topluluğun daha sıkı bir entegrasyona dönüştürülmesine sıcak bakmamışlardır. BDT ülkeleri arasında dış politika farklılıklarından kaynaklanan bölünmeler, GUUAM ve G-5 gibi iki farklı örgütün kurulmasında da görülmektedir. GUUAM (Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova) ülkeleri Moskova'dan bağımsız ve Batı yanlısı bir dış politika sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Kazakistan, Belarus, Tacikistan ve Kırgızistan gibi daha çok Moskova eksenli dış politika sürdürmek isteyen ülkeler ise Rusya ile G-5'i kurmuşlardır. Türkmenistan'ın kendisini "tarafsız" ülke ilan ettiği göz önüne alınırsa, doksanlı yılların sonu itibariyle BDT'de üç başlı bir yapılanmanın ortaya çıktığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

AĞACAN, K. (a), (Mart 2003). *"Abhazya'nın Rusya Tarafından Gizli İlhakı"*, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 35.
AĞACAN, K. (b), (Temmuz 2003). *"Genişleyen NATO ve Güney Kafkasya"*, **Stratejik Analiz,** Cilt: 4, Sayı: 39.
AĞACAN, K. (Temmuz 2000). *"Gürcistan'a Yönelik Artan Rus Baskıları ve Türkiye"*, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Say:4,
ASLANLI, Araz, (Mart 2002). *"Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev'in Moskova Ziyareti"*, **Stratejik Analiz,** Cilt: 2, Sayı 23.
BRZEZINSKI, Z. (1998). **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
BÜYÜKAKINCI, E. (2005). *"Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış"*, Okan Yeşilot (der.). **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi.
CAFERSOY, N. ve SOMUNCUOĞLU A., (Temmuz 2000), *"Ukrayna: Avrasya'nın Stratejik Kaderinin Belirlendiği Ülke"*, **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 15.
CAFERSOY, N. (2001). **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü,** Ankara: ASAM Yay.
CAFERSOY, N. (2000). **Eyalet –Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan Rusya İlişkileri (1991-2000),** Ankara: ASAM Yay.
COPPIETERS, B. (1998). *"Conclusion: The Failure of Regionalism in Eurasia and the Western Ascendancy Over Russia's Near Abroad"*, Bruno Coppieters ve diğ. (der.), **Common Wealth and Independence In Post Soviet Eurasia,** Oregao, England: Creative Print Design,
CORNELL, S. (2000). *"Kafkaslar ve Orta Asya'da Jeo-politik ve Stratejik Ortaklıklar"*, Yılmaz Tezkan (haz.) **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye,** Ülke,

CROISSANT, M., (1998). **The Armenien-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications,** London, Preager.
ÇAPRAZ, H. (2006). *"Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası ve Batılı Devletler (1991-2000)"*, **Avrasya Etüdleri,** Yıl: 12, Sayı: 29-30,
DAĞI, Z. (2002). **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü,** İstanbul: Boyut Kitapları.
DANILOV, Dimitri, (1996). *"Russia's Search for an International Mandate in Transcaucasus*", Bruno Coppiers (der.), **Contested Borders in the Caucasus,** Brüksel: Vubpress.
DEMİRAĞ, Y. (2003). *"Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası"*, **Stratejik Analiz,** Cilt: 4, Sayı: 40, Ağustos.
EKİCİ, G. Kamil A. (Kasım 2002). *"Panki Vadisi Etrafında Dönen Küresel Politika*", **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 31.
EKİCİ, G. (Mayıs 2003). *"Rusya Federasyonu'nun Terör Kartı: Irak Kafkasya'ya Emsal Olabilir mi?"*, **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 37.
GÖTZ, R. (2000). *"Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları"*, Yılmaz Tezkan (der.), **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye,** Ülke.
GÜLER, N. (Aralık 2001). *"Özbekistan Dış Politikasında Dönüm Noktası: 11 Eylül"*, **Stratejik Analiz,** Cilt: 2, Sayı: 20.
GÜNEY, N. (2000). *"AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği"*, Gencer Özcan, Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenliğinde Doksanlı Yıllar,** İstanbul, Büke Yayınları, 2. Baskı.
GÜNEY, N. (2002). *"Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı"*, Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (der.), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi.
İŞYAR, Ö., (Yaz 2002). *"Amerika Birleşik Devletleri ve Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı"*, **Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel,** , Cilt 8, Sayı 2.
İŞYAR, Ö. (2004). **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu,** İstanbul: Alfa Yayınları.
KANBOLAT, H. (Temmuz 2000)."*Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu"*, **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 3.
KARABAYRAM, F. (2007). **Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası**, Ankara: Lalezar Kitapevi.
KARASER, H. (2001). *"Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti"*, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel,)**, Cilt: 6, Sayı: 4.
KOHKER, C. , WIBERG – JORGESSEN, P. (2001). *"United States Strategic Possibilities in the South Caucasus"*, **European Security,** Cilt: 10, Sayı: 3.
KOZHEMIAKIN, A. Roger E. Kanet, (1997). "*Russia and its Western Neighbors in the Near Abroad"*, Roger E. Kanet, Alexander Kozhemikian (der.), **The Foreign Policy of the Russian Federation,** Newyork: St. Martin Press,.
LEEUW, Charles Van Der, (2000). **Azerbaijan: A Quest For Identity**, Newyork: St. Martin Press.
MEMMEDOV, A. (2002). **Güney Kafkasya'da Etnik Çeşitlilik ve Çatışma,** Ankara: Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
MUSABEYOV, R. (2001). "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", **Avrasya Dosyası,** Cilt: 7, Sayı: 1.
NISSMAN, D. "A New Ethnic Challenge to Borders in the Caucasus", http://www.jamestown.org/pubs/view/pri_001_005_005.htm. erişim (04.04.2004).
OĞAN, S. (2001-2002). "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", **Avrasya Dosyası, Rusya Özel,** Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4.
PAMİR, N. (1999) **Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun,** Ankara: ASAM Yayınları.
PIKAYEV, A. (1996). "The Russian Domestic Debate on Policy Towards the Near Abroad", Lena Johson, Clive Acher (der.), **Peacekeeping and the Role of Russia in Eurasia,** Colarado: West View Press.
PURTAŞ, F. (2005). **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu,** Ankara: Platin.
RUBINSTEIN, A. (1997). "*The Transformation of Russian Foreign Policy*", Karen Dawisha (der.), **The International Dimension of Post-Communist Transition in Russia and the New States of Eurasia,** New York: M.E. Sharpe.
SAPMAZ, A. (2008). **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri,** Ötüken Yayınları, İstanbul.
SAKWA, R. Ve WEBBER, M. (1999). *"The Common Wealth of Independent States, 1991-1998; Stagnation and Survival"*, **Europe-Asia Studies,** Cilt: 51, Sayı: 3, Mayıs 1999.
SANCAK, K. (2002). **Gürcistan'ın Kafkasya'daki Yeri,** İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
SHEARMEN, P. (1997). "*Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics"*, Roger Kanet, Alexander Y. Kozhemikian (der.), **The Foreign Policy of the Russian Federation,** Londra: Macmillan Press.
SOLTAN, E. (2001-2002). *"Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği*", **Avrasya Dosyası**, **Kazakistan-Kırgızistan Özel,** Kış 2001-2002, Cilt:7, Sayı:4.
SOLTAN, Elnur, (2001). *"Türkmenistan ve Rusya: 'Gaz' Üzerinde Kurulan İlişkiler"*, **Avrasya Dosyası**, **Türkmenistan Özel,** Yaz 2001, Cilt:7, Sayı:2.
İLHAN, S. (1999). **Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği,** Ankara: TKAE Yayınları.
SWIETOCHOWSK, T. (1999). "*Azerbaijan: Perspectives From the Crossroads*", **Central Asian Survey,** Yıl: 1999, Cilt:18, Sayı:4.
SWIETOCHOWSK, T. (1995). **Russia and Azerbaijan, A Borderland in Transition,** Newyork: Colombia University Press.
TANRISEVER, O. (2005). *"Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini'nin İflası"*, Mustafa Aydın (der.), **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I),** Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
TANRISEVER, O. (2002). *"Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası"*, Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (der.), **Türkiye'nin Komşuları,** Ankara: İmge Kitapevi.
TORBAKOV, I. *"Rusya'dan Ayrı Ya da Rusya'nın Bir Parçası: Ukrayna –Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı"*, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4.
ULUDAĞ, B. (1999). **Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu Ayrılıkçı Akımlar,** Ankara: Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi.
YERASIMOS, S. (1994). **Milliyetler ve Sınırlar: Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu,** Şirin Tekeli (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Coğrafya Dersi Çevre Ve Toplum Öğrenme Alanının Kazanımlarına 9.Sınıf Öğrencilerinin Ulaşma Düzeyi

Kamile GÜLÜM

18 Mart Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
kgulum@comu.edu.tr

Özet:2005-2006 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanılan yeni coğrafya müfredat programı daha önce uygulanmakta olan Coğrafya programından farklıdır. Daha önce farklı sınıf seviyelerinde okutulan coğrafya konuları birleştirilerek orta öğretimin 9., 10., 11. ve 12. sınıflarının her biri için doğal sistemler, beşeri sistemler, mekansal bir sentez: Türkiye, Küresel ortam: Bölgeler ve Ülkeler, Çevre ve Toplum konularından oluşmaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin çevre ve toplum öğrenme alanında neler öğrendiğine yönelik tespitler yapılmıştır. Araştırma Çanakkale ilindeki 6 orta öğretim kurumunun 9.sınıflarında yürütülmüştür. Araştırmanın yöntemi anket çalışmasına dayanmaktadır. Bu okullardaki kız ve erkek öğrencilerle farklı okul türleri karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin büyük bir bölümünün çevre bilinci kazandığı, çevreye duyarlı davranışları geliştirdiği ve dersin hedeflerine ulaşıldığı tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Çevre ve Toplum, Coğrafya Öğretimi, Çevre Eğitimi.

The Assessment of Process the Aim of Environment and Society Learning Area In Geography Lesson For The Ninth Grades

Abstract: The new geography programme which has been started to use since the academic year 2005-2006 is different from previously. Before being read in different grade level geographies issues combined in the secondary school 9,10,11,12 class. For each issue which combined of topic is natural systems, human systems, a spatial synthesis; Turkey, Global environment; Regions and countries, Environment and society. In this study it has been tried to make some determinations what has been learned the students about in the area of environment and society. This study was carried out in eight secondary schools in Çanakkale province. All of the students are in ninth class. The method is based on research survey and a comparison has been made between girls and boys and different schools. According to the researches, most of the students gained awareness of environment, environmentally sensitive behavior. It has been seen that the students have understood the aim of the area which isConsisted of environment and society.
Key words: Geography, Environment and Society, Geography Teaching, Environmental Education.

GİRİŞ

İnsan ile çevrenin etkileşimini ve bunun yeryüzüne dağılışını inceleyen Coğrafyanın tanımı ile ilgili birçok açıklama mevcuttur. Bu tanımların birçoğunda coğrafyanın doğal çevre ile beşeri çevrenin birbiri üzerindeki karşılıklı etkileri üzerinde durulmaktadır. Coğrafya, Atalay,Alkan ve Özçelik'e (1991) göre yeryüzünün şekillenmesini ve bu şekillenmede etkili olan faktörler ile yeryüzünde canlı hayatını oluşturan insan, bitki, hayvan ile doğal ortam arasındaki olgu ve olayların birbiriyle olan ilişkilerini ve bunların yeryüzüne dağılışını inceleyen bir bilim dalıdır. Doğanay'a (1992) göre ise yeryüzünde oluşan fiziksel, sosyal ve ekonomik olayları, insan ve çevre özellikleri arasındaki ilişkileri kurarak inceleyen bir bilimdir. Bu tanımlara göre coğrafyanın temelde iki inceleme alanı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğal ortam (fiziki çevre) ikincisi ise kültürel (beşeri çevre) ortamdır. Ancak coğrafya Tümertekin'in (1990) ifade ettiği gibi sadece eğitim amaçlı olarak fiziki ve beşeri olarak ayrılabilir. Gerçekte fiziki çevre ile insan birbirinden ayrı olarak düşünülmemelidir.

İnsanların hızla değişen dünyada, doğal ortamla insan arasındaki ilişkiyi ulusal ve uluslar arası boyutlarda algılaması, ortaya çıkan problemleri değerlendirebilmesi açısından coğrafya eğitiminin, ilkokul çağından başlayarak üniversite çağına kadar, günün ihtiyaçlarına göre düzenlenerek verilmesi gerekmektedir (Doğanay ve Diğ., 1991).Bu amaçla Milli eğitim Bakanlığı Coğrafya müfredat programlarında da 2005 yılından itibaren değişiklik yapılarak tüm coğrafya konuları yeniden düzenlemiştir.

Yeni öğretim programına göre Coğrafya konuları bir bütünlük içinde tek başlık altında toplanmıştır. Programın çatısını, Doğal Sistemler, Beşerî Sistemler, Mekânsal Bir Sentez: Türkiye, Küresel Ortam: Bölgeler ve Ülkeler, Çevre ve Toplum öğrenme alanları şeklinde oluşturmuştur.
"Çevre ve Toplum" öğrenme alanında ekoloji ve çevre konuları işlenerek öğrencilerin bu konuda tutum ve değerler kazanmaları amaçlanmıştır. Bu öğrenme alanında doğal kaynakların kullanımı, doğal afetler, çevre sorunları, yönetim ve planlama ile çevresel değişim işlenmektedir.
9. sınıf Çevre ve Toplum öğrenme alanında öğrencilerin şu kazanımlara ulaşması beklenmektedir:

1- İnsanların gereksinimlerinden yola çıkarak doğal çevreyi kullanma biçimlerini örneklendirir.

2- Doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini ve insanların doğal çevreye uyum süreçlerini karşılıklı ilişkileri çerçevesinde analiz eder.

3- Örneklerden yararlanarak doğal ortamda insan etkisiyle meydana gelen değişimlerin sonuçlarını analiz eder. (MEB,2005: 37).

Yine coğrafya 2005 yılı müfredat programının genel amaçları arasında yer alan:
1- İnsan – doğa ilişkisi çerçevesinde coğrafî sorgulama becerileri kazanma,
2- Doğa ve insan sistemlerinin işleyiş ve değişimini kavrama,
3- Ekosistemin işleyişine yönelik sorumluluk bilinci geliştirme,

4- Doğa ve insan sistemlerinin ürettiği değerlerin uyumlu birlikteliği ve sürekliliği için mekânsal planlamanın önemini kavrayarak insan ve doğa kaynaklarının kullanımında "tasarruf bilinci" geliştirme,
5- Mekânsal süreçlerin yerel ve küresel etkileşim içinde olabilirliğini irdeleme,
6-. Doğal afetler ve çevre sorunlarını değerlendirerek korunma ve önlem alma yollarına yönelik uygulamalar geliştirme,
11. Ülkelerin oluşturdukları bölgesel ve küresel düzeyde etkin olan, çevresel, kültürel, siyasi ve ekonomik örgütlerin coğrafî açıdan uluslar arası ilişkilerdeki rolünü kavrama çevre ve toplum öğrenme alanı ile ilgili olan ve öğrencilerin kazanması beklenen diğer hedeflerdir.(MEB, 2005) Bu nedenle coğrafya dersi içinde "Çevre ve Toplum" öğrenme alanı oldukça önemlidir. Çünkü doğal çevrenin doğru kullanılması, çevreye uyumlu yaşamak, doğal ortamda insan eliyle meydana gelen değişiklikleri kavramak, doğal olaylar karşısında nasıl davranacağını bilmek ancak coğrafi çevre bilinci kazanmış yaratıcı bireylerle mümkün olmaktadır. Toplumsal ve kültürel değişmelerin büyük bir hızla yaşandığı, geçmişteki bir takım doğruların yanlış olabileceklerinin tartışıldığı günümüzde, araştırıcı bireylere özellikle de, yeni ve orijinal fikirler, ürünler ortaya koyan, diğerlerinden farklı düşünen bireylere ihtiyaç vardır. Geleceğin problemlerinin belki de geçmişin çözüm yolları ile çözülemeyeceği gerçeği, yaratıcı düşünen bireylere olan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Torrance,1962). Bu anlamda Coğrafya eğitimi, çevre gelişimine önemli katkılar sağlar. İnsanlığın sahip olduğu bilgi ve beceri çevre ile olan karşılıklı etkileşimimizi belirlemede oldukça önemlidir. İnsanların ve toplumların haberdar olmada geç kaldığı çevre problemleri yine de önlenebilir vaziyettedir. Bütün bireyler çevre üzerine yaptıkları tesir ve etkilerin farkında olmak zorundadırlar. Aslında toplumu, yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirirken ona rehberlik edecek ve çevreyi gözetecek "etik değerlerle" donatmak, bu konuda doğru bilgilere erişmesiyle, kararlarını çevreye uyumlu olarak alması gibi değer ve tutumları kazandırmak coğrafya eğitimcilerinin de mesuliyetindedir (Artvinli, 2007: 35). Bu nedenle bu çalışmada öğrencilerin coğrafya dersi çevre ve toplum öğrenme alanının kazanımlarına ulaşıp ulaşamadıkları hakkında durum tespitine çalışılmıştır

Araştırmanın Amacı
Bu çalışmanın amacı Lise 9. sınıf öğrencilerinin Çevre ve Toplum öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyini araştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara cevap aranmıştır.
1. Lise 9.sınıf öğrencilerinin çevre ve toplum öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyi nedir?
2-Lise 9.sınıf öğrencilerinin çevre ve toplum öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmakta mıdır?
3- Lise 9.sınıf öğrencilerinin Çevre ve Toplum öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyinde öğrenim gördükleri okula göre anlamlı bir farklılık bulunmakta mıdır?
4- Lise 9.sınıf öğrencileri çevreyi korumak için yapılan çalışmalara katılıyorlar mı?
5- Lise 9.sınıf öğrencileri herhangi bir doğal felaket sırasında nasıl davranacağını öğrendi mi?

Araştırmanın Evreni ve Örneklem
Araştırmanın evrenini 2009-2010 eğitim öğretim yılında Çanakkale il merkezinde lisenin 9. sınıflarında okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Çanakkale il merkezinde 6 farklı okul türlerinde öğrenim gören 9.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin 186'sı kız, 218'i erkek öğrencidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin okullara göre dağılımı tablo 1'de cinsiyete göre dağılımı tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı

Tablo 2:

OKUL	Frekans	Yüzde (%)
İmam Hatip Lisesi	73	17.7
Fen Lisesi	65	15.8
Endüstri meslek lisesi	72	17.5
Sağlık Meslek Lisesi	42	10.2
İbrahim Bodur Anadolu Lisesi	77	19.1
Çanakkale Lisesi	75	18.2
Toplam	404	100.0

Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Kız	186	46
Erkek	218	54
Toplam	404	100.0

Araştırmanın Yöntemi
Araştırmada nicel araştırma teknikleri kullanılmış olup genel tarama modeline dayanmaktadır. Genel tarama modelleri çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da evrenden alınacak bir grup üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Yeşiltaş, 2005: 55).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri anket uygulaması ile toplanmıştır. Çalışmada kullanılan anket soruları uzman görüşü alınarak 5'li derecelendirme (Likert) formatında hazırlanmıştır. Derecelendirme soruları üzerinde karar vermeyi gerektiren sorulardır (Ekiz,2003:111). Likert ölçeği en kullanışlı soru formlarındandır. Formu cevaplayıcıya açık bir cümle oluşturulur ve bu görüşe katılıp katılmadığı sorulur. Cümle olumlu ise" Kesinlikle Katılıyorum" cevabına 5 puan, " Katılıyorum" cevabına 4 puan verilir. Cümle olumsuzsa tam tersi uygulanır yani "kesinlikle katılmıyorum" cevabına 5 puan verilir ve puanlar toplanarak hesaplama yapılır. Likert tipi ölçekler, 2' li,3' lü,4' lü,6' lı ve 7' li seçenekler kullanılabilir ancak en kullanışlısı 5' li olanıdır (Köklü, 2009). Bu çalışmada kullanılan derecelendirme ölçeğinin puan aralığı şu şekilde belirlenmiştir.

Kesinlikle Katılıyorum…….5.00-4.21
Katılıyorum……4.20-3.41
Kısmen Katılıyorum…….3.40-2.61
Katılmıyorum……2.60-1.81
Kesinlikle katılmıyorum……...1.80-1.00

Verilerin analizi incelemenin sonuçlarının yorumlanabilmesi için verilerin organize edilmesi ve düzenlenmesi sürecidir (Miller, 1996). Araştırma sonuçlarının düzenlenmesi ve yorumlanmasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA), t- testi kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu çalışmada kullanılan anketten elde edilen veriler önce madde analizi açısından frekans ve yüzde değerleri alınarak değerlendirilmiş, daha sonra okullara ve cinsiyete göre karşılaştırma yapabilmek amacıyla tek yönlü varyans analizi anova testi kullanılarak yorumlanmıştır.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sorulara Verdikleri Cevapların Genel Dağılımı ve Hedeflere Ulaşma Düzeyleri.

Sorular	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Kısmen katılıyorum		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum		***ss***	***Ort. X***
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
S.1	324	98.1	42	10.2	36	8.7	-	-	2	0.5	1.777	3.51
S.2	210	51.0	121	29.4	63	15.3	9	2.2	1	0.2	.670	4.69
S.3	152	36.9	139	33.7	92	22.3	18	4.4	3	0.7	.831	4.31
S.4	238	57.8	100	24.3	57	13.8	7	1.7	2	0.5	.921	4.03
S.5	269	65.3	68	16.5	54	13.1	8	1.9	5	1.2	.822	4.39
S.6	213	51.7	103	25.0	75	18.2	10	2.4	3	0.7	.885	4.45
S.7	152	36.9	130	31.6	101	24.5	14	3.4	7	1.7	.898	4.26
S.8	180	43.7	123	29.9	81	19.7	16	3.9	4	1.0	.960	4.00
S.9	186	45.1	138	33.5	67	16.3	10	2.4	3	0.7	.936	4.13
S.10	166	40.3	114	27.7	97	23.5	22	5.3	5	1.2	.862	4.22
S.11	147	35.7	116	28.2	104	25.2	28	6.8	9	2.2	.991	4.02
S.12	156	37.9	116	28.2	98	23.8	20	4.9	14	3.4	1.044	3.90
S.13	219	53.2	81	19.7	70	17.0	24	5.8	10	2.4	1.066	4.17
S.14	55	13.3	82	19.9	95	23.1	115	27.9	57	13.8	1.261	2.90

Yukarıdaki tabloya göre öğrencilerin Coğrafya dersinin "Çevre ve Toplum" öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyine ait aritmetik ortalaması 4.07 dir. Bu durumda öğrencilerin " Katılıyorum" yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Katılıyorum yönünde görüş bildirmeleri Çevre ve Toplum öğrenme alanının amaçlarına genel olarak ulaştıklarını göstermektedir. Öğrenciler en

yüksek puanı 2.maddeye vermiştir. “Doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini söyleyebilirim” şeklindeki bu madde hakkında öğrenciler.” Kesinlikle Katılıyorum” (4.69) şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bunu” Doğal felaketler hakkında fikir sahibiyim” (4.45) şeklindeki 6. madde izlemiştir. Öğrencilerin ” Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde görüş belirttiği diğer maddeler şöyle sıralanmıştır. İnsanların doğal çevreye uyum süreçleri hakkında fikrim var”(4.31) şeklindeki 3. madde, **“**Doğal çevrenin insanlar tarafından iyi ve kötü kullanılmasına ilişkin örnekler verebilirim” (4.39) şeklindeki 5. madde,” “Yaşadığım bölgedeki doğal felaketleri ve oluşum nedenlerini biliyorum”(4.26) şeklindeki 7. madde, “Doğal felaketlere neden olan uygulamalarla korunma yollarını ilişkilendirebilirim” şeklindeki 10.madde izlemiştir.

Öğrencilerin “Katılıyorum” şeklinde görüş bildirdiği maddelerden en yüksek puan değeri “Çevreyi elimden geldiğince kirletmem”(4.17) şeklindeki 13.maddedir.” Bunu her hangi bir doğal felaket sırasında nasıl davranacağımı öğrendim” (4.13) ” Doğal çevrenin nasıl kullanacağını öğrendim”(4.03) “Çevreyi korumak için yapılan çalışmalara katılırım”(4.02), “Yaşadığım bölgedeki doğal felaketlerin insanlara olan etkilerini öğrendim”(4.00), “Çevreyi koruma konusunda arkadaşlarımı uyarırım” (3.90), “Doğal çevrenin insan için önemini öğrendim”(3.51) şeklindeki maddeler izlemiştir. Öğrencilerin sorulara verdiği en düşük puan “Çevre ile ilgili toplantı ve konferanslara katılırım” (2.90) şeklindeki 14. maddedir. Bu maddenin puan değeri “Kısmen Katılıyorum” şeklindedir.

Sorulara verilen cevaplara göre öğrencilerin “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” şeklindeki cevapları oldukça düşük oranlarda olduğu görülmüştür. Bu durumda öğrencilerin Çevre ve Toplum Öğrenme alanının amaçlarına ulaşma düzeyinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyete Göre t- testi Sonuçları

Sorular	Cinsiyet	N	X	Ss	df	t	P
1-Doğal çevrenin insan için önemini öğrendim	Kız	186	4.67	.700	402	.567	.570
	Erkek	218	4.71	.643			
2-Doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini söyleyebilirim.	Kız	186	4.39	.793	402	1.810	.071
	Erkek	218	4.24	.859			
3- İnsanların doğal çevreye uyum süreçleri hakkında fikrim var.	Kız	186	4.16	.842	402	2.530	.012*
	Erkek	218	3.93	.972			
4- **Doğal** çevrenin nasıl kullanacağını öğrendim	Kız	186	4.39	.820	402	.015	.988
	Erkek	218	4.39	.837			
5- Doğal çevrenin insanlar tarafından iyi ve kötü kullanılmasına ilişkin örnekler verebilirim.	Kız	186	4.49	.839	402	.822	.410
	Erkek	218	4.42	.923			
6- Doğal felaketler hakkında fikir sahibiyim	Kız	186	4.25	.874	402	.241	.809

sahibiyim	Erkek	218	4.27	.920			
7- Yaşadığım bölgedeki doğal felaketleri ve oluşum nedenlerini biliyorum	Kız	186	4.03	.914	402	.632	.526
	Erkek	218	3.97	.999			
8- Yaşadığım bölgedeki doğal felaketlerin insanlara olan etkilerini öğrendim	Kız	186	4.17	.975	402	.815	.415
	Erkek	218	4.10	.900			
9- Herhangi bir doğal felaket sırasında nasıl davranacağımı öğrendim.	Kız	186	4.22	.875	402	.065	.948
	Erkek	218	4.22	.857			
10- Doğal felaketlere neden olan uygulamalarla korunma yollarını ilişkilendirebilirim	Kız	186	4.13	.917	402	2.060	.040*
	Erkek	218	3.83	1.042			
11- Çevreyi korumak için yapılan çalışmalara katılırım.	Kız	186	3.88	1.046	402	-.247	.805
	Erkek	218	3.91	1.045			
12- Çevreyi koruma konusunda arkadaşlarımı uyarırım	Kız	186	4.01	1.095		1.222	.222
	Erkek	218	3.88	1.040			
13- Çevreyi elimden geldiğince kirletmem.	Kız	186	4.20	1.004	402	.588	.556
	Erkek	218	4.16	1.126			
14- Çevre ile ilgili toplantı ve konferanslara katılırım.	Kız	186	2.90	1.235	402	.076	.938
	Erkek	218	2.91	1.286			

Öğrencilerin cinsiyete göre yukarıdaki önermelere verdiği cevaplar karşılaştırıldığında “İnsanların doğal çevreye uyum süreçleri hakkında fikrim var” ($t=2.530$, $p<.05$), önermesi anlamlıdır. Bu önermeye kızlar (4.39), erkekler (4.34) oranında katılmışlar ve her iki grupta “ Katılıyorum” şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bir başka anlamlı önerme “Doğal felaketlere neden olan uygulamalarla

korunma yollarını ilişkilendirebilirim" önermesidir. (t=2.060, p> .05) şeklindeki önermeye kızlar (4.13) ile erkeklere göre daha yüksek oranda katılırken erkekler (3.83) ile daha düşük oranda katılmışlar. Önermeye her iki grupta" Katılıyorum" şeklinde görüş bildirmiştir. Diğer önerme maddelerinde anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Ancak kız öğrencilerin önermelere katılımının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin: "Doğal çevrenin insanlar tarafından iyi ve kötü kullanılmasına ilişkin örnekler verebilirim" (t=.822, p>.05) şeklindeki önermedir. Bu önermeye kızlar (4.49) erkekler (4.42) oranında katılmışlar ve "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Her iki önermeye de kızların katılım oranı erkeklerden daha fazladır. Dört önerme maddesinde erkeklerin katılım oranı kızlara göre daha yüksektir. "Doğal çevrenin insan için önemini öğrendim" (K: 4.67, E: 4.71), "Doğal felaketler hakkında fikir sahibiyim" (K: 4.25,E: 4.27), Her iki grupta "Kesinlikle Katılıyorum" yönünde görüş belirtmiştir. "Çevreyi korumak için yapılan çalışmalara katılırım" (K: 3.88,E: 3.91), bu önermeye her iki grup " Katılıyorum" şeklinde görüş bildirirken "Çevreyi koruma konusunda arkadaşlarımı uyarırım" (K: 2.90, E: 2.91) önermesine her iki grupta "Kısmen Katılıyorum" şeklinde görüş belirtmiştir. " Doğal çevrenin nasıl kullanacağını öğrendim" (K: 3.92, E: 3.92), "Herhangi bir doğal felaket sırasında nasıl davranacağımı öğrendim" (K:4.22,E:4.22) şeklindeki önermelere ise her iki grubun da eşit oranda katıldıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılan öğrencilerin okullara göre konunun hedeflerine ulaşma düzeyindeki farklılıkları ortaya çıkarmak amacıyla çoklu varyans analizi (ANOVA) uygulanmış 2., 3., 5., 10. ve 12. önermelerde okullar arasında anlamlı fark bulunduğu görülmüştür.

Tablo 5: "Doğal Çevrenin İnsan Faaliyetlerine Etkilerini Söyleyebilirim". Önermesine Ait Anova Testi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	P
Gruplar arası	14.110	6	2.822	4.245	0,001*
Gruplar içi	320.610	398	.665		
Toplam	278.703	404			

P< .05

Tablo 5 incelendiğinde Lise öğrencilerinin "Doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini söyleyebilirim" önermesine ait konunun hedefine ulaşma düzeyinde gruplar arası anlamlı bir fark bulunmaktadır. (P<.05)Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu anlamak için tukey testi uygulanmıştır. Tukey testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir

Tablo 6: Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	Ortalama Fark	SS	P
İmam H.Lisesi-Fen Lisesi	-.4084	.1390	0,039*
İmam H. Lisesi –Genel Lise	-.4248	.1341	0,019*
Fen Lisesi-Endüstri M. Lisesi	.4075	.1395	0,041*
Endüstri M. Lisesi–Genel Lise	-.4239	.1345	0,020*

P< .05

Tablo 6 incelendiğinde İmam Hatip Lisesi öğrencileri ve endüstri meslek lisesi öğrencileriyle Fen Lisesi öğrencileri arasındaki fark Fen Lisesi öğrencilerinin lehine daha anlamlıdır. İmam Hatip Lisesiyle Genel Lise öğrencileri arasındaki fark Genel Lise öğrencileri lehinedir. Fen Lisesi öğrencileri ile Endüstri meslek Lisesi öğrencileri arasındaki fark Fen Lisesi öğrencileri lehine olurken, Endüstri Meslek Lisesi ile Genel Lise öğrencileri arasında farkın Genel Lise öğrencileri lehine olduğu görülmüştür. Bu durumda Fen Lisesi öğrencileri ile Genel Lise öğrencilerinin diğer meslek lisesi öğrencilerine göre konunun hedefine daha çok ulaştıkları görülmüştür.

Tablo 7: " İnsanların Doğal Çevreye Uyum Süreçleri Hakkında Fikrim Var" Önermesine Ait Anova Testi Sonuçları

Varyans Kaynağı	*Kareler Toplamı*	*Sd*	*Kareler Ort.*	*F*	*P*
Gruplar arası	*21.833*	*6*	*4.367*	*5.421*	*0,000**
Gruplar içi	*320.610*	*398*	*.806*		
Toplam	*278.703*	*404*			

P< .05

Tablo 7 ye göre gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla Tukey testi uygulanmıştır.

Tablo 8: Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	Ortalama Fark	SS	P
İmam H.Lisesi-Genel Lise	-.4714	.1476	.018*

Fen Lisesi-Endüstri M.Lisesi	.5641	.1536	.003*
Sağlık Meslek L-Endüstri M.Lisesi	.5238	.1743	.032*
Endüstri M.Lisesi –Anadolu Lisesi	-.4242	.1471	.045*
Genel Lise-Endüstri M.Lisesi	.6267	.1482	.000*

P< .05

Tablo 8 incelendiğinde İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile ile Genel Lise öğrencileri arasındaki fark Genel Lise öğrencileri lehine anlamlıdır. Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin Sağlık Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi, Genel Lise ve Fen Lisesi öğrencilerine göre aleyhine bir fark görülmektedir. Bu durumda Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin diğer bütün okul öğrencilerine göre konunun hedefine ulaşma düzeyinin düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 9: "Doğal Çevrenin İnsanlar Tarafından İyi Ve Kötü Kullanılmasına İlişkin Örnekler Verebilirim" Önermesine Ait Anova Testi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	P
Gruplar arası	11.678	6	2.336	3.053	0,010*
Gruplar içi	304.520	398	.806		
Toplam	316.198	404			

P< .05

Tablo 9 a göre gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğuna ait Tukey testi sonuçları tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Tukey testi sonuçları

Gruplar	Ortalama Fark	SS	P
İmam H.Lisesi-Fen Lisesi	-.4919	.1492	0,013*
Fen Lisesi –Genel Lise	.4318	.1482	0,042*

P< .05

Tablo10 incelendiğinde sadece üç okul arasında anlamlı farkın olduğu görülmektedir. İmam Hatip Lisesi ve Genel Lise öğrencilerine göre farkın Fen lisesi öğrencilerinin lehine olduğu görülmüştür.Diğer okullar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 11: "Doğal Felaketlere Neden Olan Uygulamalarla Korunma Yollarını İlişkilendirebilirim" Önermesine Ait Anova Testi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	P
Gruplar arası	9.654	6	3.509	3.693	0,003*
Gruplar içi	430.386	398	.950		
Toplam	440.040	404			

P< .05

Tablo 11'e göre gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğuna ait Tukey testi sonuçları tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo12:Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	*Ortalama Fark*	*SS*	*P*
İmam H.Lisesi-Anadolu Lisesi	*-.5481*	*.1592*	*0,008**
İmam H. Lisesi –Genel Lise	*-.4880*	*.1603*	*0,028**

P< .05

Tablo12 incelendiğinde sadece üç okul arasında anlamlı farkın olduğu görülmektedir. Genel Lise ve Fen Lisesi öğrencilerine ait puanlarının İmam Hatip Lisesi öğrencilerine göre lehine olduğu görülmüştür. Diğer okullar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 13: "Çevreyi Koruma Konusunda Arkadaşlarımı Uyarırım" Önermesine Ait Anova Testi Sonuçları

Varyans Kaynağı	*Kareler Toplamı*	*Sd*	*Kareler Ort.*	*F*	*P*
Gruplar arası	*11.153*	*6*	*2.231*	*1.984*	*0,048**
Gruplar içi	*447.422*	*398*	*1.124*		
Toplam	*458.574*	*404*			

P< .05

Tablo 13'e göre gruplar arasındaki fark anlamlıdır. Farkın hangi okullar arasında olduğuna ait Tukey testi sonuçları Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: Tukey Testi Sonuçları

Gruplar	*Ortalama Fark*	*SS*	*P*
İmam H. Lisesi –Genel Lise	*-.5014*	*.1743*	*0,046**

P< .05

Tablo 14'e göre okullar arsındaki fark yalnızca iki okul arasında olup İmam Hatip Lisesi öğrencilerine göre Genel Lise öğrencilerinin lehinedir. Diğer dört okul arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Coğrafya dersi ile öğrencilerden temelde insan ile doğa ilişkilerini anlamaları, doğa ve insan sistemlerinin işleyişini kavramalarını ve yakın çevresinden başlayarak ülkesine ve dünyaya ait mekânsal değerlere (doğa ve insanın ürettikleri ve biriktirdikleri) sahip çıkma bilinci, doğal afetler ve çevre sorunlarını değerlendirerek korunma ve önlem alma yollarına yönelik uygulamalar geliştirmeleri beklenmektedir (MEB, 2005:7). Bu kazanımlar coğrafya dersi içinde Çevre ve Toplum öğrenme alanını içinde yer almaktadır.

Bu çalışmada Çanakkale il merkezindeki farklı liselerde öğrenim gören 9.sınıf öğrencilerinin coğrafya dersi "Çevre ve Toplum" öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyi araştırılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Genel olarak öğrencilerin Konunun kazanımlarına ulaştıkları görülmüştür. Öğrencilerin önermelere verdikleri puanların aritmetik ortalamasının 4.07 olması bu durumu doğrulamaktadır. Bu ortalama "Katılıyorum" görüşüne karşılık gelmektedir. Öğrenciler en yüksek puanları doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini söyleyebilirim, İnsanların doğal çevreye uyum süreçleri hakkında fikrim var, doğal çevrenin insanlar tarafından iyi ve kötü kullanılmasına ilişkin örnekler verebilirim. Doğal felaketlere neden olan uygulamalarla korunma yollarını ilişkilendirebilirim, yaşadığım bölgedeki doğal felaketleri ve oluşum nedenlerini biliyorum maddelerine vermişler ve yüksek oranlarda katılmışlardır. Bu puanların "Kesinlikle Katılıyorum" görüşüne karşılık gelmesi 9.sınıfların "Çevre ve Toplum" öğrenme alanının için temel kazanımları olan "Doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini ve insanların doğal çevreye uyum süreçlerini karşılıklı ilişkileri çerçevesinde analiz eder.", " İnsanların gereksinimlerinden yola çıkarak doğal çevreyi kullanma biçimlerini örneklendirir.", "Örneklerden yararlanarak doğal ortamda insan etkisiyle meydana gelen değişimlerin sonuçlarını analiz eder" kazanımlarına üst düzeyde ulaştıklarını söylemek mümkündür.

Cinsiyete göre "Çevre ve Toplum" öğrenme alanının kazanımlarına ulaşma düzeyinin her iki cins içinde yüksek olduğu görülmüştür. Öğrenciler "Çevreyi koruma konusunda arkadaşlarımı uyarırım" şeklindeki tek bir önermeye "Kısmen Katılıyorum" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bunun dışında kalan tüm önermelere "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde görüş belirtmeleri bu durumu doğrulamaktadır. Kız öğrencilerin önermelere katılım oranı erkek öğrencilere göre daha yüksek olmakla birlikte aralarında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Ancak erkek öğrencilerin "Çevreyi korumak için yapılan çalışmalara katılırım" , "Çevreyi koruma konusunda arkadaşlarımı uyarırım" gibi uygulamaya yönelik önermelere kız öğrencilerden daha yüksek oranda katılmışlardır. Bu durumda erkek öğrencilerin öğrendiklerini uygulamada kız öğrencilere göre daha istekli oldukları söylenebilir.

Öğrenim gördükleri okullara göre öğrencilerin "Çevre ve Toplum" öğrenme alanının kazanımlarına genel olarak ulaştıkları görülmüştür. Ancak "Doğal çevrenin insan faaliyetlerine etkilerini söyleyebilirim","İnsanların doğal çevreye uyum süreçleri hakkında fikrim var.", "Doğal çevrenin insanlar tarafından iyi ve kötü kullanılmasına ilişkin örnekler verebilirim","Doğal felaketlere neden olan uygulamalarla korunma yollarını ilişkilendirebilirim", "Çevreyi koruma konusunda arkadaşlarımı uyarırım" önermelerinde okullar arasında farklılıklar bulunmuştur" Bu farklılık İmam Hatip Lisesi, Genel Lise ve Sağlık Meslek ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerine göre Fen Lisesi öğrencilerinin lehinedir. Bu durumda Fen Lisesi öğrencilerinin bu kazanımlara diğer okullara göre daha yüksek düzeyde ulaştığını söylemek mümkünüdür. Bir diğer fark Endüstri Meslek, Sağlık Meslek Lisesi ve İmam Hatip Lise göre Genel Lise öğrencileri lehinedir. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin bu kazanımlara en az ulaşan okul olduğu görülmüştür. İmam Hatip Lisesinin çalışmaya katılan okullar arasında hiçbir okulla lehine farklılığının olmayışı bu durumu desteklemektedir.

Sonuç olarak: Öğrencilerin genel olarak coğrafya dersi "Çevre ve Toplum" öğrenme alanının hedeflerine ulaştıkları görülmekle birlikte şunların da yapılamasının uygun olacağı düşünülmektedir:

Mümkün olduğu ölçüde derslerde uygulamalara ve problem çözmeye yer verilmeli. Bu hem öğrenci merkezli eğitimi hem de Coğrafyanın güncel konulara dayandırılmasını sağlayacaktır. Çünkü öğrenci merkezli bir yaklaşımda, yöntem problem çözmeye dayanmak zorundadır. Bunun için öğretimde, coğrafyanın güncel konular üzerine yapılandırılması zorunludur (Efe, 1996).

Öğrencilerin çevre ile ilgili etkinliklere katılımını sağlayacak tedbirler alınmalı. Bu uygun öğrenme aktiveteleri düzenlenerek sağlanabilir. Çünkü coğrafya öğretmenlerinin başlıca uzmanlık alanlarından birisi olarak, öğrenme aktivitelerini nasıl düzenleyeceklerini öğrenmeleri ve öğrencilerden istenen coğrafya öğrenme yollarına karar verirken farklı öğretim stratejilerini kullanmayı öğrenmeleri gösterilmektedir. (Aksoy, 2004).

Öğrencilerin çevre ile ilgili bir sivil toplum kuruluşunda çalışmaları teşvik edilmesi uygun görülmektedir.

Çevre ile ilgili sivil toplum kuruluşları ve okulların işbirliği sağlanmalıdır. Çünkü Fairgrieve (1926) 'e göre coğrafya, en önemli okul konularından biridir ve coğrafya, insanlara dünya üzerinde yaşadıkları yer hakkında bilgi verir ve çevresindeki insanlarla olan ilişkilerinin nerede ve nasıl meydana geldiğini bilmelerine yardımcı olur.

KAYNAKÇA

AKSOY, B. (2004). *Coğrafya Öğretiminde Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara

ARTVİNLİ, E. (2007). *2005 Yılı 9. Sınıf Coğrafya Öğretim Programı: Öğretmenler Açısından Uygulanabilirlik Düzeyi*.(Yayımlanmamış Doktora tezi) Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Ortaöğretim Sosyal Alanlar EğT.Anabilim Dalı, Erzurum.

ATALAY, İ., ALKAN,C., ÖZÇELİK,D.A., ATALAY, L.(1991). **Coğrafya Öğretimi**, Anadolu Üniv.. Açık Öğret.. Fak, Yay. No: 416, Eskişehir.

DOĞANAY, H.(1991). **Coğrafyada Metodoloji**. Atatürk Üniversitesi Yay. No:739, Erzurum.

DOĞANAY, H. (1992). **Coğrafya Öğretim Yöntemleri, Orta Öğretimde Coğrafya Eğitiminin Esasları.** Aktif Yayınevi, Erzurum

EFE, R. (1996-1997). *Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar*. **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı:1, Sayfa: 135-151, İstanbul.

FAIRGRIEVE, J. (1926). **Geography İn School**. University Of London Press, Pp.18. London.

KÖKLÜ, N.(2009) *Tutumların Ölçülmesi ve Likert Tipi Ölçeklerde Kullanılan Seçenekler*. Http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40.486.5698.Pdf - Benzer (erişim: 08.02.2010).

LAMBERT, D.& BALDERSTONE, D. (2000). **Learning To Teach Geography İn The Secondary School**: A Companion To School Experience. Routledge, London

MEB (2005).**Coğrafya Dersi Öğretim Programı,** Ankara.

MILLER, B. C. (1996). **Aile Araştırma Yöntemleri,** (Çeviren, Köksal, D.), TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara.

TORRANCE, E. PAUL. (1962**). Guiding Creative Talent**, Prentice-Hall, Inc, Usa

TÜMERTEKİN, E. (1990). **Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu Ve Paul Vidal De La Blache**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. No: 3603, İstanbul.

YEŞİLTAŞ, N. K. (2005). *Kemal, İlköğretim Birinci Kademe Öğretmenlerinin Deprem Eğitimine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi* (Y.Lisans tezi. Basılmamış) ,Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri:
Panel Veri Analizi[1]

Cemalettin KALAYCI[2]
Seyfettin ARTAN[3]

Özet:Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gümrük birliği süreci başlamıştır. Oluşturulan gümrük birliği gerek Türkiye gerek AB üzerinde bazı ekonomik, sosyal ve siyasal etkiler meydana getirmiştir. Gümrük birliği temelde ticari bir oluşum olduğu için ortaya çıkardığı etkiler daha çok dış ticaret alanında olmuştur. Bugüne kadar ki yaşanan gelişmelere ve tartışmalara bakıldığında, Türkiye AB arasındaki dış ticaretin Türkiye'nin lehine mi yoksa aleyhine mi olduğu konusunda tam bir mutabakatın sağlanamadığı görülmektedir. Gümrük birliği sürecinde oransal olarak Türkiye'nin AB'ye olan yatırım malı ve aramalı ihracatı artarken, tüketim malı ihracatının azaldığı, ithalatta ise ihracattaki gelişmelerin tam tersi bir gelişme yaşandığı gözlenmektedir. Gümrük birliği öncesinde Türkiye ile AB dışındaki ülkeler arasında Türkiye aleyhinde oluşan dış ticaret dengesizliğinin, gümrük birliği sonrasında önemli ölçüde artmış olması bu tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Bu çalışma, gümrük birliğinin Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olan AB (15) ülkeleri ile olan ihracatı üzerindeki muhtemel etkilerini panel veri analiz yöntemi kullanarak analiz etmektedir. Elde edilen sonuçların Türkiye-AB gümrük birliği sürecindeki kayıp ve kazanç tartışmalarına katkı yapması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Gümrük Birliği, Dış Ticaret, Çekim Modeli

The Impact of Customs Union on Turkey's Foreign Trade:
Panel Data Analysis

Abstract: The customs union process between Turkey and European Union (EU) came into effect on January 1, 1996. The customs union has had some economic, social, and political effects on both Turkey and EU. Since customs union is basically a trade formation, the outcomes are mainly related with the field of foreign trade. Taking account the discussions and incidents into consideration, it can easily be noticed that there is not a complete agreement whether the foreign trade between Turkey and EU is for or against Turkey. In the process of customs trade, it is observed that while, in means of proportion, there is an increase in the export of investment and intermediate goods to EU, there is a decrease in the export of consumer goods and on the other hand, the situation in the import process is completely reverse. The unavoidable increase of foreign trade imbalance between Turkey and non-European countries after the customs union has exacerbated these discussions. This paper analyses the possible effects of customs union on the trade of Turkey with her most important commercial partner EU(15) by using panel data method. It is expected that the results will contribute to the discussions of gains and loses in the process of Turkey-EU customs union.

Key Words: European Union, Custom Union, Foreign Trade, Gravity Model

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'da işbirliği girişimleri başlamıştır. Bu girişimlerin temelinde güvenlik kaygıları ve ekonomik kazanç sağlama düşünceleri yatmaktaydı. Avrupa'da yıllardır yaşanan savaşların temel nedenlerinden olan kömür ve çeliğin üretimi ve pazarlanması konusunda ortak hareket etmek için 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT'nin oldukça başarılı olması sonucu, Avrupa'da sektörel düzeyde olmayan daha geniş kapsamlı bir ekonomik birleşmenin gerçekleştirilmesi konusundaki görüşlerin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Böylece 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurularak bugünkü AB'nin temeli atılmıştır. Gümrük birliği olarak kurulan AET, 1987 yılında Tek Avrupa Senedi'nin imzalanmasıyla ortak pazara, 1993 yılında Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte ise ekonomik entegrasyonların son aşaması olan ekonomik birliğe dönüşerek Avrupa Birliği ismini almıştır.

Türkiye, AET'nin kurulması ile birlikte bu oluşumda yer almak için 1959 yılında ilk başvurusunu yapmıştır. Bugüne kadar geçen 50 yıllık bir zaman dilimi içerisinde AB'ye üyelik yolunda önemli adımlar atılmış ve 1996 yılında iki taraf arasında gümrük birliği oluşturulmuştur. Ancak Türkiye'nin diğer AB üyelerinin aksine, AB'ye tam üye olmadan gümrük birliğine girmesi ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu süreçte, gümrük birliği karşıtı olanlar Türkiye'nin önemli ölçüde ekonomik zarar gördüğünü ileri sürmeye devam etmektedirler.

Bu bağlamda, gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerine etkilerinin literatürde son zamanlarda sıkça tartışıldığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın amacı, gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine yönelik genel ekonomik etkilerinden ziyade, Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki dış ticaret üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve gümrük birliği tartışmalarına katkı sağlamaktır. AB'ye 2004 yılında 10, 2007 yılında ise 2 yeni üyenin katılmış olmasının, iki taraf arasındaki dış ticaret rakamlarında ortaya çıkarabileceği yanılgıyı önlemek için, gümrük birliği kurulduğunda AB üyesi olan 15 ülke ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle gümrük birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeler temel istatistiki göstergeler yardımıyla irdelenmiş, ardından ekonometrik analiz kullanılarak gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkileri ampirik olarak test edilmiştir.

---

[1]Bu çalışma, 17-19 Haziran 2009 tarihlerinde Anadolu Üniversitesi tarafından Eskişehir'de düzenlenmiş olan *Uluslararası Anadolu İktisat Kongresi*'nde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

[2]Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon MYO, ckalayci@ktu.edu.tr
[3]Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr

Gümrük birliğinin Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki toplam dış ticarete olan etkilerinin araştırıldığı çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, Türkiye ile AB ilişkilerinin tarihsel gelişimi hakkında kısaca bilgi verilmiş ve gümrük birliği Türkiye'nin dış ticaret politikaları açısından değerlendirilmiştir. Gümrük birliğinin Türkiye AB dış ticaretine olan etkilerinin yıllar, mal grupları ve sektörler itibarıyla değerlendirildiği dördüncü bölümü, gümrük birliğinin etkilerinin ampirik olarak tartışıldığı beşinci ve altıncı bölümler takip etmiştir. Son bölümde çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

AET'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de bu oluşum içerisinde yer almak için 1959 yılında üyelik başvurusunda bulunmuştur. İki taraf arasında yaşanan olumlu gelişmeler sonucunda 1963 yılında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. 1964 yılında uygulamaya giren bu anlaşma ile birlikte Türkiye AET'ye ortak üye olmuştur.

Ankara Anlaşması'nın amacı; Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını, Türk halkının çalışma düzeyinin ve hayat şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir (Karluk, 2003: 546). Anlaşmanın iki temel hedefi vardır. Birincisi, taraflar arasında gümrük birliğinin aşamalı olarak oluşturulması, ikincisi ise tarafların ekonomi politikalarının birbirine yaklaştırılmasıdır. Söz konusu anlaşma, malların serbest dolaşımının dışında, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını da amaçlamıştır. Ancak bu amaçlar bağlayıcı olmayıp geleceğe yönelik temenni niteliğindedir (Dura ve Atik, 2007: 484). Ankara Anlaşması'nda, Türkiye ile AET arasında gümrük birliği oluşturmak amacıyla hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç dönem belirlenmiştir.

Hazırlık dönemi, 1964 yılında başlamış 1972 yılı sonunda bitmiştir. Bu dönemde AET üstleneceği tek taraflı yükümlülüklerle Türk ekonomisini güçlendirmeyi ve gümrük birliğine geçişe hazır duruma getirmeyi taahhüt etmiştir. Hazırlık dönemi sona ermeden Türkiye'nin başvurusu üzerine iki taraf arasında yapılan görüşmeler sonucu 1970 yılında Katma Protokol imzalanmıştır. Katma Protokol'ün üye ülkelerin parlamentolarınca onay işlemlerinin zaman alacağı düşüncesiyle, ticari hükümleri geçici bir anlaşma ile 1971 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemi fiilen başlamıştır. Ancak, geçiş döneminin hukuken başlaması, Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973 tarihinde olmuştur. Geçiş döneminde taraflar karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasına dayanarak, gittikçe gelişen bir şekilde sanayi ürünleri ticaretinde gümrük birliğinin kurulmasını hedeflemişlerdir. Avrupa Topluluğu (AT) pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri hariç Türk sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini ve kısıtlamaları derhal kaldırırken, bazı tarım ürünlerine de ithalat kolaylıkları sağlamıştır. Türkiye ise, topluluk menşeli sanayi ürünlerine uyguladığı gümrükleri kademeli olarak 12 yılda kaldırmayı öngörmüş, ancak korunması gereken hassas ürünlerde ise bu süre 22 yıla uzatılmıştır (Manisalı, 2001: 86).

Katma Protokol, Türkiye ile AT arasında gümrük birliğini gerçekleştirerek, Türkiye'nin ekonomik politikalarının topluluk politikalarına uyumlaştırılması hedeflenmiştir. Katma Protokol'e göre, Türkiye sanayi ürünleri ithalatında AB'ye uyguladığı gümrük verilerini en geç 22 yıl içerisinde kademeli olarak azaltarak sıfırlayacaktı. Türkiye söz konusu protokolde öngörüldüğü şekilde gümrük indirimlerini gerçekleştirmiş ve 1995 yılı sonunda gümrük vergileri sıfırlanmıştır. Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesiyle birlikte geçiş dönemi sona ermiş ve son dönem başlamıştır. Böylece 1996 yılından itibaren Türkiye ile AB arasında sanayi ürünleri serbestçe dolaşmaya başlamıştır.
Gümrük birliği, Türkiye-AB Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihinde aldığı 1/95 sayılı kararla başlamıştır. Gümrük birliği, sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsarken, tarım ürünleri ve hizmet ticareti kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca 2001 yılı sonuna kadar Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı tercihli ticaret anlaşmalarını da kabul etmesi öngörülmüştür. 1999 Aralık ayında yapılan Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. 2004 Aralık ayında yapılan Brüksel Zirvesinde ise 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması kararı alınmıştır (Bilgili, 2007: 240). Belirtilen tarihte başlatılan müzakere görüşmeleri halen devam etmektedir.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE GÜMRÜK BİRLİĞİ

Gümrük birliği, üye ülkeler arasında malların serbestçe dolaştığı, üçüncü ülkelere karşı ise bütün üyelerin ortak gümrük tarifesi uyguladıkları bir entegrasyon türüdür. Dolayısıyla gümrük birliği süreci, Türkiye'nin hem AB üyesi ülkelere karşı hem de AB dışındaki ülkelere karşı uyguladığı dış ticaret politikası önlemlerinin değişmesine neden olmuştur. Bu entegrasyon türünde ülkeler bağımsız dış ticaret politikası izleme kabiliyetlerini kaybetmektedirler. Bu nedenle, Türkiye'de gümrük birliğine girmekle bağımsız dış ticaret politikası uygulama imkânını kaybetmiş, mevcut dış ticaret mevzuatını AB mevzuatıyla uyumlaştırarak, AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı dış ticaret kısıtlamalarını ve ödünlerini aynen üstlenmiştir. Yine bu sürecin gereği olarak Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Fas, Filistin, Tunus, Suriye, Mısır, Gürcistan ve Arnavutluk'la serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.

Geçmişte Türkiye ithalat üzerine değişik zamanlarda çeşitli adlarla ifade edilen çok sayıda vergi, resim ve harç uygulamıştır. Bu vergilerde AB sürecinde, özellikle gümrük birliğinin tamamlanması aşamasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu kapsamda vergi, fon, harç, kesinti gibi çeşitli adlarla tahsil edilen dış ticaret vergilerinde sadeleştirmeye gidilmiştir. Ayrıca AB ile yapılan sanayi malları ticaretinde gümrük vergilerinin kaldırılması ve AB'nin ortak gümrük tarifesine uyum sağlaması nedeniyle gümrük vergi gelirlerinde ortaya çıkacak azalmanın telafisi için yeni dolaylı vergiler uygulanmaya başlanmıştır. 2002 yılında yürürlüğe giren Özel Tüketim Vergisi Kanunu ile birlikte aralarında ithalattan alınanların da bulunduğu 16 adet vergi, harç ve pay kaldırılmıştır (Tokatlıoğlu, 2005: 57-62).

Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi sonucunda AB'den ve EFTA'dan yaptığı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı ortalama gümrük vergisi oranı yaklaşık olarak % 10'dan % 0'a inmiştir. Üçüncü ülkelerden ithal edilen sanayi ürünlerine uygulanan ortalama gümrük vergisi oranı ise yaklaşık olarak % 10'dan %5'e düşmüştür (Sulamaa ve Widgren, 2007: 5-6). AB'nin uyguladığı ortak gümrük tarifesinin oldukça düşük düzeyde olması, gümrük birliği sonrası AB'nin ortak gümrük tarifesini uygulamak durumunda kalan Türk sanayisini AB ülkeleri yanında AB dışındaki ülkelerin de rekabetine açmıştır.

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Türkiye ile AB arasında gerçekleşen gümrük birliğinin, hem ticareti serbestleştirmesi hem de Türkiye sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamı yaratması nedeniyle verimlilik ve üretim üzerinde doğrudan etkileri olmuştur. Türkiye gümrük birliği nedeniyle, ihracat teşvikleri de dahil olmak üzere bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybedince, dış ticaretini izlediği döviz kuru politikaları aracılığıyla yönlendirmeye çalışmıştır. Genellikle kriz dönemleriyle birlikte düzeltici devalüasyonların ardından izlenen aşırı değerli kur politikası aramalı ithalatının ucuzlamasına, böylece hammadde ve aramalı yönünden dışa bağımlılığın artmasına neden olmuştur (Tonus, 2007: 199).

Gümrük birliği ile birlikte gümrüklerin sıfırlanması Türk sanayini yoğun bir rekabetle karşı karşıya bırakmıştır. Yaşanan bu rekabete dayalı ticaret süreci Türkiye'nin dış ticaretinin genel yapısında ve dağılımında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ayrıca gümrük birliği nedeniyle AB'nin birlik dışına uyguladığı ortak gümrük tarifesinin de üstlenilmiş olması Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle olan dış ticaretini de etkilemiştir. Bu nedenle Gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini rakamlarla ortaya koymak amacıyla AB(15) ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret yıllar, mal grupları ve sektörler itibariyle aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

Türkiye'nin AB'ye İhracatı ve İthalatı

Yıllar itibarıyla ihracat ve ithalat incelenirken 1970, 1971 ve 1972 yıllarına ilişkin değerler de ele alınmıştır. Çünkü 1970 yılında imzalanan Katma Protokol sonrasında, 1971 yılından itibaren, AT Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı dış ticaret kısıtlamalarını bazı istisnalar dışında tek taraflı olarak kaldırmıştır. Pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri hariç Türkiye'ye ait sanayi ürünleri 1971 yılından beri gümrüksüz olarak AB'ye ihraç edilebildiği için Tablo 1'de görüldüğü gibi gümrük birliğinin hemen sonrasında Türkiye'nin AB'ye ihracatında önemli bir artış meydana gelmemiştir. Türkiye'nin 1995 ve 2008 yılları arasında AB(15) dışındaki ülkelere yaptığı ihracat yaklaşık olarak % 660 oranında artarken, AB(15)'ye yaptığı ihracat yaklaşık olarak % 367 oranında artmıştır. Görüldüğü gibi, söz konu yıllar arasında AB dışındaki ülkelere yapılan ihracatın artış hızı AB'ye yapılan ihracatın artış hızının yaklaşık 2 katıdır.

Tablo 1: Türkiye'nin AB'ye İhracatı (Milyon $)

						PAY(%)	
YIL	TOPLAM	AB(15)	DİĞER	AB(27)	AB(15)	DİĞER	AB(27)
1970	588	309	279	-	53	47	-
1971	677	345	332	-	51	49	-
1972	885	450	435	-	51	49	-
1995	21.636	11.084	10.552	-	51	49	-
1996	23.224	11.556	11.668	-	50	50	-
1997	26.261	12.248	14.013	-	47	53	-
1998	26.974	13.504	13.470	-	50	50	-
1999	26.587	14.352	12.235	-	54	46	-
2000	27.775	14.510	13.265	-	52	48	-
2001	31.342	16.118	15.224	-	51	49	-
2002	36.059	18.459	17.600	20.415	51	49	57
2003	47.252	24.484	22.768	27.394	52	48	58
2004	63.120	32.589	30.531	36.581	52	48	58
2005	73.476	35.872	37.604	41.365	49	51	56
2006	85.141	40.946	44.195	47.935	48	52	56
2007	107.214	50.081	57.133	60.399	47	53	56
2008	131.966	51.769	80.197	63.367	39	61	48

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do

Gümrük birliği öncesi toplam ihracat içerisinde % 51 olan AB(15) payı, 2008 yılında yaklaşık olarak % 39'a düşerken, AB dışındaki ülkelerin payı % 49'dan % 61'e çıkmıştır. Toplam ihracat içerisinde AB(27) payı, sürekli azalan bir seyir izleyerek 2008 yılında % 48 olarak gerçekleşmiştir.

Gümrük birliği sonrası ihracatta sürekli bir artış yaşanmasına rağmen, 1996 yılında gümrüklerin sıfırlanması nedeniyle ithalattaki artış daha büyük oranda olmuştur. Tablo 2'den takip edileceği üzere, AB'ye yapılan ithalat gerek dünyada gerekse Türkiye'de yaşanan krizlerin etkisiyle zaman zaman dalgalanma gösterse de toplam ithalata paralel olarak sürekli artmıştır. 1995 ve 2008 yılları arasında Türkiye'nin ithalat rakamlarındaki değişim incelendiğinde, söz konusu dönemde AB(15) dışından yapılan ithalatın % 633, AB(15)'den yapılan ithalatın ise % 274 oranında arttığı görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin AB'den İthalatı (Milyon $)

YIL	TOPLAM	AB(15)	DİĞER	AB(27)	PAY(%) AB(15)	DİĞER	AB(27)
1970	948	455	493	-	48	52	-
1971	1.171	620	551	-	53	47	-
1972	1.563	892	671	-	57	43	-
1995	35.707	16.862	18.845	-	47	53	-
1996	43.627	23.138	20.489	-	53	47	-
1997	48.559	24.870	23.689	-	51	49	-
1998	45.921	24.075	21.846	-	52	48	-
1999	40.671	21.401	19.270	-	53	47	-
2000	54.503	26.610	27.893	-	49	51	-
2001	41.399	18.280	23.119	-	44	56	-
2002	51.553	23.321	28.232	25.689	45	55	50
2003	69.339	31.696	37.643	35.140	46	54	51
2004	97.539	42.359	55.180	48.103	43	57	49
2005	116.774	45.468	71.306	52.696	39	61	45
2006	137.032	50.752	86.280	59.401	37	63	43
2007	170.057	58.004	112.053	68.612	34	66	40
2008	201.960	63.045	138.915	74.801	31	69	37

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do

Toplam ithalatı içerisinde AB(15)'nin payı incelendiğinde ise, gümrük birliği öncesi yaklaşık % 47 olan AB(15) payının 2008 yılında yaklaşık % 31'e düştüğü, AB(15) dışındaki ülkelerin payının ise % 53'ten % 69'a çıktığı görülmektedir. AB(27) ülkelerinin toplam ithalat içerisindeki payı sürekli azalarak 2008 yılında yaklaşık olarak % 37'ye düşmüştür.

Türkiye ile AB Arasındaki Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine gitmesinin temel nedenlerinden birisi de dış ticaret açıklarıdır. AB gibi gelişmiş bir ekonomi karşısında Türkiye'nin rekabet gücü daha zayıf kaldığı için dış ticaret açıklarının yaşanması kaçınılmazdır. Bununla birlikte Türkiye, gümrük birliğinin dinamik etkilerinden yararlanarak rekabet gücünü artırmayı ve dış ticaret açıklarını azaltmayı hedeflemektedir. Ancak, dış ticaret açığının ne kadarının gümrük birliğinden kaynaklandığını belirlemek oldukça güçtür. Çünkü gerek Türkiye'de gerekse dünyada yaşanan makro ekonomik gelişmeler ve bu kapsamda yaşanan krizler de Türkiye'nin dış ticaret yapısı üzerinde etkili olmuştur (Yıldırım, 2005: 160).

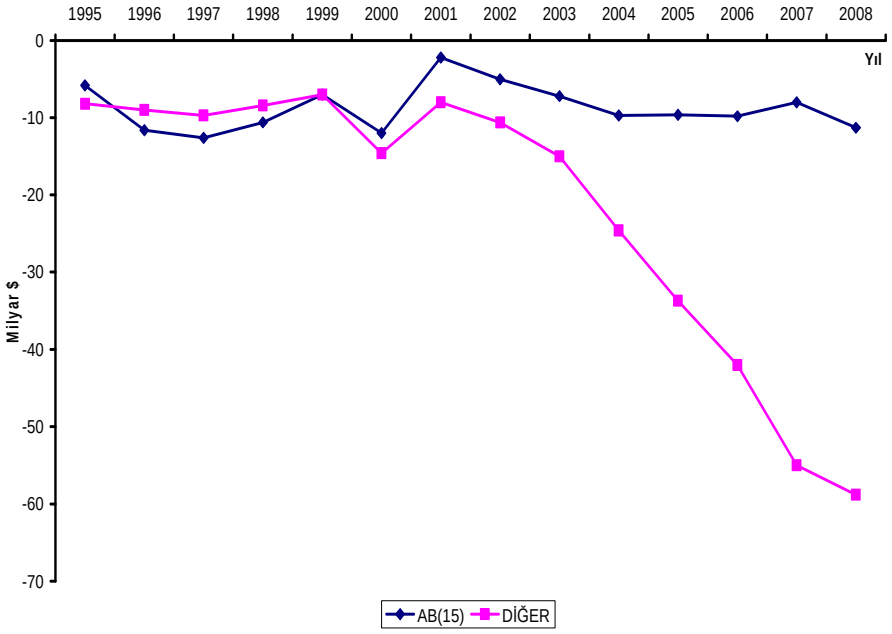
Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı (İİKO) Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre, Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaret dengesi toplam dış ticaret dengesinde olduğu gibi sürekli olarak açık vermektedir. Türkiye'nin AB(15) ile olan ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı 1995 yılında yaklaşık 5,8 milyar dolarken, gümrük birliğinin başladığı 1996 yılında yaklaşık olarak 2 kat artarak 11,6 milyar dolara ve 1997 yılında ise 12,6 milyar dolara çıkmıştır. Sonraki yılarda dalgalanmakla birlikte azalan bir seyir izleyen dış ticaret açığı, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle 2,1 milyar dolara düşmüştür. 2008 yılına kadar sürekli dalgalanmakla birlikte artan bir seyir izleyen dış ticaret açığı yaklaşık olarak 11,3 milyar dolar olmuştur.

Tablo 3: Türkiye'nin AB ile Olan Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YIL	İİKO(%) GENEL	AB(15)	DİĞER	AB(27)	DIŞ TİCARET DENGESİ (Milyon $) GENEL	AB(15)	DİĞER	AB(27)
1970	62	68	57		-360	-146	-214	
1971	58	56	60		-494	-275	-219	
1972	57	50	65		-678	-442	-236	
1995	61	66	56		-14.071	-5.778	-8.293	
1996	53	50	57		-20.403	-11.582	-8.821	
1997	54	49	59		-22.298	-12.622	-9.676	
1998	59	56	62		-18.947	-10.571	-8.376	
1999	65	67	63		-14.084	-7.049	-7.035	
2000	51	55	48		-26.728	-12.100	-14.628	
2001	76	88	66		-10.057	-2.162	-7.895	
2002	70	79	62	79	-15.494	-4.862	-10.632	-5.274
2003	68	77	60	78	-22.087	-7.212	-14.875	-7.746
2004	65	77	55	76	-34.419	-9.770	-24.649	-11.522
2005	63	79	53	78	-43.298	-9.596	-33.702	-11.331
2006	62	81	51	81	-51.891	-9.806	-42.085	-11.466
2007	63	86	51	88	-62.843	-7.923	-54.920	-8.213
2008	65	82	58	85	-69.994	-11.276	-58.718	-11.434

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do

Dış ticaret açığı AB(15) ve AB(15) dışı ülkeler yönünden 1995-2008 yılları itibarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaret açığının yaklaşık olarak % 95 oranında arttığı görülmektedir. Türkiye'nin AB(15) dışı ülkelerle olan dış ticaret açığı ise 1995 yılında yaklaşık olarak 8,2 milyar dolar iken, % 608 oranında artarak 2008 yılında 58,7 milyar dolar olmuştur. Ele alınan dönemde Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret açığı yaklaşık olarak 2 kat artarken, AB dışındaki ülkelerle olan dış ticaret açığı yaklaşık 7 kat artmıştır.
Grafik 1'de görüldüğü gibi, 2000 yılına kadar Türkiye'nin AB(15) ülkeleriyle dış ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığına kıyasla daha düşük düzeyde olan AB(15) dışındaki ülkelerle olan dış ticaret açığı, 2000 yılından itibaren artarak, AB(15) ile olan dış ticaret açığını geçmiştir. Türkiye'nin, AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ortak gümrük tarifesini üstlenmesinin de etkisiyle, AB(15) dışındaki ülkelerle yapılan ticarette, bugüne kadar, Türkiye aleyhine ciddi açıklar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gümrük birliği sonrası dış ticaret dengesi açısından asıl sorunun AB(15) dışındaki ülkelerle yaşandığı söylenebilir.

Grafik 1: Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı

TÜİK verilerine göre 2008 yılı itibarıyla Türkiye'nin Rusya ile olan ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı, Türkiye'nin AB(27) ile olan dış ticaret açığının 2 katıdır. Türkiye'nin 2008 yılında Rusya, Çin, ABD ve İran ile olan dış ticaret açığı sırasıyla yaklaşık olarak 25 milyar dolar, 14 milyar dolar, 8 milyar dolar ve 6 milyar dolardır. Yani bu 4 ülke ile yapılan ticaretten kaynaklanan dış ticaret açığı AB(27) ülkeleriyle yapılan ticaretten oluşan dış ticaret açığının 4,5 katıdır. 2008 yılında yaklaşık 70 milyar dolar olan Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı içinde AB(27)'nin payı sadece % 16 iken, yukarıda belirtilen 4 ülkenin payı % 76'dır.

Dış ticaret yönünden gümrük birliği ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken asıl konu, gümrük birliğinin sonrası AB dışındaki ülkelerle yapılan ticaretten kaynaklanan dış ticaret açıklarının hızlı bir şekilde artarak ciddi boyutlara ulaşmış olmasıdır. Türkiye'nin AB dışı ülkelerle oluşan dış ticaret açığının temel nedenleri olarak; gümrük birliği sonrası uygulanmaya başlayan düşük ortak gümrük tarifesi, gümrük birliği ile birlikte Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı tercihli ticaret rejimlerini üstlenmek durumunda kalması, Türkiye'nin hammadde, aramalı ve yatırım malı yönünden önemli ölçüde dışa bağımlı olması, son yıllarda artan iç tüketimi karşılamak için petrol ve doğal gaz ithalatında yaşanan hızlı artışlar sayılabilir.

Türkiye'nin AB(15) ile olan ticaretinde İİKO dalgalanmakla birlikte sürekli artmıştır. 1995 yılında % 66 olan İİKO, 1996 yılında gümrük birliğinin oluşturulmasıyla birlikte % 50'ye düşmüştür. Daha sonraki yıllarda dalgalanmakla birlikte sürekli artan İİKO, 2008 yılında % 82 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB(15) dışı ülkeler olan İİKO zaman zaman artsa da son yıllarda 2008 yılı hariç sürekli azalmıştır. Türkiye'nin AB(15) dışındaki ülkelerle olan İİKO yaklaşık olarak 1995, 1997, 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla % 56, % 57, % 51 ve % 58 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan Türkiye'nin AB(27) ile olan ticaretinde İİKO 2007'de % 88, 2008'de % 85 olmuştur.

Mal Grupları İtibarıyla Türkiye'nin AB ile Ticareti

Mal grupları itibarıyla, gümrük birliği sürecinde, Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'e göre, bütün mal guruplarına ilişkin ihracatın değer olarak sürekli arttığı görülmektedir. Ancak mal gruplarının AB'ye olan ihracat içerisindeki payları açısından bakıldığında, yatırım malı, hammadde ve ara malı ihracatının arttığı, tüketim malı ihracatının azaldığı görülmektedir. İthalat açısından durum incelendiğinde ise, bütün mal gruplarına ilişkin ithalat değer olarak artmakla birlikte, AB'den yapılan ithalat içerisinde yatırım mallarının payının azaldığı, tüketim mallarının payının ise arttığı söylenebilir.

Türkiye'nin AB(15) ülkelerine yaptığı ihracat içerisindeki mal gruplarının payları 1995-2008 yılları açısından karşılaştırıldığında, yatırım mallarının payının % 3'ten % 15'e, hammadde ve ara mallarının payının % 32'den % 38'e çıktığı, tüketim mallarının payının ise % 65'ten % 47'ye düştüğü görülmektedir. İncelenen dönemde Türkiye'nin AB(15) ülkelerinden yaptığı ithalat içerisinde yatırım mallarının payı % 29'dan % 21'e düşerken, hammadde ve ara mallarının payı % 63'ten % 64'e, tüketim mallarının payı ise % 8'den % 15'e çıkmıştır.

Tablo 4: Mal Grupları İtibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye İhracatı ve İthalatı

	İHRACAT(Milyon $)			İHTALAT(Milyon $)		
YIL	Yatırım Malı	Hammadde (Ara Malı)	Tüketim Malı	Yatırım Malı	Hammadde (Ara Malı)	Tüketim Malı
1995	321	3537	7217	4785	10.663	1.385
1996	386	3722	7431	7030	13.225	2.700
2007	6.959	18.140	24.855	13.227	35.597	8.864
2008	7.873	19.476	24.269	13.276	40.122	9.405
2008 AB(27)	9.947	25.184	28.052	15.049	48.568	10.932
		Pay(%)			**Pay(%)**	
1995	3	32	65	29	63	8
1996	3	32	64	31	57	12
2007	14	36	50	23	62	15
2008	15	38	47	21	64	15
2008 AB(27)	16	40	44	20	65	15
2008 AB Dışı	10	62	28	10	82	8
2008 Genel	13	51	36	14	75	11

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do

Tablo 4'te görüldüğü üzere, 2008 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde yatırım mallarının payı % 13, hammadde ve ara mallarının payı % 51 ve tüketim mallarının payı % 36'dır. Toplam ithalat içinde yatırım malları, hammadde ve ara malları ile tüketim mallarının payı sırasıyla % 14, % 75 ve % 11'dir. Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle olan ticaretinde en fazla pay hammadde ve aramalına aittir. Hammadde ve ara malları ticaretinin AB dışındaki ülkelerle yapılan toplam ihracat ve ithalat içindeki payı sırasıyla %62 ve % 82'dir.

Sektörler İtibarıyla Türkiye'nin AB ile Ticareti

Sektörler itibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı Tablo 5 yardımıyla incelenmiştir. Tabloya göre tarım ve ormancılık ürünlerinin AB(15)'ye olan toplam ihracat içindeki payı 1995 yılında % 9 iken, beklenildiği gibi azalarak 2008 yılında % 3'e düşmüştür. İmalat sanayinin 1995 yılında % 88 olan payı ise artarak 2008 yılında % 95 olmuştur. AB(15) ülkelerinden yapılan ithalat içerisinde 1995 yılı itibarıyla % 2 olan tarım ve ormancılık ürünlerinin payı, 2008 yılında % 1 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi ürünlerinin AB(15)'den yapılan ithalat içindeki payı ise, 1995 yılında % 93, 1996 ve 2007 yılında % 95, 2008 yılında ise % 94 tür. Sektörler itibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı 1995 ve 2008 yılları açısından değer olarak incelendiğinde, tarım ve ormancılık ürünleri ihracatının 1995 yılında 994 milyon dolar iken, % 47 oranında artarak 2008 yılında yaklaşık 1,5 milyar dolar olduğu görülmektedir. İmalat sanayi ürünleri ihracatı ise, 1995 yılında yaklaşık olarak 9,8 milyar dolar iken, % 405 oranında artarak 2008 yılında 49,3 milyar dolar olmuştur.

Tablo 5: Sektörler İtibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye İhracatı ve İthalatı

	İHRACAT (Milyon $)				İTHALAT (Milyon $)			
YIL	Tarım ve Ormancılık	Mad. ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Diğer	Tarım ve Ormancılık	Mad. ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Diğer
1995	994	184	9.772	134	408	65	15.646	743
1996	1.020	175	10.214	147	396	80	21.981	681
2007	1.502	537	47.568	474	435	516	55.333	1.720
2008	1.457	582	49.313	417	551	664	59.416	2.414
2008 (AB27)	1.839	697	60.396	435	1.160	684	69.210	3.747
		Pay(%)				**Pay(%)**		
1995	9	2	88	1	2	-	93	4
1996	9	2	88	1	2	-	95	3
2007	3	1	95	1	1	1	95	3
2008	3	1	95	1	1	1	94	4
2008 (AB27)	3	1	95	1	1	1	93	5

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do

Türkiye'nin AB(15) ülkelerinden olan tarım ve ormancılık ürünleri ithalatı 1995 yılında 408 milyon dolar iken, % 35 oranında artarak 2008 yılında 551 milyon dolar olmuştur. İmalat sanayi ürünleri ithalatı ise, 1995 yılında yaklaşık olarak 15,6 milyar dolardan, % 280 oranında artarak 2008 yılında 59,4 milyar dolara çıkmıştır.

Tablo 5'teki veriler analiz edildiğinde gümrük birliği sonrası Türkiye'nin AB(15)'ye olan sanayi ürünleri ihracatı ithalata nazaran daha çok arttığı görülmektedir. Ancak 1995 ve 2008 yıllarında iki taraf arasındaki dış ticaret dengesi sadece sanayi ürünleri yönünden incelendiğinde dış ticaret açığının Türkiye aleyhine yaklaşık olarak 2 kat arttığı söylenebilir.

EKONOMETRİK MODEL VE LİTERATÜR

Çalışmada çekim modeli takip edilmiştir. Newton'un çekim yasasına dayanan çekim modeli, iktisatta ilk kez Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından ülkeler arasındaki ticaret akımlarını açıklamak üzere kullanılmıştır. Linnemann (1966), Anderson (1979), Bergstrand (1985) tarafından geliştirilen ve teorik temelleri atılan model, uygulamadaki başarısından ötürü son zamanlarda dış ticaretten göç ve ulaşıma kadar birçok alana uygulanmaktadır. Standart çekim modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır:

$$LDT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 LG_{it} + \beta_2 LG_{jt} + \beta_3 LMES_{ij} + \varepsilon_{ijt} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde t zamanı, L serinin logaritmasının alındığını, DT_{ijt}, i ülkesinden j ülkesine doğru olan t zamanındaki ihracatı, G_i ihracatçı, G_j ithalatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılalarını, MES_{ij} ise, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin başkentleri arasındaki coğrafik uzaklığı göstermektedir. Modelde β_1 ve $\beta_2 > 0$, $\beta_3 < 0$ olarak beklenmektedir. Yani herhangi bir ülkenin bir diğer ülkeye olan ihracatı, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru uzaklıkları ile ters orantılıdır.

Çalışmanın konusunu oluşturan gümrük birliği ve benzeri ekonomik oluşumların üye ülkelerin dış ticaretine olan etkilerinin analizinde, genelde panel veri analiz yöntemleri kullanılmakta ve oluşturulan kukla değişkenler yardımıyla bu etki ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi sonucunda kayıp ve kazançlarının neler olduğu literatürde sıkça tartışılmaktadır. Ancak bu tartışma daha çok gümrük birliğinin Türkiye'nin genel ekonomik performansını ne yönde etkilediği ya da etkileyebileceği üzerine odaklanmıştır. Bu analizlerde Harrison, Rutherford ve Tarr (1997), Mercenier ve Yeldan (1997), Lejour ve De Mooij (2004)'de olduğu gibi çoğunlukla genel denge yaklaşımı kullanılmaktadır. Öte yandan, gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara az sayıda da olsa rastlamak mümkündür.

Harrison, Rutherford ve Tarr (1997), Türkiye'nin gümrük birliğine üye olmasından üçüncü ülkelerin daha fazla yarar sağlayacağını ileri sürdükleri çalışmalarında, genel denge analizini kullanarak Türkiye'nin gümrük birliğine girmesinin olası ekonomik etkileşimlerini analiz etmişlerdir. Buna göre, gümrük birliğine girişle beraber Türkiye'nin uygulayacağı politikalara bağlı olarak Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılasını (GSYH) yıllık olarak % 1-1,5 oranında arttırabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca tarifelerin indirilmesi ile birlikte, Türkiye'nin gelir kaybının yaklaşık olarak GSYH'nin % 1,4 olacağını tespit etmişlerdir. Yazarlar, oluşabilecek mali açığın kapatılabilmesi için ise harcamaların azaltılmasını, gelirlerin ve vergilerin arttırılmasını önermişlerdir. Kısaca çalışmada araştırmacılar, gümrük birliğinden Türkiye ekonomisinin olumsuz olarak etkileneceğini öne sürmüşlerdir.

Genel denge analizini kullanarak gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine olası etkilerini araştıran Mercenier ve Yeldan (1997) ise, gümrük birliği ile birlikte Türkiye'nin tarifelerde büyük oranlı indirime gitmesi gerekeceğinden AB'ye girmeden gümrük birliğine geçişin Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyeceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu olumsuz etkinin Türkiye'nin AB'nin bir parçası olması durumunda ortadan kalkacağını ifade etmişlerdir. Öte yandan, AB'ye girmeden gümrük birliğinin Türkiye'nin refahını arttırabilmesi için, Türkiye'de ticari reformların mutlaka yapılması ve buna ilave olarak Avrupa ticaretindeki tarife dışı engellerin kaldırılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003), 1980-2001 döneminde 150 ülke için yaptıkları çalışmada, ihracat ve ithalat fonksiyonlarını kullanarak gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. İhracat ve ithalat talep fonksiyonlarının tahmininde sırasıyla sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gümrük birliği hem Türkiye'nin AB'ye olan ihracatını hem de AB'nin Türkiye'ye olan ihracatını pozitif olarak etkilemektedir.

Adam ve Moutas (2005), Türkiye'nin büyük bir tarım sektörüne sahip olduğunu ve bunun yanı sıra değişik imalat ürünlerinde nispi olarak düşük fiyat ve yüksek kalitede ürünler ürettiğini ve dolayısıyla Türkiye ile AB arasındaki ticaretin asimetrik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini yaptıkları genel denge analizi ile doğrulayan araştırmacılar, Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda, Türkiye pazarının teknolojik olarak gelişmemiş AB ülkeleri için bir anlam ifade etmeyeceğini, ancak bu ülkelerin AB ülkelerine olan ihracatını azaltacağını tespit etmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin AB'ye üye olmasının göç ve politika etkileşimleri nedeniyle AB ülkelerine büyük bir maliyet yükleyeceğini iddia etmişlerdir.

Gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleyen bir diğer genel denge analizi çalışması Lejour ve De Mooij (2004)'den gelmiştir. Lejour ve De Mooij (2004), Türkiye'nin AB'ye katılmasının olası ekonomik etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada, Türkiye'nin AB'ye üyeliği ile birlikte, Avrupa pazarına açılması, kurumsal reformlar ve göç gibi alanlarda meydana gelebilecek temel değişikliklere vurgu yapılmıştır. Analizde öncelikle ampirik bulgulardan yola çıkılmış ve ardından genel denge analizi ile yukarıda ifade edilen konular araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin AB pazarına açılması hem Türkiye'nin hem de AB ülkelerinin refahını olumlu olarak etkilemekle birlikte, Türkiye'nin kazancı daha fazladır. Şöyle ki; Türkiye'nin AB pazarına açılması ile birlikte büyüme oranı uzun dönemde % 0,8 oranında artacaktır. Öte yandan çalışmada, AB'ye üyeliğin Türkiye'de en fazla etkili olacağı alanlar ise sırasıyla % 18 ve % 15 büyümesi beklenen tekstil ve hazır giyim sektörü olarak

öne çıkmıştır. Ayrıca AB'ye üyelik, Türkiye'nin kurumsal reformlarını hızlandıracağı gibi Türkiye'den AB'ye yaklaşık olarak 2.7 milyon kişinin göç edeceğini tahmin etmişlerdir. Göç edenlerin kalifiye oldukları varsayımı altında, bu göçün Türkiye'nin büyüme oranını % 1,8-% 2,2 dolayında azaltacağını, AB ülkelerinin büyüme oranlarını ise % 0,5-% 0,7 oranlarında arttıracağını ortaya koymuşlardır.

Adam ve Moutas (2008), gümrük birliğinin Türkiye ile AB arasındaki ticarete olan etkilerinin simetrik olmadığını ileri sürdüğü çalışmalarında, AB üyesi ve AB üyesi olmayan 24 OECD ülkesinin imalat sanayi ticaretini 1998-2004 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışmada genel denge ve ekonometrik analiz birlikte kullanılmıştır. Genel denge analizi sonucu, Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda, hem Türkiye'nin AB ülkelerine hem de AB ülkelerinin Türkiye'ye olan ihracatının artacağını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Mercenier ve Yeldan (1997)'nin bulguları ile de örtüşmektedir. Diğer yandan araştırmacılar, gümrük birliğinin AB ve Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini analiz etmek için çekim modeline, gümrük birliği kukla değişkenleri ekleyerek test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, gümrük birliği AB(15) ülkeleri arasındaki ticareti olumsuz yönde etkilemekle birlikte, Türkiye'den AB'ye ve AB'den Türkiye'ye olan ihracatı olumlu olarak etkilemektedir.

Türkiye üzerine yapılan bir diğer çalışmada Seymen (2009), AB ülkelerinin AB'ye üyeliklerinin, Türkiye ile AB arasındaki ticaretin hacmi ve ülke yoğunlaşması üzerinde daha etkili olduğunu, her bir yeni üyenin AB'ye katılımının Türkiye'nin gerek o ülkeye, gerek eski üyelere ihracatını lehte ya da aleyhte saptırdığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Türkiye'nin AB'den ithalatının ülke kompozisyonunun da ülkelerin AB'ye üyelik dönemlerinden daha çok etkilendiğini ortaya koymuştur. Öte yandan, Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2007), gümrük birliğinin Türkiye imalat sanayine etkilerini inceledikleri çalışmada, gümrük birliğinin negatif etkisinden söz etmenin doğru olmayabileceğini, pozitif etkisinin ise şimdilik beklenildiği kadar yüksek olmadığını iddia etmişlerdir. Çekim modelini kullanan Bilici, Erdil ve Yetkiner (2008) ise, gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal bir değişim meydana getirip getirmediğini analiz etmişlerdir. Çalışmada AB'nin Türkiye'nin ticareti için her zaman önemli olduğu ve gümrük birliğinin bu süreci pekiştirdiği yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

YÖNTEM VE ANALİZ SONUÇLARI

Bu çalışmada gümrük birliğinin Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki ihracat potansiyelini ne yönde etkilediğini test etmek amacıyla, Türkiye dahil 16 ülke incelenmiştir. 2000-2007 döneminin incelendiği çalışmada statik panel veri analiz yöntemlerinden olan tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır. Bu amaçla, öncelikle literatürdeki bilgiler ışığında ülkeler arasındaki dış ticaretin belirleyici faktörleri genelleştirilmiş çekim modeli çerçevesinde belirlenmiştir. Ayrıca modele gümrük birliğinin etkilerini analiz etmek için kukla değişkenler ilave edilerek çalışmada kullanılan nihai modele ulaşılmıştır. Buna göre, gümrük birliğinin Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki ticarete olan etkilerini analiz edildiği model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$LDT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 LG_{it} + \beta_2 LG_{jt} + \beta_3 LN_{it} + \beta_4 LN_{jt} + \beta_5 LMES_{ijt} + \beta_6 DİL_{ijt} + \beta_7 DTAB_{ijt} + \beta_8 TAB_{ijt} + \varepsilon_{ijt} \quad (2)$$

2 numaralı modelde, i ihracatçı ülkeleri, j ithalatçı ülkeleri ve t zamanı göstermek üzere; DT_{ij}, ihracatçı ülkeden ithalatçı ülkeye doğru olan dış ticaret akımını, G_i ve G_j sırasıyla ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılalarını, N_i ve N_j ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusunu, MES_{ij} ülkelerin başkentlerinin bir birine olan kilometre cinsinden coğrafi uzaklığını, $DİL_{ij}$ ülkelerin ortak dili konuşup konuşmadıklarını, ε_{ijt} ise modelin hata terimlerini göstermektedir. $DTAB_{ij}$ ve TAB_{ij} gümrük birliğinin etkilerini analiz etmek için modele eklenmiştir. $DTAB_{ij}$ dış ticaretin AB(15) ülkeleri arasında olması durumunda 1, Türkiye ile olması durumunda 0 değerini alan kukla değişkeni; TAB_{ij}, Türkiye'nin ihracatçı AB(15) ülkelerinin ithalatçı olması durumunda 1, aksi durumda 0 değerini alan kukla değişkeni ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık olup, gayri safi yurtiçi hasıla ve nüfus verileri Dünya Bankasının WDI-2009'dan, ticaret akımı verileri IMF'nin DOTS (direction of trade statistics) online veritabanından, uzaklık verileri http://www.timeanddate.com adlı siteden temin edilmiştir.

Tablo 6: Panel Veri Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken LDT_{ij}		
Bağımsız Değişkenler	Katsayısı	t istatistiği
LG_i	0,73[a]	26,20
LG_j	0,36[a]	11,40
LN_i	0,03[b]	2,28
LN_j	0,46[a]	12,90
$LMES_{ij}$	-1,07[a]	-15,10
$DİL_{ij}$	0,45[a]	2,94
$DTAB_{ij}$	0,77[a]	4,55
TAB_{ij}	0,42[c]	1,91
Sabit Terim	-7,72[a]	-8,93
R^2 : 0.75 F Testi: 743 Gözlem sayısı: 1920		

Not: a, b ve c ilgili katsayının sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Gümrük birliği sürecinde Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki dış ticaretin analizinde panel veri analiz yönteminden yararlanılmış ve 2 numaralı denklemin çözümü sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 6'da özetlenmiştir. Modelin öngördüğü gibi ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin bir göstergesi olan gayri safi yurtiçi hasılaları (G) ticaret akımlarını pozitif olarak etkilemektedir. Ancak ihracatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılalarının ticaret akımları üzerindeki pozitif etkisi daha fazladır. Şöyle ki, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılalarındaki % 1'lik bir artış sırasıyla dış ticaret akımlarını % 0,73 ve % 0,36 oranında arttırmaktadır.

Öte yandan ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfuslarının dış ticareti pozitif olarak etkilediği görülmekle birlikte, ithalatçı ülkelerin nüfuslarının dış ticaret üzerindeki etkisi daha yüksektir. Bu sonuç, büyük nüfusa sahip ülkelerin az nüfuslu ülkelere kıyasla daha fazla ithalat yaptığını göstermektedir. Ülkelerin coğrafi olarak birbirine uzak olması özellikle ulaşım maliyetlerini arttırarak ticareti negatif olarak etkilemekte iken, ortak dili konuşma ülkelerin ticaret akımlarını beklentiler doğrultusunda pozitif olarak etkilemektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan gümrük birliğinin Türkiye'nin ve AB(15) ülkelerinin dış ticaretine olan etkileri literatürde sıklıkla başvurulan kukla değişkenler yardımıyla analiz edilmiştir. Bu amaçla DTAB ve TAB kukla değişkenlerinden yararlanılmıştır. $DTAB_{ij}$ dış ticaretin AB(15) ülkeleri arasında olması durumunda 1, Türkiye ile olması durumunda 0 değerini alan kukla değişkeni göstermektedir. $DTAB_{ij}$ değişkeninin katsayısı 0,77 gibi oldukça yüksek bir rakam çıkmasının yanında istatistiki olarak da % 1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, gümrük birliğinin AB(15) ülkelerinin birlik içi ticaretini önemli ölçüde arttırdığını ortaya koymaktadır.
TAB_{ij}, Türkiye'nin ihracatçı AB(15) ülkelerinin ithalatçı olması durumunda 1, aksi durumda 0 değerini alan kukla değişkeni göstermektedir. Analiz sonucuna göre TAB katsayısı 0,42 olarak tespit edilmiş olup % 10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Dikkat edileceği üzere, gümrük birliği neticesinde AB(15) ülkelerinin birlik içerisindeki ticaretine kıyasla Türkiye'nin AB(15) ülkelerine olan ticareti gerek anlamlılık gerekse katsayının büyüklüğü yönünden daha düşük düzeyde kalmakla birlikte, gümrük birliği Türkiye'nin AB(15) ülkelerine olan ihracatını arttırmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan bir gümrük birliği süreci başlamıştır. Gümrük birliği ile birlikte söz konusu ürünlerin gümrüksüz olarak serbestçe dolaşımının sağlanması, beklenildiği gibi iki taraf arasındaki ticaret hacmini artırmıştır. Gümrük birliği, AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesini üstlenmesini gerektirdiği için Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle olan ticareti de bu süreçten etkilenmiştir.

Gümrük birliği öncesi ve sonrasını karşılaştırmak amacıyla 1995 ve 2008 yıllarında Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı ve AB(15)'den ithalatı değer olarak incelendiğinde, ihracattaki artışın ithalattaki artıştan daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak ihracattaki artışın fazla olması iki taraf arasındaki dış ticaret dengesinde Türkiye aleyhine olan durumun Türkiye lehine dönüşmesini sağlayamamıştır. Aksine Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı 1995-2008 yılları arasında yaklaşık 2 kat artmıştır. Türkiye'nin AB(15) dışındaki ülkelerle olan dış ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı ise söz konusu dönemde yaklaşık olarak 7 kat artmıştır. Gümrük birliği sonrası Türkiye'nin dış ticaretinin genel süreci izlendiğinde, asıl değişimin Türkiye ile AB dışındaki ülkelerle olan ticaret üzerinde olduğu görülmektedir.

Türkiye ile AB(15) arasındaki ticarette ihracatın ithalatı karşılama oranının gelişim seyri incelendiğinde, Türkiye açısından İİKO'nun gümrük birliği öncesine kıyasla önemli ölçüde artarak % 80'in üzerine çıktığı dikkat çekmektedir. Türkiye'nin AB(27) ülkeleri ile ticareti açısından İİKO, 2007 yılında % 88, 2008 yılında ise % 85'tir. Bu durum, gümrük birliğine karşı olanların görüşlerinin aksine, Türk sanayinin gümrüklerin sıfırlanmasının getirdiği yoğun rekabete karşı koyma yeteneğinin gün geçtikçe artmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

AB(15)'ye yapılan ihracat içinde en fazla pay tüketim mallarına ait olmakla birlikte, gümrük birliği sonrası tüketim mallarının payı azalırken, yatırım ve ara mallarının payı artmıştır. İthalat içerisinde en fazla pay ise sırasıyla ara malı ve yatırım mallarına aittir. Bu durumun Türkiye'nin genel ithalatı içinde geçerli olduğu dikkate alınarak, Türkiye'nin hammadde yönünden dışa bağımlı bir ülke olduğu, dolayısıyla ihracattan kazanılan dövizlerin önemli bir kısmının ihraç ürünlerinin üretilmesi için gerekli girdi ithalatı amacıyla harcandığı söylenebilir. Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatının ve AB(15)'den ithalatının yaklaşık % 95'ini imalat sanayi ürünleri oluşturmakta olup, iki taraf arasındaki ticarette tarım ürünlerinin payı azalırken, sanayi ürünlerinin payı artmaktadır.

Genelleştirilmiş çekim modeli sonucunda elde edilen bulgular, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB(15) ülkelerine olan ihracatını ve AB(15) ülkelerinin birlik içi ticaretini önemli ölçüde arttırdığını ortaya koymaktadır. Ancak, incelenen dönemde gümrük birliği AB(15) ülkeleri arasındaki iç ticareti Türkiye'nin AB(15)'ye olan ihracatından daha fazla arttırmıştır. Bu sonuç, çekim modelini kullanarak sektörel bir analiz yapan Lejour ve De Mooij (2004) ile genel denge analizi ve çekim modelini birlikte kullanan Adam ve Moutas (2008)'ın çalışmalarında elde ettikleri bulgularla paralellik arz etmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, gümrük birliğinin etkilerinin sadece AB ülkeleri ile sınırlı kalmadığı gerçeğinden hareketle daha geniş örneklem için bu etkinin araştırılması daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

KAYNAKÇA

Adam, A. ve Moutos, T. (2005), "Turkish Delight for Some, Cold Turkey for Others? The Effects of the EU-Turkey Customs Union", **CESifo Working Paper**, No: 1550.

Adam, A.ve Moutos, T. (2008), "The Trade Effects of the EU-Turkey Customs Union", **World Economy**, 31, 685-700.

Anderson, E. J. (1979), "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation", **American Economic Review**, 69(1), 106-116.

Bergstrand, J. (1985), "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence", **The Review of Economics and Statistic**, 67(3), 474-481.

Bilici, Ö., Erdil, E. ve Yetkiner, İ., H. (2008), "The Determining Role of EU in Turkey's Trade Flows: a Gravity Model Approach", **Working Paper**, No: 08/06.

Bilgili, E. (2007), "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya Olan İhracatının Sektörel Analizi", **Ege Akademik Bakış**, 7, 239-250.

Dura, C. ve Atik, H., (2007), **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayınları, Ankara.

Erzan, R., Filiztekin, A. ve Zenginobuz, Ü. (2007), "AB ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayine Etkileri", **Gümrük Birliği ve Türkiye Sanayisi Üzerine Etkileri, TEPAV**, 9-58.

Harrison, G. W., Rutherford, T. F. ve Tarr, D. G., (1997), "Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union", **European Economic Review**, 41, 861-70.

IMF, Direction of Trade, http://www.imfstatistics.org/dot.

Karluk, R., (2003), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul.

Lejour, A. M. ve de Mooij, R. A., (2004), "Turkish Delight: Does Turkey's Accession to the EU Bring Economic Benefits?", **CESifo Working Paper**, No: 1183.

Linneman, H. (1966), **An Econometric Study of International Trade Flows**, North Holland, Amsterdam.

Manisalı, E. (2001), **İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı: Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Otopsi Yayınevi, İstanbul.

Mercenier, J. ve Yeldan, E. (1997), "On Turkey's Trade Policy: Is a Customs Union with Europe Enough?", **European Economic Review**, 41, 871-80.

Neyaptı, B., Taşkın, F. ve Üngör, M. (2003), "Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?", **METU International Conference in Economics**, 06-09 September, Ankara.

Pöyhönen, P. (1963), "A Tentative Model for the Flows of Trade between Countries", **Weltwirtschatftliches Archiv**, 90, 93-99.

Seymen, D. (2009), "Gümrük Birliği Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Ticaretinde Ülke Yoğunlaşmasını Değiştirebilir mi?", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14, 199-220.

Sulamaa, P. ve Widgren, M. (2007), "Turkish EU Membership: A Simulation Study on Economic Effects", **VATT Discussion Papers**, No: 410.

Time and Date, http://www.timeanddate.com/worldclock/distance.html

Tinbergen, J. (1962), **Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy**, New York, Twentieth Century Fund.

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do.

Tokatlıoğlu, M.Y. (2005), "Türkiye'de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, 10, 46-72.

Tonus, Ö. (2007), "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17, 193-214.

World Bank Development Indicators (WDI), 2009, www.worldbank.org/data

Yıldırım, A. (2005), "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15, 157-168.

Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Takım
Bartın Üniversitesi- İ.İ.B.F

Özet : Kriz yıllarında görülen negatif büyüme hariç olmak üzere, Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllardan itibaren, büyüme oranları dalgalı bir seyir izlemesine rağmen genel olarak pozitif düzeyde seyretmiştir. Özellikle 2001 krizinden sonra üst üste yakalanan yüksek büyüme koşullarındaki mevcut ekonomik yapı, işsizliğin artmasını önleyememiş, gelinen noktada bu durumu ifade eden ''istihdamsız büyüme'' kavramı tartışılır hale gelmiştir. Teorik olarak ekonomik büyümeyle birlikte işsizliğin azalacağı beklenirken böyle bir beklenti gerçekleşmemiş, yapısal uyum politikaları, ekonomik politikaların serbestleştirilmesi ve mali piyasalardaki dalgalanmalar nedeniyle büyümedeki olumlu gelişmelerin istihdama yansımadığı gözlenmiştir. Bu çalışmada Türkiye'nin 1975-2008 verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki Granger Nedensellik analizi ile test edilmiş, her iki değişkenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu sonucuna varılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İşsizlik, İşgücü Piyasası, Granger Nedensellik Testi

The Relation between Economic Growth and Unemployment in Turkey: Granger Causality Test

Abstract: Although, in Turkish economy growth rates have fluctuated frequently from 1980s, they have remained at positive level generally, except the negative rates which have been seen in the years of crises. Especially after the 2001 crisis high economic growth rates do not prevent high levels of unemployment and make the term of "growth with unemployment" a discussive issue. Whereas the unemployment has been expected to fall with the economic growth theoretically, this expectation has not become reel, because structural adjustment policies, liberalization of economic policies and fluctuations in fiscal markets prevented the positive reflections of increasing growth rates to employment. In this paper I test the relation between economic growth and unemployment with Granger Causality Analysis using 1975-2008 Turkey's data and conclude that both of them are correlated.
Keywords: Economic Growth, Unemployment, Labor Market, Granger Causality Test

GİRİŞ

İşsizliğe neden olan faktörler farklı olsa da gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde en önemli sosyo-ekonomik sorun olarak her dönemde geçerliğini korumaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kadar pek çok ülkede ekonomik büyümeye rağmen istihdam artmamakta, işsizlik oranı artmakta veya gerektiği kadar azaltılamamaktadır. Kuşkusuz böyle bir durumun oluşmasında her ülkenin kendine özgü pek çok nedeni bulunmaktadır. Bir ülke ekonomisinde ekonomik büyümeye rağmen işsizlik oranlarının kaygı verecek düzeyde yüksek boyutlara ulaşması açıklanabilir bir durum olarak görülmemektedir. Zaten 'istihdamsız büyüme' veya 'yoksullaştıran büyüme' tartışmasının dayanağı da tam olarak izah edilemeyen bu durumdur (Akkaya ve Gürbüz, 2006: 185-196). Genel olarak GSYİH'nın azalması ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarının azalmasına, bu mal ve hizmeti üretecek işgücünün atıl kalmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda işsizlik artmaktadır. Tersi durumda ise daha fazla mal ve hizmet üretebilmek için daha çok işgücü istihdam edileceğinden işsizliğin azalması beklenir. Ancak, Türkiye dahil çoğu ülkede bu beklenti gerçekleşmemiştir.

Türkiye'nin mevcut ekonomik politikaları ve büyüme stratejisindeki belirsizlik nedeniyle büyümenin istihdam oluşturma kabiliyetinin giderek azaldığı ve ithalata dayalı bir büyümenin öngörüldüğü savunulmaktadır. Öngörülen büyüme stratejisinin eksiklikleri nedeniyle büyümenin yaratacağı istihdam kapasitesi net olarak ortaya konulmamaktadır. Demografik gelişmeler, tarım sektöründen diğer sektörlere yönelen işgücü ve göç olgusu nedeni ile artan istihdam ihtiyacını karşılamaktan uzak bir büyüme görünümü sergilemektedir. Ekonomik büyüme için Türkiye giderek daha çok ithalat yapar hale gelmektedir. Yatırım malı ve enerjide dışa bağımlılık kısa dönemde çözülemediğinden büyüme yükseldikçe yatırım malı ve enerji ithalatı artmaktadır. Ancak esas sorun, Dahilde İşleme Rejiminin özendirdiği ara malı ithalatındaki artıştır. Daha yüksek büyüme için daha çok ithalat yapılmakta, bunun sonucu olarak da daha hızlı büyümeye rağmen yurt içinde yeterli katma değer oluşmamaktadır (Gürlesel, 2008).

EKONOMİK BÜYÜME İLE İŞSİZLİK ARASINDA TEORİK İLİŞKİLER

Büyüme Teorileri

Büyüme teorileri, bir ülkede ekonomik büyüme oranını belirleyen faktörleri, ülkeler arasında yaşanan gelir ve büyüme oranı farklılıklarının nedenlerini açıklamaktır. Büyüme teorileri üzerinde yoğun çalışmaların yapıldığı iki dönemden bahsetmek mümkündür. Birinci dönem 1950'lerin sonu ve 1960'lar; ikinci dönem ise 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllardır. Birinci dönemdeki araştırmalar neoklasik büyüme teorisini oluşturmaktadır. Bu dönem büyüme teorilerine en büyük katkı Robert Solow tarafından yapılmıştır. Yeni araştırmalar ise içsel büyüme teorisi diye bilinmektedir. Bu teoriye ilk katkılar Robert Lucas ve Paul Romer tarafından yapılmıştır (Fischer ve Dornbusch, 1998: 269-270).

Sanayi devrimi öncesi Batı Avrupa'da 15.yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında hüküm süren Merkantilist teoriye göre servetin kaynağı dış ticaret fazlası yoluyla sağlanan değerli maden stokudur. Bu düşünceye göre, nüfus artışı ile birlikte ihracatı olabildiğince artırıp ithalatı da kısıtlayarak ekonomik büyüme sağlanmaktadır.

Merkantilist düşünceye tepki olarak ortaya çıkan Fizyokratlar ise ekonomide tek üretici sektörün tarım olduğunu, bu sektör her zaman harcanandan daha fazlasını geri verdiğini, diğer sektörlerin büyümeye kaynaklık yapamayacağını, tarımı ise ekonomik

büyümenin temel kaynağı olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla ekonomik büyüme tarım sektöründeki üretim artışıyla mümkün olmaktadır.

Klasik teoride ekonomide tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, fiyat ve ücret mekanizması düzgün işlediğinde aktif nüfusun tümü üretime katılırken tam istihdam gerçekleşeceği için, Say Yasası gereği talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizlik diye bir olgu söz konusu değildir. Klasik Büyüme Teorisi, ücretlerin de doğal piyasa ücreti düzeyinde belirlendiğini kabul eder. Emeğin azalan verimi nedeniyle de üretim fonksiyonu azalan verimler kanununa göre işler. Uzun dönemde ekonominin er geç durgunluğa gireceğini ileri süren Klasik Büyüme Teorisi, analizlerini kısa dönem için yaptıklarından, kısa dönemde sermaye miktarı artmaz ve teknoloji de sabit olduğundan üretimin belirleyicisi, tek üretim faktörü olarak kabul edilen emektir.

Marx'a dayandırılan sosyalist düşüncede üretimin değerini emek belirler ve emek büyümenin motorudur. Marx, büyüme sürecini sürekli bir dengesizlik olarak görmektedir (Tüylüoğlu, 1995: 15-16). Teoriye göre, olağanüstü şartlar dışında işgücü piyasasında emek arz fazlası söz konusudur ve kapitalist sistemin kendisi işsizliği üretir. Marx'a göre sermaye birikimi sonucunda emekten tasarruf eden teknolojilerin kullanımı sonucunda emek arzı fazlalığı oluşur. Bu durumda işçinin eline geçen ücret düşmektedir.

Keynes, Büyük krizde milyonlarca insanın işsiz kaldığını gördükten sonra tam istihdamın sağlanması mümkün olmakla birlikte, kendiliğinden gerçekleşen bir durum olmadığını iddia etmektedir. Keynes'e göre ekonomi eksik istihdam düzeyinde de dengeye gelebilmektedir. Öte yandan istihdam düzeyinin o ekonomideki gelir ve harcama düzeyine bağlı olduğunu ileri sürmektedir.

Post Keynesyen büyüme modeli olarak da bilinen Harrod-Domar modelinde ise ekonomik büyüme, sermaye stokundaki net artışa bağlıdır. Bu modelde büyüme oranı, bir ekonomide üretim ile sermaye stoku arasındaki ilişkiyi ölçmede kullanılan sermaye/hasıla katsayısı ve tasarruf oranına göre belirlenmektedir (Karabulut ve Emsen, 1997:30-31). Sermayenin verimliliğinin sabit kabul edildiği ve Leontief üretim fonksiyonunun kullanıldığı bu modelde emek ve sermaye arasında ikamenin mümkün olmadığını ileri sürmektedir.

Solow modeli olarak da bilinen Neoklasik büyüme modeli, bazı ülkelerin neden zengin olup, diğerlerinin fakir olduğu ve ekonomide kalıcı büyümenin nasıl gerçekleşeceğine dair, sorulara çözüm bulmaya çalışmıştır. Model, birinci soruya cevap olarak bir kısım ülkelerin daha çok yatırım yapmaları ve daha az nüfus artışına sahip olmaları ile açıklamaktadır. İkinci sorunun cevabı ise, teknolojik gelişmedir (Jones, 2001:40). Neoklasik teori, piyasaların mükemmel olduğu bir ekonomide işsizliğin olmayacağını savunmaktadır.

Neoklasik büyüme teorisinin devleti pasif konumda bırakmasının sonucu olarak ekonomilerin sıkça durgunluğa girmeleri ve büyümenin belirleyicisi olan unsurların dışsal kabul edilmesi, İçsel Büyüme Teorilerinin geliştirilmesine ortam hazırlamıştır. Kendi içerisinde farklı görüşler barındıran İçsel Büyüme modellerinde büyümenin belirleyici unsurlarından olan teknolojik gelişmeyi içselleştirerek, ekonomilerin sürekli büyümelerini sağlarken kamu politikalarının ekonomik büyüme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğunu, bu yüzden devletin aktif görev alması gerektiği savunulmuştur (Demir, 2002: 1).

Ekonomik Büyüme ve İşsizlik

Bir ülkenin refah göstergesi sayılan ekonomik büyüme, GSMH veya onun fert başına düşen değerleri ile ölçülmektedir. Bu kavram salt üretimdeki artışı ifade ettiğinden büyüme oranlarına bakılarak ekonominin genel durumu hakkında ayrıntılı sonuçlara ulaşılamamaktadır. Bu nedenle ekonomik büyümenin katma değer yaratma sürecine, talep oluşumuna, istihdam artışına ve verimliliği artırma sürecine de bakmak gerekmektedir.

İkinci Dünya savaşından sonra Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan yüksek büyüme oranları ve tam istihdam hedefine odaklanan iktisat politikaları işsizliğin düşük oranlarda seyretmesini başarabilmiştir. Ancak 1970'li yıllardan sonra ekonomik büyümenin yavaşlamasıyla talep yetersizliği ve teknolojik gelişme işgücü talebinin azalmasına neden olarak işsizliği yapısal bir sorun haline dönüştürmüştür (Temiz, 2004: 118). Ekonomik büyümenin sermaye yoğun teknolojilerden beslenmesi yeni iş alanlarının açılmasını önlerken mevcut işgücünün işini kaybetmesine, vasıfsız işgücüne olan talebin azalmasına neden olmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin artmasına rağmen işsizlik oranlarında artış gözlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin finansal liberalleşmeden sonra sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamaları kaldırmaları, ilgili ülkeleri ekonomik krizlere maruz bırakmıştır. Krizlerle ilgili yapılan çalışmaların çoğunda sermaye hareketlerindeki dalgalanma kriz nedeni olarak sayılmaktadır. Mali piyasalarda başlayan krizler mal piyasalarına yayılarak, bir kısım firmaların iflas etmesine, çalışanların da işlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Yaşanan krizler makro ekonomik politikaların uygulanmasını zorlaştırırken, büyüme oranları düşmekte, ücretler azalırken işgücüne yeni katılanların iş bulamamalarına neden olmaktadır.

Teorik olarak ekonomik büyümenin istihdam artışı sağladığı sürece, kişilere daha iyi gelir sağlayarak büyümenin olumlu etkilerinden faydalanması söz konusudur. Yüksek büyüme hızına sahip ülkelerde işsizlik sorununun olmaması gerektiği beklenirken, işsizliğin çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olması nedeniyle bu beklentinin gerçekleşmediği gözlenmiştir (Göktaş, 2005: 64). Bu nedenle ekonomik büyüme sağlanırken istihdam fırsatlarının artması tek üretim faktörüne sahip olan yoksulluğun azaltılması anlamına da gelmektedir (Heıntz, 2006: 3).

Teknolojik yeniliklerin de işgücü piyasalarına önemli etkileri söz konusudur. Bu etiklerden ilki teknolojinin işgücü yerine ikame edilmesidir. Örneğin, tarım sektöründe traktörün tarım işçilerinin yerine geçmesi teknolojik işsizliği ortaya çıkararak sektörde çalışanların işsiz kalmasına neden olmaktadır. İkincisi ise bu yeni teknoloji kişinin işini yaptığı gibi onun yapabileceği tek mesleği de yapamaz hale getirmektedir. Makineleşmenin atıl bıraktığı işgücüne yeni meslek kazandırmak eğitim düzeyi düşüklüğü nedeniyle

daha zor olmaktadır. Traktörün tarımsal işgücüne yaptığı etkiye benzer olarak, bilişim teknolojilerinin de hizmet ve sanayi sektörlerinde benzer etkiler ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla emek faktörü sürekli yeni teknolojiye uyumlu halde bulunmak zorunda kalmaktadır. Yaş ve eğitim düzeyinin önemli olduğu bu durumda işgücünün güncel değişime hazır olamaması, istihdam kayıplarına ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır (Ok, 2008).

Öte yandan özelleştirme yoluyla kamu kesiminin küçülmesiyle birlikte önceleri kamuda istihdam edilenler işini kaybetmekte, var olan işsizlere yenileri katılmaktadır. Özelleştirme ile birlikte eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin taşeron usulü ile özel kesime yaptırılması istihdamın daralmasına neden olmaktadır. Özel sektör maliyetleri düşürmek amacıyla ya ücretleri düşürmekte veya işçi sayısını azaltmaktadır.

Ekonomide verimliliğin artması işgücü fazlasının absorbe edilmesi bakımından önemlidir. Yüksek verimlilik karşısında toplam talebin yetersiz kalması halinde ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki etkisi sınırlı olmaktadır. Ayrıca verimliliği artırmak amacıyla emeğin yerine sermayenin ikame edilmesinin bir sınırı olduğu dikkate alınarak toplam talebi artırmanın yatırımları uyaracağı dikkate alınmalıdır (Akyüz, 2006: 7). Ancak istihdam artışı aynı zamanda gelirin üretim faktörleri arasında fonksiyonel dağılımını ifade eden bir bölüşüm sorunu olduğundan ekonomik büyüme yoksulluğu azaltmada tek başına yeterli olamamaktadır. Küreselleşmenin getirdiği fırsatlar ekonomik büyümeyi teşvik ederken aynı zamanda gelir eşitsizliğine de neden olmaktadır.

Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik

Türkiye'de işgücü piyasasının görünümü, gelişmekte olan ülkelerin özelliklerine benzemektedir. Sürekli artan bir nüfus yapısı, istihdam edilenlerin sayı ve oran olarak düşük seviyelerde seyretmesi bu tezi güçlendiren en önemli göstergelerdir. Türkiye'de işgücü piyasasının en önemli özelliklerinden birisi homojen bir yapının olmamasıdır. İşgücü önemli bir kısmının tarım sektörünün ağırlıkta olduğu kırsal alanda bulunması, kırsal ve kentsel işgücü piyasalarını birbirinden farklı kılmaktadır (Eyüboğlu, 2003: 33).

Bütün Dünyada olduğu gibi Türkiye'de bireysel ve toplumsal anlamda etkileri olan en önemli sosyo-ekonomik sorunların başında işsizlik gelmektedir. Türkiye'de 1980 yılından sonra uygulanan sanayileşme politikaları, büyüme ve işsizlik açısından önemli değişmelere neden olmuştur. Uygulanan dışa açık politikalar kamunun yatırım ve üretim payının azalmasına, ihracat artışının beklentilerin altında gerçekleşmesine, ithalatın ve işsizliğin artmasına neden olmuştur (Yüceol, 94: 81-95). Bu süreç içerisinde dış ticaret açığı artarken büyüme oranında düşme gözlenmiştir. 2001 krizinden sonra enflasyonda olumlu gelişmeler, ihracatta artış, kamu borçlarında azalma, faizlerde düşme ve ekonomik büyümeye rağmen, bu olumlu ivme işsizlik oranlarına yansımamış ve işsizlik en önemli sorun olmaya devam etmiştir (Ataman, 2006: 94).

Ekonomik büyümeye rağmen işsizliğin artması çeşitli faktörlere bağlanmaktadır. Bunlardan en önemlisi spekülatif amaçlı sıcak para girişleridir. İstihdamsız büyümenin özünde Türkiye'nin uluslar arası piyasalara sunduğu yüksek reel faiz sayesinde yüksek oranlarda çekmekte olduğu spekülatif sıcak para girişleri vardır. Sıcak para girişleri döviz kurunu ucuzlatmakta ve ithalatı özendirmektedir. Bunun sonucunda da cari işlemler açığı genişlemektedir. Bu arada gerçekleşen ihracat ve üretim artışlarının otomotiv ve dayanıklı tüketim malları gibi yurt içinde katma değeri düşük sektörlerde yoğunlaşması neticesinde de istihdam artışları sınırlı kalmakta ve işsizlik sorunu derinleşmektedir. Dolayısıyla birbirleriyle ilişkisiz gibi görünen cari açık ve işsizlik birbirine bağlı sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır (Apak ve Uçak, 2007: 61).

İşsizlikle mücadelede bilinen en etkin yol ekonomik büyümeyi yükseltmek olmasına rağmen 2001-2007 yıllarında Türkiye'de ve dünyada istihdamsız büyüme süreci yaşanmıştır. Bu süreçte dünyada özellikle imalat sanayinde üretim artarken, istihdam artmamış, hatta birçok ülkede azalmıştır. Küresel rekabet, firmaları daha az istihdamla daha çok üretmenin yollarını aramaya zorlamıştır. Dolayısıyla İstihdamsız büyüme küresel ekonomilerin kronik sorunları arasında yer almaktadır. Ancak istihdamın ekonomik boyutunun yanında sosyal boyutunun da olduğu ihmal edilmiştir (DPT, 2006: 1).

Genel olarak Türkiye'de ekonomik büyümenin neden işsizliği azaltmadığı iki şekilde açıklanmaktadır (Ok, 2008). Birincisi, tarım sektöründe çalışırken gizli işsiz sayılanlar bu sektörden ayrılması ile açık işsiz olarak işgücü piyasasına katılmışlardır. Bunlar uzun süre işsiz olarak kalmakta ve işgücü piyasasında niteliklerine uygun iş bulamamaktadırlar. Önceden tarımsal üretimde marjinal verimliliklerinin sıfır olmasına rağmen istihdamda görülen bu kitle, işinden ayrılınca işsiz gibi göründüğünden işsizlik oranının düşürülmesi güçleşmekte, işgücü piyasasından çekilince de işgücüne katılma oranı düşmektedir. Bu durumda tarım dışı alanda oluşan istihdam artışının tarım sektöründe oluşan istihdam azalmasının gölgesinde kalmaktadır. Büyümenin yeterince istihdam olanakları sağlayamaması veya büyümenin emek dışı faktörlere bağlı olmasının diğer nedeni de işgücü piyasasında cinsiyetten kaynaklı yapılanmadır. Bu durum kadın işgücü ve istihdamı ile ilgili bir durumdur. Türkiye'de istihdam verilerinin olumsuz olması, birinci derecede kadın istihdam göstergelerinin olumsuz olmasından kaynaklanmaktadır. Kadın istihdamında tarım sektörünün, kırsallığın, kayıt dışılığın ve ücretsiz aile işçiliğinin fazla olması verimli bir istihdamın olmadığını göstermektedir.

Öte yandan hızlı nüfus artışı var olan işgücüne iş hacmi oluşturmadan her yıl belirli sayıda işgücünün emek piyasasına katılması işsizlik sorununu uzun dönemli bir sorun haline getirmektedir. Ekonomideki mevcut büyüme performansı işsizlik oranını mevcut seviyesinde tutacak kadar istihdam oluşturamamaktadır. Yapılan araştırmalar Türkiye'de işgücü piyasasına yeni girişlerin karşılanabilmesi için bile yüzde 5-6'lık bir büyümenin gerekli olduğunu göstermektedir. Yaşanan süreç bu araştırmaların sonuçlarını doğrular niteliktedir. Büyüme yavaş kalmaya devam ettikçe işsizlik oranı da yükselmeye devam edecek gibi görünmektedir (Karaca, 2008).

Bunların dışında istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki bağın zayıflaması aşağıda sayacağımız bir dizi faktöre bağlıdır. Bunlar; ekonomik büyümenin genel olarak emek dışı faktörlerden beslenmesi, çalışma saatlerinin uzun olması, çalışma çağındaki nüfus artış

hızının yüksek olması, teknolojik gelişmelerin istihdama olan olumsuz etkileri, bölgeler arası dengesizlikler, genel olarak kayıt dışı istihdamın yüksek olması ve etkin politikaların yokluğu ekonomik büyümenin istihdamı artıramamasının nedenleri olarak sayılabilir (Ok, 2008).

TÜRKİYE'DE GSYİH İLE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: GRANGER NEDENSELLİK TESTİ

Literatür

ABD ekonomisindeki büyüme ile işsizlik rakamlarını inceleyen Arthur Okun, daha sonraları Okun Yasası olarak bilinen çalışmasında, büyüme oranının yüksek olduğu yıllarda işsizlik oranının düştüğünü, aksine büyüme oranının düşük düzeyde kaldığı hatta negatif olduğu yıllarda, işsizlik oranının arttığını ortaya koymuştur. Daha sonra yapılan çalışmalardan bir kısmı Okun Yasası paralelinde sonuçlar elde edilmesine rağmen (Haris ve Silverstone, 2001; İzyumov ve Vahaly, 2001), diğer çalışmalarda ise farklı ülkelerde (Sögner ve Stiassny, 2000) farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye'de ise büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Türkiye'de büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen Yıldırım ve Karaman (2003), tarafından 1975-1995 yıllarını kapsayan çalışmalarında dönemin trend büyüme oranı olan %4.3'ü aşan her %1'lik büyümenin işsizlik oranını %0.13 oranında azalttığı ve bazı yıllarda yüksek büyümeye rağmen işsizlik oranının yükseldiği, bazı yıllarda ise düştüğü sonucuna varmışlardır. Demir ve Bakıcı (2005), 1988-2004 yıllarını kapsayan çalışmalarında büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Yılmaz (2005), tarafından 1978-2004 verileri ile yapılan çalışmada Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada, makroekonominin önemli konularından GSYİH ve İşsizlik gibi iki değişkenin birbirleriyle olan etkileşimleri incelenecektir.

Veriler 1975 ve 2008 dahil olmak üzere 38 veriyle yıllık olarak çalışılmıştır. Veri seti, GSYİH serisi ve İşsizlik, Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım sisteminden alınmıştır. GSYİH serisi için; 1975-2008 yılları cari değerleri 2003 baz yıl alınarak ÜFE'ye göre enflasyondan arındırılmış ve sabit hale getirilmiştir. İşsizlik serisi için; 1975-2008 yılları arasındaki işsizlik oranı alınmıştır.

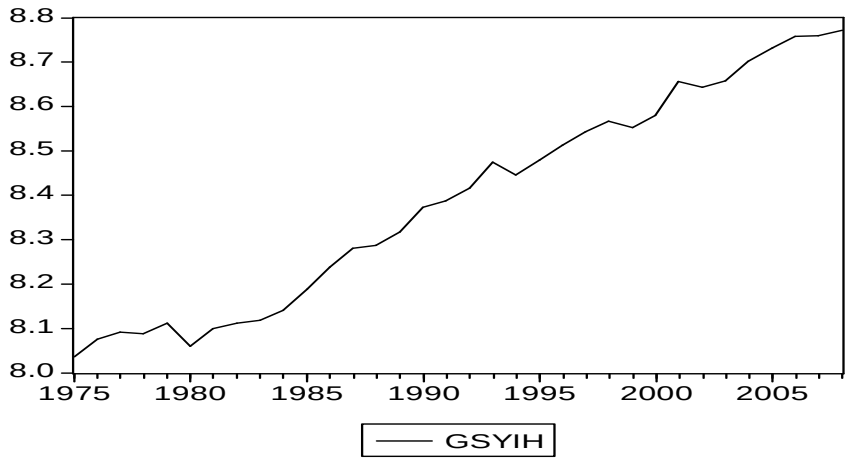
Çalışmada kullanılan verilerin her iki seri için de büyük değerlerin olması ve durağan hale getirilebilmesi için logaritmaları alınmıştır. Çalışma E-views 4 ekonometrik paket program aracılığıyla hazırlanmıştır.

Durağanlık Analizi

Durağan olmayan seriler birim kök içerirler Bir serinin durağan olup olmadığı görsel yolla belirleneceği gibi, birim kök testi uygulayarak da belirlenebilir. Böyle olmasına rağmen bir değişkenin durağan olup olmadığını veya durağanlık derecesini belirlemede kullanılan en geçerli yöntem birim kök testi olduğunu söylemek gerekir. Görsel yolla bir serinin durağan olup olmadığını belirleyebilmek için serinin grafiğine ve otokorelasyon fonksiyonunun korelogramına bakılarak karar verilir. Eğer seri belirli bir ortalama etrafında dengeli bir şekilde dalgalanmıyorsa serinin durağan olmadığı kabul edilir.

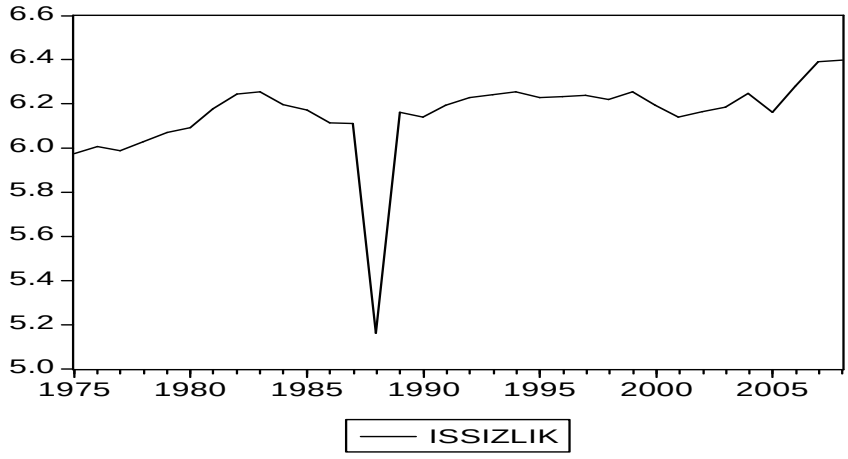
Grafik:1'de GSYİH serisini zaman yolu grafiği incelendiğinde; 1975 yılından 2008 yılına kadar sürekli arttığı görülmektedir. Ayrıca serinin belli ortalama etrafında dağılmaması durağan olmadığına dair ön bilgi vermektedir.

Grafik:1 LOG(GSYİH) Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Grafik:2'de İşsizlik serisini zaman yolu grafiği incelendiğinde ise; özellikle 1987-88 dönemi arasında işsizliğin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Ayrıca serinin 1998 aykırı değeri hariç belli bir ortalama etrafında dağılması durağan olabileceğini dair ön bilgi vermektedir.

Grafik:2 LOG(İŞSİZLİK) Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Zaman serisi verileri ile çalışılırken serilerin durağan olmaması kuvvetle muhtemeldir. Durağan olmayan verilerle oluşturulan modellerde ise sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu verilerle çalışıldığında tahmin sonuçlarının da sahte bir ilişkiyi yansıtması söz konusu olabilmektedir. Özetle zaman serileri analizlerinde istatistikî açıdan güvenilir sonuçlar elde edebilmek için kullanılan serilerin durağan olması gerekmektedir. İstatistiksel özellikleri zaman içerisinde sabit kalan seri durağan seridir. Bir başka deyişle farklı iki zaman dilimi için serinin örneklem ortalamasının, varyansının ve kovaryansının aynı olması serinin durağan olduğunun göstergesidir. Zaman serilerinin durağan olması olarak ifade edilen husus, zaman içinde varyansın ve ortalamanın sabit olması ve gecikmeli iki zaman periyodundaki değişkenlerin kovaryansının değişkenler arasındaki gecikmeye bağlı olup zamana bağlı olmamasıdır (Gujarati, 1995: 712-713).

Ortalama= $E(Y_t)=\mu$

Varyans= $var(Y_t - \mu)^2 = \delta^2$

Kovaryans= $\chi_k = E((Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)$

Zaman serilerinin durağan olmaması durumunda, zaman serileri trend içerecektir. Bu durumda zaman serilerinin kullanılacağı öngörümleme ve regresyon denklemlerinde sahte regresyon benzeri durumlar ortaya çıkacaktır. Zaman serileri durağan değillerse, stokastik ya da deterministik trend içermektedirler. Ancak seri üzerinde uzun dönemde deterministik bir trendin varlığı ile düzensiz modellerde zaman içinde ortaya çıkan ve bir müddet sonra kayıp olan trendler birbirinden farklıdır.
Bu çalışmada birim kökün tespiti ADF(Genişletilmiş Dickey Fuller) testi ile incelenmektedir.

ADF denklemi ;

$$\Delta Yt=a+bt+\gamma Y(t-1)+c\Sigma\Delta Y(t-1)+ut \qquad (1)$$

Ho hipotezi (r=0) reddediliyorsa Y değişkeninin orijinal seviyesinde durağan olduğu, Ho hipotezi reddedilemiyorsa Y değişkeninin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır. Orijinal seviyesinde durağan olmayan bir değişkenin durağanlığı sağlanıncaya kadar devresel farkları alınır. Ekonomik zaman serilerinin durağanlık analizlerinde genellikle ADF, PP ve KPSS testleri kullanılmaktadır.
Bu çalışmada değişkenlere ait verilerin durağanlığı Dickey-Fuller ve Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testleri kullanılarak test edilmektedir.

GSYİH Serisinin Durağanlığının İncelenmesi

Modelde GSYİH serisinde otokorelasyon söz konusu olduğundan serinin durağanlığının belirlenmesi amacıyla ADF birim kök testi uygulanmaktadır.

Tablo:2 GSYİH Düzey Değerleri ve 1. Farkı için ADF Test Sonuçları

GSYİH- ADF(GENİŞLETİLMİŞ DİCKEY- FULLER) TEST SONUÇLARI			
	T istatistik değeri	Test kritik değer α= 0,05	Değerlendirme
GSYİH	-1,413	-1,953	Reddedilmez
DGSYİH	-4,599	-1,952	Reddedilir.

*****DGSYİH: GSYİH serisinin 1.farkıdır.

***** H_o: Logaritmik transformasyona tabi tutulan veya oransal değişkenlerin birim köke sahip olduğu; H_1: Logaritmik transformasyona tabi tutulan veya oransal değişkenlerin birim köke sahip olmadığıdır.

GSYİH serisi için; %5 anlamlılık düzeyinde tablo değerinin mutlak değeri kritik değerin mutlak değerinden büyüktür. Bu nedenle H_o hipotezi reddedilemez. Yani GSYİH serisi durağan değildir.

DGSYİH serisi için; %5 anlamlılık düzeyinde tablo değerinin mutlak değeri kritik değerden küçüktür. Bu nedenle H_o hipotezi reddedilmektedir. Yani düzeyde durağan olmayan serinin birinci farkının alınmasıyla durağan hale gelmektedir.

İşsizlik Serisinin Durağanlığının İncelenmesi

Modelde İşsizlik serisi otokorelasyona sahip olmadığı için serinin durağanlığının belirlenmesi amacıyla DF birim kök testi uygulanmaktadır.

Tablo:3 İşsizlik Düzey Değerleri DF Test Sonuçları

İŞSİZLİK- ADF(GENİŞLETİLMİŞ DİCKEY- FULLER) TEST SONUÇLARI			
	T istatistik değeri	Test kritik değer α = 0,05	Değerlendirme
İŞSİZLİK	-4,216	-1,951	Reddedilir

***** H_o: Logaritmik transformasyona tabi tutulan veya oransal değişkenlerin birim köke sahip olduğu, H_1: Logaritmik transformasyona tabi tutulan veya oransal değişkenlerin birim köke sahip olmadığıdır.

İşsizlik serisi için; %5 anlamlılık düzeyinde tablo değerinin mutlak değeri kritik değerden küçüktür. Dolayısıyla H_o hipotezi reddedilir. İşsizlik serisi düzeyde durağan bir seridir. Granger nedensellik testi için işsizlik serisi düzey değerleri alınırken; GSYİH serisi için 1.farkı alınacaktır.

Granger Nedensellik Testi

Granger (1969) nedenselliği; "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir" seklinde tanımlanmıştır. Bu ifadenin doğruluğu sınandıktan sonra iliksi X»Y seklinde gösterilir. Regresyon çözümlemesi bir değişkenin öbürüne bağlılığı ile ilgilenmekle birlikte bunun nedensellik anlamına gelmeyeceği açıktır. Burada ise iki değişkenin birbirini gecikmeli olarak etkileyip etkilemediği, X'in mi Y'nin nedeni olduğu (X»Y), Y'nin mi X'in nedeni olduğu (Y»X) yoksa iki değişken arasında geri besleme mi (hem X»Y, hem de Y»X) bulunduğu araştırılmaktadır.

Çalışmamıza uygun olarak yukarıda bahsedilen X değişkeninin yerine GSYİH ve Y değişkeninin yerine de İşsizlik değişkenini koyduğumuzda;

$$GSY\dot{I}S = \sum_{i=1}^{m} \alpha i GSY\dot{I}\mathrm{H}(t-i) + \sum_{j=1}^{m} \beta j \dot{I}\S\mathrm{S}\dot{I}\mathrm{ZL}\dot{I}\mathrm{K}(t-j) + u(1t) \qquad (2)$$

$$\dot{I}\S S\dot{I}ZL\dot{I}K = \sum_{i=1}^{m} \partial i \dot{I}\S\mathrm{S}\dot{I}\mathrm{ZL}\dot{I}\mathrm{K}(t-i) + \sum_{j=1}^{m} \varphi j GSY\dot{I}\mathrm{H}(t-j) + u(2t) \qquad (3)$$

Burada u(1t), ve u(2t), bozucu terimlerinin ilişkisiz oldukları varsayılmaktadır. (3) denklemi, bugünkü X'in, geçmiş X değerleri ve Y değerleriyle ilişkili olduğunu, (4) ise benzeri bir davranışı Y için öngörür. Simdi dört durumu birbirinden ayırabiliriz:

1. Eğer (3)'deki gecikmeli Y'nin tahmin edilen katsayıları bir küme olarak istatistik bakımından sıfırdan farklıysa (Sai ≠ 0) ve (4)'teki gecikmeli X'in tahmin edilen katsayıları bir küme olarak istatistik bakımından sıfırdan farklı değilse (S dj = 0), bu durum Y'den X'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini gösterir.

2. Tersine, eğer (3)'deki gecikmeli Y'nin tahmin edilen katsayılar kümesi istatistik bakımından sıfırdan farklı değilse (yani Sai = 0) ve (4)'teki gecikmeli 100 X'in tahmin edilen katsayıları kümesi istatistik bakımından sıfırdan farklıysa (S dj≠ 0), X'ten Y'ye doğru tek yönlü nedensellik vardır.

3. Her iki regresyondaki X ve Y katsayı kümeleri istatistik bakımından sıfırdan anlamlı derecede farklıysa, bu durum geri besleme ya da karşılıklı nedenselliği gösterir.

4. Son olarak, her iki regresyondaki X ve Y katsayı kümeleri istatistik bakımından anlamlı değilse, bu durum da iki değişken arasındaki bağımsızlığı işaret eder.

Granger nedensellik testi için kurulan model, yapısal bir ekonometrik model değildir. Bu model, geleceğin tahminini değil nedensellik sınamalarının gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle modeldeki değişkenler önceden durağanlaştırılmalıdır. Çalışmada gerek değişkenlerin logaritması alınarak gerekse farkı alınarak durağan hale getirilmiştir.
(3) numaralı denklemde önce bağımlı değişken uygun gecikme sayısı ile modele dahil edilmekte ve sonra diğer değişken aynı gecikme sayısı ile modele katılmaktadır. Bu modellere ait hata kareler toplamları bulunmaktadır. Daha sonra Wald tarafından geliştirilen F istatistiği hesaplanmaktadır (Işığıçok, 1994: 94).

$$F_{(m;n-2m)=} \frac{(ESSr - ESSur)/m}{ESSur/(n-2m)} \qquad (4)$$

ESS: Hata kareler toplamını,
ur: Sınırlandırılmamış modeli
r: Sınırlandırılmış modeli göstermektedir.
Hesaplanan F istatistiği (m;n-2m) serbestlik derecesindeki α anlamlılık düzeyindeki tablo değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir.(H_o= Granger nedeni değildir. H_1= Granger nedenidir) Bu hipotezin reddedilmesi modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir (Granger, 1969:431).
Öte yandan Granger yöntemi kullanılırken aşırı özen gösterilmelidir. Çünkü yöntem, modelde kullanılan gecikme uzunluğuna karşı çok duyarlıdır. "Granger Nedenselliği" yaklaşımının seçilmesi halinde, önce test regresyonlarında kaç tane gecikme süresi kullanılacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bütün geçmiş bilgilerin mevcut durumu etkilediği düşüncesinden hareketle fazla sayıda gecikme süresi kullanmak daha anlamlı olmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda yıllık veriler kullanıldığı için gecikme uzunlukları 1, 2 ve 3 olarak alınmış olup, bu gecikme uzunluklarına ait sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo: 4 Granger Nedensellik Testi Sonuçları(1975-2008)

Gecikme Sayısı=1	F istatistik	Olasılık	Değerlendirme α=0,05
DGSYİH » İŞSİZLİK	0,0003	0,0985	Reddedilir.
İŞSİZLİK » DGSYİH	0,395	0,534	Reddedilir.

*****Gözlem sayısı 33'tür.

Gecikme Sayısı=2	F istatistik	Olasılık	Değerlendirme α=0,05
DGSYİH » İŞSİZLİK	0,046	0,954	Reddedilir.
İŞSİZLİK » DGSYİH	0,198	0,821	Reddedilir.

*Gözlem sayısı 32'dir.

Gecikme Sayısı=3	F istatistik	Olasılık	Değerlendirme α=0,05
DGSYİH » İŞSİZLİK	0,183	0,906	Reddedilir.
İŞSİZLİK » DGSYİH	0,161	0,921	Reddedilir.

*Gözlem sayısı 31'dir.
*H_0:Grenger nedeni değildir;H_1: Grenger nedenidir.
* GSYİH serisinin birinci farkta durağan olması nedeniyle bu durum D harfi ile gösterilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşsizlik sorunu, küresel bir sorun olarak hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde varlığını devam ettirmektedir. Yakın bir gelecekte de, bölgesel ve küresel düzeyde somut bir çözüm yolu görünmemektedir. Türkiye dâhil, birçok ülkede ekonomik büyümeye rağmen işsizlik oranlarındaki yükselme eğilimi, istihdamsız büyüme olgusunu gündeme getirdiğinden ekonomik büyüme modellerinin ileri sürdüğü politika önermelerinin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada 1975-2008 Türkiye verilerini kullanarak elde edilen sonuçlara göre Ho hipotezi tüm gecikme sayılarında her iki değişken için de reddedilmiştir. Çalışmada, hem işsizlik GSYİH'nın Granger nedeni; hem de GSYİH, işsizliğin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, Granger çift yönlü olup her iki değişken de birbirini etkilemektedir. GSYİH, İşsizliğin Granger nedeni olması teoride de beklenen bir durumdur. Zira çalışmanın teorik bölümünde de vurgulandığı gibi büyüyen bir ekonomide işsizliğin azalması, ekonomi küçüldüğünde ise işsizliğin artması iktisadi terminolojide genel kabul görmektedir. Ancak ekonomik büyümenin istihdamı artırma ihtimali, ekonomik küçülmenin istihdamı azaltması ihtimalinden daha düşüktür. Bununla birlikte verimli bir işgücünün ekonomik büyümeye olumlu katkı yapacağı, işsizliğin arttığı bir ekonomide GSYİH'nın azalması beklenen bir durumdur.

KAYNAKÇA

Akaya, Y.ve Gürbüz, R.(2006). "*Ekonomik Büyümenin Dinamikleri, Kaynaklar Ve Etkiler*", **T.E.K**, s.185-196.

Akyüz, Y. (2006). "*From Liberalization to Investment and Jobs:Lost in Translation*", **Turkish Economic Association**, Discussion Paper No:2006/3.

Apak, S. ve Uçak, A.(2007). "*Ekonomik Büyümenin Anlamlılığı Ve Gelişmişlik*" **MUFAD Dergisi**, Nisan.

Ataman, B.C. (2006). "*Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar''*, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 239:93-107.

Demir, O. (2002). "*Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye*", **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 3: 1-16.

DPT,(2006). **9. Kalkınma Planı, İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2007-2013,** Ankara.

Dura, C. (2009). "*21.Yüzyıl Türkiye Ekonomisi*", 11.03.2009, http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=716&kat=15, Erişim Tarihi: 12.10.2009.

Egeli, H. A. (1991). "Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye'nin Sanayileşme Politikası", http://epp.eorustat.ec.europa.eu.portal, Erişim Tarihi: 15.08.2008.

Eyüboğlu, D. (2003). **2001 Krizi Sonrasında İşsizlik ve Çözüm Yolları**. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

Fischer, S. ve Dornbusch, R. (1998). **Makroiktisat**. Ankara: Akademi Yayınları.

Göktaş, Y.Ö. (2005). "*Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi''* **İ.Ü. İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, 2:63-67.

Gujarati,D. ve Basic N. (1995). **Econometrics**. USA: MC-Graw- ill,Inc.

Gürlesel, C. F. (2008). "*Türkiye'deki Ekonomik Büyüme*" www.haberanadolu.com, Erişim Tarihi: 12.02.2010.

Heintz, J. (2006). "*Globalization economic policy and employment poverty and gender implications"*, **Employment Strategy Papers,** 2006/3.

Jones, C. I. (2001). **İktisadi Büyümeye Giriş**. Çeviren: Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer, İstanbul: Literatür Yayınları.

Karabulut, K. ve Emsen, Ö. S. (1997). "*Kalkınma Teorileri ve Geliştirilen Son Büyüme Modeli: Yeni Büyüme Teorisi*", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 3-4: 27-51.

Karaca, O. (2008). "*İstihdamdaki Artış Yeterli Değil*", **Hürriyet gazetesi**, 15. 05. 2008.

Kazgan, G. (1988**). Ekonomide Dışa Açık Büyüme**. İstanbul: Altın Kitabevi Yayınları.

Ok. S. (2008). " *Ekonomik Büyüme İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Zayıflama Nedenleri ve Bu İlişkinin güçlendirilmesinde İşkur'un Rolü*", **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi**.

Pekin, T ve Ergun, T. (1984). **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**. İzmir: Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.

Temiz, H. E. (2004). **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**. İstanbul: Birleşik Metal İşçileri Sendikası.

Tüylüoğlu, Ş. (1995). "*İçsel Büyüme Modelleri*" , **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**.

Yüceol, H. M. (1994). "*Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri''*, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 243: 81-95.

VADELİ VE SPOT KURLAR ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: İZMİR VADELİ İŞLEM VE OPSİYON BORSASI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Yrd. Doç.Dr. Erhan DEMİRELİ[*], Emre GÜLMEZ[**], Doç.Dr. Göktuğ Cenk AKKAYA[***]

ÖZET:Günümüzde ticari ilişkilerin küreselleşmesi ve finansal enstrümanların çeşitlenmesi nedeniyle vadeli işlem sözleşmeleri her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Vadeli işlem sözleşmeleri yoluyla tasarruf sahipleri bugünden geleceği öngörümlemeye çalışmakta ve finansal kararlarını bu öngörülere göre şekillendirmektedirler. Sözkonusu finansal tahminler, ekonomik sistemde birçok değişkenden etkilenmektedir. Spot kurlar da bu finansal tahminlerin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada spot kurların, vadeli kurlar üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Granger nedensellik analizinden hareketle spot kurlar ile vadeli kurlar arasındaki nedensellik ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Veriler www.tcmb.gov.tr ve www.vob.org.tr adreslerinden sağlanmıştır. Çalışma sonucunda spot kurların vadeli kurların Granger nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spot Kur, Vadeli Kur, Granger Nedenselliği, Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası

ABSTRACT: Recently, forward contracts has became more important day by day due to the globalization of trade relations and the diversification of financial instruments. Investors struggle for forecasting the future and have shaped their financial decision through these forecasts, by the forward contracts. Such financial forecasts are affected by many variables in the economic system. Moreover, spot rates play an important role to form these financial estimates. In this study, it is aimed to determine the effects of spot rates on forward rates. Therefore, Granger casuality analysis tecnique is approved for examining the casuality between spot rates and forward rates. As a result of the study, spot rates are granger cause of forward rates.

Keywords: Spot Rate, Forward Rates, Granger Casuality, Turkish Derivatives Exchange

1. GİRİŞ

Dünyada artan finansal işlem hacmi ve rekabet olgusunun da etkisiyle hem tasarruf güdüsü hem de ödeme sistemleri değişmiş, finansal ilişkilerde spot işlemler kadar vadeli işlemler de önem kazanmaya başlamıştır. Küreselleşme olgusunun da etkisiyle özellikle dövize dayalı olarak gerçekleştirilen ödeme şekilleri vadeli işlemlere dayandırılmakta bu sayede piyasada ticari ilişkilerin sürekliliği sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durum finansal piyasalarda her geçen gün daha fazla yer edinen belirsizlik ve risk düzeyini artırmaktadır. Dolayısıyla finansal piyasa katılımcıları sözkonusu riski tahminleyebilmek için çok çeşitli verilerden faydalanmaktadır. Bu verilerden birisi de spot kurlardır. Finansal piyasa aktörleri spot kurlardan hareketle gelecekte ortaya çıkacak gelişmeleri değerlendirmekte ve risklerini tahminlemeye çalışmaktadırlar.

Bu çalışmada spot kurların, vadeli kurların oluşumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada spot ve vadeli kurlar arasındaki ilişkiler Granger nedensellik testi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. Çalışmada giriş bölümünün ardından, ikinci bölümde konuya ilişkin olarak literatürde yer alan çeşitli araştırmalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü araştırma kısmı olarak düzenlenmiş, veri analizinin ardından elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü olan son bölümü ise sonuç bölümü olarak düzenlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Granger nedensellik analizi literatürde çok çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası'nın Türkiye'de yeni kurulması nedeniyle Türkiye piyasalarına ait çalışmaların sayısı göreli olarak daha az sayıdadır. Çalışmanın bu kısmında Granger nedensellik analizi ile spot ve vadeli borsalarda hisse senedi ve döviz sözleşmelerine ilişkin literatürde yer alan çeşitli araştırmalara yer verilmiştir.

Hansen ve Hodrick (1980) dövize dayalı vadeli işlemlerde spekülatif beklenen getiriyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda spot ve vadeli kurların birbirleriyle bağlantılı olduğu sonucuna varılmıştır. Luintel ve Paudyal (1998) çalışmalarında vadeli ve spot kurlarda sık görülen stokastik trendleri incelemişlerdir. Çalışmada İngiliz Sterlin'i, Kanada Dolar'ı, Fransız Frank'ı, Alman Mark'ı, Japon Yen'i, Amerikan Dolar'ına ait günlük veriler analize konu edilmiştir. Çeşitli para birimleri üzerinden yapılan analizlerde vadeli ve spot kurlar arasında güçlü bir eşbütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Wesso (1999) çalışmasında, Güney Afrika döviz piyasası için 1987-1998 döneminde spot ve vadeli kurlar arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Çalışma sonucunda seçilen dönem için hem cari spot kurların hem de cari vadeli kurların gelecekteki spot kurların tahminlenmesinde etkili oldukları bulgulanmıştır. Bu ikili ilişkide cari spot

[*] Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Dokuzçeşmeler Kampusu, 35160, Buca – İZMİR, e-posta: erhan.demireli@deu.edu.tr

[**] Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Tınaztepe Kampusu, 35160, Buca – İZMİR, e-posta: emreglmz@hotmail.com

[***] Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Dokuzçeşmeler Kampusu, 35160, Buca – İZMİR, e-posta: cenk.akkaya@deu.edu.tr

kurların, gelecekteki spot kurları belirlemede cari vadeli kurlardan daha etkili olduğu da çalışmada vurgulanmıştır. Gökçe (2002) çalışmasında İMKB'de fiyat-hacim ilişkisini Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışmada, sermaye piyasalarında oluşan fiyat – hacim ilişkisinin nedenleri ve önemi tartışılarak ilişkinin yönü ve nedeni belirlenmiştir. Test sonuçlarına göre fiyat değişimleri işlem hacmindeki değişiklerin Granger nedenidir. Dolayısıyla çalışmada ilişkinin yönünün fiyattan işlem hacmine doğru olduğu saptanmıştır. Çevik ve Pekkaya (2007) çalışmalarında VOB'ta işlem gören İMKB100 Endeksi, ABD doları ve Euro vadeli işlem (futures) fiyatlarının spot fiyatları ile nedenselliğini incelemişlerdir. İlişkinin belirlenebilmesi amacıyla Cheung ve Ng (1996) tarafından geliştirilen dinamik nedensellik testi uygulanmıştır. Dinamik nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre, İMKB100 Endeks modelinde spot vadeli işlemi etkilemekte, döviz modellerinde ise vadeli işlem fiyatların spot fiyatları etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Baklacı (2007) çalışmasında döviz futures işlemlerinin spot fiyat değişimi volatilitesi üzerine etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda futures işlemlerinin spot döviz piyasalarındaki oynaklıklarda yapısal değişikliklere yol açtığı saptanmıştır, bununla birlikte futures işlemleri sonrası, spot piyasalara akan bilgi miktarında bir artış olduğu, bilgi akış hızında göreceli bir azalma söz konusu olduğu yine çalışmanın bulguları arasındadır.
Dolayısıyla elde edilen sonuçlar, futures piyasalarında bilgilerin fiyatlara daha hızlı yansıdığını ve futures piyasalarının fiyat oluşumunda spot piyasalara oranla öncü pozisyonunda olduğunu kanıtlamaktadır. Kayalıdere vd. (2008) çalışmalarında Ocak 2001 – Eylül 2008 (1845 gözlem) döneminde devamlı olarak İMKB-30 ve İMKB-50'de yer alan hisse senetlerinin fiyat - işlem hacmi, fiyat - işlem adedi, işlem adedi - fiyat ve işlem hacmi – fiyat nedenselliklerini araştırmışlardır. Çalışmada seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger testi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışma sonucunda söz konusu dönemde özellikle beş gecikme ve daha fazlası için hisse senedi fiyat değişimlerinin, işlem adedi ve işlem hacmi değişimlerinin Granger nedeni olduğu saptanmıştır. Korkmaz ve Açıkgöz (2009) çalışmalarında Vadeli İşlem ve Opsiyon

Borsası'nda (VOB) işlem gören vadeli döviz sözleşmelerinin değerleri ile piyasadaki likit döviz miktarında meydana gelen değişim arasındaki ters yönlü ilişkiyi kısa dönemde analiz etmişlerdir. Çalışmada Dolar bazlı vadeli sözleşmelerin haftalık uzlaşma fiyatları ile piyasadaki döviz miktarındaki değişimlere Engle-Granger eşbütünleşme, VAR (Vector Auto Regression) ve Granger-Nedensellik testleri uygulanmıştır. Çalışma sonucunda vadeli döviz sözleşmelerinden likit döviz miktarına doğru bir nedenselliğin olduğu, VAR modelinin seriler arasındaki ters yönlü ilişkiyi desteklediği ve ham serilerin eşbütünleşik oldukları sonuçlarına varılmıştır. Elmas ve Temurlenk (2009) çalışmalarında İMKB'de işlem gören İMKB-30 hisseleri arasından farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerden seçilmiş 9 şirket hisse senedi için fiyat-hacim arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada; uygulamaya konu olan 9 şirketten 7'sinde fiyat-hacim arasında fiyattan (getiriden) işlem hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Akçay vd. (2009) çalışmalarında İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası'nda ABD Doları ve Euro üzerine yapılan futures işlemlerin, spot ABD Doları ve Euro kurları arasında kısa dönem ve uzun dönem nedensellik ilişkisi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Dolar ve Euro'ya ait vadeli kur bilgileri ile bunlara ait spot piyasadan elde edilen seriler, aynı derecede durağan I(1) ve eşbütünleşik çıkmıştır. Ayrıca dolar için uzun dönemde spot kurlardan vadeli kurlara, kısa dönemde ise vadeli kurlardan spot kurlara doğru tek yönlü ilişki olduğu bulgulanmıştır. Euro kurları için uzun dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken kısa dönemde ise nedensellik ilişkisinin yönü tek yönlü ve vadeli kurlardan spot kurlara doğrudur.

3. VERİ ANALİZİ

Bu çalışmada kullanılan vadeli zaman serisi verileri 04/02/2005 – 25/12/2009 tarihleri arasında Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası'nda işlem gören Euro ve Dolar sözleşmelerinin günlük uzlaşma fiyatlarından oluşmaktadır, spot zaman serisi (USD-EURO) verileri aynı tarih aralığında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayınlanan günlük spot Euro ve Dolar satış kotasyonlarından oluşmaktadır. Vadeli fiyatlara ait veriler (USDV-EUROV) İzmir'de faaliyet gösteren VOB. AŞ'den, spot fiyatlara ait veriler ise TCMB'den temin edilmiştir. Çalışmada öncelikli olarak ham veri setine ait zaman serisi verilerinin sürekli getirileri hesaplanmıştır ve analizler sürekli getiri serileri üzerinden yapılmıştır. Sürekli getiri serileri;

Sürekli getiri = $\ln\left(\frac{Y_t}{Y_{t-1}}\right)$ şeklinde hesaplanmıştır.

Daha sonra sürekli getirilere ait seriler için ilk olarak tanımlayıcı istatistikler incelenmek suretiyle serinin normal dağılıma uygunluğu araştırılmıştır. Serilerin durağanlığının değerlendirilmesi amacıyla ADF(Augmented Dickey-Fuller) testi ile Phillips-Perron testi uygulanmıştır. Vadeli ve spot fiyatlara ait sürekli getiri serileri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını tespit etmek içinse Engle–Granger Koentegrasyon testi kullanılmıştır. Çalışmanın esas amacı olan vadeli ve spot fiyatlar arasındaki bir nedensellik ilişkisini tespiti etmek amacıyla Granger nedenselliği veriler için test edilmiştir. Granger nedensellik testi için gerekli olan gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla USD, USDV, EURO ile EUROV serileri arasında bir VAR modeli oluşturulmuş, bu VAR modeli gecikme uzunluğu seçim kriteri testine tabi tutulmuştur. Ardından gecikme uzunluğu literatürde en çok tercih edilen Akaike (AIC) ve Schwarz bilgi kriterlerine (SC) göre belirlenmiştir.

Çalışmada ilk olarak USD ve EURO ya ait sürekli getirilerden oluşturulan vadeli ve spot serileri için tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Bu tanımlayıcı istatistikler ile elde edilen istatistik değerlerine göre serilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı incelenmiştir.

TABLO 1: Getiri Serilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	USD	EURO	USDV	EUROV
Ortalama	0.000109	0.000191	0.000105	0.000192
Medyan	-0.000741	-0.00054	-0.000732	0.000000
Maksimum	0.070603	0.048116	0.082368	0.058576
Minimum	-0.118964	-0.067773	-0.063545	-0.041324
Standart Sapma	0.010496	0.009731	0.010494	0.009969
Çarpıklık	-0.217459	0.513381	0.823554	0.794779
Basıklık	20.43932	8.204691	10.29673	6.966508
Jarque-Bera	15634.39	1445.849	2874.703	938.1012
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem	1233	1233	1233	1233
	USD	EURO	USDV	EUROV
Ortalama	0.000109	0.000191	0.000105	0.000192
Medyan	-0.000741	-0.00054	-0.000732	0.000000
Maksimum	0.070603	0.048116	0.082368	0.058576
Minimum	-0.118964	-0.067773	-0.063545	-0.041324
Standart Sapma	0.010496	0.009731	0.010494	0.009969
Çarpıklık	-0.217459	0.513381	0.823554	0.794779
Basıklık	20.43932	8.204691	10.29673	6.966508
Jarque-Bera	15634.39	1445.849	2874.703	938.1012
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem	1233	1233	1233	1233

Getiri serileri incelendiğinde Tablo 1'e göre çarpıklık değerleri USD için negatif değere sahip olup dağılımın sola çarpık olduğu görülmektedir, USDV, EURO ve EUROV serileri için çarpıklık değerleri ise pozitif olup sağa çarpıktırlar. Basıklık değerleri incelendiğinde, USD ve USDV serilerinin EURO ve EUROV serilerine oranla daha az basık olduğu görülmektedir. Jarque-Bera test istatistiğinin olasılık değerlerinin sıfır olması dolayısıyla bu getiri serilerinin normal dağılıma sahip olmadıkları söylenebilir.

Birim Kök Testi

Durağanlık testi için en fazla kullanılan yöntemler Dickey-Fuller ve Phillips Perron birim kök testleridir (Gujarati, 2004: 814-818, Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2005: 304-312, Pekkaya ve Bayramoğlu, 2007: 169). Dickey-Fuller'in geliştirdiği genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi, aşağıdaki regresyon denklemine sabit ve/veya sabit ve trend eklenerek hesaplanmasından oluşmaktadır (Gujarati, 2004: 817).

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Burada ε_t beyaz gürültü hata terimi ve ΔY_{t-i} ise $\Delta Y_{t-1} = (Y_{t-1} - Y_{t-2}), \Delta Y_2 = (Y_{t-2} - Y_{t-3})$ vb. şeklinde gösterilir.

TABLO 2: Getiri Serilerine Ait Birim Kök Testi Sonuçları

Yöntem	Zaman Serisi	t-istatistiği	Olasılık	1%	5%	10%
ADF (Düzey)	USD	-8.353619	0.000	-2.566862	-1.941083	-1.616524
	USDV	-8.201006	0.000	-2.566862	-1.941083	-1.616524
	EURO	-34.99645	0.000	-2.566862	-1.941083	-1.616524
	EUROV	-26.17174	0.000	-2.566862	-1.941083	-1.616524
Phillips-Perron (Düzey)	USD	-34.7390	0.000	-2.56684	-1.941081	-1.616526
	USDV	-34.17126	0.000	-2.56684	-1.941081	-1.616526
	EURO	-35.03096	0.000	-2.56684	-1.941081	-1.616526
	EUROV	-35.89475	0.000	-2.56684	-1.941081	-1.616526

Tablo 2'de getiri serileri için birim kök testi gerçekleştirilmiştir. ADF test istatistiği için elde edilen t değerlerinin mutlak değerlerinin %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeylerinin kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olması dolayısıyla sürekli getiri serilerinin birim köke sahip olmadığı yani serilerin düzey değerlerinde durağan oldukları görülmektedir. Phillips Perron test istatistiği de ADF test istatistiğini destekler sonuçlar vermektedir.

Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testi

Ekonometrik modellerde durağan olmayan iki ya da daha fazla seri arasındaki uzun dönemli ilişki koentegrasyon testi ile analiz edilmektedir. Her serinin birim kök testleri yoluyla rassal bir trende sahip olmaları, seriler durağan değilse farkları alınarak aynı seviyede durağan hale gelmeleri sağlandıktan sonra uzun dönemli ilişki Engle-Granger (1987) ve Johansen ve Juselius (1990) koentegrasyon testi aracılığıyla incelenebilir. Sistemdeki değişkenlerin koentegre olup olmadıklarının belirlenmesi için Engle-Granger (1987) koentegrasyon yöntemi kullanılmıştır. Engle- Granger yönteminde değişkenler aynı dereceden bütünleşik ise aşağıdaki denklemde yer alan en küçük kareler yöntemi uygulanr.

$$Yt_1 = \beta_0 + \sum_{J=2}^{n} \beta_j Ytj + \varepsilon_t \qquad (2)$$

Bu regresyondan elde edilen hata terimlerinde birim kökün olup olmadığı ADF ve PP testi ile test edilir. Eğer regresyondan elde edilen hata terimleri ε_t, durağan ise I(0) hipotezi kabul edilir. I(0) hipotezi değişkenlerin koentegre olduğu ve bu değişkenlerden oluşan sistemin uzun dönemi bir denge noktasına sahip olduğu anlamına gelmektedir (Korkmaz ve Açıkgöz, 2007: 76).

TABLO 3: USD İçin Engle-Granger Koentegrasyon Testi

H0: *HATAUSD birim köke sahiptir.
Gecikme uzunluğu: 14
(AIC, MAXGecikme uzunluğu=22 varsayımında otomatik seçilmiştir)

Augmented Dickey-Fuller test istatistiği (ADF)

		Test Kritik Değerleri		
t-istatistiği	Olasılık*	1%	5%	10%
-8.379207	0.0000	-2.566862	-1.941083	-1.616524

*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri

USD ve USDV sürekli getiri serileriyle oluşturulan regresyon denkleminden elde edilen hata terimleri serisine (*HATAUSD hata terimleri serisini ifade etmektedir) ADF test istatistiği aracılığıyla birim kök testi uygulanmıştır. Burada ki amaç HATAUSD serisinin birim kökten arınması ve durağanlığın sağlanmasıdır. Bunun için Tablo 3'te "H_0: HATAUSD birim köke sahiptir" hipotezi oluşturulmuştur. ADF test istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş ve HATAUSD serisinin birim köke sahip olmaması ve düzey değerinde durağan olması sağlanmıştır. Engle-Granger koentegrasyon testinin sonuçlarına göre USD ve USDV arasında uzun dönemli bir koentegrasyon (eşbütünleşme) ilişkisi olduğu görülmektedir.

TABLO 4: EURO İçin Engle-Granger Koentegrasyon Testi

H0: *HATAEURO birim köke sahiptir.
Gecikme uzunluğu: 1
(AIC, MAXGecikme uzunluğu=22 varsayımında otomatik seçilmiştir)

Augmented Dickey-Fuller test istatistiği (ADF)

		Test Kritik Değerleri		
t-istatistiği	Olasılık*	1%	5%	10%
-26.47981	0.0000	-2.566842	-1.941081	-1.616526

*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri

EURO ve EUROV sürekli getiri serilerinden elde edilen regresyon denkleminin hata terimleri serisine ADF birim kök testi uygulanmıştır. (*HATAEURO hata terimleri serisini ifade etmektedir) Tablo 4'te daha önceden oluşturulan "$H_{0:}$ HATAEURO birim köke sahip değildir" hipotezi ADF test istatistiği sonuçlarına göre reddedilmektedir. Böylelikle HATAEURO serisi için uygulanan Engle-Granger koentegrasyon testine göre EURO ve EUROV arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testine göre, spot kur ve vadeli kur arasındaki ilişkiler saptanabilmektedir. (Gujarati, 2004: 697). Granger nedensellik testini uygulayabilmek için gerekli gecikme uzunlukları USD, USDV, EURO ve EUROV arasında bir VAR modeli oluşturulmak suretiyle Tablo 5'te AIC (Akaike Information Criterion) ve SC (Schwarz Information Criterion) değerlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 5: VAR Modeli İle Belirlenen Gecikme Değerleri

Örneklem: 04/02/2005 25/12/2009
Geçerli gözlem: 1218

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	16414.62	NA	2.33E-17	-26.94682	-26.93006	-26.94051
1	17275.35	1714.395	5.82E-18	-28.3339	-28.25008	-28.30235
2	17625.48	695.0904	3.36E-18	-28.88256	-28.73167	-28.82576
3	17705.43	158.1996	3.03E-18	-28.98757	-28.76963*	-28.90554
4	17748.74	85.4008	2.89E-18	-29.03241	-28.7474	-28.92513
5	17797.35	95.5552	2.74E-18	-29.08597	-28.7339	-28.95344*
6	17820.12	44.60789	2.71e-18*	-29.09708*	-28.67796	-28.93932
7	17835.52	30.05468	2.72E-18	-29.09609	-28.6099	-28.91308
8	17848.53	25.31071	2.73E-18	-29.09118	-28.53793	-28.88292
9	17863.07	28.21004	2.74E-18	-29.08879	-28.46848	-28.8553
10	17873.19	19.55465	2.76E-18	-29.07913	-28.39176	-28.8204
11	17884.53	21.83075	2.78E-18	-29.07147	-28.31704	-28.78749
12	17907.27	43.66189	2.75E-18	-29.08255	-28.26106	-28.77333
13	17918.32	21.13772	2.78E-18	-29.07442	-28.18587	-28.73995
14	17931.38	24.88946	2.79E-18	-29.06958	-28.11397	-28.70988
15	17948.08	31.72692*	2.79E-18	-29.07073	-28.04806	-28.68578

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error HQ: Hannan-Quinn information criterion
AIC: Akaike information criterion SC: Schwarz information criterion

TABLO 6: İkili Granger Nedensellik Testi

Örneklem: 4/02/2005 25/12/2009
Gecikme Uzunluğu: 3

VAR Boş Hipotez:	Gözlem	F-istatistiği	Olasılık
LNUSDV, LNUSD'nin Granger Nedeni değildir		923.362	0.00000
LNUSD, LNUSDV'nin Granger Nedeni değildir	1230	1.12239	0.33885

modeliyle Schwarz (SC) kriterine göre belirlenen 3 gecikme uzunluğunda USD ile USDV arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği Tablo 6'daki "H_0: LNUSDV, LNUSD'nin Granger Nedeni değildir" hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle USD'den USDV'ye doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. "H_1: LNUSD, LNUSDV'nin Granger Nedeni değildir" hipotezinin olasılık düzeyi %10'dan büyük olduğu için H_1 hipotezi reddedilmektedir.

TABLO 7: İkili Granger Nedensellik Testi

Örneklem: 4/02/2005 25/12/2009
Gecikme Uzunluğu: 3

Boş Hipotez:	Gözlem	F-istatistiği	Olasılık
LNEUROV, LNEURO'nun Granger Nedeni değildir	1230	600.439	8.00E-240
LNEURO, LNEUROV'nin Granger Nedeni değildir		2.04531	0.105770

Tablo 7'de Schwarz (SC) kriterine göre belirlenen 3 gecikme uzunluğu için EURO ile EUROV arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde "H_0: LNEUROV, LNEURO'nun Granger nedeni değildir" hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir. Bu sonuca göre EURO'dan EUROV'ye doğru bir nedensellik söz konusudur. "H_1: LNEURO, LNEUROV'nin Granger Nedeni değildir" hipotezine ait olasılık değeri %10 anlamlılık düzeyine yakın bir değer almasına rağmen reddedilmektedir.

TABLO 8: İkili Granger Nedensellik Testi

Örneklem: 4/02/2005 25/12/2009
Gecikme Uzunluğu: 6

Boş Hipotez:	Gözlem	F-istatistiği	Olasılık
LNUSDV, LNUSD' nin Granger Nedeni değildir		470.538	0.00000
LNUSD, LNUSDV'nin Granger Nedeni değildir	1227	0.49335	0.81368

Tablo 8'de Akaike (AIC) kriterine göre seçilen 6 gecikme uzunluğu için USD ile USDV arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla oluşturulan "H_0: LNUSDV, LNUSD'nin Granger nedeni değildir" hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir, USD'den USDV'ye doğru bir nedensellik mevcuttur. Daha önce oluşturulan bir diğer hipotez olan "H_1: LNUSD, LNUSDV'nin Granger nedeni değildir" hipotezine ait olasılık değeri nedeniyle anlamlı bulunmamış, dolayısıyla H_1 hipotezi red edilmiştir.

TABLO 9: İkili Granger Nedensellik Testi

Örneklem: 4/02/2005 25/12/2009
Gecikme Uzunluğu: 6

Boş Hipotez:	Gözlem	F-istatistiği	Olasılık
LNEUROV, LNEURO' nun Granger Nedeni değildir	1227	315.24	2.00E-243
LNEURO, LNEUROV' nin Granger Nedeni değildir		1.28587	0.26064

Son olarak Tablo 9'da Akaike kriterine göre belirlenen 6 gecikme uzunluğunda EURO ile EUROV arasında oluşturulan "H_0: LNEUROV, LNEURO'nun Granger nedeni değildir" hipotezi %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur (H_0:Kabul). Dolayısıyla EURO'dan EUROV'ye bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir." H_1: LNEURO, LNEUROV'nin Granger nedeni değildir" hipotezi anlamlı bulunmamıştır (H_1:RED). VAR modeli oluşturarak SC kriterine göre belirlenen 3 gecikme uzunluğunda "USD ile USDV" ve "EURO ile EUROV" arasındaki Granger nedensellik testine ait F-istatistiği değerleri AIC kriterine göre seçilen 6

gecikme uzunluğu için yapılan Granger nedensellik testindeki F-istatistiği değerlerinden daha büyük olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç çalışmada Granger nedensellik analizinde kullanılan gecikme uzunluğu için 3 gecikme değerinin daha uygun olduğunu ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Dünyada uluslar arası alanda ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, işlem hacminin artması, döviz kurları, faiz oranları, emtia fiyatlarında ortaya çıkan fiyat oynaklıkları nedeniyle yatırımcılar risk karşısında korunma eğilimine girmişlerdir. Bu anlamda vadeli işlem sözleşmeleri yatırımcılar tarafından tercih edilir bir yatırım aracı haline gelmiş hatta tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde vadeli işlem sözleşmelerinin de çeşitlendirilmesine yönelik yeni arayışlar ortaya çıktığı görülmüştür. Günümüzde birçok varlık üzerine vadeli işlem sözleşmeleri hazırlanabilmektedir.

Bu çalışmada dövize dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin fiyat oluşumlarında spot kurların etkisinin olup olmadığı Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır. Çalışmada spot Euro ve vadeli Euro, spot USD ve vadeli USD kurları analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle spot USD ve Euro değerleri ile vadeli USDV ve EUROV arasındaki eşbütünleşme ilişkisi analiz edilmiş ve spot kurlar ile vadeli kurlar arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Ardından çalışma kapsamında VAR modeli ile elde edilen gecikme değerleri için ikili nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Scwarz ve Akaike kriterlerine göre 3 gecikme için spot USD ve Euro kurlarının, vadeli USDV ve EUROV'nin granger nedeni olduğu bulunmuştur.

Bu sonuca göre yatırımcılar spot kurlardaki trend hareketlerini analiz ederek gelişmekte olan bir borsa niteliğindeki İzmir VOBAŞ'da vadeli kur fiyat hareketlerini tahminleyebilmekte ve bu şekilde kur hareketlerinden spekülatif kazançlar elde edebilmektedirler.

KAYNAKÇA

AKÇAY S., ÖZEN E., KULA, V., (2009). *"Türkiye'de Vadeli Döviz Fiyatları İle Spot Döviz Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi: İzmir Vadeli İşlem Ve Opsiyon Borsası Uygulaması"*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, **13. Ulusal Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Afyonkarahisar, 321 – 330

BAKLACI H. F. (2007), "*Türkiye'de Vadeli Döviz İşlemlerinin Spot Döviz Piyasa Volatilitesi Üzerine Etkileri*", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 22/250: 53–68

CHEUNG, Y.W. ve FUNG N.G. (1997), *"Information Flows Between Eurodollar Spot and Futures Markets"*, **Multinational Finance Journal**, 1(4), 255–271,http://mfs.rutgers.edu/MFJ/Articles-pdf/V01N4p1.pdf, (21.09.2006).

ÇEVİK, E. İ. ve PEKKAYA M. (2007). *"Spot ve Vadeli İşlem Fiyatlarının Varyansları Arasındaki Nedensellik Testi"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22/2: 49-66

ELMAS, B. ve TEMURLENK, M. S., (2009). *"Hisse Senedi Fiyat-İşlem Hacmi Arasındaki Granger Nedensellik: İMKB'de Hisse Bazlı Bir Analiz"*, **10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Atatürk Üniversitesi, 27-29 Mayıs, Erzurum, 1-11

GÖKÇE, A. (2002). *"İMKB'de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi"*, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3: 43–48

GUJARATI, N, D., (1995), **Basic Econometrics**, International Edition, Mc Graw-Hill, Inc, USA

HANSEN L. P. and HODRICK R. J., (1980). *"Forward Exchange Rates As Optimal Predictors Of Future Spot Rates: An Econometric Analysis"*, **The Journal of Political Economy**, 88/5: 829-853

İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası, **www.vob.org.tr**, Erişim Tarihi: 25/12/2009
JOHANSEN, S. and JUSELIUS, K. (1990). *"Maximum Likelihood Estimation And Inferences On Coentegration With Applications To The Demand For Money"*, **Oxford Bulletin Of Economics And Statistics**, 52: 169–210

KAYALIDERE, K., KARGIN, S., AKTAŞ R. (2009). *"İMKB' de Fiyat Ve Hacim Arasındaki Nedensellik İlişkisi"*, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, 7/1: 15-124

KORKMAZ T., AÇIKGÖZ, E., (2007). *"VOB'DA İşlem Gören Döviz Futures Sözleşmelerinin Değeri İle Piyasadaki Likit Döviz Miktarı Arasındaki İlişki"*, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 29: 63-81

LUINTEL, K.B. ve PAUDYAL K (1998). *"Common Stochastic Trends Between Forward And Spot Exchange Rates"*, **Journal of International Money And Finance,** 17,.279-297

MACKINNON J. G. (1996). *"Numerıcal Dıstrıbutıon Functıons For Unıt Root And Coıntegratıon Tests"*, **Journal Of Applied Econometrics**, Vol. 11, 601–618 (1996)

PEKKAYA M., BAYRAMOĞLU M. F. (2008). *"Hisse Senedi Fiyatları Ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: YTL/USD, İMKB 100 ve S&P 50 Üzerine Bir Uygulama"*, **MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 38: 163-176

SEVÜKTEKİN, M. ve NARGELEÇEKENLER M. (2005). **Zaman Serileri Analizi**, Ankara: Nobel Yayıncılık

TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), **www.tcmb.gov.tr**, Erişim Tarihi: 25/12/2009

WESSO, G.R. (1999). *"The Forward Rate As An Optimal Predictor Of The Future Spot Rate In South Africa: An Econometric Analysis"*, **South African Reserve Bank Occasional Paper**, 13, 1999

TOPLUMSAL ÇÖZÜLME ÜZERİNE BİR DENEME

Mesut Hazır
Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Özet:İnsan denen varlık tarihi boyunca yalnız yaşamamış, kalabalık, yığın, topluluk, kabile, aşiret, toplum, millet, uygarlık gibi sayını daha da artırabileceğimiz çeşitli kavramlarla ifade edilebilecek şekilde birlikte yaşamış, yaşamaktadır. Bu birlikteliklerde her zaman kendi bünyesinde bir sistem geliştirerek toplu halde yaşamayı kurallar bütünüyle istikrara bağlamıştır. Bu istikrarı sürdürdüğünde sağlıklı bir bünye oluşturmuş, bunu başaramadığı dönemlerde ise bir şekilde değişikliği, çözülmeyi ve yıkımı yaşamış, bazen başka toplumlara, bazen kendine bile yabancılaşarak kendi huzurunu baltalamıştır. Bu çalışmada toplumsal yapının nasıl bozulduğu, bu bozulmanın veya çözülmenin sebepleri, şekli ve aşamaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Çözülme, Toplumsal Yapı, Yabancılaşma, Türkiye'de Toplumsal Çözülme

AN ESSAY ON SOCIAL DISRUPTION

Abstract:Man has never lived alone and he has always lived together as a crowd, community, clan, sect, society, nation or civilization. Man has always developed new systems from within to live together and connected them with laws and rules for social stability. When that stability is continuous and constant, people has had a healthy social structure, but when there is no stability, there has always been great changes, disruptions, and deconstructions. When there is no stability, man has never had comfort or happiness and has experienced alienation. In this study, disruption of social structure and causes, levels and type of that disruption are analysed.

Key Words: Social Disruption, Social Structure, Alienation, Social Disruption in Turkey

Toplumsal Yapı

Toplumsal çözülmeyi doğru tanımlayabilmek için, toplumsal yapının da tanımına ihtiyaç vardır. Toplumsal yapı, bir grup oluşturan insanların rol, statü, yetki ve sorumluluklarının yan yana ve/veya üst üsteliğinden meydana gelen bütünü ifade etmektedir (Arslantürk ve Amman, 2000: 249). Başka deyişle bir toplumun farklı akrabalık, dinsel, iktisadi, siyasal ve diğer kurumlarının onun toplumsal yapısını meydana getirdiği, bu yapının bileşenlerinin de normlar, değerler ve toplumsal rollerden oluştuğu söylenebilmektedir (Marshall, 1999: 804).

İşte bu bütünün sağlıklı biçimde yaşamaya devam etmesi için o toplumun kendi içinde bir 'sessiz anlaşmayla' aynı duygu bütünlüğünü taşıması gerekir. Eğer toplumu bir arada tutan değer ve normlar matlaşır, bütünde çatlaklar oluşur ve bu çatlaklar zamanında tedavi edilmez ise o toplumda bir çözülme meydana gelir. Artık normlar ve değerler toplumun fertlerine aynı şeyler ifade etmez olur. Bunun sonucunda oluşacak kaos, hem ahlaki hem iktisadi hem de geleneksel anlamda bir çöküş meydana getirir. Toplumda suç oranı artar, toplumsal kurumların içi boşalarak aile, eğitim, siyaset ve din "kabuk kurumlara" dönüşürler (Giddens, 2000: 30).

Peki toplumları çözülmeye sürükleyen sebepler nelerdir ve çözülmüş bir toplumun özellikleri nelerdir? Çözülmeye başlayan bir toplumda bütün kurumlar aynı anda ve aynı hızda mı bozulur? Bunun tetikleyicisi toplum mudur yoksa birey mi? Konuyla ilgili daha bir çok soru akla gelebilir. Bu sorulara cevap bulmak için çözülmenin incelenmesi gerekmektedir.

Toplumsal Çözülme

Toplumu bir arada tutan ve bütün olmasını sağlayan bağlar bazen zayıflayabilmekte, hatta kopmaktadır. Amiran Kurtkan'ın tanımıyla toplumsal çözülme bir topluluğu meydana getiren sosyal ilişkilerin bütünlüğü bozacak şekilde gevşemesidir (Bilgiseven, 1986: 297). Orhan Türkdoğan ise toplumsal çözülmeyi bir toplumu ayakta tutan inanç ve değer sistemlerinin etkinliklerini yitirmesi, sosyal müesseselerin yeni norm ve değerlere uyum sağlayamaması süreci olarak tanımlamaktadır (Türkdoğan, 1996: 182). Toplumsal kurumların değişikliklere ayak uyduramaması dışında başka çözülme tiplerinden de bahsedilebilir. Bunlar, fertlerle kurumlar arasında çözülme, kurumlar arasında çözülme, fertler arasında çözülme, gruplar arasında çözülme ve fertle grup arasında çözülme olarak beş kategoride ele alınabilir (Bilgiseven, 1986: 297-300).

Kurumlarda meydana gelen değişmeler çok hızlı bir nitelik taşıyorsa, genelde fertler kurumlara ayak uyduramaz. Örneğin Türkiye de eğitim kurumunda sık sık değişiklikler yaşanmakta ve fertlerle kurumlar arasında yaşanan gerilim, ferdin aleyhine bir çözülmeyle sonuçlanmaktadır. Sürekli değişen müfredat, sistem ve üniversiteye giriş şeklinde yapılan değişiklikler, ferdin kuruma ayak uyduramamasına sebep olmaktadır.

Kurumlarda yaşanan hızlı değişimler bazen kurumlar arası çözülmeye de sebep olmaktadır. Türk medeni kanununda çok eşlilik yasaklanmış olmakla birlikte halen özellikle doğuda çok eşlilik devam etmekte, aile kurumuyla hukuk kurumu arasında bir çözülme

yaşanmaktadır. Resmi prosedürde yaşanan sorunlar eşlerden çoğunun miras hukuku ile ilgili problemler yaşamasına sebep olmakta, buna rağmen çok eşli aile yapısı devam etmektedir.

Fertler arası çözülme ise özellikle bireyselliğin arttığı günümüzde daha belirgin hale gelmiştir. Fertler çok farklı ilgiler geliştirmekte, farklı bilgi kaynaklarından beslenmekte, kendi tercihlerini geliştirmekte ve diğer fertlerden kopuk, oldukça bireyselliğe dönük bir hayat sürmektedirler. Arkadaşlıkları da istedikleri kişilerle başlatıp, istedikleri zaman kendileri bitirmektedirler.

Bir toplulukta ayrı ayrı biz duygusunu taşıyan küçük cemaatler yer alıyorsa o topluluk gruplara bölünerek çözülmüş demektir (Bilgiseven, 1986: 299). Sosyalleşmeyi sağlaması gereken gruplar ihtiyaçtan fazla ise, bütünleşmeyi değil ayrışmayı getirirler. Türkiye'de onlarca tabela parti ve derneği bulunmaktadır. Her cemaatin, her etnik topluluk ve meslek grubunun, her sınıfın neredeyse bir derneğinin, vakfının bulunduğu toplumumuzda bu tür gruplaşmalar yeterli sayıda üye, mensup toplayamadığından toplumsal hayata kar değil zarar getirmektedirler.

Fert ile grup arasındaki çözülmede ise denge grubun aleyhine bozulmaktadır. Lider fertler, dahi tipler gruplara veya topluma çok ters gelen yeni fikirler üretmekte, bu ise gruplardaki statiklik yüzünden kabul görmemekte, fert dışlanmaktadır. Oysa sonra yadırganan o fikirler bir toplumun kaderini belirleyecek noktaya ulaşmakta, zamanla yadırganan fert, hayranlık duyulan ferde dönüşmektedir. Fakat o süre zarfında fert ile grup arasında çözülme yaşanmaktadır.

Toplumsal çözülmeyle birlikte anılabilecek en önemli kavramlardan biri de yabancılaşmadır. Yabancılaşma da kendi içinde türlere ayrılmaktadır.

Yabancılaşma Üzerine

Yabancılaşma kavramı Marx ile birlikte anılmaktadır. Gordon Marshall Marx'ın yabancılaşma görüşünü çok güzel özetlemektedir:

> Marx'a göre kapitalizmde üretimin tüm biçimleri nesneleşmeyle sonuçlanır ve insanlar bu süreçte, kendi yaratıcı yeteneklerinin somut ürünleri olan, ancak yaratıcılarından fiilen ayrılmaya başlayan mallar imal ederler. Yabancılaşma, işte insanlığın türsel varlığıyla nesneleşmesinin kapitalizmde büründüğü çarpık biçimidir. Kapitalizmde üretimin meyveleri, başkalarının yarattığı artığa el koyan ve böylece yabancılaşmış emeği doğuran işverenlere aittir (Marshall, 1999: 798).

Tabii Marx'ın yabancılaşma algılaması daha çok bir kapitalizm eleştirisi şeklinde olup işçilerin kendi ürünlerine yabancılaşmasına odaklanmaktadır. İşçi kendisini ne kadar harcarsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünyada o kadar güçlenir. İşçi yaşamını nesneye koyar, ama artık hayatı kendisine değil, nesneye aittir. Emeğin ürünü kendisi değildir. Emek artık iş gücünün kendisi olmaktan çıktığı için yabancılaşmış bulunmaktadır (Kızılçelik, 1994b: 307).

Az önce belirttiğimiz gibi, Marx'ın emeğin yabancılaşması olarak kavramlaştırdığı konu sınırlı ve dar bir çerçeveyi temsil etmektedir. Oysa toplumsal çözülmeyle bağdaştırılabilecek yabancılaşma, toplumun tüm kademelerini kapsamalıdır. Amiran Kurtkan'ın Melvin Seeman'dan aktardığı yabancılaşmanın beş faktörü daha kapsayıcı görünmektedir.

Beş faktörden birincisi olan kudretsizlik, bir yönüyle Marx'ın kuramına gönderme yaparken, diğer yönü insanın insana yabancılaşmasıdır. Bencilleşen fertlerin birbirlerini birer tatmin vasıtası olarak gördüğü fertçilik felsefesinin hakim olduğu bir toplum, insanın çevresine yabancılaştığı bir toplumdur. Tek bir ferdin beklentileri ile objektif durumdan fiilen elde ettikleri arasındaki büyük gedik o şahsın psikolojisinde pek çok farklı sonuç doğurabileceği gibi, bu tür sorunlar yaygınlaştıkça aynı sonuçlar bütün bir toplumu ilgilendirir hale gelir.

Anlamsızlık, yabancılaşma faktörlerinden ikincisidir. Anlamsızlıkta değerler sistemi artık topluma, özellikle yeni nesillere bir şey ifade etmez olur. Bütün realitelerdeki tekliği ve bütünlüğü ortaya koyan müşterek bir temelden yoksun olan dimağlar neye inanacaklarını bilmemekten doğan bir anlamsızlık girdabına sürüklenirler. Ne zaman fert, neye inanması gerektiği hususunda kesin fikirden mahrum durumdaysa, ne zaman karar alma bakımından ferdin vuzuha kavuşmasında, asgari standartlar bir araya gelemiyorsa anlamsızlık şeklindeki yabancılaşmanın yüksek seviyede olduğunu ifade edebiliriz. Çağımızda bütün değerler bulanıklaşmış, ilim, din, gelenek gibi bir toplumun mayasını oluşturan unsurlar özellikle genç nesillerin formasyonunda yeterli ağırlığa sahip olamamıştır. Bu durum önce batıda, şimdi de maalesef bizde aynı şekilde ortaya çıkmaktadır.

Yabancılaşma faktörlerinden biri de normsuzluktur. Toplum içinde yaşayan insanlardan belli olaylar karşısında toplumca beklenen davranışlara sosyal norm dendiği düşünülürse, normlar kuvvetten düştüğü, yani ferdi davranışlar üzerinde etkili olabilme kudretini kaybettiği zaman anomi ortaya çıkar. Merton'a göre anomi, toplumun belirlemiş olduğu hedeflere ulaşmada, toplum tarafından belirlenmemiş davranışların kullanılmasının zorunlu olduğu durumlarda, sosyal ve kültürel yapı arasında ortaya çıkan zıtlık halidir (Kızılçelik, 1994a: 469). Yani normlar tarafından belirlenmiş davranış kalıpları ile, bir toplumun kültürü tarafından belirlenmiş hedefler arasında bazen ciddi bir uyumsuzluk olduğunda fertler, normsuzluk ve kuralsızlık olarak adlandırılan bir boşluğa düşerler. Ülkemizde son dönemde yaşanan bazı özgürlüklerle ilgili olarak, kültür ve din tarafından belirlenen normlar ile uygulamalar arasında bir farklılık bulunduğu, bununda toplumda bir çeşit anomiye sebep olduğu söylenebilir.

Yabancılaşma faktörlerinden dördüncüsü soyutlanmadır. Bu, kültüre ve topluma yenilik getirmek isteyen ferdin, toplum tarafından anlaşılmadığı hallerde tecrit edilmesi, soyutlanmasıdır. Bu durum ilginç bir paradoksu da içinde barındırır. Özellikle dahi tipler önce

toplumdan dışlanır, sonra sundukları şeyler benimsenip kurallaşır. Bu insanlar baş tacı edilir.Arada geçen zamanda ise ferdi bir soyutlanma yaşanır.

Yabancılaşma faktörlerinin sonuncusu kendine yabancılaşmadır. İnsanın kendi türünü, yani yine insanları sömürmesi, kötüye kullanması hali kendine yabancılaşmadır. İnsanlardan her biri, gizlice diğerini bir alet haline getiriyorsa, bir toplum kendi menfaatleri için başka toplumları sömürüyorsa, bu davranışlar kendine yabancılaşma olarak adlandırılır ve güncel örneklerin tüm canlılığıyla ortada olduğunu belirtmeye bile gerek yoktur (Bilgiseven, 301-308).

Toplumsal Çözülmenin Göstergeleri ve Sebepleri

Bu teorik arka plan ile artık toplumsal çözülmenin göstergelerine, somut verilerine ve gerekçelerine bakılabilir. Uygarlığın yaşadığı hızlı değişimlerle birlikte fertlerin ahlaka, çalışmaya, görevlere bakışı da değişmektedir. Modern çağ belli bir insan tipi öngörmekteydi. Bu insan tipi, Püriten etiğe sahipti. Püriten etik insana arzularını bastırmayı, kendini kontrol etmeyi öğütlerken çalışmayı yücelterek bir ibadet haline dönüştürür. Çok üretip az tüketmeyi telkin ve tavsiye eder. Bu etik doğrultusunda hareket eden insan, belli bir refah seviyesine ulaşarak artık çalıştığının karşılığı olarak tüketmeyi, dinlenmeyi ve eğlenmeyi düşünür oldu. Ortaya hayatın tadına bak diyen, hedonist (hazcı) bir toplum ve birey tipi çıktı. Başka bir deyişle, kapitalizmi ortaya çıkaran ideal püritan tip yerini bunun tam zıttı denilebilecek hedonist tipe bıraktı (Bozkurt, 2000: 4-5).

Hazcı toplumda çözülmeyi hızlandıran asıl sebep, püriten etiğe sahip, üreten bireylerin giderek hedonistleşmesi değil, üretme ve biriktirmenin acısını çekmemiş yeni bir neslin direk nispeten müreffeh bir dünyada doğarak kendi üretmediği değerleri tüketiyor olmasıdır. Bu da yaşananlarda azami hoyratlığı getirmektedir.

Lawrence Friedman, Toplumsal çözülme göstergelerini sunmadan önce, modern dönem toplumunu "yatay toplum" diye adlandırıyor. Dikey toplumda görev ve otorite kaynakları belirgindi. Mesela baba tüm aileden sorumlu, anne ona karşı sorumlu, çocuklarda her ikisine karşı sorumluydu. Akrabalık ilişkileri belirgin, mirastan yönetime, evlilikten komşuluğa her şey belirgindi. Kısacası dikey ilişkiler vardı ve otorite saygınlığa sahipti. Yatay toplumda ise birey tamamlanmamış ve tanımlanmamış ilişkiler ağı içindedir. Geniş bir tercih mönüsüne sahiptir. Akışkan ve çok yönlü, her kalıba giren, zamanımızın huzursuzluğuna uygun bir benlik duygusuna sahiptir. Eski sıkı, dikey kimlikler gevşemiş, daha az zorlayıcı fakat daha belirsiz kimlik tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplumsal hayat çözülmeye açıktır (Friedman, 2002: 14-15).

Yatay toplumda birey kendini daha özgür, sınırlardan kurtulmuş ve rahat hissedebilir ancak bu bir yanılgıdır. Çünkü yatay toplum devingenlik toplumudur. Bir yuvarlanan taş toplumudur. Daha fazla geziye, daha fazla ziyarete, daha fazla turizme, daha fazla tüketime, hıza, ürüne maruz insan, dünyaya gitmek istemese de dünya ona gelir. Televizyon, internet bu toplumun taşıyıcı ağını oluşturur. Haber, eğlence cangılıyla bombardıman edilen insan, dünyayı silip süpüren bir küresel kültüre maruzdur (Friedman, 2002: 20). Kendini son derece aktif ve iradesiyle iş görür sanan insan aslında sayısız ihtimaller çöplüğünde pasif ve kararsız durumdadır. Değerler bulanıklaşmış bakışları çarpıklaşmıştır.

Toplumsal statü gruplarına daha az bağlı olan, aileye, topluma, ibadethaneye yadırgayarak bakan sözde özgür bireyin bütün dertleriyle tek başına karşı çıkması şüphesiz imkansızdır. Dikey toplumlarda, geleneksel kurumların felaketlerin psikolojik şoklarını hafifletmeleri beklenirdi ve hafifletirlerdi de. Bugün televizyon, filmler, şöhret kültürü, bireycilik insanları arzu ve özlem alışkanlıklarıyla yetiştirir. Fakat aynı medya düşler ölünce arzu alışkanlıkları kesilince insanları çaresiz ve öfkeli bırakır (Friedman, 2002: 74-75).

Yatay toplumun özellikleri ve toplumsal çözülmeye etkisi daha ayrıntılı bir incelemenin konusu olabilir. Modern dönemde toplumsal sonuçlarıyla dikkat çeken bir başka konu da "ekoloji"dir.

Sürekli olarak büyüme ve tüketme ihtiyacıyla çıldırmış bir toplumun yaşam dünyasını telafisi imkansız bir biçimde ortadan kaldıracağı, organik olanın yerine inorganik olanı, toprağın yerine betonu, ormanın yerine kıraç toprağı, canlı türlerinin yerine basit ekosistemleri geçireceği; evrimin işleyişini tersine çevirerek dünyayı insan türü dahil hiçbir karmaşık canlı türünün yaşamasına elvermeyecek inorganik, mineral bir evreye geri döndüreceği tehdidiyle yaşıyoruz" (Bookchin, 1999: 33).

İnsanoğlu kendi açgözlülüğünün eseri olarak toptan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor ve bu durum gittikçe kendisini bir panik ve hırçınlığa götürüyor. Tabiat kendisine reva görülen muamelenin cevaplarını vermeye başlamış bulunuyor ve bunu küresel ısınmayla, artan doğal felaketlerle gösteriyor. Bu da tüm toplumsal alışkanlıklar üzerinde çeşitli etkilere sebep oluyor. Türkiye'de yaşanan büyük depremin sosyolojik incelemesi tam olarak yapılmamış olmakla birlikte, boşanma ve intiharların arttığı biliniyor. Asya'da yaşanan büyük felaketin sonuçları şimdiden görülmeye başlandı ve o felaket ortamında kadın ve kızlara taciz ve tecavüz, insan ticareti haberleri gelmeye başladı. Ekolojik denge, belki de bir çeşit "ekolojik toplum" doğuracak ve bu toplum bir büyük çözülmeyle gelecek. Bookchin'in tabiriyle, "insanları doğaya yabancı kılan şey onları kendi toplumsal yaşamlarında yabancı kılan toplumsal değişimlerin ta kendisidir" (Bookchin, 1999: 50). Buna insanın kendine, insanın insana, insanın doğaya yabancılaşması da diyebiliriz.

Türkiye Ölçeği

"Balık baştan kokar" deyişini düşünürsek, çözülmeye yüz tutmuş bir toplumun öncelikle aydınlarının özelliklerini ele almak gerekir. Orhan Türkdoğan Prof. Dr. Philip Schwartz'dan Türk aydınının özelliklerini şöyle aktarıyor:

Türk aydınında ekseriyetle rastlanan sathi bedbinlik, haksız tenkit iptilası, hakikatlerin ve hadiselerin yanlış bir vaziyetten takdimi, daima haklı çıkma hırsı, böbürlenmek, alayişe düşkünlük, toleranstan mahrumiyet, başkalarını hakir görmek, birbirini çekememek, başkalarının üstünlüğüne tahammül edememek, başkalarından daha iyi olmak iddiası ve görünüşü kurtarma arzusu (Türkdoğan, 1996: 164).

Türkdoğan, bir başka eserinde milli kültürü temsil etmesi gereken aydın sınıfın tamamen kozmopolit bir Enderun kültürü taşıdığını belirtmektedir (Türkdoğan, 2003: 73). Toplumda standart kültürün taşıyıcılığını yapması gereken yaratıcı azınlık milli kültürden yoksun olunca, Gökalp'in de belirttiği gibi Türkler, kendi öz kültürünü kendi doğal gelişmelerine uygun şekilde oluşturamayan, hazır yabancı değerleri benimsemeksizin kabul eden bir ulus haline gelmişlerdir (Heyd, t.y: 131).

Milli şuur yokluğu ile birlikte toplumsal çözülmenin sebeplerinden biri de aşırı ve bilinçsiz batılılaşmadır. Artık Türk-İslam değerleri olarak anılan "dindarlık", "toprağa bağlılık", "mertlik", "yiğitlik", "olanla yetinme", "ahlaka bağlılık", "namusa düşkünlük", "tevazu" gibi meziyetler yerini "tahsil-bilgi", "ferdi özgürlük", "maddiyat", "seksi değerler", "iktidar hırsı" "hazcılık" gibi önceliklere bırakmıştır.

Toplum artık bir "kozmetik kültür" veya "kargo kültürü" tarafından şekillenmekte, zevke düşkün bir "hedonist toplum" belirmektedir. Sekülerlik baş gösterirken kutsal olan dünyanın dışına atılmakta, yaşanan sosyal kirlenme ile birlikte kültürel boşluk oluşurken, toplum kendi kültürel kodlarından uzaklaşıp "metamorfizm" yaşamaktadır. Kısacası Türk milleti daha milli bir kültüre sahip olamadan Acem medeniyet çevresine girmiş, milli müessese ve geleneklerinin ruhunu oluşturan milli terbiyeyi toplumun bütün katlarına mâl edememiştir (Türkdoğan, 1996: 172).

Türk toplumunda sosyal çözülmenin tek sebebi bir milli kültür oluşturmamak da değildir elbette. Bunun bir başka sebebi de zenginlik yan kültürü ile yoksulluk yan kültürü arasında büyüyen uçurumdur.

Ülkemiz ne kadar çarpık bir kapitalist sistem içine gömülürse, toplum yapısı da o kadar yarılmakta ve bölünmektedir. Yoksulluk kültürü, hakim kültüre hiçbir şey kazandıramaz, hatta asosyal davranışlarla kambur üstüne kambur yüklerken, zenginlik kültürü; iktidar seçkinleri, veto grupları, ve yönetici oligarşi olarak hem milli kültürün hoşgörü sınırlarından uzaklaşmakta, hem de iktisap ettiği kozmetik kültürü bu hoşgörü sınırları içine pompalamak suretiyle kendi rengini vermeye çalışmaktadır (Türkdoğan, 1996b: 180).

Şehirlerimizde sırt sırta vermiş gecekondular ile devasa apartmanların dairelerinde bir birinden habersiz iki ayrı toplum yaşamakta, onların arasında köprü vazifesi görecek bir orta sınıf ise giderek kaybolmaktadır. Bu da yoksul halkta içten içe bir hınç meydana getirmekte, kapkaç olayları, kenar mahalle çeteleri, alt kültür grupları giderek artmaktadır. Böylece geniş toplum, bir uçta yoksulluk kültürü, öteki uçta zenginlik kültürünün çekiştirmesiyle büzülürken, bu defa mevcut gerilme alanları, bağlı oldukları nişleri çatlatarak sosyal yapıdaki kutuplaşmayı büsbütün hızlandırmaktadır (Türkdoğan, 1996a: 176).

"Modernleşme/Endüstrileşme sürecinde geç kalmış bir ülke olan Türkiye, modern toplumun üretim kültürünü içselleştirmeden, post-modern çağın tüketim kültürünün adeta istilası ile karşı karşıya kalmıştır (Bozkurt, 2000: 6). Tüketim çılgınlığıyla malul zengin sınıf ile en asgari hayat şartlarına dahi sahip olmayan sınıflar arasında toplumsal yapıda çözülmelere sebep olabilecek ciddi bir farklılık bulunmaktadır.

Toplumsal çözülmenin sebeplerine dair daha sayısız madde eklenebilir. Bu da makalenin boyutunu aşacağı için, en temel sebepler üzerinde duruldu. Türkiye'de yaşanan gelişmelerin tabii bir de dünya ölçeğinde karşılığı var ve Küreselleşmenin etkisiyle bütün toplumlar birbirinden etkilenmekte. Peki bu esnada dünyada neler olmaktadır?

Dünya Ölçeği

Bizim ülkemizde yaşanan çözülmenin aynısını gelişmiş ülkelerin de yaşadığı açıkça görülmektedir. Francis Fukuyama somut veriler ışığında Amerika, İsveç gibi gelişmiş ülkelerde suç oranlarının özellikle 1960'lı yıllarda başlayarak artış gösterdiğini, 1990'larda ise doruğa ulaştığını, bunun da savaş sonrası doğan kuşağın yetişkinlik çağına tekabül ettiğini belirtmektedir (Fukuyama, 1999: 36-37).

Gelişmiş ülkelerde aile de fonksiyonunu yitirerek tehlikeli bir dönemece girmiş görünüyor. Geniş ailenin çok çeşitli fonksiyon alanları düşünüldüğünde artık günümüzde aile ancak iki kuşağı barındırabilecek çekirdek haline indirgenmiş, benzersiz alanı ise üreme işleviyle kısıtlanmıştır. Hatta artık üreme işlemi bile tehlikeye girmiş görünüyor. Çünkü Amerika'da üç çocuktan biri, İskandinavya'da ise çocukların yarısı evlilik dışı doğuyor (Fukuyama, 1999: 14).

Aynı zamanda doğurganlık da gitgide azalmaktadır. Birçok gelişmiş ülke aile ve çocuk yardımı yoluyla doğurganlığı artırmaya çalışsa da kuşaklar ilerledikçe toplam nüfus bir önceki kuşaktan yüzde 30 daha az olacak. Yalnızca 30 yıllık bir süre içinde, A.B.D. de boşanmış insanlar evlilerin dört katına ulaştı ve evlenmeden çocuk sahibi olan kadınların oranı 1993 yılı için yüzde 31'dir (Fukuyama, 1999: 43-46).

Tüm bu veriler, Amerikan toplumunun ve daha birçok gelişmiş ülkenin de tam bir toplumsal çözülmeyle yüz yüze olduğunu gösteriyor. Fukuyama bunun sebebini fakirlik ve eşitsizlik, daha fazla zenginlik, hatalı hükümet politikaları ve geniş kültürel geçişe bağlamaktadır.

Fukuyama'nın belirttiği bir başka sebep ise toplumsal çözülmenin endüstri toplumundan bilgi toplumuna hızla geçiş esnasında yaşandığı ve bunun normal bir süreç olduğu şeklindedir. Ona göre bunu bir "büyük toparlanma" izleyecek. Sonuçta tarihin her döneminde yaşanan geçişler böyle sancılı olmuştur ve sonunda insanlık toparlanmayı başarmıştır.

> Leslie Lipson, "Uygarlığın Ahlaki Bunalımları" isimli kitabını şu son söz ile bitiriyor:
>
> Birlikte yaşayacağımız daha iyi değerleri seçerek şimdiki tehlikeleri aşacağımız sonucuna varmak makuldür. Ahlaki bir devrim olmaksızın hiçbir uygarlık kalmayacaktır; ve uygarlıkta ilerlemeler olmaksızın insan diye bir şey kalmayacaktır (Lipson, 2000: 308).

Sonuç

İnsanlık ahlakın ve tüm erdemlerin değerini tekrar keşfetmedikçe ne ülkeler bazında ne de dünya ölçeğinde çözülmelerden kurtulabilir. Birbirinin kanını içerek medeniyet tarihine kara sayfalar ekleyen devletlerin kendi içinde bir büyük çözülmeyi durduramayacağını düşünmesi gerekiyor. Tüm toplumların, bir "büyük toparlanma" için kendi "modus operandi"lerini; yani işleyiş tarzlarını belirlemeleri gerekiyor. İnsanlığın şirazesi başarıyı, hırsı, kapitali, çeşitli güç odaklarını ve bencilce hisleri ölçmekten bir an önce kurtularak, bunların yerine yeniden ahlakı, erdemleri, bilgeliği, fedakarlığı, başkalarını düşünmeyi, paylaşmayı ölçer hale gelmek zorundadır. Yoksa dünya, yaşanacak bir yer olmaktan uzaklaşacak ve çözülen sadece toplumlar değil, evrenin tümü olacaktır.

KAYNAKÇA

ARSLANTÜRK, Zeki ve Tayfun Amman (2000), Sosyoloji, Kaknüs yayınları,İstanbul

MARSHALL, Gordon (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

GIDDENS, Anthony (2000), Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan (1986), Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul

TÜRKDOĞAN, Orhan (1996), Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme, Birleşik Yayıncılık, İstanbul

KIZILÇELİK Sezgin (1994b), Sosyoloji teorileri 2, Yunus Emre Limited Şti., Konya

KIZILÇELİK, Sezgin (1994a), Sosyoloji Teorileri 1, Yunus Emre Limited Şti., Konya

BOZKURT, Veysel (2000), Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği, Alesta Yayınları, Bursa

FRIEDMAN, Lawrence (2002), Yatay Toplum, Çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
BOOKCHIN, Murray (1999), Toplumu Yeniden Kurmak, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul

TÜRKDOĞAN Orhan (2003), Aydın Sınıfın Anatomisi, Timaş Yayınları, İstanbul

HEYD Uriel (t.y.), Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Kültür Bakanlığı Yayınları

TÜRKDOĞAN, Orhan (1996), Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler, Timaş Yayınları, İstanbul

FUKUYAMA, Francis (1999), Büyük Çözülme, Sabah Kitapları, İstanbul

LIPSON, Leslie (2000), Uygarlığın Ahlaki Bunalımları, İş Bankası Yayınları, İstanbul

Girişimci Üniversite ve Üçüncü Kuşak Üniversiteler

Münire ÇİFTÇİ[1]

Özet:Üniversitelerin, öğrenci ve akademisyen hareketliliği, ülkeler arası sınır ötesi yatırımlar, rekabet gibi konuları kapsamına alan, küresel ortamı genişlerken; üniversitelerin bu ortamda ayakta kalma çabaları değişimi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda pek çok üniversite bilinen eğitim, öğretim, araştırma temelli yapısından sıyrılarak girişimci ve değer yaratan bir yapıya girmiştir. Üçüncü kuşak üniversiteler olarak adlandırılan bu üniversiteler girişimci yapısı ile dikkat çekmektedir. Bu çalışmada öncelikle, üniversitelerin tarihsel süreci dikkate alınarak geliştirilen değişim evreleri ve üçüncü kuşak üniversite kavramı irdelenmektedir. Çalışmada ayrıca üçüncü kuşak üniversitelerin özellikleri ışığında gelişen girişimci üniversite açıklanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Değişim, Üniversiteler, Üçüncü Kuşak Üniversite, Girişimci

The Entrepreneur University And Third Generation Universities

Abstract : While the global atmosphere of universities, including mobility of staff and students, international cross-border investment, competition issues, has been widening, the need to survive for universities brought change with it. In this context, many universities got out of their old structures based only on education, teaching and research, and they have adopted an initiative and value creator role. These universities, named as third generation universities, attract attention with their entrepreneurship. In this study, the transformation stages of universities developed by considering historical process and the concept of third generation university have been addressed. The incident of entrepreneur university developed in the light of characteristics of third generation universities has also been explained.

Key Words: Change, Universities, The Third Generation University, Entrepreneur

GİRİŞ

Değişen ve hızla gelişen Dünya'da üniversitelerde payını almıştır. Üniversiteler değişen dünya ile birlikte büyük bir değişim süreci içerisine girmişlerdir. Tarihsel süreç içinde üniversiteler bilim odaklı birinci kuşak üniversitelerden eğitim ve araştırma odaklı ikinci kuşak üniversitelere, son dönemde de girişimci ve toplumla bütünleşen üçüncü kuşak (3K) üniversitelere doğru dönüşüm yaşamaktadır.

Bu dönüşümü başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için üniversiteler endüstri ile işbirliği yapmak, toplumla iç içe olmak, en iyi akademisyen kadrosunu kurmak ve en iyi öğrencileri almak durumundadırlar. Bu ortamda öne çıkan üniversite, eğitim ve araştırmada dinamik olan ve bilgi pazarında etkin olan üniversitedir. Bilgi pazarında etkin olmak için üniversite bilginin pazarlanmasına önem vermek ve teknoloji tabanlı firmalar ve yeni kurulan firmalarla işbirliği içinde olmak durumundadır.

Bu özellikleri taşıyan üniversiteler üçüncü kuşak üniversite olarak adlandırılmaktadır. Bu üniversiteler, Avrupa ve Amerikan üniversitelerinin öncülüğünde, Napolyon döneminden sonra bilim temelli gelişen ikinci kuşak üniversite yapısı üzerinde şekillenmektedir.

Üçüncü kuşak üniversitesinin ilk belirtileri 19. yüzyıl üniversite modelini derinlerden sarsacak dinamiklerin oluşmasıyla ortaya çıktı. Bugünde katlanarak devam eden bu dinamiklerin başında gittikçe kalabalıklaşan üniversitelerde, Ar-Ge faaliyetlerinin ve araştırmanın giderek daha maliyetli hale gelmesiyle, projelerin kamu dışında fonlar bulmayı zorunlu kılması geliyor. Bu arayış üniversiteleri endüstriden gelecek kaynaklara yöneltirken, araştırma konularını da sanayi taleplerine göre şekillendiriyor.

ÜNİVERSİTELERİN DEĞİŞİM EVRELERİ

Üniversitelerde yaşanan değişimi Wissema (2009) bilim odaklı ortaçağ üniversitesi (Birinci Kuşak), eğitim ve araştırma odaklı Humboldt tipi üniversite (İkinci Kuşak) ve günümüzde üniversitelerin aldığı yeni şekli ifade eden girişimci ve toplumla bütünleşen (Üçüncü kuşak) üniversite olarak sınıflandırarak açıklamaktadır.

Ortaçağ Üniversitesi (Birinci Kuşak)

Ortaçağ, Yunan – Roma kültüründen sonra gelerek, Aydınlanma Çağı'na kadar uzanan yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsar. Ortaçağ Antikçağ ile Rönesans arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. Ortaçağ Batı Avrupa'sında entelektüel umutsuzluk, Karanlık Çağ'dan sonra birçok katedral ve manastır okulundaki yüksek öğretim kurumları olarak kabul edilen öğrenim merkezlerinin önem kazanmasına neden olmuştur. Bu okullar, az sayıda olmalarına rağmen 13. yüzyıla kadar tam anlamıyla gelişme gösterememiş ve bölgesel nitelik taşımaktan öteye gidememişlerdir. 13. yüzyıl öncesinde uzunca bir süre bugünkü anlamda üniversitelere benzer eğitim ve öğretim kurumları yoktu. Ortaçağ üniversitelerinden önce Avrupa'da kilise, katedral ve manastır okulları ve bir de özel hocaların belli bir gruba ders verdikleri merkezler vardı. Bu merkezlere *studium generale* adı verilmekteydi (Rukancı ve Anameriç).

[1] Arş.Gör.;Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Isparta, munire@iibf.sdu.edu.tr

Ortaçağ Latin toplumunun gelişimi kilise ve kentlerin bağımsız olarak örgütlenmelerini sağlamış, ilk üniversiteler de bu idari örgütlenme içerisinde kendilerine yer bulmuştur. Ortaçağ'da Avrupa'da ortaya çıkan üniversiteler, modern bilimi geliştirmeye yönelik alt yapıları, ders programları, kuralları, siyasi – hukuksal ayrıcalıkları ve sıra dışı faaliyetleri ile o dönemde kurulan diğer eğitim kurumlarından farklılık göstermektedirler. Ortaçağ Skolastik Dönemi'nde eğitim ve öğretimin sürdürüldüğü ve olarak 12. yüzyıla kadar bilgi üretiminin gerçekleştirildiği kurumlar katedral ve manastır okullarıyken, 12. yüzyılda bu okullar etkilerini kaybetmiş ve üstünlüklerini üniversitelere kaptırmışlardır. Bu yeni eğitim ve öğretim kurumları, hoca ve öğrencilerin seçimi, düzenli ders programları, tartışmalar, bilimsel çalışmalar ve kütüphaneleri ile katedral ve manastır okullarından ayrılmaktadırlar. Bunun yanı sıra, üniversitelerde bilginin kayıtlı olduğu ve bilginin yayılmasına aracılık eden kitaplar, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde olduğu gibi korunması gereken birer put değil, bilginin üretimi ve yayımı için birer araç haline gelmiştir. Ortaçağda üniversiteler hemen bir kerede kurulmamışlardır. Bunlar adım adım ortaya çıkmışlardır. Ortaçağlarda tamlık bütünlük anlamına gelen universitas bir dizi ortak çalışma yapan dernekler için kullanılırdı. Bu yüzden bu kavram hocalar ve öğrenciler derneği belirtmek için kullanılmıştır (Rukancı ve Anameriç, Wissema,2009; Özkul, 2006:91).

Dünyanın en eski üniversitesi olarak bilinen Bologna üniversitesi 1158'te beratını almıştır. 1200 yılında Paris Üniversitesi kuruldu ve Oxford, Cambridge, Arrezo, Palencia, Padua, Napoli ve diğerleri arka arkaya kurulmaya başladı (Gürüz, 2001; Timur, 2000). 13.yy'ın sonunda yaklaşık yirmi üniversite vardı ve 14.yy'da aralarında Prag Üniversitesi'nin de bulunduğu yirmibeş tane daha kuruldu. 16. yy'da reform ve karşı reform hareketlerinin teşvikleriyle çok sayıda yeni üniversite kuruldu.

Ortaçağ'da kurulan bu ilk üniversiteler, gerek idari yapı gerekse eğitim sistemleri yönünden farklı özellikler göstermekteydi ve bu özellikleriyle Avrupa'da kendilerinden sonra kurulan üniversiteler için model oluşturmaktaydılar (Küyel,1970).

Humboldt tipi üniversite (İkinci Kuşak)

Rönesans, Reform ve karşı reform ve aydınlanma dönemlerinde üniversiteler meydan okumalarla karşılaştılar. Statükolarını sürdürmek için yeni bilim dallarını ve araştırma yöntemlerini kabul etmeyerek karşı koydular ve rekabetin ortaya çıkmasına neden oldular. Bu rekabet ortamında yeni üniversiteler kuruldu[*].

Dünyada, Rönesans'tan itibaren üniversiteler üzerinde kilisenin etkisi azalırken, devletin etkisi artmaya başlamıştır. Bu dönemlerde kilisenin etkisinin azalması ile devlet ya da siyasi otorite üniversitede profesör ve öğrenci seçiminde etkili olmaya ve üniversiteler üzerinde denetimini artırmaya başlamıştır. Bu arada üniversitede nelerin okutulacağı sorusu da gündeme gelmiş ve tartışmalar daha çok öğretim programları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Böylece, bilimsel bilgi üretimini ve ücretsiz ve evrensel eğitim ilkesini merkeze alan modern üniversite (İkinci Kuşak Üniversite), Fransız Devrimi'nin ve Napoleon Savaşlarının etkisiyle Almanya'da doğmuştur. Fransa'da ise bu gelişmeler Napoleon'un 1806'da çıkardığı Üniversite Kanunu ile üniversiteleri kapatıp yerine elit yükseköğretim kurumlarının kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Timur, 2000: 65). Ancak Fransa'da kurulan bu üniversite tipinden daha çok Almanya'da kurulan üniversite tipi modern üniversitenin kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Timur, 2000: 64-66). Humbolt modeli ile birlikte, araştırma alt yapısının oluşturulması için profesörlerin yönetiminde uzmanlaşmış kürsüler ya da enstitüler kurulmuştur. Bu üniversiteyi biçimlendiren iki olgudan biri üniversite dışında gerçekleşmeye başlayan bilim devrimi iken, öteki ulus devletlerin doğmuş olması ve ulusçuluğun gelişmesi olarak tanımlanmaktadır. Modelde, üniversitenin bilimsel ve örgütsel otonomiye sahip olması ve yalnızca finansal denetime tabi tutulması, kurullar eliyle yönetilmesi ve eşitler arasında birinci olarak görülen rektörün bir yıllığına üniversite profesörleri tarafından seçilmesi; profesörlere iş güvencesi veren "tenür" sistemlerinin geliştirilmesi; üniversitenin, fırsat eşitliği kapsamında toplumun tüm kesimlerine açık olması ve devlet tarafından finanse edilmesi öngörülmüştür. Üniversite yönetiminin kurumsal bir yapı kazanmasının kökenlerinin Humbolt'un fikirlerine dayandığı ve kurduğu üniversite sisteminde yer alan araştırma ve öğretimin birliği ilkesinin günümüz üniversitesini kalıcı bir şekilde etkilediği belirtilmektedir.

Üçüncü Kuşak Üniversite

1960'lı yıllarda üniversiteler hızlı bir şekilde gelişti ve Humboldt modeli çöktü. Bu gelişme ile üniversite gittikçe daha fazla devletin ve bürokrasinin müdahalesine maruz kaldı. Çok disiplinli ve disiplinler arası araştırma temel hale geldi. Fakülte düzenlemesi bir engel haline gelmiştir.1970'lerde özellikle ABD'de üniversiteler, Hewlett Packard, Dell, Intel, Sun Microsystems gibi temelleri teknolojiye dayanan yeni firmaların beşiği haline geldi. Üniversiteler, temel araştırma çalışmalarını dışarıya yaptırma isteği artan endüstri kuruluşları ile ortak araştırma projelerine başladı.

20. yüzyılın ilk yarısında Humbolt tipi üniversite sistemi tekrar ele alınarak üniversite anlayışının yeniden biçimlenmesine çalışılmıştır. Bu dönemde üniversite artık bilgiye değil aksiyona dönük hale gelmiştir. Bu dönemin örnek üniversitesi Amerika'da gelişmeye başlayan üçüncü kuşak üniversitelerdir. Bu üniversitelerde; Rektör, artık daha uzun süreli olarak seçilen/atanan, lider niteliği ön plana çıkan, toplam kalite anlayışında girişimci bir konumdadır. Multiversite başlangıçta öğrenci sayısının azlığı nedeniyle elitist bir tablo çizmişse de günümüzde artık kitle eğitimi yapılmaktadır. Bu dönüşüm dünyanın sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretimden esnek üretime geçiş ile yakından ilgili olup, üniversite yönetiminden üniversite yönetişimine geçiş olarak dünyanın ekonomik ve siyasal değişimleri ile benzer bir gelişim süreci izlemektedir. Devlet artık üniversite hizmetlerinin sağlayıcısı olmaktan çok düzenleyicisi olma işlevini üstlenmeye doğru bir eğilim sergilerken, bunun doğal sonucu olarak üniversiteler de mali sorunlarını

[*] Almanya'da Humboldt Üniversiteleri (bkz Wissema,2009)

gidermek için ihtiyaçlarını öğrencilerden ve girişimci üniversite olmanın gereği olarak üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde piyasaya yönelik bilim üretimi karşılığı piyasadan karşılamaya başlamıştır (Arap,2010:7)

Tablo: Üniversitelerin Değişim Evrelerinin Karşılaştırılması

	Birinci Kuşak	**İkinci Kuşak**	**Üçüncü Kuşak**
Hedef	Eğitim	Eğitim Araştırma	Eğitim, Araştırma, Bilginin Kullanımı
Rol	Hakikati savunmak	Doğayı Keşif	Değer Yaratma
Yöntem	Skolastik	Modern Bilim, Tek Bilim	Modern Bilim,Disiplinlerarası
Yaratılan	Profesyoneller	Profesyoneller,Bilim İnsanları	Profesyoneller, Bilim İnsanları, Girişimci
Yönelim	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latince	Ulusal diller	İngilizce
Örgütlenme	Fakülteler, Okullar	Fakülteler	Üniversite Enstitüleri
Yönetim	Şansölye	Akademisyenler(YarıZamanlı)	Profesyonel

Kaynak: Bloomberg Businessweek Türkiye, 23-29 Mayıs 2010, 58.

ÜNİVERSİTELERİ DEĞİŞİME İTEN TEMEL FAKTÖRLER

Üniversiteler köklü bir değişime uğruyorlar. Wissema'ya göre üniversiteleri bu değişime birden çok kuvvet sevk etmektedir. Bunlar (Wissema,2009:XIII-XVI);

Finansman ihtiyacı, küresel alanda akademik araştırma yapmak isteyen üniversiteler bu araştırmaların maliyetleri devletlerin ayırdığı bütçenin üzerine çıkması başka finansman kaynaklarına yönelmektedir. Özelliklede vakıf ve özel üniversitelerinin bütçelerinin kısıtlı olması bu arayışı kamçılamıştır.

Üniversiteler ve sanayi işbirliği, örgütler özelliklede teknoloji temelli işletmeler kendi gelecekleri için yaşamsal önem taşıyan temel araştırmaları dünyanın lider üniversiteleri ile işbirliğine yaparak bu üniversitelerde yapmaktadırlar. Bunun sonucu olarak bir zamanlar ayrı dünyalar olan üniversite ve endüstri bir araya gelmektedirler.

Küreselleşme, yurtdışında eğitim olanaklarının ve öğrencilerin artan hareketliliği nedeniyle üniversiteler en iyi öğrencileri almak için dünya ölçeğinde rekabet etmektedirler. Aynı biçimde, iddialı akademisyenlerin en iyi koşulları elde etmek için küresel pazarda iş aramaları nedeniyle önde gelen üniversiteler akademik kadrolarını küresel pazardan karşılamaktadırlar. İletişimde gelişen araçlar ve uluslar arası seyahat maliyetlerinin düşmesi teknoloji firmalarının özellikle temel araştırma çalışmaları için küresel pazarda çözüm aramalarına yol açmaktadır. Bu durum üniversiteler arasında üç alanda birden rekabete yol açmaktadır. En iyi öğrenci için, en iyi akademisyenler için ve en iyi araştırma sözleşmeleri için. Üç alanda birden rekabet en iyi üniversiteler ile diğerlerinin arasını gittikçe açmaktadır. Bu yarışı kazanacak olan üniversiteler akademik kurumlar ile endüstriyel ve diğer araştırmayı bir araya getiren ve öğrenciler, akademisyenler ve firmaların göz ardı edemeyeceği uluslar arası 'know-how hub' çekirdeği olmayı başaracak üniversitelerdir.

Ulusal Hükümetlerin değişen bakış açıları, Devletler üniversitelerin; bilimsel araştırma yapan ve eğitim vermesinin yanında, var olan firmalar için olsun yeni firmalar için olsun yeni bilimsel ve teknolojik ticari etkinliklerin kuluçkaları olmalarını istemektedir. yani üniversitelerden bilgilerini ticarileştirmede etkin olmaları istenmekte ve kaynaklarını bu tür etkinlikleri desteklemek için kullanmaya yönlendirilmektedir. Bu yüzden üçüncü kuşak üniversiteler yarattıkları bilginin ticarileştirilmesi için sürekli çalışmakta, bilginin ticarileştirilmesini bilimsel araştırma ve eğitim ile aynı önemde görmektedirler. Know-how ticarileştirilmesi kendi teknolojisini geliştiren öğrenciler ve akademisyenlerden oluşan teknolojiye yön verenlerin (techno-starters) etkin katılımını gerektirir.

Disiplinler arası ve çok disiplinli araştırmalar, İkinci kuşak üniversitede araştırma esas olarak tek disiplinlidir. Zamanımızca bilim adamlarının çoğunluğu belirli bilimsel alanlara odaklanmış disiplinler arası takımlar olarak çalışmaktadırlar. İleri düzeydeki dersler çoğu zaman bu tür araştırma takımları ile ilintilidir. Tek disiplin döneminde fakülteler mükemmel örgütlenme biçimi idi. Disiplinler arası takımlar için fakülteler birer engeldirler ve yeni örgütlenme biçimler gerekmektedir. Bu, üniversite için know-how ticarileştirmesini ve üniversitenin gittikçe karmaşıklaşan yapısının etkinliğinin sağlayacak yeni yönetim biçimleri aranmasına kadar gitmektedir.

Öğrenci sayısındaki artışa gösterilen tepki, öğrenci sayısındaki yüksek artış, üniversiteleri bürokratlaştırmış ve etkin yönetim yöntemleri aramaya itmiştir. Öğrenci sayılarında patlama üniversite eğitiminin bilimsel bileşeninin zayıflatan kitle eğitimine yol açmıştır. Şimdi üniversiteler en iyi öğrencileri ve akademik kadroyu almak ve bilimsel eğitimi Rönesans ve Aydınlanma döneminin ideallerine yeniden yükseltmek için özel dersler denemektedir.

Hükümetlerin özgül araştırma kuruluşlarını bünyelerinde geliştirmesi, Devletlerin kendilerine ait olan ve kendilerine çalışan ve akademik ve endüstriyel araştırmanın arasında olan ve her ikisi ile bağlantısı olan araştırma kurumları oluşturmasıdır.

YENİ BİR ÜNİVERSİTE MODELİ: GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTE

Girişimcilik kavramının bilimsel olarak incelenmesi Joseph Schumpeter'in çalışmaları ile başlamıştır. Schumpeter'e göre, girişimci sadece yenilik faaliyeti yapıyorsa girişimci olma özelliğini taşıyabilmektedir. Daha sonra yapılan çalışmalar yenilikle birlikte yaratıcılık, değişim, risk almak, öncü olmak ve rekabetçi düşünme becerisinin de girişimci olmak için gerekli olduğunu göstermiştir. (Odabaşı, 2005:91).

Bugün girişimcilik konusu her disiplin tarafından derinlemesine çalışılmakta, ülkeler girişimcilik düşüncesini ve uygulamasını yaygınlaştırabilmek için büyük çabalar harcamaktadırlar. Bilgi toplumu ve küreselleşmenin etkisiyle yaşanan değişimin bir sonucu olan girişimcilik ülkelerin kalkınmışlık düzeyini belirleyen önemli etkenlerdendir.

Üniversiteler, yeniliğin besleyicisi, yaratıcı bilginin üretilmesi ve dağıtılması açısından her zaman olduğu gibi bilgi toplumunda da ön sırayı almaktadır. Hızla değişen iç ve dış çevre değişkenleri, üniversitelerin işlev ve stratejik düşünmelerini çok yoğun biçimde etkilemekte ve onları girişimci üniversite olmaya itmektedir (Odabaşı, 2005:92).

Girişimci üniversite, başta A.B.D.'de olmak üzere, son yıllarda Avrupa ülkelerindeki üniversitelerde de örnek alınarak uygulanmaya çalışılmaktadır. 1990'lı yıllar, bu ülkelerde oluşan girişimci bir üniversite sistemi ile karakterize edilebilir. Genel olarak odaklanma, üniversite ile endüstri arasında çalışan bağımsız kuruluşların yaratılmasından, üniversiteye yeni özellikler ve işlevler eklenmesine doğru kaymıştır. Günümüzde hemen her AB ülkesinde üniversite buluşlarının patent, lisans ve araştırma gelirleri ile korunması, üniversitelerce oluşturulan şirketler ve ortaklıklar yoluyla yeni kaynakların yaratılması, ulusal-bölgesel kalkınmaya, zenginleşmeye katkıların artırılması ve yaşam boyu eğitim gibi konular üzerinde uygulamalar ve yoğun tartışmalar sürmektedir.

Girişimci Üniversitelerin genel olarak amaçları (Schulte, 2004:188):

- Mezunlarını sadece iş arayan değil, iş yaratıcısına dönüştürebilmek,
- Girişimciliği disiplinler arası araştırma konusu haline getirebilmek,
- Araştırmaların sadece akademik yayınlara yönelik değil, aynı zamanda toplum ve ekonomideki yeniliklerin kaynağını ve yeni işletmeler için iş fikirleri geliştirmede başlangıç noktasını oluşturmasını sağlayabilmek.

Bu amaçlar çerçevesinde üniversiteler yapılandırılmaktadır. Bu yapılanma beraberinde üçüncü kuşak olarak adlandırılan üniversiteleri şekillendirmektedir.

Wissema (2009:38-56) üçüncü kuşak üniversitelerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- ikinci kuşak üniversitelerinde olduğu gibi üçüncü kuşak üniversitelerde de bilimsel araştırmalar temel esaslarındandır.
- Üçüncü kuşak üniversiteler disiplinlerarası uzlaşma ve yaratıcılığı itici bir güç olarak görmektedirler. Üniversite enstitüleri, özel ilgi alanlarına odaklanmış disiplinlerüstü bilgi birimleri olup, üniversitenin asıl yapısal unsurlarıdır. Üniversitelerin yapılarına bakıldığında pek çok üniversite fakültelerarası ekipler yada üniversite merkezleri ortaya çıkmaktadır.
- Üçüncü kuşak üniversiteler teknik bilgi bağlantısı vasıtasıyla endüstri, araştırma ve geliştirme kuruluşları, finansörler ve profesyonel hizmet sağlayıcılar ve diğer üniversiteler ile işbirliği yapan ağ üniversiteleridir.
- Üçüncü kuşak üniversiteler uluslararası rekabetçi bir piyasada çalışırlar. En iyi akademisyenleri ve öğrencileri almak ve endüstri ile araştırma sözleşmeleri yapmak için aktif bir biçimde rekabet ederler.
- Üçüncü kuşak üniversiteler çift yönlü üniversitelerdir. Çift kanallı üniversite fikri kademe kademe gelişen araştırmanın yanında çığır açıcı bilimsel çalışmanın bilimsel çalışmaların bulunduğu alanlara uygulanabilir.
- Üçüncü kuşak üniversiteler uzlaştırma ve yaratıcılık kavramlarını benzer öneme sahip rasyonel bilimsel metodun itici gücü olarak kabul eder. Bilimsel sayılmayan sanatsal alanların önemini göstermektedir.
- Üçüncü kuşak üniversiteler çok kültürlü üniversitelerdir (kozmopolitandır); çok sayıda ve çeşitli personel ve öğrencinin bulunduğu uluslararası bir ortamda faaliyet göstermektedir ve ortak dl ulusal dil değil İngilizcedir.
- Üçüncü kuşak üniversiteler ürettikleri bilginin değerini topluma aktarmayı araştırma ve eğitim gibi geleneksel amaçların yanısıra üçüncü amaç olarak benimsemektedirler.
- Üçüncü kuşak üniversiteler devlet kontrolü altında büyüyüp gelişemez. Bu nedenle eğitim fonlarının bağımsız aracılar kanalıyla aktarılmasını uygun görmektedir. Bu üniversiteler devlet yasalarına daha az bağlı hale gelecektir.

Bu özellikleri taşıyan üçüncü kuşak üniversiteleri eğitim, öğretim, araştırma ve toplumsal sorumluluk esaslı amaçlarını genişleterek değer yaratan yeni bir kuruma dönüşmüştür. Yenilikçi, yaratıcı ve bulundukları bölgelerin gelişmesine katkı sağlayan bir üniversite modeli oluşturmuşlardır.

Bu yeni üniversite modeli dış dünyanın taleplerine piyasanın isteklerine uyum sağlamak hedefiyle, öğretim, araştırma yapma ve topluma hizmet sunma işlevlerini yüklenen organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Bu yeni oluşum girişimci üniversite olarak adlandırılmakta olup, araştırmanın ve eğitimin içeriği değişmiştir. Artık "bilim için bilim" değil, pratik sorunların çözümü için öğretim ve araştırma yapılmaktadır (Arap, 2010:6)

Bu modele uyan üniversiteler bulundukları bölgelerin potansiyelini değerlendirerek araştırma ve geliştirme yoluyla hem bölgeye hemde üniversiteye katkı sağlamaktadırlar ayrıca kendi kaynaklarını oluşturma ve bulundukları yerde yeni istihdam alanı oluşturmaktadırlar.

Oldukça maliyetli araştırmaları finanse etmeleri, endüstrilerin üniversitelerle yaptıkları anlaşmaların araştırmadan daha fazla geliştirme ağırlıklı olması, bundan dolayı kendi kaynakları veya devlet kaynaklarına ihtiyaç duymaları uzun vadeli temel bilimlerin gelişmesi ne katkısının azalması, endüstride para getirmeyen alanların kaynak eksikliği çekmesi gibi riskleri de taşımaktadır.

Bölgesel ekonomilere güç veren ve gelişimini sağlayan temel dinamiklerden birisi olarak kabul edilen girişimcilik, olgusunun temelleri, Schumpeter'in girişimcilik teorisine kadar uzanır. Bir üniversite girişimci olmak istiyorsa, kendi yapısına girişimci niteliklerini entegre etmelidir. Girişimci fonksiyonları, türleri ve öğrenme düzeyleri arasındaki bu ayırımlar, bir girişimci üniversitenin yapısal oluşumu için önemlidir (Çelik,2007:223). Ayrıca bir üniversitenin girişimci olduğunu söylemek üniversitenin sorumluluk üstlenmesi, girişimde bulunması ve risk alması anlamına gelmektedir (Barnett, 2008:99).

Bütün bu unsurlar dikkate alındığında üçüncü kuşak üniversitelerin girişimci üniversite amacına uygun koşullar sağladığı görülmektedir.

SONUÇ

Ortaçağ veya birinci kuşak üniversiteler kritik meslekler oluşturmak amacıyla tamamen bilim odaklı üniversitelerdir. Humboldt veya ikinci kuşak üniversiteler belli mesleklere insan yetiştirmeye devam ederken araştırmacı bilim insanı yetiştirmeyi de dikkate almışlardır. Üçüncü kuşak üniversiteler ise girişimci üniversite amaçlarına uygun ortamın oluşmasını sağlamaktadır.

Üçüncü kuşak üniversitelerin sadece eğitim niteliği girişimcilik temelli değildir. Ayrıca akademik kadronun seçiminden üniversitenin yaptığı araştırma geliştirme faaliyetleri de girişimcilik özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Bütün olarak ele alındığında üçüncü kuşak üniversitelerin kendi kaynağını yaratması ve bunu bulunduğu piyasa koşullarını dikkate alarak (Rekabet, diğer üniversiteler, farklılaşma vb) gerçekleştirmesi değişim paralelinde gelişen bu üniversitelerin girişimci bir yapıda olduklarının göstergesidir.

Dünyanın hemen her yerinde üniversiteler bu girişimci yapıya uymaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Türkiye'de de pek çok üniversitede bu değişimin içerisinde yer almaktadır. Kısa ve orta vadede endüstrinin rekabetçiliğine ve yenilikçiliğine ivme kazandırma, iş dünyasının değişen ihtiyaçlarını daha iyi anlayabilen öğrenciler yetiştirme gibi artıları üçüncü kuşak yaklaşımının Türkiye'de devlet üniversitelerine yansıması kısa dönemde mümkün gibi görünmüyor. Zira devlet üniversitelerinin üzerinde öğrenci çekme ve kaynak yaratma gibi kısıtlar bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de kapsamlı bir dönüşüm yaşanmamaktadır. Fakat yükseköğretimde gelinen nokta karşılaşılan sorunlar bu dönüşümün yaşanacağı işaretlerini vermektedir.

KAYNAKLAR

AKKAN, Can. (2010) *"Üniversiteler İkinci Kez Kabuk Değiştiriyor"* Bloomberg Businessweek Türkiye, 23-29 Mayıs;58-59.

ARAP, Sultan Kavili. (2010) *"Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri"*, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 65-1,1-29.

BARNETT, Ronald. (2008) **Her türlü Aklın Ötesinde Üniversitelerde İdeoloji ile Yaşamak**. Çev: İlhan Tekeli, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

CLARK, Burton R. (1998) *"The Entrepreneurial University:Demand and Response"*, **Tertiary Educaion and Management**, Vol 4, No.1, 5-16.

ÇETİN, Murat. (2007) "*Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler"*, **Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review**, 7(1),217–238.

GÜRÜZ, Kemal.(2001)**Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim** (Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri), ÖSYM Yayınları, Ankara, 2001.

KARA, Merve (2010) *"Girişimci Fabrikası Üniversite"* Bloomberg Businessweek Türkiye, 16-22 Mayıs;58-63.

KÜYEL, Mubahat Türker. (1970) "*Orta Çağ Felsefe Tarihi ve S.İ.E.P.M.*" **Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi.** Cilt: 8:187-280.

LAZZERONİ Michela and Andrea PİCCALUGA. (2003) *"Towards the Entrepreneurial University"*, **Local Economy**, VOL. 18, NO. 1, 38–48.

ODABAŞI, Yavuz (2006), **"***Değişimin ve Dönüşümün Aracı Olarak Girişimci Üniversite***", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, s. 87-104

ÖZKUL, Osman. (2006) *"J.Ortega y Gasset'e Göre Üniversite, Bilim ve Kültür" Akademik İncelemeler.* Sayı:1 Cilt:1;87-94.

RUKANCI Fatih ve Hakan Anameriç. *"Ortaçağda İlk Üniversiteler: Studıum Generale"*, <http://bilgibelge.humanity.ankara.edu.tr/ogrelfiles/ha/ortacag-universite.pdf>, 03.10.2010.

SCHULTE, Peter. (2004) *"The Entrepreneurial University: A Strategy for Institutional Development"*, **Higher Education in Europe**, Vol. XXIX, No. 2, July 2004

THORPE, Mary. (1998) *"Assessment and 'third generation' distance education"*, **Distance Education**, 19: 2, 265-286.

TİMUR, Taner. (2000) **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge yayınları, Ankara, 2000.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. (1970) "*Batı Üniversitelerinin Gelişmesi, Laiklik Ve Fikir Hürlüğü İçin Savaşı*" **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. Cilt: 3 Sayı: 1; 1-34.

ÜLKEN, Hilmi Ziya.(1960) *"Eğitim Krizinin Kökleri ve Üniversiteler*" **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. Cilt: 2 Sayı: 1;1-22.

WISSEMA, Johan Gooitzen, (2009) **Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru**, Çev.:Özyeğin Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2009.

Organizasyonlarda Stratejik İnsan Kaynağının Yönetsel Denetim Sürecinde Eğitimi Ve Geliştirilmesi

Dr. Recai AKYEL
Sayıştay Başkanı

Doç. Dr. Akın MARŞAP
İstanbul Aydın Üniversitesi

ÖZET: Kuruluşların gerekli nitelikteki insan kaynağını sağlayıp bu kaynaktan en etkin ve verimli bir şekilde yararlanmasının yol ve yöntemlerini gösteren insan kaynağı yönetimi, iş ortamındaki insanı, kuruluş yapısının organizasyonu içindeki yeri ve ilişkileri bütünsel olarak değerlendirilir. Bu süreçte, kurumsal hedeflerin yanı sıra çalışanların kişisel olarak maddi ve manevi bakımdan tatmini bilimsel ve sistematik bir biçimde göz önüne alınır. İnsan kaynağı yönetsel denetim sürecinde yetkinlik, bilgi ve deneyiminden kuruluşlara maksimum faydayı sağlayacak şekilde kullanılır. Kurumların insan kaynağının işlerine ve işyerlerine karşı tutumlarıyla ilgili yaklaşımlarının temelde çok önemli yararları vardır. Belirtilen süreç içinde kuruluşlarda insan kaynağını en etkili biçimde eğitimi ve geliştirilmesi konusundaki bilinç artarken tutumların olumlu bir yönde gelişimi sağlanabilir. Bu makalede, organizasyonlarda stratejik insan kaynağının yönetsel denetim sürecinde eğitimi ve geliştirilmesi ele alınarak geleceğe yönelik öneri ve değerlendirmeler ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik insan kaynağı yönetimi, Yönetsel denetim süreci, Kurumsal referans iş birimi, Kurumsal ortak ölçüm modeli, Bilgi güvenliği yönetim sistemi.

GİRİŞ

21nci yüzyılın hızlı değişen koşullarında gerek kamu gerekse özel sektörde insan kaynağının stratejik analiz içeren değerlendirme yeterliliği sağlayacak değerleri kapsayan gereklilikler ön plandadır. Yöneticilerin verdiği karar, kullandığı kaynaklar ve yaptığı uygulamalarla tüm organizasyonu, belli bir bölgeyi, belli bir sektörü, hatta ulusal ekonomiyi etkiler niteliktedir. Bu nedenle yöneticiler, organizasyon içinden ve dışından gelen, açık ve kapalı, direkt ve dolaylı, çok değişik istek, arzu ve baskılarla karşı karşıyadır. Yönetici geliştirme bir anlamda, yöneticiyi, yönetmek durumunda olduğu bu "sosyal sistem"in özellikleri, sorunları, baskı kaynakları ve nedenleri, sonuçları hakkında duyarlı hale getirmektir (Koçel, 2010:87). Bu süreçte kuruluşların giderek yenileşen hamleler ışığında, her konuda çağın çok yönlü gelişime paralel gelişim gösterirken önemli bir artıyla işe başladığı söylenebilir. Adler ve Borys'a (1996:61-89) göre, yöneticiler çalışanları destekleyerek, yenilikçilik, yaratıcılık ve bürokrasi gibi organizasyonun iklim boyutlarını analizle, kurumsal stratejilerinin etkinliğini artırabilirler. Özellikle, çalışanların kurumsal amaçlarını gerçekleştirmelerini, faaliyetlere katılarak sorunların çözümüne katkısını isteyen yöneticiler, organizasyon iklimini farklı boyutlardan değerlendirip anlamalıdırlar. Asıl sorun dış çevreden kaynaklanan fırsatlardan öte, bu fırsatlar doğduğunda, onlarca, yüzlerce veya binlerce rakip arasından, bu fırsatlardan yararlanmayı sağlayacak gerekli ve yeterli bilgi, kaynak ve yetkinliklere sahip olunup olunmadığıdır (Barca, 2007:1). Bir organizasyonun hedeflerine ulaşmak için rekabet ederken alması gereken kararlar; nerede, nasıl ve neyle rekabet etmelidir (Noe, 2009: 53). Yönetim görevlerinde süreklilik, gelişim, uzun vadeli bakış açısı; yönetsel sistemin bilimsel olarak kavranarak katılım, birliktelik, gerçek başarı, geleceğe yönelik öz yetenek odaklı uyumudur. Bu açıdan, yönetsel kontrol sistem (YKS)'lerine gereksinim vardır. YKS'leri yönetimin, planlama ve denetim işlevlerinin daha geniş sınırlar, öz yetenek ve performans kapsamındaki gelişmeler doğrultusunda işlevsel biçimde gelişen bilimsel ve çağdaş bir yönetim anlayışıdır (Marşap, 2009:327). İnsan kaynağını etkili biçimde yöneten kuruluşlar, ihtiyaç duyduğu reformları, evrensel değer ve uygulamaları rehberliğinde kendi potansiyeli dahilinde geleceğe güvenle hazırlanabilir. Evrensel değer ve kuralları dikkate alarak disiplinli bir biçimde uygulayabilir. Kuruluşlarda gerekli koşullarını taşıyan dikkatli ve disiplinli bir yaklaşım, güçlü bir insan kaynağı ve etkili bir performans yönetim sistemini gerekli kılar. İyi yapılandırılmış, etkili performans yönetsel sistemi, insan kaynaklarının etkin kullanımını sağlayabilir (Çalık, 2003:7-9). Kuruluşlar ortak yönetimde farklı seslere yer verdiği oranda stratejik insan kaynağı eğitimi yenileşen vizyonu gelecek odaklı yenilikçilik içeren değişim süreçlerine kolaylıkla yönelebilir. Kuruluşlarda insan kaynağı izlenerek gerçekçi bir biçimde yorumlanmalıdır. Çözüm nasıl üretilebilir evresinde, mucizevi çözümden öte, daha çok akılcı bilimsel analiz ve sentezlere bağlı yaklaşım esastır. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının stratejik yönetim sürecine entegrasyonu amaç edinen SİKY; İKY'nin işlevini ve rolünü geniş bir bağlamda görebilme iddiasını taşımaktadır (Sayılar, 2005). Değerlendirme, insan kaynakları eğitiminin etkinliğini belirlemek için kullanılan bilgiyi sağlamaktadır. Değerlendirme yapmak için ölçülecek uygun kriterleri belirlemek gerekir. Bu çalışmada amaç, organizasyonlarda stratejik insan kaynağının yönetsel denetim sürecinde eğitimi ve geliştirilmesi konusunda insan kaynağının eğitim ve gelişimine odaklanarak geleceğe yönelik öneri ve değerlendirmeleri ortaya koymaktır.

STRATEJİK İNSAN KAYNAĞI YÖNETİMİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Böylece organizasyon stratejisi; yer alan eğitimin türü, miktarı ve kaynakların eğitime aktarılması konusunda büyük etkiye sahiptir. Strateji aynı zamanda organizasyonda ihtiyaç duyulan becerilerin çeşidi, düzeyi ve karışımını etkiler. Strateji şunları belirlemede özellikle güçlü bir etkiye sahiptir (Neo, 2009: 48):

1. Mevcut veya gelecekteki iş becerilerine verilen eğitim miktarı,
2. Eğitimin personelin ihtiyaçlarını gerçekleştirildiği veya takım, birim veya bölüm ihtiyacına dayanarak geliştirildiği alanı,
3. Eğitimin özel personel grubuyla sınırlanıp sınırlanmadığını veya tüm personele açık olup olmadığını,
4. Eğitimin planlanarak sistematik olarak yönetilip yönetilmediğini, sadece problemler ortaya çıktığında sağlanıp sağlanmadığını veya rakiplerin ne yaptığına bir cevap olarak kendiliğinden olup olmadığını,
5. Seçim ve ücret gibi insan kaynakları yönetimi uygulamalarına kıyasla eğitime verilen önemi kapsar.

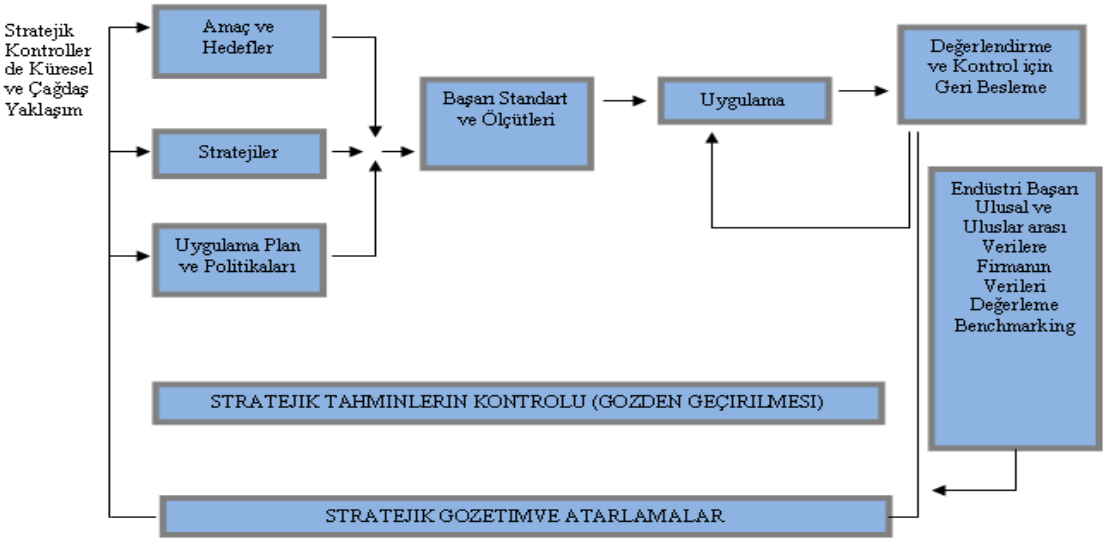
Son yıllarda kamu ve özel sektör kuruluşlarının yönetiminde etkisi çok fazla olan stratejik insan kaynağının yönetsel kontrol sürecinde eğitimi ve gelişimi uygulamaları, organizasyon verimliliğine sağladığı katkılar nedeniyle oldukça popüler hale gelmiştir. Organizasyonlar, temelde toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetleri üretip pazarlamak üzere faaliyette bulunurlar

(Ramazanoğlu, 2000). Kuruluşlar insan ve organizasyon kaynağını uygun bir şekilde kullanarak belirlenen amaçları gerçekleştirirler. Kuruluşlar amaçlarına erişirken kurumda çalışan insanları bu amaçları gerçekleştirecek doğrultuda hareket zorunluluğu vardır. Çünkü tüm organizasyonda etkinliğin gerçekleşmesinin ana koşulu insan gücünü amaçlar doğrultusunda davranışa yönelterek iyi bir verimin sağlanmasıdır (Kantarcı, 1997). Çağdaş yönetsel içerik, büyüklük ve yaklaşım farklılıklarına karşın, daha az merkeziliği, çerçevesinde, "performansa dayalı yönetim kültürü" nün gelişmesini amaçlar. Hesap verebilen, kontrol ve dengeli kaynak dağıtımını öngörür. Kuruluşların yönetiminin hareket noktası insan odaklıdır. Bunun için personel yönetimi, personelin nasıl yönetileceği konusunda, onların mutluluk ve üretkenliği üzerinde yoğunlaşır (Sabuncuoğlu, 1994:13). Çünkü etkin performans yönetsel uygulamaları için öncelikle insan kaynağı performansının objektif kriterlerle ölçülerek değerlendirilmesi gerekir. Değerlendirme süreci de doğal olarak denetimi gerekli kılar. Çünkü performans denetimi, performans yönetimi uygulamalarında olumsuzlukların devre dışı bırakılıp, etkili performansın ödüllendirilmesi esasına dayanır (Özer, 2009: 4). Performans değerlendirmesinin başarısında, öncelikli olarak iş analizi ve iş tanımlarının yapılması gerekir. İşin gerektirdiği çalışma koşulları, sorumluluk derecesi, ustalık ve yeterlik düzeyi bilinmeksizin performans değerlendirmesi işleminin hayata aktarılması mümkün değildir (Gürüz-Gürel, 2006:237). Kuruluşlarda performans ölçümleri için; iç müşteri memnuniyeti, ürün kalitesi, müşteri memnuniyeti ve stratejik organizasyon performansından yararlanılır (Halis, 2004:214). Ürün ve süreç gözleminde diğerlerinden daha yaygın kullanılan performans ölçüm teknikleri şu şekilde belirtilebilir (Özkan, 2007:2-3); sıralama, derecelendirme, kontrol listeleri, ürün ölçekleri, puan sistemi, anektot kayıtları, hedeflere göre yönetim ve öz değerlendirmedir. Kuruluşların temel amacına erişiminde gerekli iş ve faaliyetler; iş bölümü, uzmanlık, yetki ve sorumluluk bakımından çeşitli görevler açısından gruplandırılır. Kuruluşlarda görev alan personelin verimli ve uyumlu biçimde çalışmasını sağlayan, kurumsal amaçlarına erişimini kolaylaştıran eylem ve uğraşlar personel yönetiminin temel amacı da iş gücü kaynağının değerlendirilerek gelişmesidir. Ancak, bu amaçlar gerçekleştirilirken bireysel amaçlar ve personelin yararlar beklentisi göz önünde tutulmalıdır (Tortop, 1993:138). Personel yönetimi, çalışanların yeteneklerinden en iyi düzeyde yararlanmayı tasarlarken, diğer taraftan çalışanların organizasyonla bütünleşerek mutluluğuna yönelik işlemleri de birlikte getirmelidir (Önal, 1995:142). Bir oyuncu, bir elindeki düzgün ayarın öteki elini de iyileştirmesi suretiyle, kendi kendini dahi yardım edebilir (Dixit ve Barry, 2010:13). Kuruluşlar, yönetim sürecinin zorlaşan şartları altında mükemmel kararlar alarak bu kararları çabuk ve etkin uygulamalıdır. Organizasyonda çalışan bireyin tüm sorunlarını teknik açıdan ele alıp çözümleyen personel yönetimi (Sabuncuoğlu, 1998:7) kurumu amaca ulaştıracak personelin sağlanarak yetiştirilmesi maddi açıdan tatmini, sağlık ve korunmasının temini gibi işlevleri üstlenir (Canman, 1995: 87). Bu süreçte etrafına esin verici ışık saçan yöneticiler organizasyon iletişim kanallarından da en yüksek oranda yararlanmalıdır. Organizasyon yaşamında bir yöneticinin başarısı iletişim becerilerine dayanır. Bu nedenle her yönetici iletişim becerisine sahip olarak yönetimde etkili iletişim yöntemleri uygulamalıdır (Aytürk, 2007:146). Genellikle kuruluşa ait maddi ve beşeri kaynakların etkin bir biçimde planlanması, organizasyonun yönlendirilerek kontrolü yoluyla belirlenen kurumsal amaçlarının gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan yönetim, bir faaliyetler kümesidir (Yozgat, 1984:.41-42). Stratejik yönetim, organizasyonun uzun dönemde yaşamını devam ettirebilmesi için, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve dolayısıyla ortalama kar üzerinde getiri sağlayabilmek amacıyla eldeki üretim kaynaklarının (doğal kaynaklar, insan kaynakları, sermaye, altyapı, ham madde gibi) etkili ve verimli olarak kullanılmasıdır. Stratejik yönetim, stratejik planlama, stratejilerin uygulanması ve stratejik denetim aşamalarından oluşur (Akyel, 2009: 17). Stratejik yönetsel süreç, "stratejik bilinç"e sahip olmakla başlar. Stratejik bilinç organizasyonlarda bulunan yöneticilerin (Ülgen ve Mirze, 2007:31);

1.Kurum ve rakiplerin sürekli olarak çeşitli stratejiler üretip uyguladığı,
2.Bu stratejileri nasıl daha etkili olarak geliştirilebileceği,
3.Değişim için çevresel fırsat veya tehditlerden yararlanılır.

Stratejik insan kaynağı yönetimi, stratejik bilinç kazanımı yanı sıra stratejik kontrolde çağdaş yaklaşımların bilimsel ve sistematik bir biçimde uygulanmasını gerektirir. Bugün yöneticiler değişimi önceden tahmin etmelidirler. Önceden tahmin, stratejik kontrol içinde daha çok geleceğe yönelmiş değişimi zorlayan bir yaklaşımı gerektirmeli ve böyle bir kontrolü engelleyen zorlukları da ortadan kaldırmayı hedeflemelidir (Eren, 2005:465). Değişimin gerçekleşmesinde Şekil: 1'de çağdaş kontrol şematik olarak görülmektedir.

Şekil: Stratejik Kontrollerde Küresel ve Çağdaş Yaklaşım

Kaynak: Dess ve Miller'den aktaran EREN, E. (2005). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yayın, 7.Baskı, İstanbul, s.466.

Personel yönetimi, organizasyon amaçlarına en etkin ve en ekonomik biçimde erişimini sağlayacak personeli değişen koşullara uyum sağlayabilecek nitelikte yetişerek geliştirip personele adil ve tatminkar bir ücret ödeyerek onun bedensel ve ruhsal sağlığını korur. Personelin kişisel amaçları ile kurum amaçlarını bütünleştirip hem personelde iş tatmini sağlarken hem de ondan en etkin biçimde yararlılık amacı ile bu konulara yönelik faaliyetlerin planı, organizasyonu, yönetsel kontrolü gerektirir. Çünkü bilgiyi üreten insanlardır. Kuruluşların başarıları açısından bilgiyi elde edip kullanarak üreten insanın entelektüel sermayesi bireylerin kendilerini gerçekleştirebileceği yaratıcı ortamlarda bilginin işlenişiyle oluşabilir (Özmen, 2007:1). 1960'lı yıllarda personel yönetimi anlayışı yerini insan kaynakları yönetimi anlayışına bırakmıştır. Bu değişimin altında yatan en önemli etken rekabette üstünlük sağlayıp sürdürebilmek için önemli kaynağın insan olduğunun farkına varılmıştır. Böylelikle personelcilik bir operasyonel etkinlik-destek hizmetinin ötesine geçerek stratejik bir anlam kazanmıştır (Eroğlu, 2009:15). Bir organizasyonun eğitim ve geliştirilmesi girişimleri iş stratejisiyle nasıl bağlantılı olabilir? Bir organizasyonun stratejik eğitim ve geliştirilmesi girişimlerini belirlerken cevaplaması gereken sorular şöyledir (Neo, 2009:57):

1.Organizasyonun vizyonu ve misyonu nedir?
2.İş stratejileri ve iş ortamı güçlükleri nedeniyle organizasyonun hangi yeterliliklere sahip olması gerekir?
3.Başarı için gereken yeteneğin organizasyona çekilip elde tutularak gelişimi için hangi eğitim ve geliştirme programları en iyi olacaktır?
4.Organizasyonun başarısı ve iş stratejisi için hangi yetkinlikler kritik öneme sahiptir?
5.Organizasyon eğitim ve geliştirilme ile iş stratejisi arasındaki bağlantıyı idarecilerin, yöneticilerin, çalışanların veya müşterilerin anlamalarını sağlayacak bir plan var mıdır?
6.Üst düzey yönetim grubu eğitim ve gelişimi destekleyecek midir?
7.Organizasyon sadece bireylerin değil, takımlara da eğitim ve geliştirme olanakları sağlıyor mu?

Kurumlarda İyileşen İş Ortamının Sağlanması

İnsanlar bireysel güçlerini aşan amaçları gerçekleştirmek için işbirliği yaparlar. Ortak bir çabayı gerektiren bir amacın gerçekleştirilmesi, birden fazla bireyin güç ve eylemlerinin birleşmesini zorunlu kılar (Aydın, 1984: 43). Özellikle kurumlarda çalışma hayatı ilerleyen dönemlere monotonlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Sağlıklı bir iş yaşam süreci sağlıklı, düzenli ve ortak bir iş hayatı gerektirir. Çalışanlar sağlık sorunları yaşadığında iş yaşamı da olumsuz yönde etkilenebilir. İş yaşamında birlikte çalışan ve yöneticiler arasında kişisel bilgi paylaşımı doğal olmakla birlikte bazı çalışanlar aralarındaki iş yaşamını olumsuz etkileyebilecek düzeydeki durumlar yaşanabilir. İş hayatının monotonlaşmasını engellemeye yöneticilerin olumlu yaklaşımına bağlıdır. Bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri amaçlarını başkalarıyla bir araya gelip grup olarak çaba, bilgi ve yeteneklerini ortak faydaya ulaştıran iş bölümü ve düzen olan organizasyonlar (Şimşek, 1999: 28), insanlar tarafından kendi yetersizliklerini yenmek için kurulmuşlardır. Organizasyonda ilişkiler genellikle karşılıklı hizmet temeline dayalı işlevsel bir ilişkidir. İşlevsel bir ilişkide, karşılıklı hizmet, yardımlaşma, dayanışma, güven ve destek esastır (Başaran, 1982:208). Yöneticiler ve çalışanlar birbirlerine sevgi duymalarının yanı sıra birbirlerinin ilgi ve isteklerine karşı duyarlılıkla, kişisel hassasiyetlerine özenli davranmalıdır. Özellikle çalışanlar daima temiz ve bakımlı olmaya dikkat etmelidir. Aslında, ilk iş günü heyecanın korumak çaba gerektirir. Çalışanların özel yaşamında problemi var ise, bu konu ertelenmeden çözüm yolu için bir uzmandan yardım alınmalıdır. Kuruluşlarda monotonluktan kurtulurken iş yeri değişikliği/rotasyon yanı sıra iş geliştirme, iş yaratma, hizmet içi eğitim ve kariyer gelişimi iş hayatını eğitsel ve iş odaklı renklendirecek girişimler ve farklılık yaratacak pratik çözümler içeren önerdir. İş yerinde iç girişimciliği arttıracak yeni fikirleri paylaşma hem çalışanların işini kolaylaştıracak hem de kendilerini iyi hissetmesini sağlayacaktır. SİKY'nin temel işlevlerini İKY'nin temel işlevleri ile bire-bir örtüşürken temel farklılığın stratejik kararlarının alınması, stratejilerin başarıyla hayata aktarılarak sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için gerekli organizasyon kültürü ve ikliminin sağlanmasına odaklanmıştır (Eroğlu, 2009:17). Çağdaş kurumlarda insan onuruna layık, insanca iş ve yaşam kalitesi sağlayan motifler temel hak ve özgürlükler alanında geçerlilik aranır. Kuruluşların içinde var olan her bir organizasyonun bir dizi amaçları vardır. Bunların pek çoğu önemlidir. Bazı organizasyonlar kar amaçlı iken bazılarının ise sosyal hizmet amaçları önceliklidir. Zayıf iş gören ilişkileri ile bu amaçlara erişim tehlikeye girebilir. Tatmin olmayan iş görenler bu tutumlarını farklı biçimlerde davranışa dönüştürerek hizmetin aksamasına veya engellenişine neden olabilir. İyi iş gören ilişkileri iş hayatını daha zevkli kılacak, kişiler arası iletişimi olumlu yönde destekleyecek, insanların birbirlerini daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Cesur, 1998). İş gören ilişkilerini destekleyen önemli faktörlerden biri de organizasyonun yapısı ile ilgilidir. Organizasyondaki insan kaynağı iş hayatlarında hissi ve engel yaratan kişiler arası iletişim güçlükleri sebebiyle bazen düşük tatmin duyarlar (Bennett, 1994:110-111). Pek çok yönetici ve iş gören için iş gören ilişkileri onların iş hayatlarının önemli bir bölümüdür. Bu ilişki destekleyici ve benlik geliştirici olmalıdır. Yöneticilerin iletişimde rol model olduğu kuruluşların geleceğe doğru istek ve coşkuyla yöneliminde önemli bir etkisi vardır. Bir kuruluşun amaçlarını gerçekleştirme düzeyi, çalışanların amaçlarını gerçekleştirme düzeyi ile paraleldir. Kendi amaçlarını gerçekleştirmenin yolunun kurumsal amaçları gerçeklemekten geçtiğini gören çalışan, performansını bu noktada yoğunlaştıracaktır. Kurumsal ve bireysel açıdan karşılıklı beklentilere yanıt verebilen bir iş yaşamından çalışanın kazancı, işinden duyacağı haz ve mutluluk olacaktır. Böylece, bir organizasyonun iki amacından birincisi ve çalışanların kuruluşlarda varoluş nedeni olan, çalışanların işten doyumları sağlanmış olacaktır. Kurumların ikinci amacı ise kendi doyumlarıdır. Bir organizasyonun başarıda sürekliliğini sağlayabilmesi, organizasyonda çalışanların verimliliği kadar bunların organizasyon yönetiminden, ödül sisteminden, iş arkadaşlarından ve yaptıkları işten duydukları doyuma da bağlıdır (Yüksel, 1998:5).

Kurumsal İklimin Olumlu Değişim Süreci

Açıktır ki, insanlar kurumların vazgeçilmez unsurlarıdır. Tüm insanların kişisel amaçları vardır. Kurumlar hem bu amaçların sonucudur. Ayrıca bu amaçlara erişim için birer araçtırlar. Bunun için organizasyonlarda insan davranışları çok karmaşık, çok yönlü ve çok nedenlidir. Birey-organizasyon etkileşiminin niteliği ile kurumsal etkinlik arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Söz konusu etkileşimin niteliği geliştirilerek örgütsel etkililik gerçekleştirilebilir (Aydın, 1991: 17). Yani iki seçenek vardır. Ya sonuçlar ya da güzel duygular. Bir kez daha geniş bir açıyla bakıldığında kaybetmiş de olsak, ta derinlerimizde kendi kendimizi tebrik etmeye yatkınlık vardır (Lynch ve Kordis, 2010:5). Varlığını korumak isteyen organizasyon, eğitim ve gelişim odaklı hedefe odaklanarak esnek olmalıdır. Değişim yeteneğinin temelinde güven ilişkileri yatar. Bu da açık bir kurumsal iklim ile sağlanır.

Sonuçta duyarlı, yatay, demokratik bir kuruluş yapısına sahip olmak için kültürün değişmez bir temele dayanması gerekir. İnsanlar, hem kişisel hem de kurumsal düzeyde kendilerini tam bir güven içinde hissetmelidirler. Değişmez bir temele sahip olmadıkça, çevredeki değişim dinamiklerine uyum sağlanamaz (Akın, Çetin ve Erol, 1998:221). Kuruluşlar kalite güvencesi için işbirlikçi yaklaşımlara gereksinim duyar. Bu yüzden yöneticiler, hiyerarşik yapının ötesinde bir işbirliği yaparlar. Yaratıcı bir organizasyon ikliminin ortaya çıkmasında bireysel nitelik, kavramsal beceri ve süreçler topyekün önem taşır. Yaratıcı bir organizasyon iklimi üzerinden, bir kalite güdüsünün yaratılmasında önemli bir işlev için kurumsal yapı şu niteliklere sahip olmalıdır; (Hinterhuber ve Popp, 1992:105-113). Kuruluşların yapısı sürekli değişen şartlarda orijinal, yönlendirici bir kılavuz düşüncenin gelişimine ortam hazırlamalıdır. Organizasyon yapısı, stratejik taleplere cevap vererek çalışanların serbestçe hareket ederek özgül yeteneklerini kullanılmasına imkan sağlayacak esneklikte olmalıdır. Kurum yapısı, iyi yönetişim açısından en yüksek düzeyde yaratıcılık atmosferini ortaya çıkarırken hiyerarşik unsurları en aza indirecek şekilde düzenlenmelidir. Kuruluşların birimlerinin boyutu, açık bir organizasyon iklim ile yöneticilerin görüş ve karizması yüz yüze iletişime imkan tanımalıdır. Kuruluşlarda çalışanlardan gelen önerileri teşvik amacıyla, ödül sistematiği gündeme getirilerek katılım konusunda motive edici olabilir. Bu ödüllerin daha ziyade parasal ödüllere tercih edildiği görülür. Bireylerin gösterdiği performansa bağlı olarak bireysel performans ücreti almaları toplam kalite anlayışında takım çalışmasını baltalayacağı ve olumlu örgütsel iklimi olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesiyle fazla kabul görmemektedir (Ünal; 1998:6). İş tatmini çalışanın işini ya da iş yaşamını değerlendirmesi sonucunda duyduğu haz ya da ulaştığı olumlu duygusal durumudur. Başka bir deyişle, iş tatmini, kişilerin işlerine karşı duydukları kapsamlı, olumlu duygularla bu duyguların insanlar üzerinde yarattığı sonuçlardır. İş tatmini ile yakın ilgisi olan motivasyon, bir amaca doğru çaba harcayıp sürdürülmesini anlatır, işin çalışana çekiciliği, çalışanın işe duyduğu ilgiye bağlıdır. Çalışanın işiyle özdeşliği, çalışanın kopamayacak kadar işine bağlılığını anlatır. Ve son olarak moral, tıpkı sağlık kavramı gibi, çalışanın organizasyon içindeki tüm olumlu duygularının genel bir anlatımıdır (Yıldız, 1993: 37-45.). Kuruluşlarda organizasyon iklimini etkileyen faktörler içerisinde, ideal kurumsal iklimin önemli bir yeri ovardır. Kurum içinde sağlıklı bir iletişim iklimi etkili bir yönetimin gerçekleştirilerek sağlıklı kararlar verilmesi açısından önemlidir. Schein'e göre; kurumsal kültür; belli bir grup tarafından kendisinin gerek çevreye uyumu gerekse içsel bütünlük sırasında öğrendiği geçerliliği kanıtlanacak düzeyde olumlu sonuç verdiğinden yeni üyelere programları algılama, düşünce ve duyguların doğru yolu olarak öğretilen, bir takım varsayımlardır (Schein, 1984:3). Davis tarafından ise, paylaşılan inanç ve değerlerin örneği olan kurumsal kültür bir araçtır. Kurumsal kültür üyelerine biçim vererek onlara davranışları için kural oluşturur.

Organizasyonların Kalite Maksimizasyonu: Kurumsal Referans İş Birimleri (KURİB)

Adler ve Borys (1996:61-89), organizasyon ikliminin planlama ve strateji geliştirme faaliyetlerini daha da başarılı hale getirdiğini savunmaktadırlar. Altman'a göre (2000:31-33) kurumsal iklim, çalışanların organizasyona yönelik algılayışlardır. Ancak bu algılamalar çalışanların değer yargılarıyla direkt ilgili değil, açıklayıcı ve tanımlayıcıdır. Dolayısıyla kuruluşlarda "*organizasyon iklimi"* çalışanların hoşlandıkları/hoşlanmadıkları iş koşullarının oldukça ötesinde bir kavramdır. Kurumsal faaliyetlerde organizasyon iklimin ilişkilendirilebileceği hususlar; organizasyonun işleri, yöneticilerin rolleri, lider davranışlarının organizasyondaki iş gruplarını içerir. Kamu ve özel kuruluşlarında sürekli iyileşen iş ortamlarında kalite maksimizasyonu öne çıkar. Gelişim için her aşama önemlidir. Eğer istenilen düzeyde kalite ve standartlara uygun iş ortamı sağlanamazsa, arzulanan hedeflere erişim de mümkün değildir. Uygun koşullarda iş ortamının her halkası, üretim ve hizmet süreçlerinde yönetimin her evresi canlandırılır. Elde edilen iş yeri analiz verileri bu açıdan önem taşır. Kuruluşlar insan kaynağının etkinlik ve verimliliği arttırarak arzulanan performans düzeyi için açısından uygun metotlar geliştirerek problemli konuları çözebilirler. Performans hedeflerinin içeriği çok boyutlu olabilir. Ana boyut, kurumun iş önceliklerinin yaratılması ile istenilen sonuçları belirlerken, ekibin ya da kişilerin gelişme hedefleri de performans yönetimi uygulamaları içerisinde ele alınabilir. Yetkinliklerin gelişimine her ne kadar kariyer gelişim sürecinde odaklanırsa da gelişim hedefleri kişinin performans hedefleri arasında yer alabilir. Ekibin veya kişinin geliştirmesi gereken beklenen yetkinlikler bu şekilde biçimsel ve kontrol edilen bir süreçte ele alınabilir (Germirli, 2003:109). Performans yönetiminde önce girdilere değil sonuç ve kalite göstergelerine dayalı performans ölçümü yapılır. Burada ölçülebilir, açık, yeterli, uygun ve objektif olan göstergeler seçilmelidir. Daha sonra her göstergeye bir hedef belirlenir. Hedefler, gerçekçi, ölçülebilir ve mevcut kaynaklar ve kapasite ile gerçekleştirilebilir olmalıdır. Bu süreçte toplanacak bilgilerde zaman ve enerji kaybetmemek gerekir. Aslında uygun bir izleme çerçevesi geliştirilir. Sürekli ve dikkatli ölçüm yapılır. Sonuçlar dikkatlice analiz edilir. Bu arada performans ölçümü çerçevesinin tasarlanmasına bütüncül yaklaşım gerekir (Özer, 2009: 12). Performans yönetimini yürütenler, yapılacak işler hakkında tüm bilgileri sistematik olarak toplayıp değerlendirerek düzenlemelidir. Böylece toplanan tüm bilgiler, neyin, nasıl, kim tarafından ve ne kadar sürede yapılacağını tanımladıkları için kuruluşun gelişiminde önemli rol oynar (Çukurçayır ve Eroğlu:2005:135). Burada kuruluşların iş yeri akreditasyon süreçlerinde, iş yeri ortamlarının yeterliliğini belgelendirmesi gerekir. Birçok kriterlerin yerine getirilmesi gerekir. Kurumsal olarak akretide iş ortamları yüksek kaliteli yaşam düzeyine uyumlu olmalıdır. Her tür iş süreçlerinde olması gereken asgari gereken iş ortamlarının tanımı gereklidir. Kurumsal ortak referans iş ortamı tanımında, yeterli bilgi ve donanıma sahip, iş ortamı eğitim ve gelişim dinamiği sağlar. Geleceğe yönelik insan kaynağı gelişim projelerinin hazırlanarak "*kalite ve standartlar*" yönünden problemle karşılaşmadan gerekli mevzuat hazırlanır. Yapılan analiz ve kontrollerde uygun elemanlara sahip olmalıdır. Kuruluşların iş yerlerinde evrensel ölçülerde standartlara uygun malzeme ve donanıma sahip olması gerekir. Değişen teknolojiler için gerekli olan uyumlaştırıcı eğitim süreçleri uygulanır. Ortaya çıkabilecek olası denetim sorunların çözümünde gerekli olan önlemler için daha erken dönemde eğitimler detaylı olarak başarıyla uygulanır. Öngörülen biçimde iletişimi sağlayıp eşgüdüm içinde yenileşen özgün metotlar geliştirir. İşlerin doğru yapılıp yapılmadığını analiz ve kontrol eder. İş sağlığı ve güvenliğinin güçlendirilerek elde edilen sonuçlar diğer iş birimlerine örnek olarak verilerin paylaşımı var güçleriyle çalışılarak sağlanabilir. Gelişen organizasyonların iş ortamlarının "*kalite maksimizasyonunda*", kurumsal referans iş birimleri (KURİB)'nin oluşturulması gelişim sürecinin adım adım diğer birimlere iyileştirici biçimde yayılımının örnek bir biçimde başarımını sağlayabilir. Organizasyonda ortak güven duygusunun onurlu ve güven dolu gelişim dinamiğini yeniden birlikte oluşturabilir. Böylece, güdüleme ya da motivasyon, organizasyon ve bireylerin ihtiyaçlarını tatminle sonuçlanacak bir iş ortamı yaratıp, bireyin harekete geçmesini etkileyerek isteklendirilmesi sürecidir (Can, 1991:78). Güdülemede, özendirmek amacıyla çeşitli

araçlar kullanılır. Bu araçların etkinliği bireysel ve toplumsal yapıya bağlı olarak değişir. Ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel-yönetsel olarak üç gruba ayrılan özendirici güdüleme araçları sayesinde birey, arzu ve ihtiyaçlarını tatmin ederek çalışma isteği artacaktır (Sabuncuoğlu, 1987: 84). Bireyin amaçlarına erişimine yardımcı olan bu araçlar, aynı zamanda da çalıştığı kurumun amaçlarını benimseyerek yoğunlaşan çabalara sebep olacaktır (Eren, 1998:377). Çağdaş yönetişim sürecinde, iyimserliği giderek arttıran ortak akıl oluşumunda herkesin doğru dersleri çıkarıp işletmede evrensel yönetim hukukunu dikkate alan farklı derinliği olan kurumsal demokrasinin yerleşimi bakımından önem taşır. Kuruluşların kurumsal sosyal sorumlulukların artan önemi, rekabetin yeni bir alana taşınmasına rehber olur. Kuruluşlarda her bireyin, görev yaptığı kurumda, içinde yaşadığı topluma ve ülkeye karşı sorumlulukları vardır. Çünkü içinde yaşadıkları toplumun yaşam kalitesini iyileştirerek ekonomik, çevresel, kültürel ve sosyal gelişimine destek tüm bireylerin ana görevidir. Kamu kuruluşları için de bu böyledir, birer tüzel kişiliktir, kurumsal vatandaş olarak onların da çevrelerine karşı sorumlulukları vardır. İşte bu yüzden çağdaş kuruluşlarda kurumsal vatandaşlık görevlerini yerine getirirken hedef kamuoyu ile iletişim ekseninde fırsatlar yaratan daha profesyonel "*kurumsal sosyal sorumluluk*" projeleri üretirler. Organizasyonların hedeflerine erişiminde gerekli işlevleri gerçekleştirecek çalışanlar eğitilerek geliştirilip motive edilmelidir. Kuruluşlarda daha iyi atmosferde özendirilen personel, aynı zamanda organizasyon açısından işlevsel kaliteyi de yükseltecektir. Davranış bilimcilerine göre işinde doyumsuz kişi üç seçenekten birini seçer; organizasyonun üretim normlarına uyar, ayrılır veya üretimini sınırlandırır. Bu sebeple kurum yönetimi, iş görenlerin istek ve gereksinimlerini çok iyi çözümleyerek, onlara çeşitli isteklerini yanıtlayacak rahat, doyurucu bir çalışma ortamı hazırlamaya çalışmalıdır (İncir, 1989:.49). Kuruluşlarda değerler ilişkileri yönetirler. Başkalarını değerlendirirken sahip olunan çalışma hayatını önemli kılan ortak değerler kullanılır. Çünkü ortak değerler geleceğe doğru yönetsel denetim sürecinin gelişim dinamiğinde bütünsel bir yol çizer.

Kurumsal Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi (BGYS)

Bilgi en etkin şekilde tüm yetkili katılımcıların ne zaman ve nerede gereksinim duyarlarsa tam yetkilendirilmesine izin verilerek paylaşılabilir ve bilgisayar sistemleri arasında verinin elektronik gönderimi böyle bir paylaşımı gecikmeleri en azaltarak etkileşimli işbirliklerini destekleyerek kolaylaştırır. (Shortlffe, Edward, H. ve Climino, James, 2008:193). Günümüzde bilginin kurumsal faaliyetlerinde oynadığı önemli rol nedeniyle kurumlar bilgi akışını düzenleyerek bilgiyi paylaşıp bilgiyi her an kullanıma hazır tutarak depolamak/kaydetmek amacıyla organizasyon yapıları içerisinde bu işi düzenleyecek yeni birimler oluştururlar (Koçel, 2010:110). Kişilerin bilgi güvenliği önem arz ederken, bundan daha önemlisi kişilerin güvenliğini doğrudan etkileyen kurumsal bilgi güvenliğidir. Bilgi güvenliği alanında yaşanan güvenlik ihlallerinin giderek artan bir bölümü sistemlerden yazımlara doğru kaymaktadır. Kurum veya birey bazında güvenli ortamlarda iş yapma ihtiyaç ve istekleri her geçen gün hızla artarken kullanılan yazılımlar en güvenli bilgi güvenliği için anahtar rol oynar(Stytz, 2006: 77). Kurumsal bilgi güvenliği insan faktörü, teknoloji ve eğitim üçgeninde devamlılık gerektiren bu üç unsur arasında tamamlayıcılık olmadığı sürece yüksek düzeyde bir güvenlikten bahsin mümkün olamayacağı yönetimi zorunlu olan canlı bir süreçtir (Vural, 2007). Günümüzde saldırganlar teknolojik olmayan ve engellenişi daha zor olan sosyal yöntemleri sıklıkla tercih eder. İnsan faktörünü kullanarak bilgi güvenliği ihlalleri oluşumunu sağlayan aldatmaca sanatçı teknik yöntemlere göre daha tehlikeli sonuçların oluşumunu sağlayan önemli ve güncel bir saldırı aracıdır. Kurumsal bilgi güvenliğinin sağlanışında önemli gerekçeler ana hatları şöyledir (TBD, 2005).

1.Güvenlik tehdit/risklerinde etkin risk yönetimi ile kurumsal itibar korunur.
2.Kurumsal ana süreklilik sağlanır.
3.Bilgi kaynağına erişim denetimi yapılır.
4.Personelin yüklenici/alt yüklenicilerin güvenlik konusunda bilinç düzeyinde önemli güvenlik konularında yeterli düzeyde bilgilendirilir.
5.Bilgi varlıklarının gizliliği, bütünlüğü ve doğruluğunun sağlanır.
6.Kurumsal bilgi varlıklarının kötü amaçlı olarak kullanımı engellenir.
7.Bilgilerin güvenli biçimde üçüncü taraf denetçilere açıklıkla sağlanır.
8.Bilgi sistemlerini kullanan kişilerin, umursamazlığından, planlanma taciz, bilinçsiz kullanımdan dolayı oluşabilecek donanım, yazılım ya da bilgisayar alanlarında meydana gelebilecek arızalara karşı korunur.

Kurumlarda bilgi güvenliğini sağlayan, planlayan, tasarlayan, gerçekleştirip, işleten, izleyen, denetleyerek sürdürüp geliştirmek için, iş riski yaklaşımına dayalı tüm yönetim sisteminin bir parçası Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemidir (TSE, 2005). Şifreli mesaj, alıcıların açık anahtarları kullanılarak oluşturulur. Bunun için alıcılara ait şifre sertifikalarının yerel sertifika deposu veya dizinden getirilişi, daha sonra da geçerlilik ve güvenilirlik kontrolleri gerekir. Mesaj içeriğinin şifrelenişinde farklı algoritmalar kullanılabilir. CMS standardında bir şifreli veri yapısında şifreli veri ile birlikte, kullanılan şifreleme algoritmaları, alıcının açık anahtarına erişimde gerekli sertifika bilgileri; opsiyonel olarak gönderene ait sertifikalar, SİL'ler ve bazı bilgiler yer alır. Şifreleme teknikleri her türlü iletişim ve veri depolamada önemli bilgilerin güvenliği için kullanılır. En yaygın ve önemli uygulamalardan biri de Internet üzerinde aktarılan bilginin güvenliğini sağlarken kullanılan şifreleme işlemleridir (Linkon, 1997). Kriptografi, önemli bilgilerin iletiminde mesajın sadece istenen alıcı tarafından anlaşılabilmesi amacı ile belirli bir algoritma çerçevesinde değiştirilmesidir (Mullins, 2002: 40-45). Günümüz kuruluşlarında yenilikçilik ve öğrenmenin itici gücü olan bilgi yönetiminden azami ölçüde yarar için, çeşitli bilgi yönetimi stratejilerine ihtiyaç duyulur (Özgener, 2010:1). Organizasyonlarda stratejik eğitim ve geliştirme süreci; iş stratejisi, stratejik eğitim ve geliştirme girişimleri, eğitim ve geliştirme faaliyetleri ve eğitim değerini gösteren ölçütler aşamalarından oluşur (Neo, 2009: 52). Organizasyonlarda kariyer planı, çalışan kişinin seçenek, fırsat ve sonuçların farkına vararak kariyeri ile ilgili hedefleri belirleyip bu hedeflere erişirken yön tespiti, zaman planını sağlayacak iş, eğitim ve diğer gelişimlerin programlanmasıdır. Organizasyon yapısı içerisinde herhangi bir basamaktan işe girip çalışmaya başlayan kişiler doğal olarak, nasıl bir gelişim çizgisinde ilerlediklerini bilerek daha sonraki evreye hazırlanırlar (Aşıkoğlu, 1996: 55). Kuruluşta kendisine uygun bir iş bularak bu işte çalışmaya başlayan bir iş gören, kısa bir süre içinde ilerleyerek gelişmeye çalışır. İş gören bir taraftan sahip olduğu bilgi ve tecrübesini kendi deneyimleri ile geliştirirken, bir yandan da kurum içi ve kurum dışı eğitim programları vasıtasıyla belirli pozisyonlara doğru gayretle yükselebilir. Kariyer planlama, yükseliş hedefleri ve yollarının tespiti ile ilgilidir. Yükselme yolları ise belirlenmiş hedeflere erişim için gereken araçları belirtir. Kariyer ile ilgili hedef ve yolların tespitinde birey ve organizasyon birlikte bir sorumluluk içindedir. Becerilerin gelişiminde alt kademe yönetiminde bulunan genç insanlar, başkalarının işine bakmak yerine

kendilerinin sahip oldukları işin gerekleri ile uyuşan teknik ya da yönetsel rolleri öğrenirler (Pfeffer, 1995:143). Bu bağlamda insan kaynakları yöneticilerinin dört rol sorumluluğu olduğu görülür. Stratejik ortaklık rolü, değişim sorumluluğu, çalışan destekleyiciliği ve idari uzmanlık rolleridir (Eroğlu, 2009:19). Bu şekilde yükselme fırsatı yakalayan iş görenin kendine güveni artar, kişiliği gelişir, yetki ve sorumluluklarının artması nedeniyle çalışma isteği de artar. Organizasyon içinde yükselme olanağı tanınarak eğitimle beceri gelişimi teşvik edilir. İyi bir kariyer planı bu yoldaki temel taşları açıkça tanımlar. Bu temel taşlar bilinçli bir biçimde yerleştirilerek erişim olanağı sağlanmışsa kişinin başarıya ulaşım hissi daha da artarak kuvvetlenir. Böylelikle, bu özel duygular kişinin bireysel tatmini ve motivasyonunu artıracaktır. Organizasyonun çalışanların kariyer gelişimini destekleyerek yeni elemanların uzun süre organizasyonda kalması, yüksek potansiyele sahip yöneticilerin organizasyona çekilip elemanların kuruma daha çok bağlanır (Byars, 1991:273). Kariyer planlama, işgücü devrinden kaynaklanan maliyetleri azaltır. Organizasyonun iş görenin kariyer gelişimi ile ilgilenişi, iş görenin kendisini organizasyonun niceliğini oluşturan bir rakamdan ziyade, organizasyonun tüm planı içerisinde bir parça olduğunu hissedişini sağlar. Başarılı bir kariyer planlamasından organizasyon ve iş görenin birinci derecede bağlı olduğu amiri kadar iş görenin kendisi de sorumludur. Kariyer planlaması bir kişinin bir başkası için yapacağı bir şey değildir. Kişinin gerçekten ne istediğini sadece kendisi bilir ve bu istekler kişiden kişiye değişen beklentilerdir (Can, 1998:113).

YENİLEŞEN PERFORMANS YÖNETİMİ: KURUMSAL ORTAK ÖLÇÜM MODELİ

Günümüzde kuruluşların amaçlarının gerçekleştirilebilirliği, çalışanların motivasyonlarının arttırılarak görevlerin yerine getirilişi, elde edilen sonuçların verimliliğinin/etkililiğinin başta belirtilen standartlara uyumunun karşılaştırılabilmesi, kuruluşların bir bütün olarak başarılarının ölçülerek performans ile ilgili konular, önemli bir strateji, süreç ve teknik haline gelmiştir (Çukurçayır-Eroğlu, 2005:132). Stratejik yönetimde örgütler, değişen çevre koşullarına göre her an yepyeni çevresel fırsat ve tehditlerle karşılaşabilir. Bu nedenle konulan hedefler, belirtilen amaçlar, görev tanımları devamlı değişim gösterebilir. Bu durumun bir sonucu olarak stratejik yönetimin devamlı bir süreç olduğu, stratejik yönetim sürecinin son evresi olan stratejik denetimin, yapılan iş ve faaliyetlerin değerlendirildiği sürekli bir çaba ve uğraş olarak düşünülmesi gerekir. Stratejik denetim bağlamında, bir bakımdan performans(başarım) denetimi yapılır. Performans denetiminin unsurları ise verimlilik, etkinlik ve tutumluluktur (Söyler, 2007:402). Günümüzde kuruluşlar daha esnek bir çalışanlar topluluğu geliştirerek kariyer planlamayı sınırsız kariyer imkanları sağlamak amacı ile kullanabilirler (Bursalıoğlu, 1978:7). Gerçekçi bir kariyer planlaması bireyin kendi yetenekleri doğrultusundaki fırsat arayışlarını güçlendiriş bilinçli bir çabayı gerektirir. Kariyer planının asıl sorumlu olan bireyin kendisi ise de, organizasyon bu konuda çalışanlarına çok yardımcı olabilir. Örneğin danışmanlık ve çalışma grupları çalışanların kendi yetenek ve ilgi alanlarını daha iyi anlayıp bunları kariyer fırsatlarıyla karşılaştırabilir. Organizasyonları amaçları doğrultusunda yaşatmada, amacın gerçekleştirilme ölçütü, örgütsel doyum düzeyidir (Bingöl, 1997: 70). Organizasyonel doyum düzeyini kurumsal amaçların belirlenerek belirlenen amaçların somut rollere dönüşümü, kurumsal yapının kuruluşu, harekete geçirilerek işleyiş denetimi, organizasyon ve çalışanların amaç, beklenti ve istekleri arasındaki uyum belirler. Bu sebeplerle çalışanların amaç, ihtiyaç, istek ve beklentileri, iş yaşamına ilişkin düşünce, duygu ve tutumlarını açıkça bilmek önemlidir. Kuruluşlarda çalışanların iş yaşamlarına ilişkin tutumlarının öğrenmesi ise doyumsal araştırmalarla mümkündür. Araştırma sonuçlarının yardımıyla, çalışanlardan kaynaklanan sorunlar saptanarak kurumda çalışanlarla çift yönlü bir iletişim sistemi kurulabilir. Çalışanlar araştırma sonuçları yardımıyla, işlerine ilişkin tutum, düşünce ve anlayışlarını değerlendirerek çalışma arkadaşlarının düşünce, anlayış ve tutumlarını karşılaştırma fırsatı elde edebilirler. Böylece kendilerini yenileme olanağı bulabilirler. Kuruluşların içinde çalışanların başarı değerlendirmesi için belli bir dönem içindeki faaliyet ve yeteneklerinin önceden belirlenen bir ölçüte göre sistemli olarak ölçülmesi gerekir. Eğer ölçütler ve standartlar oluşturulmazsa başarı değerlendirmesi gerçekleşemez (Greenberg, 1993:162). Pek çok yönetici mutlu iş görenlerin üretken oldukları inancıyla hareket etmektedir (Mullins, 1994:481). Personel yönetiminin en önemli işlevlerinden olan ücret politikası, çalışanların yaşam standardı ve düzeyini doğrudan belirler. Güvenlik duygusu, sosyal statü, saygınlık kazanma, toplumsal kabul görme gibi temel ihtiyaçlar ile alınan maaş arasında çok yakın bir ilişki vardır. Geleneksel ücret sisteminde kişilere fikri ve bedeni emeklerinin karşılığında genellikle üç faktör göz önüne alınarak ücretlenir. Bunlar; iş özellikleri, organizasyon içerisindeki iş görenler arasında ödeme eşitliğini sürdürme ihtiyacı ve içinde bulunulan pazarda iş görenlerin ödedikleri ücretler ile rekabet edebilecek ücret ödeme ihtiyacıdır. Para, bir ödül sisteminin duygusal anlamı olan parçası gibidir. Bazıları için işin önemi olmaksızın para bir amaçtır, bazıları için ise kendi geliştirdikleri kültürlerinin görünümü ile renklenebilen diğer bütün tutumlarının ardında ikincil bir öneme sahiptir. Kalite mükemmeliyet modelleri organizasyonlar için iç denetim ile dış denetimi birlikte öngörür. Avrupa'da bu alanda bugün iki temel model vardır. Bunlardan birincisi Avrupa Kalite Yönetim Birliği (EFQM) veya Excellence Model olarak bilinen model, diğeri ise Ortak Ölçüm Modeli (CAF) dır (Bovaird ve Löffler, 2003:143). Bu modelin; liderlik, politika ve strateji belirleme, insan kaynağı yönetimi, işbirliği, kaynaklar, süreçler, çalışan sonuçları, müşteri sonuçları ve anahtar organizasyon sonuçları gibi ilkeleri vardır. Ancak aynı zamanda bu modelde, mükemmellik düzeyini ölçmek için dışsal denetim de gereklidir. Bir takım ilkelerin hesaptaki ağırlığının değişimi ve farklı alt prensipler ve ödül sistemi uygulanması gibi farklılıklar dışında bu model birçok Avrupa ülkesinde kullanılmaktadır. Bu modeldeki yaklaşımla tamamen yönetsel bir araç haline gelerek vatandaş ya da müşteri katılımın ihmaline yol açabilecek riskleri vardır. Kalite mükemmeliyet modelleri organizasyonlar için iç denetim ile dış denetimi birlikte öngörür. Avrupa'da bu alanda bugün iki temel model vardır. Bunlardan birincisi Avrupa Kalite Yönetim Birliği (EFQM) veya Excellence Model olarak bilinen model, diğeri ise Ortak Denetim Modeli (CAF) ODM dır (Bovaird ve Löffler, 2003:143). Bu modelin; liderlik, siyaset ve strateji belirleyiş, insan kaynağı yönetimi, işbirliği, kaynaklar, süreçler, çalışan sonuçları, müşteri sonuçları ve anahtar organizasyon sonuçları olmak üzere dokuz prensibi vardır. Ancak aynı zamanda bu modelde, mükemmellik düzeyini ölçüm için dışsal denetim de gereklidir. Bir takım ilkelerin hesaptaki ağırlığının değişimi ve farklı alt prensipler ve ödül sistemi uygulanması gibi farklılıklar dışında bu model birçok Avrupa ülkesinde kullanılmaktadır. Bu modelin, üstten gelen bir yaklaşımla tamamen yönetsel bir araç haline gelerek vatandaş ya da müşteri katılımın ihmal edilişine yol açabilecek riskleri vardır (Gaster ve Squires, 2003:73-74). CAF'ın temel amacı kamu sektörünün performansını arttırmak amacıyla kalite yönetiminin kullanımını desteklemek için kolay ve ücretsiz bir araç sunmak ve Avrupa genelinde iyi örneklerin paylaşılarak benzer kuruluşların faaliyetleri arasında karşılaştırmayı mümkün kılmaktır. CAF da EFQÖ modeline benzer şekilde öz değerlendirme temeline dayanır; ancak özel olarak kamu sektörü için geliştirilmiştir ve onun farklılıklarını dikkate alır (Engel, 2002:35). Kuruluşlarda yenileşen performans yönetim sisteminde, kurumsal ortak ölçüm modeli (KOÖM), yönetsel denetim sürecinde çok boyutlu ölçümler için geleceğe yöneliktir. Bireyler için olduğu kadar kuruluşlar için de, hayallere benzeşilerek sahici olunabilir. İnsan kaynağının içindeki

gücü ciddi şekilde keşif sanatı, her şey dalgalanırken en büyük gücüdür. Kuruluşlarda var olan, birey ve gruplar, kendi güçlerini anladıkça iç ve dış kaynaklarına erişerek, kendi hayatlarını kontrol yetisine erişir. Bu stratejik değişim sürecinde daha erkenden yol alanlar, doğal olarak insani yönelim odaklı bir rekabet avantajı da elde edebilirler. Bu gelişim odağındaki özgün somut adımlar, birçok sıkıntılı kaotik krizlerin çözümünde yenilikler, açık sorunların aşılışında önemsenir. İlişkilere yeni boyutlar katacak bir biçimde geleceğe doğru takdir edilecek bir boyutta bambaşka bir ivme kazanabilir. Adeta ortak geleceğe doğru cömertçe alıp götürür. Bu genel çerçevede yer alan hassas stratejik dengeler ve kontroller eşliğinde çağdaş kurumsal yapısını daha da mükemmelleştirerek perçinler. Kamu kurumlarında performansa dayalı bir yönetim anlayışını yerleştirmek kolay değildir. Zira bir organizasyon içerisinde kültürel bir değişimi kültürel bir değişimi, özel bütçe, uzman desteği, personel ve diğer kaynakların tahsisini gerektirir (Koyuncu, 2009:149). Başarılı bir eğitim çabasının ilk adımı; ihtiyaç belirleyiş olarak bilinen bir süreç yoluyla eğitim ihtiyacının varlığını saptamaktır. İhtiyaç belirleme üç adımdan oluşur. Kurumsal analiz, kişi ve görev analizidir. İhtiyaç belirleme sürecinde, gözlem, mülakat ve anket dahil olmak üzere çeşitli yöntemler kullanılır (Neo, 2009:118).

DEĞERLENDİRMELER

Kuruluşlarda stratejik yönetişim süreci; iş, güç ve gönül birliği içinde geleceğe daha güvenle yol alabilir. İyi yönetişimin başarılmasında, yönetsel denetim sürecine katkı sağlayan uyumlu ortaklığın gelişmesi önemlidir. İyi bir stratejik işbirliği desteğin ortak albümün temel bir göstergesidir. Kuruluşlarda gerçek anlamda iyi niyetle yola çıkanlar, ortak görüş ve yolun bireşim şablonunda yaratıcılık ve özgür yönetsel denetim sürecinde berraklaşarak saydamlaşır. Aslında, eksiklik desteğin sağlayacağı kurumsal liderlik çerçevesinin belirlenmiş süreci, sınırları, zorlukları, engelleri aşarak adeta yeni bir nefes, hayat vererek geleceğe gider. Kurumsal güvenlik yönetim modeli bir anlamda bambaşka içsel ve dışsal stratejik ortaklığın kabulüdür. Modern iş yaşamın sembolik öneminden öte, büyük umutlarla birlikte, stratejik insan kaynağının eğitim ve gelişim sürecinde güven, işbirliği ve ortaklığın kazanılmasıdır. Kurumsal organizasyonlarda başlangıcı olumlu olan her şeyin sonucu da pozitif ölçülerde gelir. Büyük bir stratejik vizyon içinden yola çıkılarak ortak geleceğin birlikte inşasıdır. Adeta, yeni adımlarla daha ileriye ve daha üst bir platforma üstün bir değişim ve gelişim başarısı içinde olgunlaşarak çıkarılabilir. Tamamen hemfikir içinde, emin olunacak önemsenen başlangıçlar manzumesidir. Kuruluşta çalışanların hak/hukuku çerçevesinde geçmişin sıkıntılarından hızla sıyrılarak ortak geleceğe erişim sağlanabilir. Organizasyonların iş ortamlarının kalite maksimizasyonunda, Kurumsal Referans İş Birimleri (KURİB)'in düzenli ve sistematik işleyişi yönünde birlikte gayret içinde olabilirler. Genel olarak yöneticiler iyi yönetişime erişirken bir organizasyonun başarı veya başarısızlığından sorumlu olarak kabul edilirler. Yöneticiler, iyi yönetişim için organizasyonların başarısızlığında ilk olarak hedef olacak kişilerdir. Kuruluşların amaçları belirleyerek sonuca erişim kurum yöneticilerinin sorumluluğundadır. Yöneticilerin yeteneklerinin kuruluşların başarıya erişimindeki rolü yadsınamaz. Kuruşların organizasyonlardaki formel rolleri nedeniyle yöneticiler, çalışanları amaçlar doğrultusunda destekleyerek bu amaçlara erişim hususunda onları motive etmelidir. Kurumsal Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemini (BGYS) başarıyla uygulamalıdır. Bu yüzden kuruluşlar; kendini iyi tanıyıp güçlü yanlarından yararlanarak hataları telafi ederek çeşitli sürpriz ve başarısızlıklardan dahi öğrenmelidir. Zayıf olan çeşitli özellik ve yetenekleri üzerinde çalışmalıdır. Stratejik insan kaynakları yönetimi eğitim ve gelişimi için uzun süreli amaçlar geliştirilerek Kurumsal Ortak Ölçüm Modeli (KOÖM) uygulanmasında birlikte yaklaşım sergilemelidir. İyi yönetişim sürecinde kurumlar iç ve dış güç temelleri geliştirip kullanarak daha geniş bir irtibat ağı yerleştirmelidir. Kuruluşun içinde ve etrafında politik sistemin nasıl çalıştığını öğrenerek dengeli hiyerarşik pozisyon gücü sağlamalıdır. Organizasyonda çalışanlara faydalar sağlayıp onlara saygılı davranarak duruma uygun taktikler seçip çalışanlarla, arkadaşlarla, üst yönetimle, dıştaki insanlarla ve etrafındaki dünya ile dengeli ve iyi ilişkiler geliştirerek sürdürmelidir. Sonuç olarak, her alanda yaşanan hızlı değişim ortamında organizasyonlarda stratejik insan kaynağının yönetsel denetim sürecinde eğitimi ve geliştirilmesi kuruluşların iç ve dış çevredeki değişimlere karşı uyum içinde ortaya çıkan değişimler karşısında yönetimin ihtiyaç duyduğu doğru, zamanlı ve anlamlı gelişim dinamizmi başarılı bir şekilde sağlayabilir.

KAYNAKÇA

ADLER, P. S. ve BRYAN, B. (1996). "Two types of bureucracy: Enbling and Coercive", Administrative Science Quarterly, 41, USA.

AKIN, B., ÇETİN, C.ve EROL, V. (1998). Toplam Kalite Yönetimi ve ISO 9000 Kalite
Güvence Sistemi, Beta Basım Yayım Dağıtım. A.Ş., İstanbul.

AKYEL, R. (2009). "Yönetim Kontrol Fonksiyonunun Uygulanmasındaki Güçlükler," Türk İdare Dergisi, Yıl 81, Aralık 2009, Sayı 465, Ankara

AR, F. (1993). "Bürokratik İşlemlerin Birleştirilmesi", Kamu Yönetiminde Yeniden Düzenleme, KYUD Yay., Ankara.

AŞIKOĞLU, M. (1996).İnsan Kaynaklarını Verimliliğe Yönlendirme Aracı Olarak Motivasyon. Üniversite Kitabevi, İstanbul.

AYDIN, M. (1991). Eğitim Yönetimi, Hatip Oğlu Yayınevi, Ankara, 1991.

ALTMAN, R. (2000). "Understanding Organizational Climate: Start Minimizing Your Workforce Problems", Water Engineering and Management Journal, 147 (6), s.31-33, USA.

AYDIN, M. (1984). Örgütlerde Çatışma. Ankara, 1984.

AYTÜRK, N. (2007). **Yönetim Sanatı**,5. Baskı, Nobel Yay., Ankara.

BAŞARAN, İ. E. (1982). **Örgütsel Davranış**, Ankara Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları No: 108, Ankara.

BARCA, M. (2008*). "Yeni Ekonomide Bilgi Yönetiminin Stratejik Önemi"*, http://www.bilgiyonetimi.org(21.08.2008) .

BENNETT, R. (1994). **Organizatonal Behavior**. Second Edition, M & E Handbook Series, Pitman Publishing, London.

BİNGÖL, D. (1997). **Personel Yönetimi**. III. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, s.223, İstanbul.

BURSALIOĞLU, Z. (1978). **Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama,** A.Ü. Eğitim Fak. Yayınları, No:71, Ankara.

BOVAIRD, T. ve LÖFFLER, E., (2002). "*Moving From Excellence Models of Local Service Delivery to Benchmarking'Good Local Government'*, **International Review of Administrative Sciences,** 68(I), BYARS, L. ve LESLIE, W. R. (1991). **Human Resource Management**. III.Edition, Richard D. Irwin Inc., s.273, Homewood III.

ÇALIK, T. (2003) **Performans Yönetimi, Tanımlar, Kavramlar, İlkeler**, Gündüz Eğt.Yay. Ankara.

CAN, H., AKGÜN, A. ve KAVUNCUBAŞI, Ş. (1998). **Kamu ve Özel Kesimde Personel Yönetimi,** 3.Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara.

CAN, H. (1991).**Organizasyon ve Yönetim**, Adım Yayıncılık, Ankara.

CANMAN, D. (1995). **Çağdaş Personel Yönetimi,** TODAİE Yay., Ankara.

CEMALCILAR, İ., BAYAR, D.ve AŞKUN, İ. (1991). **İşletmecilik Bilgisi.** A.Ü. Yay., Eskişehir.

CESUR, A. (1998). *İşgörenlerin Çalışma Hayatına İlişkin Sorunlarının İş Tatmini Yönünden İncelenmesi*. Y.L.Tezi, **K. Ü. Sosyal Bil.Enst.,** Kocaeli.

ÇUKURÇAYIR, M.A. ve EROĞLU, T. (2005).*"Yerel Yönetimler ve Performans Denetimi"*, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I, (Ed.H.Özgür-M.Kösecik), **Nobel Yay**., Ankara.

DECKOP, J. R., MANGEL, R.ve CIRKA, C.C. (1999). "Getting More Than You Pay For Organizational Citizenship Behavior and Pay For –Performance Plans."**Academy of Management Journal** Vol. 42. No. 4, USA.

DIXIT, K., A.ve NALEBUFF, J.B. (2010). **Stratejik Düşünme, İş, Politika ve Günlük Yaşamın Rekabetçi Yanı,** (Çev: Arık, Nermin), Sabancı Üniversitesi, Dördüncü Basım, İstanbul.

ENGEL, C. (2002). **Common Assesment Framework.,** The state of affairs, Eipascope, 1.

EREN, E. (1998). **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**. 5.Baskı, İstanbul.

EREN, E. (2005). **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Yayın, 7.Baskı, İstanbul.

EROĞLU, U. (2009). *"İnsan Kaynakları Yönetim Yazınının Gündemi: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Değişen Rolleri*", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Çanakkale Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, Cilt:7, Sayı:2, Volume:7; Number:2, Ankara.

GERMİRLİ, N. (2008). *"Performans Sisteminin Performansı"*,http://www.kalder.org/preview_content.asp?contID=1&cregID=2(22.12.2008).

GÜRÜZ, D. GÜREL, E. (2006). **Yönetim Organizasyon,** Nobel Yay., Ankara.

HALİS, M.(2004).**Toplam Kalite Yönetimi**, Roma Yay., Ankara.

HINTERHUBER, H. ve WOLFGANG, P. (1992).*"Are You A Strategist or Just A Manager?*" **Harvard Business Review, January-February**, U.S.A.

İNCİR, G. (1989). *"Çalışanların Örgütsel Gereksinimleri ve İş Doyumu"*, **Çukurova Ü. Milli Prodütivite Merkezi 2.Ulusal Ergonomi Kongresi, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:**379, Ankara.

KANTARCI, K. (1997). *"Otel İşletmelerinde İş Tatmininin Ölçülmesi ve İş gören Performansına Etkileri"*, **Dokuz Eylül Ü., Sosyal Bil.Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İzmir.

KOÇEL, T. (2010). **İşletme Yöneticiliği**, Beta Yayınları, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul.

KOYUNCU, E. (2009). *"Kamuda Performans Yönetimi ve Avrupa Birliğinin Performans Yönetim Modeli*", **Türk İdare Dergisi**, Sayı 465, Aralık 2009, Ankara.

LYNCH, D.ve KORDIS, P. L. (2010). **Yunusların Stratejisi**, (Çev:Özer, Aslı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, İstanbul.

MARŞAP, A. (2009). **Yönetsel Sistem, Buluşçu Yönetsel Sistemin Geleceği,** II. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009.

MULLINS, J. (2002).*"Making unbreakable code*", **Spectrum, IEEE**, Cilt 39, Sayı 5, Mayıs 2002 sayfa:40 – 45.

NEO, R. (2009). **İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi**, (Çev: Çetin, Canan),Beta Kitabevi, IV. Baskı, İstanbul.

TÜRKİYE BİLİŞİM DERNEĞİ, (2005*).*"*E-Devlet Uygulamalarında Güvenlik ve Güvenilirlik Yaklaşımlar"*, **4. Çalışma Grubu Sonuç Raporu**, TBD Kamu B.IV, Ankara, 9, 11, 17.

PFEFFER, J. (1995).**Rekabette Üstünlüğün Sırrı:** İnsan, (Çev: Sinem Gül), Birleşik Basın Dağıtım, s.43, İstanbul.

RAMAZANOĞLU, F. RAMAZANOĞLU, N. (2000*). "Spor Tesislerinin Planlandırılması ve İşletmesi"*, **Spor Araştırmaları Dergisi,** Cilt:4, Sayı:3, Aralık.

SABUNCUOĞLU, Z. (1994). **Personel Yönetimi**. Politika ve Yönetsel Teknikler, Bursa.

SABUNCUOĞLU, Z. (1998). **Personel Yönetimi; Politika ve Yönetsel Teknikler.** Teknografik Matbaacılık, 5.Baskı, İstanbul.

SAYILAR, Y. (2005*). "İnsan Kaynakları Yönetimi Alanının Türkiye'deki Gelişim Çizgisi: Yönetim Organizasyon Kongreleri Üzerine Bir Araştırma"*, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Aralık.

ŞİMŞEK, Ş. (1999).**Yönetim ve Organizasyon**. 5.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, s.28, İstanbul.

SCHEIN, H. E. (1984). *"Coming to A New Awareness of Organizational Culture"*, **Sloan Management Review,** Cilt: 25, Sayı: 2, Winter, USA,1984.

SHORTLIFFE, E.H. ve CIMINO, J. J.(2008).**Biyomedikal Bilişim Sağlık Hizmetleri ve Biyotıpta Bilgisayar Uygulamaları,** (Çev: Halim Soncal, Çimen Karasu, Serdar Kula, Mehmet, Ali Ergun ve Doruk, Engin), Bilişim Enstitüsü, Üçüncü Baskı, Ankara.

SÖYLER, İ. (2008). *"Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi?(Engeller/Güçlükler)"*, **Maliye Dergisi**, Sayı:152, Ocak-Haziran.

STYTZ, M.ve BANKS, S. B.,(2006*).*"*Dynamic Software Security Testing"*, **Security & Privacy Magazine IEEE** , 4(3): 77.

TORTOP, N. İSBİR, E. ve AYKAÇ, B. (1993).**Yönetim Bilimi**. Yargı Yay.,Ankara.

ÖZER, A. (2009) *"Performans Yönetimi Uygulamalarında Performansın Ölçümü ve Değerlendirilmesi"*, **Sayıştay Dergisi,** ISSN:1300-1981, Sayı:73, Ankara.

ÖZKAN, M. (2008).*"Personel Yönetimi Performans ve Sonuç Göstergeleri"*,www.danismend.com(22.12.2008).

ÖZGENER, Ş. (2008). *"Global Ölçekte Değer Yaratan Bilgi Yönetimi Stratejileri*", www.cateriparabus.net (21.08.2008).

ÖZMEN, F. (2008). *"21.Yüzyılda Bilgi Yönetimi Eğitim Kuruluşları"*, www.aof20.anadolu.Edu.tr/bildiriler/fatma_ozmen.doc, (11.11.2008).

TÜRK STANDARTLAR ENSTİTÜSÜ, (2005*).*"*Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemleri–Özellikler ve Kullanım klavuzu*", **TSE-TS 1779- 2,** Ankara.

LINCOLN, D. S. (1997) *"Web Security: A Step-by-Step Reference Guide"*, **Addison Wesley Professional**, Boston.

ÜNAL, A. (1999). "*Performansa Dayalı Ücret Sistemi*" **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Cilt 1, Sayı:3, İzmir.

ÜLGEN, H.ve MİRZE, K. (2007). **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, Arıkan Kitabevi, 4. Bası, İstanbul, 2007.

VURAL, Y. (2007).*"Kurumsal Bilgi Güvenliği ve Sızma Testleri"*, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.**

YILDIZ, Y.(1993). *"A Study on the Relationship Between Organizational Climate and Organizational Commitment*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Marmara Üniversitesi**, İstanbul.

YOZGAT, O. (1984). **İşletme Yönetimi.** VI.Baskı, M.Ü. Nihat Soyer Vakfı Yayınları, İstanbul.

YÜKSEL, Ö. (1998). **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Gazi Yayınevi, Ankara.